

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

GÜVENLİK VE KAPASİTE: 2002-2011 YILLARI ARASI
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

BURAK ÇAKIRCA

MAYIS 2018

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

GÜVENLİK VE KAPASİTE: 2002-2011 YILLARI ARASI
TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Burak ÇAKIRCA

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DALAR

BOLU 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Burak ÇAKIRCA'ya ait "**Kapasite ve Güvenlik: 2002-2011 Arası Türkiye'nin Ortadoğu Politikası**" adlı çalışma, jürimiz tarafından **Uluslararası İlişkiler** Anabilim Dalında **Doktora Tezi** olarak oy birliğiyle/ ~~oy çokluğuyla~~ kabul edilmiştir.

28.06.2018

Unvan, Adı, Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Mehmet DALAR	
Üye : Doç. Dr. Yaşar SARI	
Üye : Doç. Dr. Çiğdem AYDIN KOYUNCU	
Üye : Doç. Dr. Ferhat PİRİNÇÇİ	
Üye : Dr.Öğr. Gör. Arda BAŞ	

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

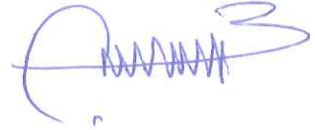
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Doktora Tezi olarak sunduğum, "GÜVENLİK VE KAPASİTE: 2002-2011 YILLARI ARASI TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKASI" başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulan kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Burak ÇAKIRCA

28.06.2018

ÖN SÖZ

Türk dış politikası çalışmak ideolojik bakışlar ekseninde şekillenen bakış açılarının çokluğu sebebiyle kaygan bir zeminde yol alma çabası olarak ifade edilebilir. Türkiye'nin kendini tanımlayışı ya da jeopolitik konumuyla ilgili olarak sahip olunan farklı yorumlar, dış politika uygulayıcılarının davranışlarının yorumlanabilmesini güçleştirmekte aynı zamanda açıklamaktadır. Kuvvetli bir devlet geleneği olan Türkiye'nin uluslararası sistemde yerinin ne olduğu konusu her zaman ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Esas itibarla, bu konumlama Türkiye'nin bölgesel politikalarında da düzenleyici parametreyi oluşturmuştur. Bu bağlamda Ortadoğu ile ilişkileri değerlendirmek de çokçası bu minval üzerine bir çabayı ifade etmiştir. Bu çerçevede bu çalışmada, Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu ile ilişkileri incelenmiştir. AK Parti'nin iktidar olduğu 2002'den, küresel ve bölgesel aktörlerin ve Türkiye'nin politikalarının değişmeye başladığı Arap Baharı'na kadar bir süreyi esas alan bu çalışma, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini siyasi, ekonomik ve sosyal kapsamda ele almıştır. Aynı zamanda, devletlerin dış politikasını belirleyen unsurların uluslararası sistemden doğrudan etkileniyor olması göz önüne alındığında, bu dönemde dış politikayı etkileyen sistemik unsurlara da yer verilmiştir.

Bu çalışma, hayatın tüm zorlukları ve koşuşturmacası arasında yazılmıştır. Kısacası bu çalışma hayata rağmen ve hayatla birlikte ortaya çıktı. Hem bir öğrenci hem bir eş hem bir evlat hem bir kardeş olabilmenin yükümlülüklerinin üstüne, entelektüel kaygıların ve hayatın mecburiyetlerinin zorluğu, bu hale gelebilmiş çalışmayı çok daha anlamlı bir hale sokmakta. Çabanın ve emeğin ilahi kertede mutlak bir yansımaya dönüşebileceğine dair inançla, bu çalışma hayata karşı verilmiş bir emektir. Bu emeği özellikle tezin yazım süreci boyunca eşim Tuğba ÇAKIRCA ile günler geceler boyu vermiş olsak da bu sürece geçebilmemin şifresi yine ona duyduğum muhabbet ve verilen sözlere dayanmaktadır. O bu tezin şahididir. O hayatımın değeri olan, hayalim olan ilme yoldaşımdır, nefesimdir. Aile her şeydir. Annem, babam ve biricik ablamın emekleri olmasaydı ben onları bu çalışmayla gururlandıramazdım. Annem Nurten, babam Fevzi

ÇAKIRCA'nın, ablam Burcu ALTUĞ'un destekleri beni bugüne getiren şeydir. Biricik yeğenim İpek Buse, ileride bu tezi okuduğunda seni ihmal edişimizi hatırlat. Bahsetmem gereken iki isim daha var. Bana ailelerine girdiğim günden beri, evlatları olduğumu iliklerime kadar hissettiren annem Ayten ŞAHİN ve babam Mustafa ŞAHİN'dir. Bu süreçte destek olan yol gösteren tavırlarından dolayı ne kadar teşekkür etsem az. Rabbim hepsinden razı olsun.

Bu çalışmanın yazımında ve sonuçlanmasında, samimi ve adil tutumundan ötürü danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet DALAR'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım ve hakkını helal etmesini niyaz ederim. Umarım Hocamın emeklerini boşa çıkarmam. Yine bu süreçte tezin bu hale gelebilmesi konusunda destekleri için Doç. Dr. Yaşar SARI'ya ve Dr. Öğr. Gör. Arda BAŞ Hocalarıma da teşekkürü bir borç bilirim. Bir parantez de doktora sürecimin ve yüksek öğrenim hayatımın her anında varlığını hissettiğim Prof. Dr. Muhittin ATAMAN'a. Sevgili Hocam bana açtığınız yol için, ilim tdrisi bilinci için size minnettarım.

Burak ÇAKIRCA

ÖZET

GÜVENLİK VE KAPASİTE: 2002-2011 YILLARI ARASI TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKASI

Burak ÇAKIRCA

Doktora Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet DALAR

Mayıs 2018 459+XVI Sayfa

Türkiye’nin dış politikası tarihsel olarak “baticılık” ve statükoculuk” ekseninde şekillenmiştir. Bunun yanında, Türk dış politikası özünde güvenlik odaklı bir anlayışa sahip olmuştur. AK Parti’nin 3 Kasım 2002’de iktidar olmasıyla beraber, Türkiye’nin pek çok noktada ciddi değişiklikler yaşadığı gözlemlenmektedir. Dış politika bu noktalardan birini oluşturmaktadır. AK Parti döneminde birçok yeni kavram ve uygulama dış politikada kullanılmaya başlamıştır. Bu dönemde Türkiye’nin jeopolitik konumu ve kendini algılayış biçimi olarak “ben idrakinde” bir farklılığın olduğu göze çarpmaktadır. Söz konusu farklılık Türkiye’nin Ortadoğu ilişkilerinde de bazı değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Ortadoğu, Türkiye’nin bölgesel ve küresel ölçekte daha etkin olabilmesine imkân tanıyan bir alan olarak algılanmıştır. Tarihsel miras ve ortak medeniyet algısıyla “ben idrakinde” yaşanan değişim Türkiye’nin Ortadoğu ile daha derinlikli ilişkiler kurabilmesine yol açmıştır. Bu dönemde Türkiye, Ortadoğu’da daha önce olmayan alanlarda görünür hale gelmiş ve siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan bir kapasite artırımından bahsedilebilir olmuştur.

Buradan hareketle bu tezde amaçlanan, AK Parti dönemi Türkiye Ortadoğu ilişkilerinin Türk dış politikasının güvenlik anlayışıyla ilişkisinin sorgulanmasıdır. AK Parti dış politika anlayışının “baticılık” ve statükoculuktan farklı bir konumda olup

olmadığı tartışılmıştır. Temel soru AK Parti dönemi Ortadoğu ilişkilerinin güvenlik odaklı yürüyüp yürümediği olmuştur. Bu çalışmada neorealizmin teorik varsayımları esas alınarak bu dönem Ortadoğu ilişkileri incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Türk Dış Politikası, AK Parti, Güvenlik, Kapasite, Neorealizm.

ABSTRACT**SECURITY AND CAPACITY: TURKEY'S MIDDLE EAST POLICY
BETWEEN 2002-2011****Burak ÇAKIRCA****Phd Thesis****Department of International Relations****Advisor: Prof. Dr. Mehmet DALAR****May 2018 459+XVI Pages**

Turkey's foreign policy has historically been shaped on "Westernism" and "the status-quoism" axis. Besides this, Turkish foreign policy has basically a security-oriented understanding. In the period following the AK Party's ruling on 3 November 2002, it is observed that Turkey has experienced drastic changes in many areas. Foreign policy is one of these points. In the AK Party era, many new concepts and practices have started to be used in foreign policy. During this period, Turkey has had a different perspective in terms of its own geopolitical position and self-perception. These differences have brought some changes in Turkey's relations with Middle East. In this period, the Middle East were perceived as an area that allows Turkey to be more effective in regional and global scale. Changes in "self-perception" have enabled Turkey to build deeper relationships with the Middle East on the basis of historical heritage and common civilization. During this period, Turkey, compared with before, has much more efficient position in the Middle East and it is observed that Turkey has increased its capacity economically, socially and politically.

From this point of view, the main aim of the thesis is to question the relationship between Turkey's Middle East Policy in AK Party period and the security understanding

of Turkish Foreign Policy. Moreover, it is discussed that whether the foreign policy understanding of AK Party is in a different position from the “Westernism” and “Status quoism”. The main question is whether Turkey-Middle East relations in AK Party era are security-oriented or not. this study examines the Middle East relations of this period based on the theoretical assumptions of neorealism. In this study, Turkey- Middle East relations in the AK Party period were examined based on the basic assumptions of neorealism.

Key words: Turkish Foreign Policy, AK Party, Security, Capacity, Neorealism.

*Hayatımın Anlamı Tuğba'ma ve Merhametin
Cisimleşmiş Halleri Annelere*

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İTHAF	x
İÇİNDEKİLER	xi
TABLolar LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
1. KURAMSAL ÇERÇEVE	24
1.1. Uluslararası Politikaya Teorik Bir Bakış Olarak Neorealizm.....	24
1.1.1. Sistem ve Neorealizm.....	26
1.1.2. Neorealizmde Anarşi.....	33
1.1.3. Neorealizmde Güç.....	37
1.1.4. Neorealizmde Güvenlik.....	41
1.1.5. Neorealizmde Yapı-Yapan.....	44
1.2. Orta Büyüklükteki Bir Devlet Olarak Türkiye.....	49
II. BÖLÜM	
2. TÜRKİYE’NİN AK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASININ TEMELLERİ	55
2.1. Zihinsel-Kuramsal Etkenler.....	57
2.1.1. Tarihsel Miras-Dinsel Özdeşlik.....	58
2.1.2. Yeni Dış Politika Kavramsallaştırması.....	66

2.1.2.1. “Ben İdraki” Işığında Siyaset Üretme Aracı: Medeniyet.....	66
2.1.2.2. Dış Politikayı Kavramlar Üzerinden Doktrinleştirme Aracı Olarak: Yeni DışPolitika.....	79
2.1.3. Türkiye’nin Jeopolitiğine Yeniden Bakmak.....	94
2.2. Sistemsel-Olgusal Etkenler.....	101
2.2.1. Değişen Siyasi Ortam.....	102
2.2.1.1. 1 Mart Tezkeresinin Reddi ve Değişen Türkiye Algısı.....	102
2.2.1.2. Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye’ye Etkisi.....	113
2.2.1.3. İsrail İle Tırmanan Gerginliğin Etkisi.....	126
2.2.2. Ekonomik Büyümenin Avantajları.....	138
2.2.2.1. Güçlü Mali Yapı ve Dönüşen Ekonomi.....	139
2.2.2.2. Ticaret Devleti Kavramı ve Türkiye.....	148
2.2.3. Dış Politikada İmajinatif Bir Araç Olarak Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi.....	154
2.2.3.1. Yumuşak Güç.....	156
2.2.3.2. Yumuşak Gücü Kurumsallaştırmak: Kamu Diplomasisi Kavramı...158	
2.3. Sonuç.....	172

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN AK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI.....178

3.1. Türkiye’nin Siyasi Açıdan Ortadoğu ile İlişkileri.....	182
3.1.1. İşgal Sonrası Irak’ta Değişen Roller ve Türkiye’nin Bütünlükçü Tavrı... 186	
3.1.1.1. Irak’ta Değişen Roller.....	187
3.1.1.2. Türkiye’nin Irak Politikası.....	190
3.1.1.3. Türkiye Öncülüğünde Bölgesel Birliktelik: Irak’a Komşu Ülkeler Platformu.....	192
3.1.1.4. Irak’ın Yeniden Yapılanması Sürecinde Türkiye.....	198
3.1.2. Türkiye’nin Ortadoğu’da Arabulucu Kimliği.....	211
3.1.2.1. Suriye-İsrail Arasında Türkiye’nin Arabuluculuğu.....	213

3.1.2.2. Irak-Suriye Gerginliğinde Arabulucu Türkiye.....	222
3.1.2.3. HAMAS'ın Seçim Zaferi ve Türkiye'nin Filistin Politikası.....	229
3.1.2.4. Lübnan'da İstikrar Arayışları ve Gelişen Türkiye-Lübnan İlişkileri.....	245
3.1.2.5. İran'ın Nükleer Enerji Programı ve Türkiye-İran İlişkileri.....	263
3.2. Ekonomik Açıdan Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri.....	281
3.2.1. Türkiye'nin Ortadoğu ile Dış Ticareti.....	286
3.2.1.1. Irak ile Dış Ticaret.....	287
3.2.1.2. Suriye ile Dış Ticaret.....	292
3.2.1.3. İran ile Dış Ticaret.....	297
3.2.1.4. Körfez İşbirliği Konseyi ve Lübnan İle Dış Ticaret.....	302
3.2.1.5. İsrail İle Ekonomik İlişkiler.....	311
3.2.2. Ortadoğu'da Ekonomik İlişkileri ve Ticareti Geliştirme Aracı Olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	314
3.2.2.1. Bölgesel Entegrasyon ve Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	315
3.2.2.2. AK Parti Dönemi Ortadoğu'da Serbest Ticaret Anlaşmaları.....	317
3.2.3. Enerji Merkezi Olma Amacı Çerçevesinde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri...	321
3.3. Sosyal Açıdan Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri	331
3.3.1. Türkiye'nin Ortadoğu'ya İnsani ve Kalkınma Yardımları.....	334
3.3.2. Türkiye'nin Ortadoğu ile Kültürel Diplomasisi.....	345
3.3.3. Birbirini Destekleyen İki Unsur: Yumuşak Güç-Turizm İlişkisi ve Ortadoğu'nun Türkiye Turizmindeki Etkisi.....	348
3.4. Sonuç.....	356

IV. BÖLÜM

4. GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME..... 362

KAYNAKLAR..... 374

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1: Yıllara Göre GSYİH Büyüme Oranları %.....	143
Tablo 2.2: Yıllara Göre Rakamsal GSYİH.....	144
Tablo 2.3: Yıllara Göre Kişi Başı GSYİH Miktarı (\$).....	145
Tablo 2.4: Yıllara Göre Enflasyon Oranları %.....	146
Tablo 2.5: Merkez Bankası Rezervleri (Altın ve Döviz) (Milyar \$).....	147
Tablo 2.6: Yıllara Göre Dış Ticaret (Milyar \$).....	150
Tablo 2.7: Yıllara Göre Türkiye'nin Seçilmiş Bölgelerle Dış Ticareti (Milyon \$)....	151
Tablo 2.8: AB/Ortadoğu İthalat/İhracat Karşılaştırması (Milyon \$).....	152
Tablo 3.1: 2003-2011 Türkiye-İrak Ticaret Rakamları (Milyar \$).....	289
Tablo 3.2: 2002-2011 Türkiye-Suriye Ticaret Rakamları (Milyon \$).....	293
Tablo 3.3: 2002-2011 Türkiye-İran Ticaret Rakamları (Milyon \$).....	298
Tablo 3.4: 2002-2011 Türkiye-KİK Ticaret Rakamları (Milyon \$).....	303
Tablo 3.5: 2002-2011 Türkiye-Lübnan Ticaret Rakamları (Milyon \$).....	307
Tablo 3.6: 2002-2011 Türkiye-İsrail Ticaret Rakamları (Milyon \$).....	313
Tablo 3.7: Ortadoğu Ülkelerinden 2001-2011 Arası Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı	353

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AK Parti	: Adalet ve Kalkınma Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOTAŞ	: Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
DAC	: Kalkınma Yardımları Komitesi
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
ECO	: Ekonomik İşbirliği Örgütü
ECOTA	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
GAFTA	: Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi
G-15	: Onbeşler Grubu
G-20	: Gelişmiş 20 Ülke Grubu
G-7	: Gelişmiş 7 Ülke Grubu
HAMAS	: İslami Direniş Hareketi
ILO	: Dünya Emek Örgütü
İHH	: İnsani Yardım Vakfı
KİK	: Körfez İşbirliği Konseyi
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İş Adamları Derneği
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Artırımının Önlenmesi Anlaşması
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
ORHA	: Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu
PENTAGON	: Amerikan Savunma Bakanlığı
PJAK	: Kürdistan Özgür Yaşam Partisi
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
P-5+1	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Üyeleri ve Almanya

SOMO	: Irak Petrol Ajansı
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TİKA	: Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı
TİM	: Türkiye İhracatçılar Meclisi
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TÜSİAD	: Türk Sanayici ve İş Adamları Derneği
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu
UNIFIL	: Birleşmiş Milletler Lübnan Geçici Kuvveti
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

GİRİŞ

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası sistemde meydana gelen değişikliklere paralel olarak Türkiye'nin konumunda da ciddi dönüşümlerin yaşandığı araştırmacıların üzerinde ittifak ettikleri bir konudur. Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakı açısından taşıdığı stratejik önemle durağan bir pozisyona sahip olan Türkiye, bu süreçte kendisinden beklenen politikaları izleyerek sistem içindeki pozisyonunu kaybetmeme amacı taşımaktaydı. Olaylar karşısında takınacağı tavırlar bizzat sistem tarafından sunulduğu için, dış politikada geleceğe dönük bir vizyona sahip olma ve yeni açılımlar peşinde koşabilmek pek mümkün olmamaktaydı. Zaman zaman istemediği durumlar ortaya çıksa da sahip olunan stratejik konum nedeniyle, Türkiye'nin sistem dışında kalması mümkün gözükmemektedir. İki kutuplu sistemin sona ermesiyle beraber Türkiye, kendini bambaşka bir konum ve aktörlerin etkilerinin güncellendiği bir coğrafya içinde buldu. Yeni Dünya Düzeninin problem noktaları olarak ortaya çıkan, Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu ve Doğu Akdeniz gibi bölgelerin Türkiye'ye olan jeopolitik ve tarihsel bağlantısı göz önüne alındığında ciddi bir etkileşim süreci de kaçılmaz olarak kendini göstermekteydi (Uslu 2006: 9-10).

2001 yılında gerçekleşen 11 Eylül saldırıları ve önce Afganistan, ardından Irak'a yönelik müdahaleler, Ortadoğu'da etnik ve mezhepsel çatışmalarla dolu kaotik bir dönemi başlatmıştır. Sovyetlerin çöküşüyle beraber muzaffer ilan edilen Amerika'nın izlediği politikalar büyük yapısal sorunlara neden olmuş ve bu durumdan bölge ülkesi olan Türkiye'de ciddi olarak etkilenmiştir (Oktav ve Ertem 2015: 1).

Geleneksel Türk Dış politikasını şekillendiren etmenlerin ne olduğu konusunda üzerinde ittifak edilen temel ilkeler, batıcılık ve statükoculuktur. Bununla birlikte Aydın (Aydın 2003: 307-308), daha kapsamlı bir şekilde yaklaşarak, tarihsel deneyimler, ülkeye özgün bir anlam kazandıran jeopolitik ve jeostatejik konum, çeşitli güvenlik açıkları, yönetici elitin hâkim ideolojisi (kemalizm) ve sistemik-bölgesel değişimler gibi faktörlerin geleneksel dış politika yapımında temel etkenleri oluşturduğunu belirtir.

Her ne kadar coğrafi bir uzlama işaret etse de Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumu daha çok algısal bir yaklaşımla ilişkilendirilmiştir. Michael Werz, Türkiye'nin geleneksel olarak çok boyutlu dış politika anlayışının sınırlı olduğunu, hatta Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi boyunca bölgesindeki ülkelerle ilişkilerini dondurmuş olduğu iddiasındadır (Werz 2013, <http://www.rethinkinstitute.org/wpcontent/uploads/2013/11/Turkeys-Foreign-Policy-Challenges.pdf>. 16 Haziran 2017'de erişildi). Osmanlı Devleti'nin gerilemeye başlamasıyla birlikte, çare Batı'ya uyum olarak görülmüş ve aslında bu süreç Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte, "muasır medeniyet" olarak görülen Batılı devletler sisteminin bir parçası olma amacıyla devamlılık göstermiştir. Türkiye'nin kurucuları için tek medeniyet vardı, o da Batı medeniyeti idi (Karaosmanoğlu 2000: 208). Bu durum, Türkiye'nin Batı medeniyetinin bir temsilcisi gibi algılanmasını sonucunu doğurduğu gibi, dış politika bağlamında çift taraflılığa da işaret etmektedir. Türkiye'nin kendisini bu şekilde konumlayışı hem Batı eksenli politikalar izlemesi bağlamında dayanak teşkil ederken, hem de Batı için işbirliği yapacağı bir "ortak" olabilmesi açısından bir imkan tanımıştır. Diğer bir ifadeyle, jeopolitik konum, kendini batılı bir ülke olarak algılayan Türkiye'nin hem bu eksenle kalmasına hem de Batı'nın bir köprüsü olarak görülmesine yol açmıştır (Kirişçi 2009: 3). Bu durum aslında Türkiye'nin temel dış politika stratejisini oluşturan batıcılık anlayışına da temel teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan bir devlet olan Türkiye'nin varlığını devam ettirme hususundaki duyarlılığı, tarihsel deneyimler bağlamında geleneksel dış politika yapımına etkide bulunmuştur. Bu durum da aslında kendini daha çok statükoculukla gösteren bir vizyon sunmuştur. Yönetici kadro bir yandan Batı'nın parçası olmaya çalışmış, diğer yandan paradoksal biçimde, Batı'nın ülke egemenliğine kastettiği gibi bir korkuyla dış politika izlemiştir (Karaosmanoğlu 2000: 2008). Hem sistem hem de devlet düzeyinde bir anlayışı ifade eden Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi dış politikanın statükocu vurgusunu gösteren bir nitelik arz etmiştir (Oran 1996: 353-358).

Düşmanlar tarafından kuşatılmışlık hissi ve sürekli güvenlik tehdidi altında yaşayan bir devlet olma algısı Türk dış politikasını güvenlik odaklı bir hale getirmiştir.

Bilgin, Türkiye'nin dış politikasının güvensizlik üzerine kurulduğu düşüncesindedir (Bilgin 2009: 111-112). Böylesi bir algılama kendi kendine yardım (self hep) prensibini beraberinde getirmiş, dış politika ve güvenlik arasında sıkı bir bağ oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin güvenlik anlayışı, batılılaşma ile askeri bürokratik elitlerin güvenlik ve dış politika kararlarındaki rolü üzerine kurulmuştur (Tür ve Han 2015: 16). Bu çerçevede yönetici elitin ideolojisinin etkisiyle güvenlik algısı birbirinden ayrı düşünülmemelidir. Kemalizm ideolojisinin egemen olduğu yönetici seçkinler, Türkiye'nin kimliğini, Batı'nın bir parçası ve Türkiye'yi "batılılaşma" projesini benimsemiş seküler bir devlet olarak tanımlamışlardır (Aydın 2003: 320). Bu dünya görüşü, temkinli ve statükoyu özümsemiş bir dış politika ile güvenlik kültürünü de beraberinde getirmiştir. Güç arayışı ve güç kullanma tehdidi dış politikanın baskın konuları haline gelmiş ve bu çerçevede de Türk dış politikasının reelpolitik bir kapsama büründüğü görülmüştür (Robbins 2007: 290).

Sistemik ya da bölgesel değişikliklerin dış politika yapımındaki etkisini, özellikle Soğuk Savaş'ın bitişiyle beraber yaşanan güç boşluğunda görmek mümkündür. Bununla birlikte, iki kutupluluğun sona erdiği noktada Kafkasya, Balkanlar ve Ortadoğu'da meydana gelen çatışmalar sonrasında yaşanan gelişmelerin, Türkiye'nin geleneksel dış politika yapımında küresel bazdaki etkiyi yaratmadığını göstermektedir. Genel güvenlik eksenli Batıcı politika süreklilik arz etmiş, Türkiye NATO konseptinde kalmış, Suriye, Irak ve İran ve özelinde PKK gibi tehditler Sovyetlerin yerini almıştır. Türk dış politikası bu alanda nüfuzu gittikçe artan ordunun ve Milli Güvenlik Kurulu'nun güvenlik kaygılarıyla şekillenmiştir (Özcan 1998: 55). Soğuk Savaş'ın bitişi Türkiye için dış politika algısında değil de algılanan tehdit aktörlerinin değişikliği bağlamında bir etkide bulunmuştur.

11 Eylül'de Amerika'da yaşanan saldırı, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarına oranla sistemik olarak Türk dış politikasını daha derinden etkileyen bir durum olmuştur. Dünya ve özelde de Ortadoğu bölgesinde yaşanan ciddi değişimler Türkiye için hem zorluk hem de fırsat alanları doğurmuştur. Radikalleşmenin artmasıyla terör sarmalının yanı başında cereyan etmesi istikrarsızlığı beraberinde getirirken, aynı zamanda İslam ve demokrasiyi

bağdaştırmış bir ülke olarak Türkiye'nin öne çıkmasına da sebep olmuştur (Keyman 2009).

Bu kapsamda Türk dış politikasının geleneksel politika üretim kodlarının “Batıcı” olduğu ve geliştirilen ilişkiler bağlamında ise, yine Batılı devletlerin esas alındığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, dış politika alanında geliştirilen ilişkilerin imkanlar ve kazançlar hanesinde değerlendirilen yönü Batı olmuş, diğer bölgelere bir “sırtını dönmüştük” hali kendini göstermiş ve bu bölgelere, özelde de Ortadoğu’ya, bir sorun cereyan ettiğinde oluşturulan politikalarla mukabele edilmiştir. Bu durum Çalış’a göre: gerek iç gerekse de dış politika yapımı sürecinde temel teşkil eden Kemalizm’in ve yönetici kadronun, muasır medeniyet seviyesi kavramında karşılık bulan Cumhuriyet’in ötekisinin Osmanlı olarak görülmesinden ve onun etki alanlarına da ona bakıldığı gibi soğuk bakılmasından kaynaklanır (Çalış 2001: 28). “Batıcılığı” tartışırken daha çok devlet düzeyinde bir analizle, tarihsel, siyasal sosyal ve ekonomik yapısı itibarıyla Türkiye’nin Batıya yakın olduğu vurgulanmaktadır (Oran 1996: 353-358). Başka bir deyişle, Türkiye Cumhuriyeti’nin sahip olduğu yönetim ideolojisi olan Kemalizm, yeni devlet yapılanmasındaki etkisiyle, Batı ile ilişkilerin merkeze alınıp, Osmanlı’nın tarihsel olarak hüküm sürdüğü bölgelerin özellikle “Doğu” bağlantısının, Osmanlı’nın son döneminde yaşanan güven problemleri nedeniyle, fayda ekseninde değerlendirilmemesi durumunda bir dış politika anlayışına sahip olduğu söylenebilir. Bu durum da yine “Doğu” ve “Batı”nın medeniyet merkezli bir kavramsallaştırmayı işaret etmesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin hem siyasi yapılanması hem de dış politika ortaklığı bağlamında yönetici zihniyetin “Batı”yı tercih etmesi bağlamına oturmaktadır.

Türkiye’nin Cumhuriyetin kurulmasından sonra Ortadoğu’dan uzaklaşmasının sebebi, yeni bir ulusal kimlik inşa etme süreci ile de ilintilidir. Sander: Türkiye, birleştirici unsurlar olarak hizmet edebilecek, Arap kimliği ve siyasal bir kimlik olarak İslam gibi baskın bağlardan hiçbirini paylaşmamaktadır (Sander 1998: 213), düşüncesine sahipken, Mustafa Kemal önderliğinde yeni bir modern ve laik ulus-devlet inşa etme amacı ve Batılılaşma arzusu Ortadoğu’ya bakışı belirleyen unsurlardan biridir. Bunun yanında, üç kıtaya yayılmış bir devleti kuran ve yöneten unsurun mirasçısı olmanın getirdiği üstünlük algısı ile bunun karşısında Ortadoğu ve Balkanlar’da yüzlerce yıl süren Osmanlı yönetimi

sonrasında, bu coğrafyalarda halkların sorunlu yönlerinden söz konusu tarihsel geçmişi sorumlu tutmaları, Türkiye'nin yakın çevresinde olumsuz tavırların ortaya çıkmasına neden olmuş, bu durum da Türkiye'nin ilişkilerinde bir mesafeyi beraberinde getirmiştir (Narlı 2000: 107).

Bir ülkenin kendisini ilgilendiren konuları uluslararası siyasetin gündemine sokabilmesini, ortaya çıkacak sonuçları kendi istediği yönde çıkarabilme becerisini aktif dış politikanın belirtileri olarak gören Kirişçi, Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında aktivist bir dış politika arzusunda olduğu düşüncesindedir (Kirişçi 1992). Sovyetlerin yıkılması, Türkiye'nin güvenlik ve dış politikasını belirleyen değişkenlerin de çoğalmasını beraberinde getirmiştir. Sander'in tespitiyle, Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasında çift kutuplu dünyanın global çıkarlarının yerini bölgesel güvenlik ve işbirliği almıştır (Sander 1992: 26).

Uluslararası siyasetin, çift kutupluluğun sona ermesi gibi önemli bir sistemik değişiklikten sonra ne yöne evrileceğinin netleşmeye başlayacağı tarih, bazılarının 20. Yüzyılın bitişi olarak da gördüğü 11 Eylül 2001'de Amerika'da yaşanan İkiz Kulelere yönelik olarak gerçekleşen saldırıdır (Gündoğan 2008: 313). Dünya 11 Eylül'den sonra büyük bir kaos ve çatışma ortamına girmiştir. Bu terör saldırısı ile birlikte, uluslararası güvenlik kavramının ve güvenlik yapılanmalarının yeniden gözden geçirilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. "Asimetrik Tehdit" olarak nitelenen bu yeni durum, artık dünyanın tek süper gücü olan ABD'nin güvenlik politikalarında ciddi değişikliklere sebep olmuştur (Akgün 2006: 11; Özdağ 2001: 7).

Bu çerçevede ABD, terörü ve onun ortaya çıkartan sebepleri engellemek için dünya siyasetinin ilgi odağının da artacağı bölge olan Ortadoğu merkezli bir dizi harekate girişmiştir. Öncelikle Afganistan'a yönelik olarak askeri operasyon gerçekleştirilmiş ardından, belki Ortadoğu siyaseti haritasını yeniden şekillendirecek olan 2003 Irak işgali başlamıştır. Böylesine sistemik etkiler doğuran hadiselerin gerek coğrafi, gerek tarihsel, gerekse de kültürel açıdan bölgede önemli bir konuma sahip olan Türkiye'nin dış politikasında ciddi etkileri beraberinde getirmesi kaçınılmaz olmuştur. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişiklik, sistemik gelişmelerin Türkiye'nin sahip

olduğu nitelikleri kullanma konusundaki gereklilikleri ile Türk dış politika yapıcılarının bu durum karşısında tavır takınma zarurietini ve aktivizm çabalarının bir sonucu olarak görülebilir.

AK Parti, 28 Şubat sürecinin germiş olduğu okun yaydan çıktığı, yaşanan toplumsal değişimlerin kendini gösterdiği, yeni iş adamı zümresinin ekonomide ağırlığının hissedildiği ve yeni entelektüel değişimin gözlemlendiği bir noktada, 3 Kasım 2002’de iktidar olmuştur (Yavuz 2006: 1). Toplumsal ve sosyo-ekonomik bir sıkışmışlığın belirgin olduğu noktada AK Parti, bir değişim ve dönüşüm beklentisi olarak iktidara gelmiştir (Kahraman 2007: 124). Üzerinde ittifak edilen konu, AK Parti’nin iktidar olmasıyla beraber iç ve dış politikada ciddi değişikliklerin yaşandığıdır. Türk dış politikasının işleyişinde strateji, vizyon ve pratik araçlar irdelendiğinde köklü değişimlerin yaşanmakta olduğu görülmektedir. Türkiye’nin dış politikasındaki dönüşüm, ekonomik gelişimine paralel, ekonomik imkanlardaki iyileşme, demokratikleşme ve kendi kimlik sorunlarını çözümlenmeye yönelik konularda atmış olduğu adımlarla mümkün olabilmektedir.

Türkiye’nin çevresinde meydana gelen jeopolitik dönüşüm ve siyasi belirsizliklerin, Türkiye’yi dış politika vizyonunda zorunlu bir değişim sürecine tabi kılmasıyla birlikte (Larrabee 2010: 158), Soğuk Savaş dönemi statik dış politika anlayışı yerine, çok yönlü, çok boyutlu ve çok aktörlü bir dış politika stratejisi izleyerek, arabuluculuk, kolaylaştırıcılık gibi metotlar kullanılarak, kalkınma yardımları ve kamu diplomasisi imkanları gibi araçlara başvurulmaya başlanmıştır.

Dünyanın büyük güçlerinden olmasa da Boğazlar bölgesini kontrol etmesinin yanı sıra, Balkanlar’dan Ortadoğu’ya ve Kafkasya’dan Körfez’e uzanan geniş bir alanda ulaşım yollarının kesişme noktasında bulunması ile Batı’nın enerji kaynaklarına erişim hattında olması, Türkiye’nin stratejik değerini sürekli canlı tutmakta, bu durum da orta büyüklükteki bir devletlerden daha geniş bir etkinlik sahasını beraberinde getirmektedir (Aydın 1999: 154). Böylesi bir konum Türkiye’de güvenlik sorunsalını ortaya çıkarmakta ve güvenlik geleneksel olarak tehlikeden korunma veya tehlikeye maruz kalmama olarak tanımlanmış ve “öz koruma” kavramı ile ilişkilendirilmiştir. Toplumun yaşamını devam

ettirmesi, toprak bütünlüğünün korunması ve ulusal kimliğin muhafaza edilmesi olarak betimlenen (Dış İşleri Bakanlığı Türkiye'nin Uluslararası Güvenlik Perspektifi ve Politikaları: http://www.mfa.gov.tr/i_-turkiye_nin-uluslararası-guvenlik-perspektifi.tr.mfa, 29 Aralık 2017'de erişildi) güvenliğin algılanışında, Osmanlı'dan itibaren bir süreklilikten bahsedilebilir. Osmanlı'nın zayıflamaya başlamasıyla birlikte, güvenlik "savunmacı" bir karakter göstermiş, bu durum diğer devletlere karşı şüpheciliği getirmiş, komşularla yaşanan sorunlu ilişkiler, şüpheciliği arttırarak her an savaşıma hazır olmaya dayanan bir stratejiyi ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde güvenlik politikalarının temelini Batı ittifakı içinde yer alarak, Sovyetler'den gelen tehdidi bertaraf etme anlayışı oluşturmuştur. Bu dönemde ABD ile uyum içerisinde çalışan Türkiye'nin stratejik değeri de Avrupa kanadındaki konumu ile belirlenmiştir (Aydın ve Ereker: 2014:144). Ancak, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte, Türkiye'nin güvenlik ayağını sağlayan denklemde bir boşluk doğmuş ve Türkiye'nin Batı kanadında kalarak güvenlik algısını sağlaması hususunda ontolojik bir sorunsal ortaya çıkmıştır (Bilgin 2015: 53). Türkiye'nin coğrafi anlamda fazla sayıda ve farklı rejim, ideoloji ve hedeflere sahip komşularının güvensizlik unsuru olarak nitelenebileceği noktada, özelde Ortadoğu'da Türkiye'nin güvenlik politikasını statükonun korunması olarak belirleyen anlayış, Sovyet tehdidi gibi daha büyük bir sorunsalla birleştiğinde, Türkiye'nin NATO gibi geniş bir şemsiye altında güvenlik bağlantısını sağlama çabası içinde olmasına yol açmıştır. Soğuk Savaş sonrasında değişen uluslararası ortam ile ortaya çıkan yeni aktörlerin yarattığı tehditler, Türkiye'nin Batı kanadında kalmasıyla ilişkili uluslararası alandaki Türkiye algılamasını değiştirmişken, diğer taraftan geleneksel güvenlik politikalarını sürdürmenin mümkünüğünü sorgulamayı da gerektirmiştir. Soğuk Savaşın bitişinin pek çok aktörden farklı olarak Türkiye'yi daha da güvensizleştirdiği söylenebilir.

11 Eylül saldırılarından sonra, NATO kapsamında gerçekleştirilen Afganistan ve Irak müdahaleleri Türkiye'nin güvenlik stratejisini sağlamlaştırmıştır. Operasyon kapsamında Afganistan'a asker gönderen ve ISAF gücünün komutasını üstlenen Türkiye, güvenlik politikasında yeni stratejiler geliştirmiştir. Hem bölgesel hem de ikili ilişkilere sıklıkla vurgu yapan proaktif dış politika yeni açılımlarından biri olarak, Türkiye'nin

güvenlik politikalarının küresel, bölgesel ve ikili olmak üzere ayrı fakat birbirini tamamlayan düzeyde bir güvenlik stratejisi geliştirmesine zemin hazırlamıştır (Dedeoğlu 2009). Türkiye, küresel bir aktör olma arzusuyla uluslararası örgütlerde daha ağırlıklı rol oynama çabası içinde olmuş, bölgesel etkinlik için bölgesel işbirliği girişimlerine yoğunlaşmış ve bir dizi bölgesel işbirliği projesini gündeme getirmiştir. İkili ilişkileri çok taraflı girişimlere uyumlu biçimde geliştirmek de güvenlik politikasının önemli bir ayağını oluşturmuş, temelde Türkiye yakın çevresinde ekonomik ve mali alanda anlaşmalar yoluyla işlevsel bir işbirliği ilerleterek güvenlik kaygılarını azaltmayı ya da güvenlik tesisini sağlamayı hedeflemiştir.

2000’li yıllarda uluslararası terörizm, uluslararası uyuşturucu kaçakçılığı, insan ticareti gibi tehditler Türkiye’ açısından etkisini arttırmış ve yakın çevreye yönelik olarak “komşularla sıfır sorun” anlayışı daha çok işlevsel bir mana ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin tehdit algıladığı Suriye, Irak ve Irak’taki Kürdistan Bölgesel Yönetimi ile bölgesel dengeler açısından Lübnan ve Filistin gibi daha önce ilişki derinliğinin olmadığı ülkelerle bağlar geliştirilmiştir. Bunların ekonomik ve siyasi yönlerinin varlığını unutmadan, Türkiye’nin yakın çevresinde arzuladığı istikrar alanını genişletmeyi istemesinin güvenlik algısıyla ilişkili olduğu görülmektedir.

Neorealizm, uluslararası ilişkilere sistemik olarak yaklaşan, uluslararası atmosferin anarşik bir yapıya sahip olduğunu, devletlerin sistemin temel aktörleri olduğunu ve yalnızca yetenekleri/kapasiteleri ölçüsünde farklılaşarak amaçları olan güvenliği sağlayabilmenin peşinden gittiklerini söyleyen disiplin içi büyük teorilerden biridir. Devletleri, uluslararası sistem içinde sahip oldukları kapasite ve yeteneklere göre ayırtıran neorealizm, güvenliklerini de ancak söz konusu kapasiteleri oranında sistem içinde farklılaşarak sağlayabildikleri iddiasındadır (Waltz 2009: 18). Bu bağlamda nitelik olarak aynı ancak sistemik olarak etkileri bakımından devletleri ayırtıran neorealizm, orta büyüklükteki devlet kavramsallaştırmasını barındırmasıyla birlikte, uluslararası değişimin sınırlarını sistem mantığında çözümleyen bir niteliğe sahiptir.

Bu bağlamda bu çalışma, AK Parti iktidarları dönemi Ortadoğu ilişkilerinin güvenlik boyutunu sorunsallaştırmaktadır. Tezin temel sorusu, Türkiye’nin bu

dönemdeki Ortadoğu politikasının küresel ve bölgesel güvenlik politikasına etkisinin ne olduğu ve bunun geleneksel güvenlik anlayışıyla bir sürekliliğe mi yoksa bir kopuşa mı işaret ettiği. Diğer bir deyişle AK Parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerinde güvenliğin ne derecede belirleyici olduğu ve bunun da Türkiye'nin geleneksel dış politikası ile karşılaştırılması tezin temel problematığıdır.

Bu çerçevede öncelikle, AK Parti'nin dış politika anlayışını anlamlandırmak, dış politika üretiminde esas olan temellerin neler olduğuna bakmayı zorunlu kılmaktadır. Çalışmaya konu dış politika anlayışının temel saiklerinin ne olduğuna bakmak, aynı zamanda AK Parti dönemi dış politikasının anlaşılmasını da ifade etmektedir. Bu bağlamda tezin birinci hipotezi AK Parti'nin temel dış politika algı ve anlayışının, dış politikanın bir kavramlar dizgesi etrafında doktrinleştirilmesi çabasına işaret ettiği. Söz konusu doktrinleştirme çabasının özellikle de dönemin dış politika mimarlarından olan Ahmet Davutoğlu'nun "ben idraki" kavramsallaştırmasıyla, ilintili olduğu gözlemlenmektedir. Dış politikanın bir kavram haritası eşliğinde anlaşılması ve yürütülme çabası esas itibarla "ben idrakinde" yaşanan değişikliğe yol açmıştır. Bu çerçevede tezin ikinci hipotezi bu dönem dış politikasının algısal ve psikolojik bir zihniyet değişikliğini ve buradan hareketle jeopolitik bir farklılığı ifade ettiği düşüncesidir. Türk Dış politikasında etkin olarak var olunmayan ve öz koruma güvenlik konsepti merkezli konjonktürel gereklilikler içinde yapılan hamlelere karşın, Ortadoğu başta olmak üzere Balkanlar ve Afrika gibi diğer bölgeler, AK Parti dönemi ile birlikte işbirliği ve fırsat alanları olarak değerlendirilmiştir. Çok yönlü ve pro-aktif dış politika gibi bir anlayışla Soğuk Savaş sonrasının sunmuş olduğu güç boşluklarının doldurulması, gerçekte bu algısal durumun değişmesiyle doğrudan ilintilidir. Türkiye'nin bu dönemde, tarihsel ve jeopolitik olarak sahip olduğu niteliklerin dış politika yapımında ne derece etkisinin olduğunun sorgulanması, dış politikanın, özellikle Kemalist jeopolitik kavramı ekseninde, batıcılık anlayışından ayrışma noktalarını da ortaya çıkaracaktır. Özellikle medeniyet ekseninde bir yaklaşımla, dış politika da ciddi dönüşümler yaşandığı gözlemlenmektedir. Buradan hareketle tezin üçüncü hipotezi AK Parti dönemi dış politika anlayışının geleneksel Türk dış politikasının temel dayanakları olan Batıcılık ve statükoculuktan farklı bir duruma işaret ettiği. Dış politika bir kavramlar dizgesi ve stratejik zihniyet unsurlarıyla belirlenmeye başlamış ve ekonomik, siyasi ve sosyal alanda

bir yaşam alanı tesis edilmeye çalışılmıştır. Ortadoğu'nun söz konusu yaşam alanında nasıl bir unsur olarak yer aldığı tartışılacaktır. Bunun yanında, Türkiye'nin bu dönemdeki dış politika anlayışının farklılığının, güvenlik tesisi konusunda Batı bloğundan bir kopmayı içerip içermediği sorgulanacaktır. Diğer deyişle, AK Parti'nin dış politika anlayışının Batıcılık ve statükoculuktan farkı, Batı güvenlik sisteminin dışında olmayı mı ifade etmekte, yoksa bu noktada bir kopuşu mu ifade etmektedir sorusuna cevap aranacaktır.

Tezin dördüncü hipotezi Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ve Ortadoğu'da daha etkin hale gelmesinin Türkiye'nin kapasitesini artırma konusunda bir imkân olarak görülebileceğidir. Bu çerçevede Türkiye'nin ekonomik işbirlikleri, siyasi alanda arabuluculuk faaliyetleri ve yumuşak gücünün artırılması suretiyle Ortadoğu'da etkisini arttıran bir görüntü sergileyip sergilemediği incelenecektir. Bu bağlamda özellikle Türkiye'nin bölgedeki etkisini arttıran niteliklerin, ticaret devleti kavramsallaştırmasıyla kendini bulan, ekonomik alanda ama özelde yumuşak gücü ile ilgili olabileceği üzerine odaklanılacaktır. Diğer bir deyişle Türkiye'nin Ortadoğu'da artan etki tartışması askeri ve ekonomik güçleri kapsadığını söyleyebileceğimiz sert güçten ayrıştırılmayacağı gibi esas olarak yumuşak güç unsurlarını daha çok devrede tutabilmesiyle ilintilidir düşüncesi bu konunun temel kapsamını belirleyecektir. Bu bağlamda tezin beşinci hipotezi Türkiye'nin Ortadoğu'da kapasitesini arttırabilmesinin güvenlik tesisine katkı sağladığıdır. Söz konusu hipotezin tamamlayıcı düşüncesi, yumuşak güç kavramının güvenlik tesisi bağlamında bir etkiye sahip olabilirliliği ve Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'da geleneksel anlayıştan farklı olarak, imajinatif bir algıyla, yumuşak güç unsurlarıyla güvenlik tesisi konusunda bir ilerlemeyi ifade edip etmediğidir. Başka bir söylemle, yumuşak güç bu dönemde artan bir unsur olarak, Türkiye'nin güvenlik tesisinde etkiye sahip bir unsur olarak görülebilir mi?

Tezin esas alacağı zaman dilimi, AK Parti'nin iktidar oluşundan, Ortadoğu'da pek çok değişimin yaşandığı ve yeni güç odaklarının özüne döndüğü ve Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarının etkisini kaybetmeye başladığı Arap Baharı'na kadar olan süreci kapsamaktadır. Ortadoğu'da yaşanan devrimlerle beraber, Türkiye'nin dış politika pratikleri de değişmeye başlamış ve özellikle de Suriye'de yaşananlar, Türkiye'nin

izlediği politikaları ve başarısını gözden geçirmeyi de gerekli kılmıştır. Bu bağlamda, AK Parti'nin dış politika uygulamalarıyla birlikte Türkiye'nin Ortadoğu'da artan bir etkisi sorusu "Arap Baharı"na kadar olan süreci kapsamaktadır.

Bu kapsamda bu çalışma, AK Parti'nin iktidar oluşuyla beraber dış politikada ciddi derecede bir değişim ve dönüşümün temel aktörü olduğunu, dış politikada bir zihniyet değişikliği getirdiğini, geleneksel dış politikanın batıcı ve statükocu anlayışına alternatif bir tavır sergilediğini, bu değişiklikleri bir kavram haritası ve stratejik akıl ile sağladığını ve bu bağlamda da yeni bir dış politika ihtiva ettiğini, ekonomik işbirlikleri ve yumuşak güç unsurlarıyla pratikleştirdiğini, Soğuk Savaş sonrasında bölgesindeki güç boşluklarını bir fırsat ve kazanç alanı olarak gördüğünü ve bu bağlamda da Arap Baharı sürecine kadar Ortadoğu üzerinde Türkiye'nin artan bir etkisinin olduğu biçimindeki iddiaların sorgulanması üzerinden, güvenlik anlayışında bir sürekliliği mi yoksa bir farklılığı mı işaret ettiğini sorunsallaştırmaktadır.

Türkiye'nin Ortadoğu'da ABD başta olmak üzere Batı bloğunun isteklerini harfiyen yerine getirdiğini söyleyen görüşlerle birlikte (Erhan 2009: 51), genel olarak Ortadoğu politikası başta olmak üzere dış politika kararlarının da bu çerçevede oluşturulduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'nin AK Parti döneminde, Ortadoğu politikasında yakalamaya çalıştığı ivme, Batı'ya karşı yapılan, diğer bir deyişle Batı'ya sırtını dönme çabası içermemektedir. AK Parti'nin dış politikası esas itibarla Ortadoğu özelinde de yine batıcı bir karakter göstermiş demek yanlış olmaz. Irak'a yapılan harekatta koalisyon güçlerinin yanında olma isteği, İsrail ile karşılıklı tırmanan gerginliğe değin sürdürülen işbirliği ve Türkiye'nin Avrupa Birliği ile müzakereler konusunda karşılıklı ilişkiler tarihinde yakalamadığı ivmenin bu dönemde yakalanması bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Ancak, bu dönemde izlenen ve en geniş anlamıyla devletlerin uluslararası sistem içinde diğer aktörlere karşı davranışları olarak tanımlanabilecek dış politikanın geleneksel dış politikadan ayrıştığı nokta, tek yönlü karar mekanizmasına alternatif oluşturma çabasıdır. Ortadoğu ile ilişkiler ve Batı ile sahip olunan hacim göz önüne alındığında, Ortadoğu'nun başlı başına dış politika belirleyicisi olmasını beklemek

gerçekçi değildir. Bu bağlamda AK Parti döneminde Ortadoğu, yönetici kadronun sahip olduğu düşünülen stratejik zihniyet ve bunun gerek iç gerekse de dış politikada bir düzleme oturduğu esas alınarak, Batı ya da diğer aktörlerle daha iyi şartlarda siyaset yürütebilmenin aracı olarak görülmüştür. Türkiye'nin bölgesinde sahip olacağı etki, dış politikada yaşandığı iddia edilen paradigma değişiminde merkezi bir konum ve dahi zorunluluk olarak görülmüş ve sahip olunacak bölgesel canlanışın küresel bazda bir etkinin anahtarı olacağı düşünülmüştür. Öte yandan bir diğer farklılık, dönemin dış politika anlayışının özellikle Soğuk Savaş süresinde NATO şemsiyesi altında “öz korumacı” duruşun sunmuş olduğu pasiflikten, güvenlik tesisinin bizzat küresel, bölgesel ve ikili ilişkileri derinleştirme yoluyla aktif olarak, Soğuk Savaş sonrası oluşan güvensizlik algısının bertaraf edilerek var olan risklerden güvenlik tehdidinin engellenmesi düşüncesidir.

Türk dış politikasının AK Parti döneminde yaşadığı düşünülen “paradigma değişimi” (Sözen 2010), özellikle Ahmet Davutoğlu merkezli bir dış politika ve “Davutoğlu Etkisi” olarak görülmektedir. AK Parti dönemi dış politikasını çalışmak Davutoğlu merkezli bir okuma yapmayı, genel dış politika çerçevesi ve merkezi kavramlarının onun kavramsallaştırması olmaları nedeniyle, sağlıyor gibi görünse de, bu dönemin dış politikasında Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül'ün etkisini göz ardı etmek manasına gelmez. Her ne kadar dış politikanın teorik zeminin Davutoğlu tarafından sağlandığı düşünülse de, Erdoğan ve Gül'ün de söz konusu zemini benimsediği ve verdikleri demeçlerde ve dış politika uygulamalarında bu kavramları kullandıklarını görürüz. Dolayısıyla, Davutoğlu merkezli kavramların kullanılması dış politikayı anlamak bağlamında bir dönem tablosunu resmetmesi bakımından gerekli, ancak Erdoğan ve Gül'ün konuşma ve faaliyetleriyle desteklenmedikçe eksiktir. Bu çerçevede tez boyunca, AK Parti dönemi dış politikanın temel kavramlarına yer verilirken, özellikle Erdoğan ve Gül'ün de kavramlarla ilgili düşünce ve söylemlerine yer verilecektir.

Ortadoğu ile ilişkilerin Türkiye'nin güvenliğine olan etkisini sorgulamak, uluslararası sistemin yaşamış olduğu değişimden ayrı düşünülemez. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin, sistemsiz bazda yaşanan değişimlerin sunmuş olduğu imkân dairesinde kendisine bir imkân ve etki alanı yaratma çabası içinde olması ve yine neorealizmin

devletlerin temel motivasyonunun güvenlik olduğu iddiası merkezinde, güç arayışını güvenliğini sağlama arzusunda araçsallaştırmıştır (Kösebalaban 2014: 281). Bu değişimin başlı başına bir etkide bulunduğu ya da doğrudan bir sebep olduğu fikri doğru değildir. Nitekim neorealizm için de uluslararası sistemin yapısını oluşturanın devlet davranışları olduğu düşüncesi ışığında, Türkiye'nin sistemin sunduğu avantaj ya da imkanlara verdiği tepki ile bir otonomi yakalama arzusuna sahip olduğu görülmektedir. AK Parti dönemi dış politikası tez boyunca da tartışılacağı üzere, uluslararası yapıda meydana gelen değişimlerden faydalanma amacı gütmüş ama bu sistemin genel yapısından da bağımsız bir süreci ifade etmemiştir. Nitekim bu durumun örneklerini, 11 Eylül'ün yarattığı yeni atmosferde, Irak işgalinin Ortadoğu ve dünya siyasetindeki belirleyiciliğinde, Büyük Orta Doğu Projesi kapsamında, modernleşme düşüncesinin genelliği ya da küresel sisteme entegrasyona verilen önem bakımından görmek mümkün olduğu gibi, ekonomik olarak dünyanın seyrettiği momentuma uygun bir şekilde Türkiye ekonomisinin gelişim seyrinde de görmek mümkündür.

Sistemik değişikliklerin her biri kendi başına ciddi değerli ve önemli olsa da devletlerin bu sürece etkileri olmadan bir mana ifade etmediği, özellikle Soğuk Savaş sonrası fırsatlarının görece geç bir zaman diliminde fayda dairesinde görülmesi bağlamında yine Türkiye örneğinde geçerlidir. Bu sebeple tez boyunca sistemik değişikliklerle ilgili, uluslararası sistemin temel aktörleri olan devletlerin algıları ve tepkileri bağlamında sonuçlar üretebilmesi nedeniyle, ayrı ayrı bahsedilmeden, incelenen konu özelindeki paralelliklere vurgu yapılacaktır.

Bu kapsamda, ilk bölümde tezin teorik zemini üzerinde durulacaktır. Türkiye'nin orta büyüklükte bir devlet olarak kabul edilmesi ve neorealizmin devletlerin uluslararası sistemdeki temel ayrışma noktasının kapasiteleri olduğu düşüncesi merkezinde, bu çalışmanın teorik zemini neorealizm olarak alınmıştır. Sistemik değişikliklerin ciddi düzeyde belirleyici olduğu göz önüne alındığında, Soğuk Savaş ve 11 Eylül sonrası Türk Dış politikasının sistemik değişikliklerden ne derece etkilendiğini anlamak için, uluslararası ilişkilere sistemik olarak bakan neorealizmin varsayımları esas alınacaktır. Ayrıca uluslararası sistemde devletlerin temel amacının güvenlik olduğunu belirten neorealizmin bu düşüncesinin, Türkiye'nin dış politikasının Ortadoğu ayağında ne

derecede etkide olduğu tartışılacaktır. Bununla birlikte, bu tezde teorik zemin olarak neorealizmin alınmış olması, neorealizmin devletleri sadece güvenlik odaklı olarak gören bakış açısı nedeniyle değildir. Salt güvenlik merkezli bir okuma yapılması amacını, güvenliği merkeze alan farklı bir teoriyle de yapılabilecekken; bu çalışmanın iki temel kavramı olan güvenlik ve kapasitenin, sistemik unsurlarında devreye sokulmasıyla Türk dış politikasının bu dönemdeki Ortadoğu merkezli değişimini açıklayıcı yönü olması nedeniyle neorealizm tercih edilmiştir. Diğer bir deyişle, neorealizm devletlerin temel amacı olan güvenliklerini devletlerin kapasitelerine göre sağladıkları düşüncesinin, Türkiye'nin bu dönemdeki Ortadoğu'da kapasite arttırımı yoluyla güvenlik tesisi mümkünlüğüne açıklayıcı bir yön sunduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda ikinci bölümde öncelikle neorealizmin temel varsayımlarına değinilecek, ardından teorik zeminine ve Türkiye'nin dış politika davranışlarını anlamaya yardımcı olacağını düşündüğümüz “orta büyüklükteki devlet” kavramsallaştırmasına yer verilecektir. Zira “orta büyüklükteki devlet” kavramı bizatihi sistem içinde oynadığı role ve sahip olduğu ağırlığa göre doğrudan kapasiteye vurgu yapan bir açıklamadır.

İkinci bölümde, Türkiye'nin AK Parti dış politikasını belirleyen etkenlerin neler olduğu üzerinde durulacaktır. Türkiye'nin bu dönemde dış politikasını belirleyen etmenler, zihinsel-kuramsal ve sistemik-olgusal unsurlar olarak incelenecektir. Zihinsel-kuramsal boyutta, dış politika yapıcılarının etkileyen ya da yönlendiren unsurlar incelenecektir. Bunlar, tarihsel miras ve dinsel özdeşlik, medeniyet kavramı ve “ben idraki” algısı, dış politikayı doktrinleştirme çabası ve Türkiye jeopolitiğini yeniden anlamlandırmak başlıklarıyla ele alınacaktır. Sistemik olgusal olarak, ABD'nin Irak müdahalesi sırasında gündeme gelen ve 1 Mart Tezkeresi olarak bilinen Türkiye Büyük Millet Meclis'inden çıkan olumsuz karar, Büyük Ortadoğu Projesi olarak bilinen Ortadoğu ve Afrika ülkelerinin siyasi ve ekonomik olarak yeniden yapılandırılmasını esas alan politika ve Ortadoğu'da turnosol kâğıdı işlevi gören Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişiminin, Türk dış politikasına etkilerinin ne olduğu tartışılacaktır. Bahsedilen durum ya da gelişmelerin AK Parti'nin dış politika söylemindeki yerlerinin ne olduğu ve bunların dış politika yapımındaki belirleyicilikleri sorgulanacaktır.

Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ekonomik reformlara değinildikten sonra, yakalamış olduğu mali gelişmenin bir dış politika aracı olarak ekonominin kullanılmasına imkân tanıyıp tanımadığı ekonomi kapsamında değerlendirilecektir. Diğer bir ifadeyle, ekonominin bu dönemde dış politika yapımındaki etkisi sorgulanacaktır. Bu kapsamda bu kısımda öncelikle Türkiye'nin ekonomik olarak ne seviyelere geldiği ve ticaret devleti kavramı etrafında Türkiye'nin Ortadoğu merkezinde ticaret hacminin gelişmesinin dış politikada ne derecede etkisinin olduğu tartışılacaktır.

Türkiye'nin Ortadoğu özelindeki dış politika süreçlerinde belirleyici unsurlardan biri olarak yumuşak güç ve bunun kamu diplomasisi yoluyla dış politika aracına halini alıp almadığı sosyal bazda ele alınacaktır. Nitekim bu kısımda, yumuşak güç ve kamu diplomasisi kavramlarının genel nitelikleri ortaya konulacak ve Türkiye'nin yumuşak güç unsurları olarak hangi araçlarla Ortadoğu'da kamu diplomasisi yürütmeye çalıştığı sorgulanacaktır.

Üçüncü bölümde, Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikası örnek olaylarla incelenecektir. Yine, bu kısımda siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan AK Parti dönemi Ortadoğu ilişkilerinin kapsamının gösterilmesi amaçlanacaktır.

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu ile ilişkilerinin sorunların çözümü kapsamında ilerlediği görülmektedir. Gerek sistemik değişikliklerle meydana gelen, gerekse de Ortadoğu'nun tarihsel süreç içerisinde sahip olduğu sorunlu alanlara Türkiye'nin müdahale etme çabası bu dönem ilişkilerinin genel seyrini ifade etmektedir. Söz konusu durum, Türkiye'nin doğabilecek sorunlardan duyduğu güvenlik endişesini barındırmasıyla da ilgili olmuştur. Bu bağlamda bu kısımda siyasi açıdan, Irak'ın Amerikan işgali sonrasında değişen siyasi yapısı ele alınacak ve Türkiye'nin tavrı ortaya konacaktır. Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde ve yapılan seçimlerde ortaya çıkan tartışmalarda Türkiye'nin tavrı ve politikaları ortaya konacaktır. Türkiye'nin Suriye-İsrail arasındaki aracılı barış görüşmeleri ve bu kapsamda iki ülkeyle ilişkileri, HAMAS'ın Filistin'de yapılan seçimleri kazanmasından sonra uluslararası sisteme entegrasyonu açısından Filistin sorunundaki politikaları, Lübnan'da meydana gelen Hariri suikastı ve çok etnikli yapısında Türkiye'nin taraflar arasındaki dengeleme siyaseti ve İran'ın

uranyum zenginleştirme amacı çerçevesinde sağlanan Cenevre Mutabakatı bu kısımda değinilecek olaylardır. Bu dönem dış politikasının en önemli araçlarından biri olarak öne sürülen arabuluculuk ve aksiyonerlik vurgusunun söz konusu olaylarda ne derecede uygulanabildiği tartışılacaktır.

Ekonomik açıdan, Türkiye'nin Ortadoğu'da artan ticaret hacmi ile ülkesel bazda ikili ekonomik ilişkilere değinilecek ticaret devleti kavramsallaştırması ekseninde ikili ilişkilerin boyutu incelenecektir. Serbest ticaret anlaşmalarının bu dönem ekonomik ilişkilerindeki etkisi, vizelerin kaldırılması ve ekonomik bölgelerin oluşturulması çabası, üst düzey stratejik işbirliği konseylerinin sağladığı katkı yine bu kısımda değinilecek konulardandır. Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde enerji merkezi olma amacı çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetler yine ekonomik ilişkiler bağlamında ele alınacaktır.

Türkiye'nin AK Parti döneminde gerçekleştirdiği kamu diplomasisi uygulamaları Ortadoğu ile ilişkiler kapsamında sosyal bazda bahsedilecek durumlardır. Kalkınma ve acil insani yardımlar, eğitim ve kültürel faaliyetlerle, Türk dizilerinin ve turizmin Türkiye'nin Ortadoğu'daki yumuşak gücünü etkileme kapasitesi tartışılacaktır.

Sonuç kısmında, genel bir değerlendirmeye Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikası ve Ortadoğu'da artan etkisi analiz edilecek, bu durumun bölge ve ülke güvenliği açısından sağladığı imkanlar tartışılacaktır. Dış politika uygulamalarının teorik zemin olarak alınan neorealizmin varsayımlarına uyumluluğu ele alınacak ve Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politikanın Ortadoğu özelinde kapasite artırımını sağlayıp sağlamadığı sorgulanacaktır. Bununla birlikte Türkiye'nin bölgede gücünü arttırabilmesinin önündeki engellere eğilerek, Arap Baharı gibi değişen dinamikler karşısında Türkiye'nin daha etkin politikalar üretebilmesinin ve bölge siyasetinde geçici olmayan etkiler gösterebilmesinin imkanlılığı tartışılacaktır.

Literatür Taraması

Uluslararası ilişkiler teorileri, dönemlerinin gelişmeleri ile bunların gelecek etkilerinin yorumlanması olarak ortaya çıkan unsurlar olarak, bir kurucu baba tarafından oluşturulduğu düşünülen ancak bünyesinde pek çok temsilciyi barındıran bir yapıyı arz etse de bu tezin teorik zemini olarak ele alınan neorealizmde esas olarak Kenneth Waltz'un düşünceleri temel alınmaktadır. Bu çerçevede Waltz'un: (Waltz 1986), (Waltz 1990), (Waltz 1991), (Waltz 1993), (Waltz: 1996), (Waltz: 2000), (Waltz: 2009) ve (Waltz: 2015) eserleri temel referans metinleri olarak alınmıştır. Bunun yanında Neorealizmi açıklama çabası içinde bulunan: (Schweller: 1996), (Ruggie: 1986), (Maersheimer 1994), (Maersheimer 2016), (Glaser 1994-1995), (Glaser 1997), (Eralp 2010), (Donnelly 2012), (Keohane 1986), (Ashley 1986) ve (Walt 1998) çalışmaları, neorealizmin teorik varsayımları konusunda analizler içermektedir.

Neorealizm devletleri uluslararası politikanın temel aktörü olarak görür (Yalvaç 2010), (Wight 1995), (Singer 1961), (Aydın 2004), (Ashley 1983). Güç uluslararası ilişkilerin merkezi kavramlarından biri olarak görülmüşken (Dahl 1957), (Baldwin 2015), (Barnett ve Duvall 2005), (Bacrach ve Baratz 1962); devletleri uluslararası sistem yalnızca kapasiteleri oranında farklılaştıran neorealizm (Chapnick 1999), (Cooper 1993), (Ehteshami 2014), (Carlsten 1971), (Rudd 2007), (Schweller 2014) orta büyüklükteki devlet kavramsallaştırmasıyla kapasite ayırımına önem vermektedir.

Neorealizm, uluslararası politikanın yapısını anarşi olarak görür (Bull 1995), (Dessler 1989), (Wendt 1987), (Wendt 1992), (Wendt 2012) ve devletlerin anarşik atmosferde esas amaçlarının güvenliklerini sağlamak olduğunu iddia eder (Glaser 1997), (Tanrısever 2010), (Dunn ve Brian 2011), (Jackson ve Georg 2010), (Lamy 2013), (Maersheimer 2013), (Viotti ve Kauppi 2014).

Türk dış politikasının geleneksel kodları, batıcılık ve statükoculuk olarak görülmektedir (Criss 2002-2003), (Hale 2003), (Karaosmanoğlu 2000), (Kirişçi 1992), (Oran 1996), (Oran 2010), (Oran 2011), (Sander 1992), (Sander 1999), (Sayarı 1991). AK Parti'nin, 3 Kasım 2002'de iktidar olmasından sonra, pek çok alanda olduğu gibi dış

politikada da ciddi değişiklikleri beraberinde getirdiği düşüncesi hakim bir söylemdir (Uzgel 2010), (Uslu 2006), (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu 2010), (Kösebalaban 2014), (Kösebalaban 2011), (Köse, Okumuş ve Duran 2014), (Hale 2009), (Dönmez 2014). Önce Başbakan Danışmanlığı, ardından Dış İşleri Bakanlığı yapan Ahmet Davutoğlu'nun dönemin dış politika kodlarının belirlenmesinde ve dış politikanın doktrinleştirilmesi konusunda müstesna bir konuma sahip olduğu görülmektedir (Aras 2009), (Davutoğlu 1992), (Davutoğlu 1996), (Davutoğlu 1997), (Davutoğlu 2007), (Davutoğlu 2008), (Davutoğlu 2011), (Grigoriadis 2010), (Oğuzlu 2009), (Sözen 2010), (Zengin 2010), (Yeşiltaş ve Balcı 2011).

Ortadoğu, tarih boyunca içinde barındırdığı unsurlarla önemli bir bölge olduğu kadar, dünya siyasetini ilgi odağı olmasını sağlayacak kronikleşen sorunları da bünyesinde barındıran bir yapı oluşturmaktadır (Bozarıslan 2012), (Cleveland 2004), (Hourani 2013), (Mansfield 2012). Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu ile ilişkilerinde, daha önce kullanılmayan ya da farklı bağlamda algılanan medeniyet algısı ile (Ardıç 2014), (Balcı ve Yeşiltaş 2006), (İnat ve Duran 2006), (Duran 2008), (Yetim 2011), (Davutoğlu 2012), (Kalın 2010), jeopolitik bakışında geleneksel dış politikadan bir ayrışma söz konusudur (Aras ve Karakaya 2007), (Bilgin 2004), (Bilgin 2015), (Durgun 2015), (Yeşiltaş 2013), (Yeşiltaş 2014), (Yeşiltaş 2015), (Yeşiltaş ve Durgun 2015), (Larrabee 2010).

Ancak bu farklılık Batı'dan kopmak biçiminde değil, onu dengelemek üzerine bir durumu ifade etmiştir. Nitekim ABD'nin öncülüğünde başlatılan Büyük Ortadoğu Projesi Türkiye'nin söz konusu tarihsel ilişkilerinin devamlılığı bağlamında işlevsel bir örnek teşkil eder (Altunışık 2005), (Altunışık 2009), (Bağcı ve Sinkaya 2006), (Duran 2006), (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu 2009), (Erdoğan 2006).

Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu ile ilişkilerinde çok boyutlu bir süreç izlediği görülmektedir. Türkiye-Ortadoğu İlişkileri siyasi düzlemde başlangıçta bir adaptasyon evresi ile ardından yoğun bir şekilde kendini göstermiştir (Aras 2006), (Akgün 2006), (Arı 2009), (Ayhan ve Tür 2009), (Bilgin 2009), (Çandar 2012), (Çetinsaya ve Özhan 2009), (Erhan 2010), (Gül 2007), (İnat 2006), (Kibaroğlu ve Nun

2007), (Oktav ve Ertem 2015), (Özcan 2015), (Yalvaç 2012), (Köse 2011), (Kirişçi, Tocci ve Walker 2010). Bununla birlikte, Türkiye'nin bu dönemde ekonomik unsurları dış politika yapımında kullanma çabasında olduğu ve Ortadoğu ile ilişkilerde ekonomik unsurların ciddi düzeyde kullanıldığı görülmektedir (Ünay 2012), (Ünay 2011), (Çağatay Tekin ve Tekin 2014), (Özdemir 2016), (Özdemir 2015), (Öniş 2003), (Öniş 2006), (Öniş 2012), (Kutlay 2012), (Kirişçi 2009), (Kirişçi 2011), (İnat 2014), (Ekzen 2010), (Çeştepe 2012), (Boratav 2009), (Akal 2008), (Irmak 2011). Daha önce pek karşılaşılmamış biçimde Türkiye'nin dış yardımlar (Akçay 2012), (Fidan ve Nurdun 2010), (Kalın 2010), (Urcan 2016), (Özkan ve Demirtepe 2012), ülkenin bilinirliğine hiçbir aracın yapamadığı katkıyı sağlayan unsurlardan biri olarak turizm (Öktem 2015), (Chen ve Duggan 2016), (Aktaş ve Tuna 2012), (Aktaş ve Tuna 2016), (Gür 2014) ve Türk kültür ürünleri (Ateşoğlu ve İrfan 2015), (Bilbassy 2010), (Beng 2008), Ortadoğu'da yumuşak gücünü etkileyen unsurlar olarak önce çıkmıştır (Altunışık 2008), (Altınay 2008), (Kalın 2010), (Kalın 2011), (Oğuzlu 2011), (Salem 2011), (Dinçer ve Kutlay 2012), (Akgün, Perçinoğlu ve Gündoğar 2009), (Akgün, Perçinoğlu, Levack, Gündoğar 2011).

Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikasının çok boyutlu ve farklı kavramların eşlik ettiği bir zemine oturarak, Ortadoğu ile ilişkilerinde siyasi, ekonomik ve yumuşak güç merkezli sosyal kapsamdaki unsurlarla, Türkiye'nin dış politikasının zeminini de oluşturan güvenlik merkezli algısına olan etkileri, güvenliği odak noktasında bulundurmak suretiyle bir sürekliliğe, güvelliğin tesisi bağlamında kullanılan yöntem bakımından bir farklılık haline işaret etmiştir (Bilgin 2005), (Bilgin 2010), (Aydınlı 2009), (Aydın ve Ereker 2011), (Bergezer 2010).

Tezin Amacı

Bu tezle birlikte amaçlanan, Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politika anlayışının, Ortadoğu ile ilişkilerde ne derecede belirleyici olduğu ve eğer bir değişim varsa, bu durum geleneksel dış politikanın hangi ilkesiyle ya da duruşuyla ilgili olduğu, yoksa bu dönem dış politikasının bir sürekliliğe mi işaret etmektedir sorularının cevaplanabilmesidir. Türkiye'nin geleneksel dış politikanın iki temel ilkesi olan batıcılık

ve statükoculuğun aslen işaret ettiği vurgunun güvenlik tesisi olduğu göz önüne alındığında, AK Parti dönemi Ortadoğu ilişkilerinin güvenlik sağlamak üzere mi belirlendiği, yoksa farklı bir anlayışla yaklaşıldığının gösterilmesi amaçlanmaktadır. Literatürde, Türkiye'nin Ortadoğu politikası söz konusu olduğunda, her biri ayrı bir unsur öne çıkartarak yapılan akademik çalışmalara karşın, bu çalışmada bütüncül bir biçimde bir etki alanı olarak Ortadoğu'nun bir imkân sahası olabilirliği tartışılacaktır. Türkiye'nin dış politika anlayışının, Ortadoğu'da doğurabileceği etkilerin aynı zamanda dış politikada çok yönlülük vurgusuyla bir normalleşme durumuna işaret ettiği üzerinden, bu durumun aynı zamanda sistem bazında sahip olduğu etkiyi fazlalaştırma olanağı sunabileceği değerlendirilecektir. Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel derinlik ve coğrafi konumu göz önüne alınarak yapılması gereken güvenlik ve güç tanımlamasının, bizatihi çok yönlü bir dış politikayı zorunlu kıldığı ve bu durumun da AK Parti dönemi dış politika uygulamalarında, “Arap Baharı”na kadar Ortadoğu'da artan bir etki doğurup doğurmadığını, bunun kapasite ve güvenlik tesisi arasındaki bağıntısının tezin teorik zeminini oluşturan neorealizmle uyumluluğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Tezin Kapsamı

Tunus'ta bir seyyar satıcının 17 Aralık 2010'da kendisini yakmasıyla başladığı iddia edilen Arap Baharı ile Ortadoğu yeni bir döneme girmiştir. Temelinde daha fazla özgürlük yatan hareket, baskıcı/otokratik rejimlere karşı yıllarca sessiz kalan/ezilen halkların bir başkaldırısı hükmünü almıştır. Bu süreç ile kimi ülkelerde hükümetler devrilmiş, değişmiş, kimilerinde silahlı çatışmalar yaşanmış, kimilerinde ise etkileri hala devam eden sorunlar yumağı ortaya çıkmıştır. Bunun yanında Arap Baharı'yla beraber Ortadoğu bir dönüşüm sürecine girmiş, bölgesel aktörler ve küresel güçler dış politikalarını yeniden tanımlamışlardır.

Bu bağlamda çalışmanın kapsamı, AK Parti'nin iktidar olduğu 3 Kasım 2002'den itibaren, Ortadoğu'da pek çok yapı ve aktörün değiştiği ve “Arap Baharı” olarak anılan sürecin etkilerini göstermeye başladığı 2011'e kadar olan zaman dilimini işaret etmektedir. Kapsamın bu zaman dilimi olarak alınması, iki sebebe dayanmaktadır. İlk

olarak, AK Parti'nin iktidar olduğu zaman uluslararası sistemde etkili olan gelişmeler, AK Parti dış politika anlayışını şekillendiren bir yapıya işaret ederken, “Arap Baharı” söz konusu sistemik etkilerin kapsamının ve yapısının değışiklik gösterdiği bir başka paradigma farklılığını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle, Arap Baharı'na kadar sistemik unsular olarak belirleyici faktörler 11 Eylül ve ABD'nin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği Irak müdahaleleri ile sonrasında düzen kurulması adına Büyük Ortadoğu Projesi gibi bir kapsamı ifade ederken; Arap Baharı başka bir sistematik durum olarak farklı bir çalışmanın konusu olmayı gerektirecek, değışik bir sistemik bütünü oluşturmaktadır.

Çalışmanın kapsamının Arap Baharı'na kadar olmasının ikinci sebebi, sistemik değışikliklerin dış politikaların değışmesi hususunu zorunlu kılması nedeniyle, Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikasının Arap Baharı dönemine kadar olan süreçle, sonrasında uyguladığı politikaların farklı bir boyutu işaret etmesidir. Türkiye'nin Arap Baharı sırasında ve sonrasında, tabandan gelen söz konusu özgürlük hareketine koşulsuz ve tam destek vermesi, bu döneme kadar uyguladığı politikadan ayrı bir duruma işaret etmiş ve Türkiye, ulusal güvenlik önceliğini göz ardı ederek ya da hesaba katmayarak, bu politikaları nedeniyle bölgesel bazda ciddi tehditler hissetmeye başlamıştır. Ayrıca, Türkiye'nin Ortadoğu'da 2011'e kadar bölgesel olarak yakın işbirliği ve bölgesel entegrasyonu merkeze alarak güvenlik tesis etme düşüncesine Arap Baharı bir imtihan sahası oluşturmuştur. Ayrıca tezin teorik zemininin, Arap Baharı sonrası dış politikayı açıklama konusunda kullanışlı bir yönünün olmadığı, diğer bir deyişle, Arap Baharı sonrası dış politikanın neorealizmin varsayımlarıyla açıklanamayacak olması nedeniyle, bu tezin kapsamı 2011 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır.

Tezin Yöntemi

Bu çalışma, teorik çerçeve ve olay örgüsünü esas alarak bunların uyumluluğunu inceleme çabasıdır. Bu kapsamda, öncelikle tezin kuramsal yapısı ele alınmış ardından, teorik zemine uygunluğu açısından dış politika davranışları incelenmiştir. Söz konusu inceleme sırasında, konuyla ilgili kitap ve makaleler taranmış, devlet yetkililerinin söylem ve yazılı beyanları incelenmiş, resmî kurumların açıklama ve belgelerine

ulaşılmış, uluslararası anlaşma, kanun ve yönetmelik gibi birincil kaynaklara yer verilmiş, yerli ve yabancı, yazılı ve görsel medyadan yararlanılmıştır.

Tezin metodolojisi, öncelikle ele alınan zaman diliminin anlaşılması ve çalışılan teorik zeminle uyumluluğu ya da ayrıştığı noktaların gösterilmesi üzerinde yürümektedir. Bu noktada, AK Parti dönemi dış politika anlayışını belirleyen etmenlerin ne olduğu anlatılmış ve bu kısım aslında tezin omurgasını oluşturmuştur. Zira, dönemin dış politika algısını betimlemeden, dış politika pratiklerine anlam yüklemek ve bunların bir sürekliliği mi yoksa bir kopuşu mu ifade ettiğini anlamak söz konusu değildir.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus, AK Parti dönemi dış politikasının doktrinleştirilmesi çabasını içeren kavramlar dizisinin daha çok konstruktivist bir yapıyı işaret ettiğidir. Diğer bir deyişle, bu dönemin hâkim dış politika unsurları daha çok inşacı kuramın temel varsayımları ile ilişkili ve anlaşılabilir olduğudur. Ancak, bu durum AK Parti iktidarlarının Ortadoğu politikasını neorealizmin teorik varsayımları çerçevesinde inceleyen bu tez açısından metodolojik bir sorun teşkil etmemektedir. Neorealizmin, sistemik unsurları merkeze alan ve uluslararası sistemin yapısını anarşi olarak gören bu ölçüde de devletleri aynı durumlarda aynı davranışları sergileyen özdeş birer aktör olarak gördüğü noktada, medeniyet gibi kimliksel bir kavramı açıklamasında makbul görmediği aşikardır. Bununla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu politikasını anlamak, bu dönemin merkezi dış politika kavramlarını ortaya koymayı zorunlu kılmaktadır. AK Parti dış politika anlayışının merkez kavramlarının ne olduğunu bilmeden, uygulamaların hangi dayanakları işaret ettiğinin bilinemeyeceği merkezinde, bu kavramların tezin teorik yapısını işaret eden neorealizmle uyuşma noktalarının gösterilmesi ama özünde bir ayrışmayı ifade ettiği noktasında bir açıklama metodolojik olarak bir noksanlık olmadığını ifade etmektedir. Her bir teorinin her bir farklı olayda bazı varsayımlarının değişkenlik gösterebileceği ya da tamamen uyuşmayacağı göz önüne alındığında, bu durumun bir yöntem noksanlığı olarak görülmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ele alınan zaman diliminin referanslarını ifade etmeden bir yöntem belirlemek bizatihi metodolojik olarak bir eksikliğe yol açmaktadır.

Bunun yanında, sistemik unsurlar kadar domestik nitelikleri de dış politika davranışlarını açıklamada önemseyen neoklasik realizm her ne kadar realist paradigmanın içinden neşet etmiş ve AK Parti döneminde içsel unsurların dış politika yapımındaki etkisini anlamaya yardımcı bir yöne işaret etmişse de teorik doğrulanabilirliği kahir ekseriyette daha çok kabul görmüş neorealizm tezin kuramsal yapısını oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle neoklasik realizm yeni ve açıklayıcı yönleri haiz olmakla birlikte, uluslararası ilişkilere bilimsel bir temel kazandırma çabası iddiasıyla sistem kavramını ortaya atan neorealizmin grand bir teori olması bu tezin teorik zemini olarak neorealizmin alınmasının sebebini oluşturmaktadır.

Tezin ilk üç hipotezi özetle, AK Parti'nin temel dış politika algı ve anlayışının, dış politikanın bir kavramlar dizgesi etrafında doktrinleştirilmesi noktasında, geleneksel Türk dış politikasının temel dayanakları olan Batıcılık ve statükoculuktan farklı bir duruma işaret ettiğiidir. Bu hipotezlerim ele alındığı kısım 2. Bölümün konusudur. Bu bölüm, AK Parti dönemi dış politika algısını belirleyen etkenlerin neler olduğu kuramsal ve olgusal boyutta ele alınmış olup, geleneksel dış politika anlayışının neresinde durduğunun anlaşılması çabasına işaret eder.

Tezin dördüncü ve beşinci hipotezi, Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ve Ortadoğu'da daha etkin hale gelmesinin Türkiye'nin kapasitesini artırma konusunda bir imkân olarak görülebileceği ve bunun da güvenliği tesis etme konusunda bir etki yarattığıdır. Bu hipotezin inceleme alanı bulunduğu kısım ise, 3. Bölümdür. Burada, dönemin Ortadoğu ile ilişkilerine yer verilmiştir. Bu bölümle ilgili metodolojik olarak bahsedilmesi gereken husus, Türkiye'nin Ortadoğu'da bir kapasite artırımının ve bunun güvenliği tesis etmeye olan etkisinin sorgulanması nedeniyle, örnek olayların bu kapsamda ele alındığıdır. Diğer bir ifadeyle, bu kısımda incelenen örnekler genel bir Türkiye-Ortadoğu ilişkiler durumuna işaret ettiği gibi, esas itibarla Türkiye'nin kapasite artırımını sağladığı düşünülen pratikleri ifade etmektedir.

I. BÖLÜM

1. KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Uluslararası Politikaya Teorik Bir Bakış Olarak Neorealizm

Tarihçilerin, uluslararası hukukçuların ve siyaset felsefecilerinin asırlar boyunca uluslararası siyasetten bahseden çalışmalarının varlığına rağmen, uluslararası ilişkilerin ayrı bir disiplin halini alması görece geç bir zamana işaret etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkilerinden sonra, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'a itafen, 1919 yılında Aberystwyth'ta bulunan Wales Üniversitesi'nde Uluslararası İlişkiler kürsüsünün kurulmasıyla birlikte uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin olarak anılmaya başladığı kabul edilmektedir (Yurdusev 1997: 26-27). Zaman içerisinde uluslararası ilişkiler başlıklı kitap ve makalelerin artması ya da pek çok uluslararası ilişkiler kürsüsünün açılmasına karşın, bir alanın bağımsız bir disiplin halini alması için bu unsurlar yeterli değildir. Disiplinlerinin oluşmasında kuramsal tartışmalar esas belirleyici unsurlar olarak öne çıkmışlardır ve uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin halini almasında da idealizm- realizm arasındaki teorik tartışmanın belirleyici bir etkisi olmuştur (Eralp 1997: 57).

Martin Wight klasikleşmiş olan "Neden Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yoktur?" makalesinde devlet içi yaşam ile devletler arası yaşam üzerindeki farklara eğilmiştir. Siyaset teorisini, devlet hakkındaki düşün geleneği olarak tanımlarsak, uluslararası ilişkiler teorisini de devletler toplumu, uluslar ailesi ya da uluslararası toplum hakkındaki düşünce geleneği olarak tanımlayabiliriz (Wight 1995: 16). Wight, devletlerin iç siyasi sistemleri, örgün eğitim ve refah düzenleri de dahil olmak üzere birçok alanda ilerlemeci bir seyir gösteren niteliklerine karşın (Wight 1995: 32), uluslararası ilişkilerin ilerleme anlayışıyla uyumsuz yapısının, anarşi atmosferiyle birlikte tekrarlanabilir durumların bir

portresini sunduğunu (Wight 1995: 25), siyaset teorisinin daha iyi bir yaşamın nasıl olacağını resmeden betimlemeler içerirken, uluslararası alanın bir hayatta kalma mücadelesini gerektirmesi nedeniyle uluslararası ilişkilerin bir teorisinin olmayacağını söylerken (Wight 1995: 32), uluslararası ilişkiler, otonom bir alan olarak ortaya çıkışından beri teorik bir disiplin olarak nitelenir (Burchill ve Linklater 2012: 11).

Herhangi bir disiplin içerisinde teoriler, özellikle büyük tartışmalarda karşıtlarına oranla daha fazla ön plana çıkararak hakimiyetlerini kurabilirler. Aynı zamanda teoriler zamanın şartlarına uymak ya da yaşanmakta olan olgulara daha fazla yaslanmak gibi etkenlerle söz konusu karşıtı tahakküm kurma sürecinde zamanın yaygın görüşlerinin de yardımını alabilirler. 1970'lerle beraber dünya üzerindeki siyasal/ideolojik nitelikli bloklaşmaların yerini yavaş yavaş ekonomik yakınlaşmalar almaya başlamış ve sistem Amerika Birleşik Devletleri- Sovyetler Birliği rekabeti merkezli olmaktan çıkarak, Batı'nın yeni unsurlarının gündeme girmesi ve Uzak Doğu'da beliren yeni güç merkezlerinin ortaya çıkmasıyla, uluslararası sistem çok kutuplu bir görünüm arz etmeye başlamıştır. Her ne kadar Amerikan hegemonyasının mutlaklığı su götürmez gibi görünse de Avrupa Birliği bünyesinde ortaya çıkan 1. Dünya Savaşı öncesi sistemin önemli oyuncularını ve Uzak Doğu'daki yeni güç odaklarının varlığı, uluslararası analizlerde çok taraflılığı vurgulayan düşünceleri de beraberinde getirmiştir. Uluslararası ilişkiler teorilerinde de bu dönemle beraber yeni akımlar boy göstermeye başlamış, uluslararası sistemde devlet dışında rol oynayan birimlerin daha aktif hale geldiğini iddia eden plüralist teorisyenlerle, realizme bilimsel bir temel kazandırmak isteyen neorealizm popülerite kazanmışlardır. 1970'lerle ortaya çıkan neorealizm, kısmen plüralist ya da diğer bir ifade ile karşılıklı bağımlılık ekollerine alternatif olarak görülmüşse de, büyük oranda disiplinin ana akım teorilerinden olan geleneksel realizmin ekonomik güçleri göz ardı edişine bir düzeltme-güncelleme amacı taşımıştır (Arıboğan 1998: 201-202).

1979 yılında yazdığı "Uluslararası Politika Teorisi" kitabı ile Kenneth Waltz, realizmin pek çok noktadaki düşüncelerine yeni bir bakış açısı getirerek neorealizmin kurucusu olarak anılagelmiştir (Jackson ve Sorensen 2010: 73). Neorealizmin beyanı olan bu eser, uluslararası sisteme mikro-ekonomik bir yaklaşım ile (bireycilik) güç ve çıkar hakkındaki klasik realist vurguyu (materyalizm) birleştirerek, ana akım uluslararası

ilişkiler çalışmalarının bireyci ve materyalist çıkarımlarını egemenliği altında toplamıştır (Wendt 2011: 17). Waltz, uluslararası ilişkilere sistemik bir bakış açısı getirmiştir. Uluslararası sistemin yapısının bir anarşi atmosferi olduğu (Waltz 2009: 18) kabulüyle başlayan Waltz'un amacı bu durumun sebeplerini anlamaktır. Bu bağlamda, sistem aynı etkileşime sahip birimler arasındaki ilişkilerden meydana gelmektedir. Uluslararası sistemin yapısını anlamak farklı sistemlere ve farklı ideolojilere sahip devletlerin davranış kalıplarının da çözümlenmesine yardımcı olmaktadır. Çünkü sistemin sahip olduğu anarşik yapı, sonuçların belirleyici olmasından ötürü devletlerin bazı davranışlarını teşvik etmek ve bazılarını da kısıtlamak yoluyla olaylara ve sonuçlara etki etmektedir. Realizmin bir sonuç olarak baktığı uluslararası ortamın anarşik yapısı, Waltz'da bir sebep olarak görülmektedir (Arı 2002: 192). Bu bağlamda anarşik yapı, eşit egemen rasyonel aktörler ve değişik kabiliyetlerle girilen hayatta kalma mücadelesi uluslararası sistemin üç boyutunu oluşturan belirleyici özelliklerdir (Tuğtan 2014: 122).

Neorealizm, özellikle Soğuk Savaş dönemi siyasi konjonktürünü açıklama konusundaki başarısıyla Waltz'dan sonra da pek çok temsilci ile uluslararası ilişkiler üzerine açıklayıcı grand-teori olarak görülmüşse de bu çalışmada diğerlerine de yer verilse bile, esas olarak Waltziyen bir neorealizm esas alınacaktır.

1.1.1. Sistem ve Neorealizm

Her bilimsel çalışma alanında olduğu gibi uluslararası ilişkilerin hangi birim düzeyinde ya da hangi analiz seviyesinde ele alınacağı sorusu disiplinin gelişimi açısından önemli katkı sağlamıştır (Yurdusev 2007-2008: 3-19). Uluslararası ilişkilerin hâkim paradigması olan realizm bu sorunsala uluslararası ilişkilerin esas aktörünün devlet olduğu düşüncesi ile yaklaşmıştır. Uluslararası politik arenayı ulus-devletler arasındaki güç ve çıkar mücadelesi olarak gören realistler, idealistlerin aksine uluslararası örgütler ve uluslararası işbirliğini sağlayan mekanizmaları pek değerli bulmamışlardır (Aydın 2004: 35-36). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan bazı aktörlerin devletler kadar olmasa da etkide bulunabilmeleri, realizmin durumu tasvir konusundaki başarısının

değişimi resmetme hususundaki etkisizliği, uluslararası ilişkilerin yalnızca devleti birim olarak ilerleyen düşünüşünün sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

Uluslararası ilişkilerin metodolojisinin ne olması gerektiği konusunda yaşanan bilimsellik tartışması, sistem kavramının literatüre girmesinde doğrudan etkili olmuştur. Her ne kadar idealizm-realizm tartışması uluslararası ilişkilerin bağımsız bir disiplin haline gelmesinde belirleyici bir konuma sahip olsa da, uluslararası ilişkilerin metodolojisinin ne olması gerektiği hususu bu tartışmada belirleyici bir nitelik içermemiştir. Uluslararası ilişkiler araştırmalarında izlenmesi gereken yöntemin belirlenmesi, bilimsellik ölçütünün geliştirilmesi ve uygulanabilirliği manasında disiplin içinde ortaya çıkan gelenekselcilik-davranışsalcılık tartışması aynı zamanda disiplinin rüştünü ispat etmesi bağlamında da önem arz etmiştir (Tanrısever 1997: 90). Realizmin devlet merkezli açıklamalarını eleştiren davranışsalcılık, uluslararası ilişkilerde tekrarlanabilen olayları açıklayabilecek bilimsel bir metodun uygulanabileceğini öne sürerek, sistem kavramının bu noktada disipline girişine katkı sağlamıştır. Davranışsalcılar sistem kavramının uluslararası ilişkilerdeki davranışları en kapsamlı bir şekilde açıklamaya imkân tanıdığını, uluslararası sistemdeki aktörlerin ve aktörler arasındaki ilişkiler bütünü de ancak bu sayede anlaşılabilirliğini ileri sürmüşlerdir (Eralp 2010: 130-131).

Bu kapsamda David Singer “Uluslararası İlişkilerde Analiz Düzeyi Meselesi” isimli makalesiyle, uluslararası ilişkilerde analiz düzeyinin ne olması gerektiği sorununa eğilmiştir. Singer ilk olarak, metodolojik bağlamda olayların ya da olguların makro ya da mikro düzeyde ele alınabileceğini söyler (Singer 1961: 77). Söz konusu durumun uluslararası ilişkiler alanındaki analiz düzeylerinin uluslararası sistem ve ulusal-alt sistemler olarak incelenebileceğini önerir (Singer 1961: 78).

Sistem düzeyi en kapsamlı düzey olarak, gerçekleşen olayları anlama bakımından umut verici bir düzeyi temsil etmektedir. Bu düzeye odaklanmak, sistemin açığa vurduğu etkileşim örneklerini çalışma, koalisyonların oluşması ve dağılması gibi olaylar, özel güç birimlerinin sıklıkları ve süreleri, kendi istikrarı içindeki değişiklikler, resmi siyasi kurumlardaki değişikliklere yanıt vermesi, bir toplumsal sistem olarak ortaya koyduğu

normlar ve geleneksel inançlar hakkında genellemeler yapma imkânı verir. Sistemsel analiz düzeyi, uluslararası ilişkileri bir bütün olarak incelememize ve bunu yaparken de ilğimiz tekil öznelere kaydığında kapsayıcılığı sağlamamıza olanak sunmaktadır (Singer 1961: 80).

Singer, ulusal-alt sistemler kapsamında ulus-devletleri ele alır. Devletleri merkeze almak çoğu zaman sistemik merkezden kaynaklanan homojenleştirmeden kaçınma imkânı sunmaktadır. Bu aynı zamanda alt-sistem aktörleri arasındaki farklılıkların önemli ölçüde abartılması gibi bir zıtlığa da işaret edebilir (Singer 1961: 83). Uluslararası ilişkilerin analiz düzeyinin bu iki bağlamda incelenmesini öneren Singer'e göre sistemsel düzey, daha kapsamlı bütünün bir resmini koyması, uluslararası değişimin yönünü gösterebilmesi, devletlerin işlevlerinin yaşanabilecek gelişmelere bağlı olarak değişiklik gösterebilmesi olasılığının varlığı nedeniyle tercih edilebilir düzey olmalıdır. Bununla birlikte Singer, bu iki düzeyin başlı başına kullanılması ya da birleştirilmesiyle bile genel bir uluslararası ilişkiler kuramının oluşturulmasının da zor olduğunu belirtir (Singer 1961: 90-91).

Realistler, davranışsalcıların eleştirileriyle birlikte daha sistemli incelemelere yer vermeye ve ulus-devletleri davranışların belirlendiği bir uluslararası sistemin parçası olarak gören düşünceye önem vermeye başlamışlardır. Davranışsalılık daha çok pozitivist ilkelere göre bilgi edinebilme düşüncesini içerdiği için, insan tabiatına dayalı varsayımlar aracılığıyla değil, olguların gözlemlenmesi, düzenliliklerin belirlenmesi ve bu gözlemlerden genellemeler yaparak kurumların geliştirilmesi hususunda eksiklik nedeniyle realizmi daha çok bilimsellik yönünde eleştirmişlerdir.

Söz konusu eleştiriler uluslararası ilişkiler kuramında sistem kavramının yaygınlaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda uluslararası ilişkiler teorileri önce devletçi ve daha sonra yapısalcı bir nitelik arz etmeye başlamıştır (Ashley 1986: 282). Bu konuyu sistematik bir şekilde ele alan Kenneth Waltz'un savaşın nedenlerini anlamak üzere yazdığı doktora çalışması olan "İnsan Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz", savaşların nedenlerini üç farklı düzeyde yorumlamıştır. Bu bağlamda Waltz, savaşın ortaya çıkmasının sebeplerini, birey, devlet ve sistem düzeyinde incelemiştir. Birey

düzeyindeki sorgulamada insan doğasının kötülüğünü öne çıkaran realist düşünürlerin fikirlerini incelemiş (Waltz 2009: 17, Waltz 2013: 29), devletlerin iç sistemlerinin demokratik ya da despotik olmalarına göre savaşların engellenebilirliğini sorgulamış (Waltz 2009: 79) ve bu iki düzeydeki açıklamanın yeterli olmadığı düşüncesi ile savaşların ortaya çıkmasının asıl sebebinin sistem düzeyinde anlaşılması gerektiğini bunun da anarşik yapı ile ilgili olduğunu belirtmiştir (Waltz 2009: 154). Böylelikle üç düzeyde bir analiz birimi anlayışı olsa da Waltz'un esas olarak sistemik bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir.

Lamy: Neorealizmin, realizmden farklılaşan ilk özelliğinin, söz konusu sistemik bakışın etkisini göz önüne alarak, tümdengelimci bir niteliğe sahip olmasında görür. Realizm de uluslararası politikayı anlama çabasının bir tezahürü olarak görülmekle birlikte, devleti ve onun etkinliğini merkeze alarak tek boyutlu bir değerlendirmeye sahip olmuşken, neorealizmde Waltz ile bu durum sistemin merkezi konumunu önde tutma kaydıyla, çok yapıli-katmanlı bir yapıya evrilmiştir (Lamy 2011: 116).

“Uluslararası Politika Teorisi” isimli kitabı ile Waltz, sistemi öncülleyen bir yapısal uluslararası ilişkiler kuramı geliştirmeyi amaçlamıştır. Waltz, uluslararası kuram geliştirilememesinin temel sebebin sistemsel bakışın egemen olduğu bir analizin yapılamamış olmasında görür (Waltz 1986d: 328) ki, bu bağlamda neorealizm sistemik bir uluslararası ilişkiler teorisi geliştirme çabasıdır.

Araçlar-amaçlar ve nedenler-etkiler bağlamında realizm, insan doğası, çıkarı maksimize etme ve gücü ençoklaştırma kapsamında devlet adamlarının izleyeceği davranışların belirleyiciliğini merkeze alırken, neorealizm sistemin yapısının anlaşılmasıyla birlikte uluslararası politikanın ve davranış kalıplarının anlaşılacağını söylemesi bakımından farklılaşmaktadır. Bu çerçevede realizmin tümevarımcı yapısına karşın, neorealizm tümdengelimci bir metodoloji ile uluslararası ilişkilere yaklaşmaktadır (Waltz 1990: 33-34).

Sistem, neorealizmde, bir analitik tasarım olarak ya da bir kavramsal inşa olarak karmaşık ve çok boyutlu verilerin düzenlenmesinde, ayırt edilebilir ilişki kalıplarını

yapaylık ve keyfilik olmadan düzenlemenin yolu olarak görülür. Waltz, sistemi etkileşen birimler kümesi olarak tanımlar. Sistem bir yapıdan müteşekkildir ve bu iki bileşeni ayrı ayrı tanımlayıp ele almak, etkileşimin ne olduğunu anlamamıza yardım eder. Yapı tanımlamaları birimlerin öznitelikleri dışarda bırakılarak yapılmalıdır. Yapı düzenleyici ilkeyi, farklı bileşenlerin fonksiyonlarını ve güç dağılımını içerir. Bu bağlamda sistemin yapısı devletlerin güç algısının ve denge davranışlarının anlaşılmasına yardımcı olsa da sistemin tüm davranışları belirlediğini söylemek yerine etkilediğini söylemek mümkündür (Waltz 2015: 52-58).

Uluslararası sistemin yapısı ile etkileşim içindeki birimler arasında ontolojik bir ayırım yapan Waltz, birimlerin etkileşim ve nitelikleri değil, birimlerin birbirlerine karşı durumları olarak tanımlanabilecek ilişkileri önemser. Buna göre, yapı kendiliğinden oluşan, birimlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan eylemin beklenmeyen koşullarını ifade eder. Yapı parçaların düzenlenişi ile tanımlansa da yapı gördüğümüz bir şey değildir ve sistem kuramında yapı, oluşturucu bir kavramdır (Yalvaç 1997: 152). Bu durum her ne kadar bilimsellikten uzak olarak bir eleştiri olarak sunulsa da Waltz; yapı kavramının temel olarak insan zihninin bir ürünü olduğunu söyler ve bunun zihinsel bir ürün olarak icat edilmesinin bir sorun ve bilim dışı bir hal sunmadığını belirtir (Kreisler <http://conversations.berkeley.edu/content/kenneth-waltz>, 28 Şubat 2017’de erişildi). Bu bağlamda uluslararası sistemde aktörlerden bağımsız bir yapının olduğu görülmektedir (Eralp 2010: 139). Neorealizm için sistem, çevreden soyutlanabilen, çevresinden etkilenebilen ve çevreyi etkileyebilen bir kavram olarak tanımlanır (Çaman 2006: 44).

Waltz, bu gözlemlenemeyen yapıların açıklanması konusunda mikro ekonominin, kişilerin ve firmaların kendi çıkarlarına yönelik davranış ve etkileşimleri sonucu kendiliğinden çıkan düzen düşüncesini kullanır (Waltz 2015: 89). Uluslararası sistem tıpkı ekonomik alanda olduğu gibi, onu oluşturan birimlerin etkileşimlerinin beklenmeyen sonucudur. Uluslararası sistemin yapısı “görünmez elin” yarattığı ekonomik yapı gibidir. Nasıl ki satıcılar pazarda var olan her türlü kısıtlamaya karşın varlıklarını sürdürmek için mücadele ederlerse, devletler de anarşik olan uluslararası sistem içinde var olma mücadelesi verirler. Bu durumda davranışları koşullandıran temel etken olarak, birimlerin etkileşimlerinden hepsini etkileyen ve sınırlayan bir yapının

ortaya çıktığı görülür (Waltz 2015: 90). Ontolojik olarak bu halde birim sistemden önce gelir ve davranışlar yapının ortaya çıkmasını sağlar. Yapı da devlet davranışlarını sınırlayıcı bir nitelik taşır ve şekillendirir, kısıtlayıcı da, yapıyı ortaya çıkaran da birimlerin etkileşimidir (Wendt 1987: 341). Bu halde neorealizm için yapı, kendiliğinden oluşan ve birimlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan eylemin amaçlanmayan koşullarını ifade eden bir ontolojidir (Waltz 1986b: 343).

İnsan doğasının güç arayışına vurgu yapan realizme karşıt olarak, gücü araçsallaştıran Waltz, insan doğasının bu niteliğinin farklılıkları açıklamak bakımından yeterli olmayacağını belirtmiştir. Bu şekilde sistemsal bir bakışta daha tekil durumlara, diğer bir deyişle, uluslararası yapıyı anlamaya yönelik olarak ulusal ya da bireysel düzeylere yoğunlaşan teorileri indirgemeci olarak niteler. Bir grubun davranışını üyelerin psikolojik inceleme çabası nasıl indirgemeci bir yaklaşımsa, uluslararası politikayı, devlet adamlarının davranışlarını ve bürokrasileri inceleyerek anlama çabası da indirgemecilik durumudur (Waltz 1986a: 53). Onun açısından uluslararası sistemin yapısı öylesine güçlüdür ki, çok farklı birimler üzerinde bile etkide bulunarak onlar arasında ortak davranış kalıplarını ortaya çıkarabilmektedir. Bu nedenle sistemin kabileler, uluslar, oligopolistik şirketler ya da sokak çetelerinden oluşması fark etmeksizin, sistemin temel sebebi olan anarşi devam etmektedir (Waltz 2015: 81).

Waltz, uluslararası ilişkileri anlamının yolunun, devletlerin neye benzediğine bakarak cevap vermektan geçtiğini söyleyen düşüncelerin yanlışlığına vurgu yapar. Eğer münhasıran devletlerin amaçları, eylemleri ve politikaları ilgi konusu olursa bir betimleme manzumesi yaşanacağını o yüzden de genel bir düzleme varılamayacağını ifade eder. Her devlet istikrarlı olsa bile devletler dünyası istikrarlı olmayabilirdi. İstikrarlı olan her devletin sadece güvenlik için çabaladığı ve komşuları hakkında hiçbir plana sahip olmadığı iddia edilse de, bir devletin sahip olduğunda güvenli sayıldığı araçlar diğer devleti doğrudan emniyetsiz kılacağı için, ne uluslararası politikanın durumunu devletlerin iç bileşenlerinden çıkarmak mümkündür ne de davranış kalıplarını alt alta yazarak kavranabilir. Bu bağlamda her devlet kendi iç süreçleri kapsamında politika üretir, eylemlerine bu düzeylerle karar kılar, ancak söz konusu kararları diğer

devletlerle etkileşiminin yanı sıra diğer devletlerin bizatihi varlığı biçimlendirir (Waltz 2015: 82-83).

Neorealizm sistemik bir bakış açısıyla uluslararası politikayı ve yaşanan değişiklikleri açıklama çabası olarak okunabilir. Bu noktada siyasi analizin amacı siyasi değişimin sınırlarının anlaşılması çabasına işaret eder. Sistemik bir okumayla devletlerarası ilişkilerin anlaşılması aynı zamanda devletlerin politikalarının ve sistem içindeki konumlarının anlaşılabilmesine de hizmet etmektedir (Burchill ve Linklater 2012: 37).

Uluslararası ilişkiler kuramında devletlerarası askeri ve stratejik ilişkileri inceleyen ve her türlü mekanizmanın çözümü konusunda anahtar kavram niteliğine bürünen sistem söylemi, sistemsel yapılarla devleti ve devlet aktörlerini irdeleyen sosyo-politik bir söylem halini almıştır. Uluslararası ilişkiler disiplininin temeli, devletlerin olmadığı, devletlerden önce veya devletlerden bağımsız bir siyasal alan düşünülmemeyeceği fikrine dayansa da (Ashley 1983: 470) uluslararası ilişkiler kuramı devletin ne olduğu veya nasıl incelenmesi gerektiği konusunda, devletin analitik bir veri olarak kabul edilmesi dışında sessiz kalmıştır.

Yeni Weberyen kuramlar dışında (Wendt 1987: 335-369 ve Dessler 1989: 441-473),¹ uluslararası ilişkiler teorileri ve özeldede neorealizm, devletlerin siyasal ve stratejik ilişkilerini ön plana çıkaran “statist” bir söylem üzerine kurulmuşlardır. Bu söylemin temelinde, siyasal alanının bağımsızlığı, devletin üniter bir birim olduğu, devletlerarası ilişkilerin anarşik bir yapısının olduğu görüşleri yatmaktadır (Yalvaç 2010: 83).

Bu bağlamda Waltz, uluslararası politik yapının temel taşı olarak devletleri alsa da devlet davranışları sistemin yapısı tarafından belirlendiği için, neorealizmde devlet

¹ Yeni Weberyen anlayış, yapısal bir uluslararası değişim kuramı geliştirme amacını güden, değişimi ve mevcut düzeni anlayabilmek için sosyo-ekonomik yapılara ve ontolojilere hususen önem veren ve Ortodoks uluslararası ilişkiler kuramlarını devleti her türlü toplumsal ve ekonomik ilişkiden bağımsızlaştırarak, insanların oluşturmadığı ve müdahalede bulunmadığı bir üst varlık olarak görerek şeyleştirme ve tarihsizleştirmekle eleştiren düşünce geleneği olarak tanımlanabilir.

açıklayıcı bir değişken değildir ve Waltz'un bu noktadaki eleştirilere cevap verirken ifade ettiği gibi neorealizmin bir devlet kuramı yoktur (Waltz 1986d: 339).

Devletlerin yetenekleri dışında başka hiçbir bakımdan sistemde farklılık arz etmemesi neorealizmin temelidir (Wendt 1987: 342). Uluslararası sistem, bencil, kendi çıkarını maksimize etmeye çalışan ve temel gayeleri güvenlik olan devletlerin birlikte varoluşlarından meydana gelir. Güvenlik ya da beka neorealizmde devlet davranışlarının temel belirleyicisidir (Tanrısever 2010: 117). Devletler yerine getirdikleri işlevlere göre sistem içinde farklılaşmazlar. Anarşi sistemin birimleri arasında eşgüdüm gerektirir ve bu da biricikliği ifade eder. Bununla birlikte Waltz, devletlerin yetenekleri/ kapasiteleri bağlamında farklı olduğunu da ekler. Bu bağlamda zenginlik, büyüklük, güç ve biçim bakımından bazılarının daha büyük bazılarının küçük ve bazılarının da orta büyüklükte olduğunu söyler. Güç, devletlerin öznitelikleri ile doğrudan ilgili olsa da diğer birimlerin sistem içindeki etkileri bağlamında belirlenebilen bir niteliktir. O halde anarşik bir düzen olan uluslararası sistemde temel farklılaşma, devletlerin yetenekleri ölçüsünde sistem içindeki görevlerini yerine getirme düzeyleridir (Waltz 2015: 112-125).

1.1.2. Neorealizmde Anarşi

Uluslararası ilişkileri yapısını ve değişimini açıklamayı amaç edinmiş mega teorilerin ve genel olarak da uluslararası ilişkilerin, anarşi söylemi etrafında şekillendiği söylenebilir. Anarşi, uluslararası ilişkilerin hem tarihini hem de uluslararası sistemin yapısını açıklamak için kullanılmış en temel kavramlardan birisidir. Bull, anarşinin uluslararası yaşamın en temel gerçeği ve uluslararası ilişkiler hakkında kuram geliştirmenin başlangıç noktası olduğunu belirtir (Bull 1995: 75). İç politikadan farklı olarak uluslararası politika, merkezi bir otorite, bir hükümet ya da yönetici olmayan bir alanda yapılmaktadır (Waltz 1986b: 85). Anarşi en genel biçimde uluslararası sistemde merkezileşmiş bir otoritenin yokluğunda, egemen devletlerin varlığından doğan siyasi sorunları ifade etmektedir (Wendt 2012: 306).

Pozitivist bir bilim anlayışından yola çıkarak nesnel bir uluslararası ilişkiler bilgisi elde etmeye, yasa benzeri düzenlilikleri bulmayı amaçlayarak realizme bilimsel bir çerçeve oluşturmaya çalışan Waltz'un bu çabası, aynı zamanda teorisinin merkezine aldığı anarşinin açıklanmasının da bilimsel temele oturulmasını da sağlamaktadır. Bu durum anarşi kavramının tarihistü, tüm devletler sistemi için geçerli olan bir özellik haline dönüştürme işlevini de beraberinde getirmiştir. Zira Waltz, uluslararası politikanın anarşik yapısının hiçbir zaman değişmemiş olduğu, farklı siyasal birimler olan imparatorluk, şehir devletleri, ulus-devletler arasındaki rekabet ve anarşi ilişkisinin devamlılık arz ettiğini belirtir (Waltz 2015: 65). Anarşi, savaşın mümkün olması için bir şart ya da "izin verici" bir neden olarak tanımlanmıştır (Wendt 1992: 395).

Waltz'un anarşi kavramına bakışı realizmdeki anarşi vurgusu ile paralellik arz etmektedir. Sistemin anarşik bir yapıya sahip olmasının sonucu, sistemin bir savaş halini barındırmasıdır. Fakat bu durum sistemde savaşların devamlı meydana geldiği şeklinde algılanmamalıdır. Her zaman savaş yoktur, ancak sistemin yapısının anarşik niteliği savaş çıkma olasılığını içermesi bağlamında ayrıştırıcıdır. Bu bağlamda uluslararası sistemi, devletlerin iç sistemlerinden ayıran en önemli özellik, şiddetin ya da şiddet kullanma olasılığının var olması değil, böyle bir durumun ortaya çıkması halinde uluslararası sistemde buna müdahale edebilecek bir otoritenin olmamasıdır (Waltz 1986c: 99).

Uluslararası politikanın dokusu büyük ölçüde değişmez, kalıplar yinelenir, olaylar kendini tekrarlar, uluslararası düzlemde hüküm süren ilişkiler tür ve nitelik bakımından nadiren hızla değişir diyen Waltz, bu durumun sistemin anarşik yapısından kaynaklandığını ve bu anarşik durumun hiyerarşik bir hale dönmedikçe böyle süreceğini belirtir (Waltz 2015: 85). Bu çerçevede, uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi anarşidir ve devletlerin kendine yardım (self help) düsturlarıyla var kalabilmeleri ve bunu da ancak kapasiteleri kapsamında yapabildikleri göz önüne alındığında, devletler homojen olarak algılanması gereken aktörlerdir (Waltz 1986c: 103). İşlevsel olarak devletlerin birbirlerinin aynısı olmaları sebebiyle anarşinin, sistem içinde "sosyalleştirici" bir etkisinin olduğu ifade edilebilir (Yalvaç 2010: 29).

Bu halde, uluslararası yapının tanımlanması ve temel dayanağı iki özelliğe bağlıdır: Anarşi ve güç dağılımı. Uluslararası sistem bir kendi kendine yardım sistemi olduğu için, devlet davranışları, ideolojik farklılıklar, iç yapılar veya hükümet biçimlerinin niteliğinden ziyade güç dağılımları esastır. Hiyerarşik bir sistemde bu özellikler işbölümü ya da uzmanlık getirirse de anarşik bir yapı olan uluslararası sistemde her birim türdeş olarak anarşi karşısında işlem görürler. Egemenliklerini savunan ve her biri anarşi karşısında “sosyalleşmiş” yalnızca kapasite bağlamında farklılıklarıyla etkinliklerini fazlaştıran birimler olarak devletler, etkileşim öncesi olabildiğince farklı olsalar da sistemin anarşik yapısı nedeniyle aynı davranış kalıplarını sergileyebilecekler ve böylelikle de bilimsel olarak da bir açıklama olarak tekrarlanabilen durumların açıklanması yapılabilecektir. Güç ve anarşiyi sistemin derin yapısı olarak görmek mümkünse de anarşinin derin yapıyı gücün de görünen yapıyı oluşturduğu denklemde, gücü oluşturanın ya da fazlaştırılması güdüsünü sağlayanın derin yapı olan anarşi olduğu sonucu ortaya çıkar (Ruggie 1986: 135).

Devletler, anarşik alanlarda benzer birimlerin ortak davrandığı savı çerçevesinde yetenekleri bakımından farklılaşır diyen neorealizm, bu tür farklılıkların bir nevi işbölümünü de beraberinde getireceğini söyler (Mearsheimer 1994: 12, Mearsheimer 2013 52). Bununla birlikte uluslararası işbölümü ulusal ölçekte kıyas edildiğinde önemsizdir. Uluslararası ilişkilerdeki karşılıklı bağımlılık ulusal düzeye göre gevşek düzeyde bir hal arz eder. Uluslararası sistem, düzenleyici bir üst otorite olmaması nedeniyle, devletler açısından kendi kendine yardım sistemidir (Glaser 1994: 56). Bu bağlamda uluslararası politikanın anarşik yapısı devletlerin işbirliğini sınırlar. Kendine yardım sisteminde birimlerden her biri çabasının bir kısmını kendi refahını arttırmak için değil, kendisini diğerlerine karşı savunmanın araçlarını sağlamak için harcar. İşbölümündeki uzmanlaşma eşit olmasa da taraflar için lehte bir mana ifade eder. Uluslararası alanda eşitsizliğin gücü işbölümünün aleyhindedir. Müşterek kazanç için işbirliği imkanıyla karşı karşıya kalındığında, kendisini güvende hissetmeyen devlet kazancın nasıl bölüneceğini sorar. Her iki taraf da kazanacak mı diye sormaktansa, kim daha fazla kazanacak sorusu, daha çok kazanacak devletin yeteneklerini arttırmasıyla beraber diğerini bir endişeye ve korkuya sevk ediyorsa, mutlak kazancın olduğu noktada bile devletlerin işbirliğini kısıtlar. Bu bağlamda devletlerin karların arttırmak için riske

girme ve işbirliğinde bulunmaktan uzak duracağını söyleyen Waltz, karları arttırmak için risklere girenlerin, sonuçlarına katlanmayı beklemeleri gerektiğini söyler (Waltz 2015: 132-133).

Devletler kazanç konusunda yaşadıkları güvensizlikten başka, mal ve hizmet mübadeleleri yoluyla bir şekilde diğerine bağımlı hale gelmekten duydukları endişeden dolayı da işbirliğinden uzaklaşırlar (Waltz 1986c: 103). Bir devlet ne kadar uzmanlaşırsa kendi üretmediği şeyleri tedarik edebilmek için diğerlerine o kadar bağımlı olur. Bu bağlamda neorealizm, ithalat ve ihracatı büyük olan devletin bağımlılığının da o kadar artacağını söyler. Küçük devletler bu duruma karşı zorlanabilirken, büyük devletler buna direnebilir. Devletler bağımlılıklarını güvence altına alma konusunda kaygılanırlar. Yüksek karşılıklı bağımlılık, söz konusu devletlerin yüksek karşılıklı bağımlılığın gerektirdiği savunmasızlığı yaşadıkları anlamına gelir. Bu bağlamda devletlerin kendi kontrollerinin kapsamını genişletmek için emperyal hamleler yapabilecekleri ve kendine yeterlilik yönünde otarşik emelleri olduğu gözlenir (Waltz 2015: 134).

Waltz, devletlerin ve aslında örgütsel niteliğe sahip her birimin temel amacının beka olduğunu ısrarla vurgular. Bu bağlamda uluslararası düzlemde, bir devletin kuvveti ancak kendini koruması ve bekası için kullanılır. Savaşlar, otorite ve hak sorunlarına bir çözüm değildir ve ancak kazanç ve kayıpların birimler arasındaki dağılımını belirleyen, kimin daha güçlü olduğunu bir süreliğine ortaya koyan olaylardır. Dünya hegemonyasını ele geçirme haricinde gerçekleşen çatışmalar, uluslararası sistemi değil yalnızca sistemin bazı üyelerini tehdit eder. Güçlü güçsüz çekişmesinde, güçsüz güçlünün iddialarını haklı bulduğu için değil, onunla savaşmayı mantıklı bulmadığı için cayabilir. Buna karşın savaş ya da kuvvet kullanımı ona göre, her devletin kendi çıkarını düşünme ve kendine yardım düşüncesi çerçevesinde, uluslararası politikada ilk ve daimî çare olarak durur. Kuvvet kullanma ihtimalinin yani anarşinin kaçınılmazlığı, yönlendirmeleri sınırlar, talepleri ılımlılaştırır ve anlaşmazlıkların çözülmesi için özendirme işlevi görür. Bir fiilinden sonra olası çatışma ihtimalinin kazançlarının, üstlenilen rizikoya değip değmeyeceği düşüncesi belirir (Waltz 2015: 142-143).

Waltz, aktörlerin kendilerini sınırlayan yapıyı algıladıklarını ve bu bağlamda hangi davranışın “ödül” hangisinin sistem içinde “ceza” ile sonuçlanacağını bildiklerini savunur. Bununla birlikte bazen devletlerin sistemin vazettiği durumlardan farklı davranabilmesi de mümkündür. Sistemik unsurlar dışında davranmak bir tezat oluşturmaz. Devletlerin temel saikleri göz önüne alındığında, ulusal tercihlere göre davranmak sadece, yine aynı sistem içerisinde risk alma durumunu doğurur. Bir devlet ya uygulayacağı politikada bir müttefiklik ilişkisi kurarak bazı sözlerle bağımsızlığını kısıtlayan kararlarla bunu yapabilir ya da tamamen kendi başına yaşayacağı güvenlik ikilemini kabullenerek (Waltz 2015: 96).

Uluslararası sistemin anarşik yapısına yapılan vurgunun neorealizmdeki karşılığını, uluslararası sistemin istikrarını, ilk olarak sistemin anarşik yapısının devam ettiği anlayışıyla, ikinci olarak da sistemin oluşturan birimlerin sayısında ciddi değişiklikler olmadığı düşüncesinde de görmek mümkündür. Waltz için, sistemin anarşik doğası devam ettikçe sistemin istikrarı başlıca üyelerin varlığına sıkıca bağlıdır. Bu bağ, büyük güç sayısındaki değişimlerin, sistemin dönüşümüne oranında anlaşılır. Bununla birlikte bu bağ mutlak değildir. Çünkü bazı güçler büyüklük mertebelerinden düşseler bile, yerlerine başkalarına bırakacaklarından sayısal oranda değişiklik zor beklenebilen bir şeydir (Waltz 2015: 202). Bu bağlamda küçük devletlerin stratejik dengeyi bozması çok mümkün gözükmeseyse de, orta büyüklükteki devletlerin birleşerek ya da kimliklerini kaybederek süper güç haline gelme ihtimalleri mevcuttur (Waltz 2015: 227).

Bu bağlamda bazı devletler büyük güç olmaya çalışırken, diğerleri bundan kaçınmak isteyebilir. Ancak seçim özgürlüğü oldukça kısıtlıdır. Çıkarlarının kapsamı sebebiyle, sorunlu bölgelerdeki daha büyük birimler, sistem genelinde sorumluluk almaya meyillidirler (Waltz 1993: 55).

1.1.3. Neorealizmde Güç

Güç kavramının ne olduğu başta sosyal bilimler olmak üzere, özellikle uluslararası ilişkiler disiplininde müstesna bir yer işgal etmiştir. Güç: heterojen, çok

değişkenli, karmaşık, çok boyutlu, geniş ve derinliğe sahip bir kavramdır. Uluslararası ilişkiler disiplininin gelişiminde önemli bir konuma sahip olan güç kavramına ilişkin görüş belirten yazarlar söz konusu muğlak yapıya işaret etmektedirler. Zaman, mekân, uluslararası sistem, siyasal, sosyal, ekonomik koşullara ve ilişkilere göre değişken bir nitelik arz etmesi nedeniyle, uluslararası ilişkilerde ittifak edilen bir güç tanımlaması bulunmamaktadır.

Güç kavramı konusunda uluslararası ilişkiler yazınına etkileyen ilk çalışma, Robert Dahl'in 1957 yılında yazdığı "The Concept Of Power"dır. Dahl: uluslararası ilişkiler kuramındaki güç kavramsallaştırmasını derinden etkileyen tanımında gücü, A aktörünün B aktörü üzerinde güç sahibi olması ve bu şekilde A aktörünün yapamayacağını B aktörüne yaptırabilme kapasite ve yeteneğidir şeklinde tanımlamıştır. Bu anlamda B aktörünün davranışının sebebini A aktörüne bağlayarak A'nın güç sahibi olduğu ve B'ye karşı güç kullandığı ileri sürülmektedir (Dahl: 1957: 203). Dahl'in tanımı gücü aktör odaklı olarak algılanan Dahl'in güç tanımı, ölçülebilen ve yeteneklerle ilgili bir tanımlamadır.

Dahl'in bu tanımlamasına eleştiri niteliğinde ortaya çıkan Barach ile Baratz'ın yazdığı "Two Faces Of Power" isimli makalede, gücün gözlemlenemeyen, gündem oluşturma imkanını sunan bir başka boyuttan ayrıştırılamayacağını bu bağlamda da gücün gözlemlenen bir boyutu dışında etki doğurma bağlamında ikinci bir boyutunun olduğu ileri sürülmüştür (Bacrach ve Baratz 1962: 947-952).

Disiplin içinde konstrüktivist bakışın ortaya çıkmasıyla beraber güç tanımlamasına yeni bir bakışın geldiği de söylenebilir. Bu çerçevede güç sosyal ilişkiler içinde ve sosyal ilişkiler yoluyla üretilen bir yapıyı ifade etmektedir (Barnett ve Duvall 2005: 42). Sosyal ilişkiler içinde etkileşim ilişkileri sonucu üretilen bir olgu olarak güç, etkileşimsel güç olarak nitelenirken, yine sosyal olarak inşa edilen ve sosyal süreçler çerçevesinde özne ve amiller arasında gerçekleşen durumu anlatmak üzere ise inşacı güç betimlemesiyle tanımlanmıştır (Barnett ve Duvall 2005: 45-46). Bu bağlamda güç, inşa edilen, aktörlerin etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir biçimde algılanmıştır.

Nihayet David Baldwin, “Power and International Relations” adlı makalesinde gücün boyutlarını, kapsam (scope), alan (domain), ağırlık (weight), maliyet (costs) ve araçlar olarak beş düzeyde ele alırken, gücün araçlarını ise, sembolik, ekonomik, askeri, diplomatik araçlar olmak üzere dört kısımda algılanan bir yapı olarak görmüştür (Baldwin 2013: 275).

Güç tanımlaması neorealizmde, sistemik kısıtlamalar çerçevesinde sahip olunan hareket alanı ve başkalarının yetenekleri karşısındaki özerklik olarak tanımlanır (Özdemir 2008: 128). Diğer bir deyişle bir devlet uluslararası sistemin yapısından ne kadar az etkilenirse o kadar güçlüdür. Devletin sahip olduğu güç diğerleriyle yapılan bir mukayese ile anlamlı hale gelir. Bu halde neorealizmde güç, diğerleri karşısında otonomi sağlama araçlarını sunarak, sistem içinde hareket imkânı tanıyan, güçlü-güçsüz kombinasyonunda güvenliği sağlamlaştırmaya en uygun olan hangi siyasetin izleneceğini gösterebilen, rasyonel devlet anlayışı çerçevesinde faydayı maksimize etme olanağı sunan bir araçtır (Waltz 2015: 192).

Neorealizm gücü araçsallaştırarak bekanın temel belirleyici olduğu noktada ne kadar gücün yeterli olacağını sorgularlar. Bu soruya neorealizm içinde verilen farklı cevaplar, defansif ve ofansif anlayışların ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Dunne ve Schmidt 2011: 92). Waltz’un başını çektiği defansif anlayıştaki güç kavramsallaştırması itidalli bir kapsamı ifade eder. Buna göre devletlerin temel sorunlarının sistemin anarşik yapısı içinde hayatta kalmak olduğu göz önüne alındığında, çok fazla güç kazanmak sistemin denge mekanizması içinde diğerleri tarafından tehdit unsuru olarak algılanacağından sistemin cezalandırması ihtimali kuvvetli olarak görülür. O halde devletler sistem içinde daha fazla güçlenmek yerine yeteri kadar güç ile sistem içindeki dengeleme mantığını kollayarak hayatta kalmayı amaç edinmiş rasyonel aktörler olarak görülmelidir (Waltz 2015: 126).

Ofansif kanattakiler, devletlerin olabildiğince güç kazanmalarını salık verirler. Güçlenme ya da güç unsurlarının fazlalaştırılması hegemonya tesisi konusunda iyi bir strateji olarak görülür. Ancak, ofansif güç anlayışı devletlerin temel meselesinin hayatta kalmak olduğunu kabul ederek aslında özünde defansiflerin söylediğinden farklı bir şey

söyemez. Nihai amaç yine hayatta kalmaktır ve güç yine bu amaç çerçevesinde belirleyici bir araç olsa da defansiflerin aksine beka kaygısının azalmasının daha çok güçlenmekten geçtiğini düşünmektedirler (Maersheimer 1994: 23).

Yeteneklerinin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleme konusuna vurgu yapan neorealizm, kendine yardım sistemi olan uluslararası anarşide devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek için tüm bileşik yeteneklerini kullanması gerektiğine işaret eder (Maersheimer. 2016: 89). Bu bağlamda gücü, askeri ekonomik ve diğer yetenekler bağlamında ağırlıklarına göre ayırmak mümkün değildir. Devletler sistemdeki dikey skalada belirli bir güç ögesiyle değil de bütünsel anlamda sahip olduklarıyla yer bulurlar. Bununla birlikte devletlerin sıralanması onların savaş ya da diğer donanımlardaki başarılarını öngörmeyi gerektirmez (Waltz 2015: 165). Bu bağlamda güç, nüfus ve toprak bütünlüğü, kaynak donanımı, ekonomik olanakla, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi yetenekler unsurlarının yarattığı birleşimdir (Waltz 1993: 51). Bu bağlamda, neorealizmin realizmden ayrıştığı ikinci temel nokta, güç vurgusundadır. Realizm, gücü ulusal çıkar kavramı bağlamında salt maddi unsurlar bakımından görürken; Waltz gücün tüm yeteneklerin toplamı olduğunu ve gücün sistem içinde bir kapasite durumuyla ilişkilendirilerek anlaşılabilirliğini ifade eder (Lamy 2011: 117).

Waltz, devletlerin rasyonel varlıklar olduğu iddiasındadır. Bir ülkenin kendi çıkarına göre hareket ettiği mutlaklıdır. Ancak bu durum, ülkenin kendi güvenlik gereksinimlerini yerine getirdikten sonra çıkar konusunda davranış sergilediği gerçeğini değiştirmez. Bu bağlamda ulusal çıkar, devletin beka tehlikesi içine girmemesi için diplomatik ve askeri hamleleri planlayarak, uygun eylemin bir hesaplama-dengeleme mantığı içinde, diğerinin ya da diğerlerinin tepkileri göz önüne alınarak, sağlamaya çalıştığı bir araçtır (Waltz 2015: 161-170).

Sistemik bir teori olan neorealizme göre sistemin yapısı yeteneklerin sistemdeki dağılımının farklılaşmasıyla değişir. Uluslararası yapı değişirken karşılıklı bağımlılığın derecesi de bu oranda değişir. Uluslararası politika sahasında dikkate alınan temel şey mücadelenin maliyetleridir. Bu düzlemde eğer bir devlet güçlenir ve saldırganlaşırsa diğerleri de bunun acısını çekecektir. Bir ülkenin değişmesi ve büyüklüğünün artması

ticaret ile daha muhtemeldir. Eğer yabancı ithalatın yerli ikamesi mümkün değilse ya da ancak yüksek maliyetle mümkün oluyorsa, ticaret oldukça değerli ve o ülkenin dış politika davranışlarında birinci derecede öneme sahip olabilecektir (Waltz 2015: 179). Başkalarının istediği ya da fena halde ihtiyaç duyduğu şeye sahip olanlar ayrıcalıklı konumda olurlar. Bu bağlamda devletler önemli kaynaklara erişim ya da olanaklı seçeneklere ve başkalarına karşı kullanabilme nüfuzuna sahip oldukları takdirde daha bağımsız olurlar. Önemli kaynaklar konusunda bağımlı olan ülkeler bunu akla ve sistemik özelliklere uygun yaparak, bağımlılıklarını azaltmaya çalışırlar (Waltz 2015: 185).

Ekonomik olanaklarına ve teknik yeteneklerine olan güveni, bir ülkenin daha büyük siyasi rol almak istemesine yol açar. Ulusların sahip olduğu ekonomik imkanların etkileri tarih içinde değişiklik göstermiştir. Halkın kemerleri sıkmak zorunda olduğu ancak askeri olarak iyi konumda olan bir devlet önceleri güçlü sayılabiliyorken, günümüzde ekonomik olarak güçlü olamayan devletin söz sahibi olmasını beklemek doğru değildir. Ekonomisini güçlü kılan devletler sadece meri sistem içindeki konumunu değil, aynı zamanda kendi kendine yeterliliğin esas olduğu uluslararası sistemde koşullar değişse de gelecekteki konumunu da garanti altına almayı sağlamış olur. Waltz, bir ülkenin ekonomik kabiliyet ve konumundaki ilerlemenin o ülkenin bölgesel ve küresel meselelerde daha söz sahibi olabilen bir ülke konumuna yükselteceğini, devletin çıkarlarının kapsamının genişleyeceğini ve öneminin artacağını belirtir (Waltz 1993: 62-64).

1.1.4. Neorealizmde Güvenlik

Neorealizm için uluslararası sistemin anarşik yapısında en önemli amaç güvenliktir. Devletlerin huzur, kâr ve diğer hedefleri ancak bekaları ve güvenlikleri güvence altına alındığında mümkün olur. Bu bağlamda güç amaç değil güvenliği sağlama yolundaki araçtır. Uluslararası sistem, daha çok güçlenmekten ve gücün amaç halini gelmesinden, güvenliği merkeze alan her şeyi araç olarak kullanıp ve ona yönelmeyi salık verir. Nihayetinde devletler güç için değil güvenlikleri için endişe duyarlar (Waltz 1990: 34).

Neorealizmde güvenlik tehdidi devletlerin güç arzusuna dayalı revizyonist iradelerinden değil uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bu yapıdan doğan kendi kendine yardım (self-help) düzeninden kaynaklanır (Schweller 1996: 90). Bu çerçevede güvenlik tehditlerinin oluşması bağlamında anarşi klasik realizmde olduğu gibi kolaylaştırıcı koşul değil, ana belirleyici konumundadır.

Uluslararası politikada, bir devletin diğerine yönelik kuvvet kullanması olasılığına karşı, gerekli yetkiyle donatılan ve kendi kendine eylem yapabilme kabiliyetine sahip üst bir otoritenin bulunmaması olarak tanımlanan anarşi, sistemin düzenleyici ilkesidir (Waltz 2015: 99). Anarşinin tersi olan hiyerarşik düzende, sistemin öznelerinin birbirine karşı kuvvet kullanmalarını engelleyecek veya kullananları cezalandıracak meşru otoritenin bulunması, birimlerin diğerlerinin varlığı karşısında güvenliklerini korumak ve kimliklerini devam ettirmek için gerekli yollar geliştirme kaygısını ortadan kaldıran bir unsurdur. Ancak uluslararası sistemin bir üst otoriteye sahip olmayışı ve anarşik yapısı devletlerin güvenliklerini de ancak kendi kendilerine koruyabilecekleri bir self-help sistemi yaratmaktadır (Dunne ve Schmidt 2011: 94).

Kendi kendine yardım sisteminde herkes başına buyruk olduğundan, diğer bir ifadeyle devletleri diğerlerine karşı kuvvet kullanmandan imtina ettirebilecek merkezi bir otorite bulunmadığından bir devletin diğerine karşı kuvvet kullanma ihtimali her zaman caridir. Bu durum kimsenin kimseye güvenmediği bir güvensizlik ortamı yaratır ve devletler beka-güvenlik endişesine kapılırlar (Schweller 1996: 91). Anarşik uluslararası ortam devletleri kendi güvenliklerini sadece kendi güçlerine dayanarak sağlamaya yönelik stratejiler üretmeye, önlemler almaya yönlendirir (Aydın 2004: 38).

Sistemin söz konusu yapısı devletlerin kazanç konusundaki algılarını da belirlemiştir. Herhangi bir işbirliği durumunda, mutlak kazançlardan çok, göreceli kazancı ön plana çıkaran devletler, kendilerinin değil de karşı tarafın ne kadar kazanacağına bakarlar. Waltz, bir devletin olası işbirliği sonucu göreceli biçimde daha kazançlı çıkacak diğer devletin artan kapasitesinin gelecekte nasıl kullanılacağını bilmediğinden, işbirliğine girişme konusunda çekimser yaklaşacağını ve devletin

güvenliğini sağlamak için kendisinden başkasına güvenemeyeceğini belirtir (Waltz 1986c: 103).

Güvenlik ikilemi de aslında tam olarak bu noktadan filizlenmektedir. Diğerlerinin niyetinden emin olmayan devletlerin güvenlik için güçlenme yoluna gitmesi, diğerinin de hissettiği güvensizliği ortadan kaldırmak için güç arttırmasına neden olacak şekilde bir güvenlik ikilemini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda bir devletin güvenliğindeki artış diğerinin güvenliğinin azalması manasını taşımaktadır (Glaser 1997: 174-175).

Bir devletin bir diğeri tarafından tehdit edildiğinde onları kurtarabilecek bir bekçileri ya da arayacakları acil durum hattı olmaması, durumdan duruma değişse de asla anlamsız olarak görülemeyecek bir korku durumuna işaret eder. Bu noktada en kötü senaryonun varlığı her daim diri tutulmalı (Maersheimer 1994: 11) ve devletler gerekirse güvenliği tehlikeye atmayacak biçimde ittifak ilişkilerine girişmeli ama esas olarak güvenlik-bekanın temel parametresinin güç ve kendi kendine yeterlilik olduğunu unutmamalıdır (Maersheimer 2016: 90).

Bu bağlamda uluslararası sistem bir dengeleme sistemidir ve devletlerin nihai amacı daha çok güçlü olmak değil, sistem içinde kendi konumlarını korumaktır (Waltz 2015: 158-159). Hiyerarşik bir siyasal düzende aktörler önde giden adayın arkasından gitme eğilimindedirler. Çünkü bu düzlemde kaybetmek güvenliklerini tehlikeye sokmaz (Waltz 2015: 126). Bu sayede hatta kazançlarını arttırmaya çalışırlar. Oysa uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahip olduğu için güçlenen bir aktörün peşinden gitme siyaseti, daha sonra daha güçlü bir varlığı ortaya çıkarabileceği için, bu bir güvensizlik durumu ile sonuçlanır. Dengeleme siyaseti ile birlikte daha kuvvetli veya yükselen bir güce karşı koyarak riskleri azaltmak mümkün olabilmektedir (Donnelly 2012: 57). Güç maksimizasyonu asıl amaç olmadığı için, devletler güçlü devletlerin yanında olmaktan ziyade, bir güvenlik sorunsalı oluşmaması adına onu dengelemeye yönelirler (Walt 1998: 31). Bu bağlamda, dost-düşman kategorizasyonu kapsamında uluslararası ilişkilerde sürekli dostluklar ve düşmanlıklar yoktur (Waltz 2000: 13). Tehdit olarak görülebilen bazı unsurlar sistemik değişikliklerle müttefik olarak algılanabileceği gibi tersi bir durumun oluşması da mümkündür.

Bu çerçevede neorealizm sistemin güvenli halinin devamlılığının devletin de güvenliğini sağlayacağı düşüncesine sahiptir. Diğer bir ifadeyle, devletin güvenliği olası dış tehditlere karşı kendini koruması manasına gelirken, bu durum uluslararası güvenliğin sağlanması şartına bağlı olduğu sonucunu doğurur. Bu bağlamda dengeleme, devletlerin güvenliklerini sağlamak adına yaptıkları ya da yapabilme imkanına sahip oldukları işbirliklerinin olabilmesi açısından olmazsa olmazlardandır (Tanrısever 2010: 116). Nitekim Waltz, dengelenemeyen Amerikan gücü dahi olsa, uluslararası ilişkilerde güç dengesizliğinin daimî bir tehdit unsuru oluşturacağını ifade eder (Waltz 1991. 670).

Devletleri güvenlikleri sağlamaya çalışan rasyonel aktörler olarak gören neorealizm (Waltz 1996: 54), ancak bu amaçların sağlanmasından sonra kaynaklarını başka alanlarda kullanmaya başlayacağını kabul eder. Bu çerçevede Waltz devletlerin, zenginlik, avantajlı konum elde etme ve büyüme gibi amaçları olduğu gibi (Waltz 1993: 54, Waltz 1986d: 337), barış içinde bir arada olmanın yanında (Waltz 2015: 144), egemenlik, özerklik ve bağımsızlık çabalarının olduğunu da belirtmektedir (Waltz 2015: 104-107).

1.1.5. Neorealizmde Yapı-Yapan

Uluslararası ilişkilerde yapı-yapan meselesi, disiplinin nasıl daha bilimsel bir temele oturtulabileceği konusunda 1980'lerle birlikte başlayan pozitivist-post-pozitivistler arasında yaşanan tartışma ile gündeme gelmiştir. Disiplinde her zaman iki anlatı olduğu görüşüne karşın, bu iki görüşü bir araya getirme çabasının ürünü olarak doğan bu tartışma, yapı-yapan sorunsalının gündeme gelmesine olanak sağlamıştır. Hâkim söylemde, teorileri sınıflandırma çabası esas olarak yapan (agent) ve yapanların pratiklerini olanaklı kılan ve/veya kısıtlayan yapının (structure) öne çıkartılması bağlamında kendini göstermişken (Ereker 2013: 46), özellikle Yeni Weberyen anlayış ve Konstrüktivizmle birlikte yapı-yapan sentezinin disiplinde yer bulmaya başladığı görülmektedir (Wendt 1987).

Neorealizmi realizmden ayıran en önemli vasfı ve belki de realist geleneğin güçlenmesini sağlayan özelliği yapısalcı olma iddiasıdır. Waltz için kuramının anahtar kavramı yapıdır. Bununla birlikte uluslararası ilişkilerin temel aktörünü de devlet olarak görür. Bu durumda yapı-yapan algısının neorealizm için ne mana ifade ettiğinin ortaya konması, gerek teorik zeminin berraklaştırılması açısından fayda sağladığı gibi, ahistorik bir teori olmayan neorealizmin güncel tartışmalar konusundaki durumu ve duruşunu açıklığa kavuşturmaya yardımcı olacaktır.

Yapı-yapan sorunu birbiriyle ilişkili epistemolojik ve ontolojik iki problemden oluşmaktadır. Ontolojik olarak tartışma konusu, gerek yapı gerekse de yapanın nasıl varlıklar olduğu ve birbirleriyle nasıl bir ilişki içinde buldukları üzerinedir. Bu durumu anlamının en temel yolu, birini diğerine ontolojik olarak öncül hale getirmek veya analiz birimlerine eşit ve indirgenemez statüler vermektir. Bir analiz birimi varlığını diğerine oranla daha öncül hale getirerek açıklamada bulunan teoriler, bireysel, yapısal ve daha çok sentezi içeren bir anlayış olan yapılanmacılar olarak ortaya çıkmıştır (Wendt 1987: 343). Epistemolojik açıdan yapı-yapan meselesiyse daha çok, disiplin için ikinci büyük tartışmanın içeriğini oluşturan davranışsalcılık-gelenekselcilik tartışmasıyla ilgilidir. Buna göre, yapı ya da yapanlar yüksüz ve çıktıkları sadece istatistiksel bir veri olarak anlaşılabilir ontolojik varlıklar olarak mı ele alınmalı, yoksa rasyonel karar verici varlıklar olarak yorumlanması gereken olgular olarak mı görülmeli sorusu üzerinde odaklanmıştır. (Wendt 1987: 344).

Waltz, kuramını oluştururken yapı kavramını, birimlerin öz niteliklerinden bağımsız bir şekilde tanımlayarak, uluslararası politikayı açıklama konusunda devletlerin ulusal bazda sahip olduğu nitelikler bağlamında açıklanmasını indirgemecilik olarak görmüştür (Waltz 2015: 18). Waltz, sistemi öncülleyen bir yapısal uluslararası ilişkiler kuramı geliştirmeyi amaçlarken, uluslararası sistemin temel aktörünün de devlet olduğunu belirtir (Waltz 1986d: 328).

Her ne kadar neorealizmde devletler yapının temel unsurları olarak görülse de, uluslararası sistemin birimleri olarak devletlerin fonksiyonel olarak aynı olduğu fikri, uluslararası sistemin anarşik yapısından kaynaklı bir aynılığı ifade eder (Ruggie 1986:

135). Diğer bir deyişle, Waltz için yapının düzenleyici ilkesi uluslararası sistemin anarşik yapısıdır ve devletler hayatta kalmak ve güvenliklerini sağlamak için yetenekleri ölçüsünde farklılaşmaları dışında, yapı içinde değişiklik göstermeyen türdeş varlıklardır.

Bu bağlamda Waltz'un yapı-yapan sorununda, ontolojik olarak yapı kavramını öncüllediğini söyleyebiliriz. Bu durum Waltz'un eleştirdiği mikro seviyedeki indirgemeciliğin aksine, kendisinin yapan düzeyinde açıklamaları yapı düzeyindeki tüm niteliklere indirgeme duruma işaret eder. Waltz, yapan seviyesindeki tüm amillere yapının etkili olduğunu ve yapının ontolojik olarak varlığının zihinsel bir idrak olduğunu belirterek (Kreisler <http://conversations.berkeley.edu/content/knneth-waltz>, 28 Şubat 2017'de erişildi), bir nevi "açıklayıcı" vafına sahip indirgemeciliğe kendisi de düşer (Wendt 1987: 345).

Bununla birlikte Waltz için yapı-yapan meselesinin çözümü, uluslararası sistemde var olan devletlerin temel ayrışma noktası olan yeteneklerine yapılan vurguda kendini bulur. Uluslararası yapının temel ilkesi olan anarşi, devlet davranışlarını sınırlayıcı bir durumu ifade eder. Bu halde yapının anarşik niteliği içinde devletlerin yani yapanın etkisi ancak sahip olduğu yeteneği ölçüsündedir. Diğer bir deyişle, uluslararası sistemin anarşik doğası devletlerin hareket alanını sınırlarken, devletler ancak güç dağılımları oranında sisteme etkide bulunabilirler. Bu durum da neorealizmde yapı-yapan meselesinde yapanın yapıya tamamen tabi olduğu manasına gelmez. Yapı düzenleyici ilkeyi vazederken, yapan olarak devletler, sahip oldukları yetenekler bağlamında yapı içinde ve düzenleyici ilke karşısında var kalabilirler. Yapı temel bir kavram olarak neorealizmin merkezi belirleyicisi olsa da kendi kendine yardım ilkesi çerçevesinde devletler güvenlik ve bekalarını sağlama konusunda yapıya uygun ama yapıya mahkum olarak davranmak zorunda değillerdir. Nitekim uluslararası sistemde temel dürtüleri hayatta kalmak olan devletler herhangi bir aktörün daha çok güçlenmesi durumunda bir dengeleme yoluna gidecek olmaları (Waltz 1993: 75-76), yapının anarşik boyutunun ve yapanın yapı kısıtlayıcılığı karşısında eli kolu bağlı olmayışını gösteren bir örnektir.

Bununla birlikte, uluslararası sistemin anarşik yapısı ve sistemik hareketler temel belirleyici unsur olarak ortaya konulmaktadır ki, bu durum ontolojik olarak yapıyı yapana

öncülleyerek, Waltz için kuramın bilimselliğinin sağlanabilmesi bağlamında bir zorunluluğu ifade eder. Yapıyı öncüllemek tekrar edilen davranış kalıplarını açıklama imkânı sunması bağlamında bilimsellik ölçütü olarak algılanmaktadır.

Yapı-yapan sorununun epistemolojik tartışma alanı ile ilgili olarak da Waltz yine yapı-yapan ilişkisini bilimsel bir düzeye oturtma çabası içindedir. Waltz'a göre devletler, yapının düzenleyici ilkesi karşısında rasyonel aktörler olarak hayatta kalma ve güvenliklerini sağlama çabası içinde olan varlıklardır. Dolayısıyla da her ne kadar yapıyı ontolojik olarak öne alan bir yaklaşıma sahip olsa da epistemolojik olarak devletlerin davranışlarının tümdengelimci bir mantıkla istatistiki veriler oluşturmayacağı düşüncesindedir. Keza tüm devletlerin anarşik yapı içerisinde aynı davranışları gösterdiği yönünde bir düşünce Waltz için indirgemecilik ve bu bağlamda da bilimsellikten uzak bir tavır ifade eder. Yapı düzenleyici ilkeyi, farklı bileşenlerin fonksiyonlarını ve güç dağılımını içerir. Bu bağlamda sistemin yapısı devletlerin güç algısının ve denge davranışlarının anlaşılmasına yardımcı olsa da sistemin tüm davranışları belirlediğini söylemek yerine etkilediğini söylemek mümkündür (Waltz 2015: 52-58).

Neorealizmde yapının yapana ontolojik olarak öncüllendiği noktada, uluslararası yapının anarşik niteliğinin devletlerin davranışlarını belirlemesi, daha çok kısıtlama bağlamında kendini göstermektedir. Diğer bir ifade ile yapı devletleri anarşik karakteri nedeniyle engellese de, tüm aktör davranışlarının belirleyicisi değildir. Aynı zamanda devletlerin anarşik sistem içinde varlıklarına önem veren bir niteliğe sahip olduğunu ve yapının birimlerin arasındaki etkileşimlerden meydana geldiğini belirtir. Devletlerin yetenekleri oranında sistem içinde var olabilmeleri ve yapıyı bu oranda etkileme kapasitelerine sahip bulunmaları, sistemik bir teori olan neorealizmin, yapı kadar yapana önemsemişliğini ve öne çıkardığını göstermektedir. Neorealizm için yapı, çevreden soyutlanabilen, çevresinden etkilenebilen ve çevreyi etkileyebileyen bir kavram olarak tanımlanır (Çaman 2006: 44).

Sonuç olarak devletler yapı içinde sahip oldukları kapasiteler bağlamında güvenlik ve beka sağlıyorsa, bu noktada devletlerin yapının bizzat bir sonucu olduğunu söylemek doğru bir çıkarım olmayacaktır ve devletlerin yapıya karşı var kalabilmelerinin

yolunun kapasitelerini arttırmaktan geçtiği söylenebilir. Uluslararası yapının belirleyicisi olarak görülebilecek anarşik yapı ile güç dağılımı arasındaki ilişki devletler için iyi olanın ve tercihi en mümkün olanın belirleyicisi olarak görülebilir (Yalçın 2015: 223).

Bu çerçevede neorealizmin temel argümanlarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Devlet davranışları, uluslararası sistemin birimlerin davranışını domine etmesi nedeniyle, bir homojenlik-türdeşlik içerisindedir.

- Merkezi bir otoritenin olmayışı olarak tanımlanan anarşi, uluslararası sistemin yapısal temelidir.

- Anarşi durumu devlet davranışlarının nasıl olacağını gösterir-vazeder. Bu bağlamda temel ilke “kendi başının çaresine bak” olarak görülür. Bu prensibe uygun davranmayan ve güvenlik sorununu önemsiz kılan devletler uluslararası sistemden çıkarılır ve varlıklarını kaybederler.

- Uluslararası sistemdeki tüm birimler işlevsel olarak aynı karaktere sahiptirler (Meyers <http://www.caesar.uns.ac.rs/eng/studies/2005/meyers/c2.pdf>, 28 Şubat 2017’de erişildi). Birimler arasındaki güç dağılımı sistemsel süreçleri açıklayan ana değişkendir (Nye ve Welch 2010:64).

- Uluslararası sistem bir dengeleme durumudur. Kendi başının çaresine bakma düsturu nedeniyle devletler, tek bir birimi sistemin merkezindeki güç haline gelmesini engellemek için sürekli bir güç dengeleme süreci içinde olurlar. Bu nedenle de devletler güçlerini maksimize etmekten ziyade sistemdeki nisbi güçlerini muhafaza etmeye çalışırlar (Meyers <http://www.caesar.uns.ac.rs/eng/studies/2005/meyers/c2.pdf>, 28 Şubat 2017’de erişildi).

1.2. Orta Büyüklükteki Bir Devlet Olarak Türkiye

Türk dış politikası ile ilgili olarak yapılacak bir analizin başlangıçta soracağı ilk soru, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası sistemde hangi kategoriye oturtulacağı olabilir. Bu sorunsala net bir cevap vermek tabii ki kolay değildir. Türkiye'nin gerek bulunduğu coğrafyanın hassas ve çok boyutlu yapısı, gerekse de kendi algısı çerçevesinde sahip olduğu ulusal çıkar kavramı bu sorunun cevabının net bir şekilde verilebilmesinde engeldir. Uluslararası sistemde sahip oldukları konumları çerçevesinde devletleri büyük ve küçük devletler olarak tanımlamak işlevsel olabilir. Ancak Türkiye gibi bu iki nicel kavrama da oturmayan ülkeleri tanımlamak için farklı bir boyut gereklidir. Bölgesel güç, bölgesel hegemon ve eksen ülke gibi kavramlar bu bağlamda incelenebilir. Bununla birlikte Türk dış politikası ile ilgili olarak yazılmış iki önemli çalışma (Oran 2011: 299; Hale 2003: 2) ve beraberindeki pek çokları Türkiye'nin "orta büyüklükte" bir devlet olduğunu savunarak Türkiye'nin uluslararası sistemde sahip olduğu konumu anlamaya yönelik olarak önemli bir katkıda bulunmuşlardır.

Orta büyüklükteki devlet kavramı elbette Türkiye merkezli olarak ortaya çıkmış ve uluslararası ilişkiler terminolojisine girmiş değildir. Orta büyüklükteki devlet konsepti ve onların uluslararası sistemdeki yeri ve davranış kalıplarının ne olduğu uzun bir geçmişe dayanan tartışma nesnesidir. Bu tartışmanın izlerini ilk olarak 15. Yüzyıl Avrupa devletler sisteminde görmek mümkündür. Mayor of Milan bugünkü kullanıma benzer biçimde devletleri: Grandissime (Empires) büyük devlet, Mezano (Middle Powers) orta büyüklükteki devlet ve Piccioli (Small Powers) küçük devlet olarak ayıran ilk kişidir. Milan'ın tanımında orta büyüklükteki devlet tanımı kendince yeterli güce sahip olan ve özgül bir ağırlığı olan ve bekasını sağlamak için kimseye ihtiyaç duymayan bir nitelikte basit bir şekilde tanımlanmıştır (Rudd 2007: 3). Devletlerin bu şekilde bir kategorizasyona tabi tutulması, uluslararası hiyerarşide bir ulusal güç merkezli göreceli bir güç sıralamasına işaret etmektedir (Schweller 2014).

İkinci Dünya Savaşı'nın bitişinin hemen ardından, yapısı gereği göreceli bir terim olarak görülen orta büyüklükteki devlet kavramı çok daha belirgin şekilde uluslararası arenada kullanılmaya başlanmıştır. Bu bağlamda, Kanada bu kavramın ilk kez

özdeşleştirildiği ülke olmuştur (Chapnick 1999: 73). Bununla birlikte Avusturalya, Apartheid sonrası Güney Afrika, Japonya, Brezilya ve Türkiye gibi ülkeler de orta büyüklükteki devletler olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Süreç içerisinde uluslararası sistemin değişen yapısı ve orta büyüklükteki devletlerin dış politikada davranışlarının anlaşılması çabası orta büyüklükteki devlet konseptinin uluslararası ilişkiler disiplinde daha çok tartışılmasına yol açmıştır (Welsh 2006: 583).

Bu konseptin anlamının ne olduğunun ve neyi ihtiva ettiğinin karmaşıklığını çözme konusunda tek ve mutlak bir metin bulmak güçtür. Orta büyüklükteki devlet konseptiyle ilgili tartışmaları liberal ve realist yaklaşımlar olarak iki sınıfta izlemek mümkündür (Cooper 1993: 13).

Daha çok, Holbraad, Martin Wight ve Hedly Bull gibi İngiliz Okulu olarak bilinen düşünceye mensup kişilerin, realist yaklaşım olarak nitelenebilecek fikirleri orta büyüklükte devlet konseptini tanımlamada daha gelenekselci bir yaklaşım önerirler. Buna göre orta büyüklükteki devletler göreceli olarak diğer devletlerle uluslararası sistemdeki güç konusundaki konumlarına göre belirlenirler. Göreceli sıralamayı temel olarak alan realist yaklaşım, devletlerin güçlerinin coğrafi konum, ekonomik yetkinlik, askeri yeterlilik ve benzeri gibi değişkenlerle belirlenebileceğini ve bu bağlamda da bazılarının büyük (great) bazılarının da küçük (small) olarak tanımlanabileceğini, ancak ikisi arasında kalan orta (middle) büyüklükte olan özerk bir duruşa sahip, ancak uluslararası sistem içinde kırılabilirlikleri olabilecek devletler olarak tanımlar (Hoolbrad 1971: 78).

Bu düşüncelerin materyal kapasiteler dışındaki bileşenleri yok saydığını söyleyerek realist düşünceyi eleştiren liberal yaklaşım, gücün bağımlı ve ölçülebilir bir şey olmadığını söyler (Cooper 1993: 17). Realist yaklaşımın “yumuşak güç” ve proaktif diplomasi davranışlarını görmezden geldiğini belirten liberal yaklaşıma göre orta büyüklükteki devletleri tanımlamanın yolu, onların davranışlarına bakmaktır. Devletlerin kendi “yumuşak” ve “sert” güç kapasitelerine göre sergilemiş oldukları “şirket diplomasisi” kavramıyla açıklanabilir. Buna göre orta büyüklükteki devletler ikna edici bir yaklaşımla uluslararası sorunlara ikna edici çok taraflı çözümler bulurlar ve bu çözümler uluslararası arenada da olumlu olarak karşılanırlar (Evans ve Granth 1995:19).

Kenneth N. Waltz, liberal yaklaşımın orta büyüklükteki devletleri tanımlarken devlet davranışlarını tümevarımsal bir yöntemle sonuçlar üzerinden açıklamaya çalıştığını, ancak bunu yaparken de devlet davranışlarını bir tanımlama manifestosu olarak görüp, aslında tümdengelimci bir yöntemle kaydıklarını fark edemedikleri eleştirisinde bulunur (Waltz 2015: 28).

Bu çerçevede orta büyüklükte olan devlet kavramının genel bir tanımını yapacak olursak, uluslararası sisteme etkileri marjinal olmakla birlikte bölgesel politikayı ve özellikle de küçük komşularını etkileyebilen, ama daha da önemlisi büyük devletlerden gelen zorlamalara karşı bir nebze dayanabilen, onlarla belirli pazarlıklara girişebilen ve hatta konjonktürün sunduğu imkanları iyi değerlendirerek onları belirli oranda etkileyebilen devletleri orta büyüklükteki devletler olarak niteleyebiliriz (Schweller 2014: 2). Kabaca “bölgesel güç” olarak anılan bu devletlerin dış politika davranışlarının temel belirleyicisi uluslararası sistemin yapısıdır. Bu sebeple de orta büyüklükteki devletlerin uluslararası sistemde iki seçeneği bulunur. Bunlardan ilki büyük devletlerin arasındaki güç dengesine oynamakken, diğeri bir ittifakın kadında kendisine yer bulabilmektir (Ehteshami 2014: 35).

Orta büyüklükteki devletleri oluşturan öğelerin ne olduğunu baktığımızda ise, bunları ekonomik ve askeri-jeostratejik olmak üzere iki boyuta indirgemek mümkündür. Ekonomi, devletleri var kılan temel belirleyici olmasının yanı sıra bir ülkenin kendisini savunmak ve kendini caydırıcı bir unsur haline getirebilen askeri gücün de temelini oluşturan bir niteliğe haizdir. Askeri boyut, bir orta büyüklükteki devletin “bölgesel güç” olabilmesi ve hatta orta büyüklükte sayılabilmesi için oldukça önemlidir. Bununla beraber bu askeri gücün orta büyüklükteki devletin dünyanın önemli bir bölgesinde yer alması ile gerçekten önem kazanacağı da açıktır. Bu bağlamda askeri boyut öğesi jeostratejik konumdan ayrı düşünülemez. Hatta jeostratejik konum öylesine önemlidir ki, bir devlet sırf bu konumundan ötürü büyük devletler tarafından orta büyüklükteki bir devlet olarak tanımlanabilir (Oran 2011: 30-32).

Bu çerçevede orta büyüklükteki devletlerin temel niteliklerini özetleyecek olursak, orta büyüklükteki devletler, dönemin uluslararası sistemin esnek yapısından

faydalanabilen ve büyük devletlerden gelen taleplere görece boyun eğmeyen devletlerdir. Bölgesel güç olarak da tanımlanabilirler ve bölgesel ölçekteki etkileri uluslararası sisteme göre daha fazladır. Önemli bir jeostratejik bir bölgede bulunmaları ve belirli bir askeri ve ekonomik yetkinliğe erişmiş olmaları gereklidir. Özellikle askeri ve ekonomik gücünün devamlılığını da sağlayabilmek için belirli bir nüfusa da sahip olması da belirleyici özelliklerinden sayılabilir (Hale 2003: 3).

Türkiye, sahip olduğu coğrafi konumu, nüfusu, askeri kapasitesi ve bölgesel bağlamda etkili olan “yumuşak gücü” ile büyük devletler ve küçük devletler arasında bir yere konumlanabilen “orta büyüklükte” bir devlettir. Bir ülkenin orta büyüklükteki bir devlet sayılablmesinin birden çok ama her biri de aynı derecede etkili olmayan özelliklerinin bulunduğu bir kavramsal düzlemde, Türkiye’nin de hangi özellikleri ya da özelliği dolayısıyla orta büyüklükte bir devlet sayılacağı araştırmacılar arasında farklı görüşleri de beraberinde getirmiştir. Oran ve Hale, Türkiye’nin sahip olduğu nicel güç kapasitelerinin orta büyüklükteki devlet olarak nitelenmesinde önemini vurgularken (Hale 2003: 9-12; Oran 2011: 30-32), Kirişi ve Rubin, coğrafi konumun bölgesel ve uluslararası bağlamdaki yerine işaret ederler (Kirişi 2002: 172). Türkiye’nin askeri gücünü temel alarak bölgesel bir hegemon olma potansiyeline sahip gören çalışmalarda göze çarpmaktadır (Hickok 2005: 105-120). Bununla birlikte, Türkiye’nin tarihsel geçmişinin özellikle de bölgede kendisine bir yumuşak güç sağladığını düşünerek bu niteliğinden dolayı da orta büyüklükte bir devlet olabileceği de belirtilmiştir (Barlas 2005: 441-464).

Nüfus, gayri safi yurtiçi hasıla, askeri harcamalar ve coğrafi konum bir devletin uluslararası sistemde hangi kategoriye oturtulabileceğini mutlak bir şekilde bize göstermese de Türkiye gibi orta büyüklükte olan devletleri anlamamız bakımında yardımcı olabilir. 79.814.871 nüfusu (Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus KayıtlışlemleriSonucu,file:///C:/Users/burak/Downloads/Adrese_Dayal%C4%B1_N%C3%BCfus_Kay%C4%B1t_Sist_31.01.2017%20(2).pdf, 29 Mart 2017’de erişildi) ile 217 devlet arasında 18. sırada olan (Ülke Nüfuslarına Göre Sıralama için: <http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf>, 29 Mart 2017’de erişildi) Türkiye’nin 2015 Dünya Bankası verilerine göre 718.221 milyar dolar gayri safi yurt içi

hasılası ile dünyada 18. büyük ekonomi olduğu görülmektedir (Dünya Bankası Gayri Safi Yurtiçi Hasıllarına Göre Ülke Sıralaması: <http://web.archive.org/web/20160909184000/http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>, 29 Mart 2017’de erişildi). Türkiye, Stockholm International Peace Research Institute 2015 dünyada askeri harcama araştırması sıralamasında 15,2 milyar dolarlık harcama ile 16. sırada yer almaktadır (Ülkelerin Askeri Harcama sıralaması: <http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>, 29 Mart 2017’de erişildi). Bunun da bölgesel olarak askeri anlamda ne kadar ciddi bir caydırıcılığı da beraberinde getirdiği gözden kaçırılmamalıdır. Avrupa ile Asya’nın tam ortasında bir köprü olmasına imkân tanıyan coğrafi konumu, bölgede her zaman dikkate alınması gereken bir aktör olmasını sağlamış ve büyük devletlerle bu bağlamda da masada kalabilmesine olanak tanımıştır.

Orta büyüklükteki devletlerin büyük devletlerden gelen baskılara bir müddet dayanabildiği, bir taraftan güç dengesine oynarken, diğer yandan bir ittifakın kanadına sığındığı göz önüne alındığında, Türkiye’nin Soğuk Savaş öncesi İngiltere, Rusya ve Almanya arasında bir denge arayışına girmesi (Ateş 2014: 180), Soğuk Savaş dönemindeki iki kutuplu yapısında ise, ABD kutbunda yer alması da tipik bir orta büyüklükte devlet davranışını göstermektedir. Türkiye dış politikasının daha çok bölgesel olarak kendini göstermiş olduğundan, uluslararası siyasete oranla bölgesel olarak daha çok etkide bulunabilen orta büyüklükteki devletlerin yapısıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Özellikle de 2001 krizi gibi ekonominin kırılğan yapısını ve gücünü gösteren durumlar Türkiye’nin dışa bağımlı bir ekonomik tablo çizmesine sebep olmuş ve bu da yine orta büyüklükte bir devlet olarak Türkiye’nin etrafındaki çatışmalarda askeri bir çözümü devreye sokma ya da herhangi bir ittifak dışında kendisini savunma sınırlılığını da göstermiştir. Bu da orta büyüklükteki devlet tanımlamasının yalnızca sahip olunan güç özellikleriyle betimlenemeyeceğini, aynı zamanda varolan ya da ortaya çıkma riskini barındıran eksikliklerle de ilgili olduğu görülmektedir.

Güç, devletlerin öznelikleri ile ilgili olsa da, diğer birimlerin sistem içindeki etkileri bağlamında belirlenebilen bir niteliktir. O halde anarşik bir düzen olan uluslararası sistemde temel farklılaşma, devletlerin yetenekleri ölçüsünde sistem içindeki görevlerini yerine getirme düzeyleridir (Waltz 2015: 112). Bu bağlamda, küçük

devletlerin stratejik dengeyi bozması çok mümkün gözükmesine de, orta büyüklükteki devletlerin birleşerek ya da kimliklerini kaybederek süper güç ya da bölgesel hegemon haline gelme ihtimalleri mevcuttur (Waltz 2015: 227).

Neorealizm'in bu varsayımları, güç-kapasite vurgusunda devletleri bir sınıflamaya sokması bakımından, Türkiye gibi orta büyüklükte bir devletin davranışlarını açıklama konusunda fayda sağlamaktadır. Aynı zamanda, kapasitenin arttırılabileceğini düşünürken Waltz, kimlik kavramını tümden reddetmediğini de ifade etmiştir. Aslolanın sistemik unsurlar ve onun anarşik karakterini not düşmek kaydıyla, neorealizm orta büyüklükteki devletlerin kimliklerini terk ederek kapasitelerini arttıracağını söyleyerek, kimliğin güç tanımlamasında kullanışlı bir kavram ya da nitelik olamayacağını düşünmektedir. Başka bir söylemle neorealizm, devletlerin bir kimliği olduğunu ancak, bunun devletlerin kapasitelerini belirlemede olumsuz bir yönünün bulunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda, orta büyüklükte bir devlet olan Türkiye'nin Ak Parti dönemi Ortadoğu politikasının kapsamını bu gözle de değerlendirmek hem neorealizmin teorik varsayımlarına hem de orta büyüklükteki devlet kavramsallaştırmasına uygunluğunu anlamak bakımından fayda sağlayacaktır.

II. BÖLÜM

2. TÜRKİYE’NİN AK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASININ TEMELLERİ

Türkiye’nin AK Parti dönemi² dış politikasını anlamak, bu sürecin belirleyici unsurlarının ve temellerinin ne olduğuna eğilmeyi gerekli kılar. Dış politikanın yalnızca ülkesel zorunluluklar ya da algılamalarla belirlenemeyeceği, aynı zamanda sistemik unsurların etkisinin mutlaklığı göz önüne alındığında, AK Parti dönemi dış politikasını belirleyen unsurların, iki boyutta değerlendirileceği düşünülmektedir. İlk olarak dış politika yapımcılarının tarihsel zorunluluklar ve geleneksel dış politika anlayışı merkezinde kendisini konumladığı zihinsel-kuramsal etmenler dönemin dış politika anlayışını belirleyen etmenler olarak ele alınmıştır. İkinci olarak, sistemik unsurların ve bunların yansımalarıyla, devletlerin güç tanımlamasındaki çeşitliliğin ışığında, olgusal durumlar diğer belirleyici unsurlar olarak görülmektedir. Söz konusu unsurların betimlenmesi, dönemin dış politika anlayışını resmetmesi ve kendinden önceki dönemlerle benzeşen ya da farklılaşan yönlerini ortaya çıkarılması işlevini de üstlenmektedir.

AK Parti dönemi dış politikası, Türkiye’de dış politikanın doktrinleşmesi anlamında önemli bir çaba olarak durmaktadır. Bu noktada Ahmet Davutoğlu’nun dış politika yapımında ciddi bir etkisinin olduğu hatta dış politikadaki akli unsuru teşkil ettiği ifade edebilir (Sözen 2010). Davutoğlu, geçmiş dış politika anlayışına set çekip yeni bir anlayış getirme çabasındadır (Dönmez 2014: 7). Davutoğlu, “Stratejik Derinlik” başta olmak üzere, pek çok akademik çalışmasında Türk dış politikasında eksen teşkil eden kavramlar dizgesini kullanmıştır. Bu çerçevede, dönemin dış politika ilkelerinin ve olgusal etkenlerin ve bunları verilen reaksiyonların açıklanması, tezin hipotezlerinden olan; AK Parti’nin temel dış politika algı ve anlayışının, dış politikanın bir kavramlar

² Birim alınan zaman dilimi 2002-2011’dir ve bundan sonraki kullanımlarda bu kavram bu zaman dilimine işaret edecektir.

dizgesi etrafında doktrinleştirilmesi çabasına işaret etmesi, bu dönem dış politikasının algısal ve psikolojik bir zihniyet değişikliğini ve buradan hareketle jeopolitik bir farklılığı ifade etmesi ve dönemin dış politika anlayışının geleneksel dış politikanın batıcılık ve statükoculuk anlayışından farklılığını açıklamaya da hizmet etmektedir. Dolayısıyla bu bölüm zihinsel-kuramsal ve olgusal etkenler alt başlıklarıyla, tezin ilk üç hipotezini açıklama çabasına işaret etmektedir.

Çalışmaya konu dönem dış politikası, Türk dış politikasının geleneksel kaynaklarının ve karar verme süreçlerinin farklılaşma yaşadığı bir dönem olarak ifade edilebilir. Dış politika karar mekanizması bu dönemde bazı farklılıkları ve çeşitli analiz katmanlarının daha çok devrede olduğu bir zamana işaret etmektedir. Özellikle iç politikada yaşanan değişikliklerin dış politika üretimi konusunda önemli bir düzeyi oluşturması ve AK Parti döneminde kamuoyunun dış politikadaki etkisinin artışı, dış politika kimliğinde bazı değişikliklere dayanak teşkil etmiştir. Geleneksel olarak asker ve bürokrasinin hakim olduğu alan önemli ölçüde bir sivilleşmeye doğru evrilmiş, seçilmiş liderlerin dış politikada daha bağımsız ve “güçlü” biçimde bir etkisinden bahsedilmeye başlanmıştır.

Bu bağlamda, AK Parti dönemi dış politikasını anlamak hem sistemik hem içsel değişikliklere bakmayı zorunlu kılmıştır. Uluslararası sistemde yaşanan ve ciddi sonuçlar doğuran gelişmelerin yanında, domestik unsurların dış politika yapım sürecindeki belirleyiciliği üzerine eğilmesi gereken unsurlar olarak öne çıkmıştır. Özellikle, Türkiye'nin dış politika kimliği tanımlaması kapsamında yaşanan zihinsel dönüşümün, kamuoyu ve dış politika yapıcılarının pasif ve savunmacı bir duruştan çok, pro-aktif bir dış politika tarzını desteklemesine yol açtığı ifade edilebilir. Türkiye'nin bölgede sadece bir “tampon” ya da “dengeleyici” bir aktör olmasındansa, norm ve siyaset yapıcı bir unsur olarak var olması arzusunun bizzat söz konusu içsel dönüşümle ilgili olduğu söylenebilir. Nitekim, dış politika kimliği tanımlamasında kamuoyu ve sivil siyasetçilerinin etkisiyle yaşanan değişimlerin, yine sistemik güçlerin ve yaşanan gelişmelerin etkisinden ayrıştırılması mümkün olmadığı gibi, Türkiye'nin bu dönemde göstermiş olduğu ekonomik ivmenin sağladığı özgüven duygusundan da ayrı tutulması mümkün gözükmemektedir.

Bu kapsamda bu bölümde, AK Parti dönemi dış politika anlayışını ifade etmek üzere sistemik unsurlara yer verildiği gibi, içsel faktörlere de yer verilmiştir. Burada ifade edilmesi gereken önemli bir nokta da, dış politika yapıcılarının örnek gösterilecek pek çok ifade ve beyanatlarının, dış politika yapım sürecinde önemli bir yer tuttuğudur. Kamuoyunun dış politikadaki etkisini gösterir biçimde birçoğunun retoriksel bir kapsam dışında değerlendirilmesinin zor olduğu düşünülse de, dış politika karar mekanizmasının yaşadığı değişikliği göstermesi ve askeri-bürokratik hakimiyetten uzaklaşarak sivil mekanizmaların ve lider odaklı bir dış politikanın öne çıktığının anlaşılmasına da katkı sağladığı ifade edilebilir.

Belirtilmesi gereken önemli bir diğer husus da, çalışmanın teorik zeminini oluşturan neorealizmin sistemik unsurlar dışında, uluslararası politikanın temel aktörleri olan devletlerin sistemin temel mobilizasyonu olan anarşi karşısında pasif olarak konumlanmış unsurlar olarak görmemesi ve onların anarşiye yetenekleri oranında karşı durabilmeleri bağlamında, devletlerin kapasitelerini arttırmak için yaptıklarını önemsiz olarak nitelenmesidir. Bu bağlamda, AK Parti dönemi dış politikasında belirleyici unsurlardan biri olarak, dış politika anlayışında yaşanan değişiklik ve bunların dayanaklarının ortaya konulması çalışmanın teorik zeminiyle bir aykırılığı değil, bir uyumluluğu ifade etmesidir.

2.1. Zihinsel-Kuramsal Etkenler

AK Parti dönemi dış politikasını ve onu belirleyen etkenlerin, tek bir düzlemde incelenmesinin yanı sıra hareketle, doğru bir algılamanın gerek politika yapıcılarının mobilizasyonu gerekse de sistemsel olgusal etmenlerin ayrı ayrı incelenmesi gerekliliği nedeniyle, bu kısımda dönemin dış politikasında merkez zihinsel kuramsal unsurların neler olduğuna değinilmiştir. Bu kapsamda, tarihsel miras ve dinsel özdeşliğin dış politika yapımında etkin bir unsur olarak kullanılabilirliği, medeniyet kavramının siyaset üretme konusunda bir araç imkanı sunduğu ve dönemin dış politikasının geleneksel dış politikadan ayrıştığı kavramlar dizgesinin neler olduğu ile bu kavramların bir doktrinleştirme çabasına işaret etmesiyle bu noktada bir “yeniliği” işaret etmesi,

zihinsel-kuramsal etkenler başlığı altında incelenmiştir. Burada belirtilmesi gereken bir husus, özelde dönemin genel dış politika anlayışını resmetse de, çalışma bölgesi Ortadoğu olarak alındığından, söz konusu etkenlerin bu kapsamda incelendiğidir. Diğer bir ifadeyle, bu dönemin dış politika anlayışını belirlediği düşünülen zihinsel-kuramsal etkenler daha çok Ortadoğu özelinde ele alınmıştır.

2.1.1. Tarihsel Miras-Dinsel Özdeşlik

Tarihi birikim-miras, bir toplumun zaman boyutu içindeki konumunu belirleyen bir niteliktir. İçinde yaşadığımız toplum hakkında ne düşündüğümüz sorusuna vereceğimiz cevabın önemli bir parçasını, tarih oluşturmaktadır (Carr 1996:13). Dolayısıyla bu birikim, değiştirilemeyen ve göz ardı edilemeyen ama çoğunlukla da önem derecesi algısal bazda şekillenen bir kapsama haizdir. Tarihin önemi ya da birikim-miras kabilinde görülmesi, toplum üyelerinin ve yöneticilerin bu olguyu değerli gören bir anlayışa sahip olmasıyla ilintilidir. Diğer bir deyişle, tarihsel birikim, coğrafya, doğal kaynaklar ve benzeri gibi unsurlar bir verili sabiteyken, bu niteliğin değerli olması, önem payesi verilmesi ve bu unsurların zenginlik olarak görülmesi ile ilgilidir. Uluslararası politik sistemin Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren yapısal bir değişim içinde olmasına rağmen, bu değişimin yönünün belirsizliğini koruduğu noktada (Arighi ve Silver 2001: 57), tarihi rastlantı ya da zorunluluklar dönüşüm ya da geçişlerde belirleyici bir yer işgal etmektedir (Arighi ve Silver 2001: 269).

Tarihi miras açısından bakıldığında, Türkiye gerek bölge içi gerekse de bölge dışı aktörlerden farklı bir konuma sahiptir. Bu durum Türkiye'nin uluslararası sistematik yapının hâkim unsurları ile süregelen ilişkilerinin farklılığından kaynaklanır. Türkiye'nin ne sistemik unsurları ortaya çıkaran bir tarihi sürecin parçası olduğu, ne de bu sürecin sömürgeleştirdiği devletlerden biri olduğu söylenebilir. Uluslararası sistemi oluşturan hâkim medeniyet ile asırlar boyu süren yoğun bir "hesaplaşma süreci" Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel mirası da şekillendirmiştir (Davutoğlu 2007: 66).

Altı yüzyıllık Osmanlı tecrübesi üzerine, bitişinin üzerinden oldukça zaman geçmiş olmasına karşın, ulusal ve uluslararası kamuoyunda yapılan gerek olumlu gerekse de olumsuz değerlendirmelerin pekçoğu ideolojik ve siyasal kaygıların esiri olmaktan kurtulamamaktadır. Bu yaklaşımların yapısal sebeplerinin başında, Osmanlı sonrası ortaya çıkan ulus-devletlerin kendi meşruiyetlerini temellendirmek için, Osmanlı Devleti kimliğiyle menfi ve müspet bir ilişki kurgulamaları gelmektedir. Kendisini Osmanlı'nın devamı olarak gören Türkiye dışındaki çoğu Osmanlı sonrası ulus-devlet için bu ilişki şekli olumsuz bir kapsamı ifade etmiştir. Yalnızca Hıristiyan çoğunluğa sahip Balkan ulus devletleri değil, aynı zamanda Müslüman çoğunluğa sahip Arap Devletleri ve Arnavutluk da varlıklarını meşru kılmak üzere Osmanlı tarihini ve mirasını kısmen veya tamamen reddetmek ve kötülemek yolunu seçmişlerdir (Aktürk 2010: 133-134).

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nin bakiyesi olarak kurulmuştur. Osmanlı gerek coğrafya gerekse de ömrünün uzunluğu bakımından çok büyük bir alanı kaplamıştır. Devletin içindeki bütün bölgelere ama en çok da Anadolu olarak söyleyebileceğimiz Türk yurduna silinmez izler bırakmıştır. Bu kapsamda, Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel mirasın uluslararası arenada sağladığı/sağlayacağı avantajı anlamak, tarihi mirasın dönüşüm seyrini de ortaya koymayı gerekli kılar. Söz konusu tarihi mirasın kaynağı Osmanlı Devleti olup; Osmanlı, Avrupa devletleri üzerinde hakimiyet kurmuş yegâne medeniyet havzasının siyasal yapılanmasını teşkil etmiştir. Bu hakimiyet hem Avrupa'da "karanlık çağların" siyasal yapısı olan feodalitenin dağılması sürecini doğrudan etkilemiş, hem de Avrupa'yı yeni ticaret yollarının bulunabilmesi için dünyaya açılmasını sağlamıştır. Genişleme döneminden sonra da Osmanlı, her ne kadar Avrupa'nın hasta adamı olarak görülse de, Avrupalı bir devlettir ve 19.yüzyıl Avrupa güç dengesinin vazgeçilmez bir parçasıdır. Bu denge içinde Osmanlı diplomasisi "iyi" politikalar üretmiş ve devletin daha uzun süre ayakta kalmasını da sağlamıştır. Bu bağlamda, Osmanlı'nın gerek güçlü olduğu ve "egemenlik" tesis ettiği zamanlarda Avrupa'daki değişim ve dönüşüme doğrudan katkıda bulunacak bir gücünün bulunması ve aynı zamanda da zayıflamaya başladığı dönemlerde de diplomasi dansını oynama becerisi sunması tarihsel miras olarak görülebilecek unsurlardır. Yine geniş bir toprak büyüklüğüne sahip olarak ciddi bir devlet tecrübesinin bulunması da bu noktada önem arz etmiştir. Bu açıdan

Cumhuriyet Türkiye'sinin de, güvenlik eksenli beka çabası da Osmanlı'nın son dönemde sunmuş olduğu mirasın bir devamlılığı olarak görülebilir.

Bununla birlikte Osmanlı'nın sunmuş olduğu bu tarihsel mirası, İslam dininin sunmuş olduğu özdeşliklerden ayrı düşünmek ve özellikle konumuz bağlamında temel teşkil eden Ortadoğu bölgesindeki etkisini ayrıştırmak güçtür. İslam ümmeti bakımından Osmanlı merkezi bir konum ihtiva etmiş, 500 yıldan fazla bir süre Ortadoğu halklarının çoğunun tarihi, doğrudan ya da dolaylı olarak Osmanlı tarafından belirlenmiştir (Ateş 2014: 82). Ümmetin birliği bakımından merkezi konuma sahip Hilafet makamı, yönetim vizyonunda ve kimliğinde bir ümmet birliğini merkeze yerleştirmiş olsa da, Osmanlı kendini hiçbir zaman İslam Devleti olarak algılamamıştır. Bu bağlamda Osmanlı'nın tarihsel mirası İslam unsuruyla kurmuş olduğu toplumsal cemaat kavramıyla içiçe geçmiştir.

Osmanlı Devleti'nin dini aidiyet üzerine kurulan ve millet sistemi adı verilen hukuki, siyasal ve toplumsal düzen, bazen iddia edildiği gibi, sınırsız bir çoğulculuk ve dini cemaatler arasında eşitliği değil ama İslam şeriatının şemsiyesi altında kitap ehli kabul edilen Hıristiyan ve Musevi cemaatlere görece geniş özerkliği öngörüyordu. Yavuz Sultan Selim devrinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan başlayarak, Suriye, Filistin, Mısır ve Hicaz gibi Müslümanların yoğun olarak yaşadığı bölgelerin Osmanlı topraklarına katılmasına değin Osmanlı nüfusunun çoğunluğunun Müslüman değil Hıristiyanlardan oluşması, Osmanlı'nın hoşgörülü sayılması için veri olarak kabul edilmektedir. Diğer bir ifadeyle, Osmanlı'nın hoşgörülü sayılması, bu dini çeşitliliğin sevilen, arzu edilen, kucaklanan bir "değer" olarak görülmesinden, dini çeşitliliğe tahammül edilmesi kapsamında algılanan bir uzlama işaret etmiş, bu durumda millet sistemi vasıtasıyla yaşam sahası bulmuştur (Aktürk 2010: 136).

Türklerin İslam'ı kabul etmeleriyle beraber, İslam'dan kaynaklanan bir kimlik ve bağlılık duygusu, eski dinsel olmayan cemaat duygusunun yerini almıştır. Osmanlı Devleti kurulduğunda, devlet adamları, devlet olma esaslarını kavramışlar ve inanç bağları ile toplumun devlete olan bağlılıkları sayesinde varolan etnik yapılar arasında uzlaşmayı sağlayabilen bir siyasal sistemi kendilerine model olarak almışlardır (Karpat

2011: 92-93). Ancak Osmanlı cemaat görüşü laik bir nitelik arz eder (Oran 2011: 20). Millet sisteminin kökleri temel bir İslami kavram olan *zımnî* kavramında, Musevi ve Hristiyanların “kitap ehli” olarak tanınmasında bulunmaktadır. Bu çerçevede gayr-i müslim nüfusun korunması dinsel bir zorunlulukla özdeş kılınmıştır. Uygulamada önemli boşluklar içerse ve sorunlarla karşılaşılsa da Osmanlı yönetim anlayışında bu durum önemli bir yer arz eder. Herhangi etnik-dinsel uyumsuzluğun ortaya çıkmasını engelleme amacı, cemaatlerin ne siyasi otorite ne de diğer grupların baskısı altında olduklarını hissetmemeleri için, her cemaatin idari yapı altındaki yerlerini güvence altına alıp, cemaat haklarının bir tecavüze uğramaması, açıkça belirlenmiş sınırları ve dinsel-toplumsal farklılıkları güçlendirme yöntemiyle kendini göstermiştir (Karpat 2011: 98-99). Osmanlı'nın sağlamaya çalıştığı bu aidiyetin kuşatıcılık ve kapsayıcılık içerdiği söylenebilir. Osmanlı bir taraftan İslam anlayışını eksen alarak klasik medeniyet unsurlarına “kadim” kavramının kuşatıcılığında bir tavır sergilerken, diğer yandan dünya ana kıtasının gördüğü en kapsamlı stratejik yönelimlerden birini gerçekleştirmiştir (Davutoğlu 2012: 7).

Ortadoğu tarihsel olarak, kültürel bir alan olarak ele alındığı gibi aynı zamanda özünde jeopolitik bir tahayyülün ürünüdür (Bozarıslan 2012: 42). Bu kapsamda Ortadoğu, tarihin başlangıç noktası sayılan yazının bulunmasından bu yana, bir yandan insanoglunun geliştirdiği medeniyetlerin beşiği olmuş, diğer taraftan da dünyanın diğer bölgelerinde gelişen medeniyetlerin yayılmasında kavşak noktası teşkil etmiştir. Bölge, kültürel bazda meydana gelen medeniyetlerin oluşması noktasında değil, aynı zamanda ticaretin, inançların, kültürlerin diğer yerlere aktarımını sağlayabilme bakımında da jeopolitik olarak da algılanan bir düzleme işaret eder. Bu çok yönlü alışveriş, Sanayi Devrimi hariç tutulursa Ortadoğu'yu dünya tarihini en çok etkileyen gelişme ve değişmelerin yaşandığı bölge haline getirmiştir. Abdullah Gül Dış İşleri Bakanlığı sırasında yaptığı bir konuşmada bu duruma ilişkin olarak:

“Ortadoğu bölgesi ve halkları, uzun yıllardan beri içinde yaşadığı şiddet ve umutsuzluk sarmalını hak etmemektedir. Ortadoğu, doğal ve insani kaynakları, tarihi, kültürel, sosyal ve ekonomik geçmişiyle medeniyetin beşiği bir coğrafya olmuştur. Bu bölge halkları insanlığın manevi değerlerinin kurucusu ve koruyucusu olmuşlardır.

Maddi zenginliklerin üreticisi ve dağıtıcısı olmuşlardır. Yüzyıllar boyunca bilim, edebiyat ve sanat burada en yüksek düzeylere ulaşmıştır. Dünya medeniyetinin gelişiminde Ortadoğu bölgesinin katkıları temel olmuştur” (Gül 2007: 441-442), ifadelerini kullanmıştır.

Üç tek tanrılı dinin hayat bulduğu yer Ortadoğu’dur. İslam bölgede kültürel alanın oluşumunda başat rol oynuyorsa da, bölgenin İslam merkezli bir okumasını yapmak doğru değildir. Hiçbir İslam toprağı, asla tümüyle Müslümanlardan oluşmamış, Hristiyan cemaatlerin yanında Yahudi cemaatleri de kitlesel ve cemaatsel bir etkinlik alanına sahip olmuşlardır. Bunun en cisimleşmiş örneğini Osmanlı’da görmek mümkün olmuştur. Yüzyıllarca bölgede hâkim konumda bulunan Osmanlı Devleti, bir vatandaşlık üretimi olgusundan uzaktır ve kendisine tabi olan grupları direkt olarak yönetmekten kaçınmıştır. *Pax Ottomana*, gibi bir kavramla özdeşleştirilerek Osmanlı’nın bir üçüncü Roma olduğu bile söylenmiştir (Ortaylı 2007: 12). Davutoğlu’nun sahip olduğu, “kadim” medeniyet havzasının ihyasına dayanan alternatif dünya sistemi tasavvuru, *Pax Ottomana* kavramsallaştırmasında bölge yönetiminde söz sahibi olabilmenin dayanağı olarak ortaya çıkmaktadır (Bora 2017: 487).

Osmanlı Devleti’nin geniş bir coğrafyada dinsel unsurların merkezinde vücut bulan millet algısıyla beraber, özellikle Müslümanların çoğunluk oluşturduğu Ortadoğu bölgesinde görece nizam tesis etmesi yönetim anlayışıyla doğrudan ilintili olmuştur. Osmanlı, İslam toplumlarında atamış olduğu bölge valileri ve tesis etmiş olduğu sosyal düzenle yönetim sergileme çabasında olmuştur. Özellikle askeri önderler ve sivil memurlar bölgenin önemli merkezlerinde konuşlanarak, vakıflar ve medreseler yoluyla dirlik ve düzenliğin tesisini sağlamaya çalışmışlardır (Hourani 2013: 303). Ortadoğu ve Arap halklarının aşiretsel olarak kaotik bir yapıyı işaret ettiği söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, Ortadoğu’da bir çekişme ve çatışmayı bünyesinde barındıran soy temelinde bir ayrışmadan bahsedilebilir (Bozarsalan 2012: 46). Osmanlı’nın bu kapsamda Ortadoğu ve Arap halkları nezdinde görece bir düzen tesis ederek yönetimini devam ettirdiği söylenebilir. Ancak özellikle 19. yüzyıldan sonra Osmanlı’nın bahsedilen sisteminin zayıflaması ve Avrupa’nın bölgeye yönelmesiyle, Ortadoğu’nun temel bir karakteri

olarak söylenebilecek aşiretsel ya da yönetsel farklılıkları gün yüzüne çıkmaya başlamış ve Osmanlı bölgedeki hakimiyetini büyük ölçüde kaybetmiştir.

Son kertede, Osmanlı Devleti, yüzyıllarca Ortadoğu'da gerek dinsel gerekse de yönetsel avantajları kullanarak, kendisinden sonra bir türlü tesis edilemeyen bir nizam sürdürdüğü iddialı bir yorum olsa da, Osmanlı yönetiminin bölgede bir düzen ve barış ortamı getirdiği ifade edilebilir. Osmanlı'nın tesis ettiği düzenin bölgede daha çok yumuşak güç unsurlarıyla açıklanabilir bir yanı vardır. Osmanlı Devleti'nin sunmuş olduğu sistem Arap toplumlarının ve Ortadoğu'nun temel ayrışma noktası olan aşiretsel kaotik yapının, bölgeye atanan yöneticiler yoluyla, bir çatışmaya dönüşmesini engellemesi kapsamına dayanmasıdır. Diğer bir ifadeyle Osmanlı yöneticileri, bölgede dirlik ve düzenliği toplumsal yapıya uygun biçimde ve onu sürdürülebilir bir halde yönetme çabası içinde olmuştur. Bu kapsamda Neorealizm, sistemin içindeki oyunculardan biri zayıflamaya başladığında ya da sistem dışına çıkarıldığında yerine başka oyuncuların dahil edileceğini ve bunu yine sistemin kendisinin sağlayacağını söyler (Waltz 2015: 158-159). Osmanlı'nın zayıflamasıyla beraber Ortadoğu'da yeni güç odaklarının belirmesi ve yeni devletlerin ortaya çıkması ve hatta bu yeni durumun bizzat sistemik unsurların niteliklerini barındırması, kuramsal olarak neorealizmin doğrulandığı noktalardan birini oluşturur.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus, tarihsel mirasın daha önceki dönemlerde de ortaya çıkan Neo-Osmanlılıkla ilişkisinin sorgulanmasıdır. Başka bir söylemle AK Parti döneminde sıklıkla vurgulanan Osmanlı tarihsel mirası bir Neo-Osmanlılık olarak nitelenebilir mi?

Neo-Osmanlılık kavramı Osmanlı topraklarındaki Türk algısını dışı vuran veya Türkiye ve Türk dış politikasının komşuları tarafından algılanış biçimini yansıtan kimliksel bir argüman olarak olumsuzlama bağlamında ele alınan bir kapsama işaret etmektedir. Osmanlı topraklarında bugün yaşayanların Osmanlı bağlamındaki kimliksel konumlanışlarının ürünü olan ve farklı toplumsal gruplarda farklı bir biçimlerde adlandırılan Neo-Osmanlılık, Türk dış politikasında tarihsel ve dinsel bazı unsurların devrede tutulma çabası içinde bulunduğu zamanlarla ilişkilendirilen, Türk dış politikasının

tutarlı bir doktrini olmaktan ziyade kendisine çoğunlukla pejoratif anlam yüklenen bir kavramdır (Karpas 2011a: 45). Özellikle ilk olarak Özal zamanında ortaya atılan Neo-Osmanlılık söylemi, Rumlar tarafından Türkiye'nin Kıbrıs'a asker çıkarmasından sonra duyulan endişeyi ve Türkiye'nin "yayılmacılığını" ifade etmek üzerine kullanılmıştır. Bunun yanında kavramın dışsal algılanışının ve boyutunun yanında, Türkiye'nin bölgesel politikalara ağırlık verdiği durumlarda dış politikada manüplatif bir araç olarak kullanıldığı da göze çarpmaktadır (İrem Yapıcı ve Yapıcı 2014: 81). Başka bir söylemle, dışsal unsurların tanımlaması ile ortaya çıkan ve çoğunlukla da Türkiye'nin aktif oluşuna dair bir ön almayı ifade eden Neo-Osmanlılık, tarihsel ve dinsel unsurların dış politika hamleleri sırasında kullanıldığı zamanlara atfedilen bir kavram olarak durmaktadır.

Tarihin miras olarak görülüp, Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikasında Ortadoğu'da artan etkisinde belirleyiciliğe sahip olması, bir sonraki bölümde detaylandırılacak olan "ben idraki" kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Bu çerçevede, bu dönemde Türk dış politikası her şeyden önce tarihin kıymetli ve güç alınması gereken bir nitelik taşıdığı kabulüyle başlar. Osmanlı bakiyesi ve Ortadoğu'da geliştirdiği siyasi yönetim, bölgeye bir "sırt çevirme" değil bilakis etki alanı oluşturabilme imkânı olarak görülmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu jeopolitik alan, tarihin ötekileştirilmesinden, bizzat nüfuz alanının sınırlarının çizilmesinde belirleyici faktör olarak anlaşılmıştır. Bu bağlamda Gül:

"Bölge halkları Osmanlı döneminde barış ve istikrar içinde yaşayabilmişlerdir. Dolayısıyla, şiddet ve az gelişmişliğin bu bölgenin kaderi olmadığına inanıyorum. Barış ve refahın bu bölgede hâkim olmasını mümkün görüyorum (Gül 2007: 442). Türkiye'nin bu yeni süreçte çok yönlü, önemli katkılar sağlaması mümkündür. Ortadoğu'nun parlak geleceği hedefi doğrultusunda çalışmak hem çıkarımızdır hem de büyük bir bölge devleti olarak sorumluluğumuzdur. Bu sorumluluk kısa vadeli ekonomik ve siyasi çıkarlarla sınırlı değildir. Bu, insani, tarihsel ve manevi boyutları da bulunan bir misyondur" (Gül 2007: 443), ifadelerini kullanmıştır.

AK Parti için bu alan sadece Ortadoğu olarak görülmemiş olup, dinsel faktörlerle de bağdaştırılarak, Balkanlar, Orta Asya ve hatta Afrika da kapsam içinde düşünülse de,

tarihsel mirasın en etkin kullanıldığı yer Ortadoğu olmuştur. Tarihsel ve kültürel bağlar, Türkiye'nin bulunduğu jeopolitik ortama bağlanabilmesinde bir öncül kuvvet olarak algılanmıştır.

Bu durum aslında Türkiye'nin tarihsel bir mirasa sahip olduğu bölgelerde bir politika oluşturabilmesinin anahtarı olarak da görülmüştür. Tarihsel kodların bölge içinde bir politika üretme konusunda bir sorumluluk yüklediği ve tarihi faktörlerle jeokültürel özelliklerini gözetten bir politika üretme mecburiyeti (Davutoğlu: 2007: 331) gibi bir düşünce ekseninin, tarih verisinin opsiyonel ve faydacı kullanıldığını da göstermektedir. Bu bağlamda Erdoğan:

“Tarihi ve coğrafi bir mecburiyetle karşı karşıyayız. Tarihi birikimimizin varisi olduğumuz değerlerin modern zamanlarda da insanlığın ortak medeniyetine önemli katkılarda bulunacağını ortaya koymalıyız. Neden bizler dış politikada koordineli hareket ederek, sinerji oluşturan birbirlerinden güç alan böyle bir yapı oluşturmayalım (Türkiye Bülteni Ekim 2006: 11-12), ifadeleriyle tarihi mirasın önemine işaret etmektedir.

Bu anlayış, Türkiye'nin, tartışılması ve doğrulanabilirliği şüpheli, kendiliğinden politika üretebilecek büyüklükte bir hacme sahip olduğu ön kabulünü yansıttığı gibi, tarihsel ve kültürel mirasın etkin bir politika üretebilme için bir imkân sunduğunu da yansıtır. Bu bağlamda Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu siyaseti bağlamında yapmaya çalıştığı da Ortadoğu güç denkleminde otonom bir alan yaratma durumudur. Soğuk Savaş sonrası, uluslararası sistemin tek kutupluluğunda, AK Parti dış politikasının Ortadoğu merkezli yaklaşımlarında tarihsel bir kopuştan bahsetmek doğru değildir (Uzgel 2010: 365).

Ancak bu durumun, Neo-Osmanlılık kavramı ekseninde değerlendirilmesi de, kavramın yayılcı ve olumsuzlama doğası bağlamıyla uyumluluk arz etmediği söylenebilir. Tarihsel miras, AK Parti dönemi dış politika üretiminde dayanılması gereken sabit bir veri olarak görülmüş ve bu durum salt bölgesel bazda bir karşılık göstermemiştir. Yine bu dönemde tarihsel mirasın Türkiye'ye bir üstünlük vesilesi olarak değil de, daha çok bölgesel bazda mütakabiliyet çerçevesinde işbirliği alanları

oluşturulabilmesinde bir anahtar hüviyeti olarak nitelendiği verilen beyanatlarda gözlemlenmektedir. Türkiye'nin bölgesel işbirlikleri ve koordineli bir dış politika üretebilmesi onun bölgesel hakimiyettense, otonom bir alan yaratması ve bu durumun uluslararası sistemdeki konumunu revize etmesi bakımından dayanılması gereken bir unsur olarak görülmüştür. Son kertede, tarihsel miras Neo-Osmanlılık kapsamında yayılmacı bir anlayışansa, bölge aktörleriyle eşgüdüm halinde işbirliği alanlarının geliştirilebilmesi bağlamında vurgulanması gereken ortaklık ekseninde değerlendirilmiştir.

2.1.2. Yeni Dış Politika Kavramsallaştırması

Tarihsel olarak sahip olunan miras, dış politika üzerinde zihinsel olarak bir hayat sahası üretme imkânı sunsa da, dış politika esas itibarla devletlerin, geleneksel kodların etkisi göz ardı edilmeden, cari uygulamalarıyla ilintili bir süreçtir. Türkiye'nin bu dönemde dış politika aksiyonlarında belirgin düzeydeki “yeniliği”, yönetici elitin dış politika anlayışının doğrudan bir sonucu olarak görülebilir. Bu çerçevede, medeniyet kavramı ile bir dış politika ilkeler sözlüğü olarak algılanabilecek bir doktrinleştirme çabasının varlığı, dış politikaya yön verilmesinde belirgin bir etkiye sahip unsurlardır. Medeniyet, bir idrak düzeyi olarak siyaset üretebilme açısından bir manivela olarak kullanılmışken, yeni dış politika anlayışı içinde bir kavramlar haritasının varlığı, dış politikada bir silsile mantığını hâkim kılma amacına işaret etmektedir. Özellikle bu durum, uygulanan ya da uygulanmaya çalışan dış politikanın hangi esasları temel aldığı ve iddia edildiği üzere yeni olup olmadığının sorgulanıp, anlaşılması bakımından bir imkân sunmaktadır.

2.1.2.1. “Ben İdraki” Işığında Siyaset Üretme Aracı: Medeniyet

Türk dış politikasının, AK Parti iktidarına kadar, dini, kültürel ve tarihsel bir bütünlük anlamına gelecek biçimde medeniyet kavramı üzerinde özel olarak durduğunu ve bunun bir politika üretme aracı olarak kullanıldığını söylemek zordur. Medeniyet

kavramının, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren önemli ölçüde, Batı'ya atıf yapar biçimde, dahil olunması gereken “muassır medeniyet” anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu bağlamda Türkiye için medeniyet, neredeyse Batı medeniyetiyle eş anlamlıdır ve AB'ne üye olma çabası da, modern Batı medeniyetinin bir parçası olma mücadelesi olması açısından, siyasi ve ekonomik getirilerinin yanı sıra, sembolik de bir anlam taşımaktadır. Bu bağlamda Aydınlı: Türkiye'nin dış politikasının başından itibaren “kimlik” temelli olduğu düşüncesindedir (Aydınli 2009: 139). Ancak AK Parti döneminde medeniyet kavramı, tarihsel miras, coğrafi zorunluluk-imkanlılık ve sahip olduğu iddia edilen stratejik zihniyet bağlamında kendinden önceki döneme göre farklılık arz eden ve dış politika da bir araç olarak kullanılma amacıyla olunan bir nitelik taşımaktadır.

Davutoğlu'nun Türk dış politikasında merkezi noktalardan birine koyduğu medeniyet kavramı, varlık idrakinden stratejiye, düşünce ve söylemin farklı düzeylerini birbirine bağlayan bir köprü vazifesi görür. Belirli varlık idraklerinin görünürlük kazanması, bunların belirli coğrafyalarda görece özerk bölgesel alanlar oluşturması, çoğulcu bir dünya düzeninin anlaşılabilmesi bakımından medeniyet merkezi bir yapıtadır. Medeniyeti salt kültürel bir kavram olarak görmeyen Davutoğlu, aynı zamanda kültürel kutupların oluşturduğu geniş bir mekânsal alana bağlanıp, jeopolitik eksende kalabilmek için tasarlanmış siyasete, kültürel-motivasyonel içerik ve istikamet sunan bir manivela olarak bakar (Okumuş 2014: 44). Medeniyet Türk dış politikasında bu dönemde kurucu bir kavram niteliği taşımaktadır.

Medeniyet söylemi, ontolojik ve epistemolojik bağlamlarda süreklilik ve farklılıkların kategorize edildiği bir alan olarak karşımıza çıkar. Bu kapsamda kavramın tam bir tahlilinin yapılabilmesi özne kurumlarının anlaşılmasını gerekli kılar. Davutoğlu: Türkiye, bölge ülkeleri, Batılı güçler ve Türkiye'nin Kemalist ideoloji bağlamında “Batıcı” anlayıştaki siyaset yapıcılarını özne olarak kurgulamış ve medeniyet merkezinde eleştirel bir okumayla onları bazı konumlara yerleştirmiştir. Bu bağlamda Davutoğlu'nun medeniyet söylemi merkezi bir yer işgal eder ve bu durum bir tür otosansite ve alternatif modernleşme geliştirme çabasını da gösterir (Ardıç 2014: 48-49).

Buradan hareketle medeniyet kavramının bir modernleşme eleştirisiyle beraber yeni bir vizyon imkânı içerdiği söylenebilir.

İlk olarak Voltaire ve Mirabaeu tarafından kullanılan medeniyet/medenileşme, başlarda görgü kurallarının içselleştirilmesi ve tavır ve zevklerin incelenmesi anlamında kullanılırken, diğer taraftan da askeri hukukun hakimiyetinin sona erip yerini medeni/sivil hukukun aldığı çerçevede anlaşılmaktaydı. Fakat kısa zaman içinde hukuki bağlamdaki algılama değişikliğe uğrayacak, bir dizi askeri, siyasi ve ekonomik gelişmeyle beraber 18. yüzyılın sonlarıyla beraber tek medeniyet olarak görülmeye başlayıp, Batılı ülkelerin dünyanın geri kalanına olan askeri, ekonomik, kültürel ve hatta ontolojik olarak üstünlüğünü ifade etmek üzere “barbarlık” teriminin zıddı olarak kullanılacaktı. Bu kapsamda medeniyetin ne olduğu ve ayırıcı vasfının ne olacağı, “ilkel” olanla “medeni” olanı ayıran temel kriterin hukuk, bilim, teknoloji ve hatta biyolojik faktör olan ırka dayandıran görüşler ortaya çıkmıştır (Kalin 2010: 2-12). Tüm bu görüşlere rağmen medeniyet, özellikle modernite ile özdeşleştirilerek, maddi anlamda eriştiği kozmos eksenli başarıdan kaynakla, diğerlerinin var oluşunu ya da devamlılığını ancak eklemleme düzlemine indirgeyerek Batı medeniyeti merkezine bağımlılaştıran (Toynbee 2004: 18) bir düşünce egemendir. Diğer bir deyişle, medeniyet kavramı, ben merkezci anlayışın hegemonyasında, değişmeyen diğerleri yanılması içinde ve historik bir birikimcilikle temellendirilerek Batı Medeniyeti tekelleştirmesini ifade etmiştir.

Modernite, etimolojik anlamda geleceğin geçmişten kopuşu anlamı içerse de, modernite projesi Habermas’ın 18.yüzyıl Aydınlanma Düşüncesi’ne verdiği isimdir. Bu kapsamda modernitenin en temel özelliği geçmişi sorunsallaştırarak insan hayatının sürekli olarak devrimsel biçimde birikimci bir anlayışla gelişeceğine dair inançtır. İnsanlık bir ilerleme amacı peşinde olmalıdır. Bu durum geleneğe dair bir başkaldırıdır ve yeniliğin-gelişmenin evrenselleşmesini ifade eder. Modernite akıl ve bilim yoluyla dinin hâkim paradigmasını tam olarak yok etmeden ama mutedil bir hale getirerek, bireyin mutluluğunu geliştirmeye mündemiç kılarak seküler bir vizyon sunmaktadır (Harvey 2000: 25-29). Modernleşme bu anlamda, hâkim medeniyete intibak etmeyi ihtiva ederken hem bir gerekliliği hem de bir medeniyet transferi manasına gelmektedir.

Batı medeniyetinin moderniteyi tüm bölge ve topluluklara yayarak dünyanın kozmopolit bir gelişme düzeyine varacağı öngörüsü, tersten bir okumayla gelişme ve ilerleme için illa da Batı medeniyeti kavramsallaştırmasına gereklilik duymadan da gelişim unsurunun gerçekleşebileceğini söyleyen İslam ve diğer medeniyetlerde bir başkaldırı ile cevap bulmuştur. Bu durum modernleşme ile Batı medeniyetinin nihai model olma özelliğini özdeşleştirmeye dayalı formüllerin yanlışlığı ile medeniyetlerin varlıklarını sürdürmelerini sağlayan kurumsal yapıları aşan bir “öze” sahip olduğu gibi bir sorgulamaya yol açmıştır (Davutoğlu 1997: 4). Batı medeniyetinin temel normlarının, davranış biçimlerinin, kurumlarının, ekonomi-politik yapı unsurlarının, uluslararası sistemik güçlerin destek ve denetiminde evrenselleşmesine rağmen, otantik medeniyetlerin direncini sağlayan şeyin ne olduğu sorusuna Davutoğlu'nun verdiği cevap, her medeniyetin bir “ben idrakinin” olduğudur (Davutoğlu 1997: 10). Ben idraki kavramsallaştırması Davutoğlu için bir medeniyetin kurulması, yükselmesi ve diğerlerine karşı ayakta kalabilmesini sağlayan temel mobilize güç olduğu gibi, bir modernite eleştirisi yapmak için de anahtar kavram hüviyetindedir.

“Ben idraki” herhangi bir kimlik sorunu değildir. Bu iki kavram farklı bilinç düzeyini yansıtır. Bu kapsamda kimlik, sosyal tanınma merkezinde gerçekleşen ilişki bağımlı bir bilinç olarak iki tarafı gerekli kılarken, “ben idraki” bir ötekine ya da bir tanınmaya ihtiyaç duymayan bir bireysel bir şuur halidir. Kimlik sosyal, iktisadi ve siyasi otorite tarafından tanımlanabilen ve atfedilebilen bir nitelik taşıırken, özneyi esas alan “ben idrakinin” herhangi bir başka otorite tarafından tanımlanabilmesi ya da tasfiye edilebilmesi de imkansızdır (Davutoğlu: 1996: 3). Bir örnekle açıklamak gerekirse, Yugoslavya, Sırp, Boşnak, Arnavut ve Slovenlerden oluşan bir kimlik tayin etmiştir. Ancak zamanla bu toplulukların bağlı oldukları medeniyetlere ait “ben idrakleri” kimlikleri aşan bir güç haline gelmiştir. Ortak medeniye geçmişleri bulunan Hırvat-Sloven, Boşnak ve Arnavut toplulukları arasında meydana gelmeyen çatışmalar, Sırp-Boşnak, Hırvat-Boşnak, Sırp-Arnavut unsurları arasında cereyan etmiştir (Davutoğlu 1997: 11).

Davutoğlu, “ben idraki” kavramını net bir şekilde açıklama gayreti sonucunda, “ben idrakleri” ile zaman, mekân, bilgi, insan-tabiat, insan-tanrı ve insan-insan ilişkilerinden müteşekkil medeniyet prototipleri altında da mukayese de bulunur.

Bu çerçevede beş ayrı “ben idraki” türü tespiti yapmaktadır:

- Güçlü ve Sert “Ben İdraki”: Felsefi ve metafizik açıdan köklü bir temel üzerine oturmuş, kapsamlı ve tutarlı bir dünya görüşüne dayanan güçlü, ancak öteki medeniyetlerin kategorik tarzda dışlanması medeniyet “ben idrakine” nüfuz edebilmeyi imkânsız kıldığı için serttir. Bu “ben idrakine” Ari ve Batı medeniyeti örnek olarak verilebilir.
- Güçlü ve Esnek “Ben İdraki”: Esnekliğin temel ölçütü nüfuz edilebilir niteliğidir; ki bu “ben idraki” tarih boyunca diğer kültür unsurlarına açık ve paylaşılabilir bir özellik arz etmiştir. Bu da barış ve çoğulculuk için uygun bir ortam üretmiştir. Dini ve etnik çeşitliliği barındırmış İskender ve İslam medeniyeti örnek teşkil etmektedir.
- Güçlü ve Yerel “Ben İdraki”: Çin ve Japon medeniyetleri gibi, kapsamlı ama evrensel iddiaları olmayan, daha çok yerel havzaya hitap eden “ben idraki” anlayışıdır.
- Zayıf ve Sert “Ben İdraki”: Basit bir dünya görüşü ile dar bir metafizik anlayışa dayalı “ben idraki” olup, Moğol, Akad ve Germenler örnek teşkil ederler. Öteki medeniyetlere karşı dışlayıcı ve saldırganlardır.
- Zayıf ve Esnek “Ben İdraki”: Basit, yalın ve yerel dünya görüşüne dayanan bu idrak dışlayıcı da olmayıp, medeniyet karşılaşmalarında kolaylıkla asimile olup, değişebilirler. Amerika, Afrika ve Avustralya yerlileri örneklerini teşkil ederler (Davutoğlu 1997: 15-22).

Medeniyet prototipleri ekseninde “ben idraki” kavramını detaylandırma girişiminde Davutoğlu, Batı ve İslam modellerinde bir karşılaştırmaya gider. Bu karşılaştırma aslında bir modernite eleştirisi olarak da işlev görür ve buradaki temel kaynak İslam’ın varlık-bilgi-değer sorunlarına ilişkin özgün dünya görüşüdür (Davutoğlu 1992: 218).

Bu bağlamda, Batı medeniyeti mekân algısı, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika’nın dünyanın merkezini oluşturduğu ve diğer bölgelerin ise periferi olarak var olduğu üzerine kuruluyken, İslam’ın tevhid ilkesi “Doğu’nun da Batı’nın da Allah’ın olduğu” (Bakara Suresi/115) algısıyla mekân, herhangi bir merkez-çevre koşullaması içermeyen ortak inanç ve değerler sistemi olarak görülür.

Batı medeniyetinde “zaman idraki”, alçaktan yükseğe, basitten gelişmişe doğru bir gelişim içindedir ve sonu müspet ile biten birikimci bir dilimdir. Aksine İslam medeniyeti içinse zaman, kesik kesik ve doğrusal olarak akıp giden bir şey değildir. Zamanda bir süreklilik vardır ve sonun iyi olması faillele doğrudan ilintilidir (Dönmez 2014: 15).

İslam medeniyetinin “ben idrakinde” bilgi algısı, tek bir kaynak üzerine yoğunlaşmaz. Buna göre, çok boyutlu bir kaynağa sahip olan bilgi ancak bunların bir uyumu ile bilinebilir. Buna karşın Batı medeniyeti, bilginin ancak tek boyutlu ve tek bakış açısından bilinebilir demektir.

Batı medeniyeti insanı ve gücünü yücelten önermelerine insan tabiat ilişkisinde de devam eder. Buna göre insan tabiata hakimdir. Oysa İslam medeniyeti “ben idrakinde” tabiat Allah’ın kudretinin tecelli ettiği bir alandır ve insanın varlığını devam ettirebilmesi için sunulmuş bir nimet olarak görülür.

Batı medeniyeti “ben idrakinde” Tanrı-insan ilişkisi, İslam “ben idrakinde” olduğu gibi keskin şekilde ayrılmaz. Batı için, Tanrı ya da modern dönemde onun yerini almış ideolojiler insana hakimdir anlayışı mevcutken, İslam “ben idrakinde”, Allah’ın

halifesi olan insan kıymetlidir ancak mutlak ona bağımlıdır ki; bu durum hiyerarşik bir ilişkiye işaret eder.

İnsan-insan ilişkileri konusunda Batı idraki, bireyler, sınıflar, milletler, bir grup insana hakimdir ve bazıları diğerlerine göre daha eşittir derken; İslam ben idrakinde Allah'ın ontolojik olarak tüm kullarının eşit olduğu esasına indirgenir (Davutoğlu 1997: 23-49).

“Ben idraki” kavramı ile medeniyetin essentialist bir yaklaşımını sunan Davutoğlu'nun medeniyet kavramına yönelik vurgularını gözden geçirdiğimizde, ilk olarak medeniyeti kendi ontolojik statüsü olan, tıpkı insanlar gibi doğan, yaşayıp gelişen ve hatta sonlanabilen bir organik bir varlık olarak görür. Medeniyet, onun nazarında tekleştirilemeyecek bir niteliktedir ve işbirliği yapabilecekleri gibi çatışabilmeleri de mümkündür.

Medeniyetler, tutarlılık/yaygınlık ve süreklilik arz eden varlıklardır. Nitekim varlık-bilgi-değer anlayışı, tarih-zaman idraki mekan-şehir gibi unsurları belirli bir coğrafya alanında yaygınlık göstermesi bakımından tutarlıyken, tarih boyunca uzun bir zaman dilimi içinde gerçekleşen yeniden üretimiyle de süreklidir (Davutoğlu 2007a: 20-21).

Davutoğlu için medeniyet ideal bir şeydir. Zira ona göre medeniyet daha çok gayrimaddi özellikler taşır ve medeniyet dönüşümlerinin temeli bir “zihniyet dönüşümünü” ifade eden felsefi-düşünsel bir unsur içerir. Medeniyetler, yeni bir varlık tasavvuruna dayalı dünya tahayyülü ve bilgi paradigması sunarak ve böylece bir tür zihniyet değişimi sağlamak suretiyle tarihe müdahale eden bir tür kurucu iradenin eseri olarak vardılar. Bu çerçevede Davutoğlu için medeniyeti ifade eden kavramlardan biri de idrak-zihniyet bağlantısını kurabilmektir.

Kültür onun nazarında medeniyet kavramının nüvelerinden birini oluştursa da, maddi kültür ürünleri olan şehir ve mimari yapıları da zihin dünyasında önemli bir yer tutar. Bu anlamda medeniyet maddi ve gayrimaddi kültür unsurlarının birlikteliğini ifade

eder. Bu bağlamda medeniyet onun için geniş bir nüfuz alanında cereyan eder ki; güvenlik, özgürlük, tarih, evren anlayışları ile sanat ve teknolojik gelişmeler konusunda medeniyet izlerini bulmak mümkündür.

Davutoğlu, özcü bir yaklaşım çerçevesinde medeniyetlerin ana karakterlerinin tarih boyunca, tamamen sabit kalmasalar da, değişmeyeceğini düşünür. Zira bu durum zaman ve mekân idraklerinin ideal yapısıyla da ilgilidir. Zaman ve mekân idraklerinin belirli güncellemeler geçirse de Batı ve İslam medeniyeti kıyasında görüldüğü gibi devamlılık arz etmesi, Davutoğlu'nun medeniyet kavramının bina edişinde eklektik bir tavır takındığını da göstermektedir (Ardıç. 2014: 71-78)

Bu kapsamda Davutoğlu'nun modernitenin özne merkezli kavrayışlarına dönük bir eleştiri mevzisi içinde olduğu söylenebilir. Bu eleştirinin sac ayakları ilk olarak epistemolojik olarak verili düzeni aşma ve ontolojik kategorizasyonda ayrışma şeklinde kendini gösterir. İkinci olarak insan merkezli (anthropocentric) olmayan bir insan felsefesine yönelme amacıyla görünürlük kazanır. Son olarak ise, daha çok medeniyet kavramı ile işlenen bir “nesnel ruh” fikri ile eleştirel düşüncelerini bütünleştirir (Gözüaydın:http://www.academia.edu/15167093/Ahmet_Davuto%C4%9Flu_Role_as_a_n_Islamic_Scholar_Shaping_Turkey_s_Foreign_Policy, 10 Mart 2017’de erişildi).

Medeniyet kavramının kuramsal anlamda Davutoğlu tarafından nasıl ele alındığını ve anlaşıldığını gördükten sonra, kavramın dış politikada nasıl bir etkisinin olduğunu anlamaya çalıştığımızda, yalnızca bir varoluş ifade etmeden “ben idraki” kavramsallaştırmasının ontolojik bir zemin üzerinden siyaset üretme imkanını sunduğunu görürüz. Erdoğan, Türk-Arap Ekonomik Forumunda yaptığı konuşmada:

“Bizler farklı diller konuşuyor, farklı coğrafyalardan geliyor olabiliriz. Farklı renk ve farklı özelliklere sahip olabiliriz. Ancak ortak bir tarihi ve değerleri paylaşıyoruz. Aynı yöne bakıyoruz. Aynı geleceğe birlikte yürüyoruz. Bizler dost, komşu ve yakın olmanın ötesinde, kardeş milletleriz. Kardeşler arasına sınır çekilemeyeceğine, sınır çizilemeyeceğine inanıyorum. Bizim sevinçlerimiz de hüznlerimiz de ortak. Bizim sorunlarımızda ortak, çözümlerimiz de. Örneğin bir Filistin, sadece Filistin’in değil

hepimizin ortak meselesidir. Türkiye Arap dünyası ile Batı ülkeleri arasında bir köprü olmayı, bir barış, kalkınma ve refah köprüsü olmayı hedefliyor. Onun için gayret gösteriyor. Türkiye'nin AB katılım sürecinin, Arap ülkelerindeki kardeşlerimiz tarafından çok yakından izlendiğini biliyoruz. Türkiye'nin Birliğe üyeliği hiç kuşkusuz sadece Türkiye'yi ya da sadece AB'yi ilgilendiren bir konu değildir. Türkiye'nin Birliğe üyeliği, hem bölgenin hem dünyanın barış ve istikrara kavuşmasında önemli bir adım olacaktır (Türk-Arap Ekonomik Forumu Konuşması: <http://www.turkisharabeconomicforum.com/Video.aspx?Id=10&TafId=20>, 1 Temmuz 2017'de erişildi), ifadelerini kullanarak, medeniyet kavramına ve Türkiye'nin "ben idraki" algılanmasının medeniyet bileşkelerindeki önemine vurguyu öne çıkarmıştır.

"Ben idraki" siyaseten önemli bir konuma yerleştirilmiş olup, bir enerji ve istikamet üretebilmenin anahtarı olarak kullanılmıştır. Özgün bir medeniyet yaşayışının ihyasını ve ulus-devletlerle sınırlanamayacak bir aidiyetin inşasını, Türkiye ve bölge hesabına bir siyasetin motivasyonel kaynağı haline getirme çabası göze çarpmaktadır (Okumuş 2014: 29).

Murinson ve Robins AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, siyasi-ideolojik olarak Kemalist tasavvuru benimsemeyen tavırlar sergilediğini ve bürokratik vesayet rejiminin zorlayıcılığını aşarak ekonomik büyüme ve konsolide olmuş bir siyasi düzeni amaçladığı düşüncesindedir (Murinson 2012: 1; Robins 2013: 382). Kemalizm'in, Türkiye'de kişilik yaratıcı bir anlam içermediği ve yeni bir fonksiyon ifade etmediği düşüncesi (Mardin 1995: 148), yeni siyaset üretimi için motivasyonel olarak medeniyet ve "ben idraki" kavramlarını merkeze alan Davutoğlu açısından Kemalizm'in nüfuz etmeyen ve özle uyuşmayan bir siyaset sınırları çizdiği şeklinde algılanmıştır. Sambur, Kemalizm'in tarihle olan bütün bağları kopartma amacı çerçevesinde tüm tarihlerin 1923'ten başlatılması gerektiği düşüncesi merkezinde, Kemalist tarih kurgusunda Osmanlı geçmişinin kötü olarak görüldüğü, halkın Osmanlı geçmişine yabancılaşmış ve ondan kopmuş bir nitelik arz ettiği ve 1923 sonrasında gerçek iyiyi temsil ettiği gibi bir algının olduğu düşüncesindedir (Sambur 2014: 81). Cumhuriyet'in Osmanlı'yı ötekileştirmesi ve bir devamlılığı değil de bir kopuşu andıran algısı, Türkiye'nin "kadim" medeniyet havzasında "ben idrakinde" eğreti duran bir nitelik taşımaktadır. Tarihsel

süreklilik bir anlamda doğal hinterlandı belirlerken, aynı zamanda da tarihsel mirasa uymayan bir dış politikada elemine olmaktan kurtulamaz (Saraçoğlu 2013: 59). Kemalizm'in hasıraltı etmeye çalıştığı Osmanlı mirasının hatırlanması (Bu durumu nostaljik bir hülya olarak gören bir çalışma için bakınız: Sert 2013: 94-103), dış politika üzerinden yenilenmesi yapısal bir imkân sunmaktadır. Bununla birlikte Davutoğlu, temel sorunun yalnızca Kemalist dış politika anlayışı olmaktan çok, Osmanlı'nın son zamanından itibaren medeniyet yörüngesinin sapması olarak görmektedir (Balcı 2014: 222). Her şeye rağmen Kemalist ideoloji kuşatıcı ve kapsayıcı bir medeniyet aidiyeti olan "ben idrakini" yıpratmış, tarih bilinci ve kimlik bilinci zayıflamış bir toplum amaçlamıştır. Davutoğlu'na göre: Osmanlı'nın yedi yüz yıllık birikimi olarak görülen Türkiye'nin yakın kara havzasındaki insan unsuru için hala siyasi bir merkez olarak görüldüğü hatırlanmalı, tarihsel miras arasındaki süreklilik restore edilmelidir (Davutoğlu 2007: 97-143).

Kemalist dış politika anlayışının, yalnızca tarihsel miras değil, aynı zamanda İslami kimliği ve bunun dış politika yansımalarını terk etmiş olması, Davutoğlu'nun "mutlak terk" olarak gördüğü durumu beraberinde getirirken, Türkiye'yi pasifize eden ve defansif bir tavra sürüklemiş (Davutoğlu 2007: 61) ve yine Davutoğlu'na göre: uluslararası konumu güçlendirici imkanları da önemli ölçüde sınırlandırmıştır (Davutoğlu 2007: 73). Bu durum da Türkiye'nin Ortadoğu'nun zengin jeoekonomik kaynaklarından uzağında kalmasına yol açmıştır. Davutoğlu bu durumun değişmesinin, Türkiye'nin dinamik bir medeniyet ekseninde, kendi kimliğini, psikolojisini ve siyasi kültürünü yeniden inşa ederek, tarihi ve dini süreklilik unsurlarının bulunduğu hinterland içinde aktif bir ben idraki ile mümkün olabileceğini söylemektedir (Davutoğlu 2007: 92-95).

Ortadoğu'da teo-politik açıdan bazı devletlerin, belirli İslam anlayışlarını milli menfaat ve güç tanımlarında ve yumuşak güçlerini tahkim etmede ya açıktan ya da dolaylı olarak ümmet maslahatını gözettikleri iddiası çerçevesinde kullanmaları söz konusudur. İran Şiiçilik üzerinden bir liderlik devşirme çabası içindeyken, Suudi Arabistan ve Mısır'da Sünniliğin ulema kanadıyla siyasi arenada etkin bir araç olarak kullanma amacını barındırmaktadır. Türkiye'nin teo-politik olarak böylesi bir retoriğe gerek siyasi dengeler gerekse de laik Cumhuriyet deneyimi nedeniyle sahip değildir. Bu çerçevede

AK Parti dönemi dış politikasında dinsel söylem düzeyindeki, bölgedeki otonomi bağlamındaki rakiplerine karşı, bu açık, ortak tarih ve medeniyet derinliği söylemi ile telafi edilmeye çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, medeniyet kavramı Türkiye'nin bu dönemde dinsel bağlamda bir önderliği de ihtiva eden bir derinlikle kullanılma amacı taşımıştır. Bu durum, Osmanlı öğelerin ve tarihsel unsurların dinsel söylemle birleştirilmesiyle birlikte, Uzgel açısından, eklektik bir yöntemle “İslamcı realizm” gibi bir kavramsallaştırmaya da işaret etmektedir (Uzgel 2010: 362).

Falk, medeniyet kimliğinin ve söyleminin modern dünya düzeninde hâkim “devletçi kimlik” karşısında güçlü bir siyasi, ahlaki ve psikolojik çekim alanı oluşturduğunu belirtir (Falk 1997: 7). Bu kapsamda medeniyet sistem karşıtı bir duruşu da temsil etmektedir. Davutoğlu, mevcut dünya düzenine ve tahakküm siyasetine karşı bir çıkış imkânı sunması ve çoklu medeniyet anlayışında olduğu gibi çoğulcu bir dünya düzeni perspektifine ulaşabilme opsiyonu için medeniyet kavramını gerekli görür.

Bu kapsamda Davutoğlu için medeniyet, “geniş mekân” siyasetini jeopolitik üzerinde kültürel olarak var olabilme ile özleştirme işlevi de taşır. Bu çerçevede geniş mekanları örgütleyecek ve düzenleyecek ya da daha yumuşak bir ifade ile söylersek etki alanına alabilecek kültürel referanslar oluştururlar. “Merkez ülke”, siyasi fikir gibi bir coğrafyayı diğerine bağlayacak bir merkez motivasyonu bu kapsamda jeopolitik bütünleşme açısından zaruri olarak görülür. Nitekim Davutoğlu'nun stratejik derinlikte kullandığı, havza, kuşak, hat ve benzeri gibi kavramlarla Türkiye jeopolitiği ile etkin düzeyde iletişimini kurma çabası içinde olduğu görülür (Okumuş 2014: 42). Soğuk Savaş sonrası yeni düzeninde özgüveni ayakta tutabilen toplumların yeni güç merkezlerinin filizlerini oluşturacağını belirten Davutoğlu, özgüvenin sağlam bir ben idrakinden geçtiğini yineler. Dolayısıyla, yoğun medeniyet bunalımının yaşandığı, insanoğlunun bütün doğrularını yeniden kurguladığı yeni bir medeniyet açılımı imkânının var olduğu, tarihsel birikimin ve aidiyet kimliğinin temel olarak alındığı bir ekseninde Türkiye, mihver ülke olmaktansa “merkez” bir ülke konumuna kavuşacaktır (Davutoğlu 2007: 563) şeklindeki düşünce ile bir mobilizasyon iradesinin varlığı göze çarpmaktadır.

Son kertede, Davutoğlu'nun medeniyet ve onun yeniden yorumlanması olarak okunabilecek ben idraki, Türkiye dış politikasında kurucu bir kavram ikilisi olarak görülmektedir. Bir önceki kısımda anlatılan tarihsel miras ve dinsel özdeşlik, ben idrakinin tanımlanabilmesi ve yenilebilmesi bağlamında Türkiye için bir imkân sunmaktadır (Davutoğlu 1999). Davutoğlu'nun ben idraki kavramsallaştırmasında özellikle Batı ve İslam karşılaştırmasını, Türk dış politikasındaki batıcı idrakin yanlışlığını vurgulamak ve yeni dış politikanın nasıl olması gerektiğini göstermek için yaptığını söylemek yanlış olmaz. Bu kapsamda ben idrakinin ontoloji üzerinden siyaset üretme ve alternatif bir modernleşme üzerinden jeopolitik köprüler kurma imkânı sağlayan bir kavram olduğu noktasında, Türkiye'nin tarihsel miras ve dinsel özdeşliğin kendisini en çok gösterdiği yer olan Ortadoğu'ya yönelmesi gerekliliği, kimliğini ve ben idrakini yeniden tanımlaması gerekliliğini vazededen bu çerçevede, Ortadoğu'yu doğrudan bir etki alanı haline getirmiştir. Diğer bir deyişle, Türk dış politikasında, medeniyet kavramı kurucu bir niteliğe sahip olarak, Türkiye'nin Ortadoğu'ya yüzünü, tarihsel süreklilik ve dinsel özdeşlik bağlamında, yeniden dönmesinde merkezi bir konum işgal etmektedir.

Sistemik bir teorik bakış olarak neorealizm, medeniyet gibi sistemsel unsur olarak görülen ancak, bir ideolojik, kültürel, tarihsel, dinsel ve algısal bir kavramı uluslararası politikanın anlaşılmasında veri olarak kabul etmediği görülür. Waltz, kuramını oluştururken yapı kavramını, birimlerin öz niteliklerinden bağımsız bir şekilde tanımlayarak, uluslararası politikayı açıklama konusunda devletlerin ulusal bazda sahip olduğu nitelikler bağlamında açıklanmasını indirgemecilik olarak görmüştür (Waltz 2015: 18). Devletler uluslararası yapının temel ilkesi olan anarşi sebebiyle türdeş birer özne olarak görülürler ve sahip oldukları özsel nitelikler uluslararası politika davranışlarını belirlemede anarşik durumun önüne geçemezler. Dolayısıyla neorealizmin sistem vurgusunda medeniyet kavramının bir ağırlığı ve yaptırımından bahsetmek zordur.

Ancak neorealizmde güç, diğerleri karşısında otonomi sağlama araçlarını sunarak, sistem içinde hareket imkânı tanıyan, güçlü-güçsüz kombinasyonunda güvenliği sağlamlaştırmaya en uygun olan hangi siyasetin izleneceğini gösterebilen, rasyonel devlet anlayışı çerçevesinde faydayı maksimize etme olanağı sunan bir araçtır (Waltz 2015: 192).

Aynı zamanda yeteneklerinin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleme konusuna vurgu yapan neorealizm, kendine yardım sistemi olan uluslararası anarşide devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek için tüm bileşik yeteneklerini kullanması gerektiğine işaret eder (Maersheimer. 2016: 89). Bu bağlamda gücü, askeri, ekonomik ve diğer yetenekler bağlamında ağırlıklarına göre ayırmak mümkün değildir. Devletler sistemdeki dikey skalada belirli bir güç ögesiyle değil de bütünsel anlamda sahip olduklarıyla yer bulurlar. Bununla birlikte devletlerin sıralanması onların savaş ya da diğer donanımlardaki başarılarını öngörmeyi gerektirmez (Waltz 2015: 165). Bu bağlamda güç, nüfus ve toprak bütünlüğü, kaynak donanımı, ekonomik olanakla, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi yetenekler unsurlarının yarattığı birleşimdir (Waltz 1993: 51). Bunun yanında, uluslararası sistemin yapısı ile etkileşim içindeki birimler arasında ontolojik bir ayırım yapan Waltz, birimlerin etkileşim ve niteliklerinin değil, birimlerin birbirlerine karşı durumları olarak tanımlanabilecek ilişkileri önemser.

Bu çerçeveden baktığımızda, AK Parti'nin siyaset üretmenin bir aracı olarak kullandığı medeniyet kavramını, güç kavramsallaştırmasında tüm bileşik yeteneklerini kullanma kapsamında değerlendirmek doğru bir yol olacaktır. Özellikle siyasi yetenekler bağlamına oturtabileceğimiz bu durum, medeniyet algısıyla dış politikada yetenek artırımını amaçlamaktadır. Uluslararası yapının temel ilkesi olan anarşik atmosfer, devletlerin ancak tüm yeteneklerini kullanmasıyla güvenlik ve beka konusunda daha iyi durumda olabileceğini vazediyorsa, AK Parti'nin medeniyet vurgusu özellikle de Batı ile İslam dünyası arasında köprü olma vurgusu ile neorealizmin rasyonel devlet anlayışı çerçevesinde faydayı maksimize etme olanağı sunan bir araç olarak gördüğü güç vurgusuyla tutarlılık arz etmektedir. Diğer bir deyişle, AK Parti'nin “ben idraki” algısında sahip olduğu medeniyet vurgusunu tamamen gerçek bir “medeniyet hülyası” olarak görmenin zor olduğu ve bunun siyaset üretme aracı olarak pragmatist bir kalıba sokulduğu göz önüne alınacak olduğunda, dış politika bağlamında otonomi ve sistem içinde hareket alanını genişletmenin bir unsuru olarak gücün-yeteneklerin artırılması amacı içerdiği söylenebilir. AK Parti'nin dış politika söylem ve pratiklerine medeniyet vurgusunu katması, gücünü, daha açık tabirle birleşik yeteneklerini arttırma, buna “ben idrakinde” merkez teşkil eden medeniyet kavramını da ekleme çabasıdır. Bu durum da devletlerin uluslararası sistem içindeki farklılıklarının ancak yetenekleri ölçüsünde

olabileceğini ve yeteneklerin-gücün devletlerin tüm bileşik yetenekleri oluşturduğunu belirten neorealizm ile paralellik arz etmektedir. Bunun yanında, medeniyet kavramsallaştırması AK Parti'nin Ortadoğu'yla özdeş bir zeminde bulunduğu düşüncesine dayanak teşkil ederek, birimlerin birbirilerine karşı durumları olarak tanımlanabilecek ilişkileri önemseyen neorealizmin düşüncesiyle de uyuma işaret etmektedir.

Ayrıca, medeniyet bilincini ifade ettiğini söyleyebileceğimiz “ben idraki” bir kimlik tanımlaması ya da kimlik sorunu değildir. Daha çok bir şuur halini, diğer deyişle var olanı tanımlama hali olarak “ben idraki”nin betimleyici bir yönünün bulunması, doğrudan devletlerin kendini potansiyellerini ya da kapasitelerinin ne olabileceğini anlamaları bakımından bir analiz düzeyi olarak kabul edilmiştir. Neorealizmin kimlik gibi konstruktivist kavramları açıklamasında kabul etmediği göz önüne alındığında, bu dönemde kullanılan “ben idraki” kavramının söz konusu bakışla da teorik düzeyde bir tezatlık oluşturmadığı ifade edilebilir.

2.1.2.2. Dış Politikayı Kavramlar Üzerinden Doktrinleştirme Aracı Olarak: Yeni Dış Politika

Kavramlar içinde buldukları tarihsel dönemin belirleyici kodlarını oluştururlar. Aynı ölçüde içinde buldukları tarihsel dönemden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmazlar. Bu sebeple, kavramsal bir harita çıkarmak bir anlamda dönemin mana silsilesini görmek ve dönemin hâkim retoriğini anlamak bakımından önem taşımaktadır.

AK Parti dönemi dış politikasına temel teşkil eden kavramlar dizgesi dış politikanın ifade edilmiş biçimi olması bağlamında söylem ve pratiklerin şekillenmesinde önem arz etmektedir. Başka bir deyişle, AK Parti dönemi dış politikasını üslup ve icraat bağlamında değerlendirip bir okumaya tabi tutmak için söz konusu kavramların üzerine gitmek ve temellerini araştırmak zaruridir.

Bu dönemin kendini öznesi bağlamında kodlayışında ve gözlemlenen pratiklere

bakıldığında ekseriyetle bir "yeniliği" işaret ettiği söylenebilir. Dış politika bağlamında ele alındığında gerek iktidarın kendi algısında ve yine gerekse akademik düzlemdeki yaklaşımlarda konsensüs, uygulanan politika ve ilkelerin "yeniyi" işaret ettiği yönündedir. Bu çerçevede AK Parti dönemi dış politikasının, geniş bir kavram silsilesi eşliğinde ve kavramların pratiğe dönüşmesi ölçüsünde yeni bir dış politika vizyonuna işaret ettiği iddia edilmektedir. Yeniliğin temel parametresi yine kavramlar ışığında dış politik dilin belirgin bir şekilde değişmesidir. Bu değişikliğin en önemli göstergelerinin başında da bu dönemde kullanıma sokulan ya da kendilerine kullanım alanı bulan "yeni" kavramlar gelmektedir. Dolayısıyla bu "yeni" kavramlar bir taraftan dış politik dili kendi içinde anlamlı bir bütün haline getirirken, aynı zamanda diğer tarihsel dönemlerden de farklılaştırmakta ve ayrıştırmaktadır. Bununla birlikte bahse konu kavramların bizzat AK Parti kadrolarının keşfi olduğu gibi abartılı bir yorum yerine, dış politika söylem ve kavramsallaştırmasının daha öncelerden de denenmiş ve bu dönemde kullanılan kimi kavramların evveliyatta da var olduğu gerçeğinden hareketle, bu dönemin kendi içinde gerek süreklilik gerekse de kavramsal düzeyde önemli kopuşlar ortaya koyduğu söylenmektedir. Bu düşünce özelde pek çok yeni kavramın kullanıma girmesi ve daha önce kullanılanların da ciddi anlam değişikliğine bürünmeleri temeline bina edilmektedir.

Dönemin dış politikasının temelini oluşturan kavramları anlamak, dış politika motivasyonunu belirleyen niteliklerin neler olduğunu da anlamımıza yardımcı olsa da, çalışma özelinde Ortadoğu bölgesi esas alındığından, bütüncül bir kavram haritası çıkarmaktansa, bölge üzerinde etkiyi arttıran ve bölgeye yönelik siyaseti anlamamıza imkan tanıyan bir kavramlar silsilesi ile dış politikanın belli başlı ilkesel maddelerini ortaya koymak, dış politika analizinde daha faydalı bir yol olarak görülmektedir. Bu kapsamda, yine AK Parti dönemi dış politikasının entelektüel ve teorik arka planını inşa ettiği düşünülen (Walker: <http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR007/introduction.pdf>, 12 Mart 2017'de erişildi), Ahmet Davutoğlu'nun bu kavramsal boyutta egemen bir noktada durduğu şerhini düşmek gerekmektedir. Her ne kadar bahse konu olacak kavramlardan bazıları daha önceki dönemlerde de kullanılmış olsa da (Cem: 2004) Davutoğlu ile birlikte "siyaset pratiğine de dökülebilen" bir doktrinleşme çabası bağlamında anlamlı gözükmektedir. Altı çizilmesi gereken bir diğer nokta, bu kavramların tarihsel, dinsel, domestik ve bölgesel bazda birçok bileşeni bir arada tutarak, bir "ben idraki"

restorasyonunu amaçlayan ve bu sayede de özellikle Ortadoğu’da bölgesel bir güç olabilmeyi hedefleyen bir vizyon içerdiği söylenebilir (Walker:<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR007/introduction.pdf>, 12 Mart 2017’de erişildi). Bu bağlamda dış politikanın kavramlar eşliğinde doktrinleştirilmesi çabası, özelde bir sonraki bölümün kapsamını ifade eden, Ortadoğu’da artan etkisini anlama bakımından bir kavram haritası sunmaktadır.

Stratejik Derinlik: Aynı zamanda Davutoğlu’nun Türk dış politikası üzerine düşüncelerinin yer aldığı kitabının da adı olan stratejik derinlik kavramı, dış politika kavramsallaştırmasında merkezi bir konum teşkil etmektedir. Temel olarak Soğuk Savaş sonrası Türkiye’nin nasıl bir dış politika izlemesi ve güç boşluklarından nasıl daha etkin bir biçimde faydalanması gerektiğini sorgulayan stratejik derinlik, tarihsel ve coğrafi derinlik üzerine kurulu bir düşüncedir. Türkiye’nin jeopolitik, jeokültürel ve jeoekonomik düzeyde sahip olduğu konumun, dünya siyaseti ve uluslararası sistemin dönüşümü açısından oldukça önem arz eden bir nitelik taşıdığı varsayımına dayanır. Kemalist dış politikanın, Türkiye’nin zengin tarihsel ve coğrafi imkanlarının sunduğu avantajı kullanmakta pasif kaldığından hareketle, yeni dış politikanın mekânsal ve coğrafya boyutuna ağırlık vermesi gerektiğini inceleyen ve vazeden bir teorik çerçevedir (Grigoriadis 2010). Davutoğlu’na göre, Türkiye’yi çevreleyen yakın kara, yakın deniz ve yakın kıta havzaları, coğrafi olarak dünya ana kıtasının merkezini, tarihi olarak da insanlık tarihinin ana damarının şekillendiği alanları kapsamaktadır (Davutoğlu 2007: 130). İbn-i Haldun’un “coğrafya kaderdir”, sözünden mülhem bir biçimde stratejik derinlik Türk dış politikasında, tarihsel, coğrafi ve kültürel olarak böylesi bir atmosferde bulunan Türkiye’nin hem bölgesel hem küresel ölçekte, sistemin “merkez ülke” olması bağlamında bir vizyon önermesi olarak kendini göstermektedir. Türkiye kendini belirli bir merkeze angaje etmeye zorlayacak stratejik bir sıklık içinde olmamalı diye ifade edilebilecek stratejik derinlik yaklaşımı, tek yönlü yaklaşımlar ve başkalarını merkez olarak üretilen politikaların, Türkiye’yi başkalarının gözünde araçsallaştıran, Türkiye’nin kendi başına aktör olmasını engelleyen sonuçlar üretmesini engelleme niyeti içerdiği düşünülmektedir (Oğuzlu 2009: 44).

Bu kapsamda, stratejik derinlik klasik dış politika anlayışına muhalefeti esas itibarla, batıcılık üzerinden getirmez. Türkiye'nin batıcı bir anlayışla ve tek yönlü politikalar uygulamasındansa, özellikle Ortadoğu gibi yanı başında bulunan, tarihsel miras ve dinsel özdeşliğe sahip olduğu bölgede kendi başına karar verebilen bir aktör olmasını salık veren ve bu sayede de sistemik düzeyde daha otonom bir varlığa kavuşacağı iddiasıdır. Dolayısıyla stratejik derinlik, Batı ile ilişkilere bir sorun olarak bakmadan ve onun da nasıl olması gerektiğini güncellemeye tabi tutarak, özünde, Osmanlı mirası ve "ben idraki" kapsamında diğer bölgelerde etkinliğin artırılması gerekliliği ile bunun gerçekleşmesinden sonra Türkiye'nin merkez ülke konumuna gelebileceği öngörüsünde bulunur.

Merkez Ülke: Stratejik derinlik kavramı sistemik bir yaklaşımdır. Bu çerçevede merkez ülke kavramı, Türkiye'nin uluslararası sistem içindeki hareket kabiliyetini ifade etmek için kullanılan merkezi kavramlardan biridir. Yine merkez ülke kavramı da geleneksel dış politika söyleminde belirginleşen köprü ülke kavramının yerine ihdas edilmiş bir nitelik taşır. Türk dış politikasının batı ile doğu arasında hem materyal hem de kültürel olarak bağlantısına işaret eden "köprü" ülke tanımlamasına yönelik bir eleştiri barındırır. Buna göre "köprü" ülke söylemi Türkiye'nin uluslararası sistem içindeki konumunu, bağımsız varlığı olan bir aktör olarak algılamayan, Doğu ile ilişkilerinde Batı'nın değerlerini empoze etmeye çalışan bir Batılı, Batı ile ilişkilerde de Doğu'nun olumsuz yönlerini sahiplenen bir Doğulu olarak benimseyen bir retorik sunmaktadır (Davutoğlu 2004).

Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan güç boşluklarının referans noktası alındığı merkez ülke kavramsallaştırmasında, Türkiye'nin jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel olarak Doğu ile Batı arasında bir aktarım nesnesi değil, aksine çok taraflı, manevra kabiliyeti olan ve bu sayede de yapıcı ve düzen kurucu bir ülke olması yönünde vizyon sunulmaktadır. Bu anlamda bu kavram, sadece coğrafi bir tanımlamayı değil, uluslararası sistemin dönüşümüne ve bölgesel-küresel düzeyde yeni bir düzenin kurulmasına yönelik olarak, Türkiye'nin tarih, kültür ve dini özelliklerini de kabzederek bir jeopolitik perspektiftir (Davutoğlu 2004a).

Türkiye'nin bütün bölgesel güçlerle ilişkisini tanımlamadan küresel güçlerle ilişkisini tanımlayamayacağı düşüncesi, merkez ülkenin küresel ilişkilerini sahip olduğu bölgesel misyonları içinde kuracağı düşüncesinden filizlenir. Bu kapsamda Davutoğlu, Türkiye'nin merkez ülke parametresini Ortadoğu üzerinden kurarak küresel güçlerle ilişkisini belirleyebileceğini, Ortadoğu'daki etkisi nisabında diğerleri ile pazarlık gücüne sahip olabileceğini, ne kadar merkezi bir konumdaysa ancak o kadar ikna edici olabileceğini belirtir (Davutoğlu 2011: 83). Erdoğan:

“Türkiye'nin bugün, içerde sosyal huzurunu ve bütünleşmesini sağlamış, dış dünyayla çok yönlü ilişkiler geliştirebilmiş ve bu özellikleriyle bölgesel ve küresel barışın kilit aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bir yandan Batı ile yoğun bir etkileşim içine girerek, Batı kurum ve örgütlerine etkin bir üye olarak katılan Türkiye, diğer taraftan İslam ülkeleri içinde saygın bir konumda bulunmaktadır” (Türkiye Bülteni Ağustos 2005: 15) düşüncesindedir.

Merkez ülke kavramı bölgesel düzlemden küresel düzleme varan bir güç ve güvenlik ve bu sayede de bir beka sorunsalına yönelik bir projeksiyon imkânı da sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin merkez ülke olarak konumlanması, neorealizmin uluslararası sistem içinde devletlerin sadece kabiliyetleri oranında farklılaştığı iddiası noktasında, kabiliyetini ve etkisini arttırarak aynı zamanda devamlılığını da sağlamaya yardımcı olan bir durum arz etmesi teorik olarak paralellığe işaret eder. Bu bağlamda da merkez ülke söylemi uluslararası ilişkilere sistemik yaklaşımın göstergesidir. Yine Neorealizmin devletlerin güçlerinin sadece askeri ve ekonomik unsurlardan oluşmadığı, aynı zamanda farklı unsurların da güç tanımlamasına dahil edilmesi gerektiği vurgusunu, kavramın muhtevasına indiğimizde, tarihsel, kültürel ve dini nitelikleri de güç tanımlamasına dahil ettiği görülmektedir. Merkez ülke kavramsallaştırması, sistemik bir bakışla, Türkiye'nin bölgesel bir otonom yapı haline gelerek uluslararası sistemde diğerlerini etkileme ve bu sayede de güvenliğini sağlamada kendisine yardımcı olan yapısıyla neorealizmin kuramsal çerçevesi içinde algılanabilen bir kavramdır. Bunun dışında, neorealizm bazı devletlerin büyük güç olmaya çalıştığını ancak, bazılarının da bundan kaçmak isteyebileceğini, seçim özgürlüğünün kısıtlı olduğunu ve çıkarların kapsamı sebebiyle, sorunlu bölgelerdeki daha büyük birimlerin,

sistem genelinde sorumluluk almaya meyilli oldukları düşüncesi de; Türkiye'nin merkez ülke anlayışıyla uyumluluğu göstermektedir. Türkiye'nin Ortadoğu'da, özellikle yaşanan karmaşıklığın yaratacağı güvenlik endişesi nedeniyle, rol alabilecek niteliklere sahip bir ülke olarak kendini konumlayarak, bölgesel bir güç olmaya evrileceği düşüncesi de neorealizmin varsayımlarıyla paralel bir duruma işaret eder.

Vizyon Odaklılık: Türkiye'nin bu dönemde uyguladığı dış politikanın dayandığı temel prensip olarak tanımlanan vizyon odaklılık kavramı, geleneksel dış politikanın gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte meydana gelen krizlere yönelik olarak izlediği "bekle gör" anlayışına yönelik bir eleştiridir (Davutoğlu 2009: <https://www.youtube.com/watch?v=Wxdc377vtgs>, 13 Mart 2017'de erişildi). Türkiye'nin "yeni" dış politikasının çatı kavramlarından biri olan vizyon odaklılık, Türkiye'nin ortaya çıkabilecek krizlerdeki süreçlerde ve özellikle de çözümünde etkin bir rol alması gerektiği varsayımını esas alır. Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi bölgede kriz ve sorunların ortaya çıkışından sonraki gelişmelere göre politika belirlemesindenense; krizlere doğrudan ve en başından itibaren ve etkin biçimde müdahale edici politikalar içinde olmasını salık veren bu anlayış, bir sorun ya da kriz yokken Türkiye'nin ilgisiz kalıp, herhangi bir politika geliştirmede dış politika perspektifi yerine, kriz olmasa bile sistem içindeki ve tarihsel konumu gereği bölge siyasetinde etkin bir konum içinde bulunması gerekliliğine vurgu yapar (Davutoğlu 2005). Bu kapsamda vizyon odaklılık söylemi dış politikanın, yine Türkiye'nin sahip olduğu unsurlara vurgu yaparak bir stratejisinin olması ihtiyacına işaret etmektedir. Özellikle de, sorunların ve çatışmaların var olduğu Ortadoğu'da pasif bir bekleme mantığındansa, tarafları ve sorunun kaynaklarını iyi analiz ederek, Türkiye'nin lehine bir politika üretimi, bir stratejik vizyon ihtiyacını da beraberinde getirir. Bu kapsamda Ortadoğu'da, özellikle Irak konusunda, öncü bir tavırla tarafları savaş öncesi ve sonrası bir bütünlük ve güncellik içinde algılaması, İran'ın uluslararası sisteme entegrasyonu konusunda çabaları, bölgede pek çok arabuluculuk faaliyetlerinde bulunması vizyon odaklılık ilkesi içinde değerlendirilebilecek uygulamalardır.

Bu bağlamda kavramlar arasında bir illiyet olduğu da göze çarpmaktadır. Vizyon odaklılık, Türkiye'yi merkez ülke konumuna koyduğumuz bir noktada daha anlamlı bir hal almaktadır. Nihayetinde belirli bir kabiliyeti olmayan bir nesnenin bir etkisinin ya da

öncü bir hamlesinin olamayacağı göz önüne alınacak olursa, Türkiye'nin vizyon odaklılığı merkez ülke kavramsallaştırmasıyla paralellik arz etmektedir.

Düzen Kurucu Aktör: Davutoğlu'nun yine uluslararası sistemin içerisinde Türkiye'yi konumlamaya yönelik olarak, merkez ülke ve vizyon odaklılık kavramlarıyla ilintili biçimde kullandığı düzen kurucu aktör söylemi, Türkiye'nin devletlerarası ilişkiler ve uluslararası örgütlerde aktif şekilde rol almasını öngören rol-kimlik tanımlamasıdır. Soğuk Savaş sonrası dönemin yeni uluslararası düzen olarak tanımlandığı noktada, Türkiye'nin güçlü bir aktör olup, etkide bulunabilmesi (Davutoğlu 2010) gibi iddialı bir temele dayanmaktadır. Buna göre, Türkiye gerek bölgesel gerekse de küresel düzenin kurulmasında, yeni bir diplomatik üslup ile önleyici barış diplomasisi ekseninde, çevre bölgelerde ortaya çıkabilecek muhtemel krizleri önlemek ve barış ve istikrarın korunması konusunda yapıcı bir dil kullanması düzen kurucu aktör tanımlamasının özünü oluşturur. Burada aslolan, Türkiye'nin bir şeye intibak eden bir aktör olmasındansa, bizzat düzenin kurulması fikrine öncülük eden ve bunları fiiliyata dökabilen bir özne olması gerektiğidir. Diğer bir ifade ile reaksiyoner bir dış politikadan uzak durulmalı ve aksiyoner dış politika esas alınmalıdır. Bu bağlamda Erdoğan:

“Türkiye'yi, krizlere tepki veren, savunmacı bir ülke konumundan çıkararak bölgesel ve küresel vizyonu ile gelişmeleri yönlendirebilen belirleyici bir aktör hâline getirmek temel amacımız olmuştur” (Erdoğan 2007: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=105&sayfa_no_son=126&sayfa_no=123&v_meclis=1&v_donem=23&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=008: 4 Temmuz 2017'de erişildi) ifadelerini kullanmıştır.

Bu söylemin bir diğer ayağını ise, bölgesel ve küresel ölçekte etkin olan, uluslararası örgütlerde yer alarak “düzen” fikrinin tesisinde belirleyici olması yer alır (Aras 2009). Bu kapsamda Türkiye'nin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne üye olması ve İran konusunda vermiş olduğu oy ile İslam Konferansı Teşkilatı'nda sergilemiş olduğu enerji konumuz ve bölge açısından belirleyici örnek olayları oluşturmaktadır.

Özgüvene Dayalı Dış Politika: Dış politika uygulamalarının dayanması icabeden en temel niteliğin özgüven olması gerektiğine yönelik bir vurguya dayanan bu kavram, tarih, mekân ve bunların algılanması üzerine kurgulanan bir anlayışa işaret eder (Kıvanç 2015: 35). Bütüncül bir yaklaşımla, iki noktada geleneksel dış politikanın vizyon değişikliğine işaret etmek için kullanılmıştır.

Özgüvene dayalı dış politika ilk olarak, Türkiye'nin sahip olduğu mekân algısının ortaya çıkardığı coğrafi güvensizlik söylemine karşı, bölgesel düzeyde yakın çevresinden tehdit algılamaktan vazgeçerek, inisiyatif alabilen, stratejik düşünce tarzına sahip olabilme şeklinde kendini gösterir. Buna göre dış politika iç politikanın algıladığı güvenlik tehdit mülahazalarından ayrıştırılarak ve Türkiye'nin krizler gerçekleştiğinde değil öncesinde de sonrasında da düzen kurucu bir aktör olarak etkin bir yaklaşım sergileyebileceğine inanan bir dış politika üretimi yapabileceği inancını oluşturmaktadır (Davutoğlu 2010). Tarihi ve mekânı bu özgüvenin oluşmasındaki önemine yapılan vurgu ile aynı zamanda "ben idrakini" de göz önüne aldığımızda psikolojik bir hali ihtiva ettiği görülmektedir.

Ekonomik olarak belirli güce sahip olmak da aynı zamanda özgüvene dayalı dış politikada önemli bir yerde durmaktadır. Bir ülkenin ekonomik olarak bir bağımlılığının var olduğu noktada, tarihsel ve mekânsal olarak sahip olduğu derinlik istenilen özgüveni sağlamaya yetmeyecektir (Davutoğlu 2004a). Yine de Türkiye'nin özellikle Ortadoğu politikasında özgüvene dayalı bir perspektifle yaklaştığını söylemek mümkündür. Keza, İran konusundaki tavrı, İsrail ile yaşanan gerginlik başta olmak üzere, daha benzer olaylarda Türkiye'nin özgüvenle durduğu görülmektedir.

Önleyici Diplomasi-Mekik Diplomasisi: Bu iki kavram da daha önceden kullanılmış ve hatta uluslararası ilişkiler diskurunda var olan kavramlar olsa da; özellikle AK Parti dönemi dış politika uygulamalarında pratik bir boyut kazanmış kavramlardır.

Önleyici diplomasi, temelde krizleri önleyici bir amaç güder. Krizlerden önce ya da yaşanan sıkıntılardan sonra yeni bir kriz çıkmaması için sürece diplomatik müdahalede bulunma çabası olduğu kadar, herhangi bir askeri müdahaleden önce, yapılacak

müdahalenin meşruiyet zeminini oluşturmak anlamına da kullanılmaktadır (Davutoğlu 2010). Türkiye'nin Irak'ta Şii ve Sünni gruplar arasındaki sorunları gidermek amacıyla yaptığı girişimler önleyici diplomasiye örnek olarak gösterilebilir. Yine 2003 yılında Irak'a Amerika müdahalesi öncesi Türkiye'nin savaşın etkilerini minimize etmek için gösterdiği çaba da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Mekik diplomasisi kavramı ise, daha çok kriz zamanlarında, krize taraf aktör ve bunların etkileşim alanlarını ve bu duruma doğrudan ya da dolaylı olarak taraf olan aktörlerle kısa süreli ve yoğun biçimde diplomatik görüşmeler yoluyla sonuca ulaşabilme amacı taşıyan diplomasi türüdür (Davutoğlu 2011: 28). Bu durum özellikle kendisini Irak Savaşı öncesinde Türkiye'nin savaşı engellemeye dönük çabası ve savaş sırasında ve sonrasında Irak'a komşu ülkeler arasında yapılan toplantılar ve Irak'a Komşu Ülkeler Platformu'na liderlik etmesinde kendisini göstermektedir. Türkiye'nin bu konudaki algısını işaret eder biçimde Babacan:

“Gerçekten bölgemizde çok ciddi sorunlar var. Türkiye'nin etrafındaki coğrafyaya şöyle bir bakacak olursanız, Balkanlar, Ortadoğu, Kafkaslar, bütün bu bölgeler çok ciddi problemlerle karşı karşıya olan bölgeler ve bazen sorunları dondurup rafa kaldırmak kolay olabiliyor ülkeler için; yani bunun artık hiç üzerinde tartışmayalım, donduralım, bir kenara koyalım, uğraşmayalım diye. Biz bu yaklaşıma karşı olduk baştan bu yana ve sorunların üzerine de büyük bir kararlılıkla gitmek istedik ve bir bakıma taşları yerinden oynatacak, bölgede yeni bir iklim, yeni bir atmosfer oluşturacak bir diplomasi trafiği izledik. Bu da tabii, kolay değil; cesur olmak gerekiyor, ilkeli olmak gerekiyor, prensipli olmak gerekiyor” (Babacan 2009: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=498&sayfa_no_son=499&sayfa_no=499&v_meclis=1&v_donem=23&v_yasama_yili=&v_cilt=44&v_birlesim=083, 4 Temmuz 2017'de erişildi), ifadelerini kullanmıştır.

Bu iki kavram da Ortadoğu'da dengeleri ciddi şekilde değiştiren 2003 Irak Savaşı ile Türkiye'nin bölgede izlediği ama genel olarak da yine bölgede bir işbirliği ve barış havzası yaratma ideasında kendini gösteren bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Arabuluculuk-Kolaylaştırıcı: Yeni dış politika yaklaşımının pratik dış politika araçlarından biri olarak ortaya çıkmış olan arabuluculuk, çatışmaların yayılmasını önlemek fikrinden hareketle, ülkeler ve belli durumlarda ülke içindeki çatışan grupların, içinde buldukları krizden çıkmaları amacıyla taraflar arasında diyalogun sürdürülebilmesini sağlamak için çaba sarf edip, tarafları ortak paydada buluşturma amacı olarak görülebilir. Bu bağlamda bu dönem dış politikasında arabuluculuk faaliyetlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Türkiye söz konusu politika bağlamında, Filistin’de HAMAS ve El-Fetih, Iraklı Sünni ve Şii taraflar gibi ülke içi arabuluculuk faaliyetlerinin yanında, Suriye ve İsrail ve İran ile Batı, özelde Avrupa Birliği, arasında arabuluculuk rolü üstlenmeye çalışmıştır (Davutoğlu 2011: 29).

Kolaylaştırıcılık kavramı ise, arabuluculuk yaklaşımının sorunlu olduğu düşünülen zamanlarda ortaya atılan bir kavramsallaştırma olarak durmaktadır. “Kolaylaştırıcı ülke” özellikle İran’ın nükleer enerji politikası nedeniyle 2009-2010 yıllarında AB ve ABD arasında yaşadığı siyasi gerilimi diplomatik zemine çekerek çözmeye çalışmasında kendisini göstermiştir. Diğer taraftan Türkiye’nin Ortadoğu’daki ülkelerin siyasi aktörlerine ve ülkelere eşit mesafede durduğu fikrinden hareket eden ve Türkiye’nin bölgesel rolüne atıfla kullanılan bir dış politika stratejisi olarak kolaylaştırıcılık ilkesini görmek mümkündür (Aras 2009: 134-135).

Güvenlik-Özgürlük Dengesi: Bu dönem dış politika ilkelerinden biri olarak tanımlanmıştır. Esas olarak 11 Eylül sonrasında ABD tarafından izlenen anti-terör politikalarının küresel ölçekte ortaya çıkardığı özgürlük-güvenlik ikileminin, özgürlüğü kısıtlayıp güvenliği ise arttırdığı bir konjonktürde, Türkiye’nin özgürlük temelli politikalar uygulayarak güvenlik odaklı politikaları ikinci planda görmesi olarak tanımlanmıştır (Davutoğlu 2004). Özellikle de AK Parti iktidarlarının ilk yıllarında küresel ölçekli güvenlik politikalarının karşısında, Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye yönelik demokrasi teşviki kapsamında uyum yasalarının çıkarılması bağlamına işaret etmektedir. Türkiye’nin yaşadığı PKK terörü sıkıntısı nedeniyle güvenlik öncelikli politikaların tercih edilmesinin yerine, demokrasi ağırlıklı bir anlayışa sahip olmak komşularla da daha pragmatist bir ortamda ilişkilerin yürütülmesine imkân tanımıştır (Zentürk 2010).

Güvenlik- özgürlük dengesi ilkesel yaklaşımı kendisini yine en çok Türk dış politikasının Ortadoğu yaklaşımında göstermiştir. Bölge ülkelerinde demokratikleşmenin teşviki ve desteklenmesi şeklinde ortaya çıkmıştır (Davutoğlu 2011: 113). Türkiye bu kapsamda Ortadoğu’da muhalefet konumunda bulunan aktörlerin, anti-demokratik mekanizmalar yüzünden bu konumda olduklarını ve onların bu sebeple desteklenmesi gerekliliğine vurgu yapmış ve özellikle de Arap Baharı süresince söz konusu demokratikleşme vurgusu kendini belirgin bir biçimde göstermiştir. Ancak, her ne kadar güvenliğin ikincil plana atıldığı gibi bir algılamayı doğursa da, bölgesel konjonktürde sorunlu devletlerin ortadan kalkması ve ideolojik tandanslı doğabilecek içsel çatışmaların, Türkiye’nin güvenliğini tehlikeye atacağı gerçeği, bu ilkenin de aslında güvenliğe dair olan yönüne işaret etmektedir. Nitekim, Türkiye’nin Arap Baharı sırasında sergilemiş olduğu demokrasi yanlısı tavrın, kendisine nasıl bir güvenlik tehdidi yarattığı ortadayken, bu ilkeyi farklı biçimde düşünmek zordur.

Komşularla Sıfır Sorun: Özünde komşu ülkelerle var olan sorunları minimum düzeye indirmek şeklinde tanımlanabilecek bu yaklaşım (Aras 2009: 130), bu dönem dış politikasının en çok gündeme gelen ve üzerinde çokça tartışılan kavramıdır. Tanımlamayı genişlettiğimizde sıfır sorun anlayışı, Türkiye’nin etrafının sürekli olarak düşmanlarla çevrili olduğu psikolojisinin sunmuş olduğu defansif yaklaşım yerine, ülkenin jeopolitik olarak önemli bir konumda olduğundan hareketle, bütün komşularla ilişkileri iyi hale getirip, işbirliğinden kazanç elde edebilme imkanı olarak bakmayı olumlayan bir yaklaşım sunmaktadır (Davutoğlu 2004). Bu anlayışın bütüncül bir algısının olmasının ve bir komşu ile çözülen sorunun diğeriyle aynı zamanda başka bir soruna yol açmayacağına belirsiz oluşu ve tüm komşuları türdeş olarak algılaması nedeniyle “gerçekçi” olmadığı yönünde eleştiriler söz konusudur (Tisdall 2010: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/jun/21/turkey-zero-problems-policy>, 14 Mart 2017’de erişildi).

Bu yaklaşım, ilişkilerin tarihsel yönden bazı sorunsalları barındırdığını kabul etmiş ve negatif olan durumların ülkesel ve bölgesel bazda bir istikrar ortamına dönüşmesi çabasını amaçlamıştır. Komşularla sıfır sorun ilkesi aslında diğer dış politika kavramları ve pratikleriyle de ilintili bir imkanlılık durumu sunar. Bu çerçevede sıfır

sorun siyaseti, herkes için eşit güvenliği vurgulayan, ekonomik entegrasyonu önemseyen, farklı kültürlerin bir arada yaşaması gerektiğine inanan, en yüksek düzeyde işbirliğini arzulayan, bölgesellik bilinciyle birlikteliği öne çıkaran, istikrar ve gelişme ile güvenlik ile işbirliği ilkesinin ayrılmazlığını dillendiren bir vizyona işaret etmektedir (Zentürk 2010).

Sıfır sorun siyaseti iddialı bir retoriği barındırması nedeniyle, ne derecede uygulanacağı belirsizleşen bir yapı arz etmiştir. Bununla birlikte, özellik ekonomik entegrasyon konusunda ve yüksek düzeyli işbirliği toplantılarının devamlılığı göz önüne alındığında, yine uygulama alanı olarak kendisine Ortadoğu bölgesini bulmuştur. Suriye ile vizelerin kaldırılması konusunda, Suriye iç savaşına kadar yaşananlar ve karşılıklı ticaret hacminin bölge ülkeleriyle artan seyri bu siyasetin uygulanabilirliğini gösteren veriler olarak okunabilir.

Neorealizm, devletlerin uluslararası sistemin anarşik atmosferinde temel gündemlerinin güvenlik olduğunu söyler. Devletlerin güvenliklerini sağladıktan sonra ancak diğer güç parametrelerinde ilerleyebileceğini-düşünebileceklerini iddia eder (Waltz 1990: 34). Bu bağlamda komşularla sıfır sorun siyaseti, özünde bir güvenlik çemberi oluşturması amacıyla doğrudan ilintili bir anlayıştır. Yine komşularından bir tehdit hissetmeyen ve güvenlik iklimi girdabına düşmeden Türkiye'nin bölgesel etkisinin artırılabilirliği, onun uluslararası sistemde etkisini belirleyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede sıfır sorun söylemi romantik bir söylem olarak dursa da, güvenlik ihtiyacına yaptığı vurgu ve bölgesel ağırlığın sistemsal ağırlığı belirlediği-etkilediği göz önüne alındığında, neorealizmin sistem içindeki devletlerin yalnızca yetenekleri ölçüsünde etkide bulunabildiği savı ile uyumlu bir hale işaret etmektedir.

Çok Boyutlu-Çok Kulvarlı Dış Politika: Türkiye'nin dış politikasında çok yönlülük temasının tartışılması yeni bir olgu değildir. Batı'nın merkezi konumu sabit olmakla birlikte, 1960'lardan itibaren Türkiye'nin çok yönlülük arayışında olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu süreç Batı'ya alternatif aramaktan ziyade, Batı'nın Türk dış politikasındaki ağırlığını dengelemeye çalışmak anlamına gelmektedir. Erhan'a göre bu sürecin başarılı bir şekilde ilerlediği ve AK Parti'nin bu süreci daha da

belirginleştirerek devam ettirdiği söylenebilir (Erhan 2009: 55). Bu noktada Erdoğan Meclis'te kendisinin kurduğu 60. Hükümet Programını açıklarken yaptığı konuşmada:

“Türkiye dış politika gündemi ve sorumluluk alanları açısından çok yönlü ve çok boyutlu bir ülkedir. Tarihi birikimimiz, coğrafi ve kültürel bağlarımız, stratejik konumumuz iyi belirlenmiş ve bütüncül bir çerçeveye oturtulmuş çok boyutlu bir dış politika gerektirmektedir” (Erdoğan 2007: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=105&sayfa_no_son=126&sayfa_no=123&v_meclis=1&v_donem=23&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=008, 4 Temmuz 2017’de erişildi), ifadelerini kullanmaktadır.

Yeni dönem dış politika anlayışının en çok görünür kılınan retoriği olarak karşımıza çıkan çok boyutlu dış politika söylemi, Türkiye'nin merkez ülke olduğu kabulünün getirdiği aktivizmin bir sonucu olarak görülmektedir (Davutoğlu 2004a). Çok boyutluluktan kastedilen farklı uluslararası aktörlerle eşzamanlı ve uyumlu bir ilişki iken; çok kulvarlılıktan kasıt farklı konulara aynı temel ilkeyle yaklaşılması durumudur. Uluslararası ilişkilerin yapısı dinamiktir ve bu atmosferde Türkiye'nin statik, tek boyutlu ve tek parametreyle dış politika yürütemeyeceği fikrinden hareket etmekte olan bu anlayış, farklı kulvarlardaki aktörlerle eşzamanlı bir ilişki kurmayı gerekli görür (Zengin 2010: 86). Bu durum Türkiye'nin bölgesel ve küresel ölçekte kurmuş olduğu ilişkileri ikame angajmanlar olarak görmektense, sistemik olarak algılayıp birbirini tamamlayan unsurlar olarak yaklaşma eğilimindedir (Davutoğlu 2004).

Erdoğan iktidarının henüz ilk yılında yaptığı konuşmada, “Uzak Doğu'dan Amerika'ya, Avrupa'nın bütün ülkelerine, Ortadoğu'ya Orta Asya'ya her yere adımlarımızı attık. Atıyoruz. Türkiye'nin dünya ile en çok konuştuğu bir dönemdeyiz. Aynı zamanda Türkiye'yi dünyanın da en çok konuştuğu bir dönemdeyiz” (Türkiye Bülteni Haziran 2003: 13) diyerek çok yönlülüğe verdiği önemi vurgularken, AK Parti resmi yayın organı olan Türkiye Bülteni 62. Sayıda AK Parti hükümetinin dış politikası konusunda şu cümlelerle çok yönlülüğe vurguda bulunmuştur: “AK Parti iktidarında Türkiye, kapılarını dünyaya açtı. Müslüman ülkeler, Türk Dünyası, Avrupa ve Amerika'da tarihi temaslar gerçekleştirildi. Batı Trakya, Afganistan, Lübnan ve Sudan

gibi ülkeler ilk kez bir Türk Başbakanı tarafından ziyaret edildi. Türkiye bu temaslarla bölgesel liderliğini güçlendirirken küresel siyasetin en önemli aktörlerinden biri haline geldi” (Türkiye Bülteni Ocak-Şubat 2010: 29).

Bu ilke ile birlikte bu dönemde Türk dış politikasının tek bir ülke ya da bölge sınırlamayan, konular düzleminde ise, tek bir soruna endekslemeyen bir konuma sokulması amaçlanmıştır. Pratik uygulamada, Türkiye'nin dış siyasasını salt Batıya indirgmeden, otonom bir biçimde bölge ve küresel ölçekte politika üretebilme üzerine yerleştiren bu söylem, algısal olarak girilen hiçbir ilişkiyi bir diğerine alternatif olarak görmeyip, bir tarafa da gerektiğinden fazla ağırlık vermeden dengeli bir anlayış izlemek üzerine bina edilmiştir (Davutoğlu 2011: 114). Geleneksel dış politika anlayışının Batıcı tek yönlülüğüne yönelik bir muhalefeti temsil eden bu ilkesel yaklaşım, özellikle Ortadoğu ile ilişkilerin derinleştirilmesiyle beraber, Afrika ve Uzakdoğu yönelişlerinde de kendisini göstermektedir. Gül bu hususta şu düşüncelere sahiptir:

“Ortadoğu'nun ülkemiz için bir risk alanından, bir işbirliği ve refah kaynağına dönüştürülmesine çalışılması Türk dış politikasının ihmal edilmemesi gereken boyuttur. Ortadoğu'nun geleceğine yapılacak yatırım, aynı zamanda ülkemizin de geleceğine yapılacaktır. Ortadoğu üzerinde bu denli ısrarla durmam, AB ve ABD ile ilişkilerimizin ağırlık ve önemini değiştirmemekte, aksine buna bir boyut katmaktadır. Bu meyanda, çok yönlü dış politikamızın bu değişik boyutları arasındaki etkileşim, ülkemizi ve halkımızı hak ettiği noktalara taşıyacaktır. Bu etkileşimin bölge ve dünya barışı ve refahı için de bir katkı teşkil ettiğine ve edeceğine inanıyorum. Türkiye'nin Ortadoğu vizyonu işte bu çerçeveye oturmaktadır” (Gül 2007: 447).

Yeni Diplomatik Üslup: Söylem düzeyinde dış politikada yeni bir algı ve yeni bir dil gerekliliğine yapılan vurguyla beraber ortaya atılan bu kavram, esas olarak kimlik vurgusu üzerinden konumlanmıştır. Bu bağlamda Doğu platformlarında Doğulu kimliğinden gocunmadan ama o kimlikle yüzleşip yine o kimlik etrafında tezler ve çözümler üretebilen, Batılı platformlarda ise Batı'nın nosyonlarını özümsemiş, Avrupalı bir bakışla Avrupa'nın da geleceğini tartışabilen bir ülke olabilme fikri üzerine inşa edilmiştir (Davutoğlu 2004). Bir mega kimlik hüvviyeti ile tanımlanabilecek bu ilke, çok

boyutlu dış politika anlayışının da fikirselsel alt yapısını oluşturur. Türk dış politikasındaki bu dönemde ortaya çıkan bu üslup uygulamadaki görünürlüğü ile yeni bir vizyon tanımlamasına da işaret etmektedir (Aras 2009).

Söz konusu yeni üslup, Türkiye'nin askeri gücüne dayanmayı değil de "sivil-ekonomik" gücünü oluşturmayı ve bunu ön plana koymayı amaçladığından, büyük ölçüde "yumuşak güç" siyasetinin temel mekanizması olarak kendini göstermiştir (Davutoğlu 2010). Bu kapsamda 2003 yılında dönemin dış işleri bakanı Abdullah Gül'ün İslam Konferansı Teşkilatı'nda monarşilerin temsilcilerinin bulunduğu atmosferde demokrasiyi ve serbest piyasa ekonomisini önemseyen açıklamaları ile Türkiye'nin Ortadoğu'daki devletleri bir bütün olarak görmesindenense, devletler içindeki aktörleri de ve özellikle de toplumları da etkileyebilen bir dil kullanması ve bunların kabul görmesi, yeni diplomatik üslubun kendini gösterdiği olaylar olarak değerlendirilmektedir (Gül 2007: 480).

Ritmik Diplomasi: Göreceli olarak istikrarlı sürmüş olan Soğuk Savaş döneminden farklı olarak, sürekli değişen bir gündemi ve aksiyona sahip bir uluslararası ortamın var olduğu varsayımından hareketle, statik diplomasi anlayışından dinamik şartlara uyumu sağlayacak dış politika ilkesi olarak kavramsallaştırılmıştır (Davutoğlu 2011: 117). Ritmik diplomasi bu bağlamda, düzenli şekilde bir takip mekanizmasını sağlayıp, en doğru adımları atabilme ve değişimin böylesine hızlı olduğu noktada hesapları faydalı bir şekile dönüştürebilmeyi amaçlamaktadır (Davutoğlu 2005: <http://arsiv.netpano.com/turkiyeyi-markalastiran-ritmik-diplomasi/>, 14 Mart 2017'de erişildi). Ancak bu amaç ya da ritmik bir diplomasi anlayışı bir uyum içinde olmayı gerektirmektedir. Çok taraflı bir sistemik yapıda, dış politika uygulamalarında diğer ilke ve anlayışlarla bir uyumun yakalanamaması, fırsat gözetilirken tam tersine zarara yol açabileceğinden, bütünlükçü bir yaklaşımla hareket edilmesi tavsiye edilmektedir. Bununla birlikte, uyum olsun diye düşünmek ve gerekli riskleri alamamak da atalet durumunu ortaya çıkaracak ve bu da vizyonsuzluğu da beraberinde getirme tehlikesini doğuracaktır (Oğuzlu 2009: 46). Bu kavramsallaştırma, özellikle de çok boyutlu dış politika ilkesiyle beraber daha anlamlı bir hal arz etmiştir. Bu bağlamda da bu dönemde Türkiye'nin etkisini arttığı iddia edilen Ortadoğu'da yaşanan diplomatik hareketlilikte ritmik diplomasinin izlerini görmek mümkündür. Irak'ta değişen dengelerde gerektiğinde

Sünni gerektiğinde Şii liderlerle görüşülmesi, Lübnan'daki aktörlerle bir araya gelme ve İsrail ile arabuluculuk konusundaki çabalar ve İran'ın uluslararası sisteme entegrasyonu için gerçekleştirilen çok taraflı ilişkiler bu kavramın kendini gösterdiği olay ve alanlar olarak okunmaktadır.

2.1.3. Türkiye'nin Jeopolitiğine Yeniden Bakmak

Jeopolitik, dünya siyasetini ve ülkelerin dış politika davranışlarını anlama konusunda en sık başvurulan analiz biçimlerinden biri olarak ele alınabilir. Türkiye'de jeopolitik kavramının farklı bir boyutta öneme sahip olduğu göze çarpmaktadır. Çoğunlukla jeopolitik söylemin ne olduğuna, nasıl geliştiğine, nasıl bir tarihselliğin ürünü olduğuna bakmadan, dış politika ve uluslararası ilişkiler açıklamalarının önemli bir kısmının merkezini jeopolitiğin temsil ettiği görülmektedir (Yeşiltaş ve Durgun 2015: 10). Bu bağlamda, salt coğrafi tanımlar olarak görülmeden, coğrafi özellikleri merkeze alarak ve bu özelliklerin birbiriyle olan ilişki ve farklılıklarının hangi düzeyde olduklarını merkeze alarak, yönetici sınıfın kurumlar ve dış politika pratikleriyle bir jeopolitik söylem ürettikleri görülmektedir. Tam da bu noktada jeopolitiğin, jeopolitik söylem üreten bir mekanizma sonucu kullanışlı bir hale geldiği, toplumsal ve kültürel dayanakları olan ve bu nedenle de bir ideoloji tarafından araçsallaştırılan bir yapıya işaret ettiği belirtilmelidir. Bir coğrafi temsil olarak jeopolitiğin, dış politika kimliği ve jeopolitik düşüncenin yeniden üretimi olarak, ontolojik bir imkan sunduğu görülmektedir (Bilgin 2015: 37). Bu anlamda jeopolitik, pozitivist bir coğrafi alan betimlemesinden siyasi tahayyüllere, ideolojilere ve kültürel bakışlara göre farklılık gösterebilen kurucu bir kavram haline gelebilir. Diğer bir ifadeyle, jeopolitiğin Türkiye'nin dış politika davranışlarını açıklamada belirleyici unsurlardan biri olarak ele alındığında, mekânsal sabitlemelerin, ideoloji ve siyasi duruş kapsamında farklı boyutlarda varlık gösterdiği ve bir meşruiyet zemini sağladığı görülmektedir. Birbirinden farklı siyasi duruşların, dış politika davranışlarında değişik tavırları tavsiye etmelerine rağmen, dış politika uygulamalarının jeopolitik ilkeleri esas alması gerektiği yönündeki fikirleri bu duruma işaret etmektedir (İlhan 1989: 55, Davutoğlu 2007: 58).

Jeopolitik tahayyül, bir devlet ya da toplumdaki farklı kimlik gruplarının kendi ülkelerini komşularına göre, bölgesinde ve uluslararası sistemde “nasıl” ve “nerede” konumladıklarına ilişkin mekânsal söylemlerden oluşur (Newman 2000: https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb6-1_boderlines.pdf: 1 Ocak 2018’de erişildi). Bu noktada jeopolitik tahayyül, toplumların mekan tasavvurlarının sonucu olarak kendi hikayelerini hangi söylemsel alanlar içinde kurguladıklarını gösteren bir nitelik arz eder. Böylece jeopolitik tahayyüller bir siyasi ontoloji konusu olarak ele alınması gereken ve farklı jeopolitik tahayyüllerin kendisini oluşturan siyasi ontolojilerinden ayırtılamaz bir hali işaret eder. Nihayetinde, söz konusu coğrafi temsillerin hepsi özünde coğrafyanın bir temsilini sunmak suretiyle siyasi olana içkin bir yapıdır. Daha açık bir ifadeyle, bir siyasi ontoloji olarak jeopolitik tahayyüller, mekan-zaman ilişkisinin merkezde olduğu jeopolitik söylemleri belirli bir varoluş, belirli bir bilgi ve belirli bir siyasi değerler ekseninde oluşturur ve ortaya çıkarırlar (Yeşiltaş 2014: 32).

Türkiye’nin AK Parti döneminde Ortadoğu siyasetini anlamak bu noktada bir siyasi ontolojiye oturduğu düşünülen jeopolitik tahayyülü anlamayı da gerekli kılar. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin bu dönemde Ortadoğu siyasetini belirleyen kuramsal-zihinsel etmenlerden bir diğeri yönetici kadronun jeopolitik anlayışıdır ve bunun hâkim anlayışla olan farklılığıdır. Türkiye’de ortaya çıkan jeopolitik tahayyüllerin farklılıklarının temel noktası onların dayandığı siyasi ontolojilerinin değişkenlik göstermesidir. Bu bağlamda, AK Parti dönemi jeopolitik algısının, esas itibarla dönemin siyasi ontolojisinin farklılığından kaynaklandığı, dış politikanın kavramlar dizgesi etrafında doktrinleştirilmesinin bizzatı söz konusu ontolojinin yansıması olarak görülmesi gerektiğidir.

Yeşiltaş, Türkiye’de farklı siyasi ontolojilerin kaynaklık ettiği coğrafi temsil ve ifade biçimlerinin, köprü, merkez ve tampon gibi kavramsallaştırmalarla Türkiye’nin konumunu betimleyen ve paradigma olma iddiasını taşıyan üç farklı jeopolitik anlatının varlığından bahseder. Her biri belirli siyasi varsayımları merkeze alarak, basit birer coğrafi ve jeopolitik tasvirde daha fazla biçimde, Türkiye’nin ve Dünyanın belirli bir tasvirine odaklanan ve özünde kendi sosyo-politik varsayımları ekseninde siyasal pratikler öneren bu anlatılar, Kemalist, Türkçü-Milliyetçi ve İslamcı-Muhafazakar

tasavvurlardır. Türkiye’yi içinde bulunduğu bölgesel sistemin kendi tarihselliğini “göz ardı” edip evrensel ve seküler “modernist” bir teolojiden yola çıkarak okuyan ulus-devlet merkezli bir coğrafi temsili içeren Kemalist jeopolitik anlayışın; güçlü devlet anlayışı ekseninde şekillenen kodlama biçimine nüfuz etmiş “asker-millet” metaforu, toplumsal yaşamın militarist tahkimi biçiminde ifade olmuş ve bu onun siyasi ontolojisini ifade etmiştir. Yine, Türkçü-Milliyetçi jeopolitik tahayyül tarih ve mekan anlatisının merkezinde Türkçülüğü koymuştur ve bu bağlamda Türkçülük, Türkiye’nin Orta-Asya merkezli konumlamasında ontolojik bir imkan sunmuştur. Aynı biçimde, medeniyet ve İslam kavramlarını merkeze alan İslamcı-Muhafazakar jeopolitik anlatı da varlığını bu unsurlara indirgemıştır (Yeşiltaş 2015: 63-93). Bu bağlamda, Kemalist jeopolitik modelin temel nesnesi ulus, coğrafi tahayyülü ise sınırları belirlenmiş bir toprak parçası üzerinde homojenliği tartışmasız ulus-devlet iken; Türkçü-Milliyetçi jeopolitik modelin nesnesi “ırk”, coğrafi tahayyülü ise sınırların da ötesine uzanan etnik bir jeopolitik bütünlüktür. “Medeniyeti” jeopolitik modeli açısından nesne olarak alan İslamcı-Muhafazakar tasavvur için coğrafi anlayış ulus ötesi bir jeopolitik bir kategori olarak “ümmetin” coğrafi bütünlük temsiline dayanan algıdır (Durgun 2012: 33).

Kemalist jeopolitik model, iki ana ekseninde işleyen bir paradigma olarak Türk dış politikasının kurucu söylemlerinden biridir (Uzer 2010). Cumhuriyetin kurucu ideolojisi olarak ortaya çıkmış ve şekillenmiş olan Kemalizm, iç siyasal rejimin işleyişini belirleyen bir devlet kuramının oluşmasına kaynaklık ettiği gibi; Cumhuriyetçi güvenlik kültürünün oluşmasına ve tarihsel olarak farklı dönemlerde yeniden üretimine de kaynaklık edecek biçimde, bir dış politika doktrini olarak Türkiye’nin jeopolitik muhayyilesinin belirleyici unsuru haline gelmiştir (Yeşiltaş 2013: 668). Mustafa Kemal Atatürk’ün “Yurtta sulh, cihanda sulh” anlayışı söz konusu güvenlik kültürünün temel felsefesi ve dış politikanın ana prensibi olarak tayin edilmiştir. Bu ilke, Kemalist jeopolitik tahayyülün coğrafya söylemine ve dış politika angajmanlarına doğrudan nüfuz etmiştir. Kemalist dış politika paradigmasını da şekillendiren ve Kemalizm’in coğrafi tezlerine dayanan üç temel ilkesi toprak bütünlüğü, ulusal bütünlük ve sekülerizmdir (Durgun 2015: 100).

Toprak bütünlüğü, Osmanlı’dan Cumhuriyete tevarüs edilen toprak kaybetme endişesi olarak Türk dış politikasında en belirleyici ulusal çıkar öncelikleri arasında yer

alsa da; yalnızca dış politikada ulusal çıkarın öncülleri arasında yer almakla kalmamış, aynı zamanda dış politika ve Türkiye jeopolitik algısının da kuruculuğunu yapmıştır. Sevr'den sonra Lozan'la birlikte ulus-devletin territorial sınırları, jeopolitik algılamının tahkimi ve yeniden üretilmesi sırasında bütünleştirici bir unsur vazifesi görmüştür. Bu bağlamda bu vazife, ulusal sınır ile bu sınırın dışında kalan mekanlar arasında oldukça net bir çizgi çeken ve jeopolitik kodları da bu sınırlar içinde üreten bir misyonla kendini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, toprak bütünlüğü, içeride ulusal cemaati homojen bir millet tasavvuruna dönüştüren mekânsal bir referans noktasını ifade ederken, aynı zamanda bu ulusal cemaati ideolojik ve pratik olarak ülkenin topraklarının korunması için savunmacı bir hareket tarzını gerektiren korumacı ve savunmacı bir stratejik zihniyete de kaynaklık etmiştir. Pratik düzeyde ise Kemalizm, Osmanlı'nın tarihsel coğrafi kodlarını kendi jeopolitik anlayışından dışlayan bir mekan idrakini devreye sokmuştur. Bu haliyle Kemalist jeopolitik toprak bütünlüğü merkezinden çıkarak ulusal ve dış mekanı kendi tarihselliğinin dışında yeniden kurgulayan bir yapıya işaret etmektedir (Yeşiltaş 2014: 35-36).

Ulusal bütünlük söylemi, Kemalizm'in ulus-devlet algısı çerçevesinde, homojen ve seküler bir millet niteliği eşliğinde jeopolitik söylemde belirleyici bir nokta arz etmektedir. Ulus-devlet Kemalist jeopolitiğin en temel referans noktasını temsil eder ki; bu durum Türkiye'nin biz kimiz? sorusuna verdiği yanıtla anlaşılabilir olmaktadır. Kurucu liderlerin bu soruya verdikleri cevap "Batılı" olmuştur (Bilgin 2009). Gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında gerekse de Soğuk Savaş dönemi boyunca, coğrafi konum ideolojik olarak nerede durulduğu üzerinden önem arz eden bir yapıya işaret etmiştir. Türkiye'nin NATO üyeliği ve Sovyet karşıtı duruşu "Batılılığının" göstergesi olarak anlaşılmalı ve din, kültür ya da medeniyet unsurları yerine, Türkiye'nin Batı kanadında bulunmasının jeopolitik belirleyiciliğinin merkezini oluşturacağı düşünülmüştür (Bilgin 2004: 265). Jeopolitiğin siyasal varsayımlar ve duruşlardan hareketle ortaya çıkan bir algısal düzlemi ifade ettiği düşüncesinden hareketle, Türkiye'nin "Batılılığı" ve onun sağlaştırılması, Kemalist jeopolitik anlayışın, Türkiye'yi Batılı bir ülke olarak konumlamasında merkezi noktayı teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle, Kemalist jeopolitik, toprak bütünlüğü üzerinden ifade edilebilecek güvenlik tesisinin, ulusal bütünlük ve

seküler bir yapıyla “Batılı” olmaktan geçtiğini ve Türkiye’nin jeopolitik konumunun da bu ölçüde “Batılı” olduğu anlayışı üzerine bina edilmiştir.

Türkiye’nin jeopolitiğinin ne olduğu konusunda Kemalist anlatının söz konusu bakışı iki temel endişenin yerleşik bir hale gelmesine de yol açmıştır. Türkiye’nin küresel sistem içinde konumunun neresi olduğuna ve bu konumun nasıl bir kimliğe tekabül edeceğine ilişkin belirsizliği ifade eden jeopolitik endişe, özellikle kendisini Türkiye’nin Batılı bir ülke olmadığı yönündeki iddialara verilen cevapta göstermiştir. Bu endişe gerek AB içinde gerekse de Transatlantik ittifakında Türkiye’nin Batılı bir ülke olmadığı iddiaları gündeme geldiğinde, Türkiye Avrupa güvenliğine sağladığı katkı ve seküler modern bir devlet olma durumuyla kendini gösteren bir nitelik taşımıştır (Bir 1998). Öte yandan toprak bütünlüğünün korunmasına yönelik olarak varolan endişe territorial endişe kapsamında değerlendirilmiş ve önemli bir jeopolitik kodlama işlevi görerek, Osmanlı-Türk stratejik zihniyetin hayat damarlarıyla eklemlenme alanlarından olan mekan ve zaman idrakinden bir kopuşa yol açmıştır. Çokçası “köprü” kavramıyla ifade edilen bu yeni durum Türkiye’nin mekan ve kimlik idraki konusunda arada kalmış bir jeopolitiğe sıkışmışlığını ifade etmiştir (Yeşiltaş 2014: 38). Bu durum Kemalist jeopolitik anlayışın, yaşamış olduğu kaygılar nedeniyle, tarihsel olarak sahip olunan bölgesel hinterland alanlarından bir kopuşa işaret etmektedir. Türkiye, Kemalist jeopolitiğin hakimiyetinde, modern ulus-devlet sınırları ve homojen bir seküler toplum anlayışı ekseninde, güvenliğin tahkiminin Batılılaşma ile sağlanabileceği düşüncesiyle (Bilgin 2015: 42), Osmanlı’nın coğrafi ve tarihsel derinliğini jeopolitik bir güvensizlik olarak algılamış ve bu bağlamda da bir kopuşa karşılık gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye’nin Ortadoğu’ya bakışında da söz konusu jeopolitik anlayışın etkide bulunduğu söylemek yanlış olmayacaktır. Türkiye, iki Dünya savaşı arasında ve Soğuk savaş sırasında da Ortadoğu’ya sahip olunan tarihsel miras ve mekan unsurlarının sunabileceği imkanlar dairesinde bakmadan, bazı geniş etkileri bulunmayan güvenlik paktları çerçevesinde yaklaşmış ve bu durum daha çok Türkiye’nin duymuş olduğu güvenlik endişelerinin giderilmesinin yolunun, Batının politika ve kurumlarına dahil olma biçiminde, Batılı bir devlet olmaktan geçmesinde görmüştür.

AK Parti'nin Ortadoğu politikasında kuramsal-zihinsel etmelerin bir hasılası olarak okunabilecek jeopolitik algısı, özellikle yine Davutoğlu merkezli bir okumayı zorunlu kılarak ve yine onun dış politikayı doktrinleştirme düşüncesi çerçevesinde kullanmış olduğu kavramların oturduğu kontekst olarak değerlendirilebilir. Zira, İslamcı-Muhafazakar bir anlatı olarak AK Parti'nin sahip olduğu düşünülen jeopolitik anlayışı, tarihsel sürekliliğe işaret eden, mekânsal imkanların önemini öne çıkaran ve bunların ötesinde “ben idraki” kavramında vücut bulan bir derinliği ifade etmektedir.

Bu dönemin jeopolitik anlatısı siyasi ontolojisini, sınırları daha geçişken bir ulus-devlet modeli üzerine kurarken, diğer anlatıların “Türkiye hikayesinden” bir kopuşu temsil etmektedir. Bu kopuş; a) seküler-milliyetçi territoryal devlet kimliği karşısında muhafazakar-demokrat ulus-devlet kimliği anlayışıyla ulus-devlet ötesi bir coğrafi mekan idrakini, b) Batı merkezli medeniyet düzenine eklenmiş Batıcılık anlayışı karşısında İslam dünyası temsilini ve tarihi Avrupa merkezli evrensel tarih içinde eritmeyi kabul etmeyen çoğulcu bir uluslararası düzenin varlığını ve c) geleneksel jeopolitik söylemlerde hakim ilke olan “jeopolitik endişe” yerine jeopolitik esnekliği koyan yeni bir siyasi ontolojiyi merkeze koyma amacına işaret etmektedir (Yeşiltaş 2014: 32). Bu merkezde, özellikle Kemalist anlatının tarihsel bir radikal kopuşu ifade ettiği eleştirisi üzerinden, Türkiye'nin tarihsel jeopolitik hinterlandından ayrıştırıldığı ve bu durumda pasif bir stratejik zihniyete sebep olduğu (Davutoğlu 2007: 118), bunun yerine medeniyetsel bazda bir revizyonizmin zaruritesi üzerinden bir jeopolitik kurgulama yapılması gerektiği düşünülmektedir. Coğrafyaların verili şeyler olmasına karşın, medeniyet bileşeni dahil olmadan haritaların bir mana ifade etmediği düşüncesi üzerinden Davutoğlu, medeniyetlerin kendi “ben idraklerinden” hareketle coğrafi algılamalar geliştirdiği düşüncesindedir (Davutoğlu 2007: 101). “Ben idrakinin” sadece bireysel bir şuur hali olmaktan çok toplumların zaman idrakleriyle, mekan idraklerinin dışa vurmuş bir medeniyet idrakini ifade ettiği düşüncesi ışığında, Türkiye'yi 20. yüzyılın başında ortaya çıkmış bir ulus devlet olarak tanımlamak yerine, tarihsel süreklilik içinde güçlü devlet geleneği olan ve Osmanlı mirası üzerine kurulmuş bir modern ulus-devlet olarak tanımlamanın olması gereken “ben idrakine” daha uygun olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde jeopolitik, coğrafi kategorilerden çok, tarihsel süreklilik

unsurlarıyla beraber anlaşılmakta ve medeniyetsel tasavvurun bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu dönemin jeopolitik anlayışı, Türkiye'nin jeopolitik konumunun geleneksel yaklaşımına bir itirazı içermektedir. Diğer jeopolitik anlatılardan farklı biçimde, Türkiye'nin jeopolitik konumunun mekan ve tarih algısı bakımından değişik bir boyuta koymayı teklif eden bu duruş, Türkiye'nin bir yenilenmeyle birlikte uluslararası sistemdeki yerinin de güncelleneceği iddiasındadır (Davutoğlu 2007: 6). Bir dış politika stratejisini de beraberinde getirecek olan çok boyutlu bir yaklaşımla, Türkiye'nin jeopolitğinin tarihi ve coğrafi derinliğe ulaşması gerektiği ve bu durumun Türkiye'nin kendini algılamasında ve küresel sistemdeki yerini belirlemede hissedilebilir bir iyileşmeyi beraberinde getireceği düşüncesi hakimdir (Yeşiltaş 2014: 44). Diğer bir deyişle, Türkiye'nin jeopolitik anlayışında ortaya çıkacak, tarihsel ve mekânsal derinlik merkezinde ülkenin “ben idrakini” güncellemesi ya da özüne kavuşması ile ortaya çıkacak revizyonizm, Türkiye'nin uluslararası güç dengelerinde ağırlığını koyabilmesine imkan tanıyacak bir yapıya işaret etmektedir. Ancak söz konusu güncellenmenin çok boyutlu bir süreçle mümkün hale gelebilmesi, devletin dış politika yapımını etkileyen stratejik zihniyetin kabiliyetine bağlı bir durumdur. Türkiye'nin varlık bilinci ile uyumlu bir coğrafi algısının merkezinde, Türkiye coğrafyasının tarihsel bazda dünya siyasetinin merkezi konumunu ifade eden bölgeler arası konumu, onun sahip olduğu mekânsal ve tarihsel derinliğe karşılık gelmekte olup, bu durum Türkiye'nin tek yönlü bir jeopolitik algılamasının yanlışlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye Kemalist jeopolitik anlatının söylediğinden farklı olarak hem Doğu'nun hem de Batı'nın bir parçası olmak durumunda görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye jeopolitik olarak tarihsel bazda Osmanlı'nın sağlamış olduğu mekânsal derinleşme ve kültürel çokluk bağlamında, tek boyutlu bir coğrafi bilince sahip olmamalı ve bu durumun böylesi bir derinliğe işaret ettiği noktada Türkiye'nin sistem içindeki “kapasitesini” tek yönlülüğe hapsetmemeli sonucunu doğurmaktadır.

AK Parti'nin Ortadoğu yaklaşımını söz konusu anlayışa oturtmak mümkündür. Zira dönemin jeopolitik algısı, buraya kadar yazılmış olan dış politikada merkez kavramlar olarak nitelenebilecek, tarihsel derinlik, dinsel özdeşlik ve “ben idraki”

unsurların bir toplamına işaret etmektedir. Başka bir deyişle, jeopolitik düşünüş söz konusu kavramlara ontolojik bir zemin sunmuştur. AK Parti'nin Davutoğlu öncülüğünde Ortadoğu'ya yüzünü daha çok dönme çabası, Türkiye'nin sahip olduğu iddia edilen jeopolitik gücü ve buna dayanak teşkil eden tarihsel ve mekânsal derinliğe dayanmaktadır. Nitekim, politika yapıcılarının bahsedilen örneklerde de görüleceği gibi, Ortadoğu'da güvenlik tesisi ve etkin olunabilme çabasının, Türkiye'nin uluslararası sistemde konumunu belirleme hususunda bir etki yaratacağı düşüncesi mevcuttur. Bu bağlamda, AK Parti dönemi Türkiye jeopolitiğini yeniden düşünerek, ona klasik anlayıştan farklı bir boyutta yaklaşarak, tek taraflı bir medeniyet algısının dışında yaklaşmış ve Türkiye'nin bir jeopolitik derinliğe de sahip olduğu düşünülmüştür. Ortadoğu bu noktada bir başlangıç noktası olarak görülse de, özellikle Afrika bazında girişilen ivmeleme çabaları da söz konusu derinliğe işaret etmektedir. Bu bölgelerde daha çok ve etkin görülme arzusu aslında, jeopolitiği sunmuş olduğu ontoloji ile ilgilidir. Nasıl ki; Kemalist anlatı için devletin “Batılılığı” izlenen politikalarda bir ontolojik imkan sunmuşsa; bu dönem açısından da Türkiye'nin sahip olduğu düşünülen çok boyutlu, mekânsal ve tarihsel derinliğe dayalı medeniyetsel yaklaşım özellikle Ortadoğu'da daha çok görülmesinde zemin teşkil etmiştir.

2.2. Sistemsel-Olgusal Etkenler

Bu dönemin dış politika anlayışını yalnızca, politika üreticilerin algılamaları ya da dayanakları merkezinde değerlendirmenin eksik olacağı, uluslararası sistemin yaşadığı değişikliklerin ve ülkelerin ikili ilişkilerinin dış politikalarını etkilemede ciddi bir ağırlığı teşkil ettiği düşünüldüğünden, bu bölümde AK Parti dönemi dış politikasını etkileyen sistemik ve olgusal unsurlara yer verilmiştir. Bu kapsamda belirtilmesi gereken husus, sistemik unsurların dış politika yapımındaki etkisini daha çok Türkiye'nin tavrı ve geliştirdiği politikalar bakımından incelendiğidir. Bunun dışında bu kısımda, Türkiye'nin dış politikada etki unsuru olarak görülebilecek olan ekonomik gelişmişlik ve yumuşak güç unsurlarındaki ilerlemenin, dönemin dış politika retoriğindeki yeri ve kullanım alanları da ifade edilecektir.

2.2.1. Değişen Siyasi Ortam

Türkiye'nin Ortadoğu siyasetinin ve genel olarak dış politikasını etkileyen sebeplerden bir diğerini de bölgesel alanda yaşanan ama dinamikleri uluslararası arenada yatan, siyasi olaylar ve bunlara verilen tepkiler oluşturmaktadır. Bu dönemde Irak, Filistin ve Lübnan'da derinleşen krizlerin bölgeye yayılma potansiyeli, Türkiye'nin İsrail ile yaşamış olduğu gerilimler ile bölgesel sorunlarda çoğu zaman arabulucu/kolaylaştırıcı olarak müdahil olması belirleyici unsurlar olarak göze çarpmaktadır. Bu çerçevede vurgulanması gereken ilk husus, 11 Eylül saldırılarıyla beraber ABD'nin bölgede, terör kaynaklı olarak gördüğü sorunlara müdahale etme amacıyla birlikte öncelikle Afganistan ve ardından da Irak'a askeri müdahalede bulunmasının ciddi bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmesidir. Öte taraftan, yaşanan bu müdahalelerle birlikte, kurulacak "yeni düzenin" ne yönde evrileceği de bir başka sorunsal olarak ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede Büyük Orta Doğu Projesi (BOP) olarak nitelenen yaklaşım bölgedeki dinamiklerin nasıl olması gerektiği hususunda bir yol haritası sunma girişimi olarak okunmaktadır. 1 Mart'ta ABD'nin Irak'a müdahalesinde Türkiye'nin konumun belirleneceği Meclis oylaması, yalnızca bir dış politika kararı olmaktan çok Türkiye'nin bölge içinde ve dış politika yapımında ciddi bir algısal değişikliği işaret etmiştir. Yine BOP ile birlikte Türkiye'nin bu söyleme yaklaşımı da Ortadoğu'nun politik arenasındaki değişimleri de gösteren bir başka etken konumundadır. İsrail'in bölge siyasetinde ve halklar nezdinde algılanışı ile Türkiye'nin arabuluculuk girişimleri Ortadoğu'da artan etkinin sebepleri olarak tartışılacaktır.

2.2.1.1. 1 Mart Tezkeresinin Reddi ve Değişen Türkiye Algısı

11 Eylül 2001'de El-Kaide'nin New York'ta Dünya Ticaret Merkezi'ne ve Washington'daki Pentagon'a düzenlediği saldırılar, hem ABD iç ve dış politikasında yeni bir döneme girildiğini gösterdiği gibi, hem de küresel ölçekte daha önce hiç görülmeyen bir dönemin başladığına işaret etmekteydi. ABD, Pearl Harbor baskınından beri ilk defa kendi topraklarında, üstelik de kendi uçakları tarafından vurulmuştur. Vurulma anının görüntülerinin canlı yayında izlenmesinin yarattığı endişeden sonra ABD bu duruma,

Patriot (Yurtsever) Yasası ve İç Güvenlik Bakanlığı (Department Of Homeland Security) gibi önlemlerle reaksiyon göstermiştir. Saldırının Arap ülkelerinden, Latin Amerika'ya kadar dünyanın pek çok yerinde yarattığı ruh hali, Amerika'ya duyulan hissiyatı ve karşılıklı da göstermiştir. Bu saldırıların yanında, İngiltere, İspanya, Ürdün ve İstanbul'da meydana gelen terör saldırıları, uluslararası politikanın gündeminin de değişmesine sebep olmuştur. Terörizm, bölgesel ayrılıkçı hareketler, toplumsal huzursuzluklar biranda uluslararası politikanın gündemine oturmuştur. Böylesi bir atmosferde ABD terörizme karşı savaş söylemini kendi merkezine yerleştirmiş ve “terörizme karşı küresel savaş” (global war on terrorism) anlayışı öncelikle Afganistan ve ardından da Irak'a yönelik müdahale ile kendini göstermiştir. Burada vurgulanması gereken bir husus ya da diğer bir ifade ile ABD'nin söz konusu müdahaleleri yapma hakkını kendinde görmesi, Eylül 2002'de yayımladığı Yeni Ulusal Güvenlik Belgesinde terörü öncelikli tehdit olarak tanımlayıp, önlemek için ön-alıcı savaş (pre-emptive war) kavramında ifade bulan, herhangi bir tehdit yokken de ileride oluşması muhtemel durumlarda bile derhal müdahale hakkını kullanabileceğini (Yeni Ulusal Güvenlik Stratejisi için: <https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, 16 Mart 2017'de erişildi), belirtmesinde yatmaktadır.

ABD 20 Mart 2003'te “Irak'a Özgürlük Operasyonu” adını verdiği Irak işgaline başlamıştır. Saldırıya gerekçe olarak gösterilen iki sebep, Irak'ın El-Kaide ile işbirliği yaptığı ve ülkede kitle imha silahlarının bulunduğu iddiasıdır. Saddam Hüseyin'in El-Kaide'yle hiçbir zaman ilişkisinin olmadığı, her ne kadar Amerikan Dış İşleri Bakanı Powel'ın Irak'ın kitle imha silahlarına sahip olmasını bir ay ya da birkaç yıl bekleyemeyiz çıkışına rağmen (Powel 2003: <https://www.youtube.com/watch?v=ErIDSJHRVMA>, 01 Temmuz 2017'de erişildi), Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu denetçilerinin ülkede yaptığı araştırmaların sonucunda kitle imha silahlarına dair bir bulguya erişememeleri (Uluslararası Atom Enerjisi Irak Raporu İçin 2004: http://www.npr.org/documents/2004/cia_wmd/vol1.pdf, 01 Temmuz 2017'de erişildi), müdahalenin meşruiyet sıkıntısının ne derecede büyük olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede durumun farkında olan ABD, uluslararası platformlarda ve özellikle de Birleşmiş Milletler nezdinde bir konsensüs ile müdahalenin yapılması için çaba

harcamıştır. Fakat başta Fransa olmak üzere, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin üyelerinin karşı duruşları sonucu ABD, kendisine destek veren İngiltere, İtalya, İspanya başta olmak üzere kimi Doğu Avrupa ülkeleriyle beraber operasyonu başlatmıştır.

1 Mart'ta Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde oylanan ve reddedilen tasarı, gerek uluslararası meşruiyetin sağlanması gerekse de Türkiye'nin Irak'la sahip olduğu konum nedeniyle büyük önem taşımıştır. ABD Irak'a yönelik olarak yapacağı operasyonda hem başta Türkiye olmak üzere bölge ülkelerinin desteğini aramış, bu yönde bir dizi diplomatik ve siyasi görüşmeler gerçekleştirerek meşruiyet unsurunu NATO ayağına kaydırmak istemiş hem de söz konusu tasarı ile olası Irak operasyonunda Türkiye'nin desteği ile açılacak bir kuzey cephesi ile daha rahat ve hızlı bir sonuç alınacağına dair projeksiyonunu hayata geçirebilmeyi düşünmüştür.

ABD'nin Türkiye'de Irak müdahalesi için 62.000 asker, 255 savaş uçağı ve 65 helikopter konuşlandırmasını öngören, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Anayasa'nın 117. Maddesine göre milli güvenliğin sağlanması için hükümet tarafından belirlenecek esaslar üzerine Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gerektiğinde Kuzey Irak'ta konuşlandırılmasını ve askeri hareket sırasında yabancı silah kuvvetlerine mensup hava unsurlarının Türk hava sahasını 6 ay süresince kullanmasını ve yabancı askeri güçlerin de ülke içinde 6 ay süreyle kalabilmelerine ilişkin izni içeren tezkere, TBMM'de 1 Mart'da 533 milletvekilinin katılımıyla yapılan oylamada, 250 ret, 264 kabul ve 19 çekimser oy ile reddedilmiştir (Bila 2004: 252). Her ne kadar 20 Mart'ta kabul edilen tezkere ile yabancı silahlı kuvvetlere ait hava unsurlarının Türk hava sahasını 6 ay süresince kullanmalarını içeren onay TBMM'ce verilmiş olsa da (Tezkere Metni için: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/karartbmmc087/karartbmmc08700763.pdf, 16 Mart 2017'de erişildi) yeni bir cephe ile müdahalenin kolaylaştırılmasını isteyen ABD beklentileri karşılanamamış, bu durum iki müttefikin karşı karşıya gelmesini sağladığı gibi, Türkiye'nin NATO konsepti ve Batı bloğu içerisindeki yerinin sorgulanmasını da beraberinde getirmiştir.

1 Mart'ta TBMM'nin sergilemiş olduğu tavır, Türkiye'nin bölgesel ve küresel politikalarında ve algılanışında ciddi değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu

değişiklikleri anlayabilmek, tezkerenin geliş sürecini ve politika yapıcılarının tavırlarını anlamakla da doğrudan ilintilidir.

ABD'nin Irak'a müdahale konusunda kararlılığı karşısında siyaset yapıcılar, müdahalenin Türkiye'nin yararına olup olmadığını ya da ülke politikalarının Amerikan müdahale planlarıyla örtüşüp örtüşmediğini değerlendirmiştir. Bu hususta, Türkiye'nin bölgedeki rolünün güçlendirilmesi ve petrol açısından zengin Kerkük ve Musul'da hak aranmasını, savaşın doğuracağı fırsat alanlarından faydalanılması gerektiğini söyleyen (Yazıcıoğlu 2003: <http://www.yenisafak.com/arsiv/2002/ekim/15/p2.html>, 16 Mart 2017'de erişildi)³ şahin görüşler dışında, ortak bir görüşün hâkim olduğu görülmektedir. Genel olarak Türkiye politika aktörleri, Irak'a bir Amerikan müdahalesine karşı olumsuz bir tavır takınmış, Türkiye'nin stratejik düşünüp, stratejik davranması halinde krizin fırsatlar beraberinde getireceği şeklindeki görüşler azınlıkta kalmıştır (Cengiz Çandar, Irak'a olası bir müdahalenin Türkiye için ciddi fırsatlar sunduğu düşüncesindedir. <https://www.csis.org/turkey/event020306.htm>, 16 Mart 2017'de erişildi). Bu çerçevede ABD ile tezkere görüşmelerinin sürdüğü zamanlarda bile Türkiye Irak konusunda kendi çıkarları peşinden koştuğu izlenimi vermemek için çaba sarfetmiştir.

Türkiye'nin Irak savaşı öncesinde sergilemiş olduğu tavrın, geleneksel dış politika anlayışının devamı açısından revizyonist değil statükocu olduğu söylenebilir. Savaşın fırsatlardan çok krizleri beraberinde getireceği düşüncesi ve olası bir müdahalenin içsel, bölgesel ve uluslararası alanlarda da uygun olmayan atmosferi, Türkiye'nin cüretkâr olmasındansa, daha ihtiyatlı davranmasına yol açmıştır. Bu durum savaşı önlemek için Türkiye'nin krize barışçıl bir çözüm bulmak yolunda çaba göstermesi biçiminde olmuştur (Yaşar Yakış: 3 Hassas Mesele, Hürriyet, 3 Haziran 2003, <http://www.hurriyet.com.tr/3-hassas-mesaj-38527672>, 16 Mart 2017'de erişildi). Türkiye önderliğinde Irak'a Komşu Ülkeler Platformu toplantıları düzenlenmiş ve savaşın önlenmesi için diplomatik girişimler gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin bu tarz girişimler ile savaşın engellenebilmesi çabası esas olarak iki sebepten dolaydır. İlki, Kürt sorunundan kaynaklanan güvenliğe ilişkin faktörlerdir. Kuzey Irak'ın belirsiz konumu ile PKK'nın bu bölgedeki etkinliği ile

³ Büyük Birlik Partisi Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu, milliyetçi bir yaklaşımla, Kürtlerin Kuzey Irak'taki varlığına karşı Türkiye'nin bu fırsatı değerlendirip bölgede hâkim olabileceği düşüncesindedir.

olası bir müdahale sonrasında bölgede oluşabilecek bir Kürt Devleti ihtimali, Türkiye için kötü bir senaryo idi ve bu kapsamda da nereye gideceği belli olmayan savaşa yelken açmaktansa mevcut statükonun devamı Türkiye'nin savaşı engelleme girişimlerindeki ilk gerekçeyi oluşturmaktadır (Yavuz 2004: 119-122).

Birinci Körfez Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik sıkıntılardan sonra, Türkiye olası bir savaşın yine yaşatacağı ekonomik darboğaz ve bölgede ticaret ağını genişletme amacına balta vuracak olması, savaşın engellenme çabasındaki ikinci sebebi oluşturmaktadır (Çandar 2012: 392).

ABD'nin Irak'a müdahale konusundaki keskin tavrı, Türkiye'nin kendisini savaştan yalıtması zor bir duruma sokmuş ve diplomatik tüm çabalara rağmen savaşın kaçınılmazlığı durumu ABD ile işbirliğini gerekli kıldığı gibi, bu politikayı meşrulaştırma zorunluluğunu doğurmuştur.

Aşırı elverişsiz koşullarda altında böylesi bir yönü seçmek bir anlamda ehven-i şeri tercih etmek manasını taşımaktadır. Yeni iktidar olmuş AK Parti, Başbakan Abdullah Gül'ün liderliğinde hem içerde hem de dışarda retoriksel bir süreç yürütmüştür. İçerde olası bir savaşa karşı %83'lerde hayır diyen bir halkın ("Halk Savaşa Karşı", Cumhuriyet, 6 Aralık 2002) olduğu noktada, ahlaken ve siyaseten komşu ülkede olacak savaşa karşı rahatsızlık dillendirilmişken, reelpolitik argümanlar da devreye sokularak meşruiyet sorunu olsa dahi Türkiye'nin ABD'ye desteğinin ekonomik ve güvenlik kaygıları merkezinde gerekliliği ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede ABD ile yaşanabilecek ekonomik kayıplara yönelik olarak bazı pazarlıklar yapılmış ve söz konusu kazanımların tamamen tedbir amaçlı bir nitelik taşıdığı, doğabilecek riskleri minimize etme hedefi içinde değerlendirilmesi gerektiği ve herhangi bir yayılmacı ya da saldırgan duruma işaret etmediği uluslararası platformlarda dile getirilmiştir. Bu durumu AK Parti'nin dış politikadaki ilk ciddi sınavı olarak göreceğimiz olursak, ideolojik veya idealist bir kimliksel yaklaşımdansa, daha çok uluslararası meşruiyeti ve reelpolitik kaygıları gözetilen bir dış politika izlendiği söylenebilir. Bu bağlamda da geleneksel dış politikanın sunmuş olduğu stratejik kültür ve dış politika algılamalarının bir süreklilik hali içerdiği ve faydacı kaygılarla oluşturulan, bununla birlikte meşruiyet söylemini de etkin biçimde kullanan

ama aynı ölçüde de şartların zorlayıcılığı bağlamında göz ardı edebilen AK Parti'nin tezkeresi ile vücuda gelmiş hükümet politikası, devlet politikasıyla uyuma işaret etmektedir (Kardaş 2010: 371).

Bu konjonktürde ortaya çıkan, ABD işbirliğini sınırlı ölçülerde tutan 1 Mart tezkeresinin reddi, dış politikanın hükümet kanadından algılanışı ve bu çerçevede çok taraflı dış politika anlayışına yapılan vurgu ile ret kararının bölge üzerindeki Türkiye algısı konusunda ciddi etkileri olmuştur.

AK Parti'nin İslamcı bir gelenekten mülhem kurucu kadrosunun iktidara gelmesiyle beraber gerek iç gerekse de dış politikada nasıl davranacağı ve hatta özünde Necmettin Erbakan'ın yaptığı gibi Batı'yı sorunsallaştıran yaklaşıma benzer bir tavırla Türkiye'yi Batı'dan koparıp koparmayacağı merak edilmiştir. Bu çerçevede 1 Mart tezkeresi AK Parti'nin bu konuda verdiği ilk sınavdır denebilir. AK Parti lider kadrosu, Batı yanlısı bir politika izlemeye kararlı bir görüntü sergilemiş ve İslamcılık çağrışımı yapabilecek herhangi bir söylemi de reddetme yoluna gitmiştir. Bu durum daha çok iktidardaki konumunu güçlendirmek için, AB ile entegrasyon sürecinin hızlandırılmasının yanı sıra ABD ile de dostluk ilişkilerini devam ettirmeye ve hatta derinleştirmeyi bir manivela olarak kullanma amacına işaret eder. Türkiye'de siyasi meşruiyeti sağlama konusunda uluslararası desteği önemli bir etken olarak en fazla önemseyen partinin AK Parti olduğu düşüncesi (Duran 2006: 334) iddialı gözükse de, 28 Şubat sürecini yaşamış bir kadronun, uluslararası desteğin olmadığı noktada iktidar-muktedir ayrıştırmasının gerçekleştirilebilirliğinin farkındalığı göz önüne alınacak olursa bu düşüncenin mantıksal düzleme oturduğunu görebiliriz. AK Parti'nin bakış açısı, küreselleşme ve Avrupalılaştırma sürecinden izole olmanın Türkiye'de derin siyasi krizlere yol açacağına dair inanç üzerine şekillenmiştir. Bu inanç daha çok iç politikayı dış politika üzerinden belirleme amacının bir tezahürü olarak, İslam Medeniyeti'nin Batı Medeniyeti ile uyumlu olabildiği düşüncesiyle ilintilidir (Mecham 2004: 350). Batı'yla bütünleşme ile İslami kimliği koruma birbirini dışlayan seçenekler olarak değil, özellikle de iç siyasette karşılaşılan Kemalist/laikçi cepheye karşı kullanılmak üzere, hukukun üstünlüğü, insan hakları ve demokrasi gibi değerlere entegrasyonun gerekleri olarak kullanılmıştır (Dağı 2010: 125). Bu kapsamda iktidarın geçmişte yaşanan ekonomik,

sosyal, siyasal ve psikolojik sorunlarla tekrardan karşılaşmaması için maceracı bir politikaya atılmaktansa, Türkiye'nin istikrarlı bir hava yakalamasının AB içinde olmaktan geçtiği şeklinde bir düşünceyi benimsediği söylenebilir (Gözen 2006: 90).

Türkiye'nin AK Parti hükümetiyle beraber Batı merkezli dış politika ekseninde kopmadığı, aksine AK Parti'nin dönüştürücü ve meşruiyet sağlayıcı bir araç olarak da AB'yi önemseyen tavrı, AB ile müzakerelerin başlaması gibi bir sürece bürünmüşse de, daha erken bir tarih olarak Irak müdahalesi sırasındaki dış politikasını anlamamıza yardımcı bir niteliği bulunmaktadır. Çok boyutlu dış politika anlayışının sabit ayağını AB ile entegrasyon oluşturmuş, bu durum Türkiye'nin komşu ülkelerle, özellikle de Ortadoğu'da, istikrar ve işbirliği içinde bir ticaret hedefini doğururken, diğer taraftan da 1 Mart tezkeresi süresince ve sonrasında AB'nin ABD'ye karşı bir denge unsuru olarak görülmesine yol açmıştır. AK Parti'nin Ortadoğu'nun AB ile ilişkilerini geliştirme hedefi, medeniyetlerin çatışmazlığı düşüncesiyle birlikte, Batı odaklılığı diğer bölgelerle ilişkilerin yerine geçecek bir unsur olarak değil, onların tamamlayıcısı biçiminde gördüğü yeni bir ulusal çıkar fikrinin tanımlanmasına yardımcı olmuştur (Duran 2006: 342).

Bu dönemin uygulanan dış politika pratiklerinde önemli bir ilkeyi ifade eden çok boyutlu dış politika söyleminin, Türkiye'den her zaman bir müttefik gibi davranmasını bekleyen Amerika'yı görece rahatsız ettiği söylenebilir. ABD perspektifinden bakıldığında çok boyutlu dış politika çerçevesindeki uygulamaların Türkiye'yi Suriye ve İran gibi Amerika'nın "haydut devlet" olarak tanımladığı ülkelere yakınlaşmasını sağlarken, İsrail gibi ABD'nin bölgedeki yakın müttefiki ile ilişkilerin ağırlığının azalmasını beraberinde getiriyordu (Gunter 2005: 114). Türkiye'nin tezkereyi kabul etmeyişi, kıta Avrupa'sının çekirdek güçleri olan Fransa, Almanya ve Belçika'nın da olası bir müdahaleye karşı çıkmasından duyulan cesaretle de ilintilidir (İnat ve Duran 2006: 53). Dolayısıyla, Türkiye'nin ABD'nin taleplerini "demokratik bir kaza" olarak niteleyebileceğimiz bir durumla reddettiği 1 Mart tezkeresi, Türkiye'nin Batı ekseninden kopmadan, çok boyutlu dış politika anlayışı çerçevesinde Ortadoğu ile iyi ilişkiler kurma düşüncesi merkezinde, AB'nin merkez ülkelerinin de takındığı benzer tavra da dayanarak, ABD'yi, AB ile dengelemesi açısından ciddi bir kimlik testinden başarıyla geçtiğini göstermesi açısından oldukça önemli bir konum arz etmektedir. Diğer bir

ifadeyle, AK Parti iktidarının bölgedeki güvenlik ve ekonomik merkezli çekinceleri ile savaşı engelleyebilme konusunda sergilediği diplomatik tutumdan sonra, savaşın kaçınılmazlığı gün yüzüne çıktığında, çok boyutlu dış politika ilkesini uygulama konusundaki başarısı, her ne kadar Tayyip Erdoğan'ın aksi yöndeki çaba ve söylemlerine rağmen; ABD'yi AB ile ilişkileri ve entegrasyon sürecini içselleştiren tavrı ile bir dengeleme imkanı sunmuş ve bu da ABD ile yaşanan krizin etkisinin daha sınırlı olmasını sağlamıştır. Bu durumda özellikle Batı'dan kopmayan bir Türkiye algısının devamlılığı açısından Ortadoğu nezdinde model olma imkânı sunması bağlamında bir etkiye sebep olmuştur (Ekşi 2016: 61).

Neorealizm içim uluslararası sistem bir dengeleme sistemidir ve devletlerin nihai amacı daha çok güçlü olmak değil, sistem içinde kendi konumlarını korumaktır (Waltz 2015: 158-159). Hiyerarşik bir siyasal düzende aktörler önde giden adayın arkasından gitme eğilimindedirler. Çünkü bu düzlemde kaybetmek güvenliklerini tehlikeye sokmaz (Waltz 2015: 126). Bu sayede hatta kazançlarını arttırmaya çalışırlar. Dengeleme siyaseti ile birlikte daha kuvvetli veya yükselen bir güce karşı koyarak riskleri azaltmak mümkün olabilmektedir (Donneley 2012: 57). Güç maksimizasyonu asıl amaç olmadığı için, devletler güçlü devletlerin yanında olmaktan ziyade, bir güvenlik sorunsalı oluşmaması adına onu dengelemeye yönelirler (Walt 1998: 31). Bu bağlamda, dost-düşman kategorizasyonu kapsamında uluslararası ilişkilerde sürekli dostluklar ve düşmanlıklar yoktur (Waltz 2000: 13). Bu kapsamda Türkiye'nin 1 Mart tezkeresinde ve öncesinde AB ile ilişkileri bir dengeleme mantığında yürütmesi neorealizmin teorik çerçevesiyle uyum arz etmektedir. Türkiye, ABD ile tırmanabilecek, nitekim Süleymaniye'de yaşanan çuval hadisesi bir gösterge olarak alınabilir, gerilimde risk faktörünü azaltmak için AB ile ilişkileri derinleştirme yoluna gitmiştir. Bu durumda olası bir güvenlik sorunsalını dengeleme mantığı içinde bertaraf edebilmeye de bir örnek teşkil etmektedir.

Rüşdan: Ortadoğu'da bulunan devletlerin ve haklarının Türkiye hakkında çok olumlu görüşlere sahip olmadığı düşüncesindedir (Rüşdan 2009). 1. Dünya Savaşı'nda Türkiye ile bölge ülkelerinin birbirlerine karşı güvenlerini kaybetmeleri birbirleri hakkında olumsuz bir imajın ortaya çıkmasına yol açmış olmakla birlikte, sonrasında gelişen olayların bu algıda daha belirleyici olduğu ifade edilebilir. Zaman içinde

Türkiye'nin iç ve dış politikasını her alanda Batı'nın bir parçası haline getirme çabasının yanında, Ortadoğu ülkelerinin, İsrail sorunu merkezde olmak kaydıyla, Batı ile sürekli mücadele içinde olmasıyla Türkiye'nin İsrail ile kurduğu yakın ilişkiler olumsuz imajın oluşmasında belirleyici olan unsurlardır. ABD'nin Ortadoğu'da tek yanlı müdahaleler içine girdiği, İsrail'in Filistin'e karşı şiddeti arttırdığı ve Türkiye'nin de ABD ekseninde hareket ediyor oluşuna paralel olarak, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte devletin İslam ve Ortadoğu geçmişiyle bağlarını koparma görüntüsü, Türkiye'nin tamamen Batı'nın bir karakolu olduğu izlenimini beraberinde getirmiştir (Jung 2005: 3-11).

Türkiye'ye ilişkin böylesi bir havayı dağıtan ve Ortadoğu'da Türkiye'nin etkisini arttıran gelişmelerin miladını 1 Mart tezkeresinin reddi olarak görebiliriz. Mısırlı akademisyen İbrahim el Buyumi Ganem, birçok Ortadoğu ülkesinin halklarına danışma gereği bile duymadan ABD'nin Irak işgaline ortaklık ederken, Türkiye'nin bunu demokratik yollarla reddetmesinin Türkiye'nin bölgeye yönelik olarak benzeri görülmemiş bir açılım olarak yorumlanması gerektiğini belirtmiştir (Aktaran, Yeşilyurt ve Akdevelioğlu 2010: 390). Tarihsel olarak konumlanmış Türkiye'nin Batı'nın politikalarının taşıyıcısı ve özelinde de "Amerika'nın işbirlikçisi" rolünün tersini gösteren bir davranış olarak algılanmış ve bu durum da Türkiye'nin bölgedeki güvenilirliğini arttırmıştır (Altunışık 2010: 9). Türkiye'nin Irak politikası ve 1990'lı yıllarda Irak'ta ABD ile yaptığı işbirliği, Arap dünyasındaki olumsuz imajının nedenlerinden birini oluştururken, ABD'nin Irak Savaşı'nda Türkiye'ye asker yerleştirme isteğinin TBMM tarafından reddedilmesinin hem Arap kamuoyunda hem de birçok kanaat önderi arasında Türkiye'ye yönelik daha olumlu bir imajın ortaya çıkmasına katkıda bulunduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda Al-Quds Al-Arabi gazetesinde şu ifadeler kullanılmaktadır:

"Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) bu hareketi hem alkışlanmayı hak etmektedir hem de Türkiye'deki demokrasinin ve Türkiye kamuoyunun gücünün bir kanıtıdır. Türklerin büyük çoğunluğu ABD'nin Irak'ı işgaline karşı çıkmıştır. TBMM ahlak ve adalet açısından açıkça veya kapalı bir şekilde işgali destekleyen Arap meclis ve hükümetlerine bir ders sunmuştur. Arap halklarının Türkiye'nin ve halkının bu asil

duruşunu her zaman onurlandıracakları açıktır (Al-Quds Al-Arabi: Reflections Of EU-Turkey Relations in The Muslim World 2009: 10).”

Bu kapsamda tezkerenin reddedilmesi süreç içindeki gelişimin aktarıldığı şekliyle, Türkiye'nin kimliği ve uygulayacağı politikaları hakkında soru işaretleri bulunan yeni iktidarı AK Parti'nin, dış politikasında çok boyutlu bir eksen ve bu çerçevede yeniden tanımlama girişimi içinde olduğu ulusal çıkar kavramının ne yönde evrileceği hakkında bir turnosol kâğıdı işlevi görmüştür. AK Parti'nin dış politikadaki temel motivasyonu AB ile ilişkileri güçlendirmek ve bunu gerek iç gerekse de dış politikada bir araç-denge unsuru olarak kullanmak biçiminde gerçekleşirken, bu anlayış çok boyutluluk ekseninde diğer bölgelerle özellikle de Ortadoğu ile ilişkilerde tamamlayıcı bir rol atfedilmesiyle kendini göstermiştir. Siyasi liderliğin her ne kadar ABD ile uzun pazarlıklar sonucu ehven-i şer olarak kabul etmek zorunda kaldığı ve görece ekonomik ve güvenlik temelindeki kaygılarını gideren bir anlaşma ile ABD taleplerine meşruiyet kazandırmak için yetkili merci olarak Meclisi görmesi sonucu görüşülen ve kabul edilmeyen bu tezkere, bir yandan AK Parti dış politikasının çok boyutluluğunun ABD'nin AB ile dengelenmesi konusunda doğruluğunu gösterirken, öte taraftan da özellikle Türkiye'nin yeni politika ile ne yaptığının değil ne olduğunun merak unsuru haline geldiği Ortadoğu'da ciddi bir algı değişimini de beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu bağlamda 1 Mart tezkeresinin kabul edilmeyişi, Ortadoğu'da Türkiye'nin Batı'dan bağımsız karar alabilen bir aktör olması ve demokratik mekanizmalarla bunu sağlaması ve AB ile yürüttüğü entegrasyon çabası nedeniyle de, model olma konusunda Türkiye'nin dış politikasını belirlemede etkili olmuştur.

1 Mart Tezkeresinin reddi, Türk dış politikasını, birbiriyle bağlantılı, iki düzeyde etkilemiştir Tezkerenin reddi ile birlikte Türkiye'nin Batı bloğundaki konumunun ne olacağı sorgulanmıştır. Soğuk Savaş sonrası Türkiye'nin güvenlik konseptinin, Sovyetlerin yıkılmasından sonra ontolojik olarak yaşamış olduğu sorunsal, tezkerenin reddedilmesinin ABD ile birtakım gerginliklere yol açması, dış politikada izlenmesi gereken yol hususunda bir belirleyici nitelik taşımıştır. Türkiye, Soğuk Savaş dönemi boyunca NATO içerisinde ABD ile birliktelik içinde bir dış politika izlerken; 1 Mart sonrası Türk dış politikasının AB'yi dengeleyici güç olarak görmesi ve üyelik konusunda

sergilemiş olduğu istekli tavır, Türkiye'nin tezkerenin reddi ile Batı bloğundan koptuğuna dair bir söylemin yanlışlığını göstermiştir. Bununla birlikte, Türk dış politikasının bu dönem merkezi kavramlarından olan çok boyutluluk, ABD karşısında AB'nin dengeleyici bir unsur olarak görülmesine yol açtığı gibi, Türkiye'nin Batı bloğundaki yeriyle ilgili bir sorgulamanın olmadığına da işaret etmiştir. Dolayısıyla tarihsel olarak güvenlik bağlamının Batı konseptiyle uyumlu görüldüğü noktada, Türkiye'nin dengeleme çabasının, söz konusu algıda herhangi bir değişikliği göstermediğini ifade etmesi bakımından anlamlıdır.

Meclis'ten çıkan red kararı daha çok dönemin Ortadoğu ile ilişkilerinde belirleyici bir nitelik arz etmiştir. Öncelikle, Ortadoğu nezdinde olası bir Irak müdahalesi üzerinden ABD'ye pek olumlu bakılmadığı merkezinde, Türkiye'nin olası operasyon tarafında bulunmayacak olması ya da desteğin sınırlı düzeyde kalması, Türk dış politika yapıcılarının tahmin edemeyeceği düzeyde bir imkan sunmuştur. Türkiye'nin ABD ile tarihsel süreç içerisindeki yakın tavrından farklı bir durum olarak algılanan tezkerenin reddi, Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikalarında bir "miladı" oluşturmuştur. AK Parti kadrosunun "ben idraki" tanımlamasında Ortadoğu'nun önem atfedilmesi gereken bir jeopolitik alanı ifade ettiği noktada, 1 Mart Tezkeresi, Türk dış politika yapıcıları için bir imkân sunmuştur. Türkiye algısı konusunda bir farklılığı işaret etmiş olan bu tavır, dış politikada hedeflenen Ortadoğu ağırlığını arttırma hususunda bir başlangıç noktası teşkil etmiştir. Ayrıca yine Türk dış politikasının çok boyutluluğunu gerekli gören anlayışın bu dönemdeki mihenk taşını Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilmesi olduğu göz önüne alındığında, 1 Mart Tezkeresinin reddi Türkiye'nin bu bölgeyi denkleme katabilmesine olanak sunmuştur. Diğer bir deyişle, 1 Mart tezkeresinde ABD ile işbirliği görüntüsü sergilemiş bir Türkiye'nin gerek dönemin dış politika kavramsallaştırması ve algısıyla uyumsuz olması, gerekse de Ortadoğu nezdinde var olan algının devamlılığını sağlayacak olması nedeniyle, Türkiye'nin bölgede bir etki alanı doğurabilme ihtimalini beklemek güçtür. Nihai olarak, 1 Mart Tezkeresinde Türkiye'nin tavrı, bu dönemim Ortadoğu ilişkilerinde, Türkiye'nin algılamasında ve algılanmasında bir anahtar niteliği taşımıştır.

2.2.1.2. Büyük Orta Doğu Projesi ve Türkiye'ye Etkisi

1 Mart Tezkeresi'nin reddi ile başlayan süreçte Türkiye'nin Ortadoğu merkezli politikalarının baskın hale gelmesi ve Türkiye'nin aktif dış politika hamleleri dış politikada “eksen kayması” ve “Yeni Osmanlıcılık” kavramları etrafında bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir (Rüma 2011: 135). Ferguson, kaslarını güçlendiren Türkiye'nin çok yakında dünyaya yeniden canlanan Osmanlı İmparatorluğu ile yüz yüze bırakacağı düşüncesindedir (Ferguson 2011: <http://www.newsweek.com/mideasts-next-dilemma-67847>, 29 Haziran 2017'de ulaşıldı). Türkiye'nin merkez ülke ve bölgesel güç anlayışı çerçevesinde sergilemiş olduğu dış politika, Türkiye'nin uluslararası arenada daha fazla görünmesi ve Ortadoğu politikasında yaşanan değişim, geleneksel olarak Amerika ve Avrupa merkezli dış politikadan uzaklaşıldığı şeklinde tartışılmıştır.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikasında her ne kadar 2000'li yıllarda başlayan değişim dönüşüm görüntüsü var olsa da, bölge politikasındaki değişim 1991 yılında ABD'nin Irak Savaşı sırasında sağlanan desteğe karşın, karşılaşılan zararlar ve ABD tarafından yeteri kadar destek görülmemiş olması ile 1997'de AB'nin Türkiye'nin üyeliğini reddetmesiyle başlayan bir süreçtir (Şahin 2014: 121).

Dış politikada yaşanan bu gelişmelerin devamı biçiminde okunması gerekli olan Davutoğlu'nun “ben idraki” kavramsallaştırmasında ortaya koyduğu paradigmatik değişim (Sözen 2010), tarihsel olarak sürekliliğin merkeze alınması bağlamında “Yeni Osmanlıcılık” çıkarımını beraberinde getirmektedir. Cumhuriyetle birlikte, Osmanlı geleneğinde yaşanan kopuşa rağmen, tarihsel hinterlandın alan olarak Türkiye'nin dış politika yapımında belirleyici bir konum ifade etmesi düşüncesi “eksen kayması” ve “Yeni Osmanlıcılık” düşüncesine temel teşkil ettiği biçiminde yorumlanmıştır (Dönmez 2014: 16) Bununla birlikte Sambur, Türkiye'nin Batı dışında sıkı ilişkiler geliştirme çabasının Türk dış politikasının Batıdan kopması bağlamında “eksen kayması” ya da “Yeni Osmanlıcılık” olarak görülemeyeceğini, bu durumun pragmatik bir duruma işaret ettiğini belirtir (Sambur 2014: 91).

AK Parti dönemi dış politika pratiklerine baktığımızda, Türk dış politikasında bir “normalleşmeden” bahsedebiliriz. ABD ve AB ile ilişkilerde duygusal ve kimliksel faktörler yerine, kar-zarar hesabına dayanan stratejik yaklaşımların önem kazanmaya başladığı görülmektedir. 1 Mart tezkeresindeki dengeleme mantığı bu duruma bir örnek teşkil ettiği gibi, “normalleşme” olarak iddia ettiğimiz, Türkiye’nin Ortadoğu kimliğinin Avrupalı ya da Batılı kimliğine ilaveten daha sıklıkla gündeme gelmesiyle ilgilidir. Bu kimliğin daha fazla öne çıkarılması Türkiye’nin yüzünü Batı’dan çevirmesi manası içermemiş aksine, Batı’yla olan ilişkilerinde kurucu bir nitelik olarak Doğulu karakterinin önemini göstermiştir. Nitekim Erdoğan:

“Bazı çevreler, 11 Eylül’ü “medeniyetler ve dinler” savaşının habercisi olarak göstermeye çalışmaktadır. Türkiye AB ile bütünleşmesini tamamladığında, tüm dünya Doğu ile Batıyı, Hristiyanlık ile Müslümanlığın ahenk içinde var olabileceğini görecektir. Türkiye’nin üyeliği ayrıca, Türk ve İslam dünyasının Avrupa’ya ve genelde Batıya bakışını da olumlu yönde etkileyecektir. Dolayısıyla Türkiye’nin kendi tarihine, kendi coğrafyasına olan katkı ve sorumluluğu, AB’ye girmeye giderek yaklaşan bir ülke olarak şimdi daha da büyümüştür” (Türkiye Bülteni Haziran 2003: 47), diyerek AB üyeliğinin kapsamı konusunda görüşünü belirtmiştir.

Türkiye bu revizyonla birlikte, NATO üyeliği ve AB üyelik sürecine dayanarak Batılı olunamayacağını ve bu kapsamda da güvenlik mekanizmasının da Batı’nın güvenlik çıkarları ışığında tanımlanmaması gerektiği algısına kavuşmuştur. Bu algı Türkiye’nin yüz çevirmediği Batı’ya ya da diğer deyişle muasır medeniyet seviyesine ulaşmasının Doğu üzerinden daha kolay olabileceği varsayımına dayanır. Bu konuda Erdoğan:

“AB bir Hristiyan kulübü değildir, olmamalıdır. Biz AB’yi başından beri bir değerler bütünü olarak gördük. Ancak Türkiye, AB’ye katılmadıkça “AB bir değerler bütünüdür” denilemez. Biz, İslam kültürü ile demokrasi kültürünün Türkiye’de örneğini verdik. Batı dünyası ile İslam dünyası arasında Türkiye güzel bir köprü görevini oynayabilir. Bu gerçekleşirse 1,5 milyarlık İslam dünyası ile Avrupa’yı birleştirme

imkanını yakalayabiliriz. Bu çok önemli bir fırsattır” (Türkiye Bülteni Ekim 2005: 8) sözleri bu durumun bir göstergesi olarak görülebilir.

Ben-idraki kavramsallaştırmasının doğrudan bir yansıması olacak bu mantık, Türkiye'nin büyük Ortadoğu coğrafyasındaki etkisi ve aktifliğinin ve bu ölçüde bölge güvenliğine katkısının fazlalığının, Batı tarafından da o derecede değer görmenin anahtarı olduğu fikrini içerir. Türkiye'nin Batı'daki değerini Ortadoğu'dan uzaklığında değil de bizzat etkisinde gören bu düşünce, dış politikanın rasyonel ve pragmatist bir zemine oturduğunu da gösterir. Gerek tarihsel miras gerekse de dinsel özdeşlik ile birlikte bölgesinde daha etkin olabilen Türkiye'nin Batı'da ya da diğer bölgelerde daha fazla değer görmesi beklenebilir bir sonuçtur.

AK Parti'nin yapmaya çalıştığı, Batı'nın ve Avrupa'nın bölgedeki temsilcisi olmak değil, bu bölgenin Batı tarafından daha iyi anlaşılabilmesine arabuluculuk etmektir. Türkiye bölgede kendisi adına bir güvenlik ve işbirliği sarmalı oluşturma amacını, bölge ülkeleri ile ekonomik işbirliğini arttırmak, kendi demokratik-çoğulcu yapısını bir cazibe unsuru haline getirmek ve bölge ülkelerinin kendi güvenlikleri için kuracakları her türlü mekanizmada Türkiye ile yapacakları sıkı işbirliğinin önemini göstererek, aslında bunları Batı'nın güvenlik ve işbirliği stratejisiyle gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda Dış İşleri Bakanı Gül:

“50 yıldır bu yolda yürüyoruz. Şakası olmayan bir süreç içerisine geldik. İleriki yıllarda Türkiye Müslüman kimliğiyle bir AB üyesi haline gelecektir. Türkiye AB'deki Müslüman kimliğiyle Müslüman ülkelerle ilişkileri daha sağlam temellerde yürütecektir. Ülkemiz, Avrupa ile ilişkilerini başından itibaren uygarlık projesinin doğal bir uzantısı olarak görmüştür. Türkiye'nin benimsediği değerler, Avrupa demokrasisinin de temel aldığı değerlerdir” (Türkiye Bülteni Temmuz 2003: 23), derken; Erdoğan'ın:

“Biz AB çıkışını artık evrensel değerlere saygın bir çıkış olarak görecekseniz, bir medeniyetler çatışmasının adresi olarak değil, tam aksine medeniyetler buluşmasının, uzlaşmasının gerçekleştiği bir siyasi değerler bütünü olarak görmek istiyoruz. Neden? Çünkü İslam kültürü ile demokrasiyi bir arada barındıran ve bunun tek modeli olan

Türkiye, inanıyorum ki 1.5 milyarlık İslam aleminin de AB'ye bakışını farklı kılacaktır, olumlu hale getirecektir. Nitekim bu da başlamış durumdadır” (Türkiye Bülteni Ekim 2003: 29) düşüncesi bu duruma işaret etmektedir.

Bu bağlamda dış politikada normalleşme, Türkiye'nin Ortadoğu'daki merkez ülke rolünün altını çizerek, bölge barış ve istikrarına katkıda bulunarak kendisinin Batı ve özelde AB ile ilişkilerini derinleştirmek ve AB üyelik süreci ile elde ettiği kazanımları Ortadoğu politikasında kullanmayı ifade etmektedir (Oğuzlu 2006: 403-404).

Bu çerçevede Türk dış politikasının “normalleşmesinden” kastımız Batı'nın güvenlik anlayışının şaşmaz bir temsilcisi olarak Batılı bir unsur olarak görülen Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrasında yeniden tanımlanan ve yeni dış politika ile özdeşleştirilen ulusal çıkar kavramının rasyonel bir zemine oturtulmasıdır. Bu durum, iki temel dayanakla hareket etmektedir. İlki Türkiye'nin Batı'nın yöntemlerini kullanarak, diğer bir deyişle Batı'nın “alt yapısını” kullanarak güç unsurunu ve güvenliğini sağlama durumudur. İkincisi ise, bu halde “güçlü” bir konumda olması bölgedeki etkinliğini artırma konusunda kendisine bir imkân ve derinlik sağlamaktadır.

11 Eylül saldırılarının ardından ABD yönetim anlayışındaki ciddi değişikliklerle beraber, terörizme sebep olan ya da destek veren devletlerin rejimlerini değiştirme niyeti kapsamında Afganistan ve Irak müdahalelerini müteakip, yalnızca sert güçle değil aynı zamanda da “yumuşak güç” ile de bölgede rejim değişikliklerinin olabilmesini ve bölgenin güvenliğini sağlama amacıyla yapılması gereken sistemik değişiklikleri vazedilen bir proje olan “Büyük Ortadoğu Projesi”, Türkiye'nin normalleşen dış politikasında önemli ve bölgede etkinliğini arttırmasında önemli bir noktada durmaktadır.

İlk olarak 2002 yılında ABD tarafından ilan edilen Ortadoğu Ortaklık Girişimi olarak anılan, ardından buna paralel olarak Irak işgalinden sonra ABD'nin Ortadoğu politikalarına uluslararası desteği arttırmak ve Ortadoğu'da demokrasinin, iyi yönetimin, iktisadi ve toplumsal kalkınmanın desteklenmesini içeren Büyük Ortadoğu Projesi, 2004 Haziran'ında Sea Island'da toplanan G-8 Zirvesi'nden sonra Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi adını almıştır (<https://2005-2009-bmena.state.gov>, 22 Mart 2017'de

erişildi).⁴ Büyük Ortadoğu Projesi esas itibarla, aşırılığın, terörizmin, uluslararası suçların ve göçün önlenmesi amacıyla bölgede iktisadi, sosyal ve siyasi durumun iyileştirilmesi gerekliliği ve bunların da serbest piyasa, demokratik seçimler, basın özgürlüğü ve insan hakları örgütlerinin desteklenmesi yoluyla gerçekleştirilmesini içerir. Projeye ilişkin en somut belge, G-8 sonrası Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Bölgesi ile Ortak Bir Gelecek ve İlerleme İçin Ortaklık adıyla yayımlanan metindir (Rapor için: <http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/reform.html>, 22 Mart 2017’de erişildi). Buna göre proje 3 temel üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk olarak siyasi alanda, hukukun üstünlüğü ile demokratik mekanizmaların tesisi, insan haklarının, temel hak ve özgürlüklerin, çoğulculuğun sağlanabilmesinde mutlak gereklilikler olarak görülmüştür. İkinci olarak sosyo-kültürel alanla ilgilidir. Herkesi için eğitim ve ifade hürriyeti, kadın erkek eşitliğinin sağlanması, kadınların sosyal hayattaki statüsünün güçlendirilmesi zorunluluğu ifade edilmiştir. Son olarak, projenin ekonomik alanda yapılması gereken unsurlar olarak, yeni iş alanlarının yaratılması, ekonomik reformların desteklenmesi, bunun için de mikro kredilerle bir yapılanmanın başlaması ve bölge içi ticaretin teşvik edilmesi gibi uygulamaları tavsiye ettiği görülmektedir.

Özü itibariyle bu proje, bölgedeki sorunların gerek uluslararası arenada gerekse de bölgede bir güvenlik sıkıntısı oluşturmaması adına, ABD ve Batı’nın belirlemiş olduğu ilkelerle, geniş Ortadoğu’yu Batı ekonomisine ve demokrasiye açmayı amaç edinmiştir. Ortadoğu ülkelerinde eğitime, siyasete, ekonomiye ve kadının toplumsal statüsüne dair reformları teşvik ederek, bölgede devletin, toplumun ve ekonominin neoliberal dönüşümünü ve küresel sistemle bütünleşmesini sağlamayı hedefleyen bu proje, aynı zamanda bölgesel tehdit unsurlarının da ortadan kalkacağı ya da azalabileceğine dair bir inanç da taşımaktadır.

Türkiye’nin derin demokrasi tecrübesine sahip olması, İslam ve Batılı değerleri “başarılı” bir şekilde birleştirmesi, İslam dünyası için ve özelde de Ortadoğu için liberal değerleri özümsemiş bir örnek olmasına imkan tanımıştır denebilir (Altunışık 2005: 46). Amerikan Başkanı Bush, *Türkiye’nin demokrasisi, Ortadoğu’daki insanlar için önemli*

⁴ Her ne kadar adı Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi olsa da, Türkiye’de kamuoyunda ve akademik çevrede Büyük Ortadoğu Projesi olarak bilinegelmiştir ve bu şekilde kullanılacaktır.

bir örnek (Bush 2004: <http://www.abc.net.au/news/2004-06-28/turkey-a-model-muslim-democracy-bush/2000008>, 1 Temmuz 2017’de erişildi), söylemiyle Türkiye’nin bölgesi için bir emsal teşkil ettiği düşüncesindedir.

Osmanlı Devleti’nin 1876’da Kanun-i Esasi’yi ilan etmesiyle ilk anayasal tecrübeyi yaşamış olan Türkiye, daha sonra Cumhuriyet’in ilanıyla beraber 1950’de çok partili yaşama geçmiş ve o günden sonra da demokratik bir mekanizma ile yönetilmiştir. Her ne kadar askeri darbelerle ciddi kesintilere uğramış olsa da Türkiye’nin anayasal bir zeminle yönetildiğini ve bu bağlamda da Ortadoğu’da münferit bir konuma sahip olduğu görülmektedir (Altunışık 2005: 50). Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren Batı ekonomik sistemi içinde bir konuma sahip olsa da, özellikle AK Parti zamanında neoliberal ekonomiye entegrasyonu gerçekleştirme konusunda mesafe katetmiştir (Yıldırım 2016: 39).

Bu nitelikleri ve sahip olduğu tarihsel ve jeostratejik konumu nedeniyle Türkiye, BOP’un gerçekleştirilebilmesine yardımcı olacak en uygun ülke konumunda olmuştur (Bağcı ve Sinkaya 2006: 102). Nitekim Amerikan eski Savunma Bakan Yardımcısı Paul Wolfowitz TESEV’in düzenlemiş olduğu panelde: terörizme karşı savaşı kazanmak ve daha barışçıl bir dünya yaratmak için İslam dünyasındaki milyonlarca ılımlı insana ulaşılması, onlara özgürlüğün ve serbest piyasanın nimetlerinin anlatılması gerektiğini, Türkiye’nin bu değerleri ve demokratik mekanizmaları kurma konusunda ne derece başarılı olduğunu gösteren bir örnek olduğunu belirtmiştir (Wolfowitz Konferans Verdi, Hürriyet, 14 Temmuz 2002). Bu tespit aynı zamanda ABD’nin BOP’un uygulanabilirliği ile ilgili olarak yerel hükümetlerin desteğini de ne derecede önemseydiğini gösteren bir duruma işaret eder.

Bu bağlamda AK Parti iktidarı BOP’a oldukça olumlu yaklaşmış ve bu konuda gerekli desteği sağlama hususunda hazır olduğunu belirtmiştir. Tayyip Erdoğan, Türkiye’nin daha demokratik, daha barışçıl ve daha özgür bir Ortadoğu görmek istediğini, böylelikle bu durumun iyi yönetilebilen ve etkin bir ekonomi birlikteliğini beraberinde getireceğini, Türkiye’nin çıkarlarının her düzeyde istikrarlı ve barış içinde karşılıklı işbirliği yapabildiği komşularının olmasını gerekli kıldığını ve bu ölçüde de beklentilerin

BOP ile uyumlu olduğunu ifade etmiştir (Erdoğan 2004: 129). Davutoğlu da, BOP'un geç kalmış bir proje olduğunu ve Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan fırsat alanlarını doldurabilmek için bölgenin böyle bir projeye ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır (Davutoğlu 2011: 125). BOP, AK Parti'nin yaklaşımına benzer biçimde, Ortadoğu'nun demokratikleşmesi ve bölge içi ticaretin gelişimini desteklemeyi amaçlamıştır. Yine Avrupa Birliği Komisyon Başkanı olan Jose Manuel Barroso'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşmada:

“Türkiye laik, demokratik bir cumhuriyet olduğunu göstererek, Avrupa'ya gayet iyi entegre olmuş, baskın bir şekilde Müslüman bir ülke olarak, özellikle dünya üzerindeki kökten dinci eğilimlere çok güçlü bir alternatif sunmaktadır. Türkiye, görüyoruz ki medeniyetler ile dinler arasındaki diyalogun geliştirilmesi açısından önemli bir değer taşımaktadır” (Barroso'nun Meclis Konuşması 2008: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=20131&p5=B,1 Temmuz 2017'de erişildi), diyerek Türkiye'nin İslam dünyası açısından taşıdığı önemi vurgulamıştır.

Bu kapsamda Türkiye Sea Island'daki toplantıya “demokratik ortak” olarak katılmış, Yemen ve İtalya ile birlikte Demokrasi Yardım Diyalogu Eş Başkanlığı'nı üstlenmiştir. Bu çerçevede, her ülkeden belirlenen bir sivil toplum kuruluşu hedeflerin gerçekleştirilmesi konusunda görevlendirilmiştir.⁵ Bununla birlikte Erdoğan, dönüşümün dışardan dayatılmaması, her ülkenin farklılıklarının dikkate alınması ve hükümetlerin yanı sıra sivil toplum örgütleri ile iş dünyasının da sürece katılımının gerekliliğini vurgulamıştır. Yine projenin başarılı olabilmesinde Erdoğan, İsrail-Filistin meselesinin adil bir çözüme kavuşturulmasının önemini de vurgulamıştır (Çongar 2004).

İktidar kanadı Ortadoğu'da reform ve demokratikleşmeye destek vermiş ve bunu gerek bölgenin gerekse de Türkiye'nin çıkarlarıyla özdeşleştirmiştir. İslam dini ve kültürünün öngördüğü şekilde uzlaşmadan yana olunması gerektiği, sorunların barışçıl yol ve yöntemlerle çözümlenmesine çalışılarak petrol gibi doğal zenginliklerin bölge halkının

⁵ Türkiye'de bu proje kapsamında TESEV görevlendirilmiştir.

refahına katkı sağlayacak şekilde kullanılıp, insani gelişme üzerine odaklanılmasının, terörizmin gelişmesine sebep oluşturan yolsuzluk, gelir adaletsizliği, sosyal imkanlardan mahrumiyet gibi faktörleri de ortadan kaldırmaya yardımcı olacağı ifade edilmiştir (Gül: 2007: 430). İslam Konferansı Teşkilatı Tahran Konferansı'nda yaptığı konuşmada Gül, Ortadoğu ülkelerinin liderlerine hitaben, “Ortadoğu karasal sorunlar, politik tartışmalar ve sekteryen şiddetle acılar çekmektedir. Bu durumun çözümü ülkelerin iç siyasi mekanizmaları ve demokratik kurumları tesis etmesinin gerekliliğinden geçerken, bunun ancak bir değişim süreci ile gerçekçi bir reform ile yapılması zorunluluğu bulunmaktadır” (Gül 2007: 485) ifadelerini kullanırken; Erdoğan'da, küresel dünya ile bütünleşemeyen, demokrasi, insan hakları ve hukukun üstünlüğünü geliştirme ve içselleştirmede başarısız olan, cinsiyet eşitliğini tesis edemeyen ülkelerin yalnızlaşacağını ve sistemin dışında kalacağını ifade etmiş, bu durumu ortadan kaldırmak için de gerekli desteğin sağlanmasını zorunlu görmüştür (Erdoğan 2006: 337).

AK Parti lider kadrosu, insan hakları, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve benzeri değerlere yaklaşımıyla paralellik arz eden BOP'a destek vermiştir. Bununla birlikte, Ortadoğu'nun dönüştürülmesi konusunda Türkiye'nin kendine özgü bir duruş sergilemesi ve bağımsız olarak kendi kararlarını vermesi gerektiğini vurgulamışlardır (Davutoğlu Müsiad'ta Konuştu, <https://www.musiad.org.tr/detay.asp?id=156/>, 23 Mart 2017'de erişildi). Türkiye'nin Batılı ülkelerin çoğunluğunun benimsemiş olduğu BOP gibi projelere doğrudan karşı çıkarak tamamen farklı bir proje ortaya koymasının zorluğuyla birlikte, sadece Batı'nın projelerinin uygulayıcısı ve taşeronu konumuna düşmesinin, Batı karşıtlığı açık olan bölgede kendisine karşı takınılacak tavır ve algı göz önüne alındığında, özgün bir duruş sergileme gayreti, mantıksal bir duruma işaret etmektedir. 1 Mart tezkeresinin reddi söz konusu algının oluşmaması, tersinden okursak bağımsız hareket kabiliyetini barındırması bağlamında bir örnek teşkil etmektedir.

Türkiye bölgenin güvenliğini sağlama bakımından ciddi bir askeri güce ve stratejiye sahip olmasının yanında, demokratikleşme, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve modernleşme gibi konularda mevcut yapısı, tecrübesi ve bilgisiyle Ortadoğu ülkelerine ışık tutup, ilham verecek bir model konumuna sahiptir. Nitekim Erdoğan, Türk demokrasisinin, Avrupa ve Ortadoğu'nun kesiştiği noktada rüştünü ispat etmiş bir örnek

oluşturması ve bunun da ötesine geçerek Türkiye'nin kendi çevresinde bir işbirliği kuşağı oluşturma yönünde tarihi adımlar atarak, demokrasinin yerleşebileceği bir zemin hazırlayabilecek potansiyelinin bulunduğunu ifade etmiştir (Erdoğan'ın Harvard Üniversitesi'nde, "Ortadoğu'da Demokrasi Avrupa'da Çoğulculuk ve Türkiye Perspektifi" Konuşması: Hürriyet, 31 Ocak 2004).

Tezkere krizi sonrasında gerginleşen Türkiye-ABD ilişkileri, hükümetin Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılma sürecinde dışlanacakları yönünde bir endişe taşımalarına neden olmuştur. Bu kapsamda da AK Parti kanadı bölgedeki reform gereğine istinaden Türkiye'nin rolünü öne çıkartarak, kolaylaştırıcılık-arabuluculuk misyonunu yapabilecek kapasitede olduğunu ifade etmişlerdir (Gül 2004: 1-7). Keza böylesi bir dışlanma Türkiye'ye özellikle ekonomik olarak ciddi bir maliyet yaşatabilirdi. Amerikan ve Avrupa pazarının Türkiye bağlamında belirli bir doyunluğa ulaştığı göz önüne alındığında, ekonomik olarak güçlü kalabilmek Ortadoğu gibi yeni pazarları oldukça önemli hale getirmektedir. Körfez sermayesinin ülkeye çekilmesi ekonomik canlılık açısından oldukça önemli bir konuma işaret etmiştir.

İfade edildiği üzere Türkiye bölgede, demokrasi tecrübesi, küresel ekonomik sisteme entegrasyonu ile örnek bir konuma haizdir. Bu durum BOP'un kapsamının demokratikleşme ve serbest piyasa ekonomisinin bölgede tesis edilmesini içermesi bağlamında, Türkiye'nin model olma kapasitesine vurguyu ön plana çıkarmış ve bu da pek çok noktada Türkiye'nin Ortadoğu'da hareket alanını genişletmiştir. Nitekim TESEV'in 7 ülkede yapmış olduğu saha araştırmalarında 2009 yılında Türkiye'nin Arap Dünyası için model olabilirliği ile ilgili sorulan soruya %61 oranında olumlu bir bakışın varlığı görülmektedir. Türkiye'nin İslam ve demokrasinin başarılı bir birleşimi olup olmadığı yönündeki soruya da %63'lük bir kesim, din ve demokrasiyi iyi sentezlemiş bir ülke olduğu yönünde cevap vermiştir. %71'lik kesim Türkiye'nin bölge siyasetinde gün geçtikçe daha etkili olduğunu düşünürken, AB ile üyelik sürecinin Arap dünyasındaki rolüne etkisinin olduğuna ise %64'lük bir oranla olumlu yaklaşmıştır. Türkiye'nin bölgede daha büyük bir rol oynaması gerektiğini düşünenlerin oranı %77 olarak görülmektedir (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2009, TESEV Yayınları, Mart-2010,

http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi.pdf, 24 Mart 2017’de erişildi).

Yine, TESEV’in 2010 yılında yapmış olduğu saha araştırmasının sonuçlarına baktığımızda da Türkiye’nin model olabilirliliği ile ilgili soruya verdikleri cevapta yüzde 5’lik bir artışla %66’lık bir oranla olumlu yaklaşıldığı görülmektedir. İslam-demokrasi sentezi konusunda da %66’lık bir başarılı bulma durumu söz konusudur. %73’lük kesim Türkiye’nin Ortadoğu siyasetinde daha etkili olduğunu düşünmektedir. Türkiye’nin Ortadoğu’da daha büyük rol oynaması gerektiğini düşünenlerin oranı ise yine artışla %78 olmuştur (Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2010, TESEV Yayınları, Şubat-2011, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, 24 Mart 2017’de erişildi).

Söz konusu veriler Türkiye’nin Ortadoğu’da artan etkisini ve model olma konusundaki algıyı göstermektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin model olması bağlamında BOP’un başlı başına bir etkisinin olduğunu söylemek diğer bileşenleri göz ardı etmek manasına gelse de, proje kapsamında Türkiye’nin bu özelliklerinin öne çıkartılmasının ve Türkiye’ye etkin rol verilmiş olmasının artan etki konusundaki temelini oluşturduğu söylenebilir. Bu bağlamda muhafazakarlığıyla tanınan bir hükümetin nasıl başarılı olabileceğini ve hem iç hem de dış politikada Müslüman dünyaya örnek olabileceğini şu sözlerle ifade etmektedir:

“Hükümetimiz, partimiz öyle büyük başarı elde ediyor ki, bu Türkiye’nin ötesinde bir başarı. Avrupa Birliği’nin de ötesinde bir başarı. Biz bütün dünyaya, nüfusunun yüzde 99’u Müslüman olan bir ülkenin modern olabileceğini, en geniş ülkelerdeki insan hakları standartlarının uygulanabileceğini, demokrasiyi en geniş şekilde kendi halkına tattırabileceğini, kamu yönetimini şeffaf hale getirebileceğini, yöneticilerinin herkese hesap verebileceği bir ülke haline gelebileceğini gösteriyoruz. Üstelik biz, muhafazakarlığa, halkın değerlerine, dini çok önem veren liderlerin bunu yapabileceğini gösterdik. Türkiye bütün Müslüman ülkeler için örnek oldu. Müslüman ülkelerde Türkiye büyük bir heyecanla takip ediliyor. Gençlerin arasında AK Parti’ye büyük bir sempati var. Müslüman ülkelerdeki entelektüeller arasında hükümetimize inanılmaz bir dostluk

var. Bütün bunlar şunu gösteriyor ki, Türkiye AK Parti'nin iktidarında, AK Parti'nin yönetiminde ancak bütün Müslüman dünyaya örnek olabilir. O bakımdan da bunun ayrı bir dış politika boyutu var. Çok büyük bir misyon yerine getiriyoruz parti olarak” (Türkiye Bülteni Aralık 2003: 9)

Erdoğan'ın bu sözleri, BOP'un hedeflerinin açık bir beyanı olarak okunabilir. Demokratik mekanizmaların arttırılması, insan haklarının genişletilmesi ve uygulanabilmesi, yönetimlerin şeffaf ve hesap verebilir konuma gelmesi ve bu sayede de BOP kapsamındaki ülkelerin küresel sisteme entegrasyonun sağlanabilmesi amacı göz önüne alındığında bu sözler daha anlamlı hale gelmektedir. Bununla birlikte, yine Erdoğan'ın sözlerinde Türkiye'nin model olabilme pozisyonuna yükselmesi AK Parti ile özdeşleştirilmiştir. AK Parti bu bağlamda model olarak gerçekte Türkiye'den çok kendisinin esas alındığı gibi algıya sahiptir şeklinde bir okuma bu söylemden çıkartılabileceği gibi, BOP'un amacının, kapsamı içindeki bölgelerde AK Parti gibi iktidarları görmeyi amaç edinmesi bağlamında tutarlılığa işaret eder. Diğer bir ifadeyle, BOP'un amacı AK Parti gibi sistemle uyum içinde çalışabilecek ancak, Türkiye gibi “Batılılaşma” ya da “modernleşme” laiklik, demokratik mekanizmalar, serbest piyasa gibi belirlilerine ve özelliklerine sahip ülkelerin çoğalması ya da bu seviyelere gelmesinin bölge ve dünya barışına hizmet edeceği algısıdır.

Model olma konusu, model olabilmenin evrensel kıstaslarının neyi içerdiği ya da sınırlarının nereye kadar olduğu felsefi bir tartışmadan çok, bölgesel düzen ve politikaların niteliğine ilişkin bir meseledir. Afganistan ve Irak işgalleri sonrasında, bölgede ortaya çıkan yeni dinamiklerde, kendini ABD, İsrail, emperyalizm ve Batı karşıtlığı temelinde konumlayan teo-politik bir zeminde mezhepçi bir söyleme angaje eden İran'ın ve yine teo-politik bir dille Sünnilik merkezli mezhepçiliği merkezine alan, kutuplaştırıcı siyasetin diğer bir ayağı olan Suudi Arabistan'ın bulunduğu noktada Türkiye, ekonomik entegrasyon ve diplomatik uzlaşma ile bölgesel sorunları çözmeye çalışan görünümüyle model olma konusunda öne çıkmıştır.

Türkiye'nin asker-sivil ilişkilerini düzenlemesi, demokratikleşme konusundaki AB merkezli ilerleme ve demokratik kurumsallaşma pratikleri, siyasi katılım ya da

İslamcılarının siyasi hayata yasal katılımları, ekonomik gelişme gibi hususlarda sahip olduğu ayrıcalıklı konumun dışında model olma meselesi, stratejik milli menfaatleri, güvenlik kaygılarını ve ideolojik vizyonları sahaya dökebilme imkânı veren bir araçtır. Bu bağlamda BOP, Türkiye'nin söz konusu unsurlar konusunda aktif olabilme imkanını doğurabilecek bir alan olarak fayda sağlamıştır.

Projenin amacının, Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılması olduğu göz önüne alındığında, Türkiye BOP'a destek vererek ve aktif rol almayı amaçlayarak, söz konusu değişiklik denkleminin dışında kalma durumu da görece bertaraf etmiştir. Dolayısıyla böylesi bir süreçte etkin bir tavır sergileyerek, öz niteliklerini öne çıkartarak, gerekli dönüşümde katalizör olma çabası, özellikle arabuluculuk gibi konularda kendini göstermiş ve Türkiye'nin bölgede artan etkisini örnek olan durumu ortaya çıkarmıştır.

Aynı şekilde denklemin dışında kalmamak Türkiye'nin kendi politikalarını oluşturup bir "otosansite" kurabilme çabasını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin bölge dönüşümünde esas alınan nitelikleri bünyesinde barındırması ve bu konuda da BOP'un Türkiye'yi öne çıkarması, Türkiye için müdahale imkanını ve politika belirleyebilme durumunu sağlamıştır. Nitekim burada 1 Mart tezkeresinde Türkiye'nin takındığı tavır, gerek dış politikanın çok boyutluluk ekseninde normalleşmesi ve rasyonel bir zemine oturması, gerekse de Ortadoğu halkları nezdinde Batı'nın bir uzantısı olmadan bağımsız karar alabilen bir aktör olarak Türkiye'yi görmesi bağlamında oldukça önemli bir algısal değişikliğe işaret etmektedir. Irak savaşı öncesi ve sonrasında sergilenen tavrın yanında, reform sürecinin dışardan baskı ile değil de içsel mobilizasyonla olması gerektiği fikri ile Filistin meselesinin barışçıl çözümünün bölge barışındaki öneminin vurgulanması, Türkiye'nin güvenilirliğini arttıran bir nitelik taşımış ve bu kapsamda da Türk dış politikasında çok boyutluluğun-denge mekanizmasının uygulanabilmesine de zemin teşkil etmiştir. Kısaca sistemik bir neden olarak BOP, Türkiye'nin dış politikasının normalleşmesi kapsamında, Ortadoğu sac ayağını oluşturma konusunda Türkiye modelinin önemini vurgulayarak, Türkiye'nin Ortadoğu denkleminde daha etkin görünmesine bir katkı sağlamıştır.

ABD 2000’li yıllarla beraber, radikal İslam ile mücadele ve Ortadoğu politikası için, Türkiye’de Büyük Ortadoğu Projesini başlatmış ve aslında Uzgel’in de belirttiği gibi Müslüman toplumların denetimli dönüştürülmesi stratejisine işaret etmiştir (Uzgel 2009). Bu stratejiyle, Müslüman ülkelerin ekonomik ve siyasi reformlarla küresel sisteme dönüşerek entegre olmaları amaçlanmıştır. Bu noktada ABD müttefiki, NATO üyesi ve AB üyeli müzakereleri sürecindeki Türkiye’nin bu projedeki rolü, küresel ekonomik sisteme entegre olmuş ve görece demokratik bir yönetime sahip olması bağlamında model olma üzerinedir. AK Parti yönetici kadronun dış politika algısında Ortadoğu’nun sahip olduğu önem ve dış politikada çok taraflılık vurgusu göz önüne alındığında, BOP ile hedeflerin uyduğu görülmüştür. Bu bağlamda, BOP’un Türk dış politikasında iki açıdan etki doğurduğu söylenebilir.

İlk olarak, ABD ile ilişkiler konusunda, 1 Mart sonrasında yaşanan gerginliğin ardından, Türkiye’nin yaşamış olduğu kendini konumlama problemi, projenin uzantısı olarak 2006 yılında imzalanan Türk-Amerikan Stratejik Vizyon Belgesi ile ilişkilerin Arap Baharı sürecine dek balayı havasında ilerlemesine yol açmıştır. Türkiye model ülke olarak, ABD’nin stratejik ortağı olarak görülmüş ve bu durum ilişkilerin Arap Baharı sürecine kadar temel belirleyicisinin BOP olduğunu göstermiştir (Ekşi 2016: 65). Bu halde BOP, Türkiye’nin ABD ile yaşamış olduğu problemlerin aşılması ya da diğer deyişle ilişkilerin seyrinin olumlu bir hale gelmesi konusunda işlevsel bir niteliğe sahip olmuştur.

Diğer taraftan, AK Parti lider kadrosunun Ortadoğu’da daha etkin olabilme konusunda sahip oldukları niyetin BOP ile model olma konumuyla birlikte daha mümkün hale geldiği ifade edilebilir. Gerek ABD’nin Türkiye’yi “ılımlı İslamın” temsilcisi olarak Ortadoğu’da “pazarlayan yönü barındırması, gerekse de Türkiye’nin BOP kapsamında kendisini jeokültürel olarak konumlaması, Türkiye’nin kamu diplomasisi ve yumuşak güç unsurlarını dış politikada kullanabilmesi konusunda bir zemin teşkil etmiştir. Bu kapsamda, BOP’un Türkiye’nin çok boyutlu dış politika anlayışı çerçevesinde, hegemon ile olan ilişkileri düzenleyebilmesinde ve dış politika vizyonunda Ortadoğu’nun sahip olduğu konum itibarıyla Türkiye’nin dış politikasında ciddi bir etkiye sahip olduğu ifade edilebilir.

2.2.1.3. İsrail İle Tırmanan Gerginliğin Etkisi

İsrail'in, ABD'nin ve birçok başka Batılı ülkenin diplomatik ve askeri desteğini almış bir bölgesel güç olarak Ortadoğu sorunlarının çoğunda doğrudan ya da dolaylı etkisi olan bir ülke olduğu dikkate alınrsa, Türkiye'nin İsrail ile ilişkin politikaları, Ankara'nın bütün Ortadoğu politikasının şekillenmesini temelden ilgilendiren bir özelliğe sahiptir (İnat 2006: 23). Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu politikasında belirleyici bir diğer sistemik sebep, İsrail ile Türkiye arasında özellikle 2004'ten sonra kademeli olarak artan gerilimdir. İki ülke arasındaki ilişkinin boyutunun ve dilinin değişmesinin sistemik olarak etki edebilme kapasitesi hem algısal hem de uluslararası politikanın dönüşümüyle ilintilidir. İsrail'in 1948 yılında kurulmasından sonra, İslam dünyası ve Arap dünyasının en önemli meselelerinden birini Filistin sorunu oluşturmuştur. Öyle ki; Arap dünyası ya da Ortadoğu'ya komşu olsun olmasın, devletlerin bölge ile ilgili politikalarında Filistin sorununa yaklaşımı temel ayrıştırıcı noktalardan biri olmuştur. Tarihsel olarak süregelen pek çok sorunun kaynağını oluşturan İsrail-Filistin çatışması, bölgenin dinamiklerini belirleyen bir unsur olması nedeniyle İsrail ile yürütülen ilişkilerin boyutu, İslam dünyası için özel bir yere sahip bu sorun konusunda algıları belirler bir nitelik taşımıştır. İsrail ile yakın ilişki içinde olmak bu davanın savunuculuğundan uzaklaşmak olarak görüldüğünden, çoğu bölge devleti İsrail ile ilişkilerinde çekimser bir tavır takınmışlardır. Türkiye'nin İsrail kurulduktan sonra onu tanıyan ilk devlet olmasına rağmen sürekli dengeli bir politika izlemesi, bölge haklarının algısının belirleyiciliği bağlamında sistemik bir unsur olarak görülmektedir.

Türkiye'nin Batı merkezli dış politika algısı, İsrail ile ilişkilerinde de belirleyici noktalardan biri olmuştur. Arap dünyasında ciddi bir tepkiyle karşılanacak olan İsrail'in kurulduktan hemen sonra tanınması, Batı bağlantısına paralel olarak İsrail ile geliştirdiği ilişkiler Ortadoğu ülkeleri yürütülen dış politikada olumsuz bir etkiye sebep olmuştur (Sinkaya 2011: 83).

1960 yıllarla birlikte, özellikle Kıbrıs meselesinde Batı ile yaşanan ayrışmalardan sonra Türk dış politikasında görülmeye başlanan çok boyutluluk (Erhan 2009: 55) vurgusu, Üçüncü Dünya ve Arap devletleriyle ilişkilerin boyutunun arttırılması amacını

ortaya çıkarmıştır. Bu amacın Türkiye'nin Ortadoğu'daki ilişkilerinde belirleyici noktalardan biri olan İsrail ile ilişkilerine yansımaları da kaçınılmaz olmuştur. 1967 Savaşı başladığında Türkiye, ABD'nin İsrail'e yardımını engellemek için üslerin Araplara karşı kullanılmayacağını ifade etmiştir. Ortadoğu ülkelerine gıda ve giyecek yardımında bulunarak, uluslararası platformlarda Arap tezlerini desteklemeye başlamıştır (Bölükbaşı 2001: 250-251).

İsrail'in bölgedeki tek taraflı eylemlerinin Ankara'da doğurduğu rahatsızlık ve Filistinlilerin 1987'de başlattığı İntifada hareketinin Türkiye kamuoyunda yakından takip edilmesi gibi sebeplerle 70'lerin sonlarında başlayan Türkiye-İsrail arasındaki soğukluk, 80'lerin büyük bölümünde de devam etmiştir. 1978'den itibaren Batı Şeria'da Yahudi yerleşim yerleri kurmaya başlayan İsrail, Temmuz 1980'de Doğu Kudüs'ü, Aralık 1981'de de Golan Tepelerini ilhak ettikten sonra, İsrail'in başkentini Tel-Aviv'den Kudüs'e taşıması üzerine Türkiye, 28 Ağustos 1980'de Kudüs Başkonsolosluğunu kapatmış ve 2 Aralık 1980'de Tel-Aviv'deki maslahatgüzarlığını ikinci katip seviyesine indirmiştir (Erhan ve Kürkcüoğlu 2010: 149).

Türkiye 1990'lı yıllarda ise, İsrail ile ilişkilerde bir canlanma dönemine girmiştir. Ortadoğu Barış sürecinin Filistin ve İsrail temsilcileri arasında görece müzakere sürecini başlatmış olması, Özal'ın tıpkı Menderes döneminde olduğu gibi ABD ile ilişkileri en üst seviyeye çıkarmak için ABD bulunan Rum ve Ermeni lobilerine karşı Yahudi lobisini kullanabilme amacı çerçevesinde İsrail'in desteğine muhtaç olması, Irak, Suriye ve Irak tarafından desteklenen PKK'ya karşı Türkiye'nin işbirliği yapacağı ülke arayışında bulunması, İsrail ile ilişkilerin yeniden bir momentum kazanmasını sağlamıştır. Soğuk Savaş sonrası ABD'nin bölgede yeni düzen kurma arayışlarına paralel olarak bölgenin iki modern ve laik devleti olan İsrail ve Türkiye'nin hem Soğuk Savaş sonrası varlıklarının sistem içi anlamlarının kaybolmama tehlikesi adına hem de yeni düzende aktif olarak rol alabilme amaçları çerçevesinde işbirliği mekanizmalarını arttırmaya başlamasıyla, Türkiye'de Refah Partisi'nin Ortadoğu'da İslamcı bir söylemle dış politika yürütülmesi vurgusuna karşı olan grupların siyasi ve ekonomik olarak benzeşen iki ülke olan İsrail ile Türkiye'nin müttefiklik ilişkisinin arttırılmasını sağlama çabası, 90'lar

boyunca ilişkilerin canlı şekilde sürdürülmesine yol açmıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu 2010: 568-569).

1990’larda Türkiye ile İsrail arasında stratejik işbirliğini mümkün kılan koşulların çoğu 2000’lere gelindiğinde büyük oranda geçerliliğini kaybetmiştir. Türkiye, bu dönemde komşularıyla sorunlu olan ilişkilerini tedricen geliştirmeye ve Ortadoğu’da daha etkin olmaya başlayınca, İsrail’in askeri anlamda dengeleyici işlevine görece daha az ihtiyaç duymaya başlamıştır (Kirişçi 2002: 172). İkinci İntifada ile Filistin-İsrail arasındaki çatışmaların alevlenmesi, Türk karar vericilerin İsrail ile ilişkiler konusunda daha temkinli olmasını da beraberinde getirmiştir. 90’ların sonuna kadar iç politikada batılı, laik ve demokratik olmanın yansıması olarak çevre tehditlere karşı askeri dengelemeyi ikili ilişkilerde, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin ağırlığında, merkeze koyan Türkiye’nin (Bir ve Sherman 2002: 27),⁶ İntifada ile birlikte yaşananlardan sonra İsrail ile olası bir sıcak söylemin toplumsal meşruiyetini sağlaması imkânsız hale gelmiştir (Robins 2007: 299). AB ile ilişkilerin ivme kazanması ile askerin siyasetteki rolünün azalmasıyla beraber dış politikada karar verme sürecinde daha çok kamuoyu belirleyici konuma gelmiştir. Bu durum, geleneksel olarak İsrail ile daha yakın ilişkileri destekleyen askerlerin siyasetçiler üzerindeki etkisinin azalmasına ve Avrupalılığı yansıtacak bir İsrail’e ihtiyacı azaltmıştır (Kardaş 2006: 350). Dolayısıyla, uluslararası politikanın gündeminde yaşanan değişiklikler, sistemik olarak Türkiye’nin İsrail karşısında daha “sert” bir duruş üzere politikalar üretebilmesi bağlamında bir katkıda bulunmuştur.

Millî Görüş’ün siyasi arenadaki uzun mücadelesinden sonra ilk defa iktidar olmasıyla birlikte, hareketin lideri Necmettin Erbakan’ın başbakan olmadan önce de sonra da İsrail ile ilgili olarak pek olumlu görüşlere sahip olmadığı bilinmektedir. Gerek dini inancı gerekse de siyasi düşünceleri merkezinde, İsrail’in askeri ve bürokratik olarak yapılan anlaşmalardan kaynaklı iç siyasetteki etkisini kırmak isteyen Erbakan, daha sonra asker ve bürokrasi kanalından zorlamalarla imzalamış olsa da, bazı silah ve savunma

⁶ 28 Şubat sürecinin önemli aktörlerinden olan Çevik Bir’in yazdığı bir makalede, Ordunun Türkiye’nin İslam’a dönüşü karşısında sessiz kalmayacağını ve Türk-İsrail askeri ilişkilerine zarar verilmesine müsaade edilmeyeceğini Hükümet yetkililerine aktardığını belirtir.

sanayine ait anlaşmalara olumlu bakmamış süreci yavaşlatma yoluna gitmiştir (Sayarı 1997: 52).

Çoğunluğu Milli Görüş geçmişine sahip siyasetçilerden oluşan AK Parti'nin 2002'de iktidar gelmesi, ikili ilişkilerin geleceğinin ne olacağı konusunda bir merak uyandırmıştır. Ancak AK Parti'nin Milli Görüş hareketinden ayrılarak, İsrail'e karşı bir husumet beslemedikleri ve aksine işbirliğini geliştirme yönündeki söylemleri, İsrail karşıtı bir tavra sahip olmadıklarına işaret etmektedir (Özcan 2015: 254).

Tayyip Erdoğan, seçim zaferini elde ettikten sonra çıktığı Amerika gezisinde Yahudi örgütlerinde yaptığı konuşmalarda, İsrail ile bağları devam ettirme yanlısı olduğunu, hatta Türkiye-İsrail ilişkilerinin derinleştirilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır. Daha sonra değişik vesilelerle Türkiye'nin ulusal çıkarınının İsrail ile ilişkilerin devamlılığını gerektirdiğini belirtmiştir (İnbar 2005: 599-602). Eğer bir tansiyon yükselmesinden ve ilişkilerin kötüye gitmesinden bahsedeceksek, aslında bu durum AK Parti ile bir sürekliliğe işaret eder.

1999'da Dış İşleri Bakanı olan İsmail Cem, bölge ülkelerine yönelik güvenlik merkezli bakışın yerine ikame edilecek bir yaklaşım ortaya atmış ve “bölge odaklı dış politika” yaklaşımı çerçevesinde bölge ülkeleriyle ilişkilerin düzeltilmesine odaklanmıştır. İsmail Cem'in bu yaklaşımıyla Batı'nın ve özelde İsrail'in olumlu bakmadığı devletlerle iyi ilişkiler kurma çabası, İsrail ile ilişkilerin de bozulması manasına gelmiştir (Altunışık 2009: 186). Fiiliyatta bu ilişkilerin arzu edildiği gibi olmadığı ve İsrail ile ilişkileri daha belirgin bir halde olumsuz bir kulvara sokan olay, Eylül 2000'de başlayan İkinci İntifada olmuştur. Özellikle Sabra ve Şatilla Katliamının sorumlularından biri olarak görülen, uluslararası arenada ünü menfi olan Ariel Şaron'un Likud Partisi'nin iktidara gelmesiyle beraber İsrail'in İntifada'ya karşı kullandığı orantısız güç, kamuoyunun olaya verdiği tepkiyle etkisinin ne derece artmaya başladığını gösteren bir nitelik taşımasının dışında, siyasilerin de bu duruma gösterdikleri tepkilerin dozunun da sertleşmeye başladığını göstermektedir. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, İsrail'i bölgede aşırı güç kullanmakla suçlarken (“Sezer: Ortadoğu'da Barış BM Kararları Uygulanırsa Sağlanır”, Hürriyet, 25 Ekim 2000), Başbakan Ecevit, Filistin

Halkına dünyanın gözü önünde soykırım yapıldığını (“Ecevit: Soykırım Uygulanıyor,” 5 Nisan 2002 Milliyet), söyleyerek dozu sert bir ifade ile tepki göstermiştir.

Bu bağlamda AK Parti döneminde yine özellikle Filistin meselesi konusunda yaşanan katliam ve kıyımlarla doğrudan ilintili olan HAMAS liderlerinden Şeyh Ahmet Yasin ve Abdülaziz Rantisi'nin İsrail operasyonu sonucu öldürülmesi ile başlayan gerilimin, Ecevit iktidarı zamanındaki söylemlerle bir sürekliliğe işaret ettiği görülmektedir.

Erdoğan, Şeyh Ahmet Yasin'in öldürülmesi ile Mısır'dan silahların gizlice getirilmesi amacıyla Filistinliler tarafından tüneller kazıldığını bahane ederek Refah'taki mülteci kamplarına saldıran İsrail'in sivilleri ve saldırılara karşı çıkanları öldürmesinden sonra İsrail'e yapılması planlanan ziyaretini iptal etmiş (“İsrail Ziyaretini İptal İşareti Verdi”, 25 Mart 2004, Radikal) ve sert bir ifade ile İsrail'in devlet terörü gerçekleştirdiğini söylemiştir (“Erdoğan: İsrail'in Yaptığı Devlet Terörü”, 20 Mayıs 2004, Hürriyet). Bunun üzerine İsrail Dış İşleri Bakanı Silvan Shalom, Türkiye'nin açık eleştirilerine karşı ne kadar sessizliklerini koruyacaklarından emin olmadığını söylemiştir (“Shalom Warms Turkey”, 22 Haziran 2004, The Jarusalem Post).

2006 yılında Filistin'de yapılan seçimleri HAMAS'ın kazanması İsrail'de ciddi kaygıları da beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin çok boyutlu, proaktif dış politika anlayışı çerçevesinde HAMAS Lideri Halid Meşal Türkiye'ye davet edilmiş ve bu da İsrail ile ilişkilerin gerginleşmesinde ciddi bir sebep olmuştur (“Hamis Bombası”, 17 Şubat 2006, Radikal). Bu tavrı ilişkilerin olumsuz etkilenmesi ile sonuçlanacak ciddi bir hata olarak gören İsrail, HAMAS ile PKK arasında benzerlikler kurarak, iki yapının da terör unsuru olduğunu ifade etmiş ve bu durumu BM nezdinde görüşülmek üzere harekete geçmiştir (“İsrail, HAMAS PKK Benzerliğini BM'ye de Taşdı”, 23 Şubat 2006, Milliyet).

İlişkilerde yaşanan tüm bu soğukluklara rağmen Türkiye, bölge dış politikasındaki arabuluculuk perspektifiyle, Suriye ve İsrail arasında süregelen sorunların çözümüne

yönelik olarak, kendi liderliğinde, İstanbul toplantılarıyla faaliyetlerde bulunmuştur. Suriye ile müzakere görüşmelerinin yapıldığı Ankara toplantısının hemen ertesinde, HAMAS'ın İsraili sivillere ve askeri birimlere yönelik gerçekleştirdiği roketli saldırılardan sonra, İsrail'in 27 Aralık 2008'de "Dökme Kurşun" adını verdiği Gazze operasyonu, İsrail ile Türkiye arasındaki ilişkilerin sertlik düzeyini arttıran gelişmeleri de beraberinde getirmiştir (Bölme 2009: 4-9). Erdoğan, yapılan saldırının bir insanlık suçu olduğunu ve İsrail Başbakanı Ehud Olmert ile her türlü teması durdurduğunu söylemiştir ("İsrail'in Saldırısı Normalleşme Sürecine Büyük Darbe Vurdu", TRT Haber 19 Temmuz 2014, <http://www.trthaber.com/haber/gundem/israilin-saldirisi-normallesme-surecine-buyuk-darbe-vurdu-136966.html>, 27 Mart 2017'de erişildi).

İlişkilerde yaşanan gerginliğin politikacılar bazında en yüksek düzeyde yaşandığı ve görece diplomatik olarak devam eden momentumu ciddi düzeyde negatife döndüren olay, 29 Ocak'ta Dünya Ekonomik Forumu'nun Davos'ta gerçekleştirilen toplantılar sırasında Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Perez arasında cereyan eden tartışmadır. Peres, ülkesinin yürüttüğü Gazze operasyonunu savunmuş ve Erdoğan'a yönelik olarak sesini yükselterek ve parmağını sallayarak İstanbul'a füze atılması halinde ne yapacağını sorması üzerine, cevap vermeye çalışan Erdoğan'ın sözünün kesilmesi tansiyonu iyice yükseltmiştir. Erdoğan, Peres'e sesinin yüksek çıktığını ve bunun da suçluluk psikolojisinin bir yansıması olduğunu söylemiştir. Erdoğan'ın "Öldürmeye gelince, siz öldürmeyi çok iyi bilirsiniz. Plajlardaki çocukları nasıl vurduğunu çok iyi biliyorum" ("Erdoğan Hailed After Davos Walkout", 31 Ocak 2009, Al Jazeera, <http://english.aljazeera.net/news/europe/2009/01/20091303153967187.html>, 27 Mart 2017'de erişildi) diyerek toplantıyı terk etmesi ilişkilerde tamiri zor bir süreci başlatmıştır.

Bu olay Ortadoğu ve dünya medyasında geniş bir yer bulmuştur. Batı medyası genel olarak Türkiye-İsrail ilişkilerinin ciddi derecede zarar göreceği üzerine yorumlar yaparken ("Davos'taki Kavga Dünya Basınında", 30 Ocak 2009, NTV, http://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basininda,6G-IX587WEWcLbx_rYbQUw, 27 Mart 2017'de erişildi), Ortadoğu ve Arap medyası ise, olaya Türkiye merkezli biçimde daha olumlu bir şekilde yaklaşmıştır. Suriye merkezli El Tavra

gazetesinde Ali Kasım imzalı yorumda, bu tepkinin Arap ülke liderlerine de örnek olması gerektiğini ve Türkiye'nin artık İsrail kandırmacalarının kurbanı olmayacağını söylerken, El Kuds El Arabi gazetesinde ise, Erdoğan'a binlerce teşekkür ifadesine yer verilmiştir. Gazetenin genel yayın yönetmeni Abdulvari Atvan yorumunda, Erdoğan'ın bir şövalye gibi durduğunu ve bunun da Filistin meselesine yaklaşımında bir devamlılık arz ettiğini söylemiştir. Arap ve Müslüman olmakla övünen yöneticilere karşı kalplerin acı ve hayal kırıklıklarıyla dolu olduğunu belirten Atvan, Erdoğan'a binlerce kez teşekkür etmek gerektiğini ifade etmiştir ("Arap Basınından Liderlere Erdoğan Dersi", 30.01.2009, Haber7, <http://www.haber7.com/dunya/haber/375836-arap-basinindan-liderlere-erdogan-dersi>, 27 Mart 2017'de erişildi).

Bu gelişmeden sonra, Türkiye'nin Ekim 2009'da İsrail'in de katılımıyla gerçekleştirilecek olan Anadolu Kartalları adı verilen tatbikatı uluslararası kısmını iptal etmesi, Tel Aviv tarafından siyasi bir hamle olarak algılanmış ve Ahmet Davutoğlu'nun İsrail'e yapmayı planladığı seyahatte Gazze'yi de ziyaret etme isteği İsrail tarafından reddedilmiş ve Davutoğlu da seyahati iptal etmiştir ("İsrail'den Davutoğlu'na Gazze Engeli", 10 Eylül 2009, Radikal).

Davos sonrası düşmeyen tansiyon da TV dizileri krizleri de boy göstermiştir. Türkiye'de artan İsrail karşıtlığı, Ekim 2009'da TRT yayınlanmaya başlayan Ayrılık ve farklı bir kanalda yayınlanan Kurtlar Vadisi isimli dizilerde ekranlara taşınmıştır. Bu durumun İsrail'deki algılamasının yansıması olarak ve belki de Davos'un rövanşı biçiminde algılanacak şekilde, İsrail Dış İşleri Bakan Yardımcısı Danny Ayalon, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u kameralar önünde küçük düşürücü söz ve davranışlarda bulunmuş ve büyükelçiyi kendi oturduğu koltuktan daha alçak bir koltukta oturtmuştur ("İsrail'den Türkiye'ye Alçak Koltuk Ayıbı", 13 Ocak 2010, Sabah). Bu olay üzerine Cumhurbaşkanı Gül'ün, İsrail tarafından resmi bir özür gelmemesi halinde Türkiye'nin büyükelçisini geri çağıracağını belirten çıkışından sonra, İsrail 13 Ocak'ta resmi özür mektubunu göndermiş ve kriz çözülmüştür ("Alçak Koltuk Krizi Çözüldü", 13 Ocak 2010, Hürriyet).

31 Mayıs 2010'da Gazze üzerindeki İsrail ablukasını delerek bölgeye insani yardım götürmeyi amaçlayan, Türkiyeli sivil toplum kuruluşu İHH'nın öncülüğünde organize edilen "Gazze'ye Özgürlük" filosuna İsrail askerlerinin yaptığı müdahale, iki ülke tarihindeki en ciddi krize yol açmıştır. İsrail komandoları filoda bulunan Mavi Marmara gemisine uluslararası sulara baskın yapmış, kendisini koruma gayretinde olan aktivistlerin, İsrail askerlerine karşı basit düzeyde bir direniş göstermesine karşın, açılan ateş sonucu 9 kişi ölmüş ve 50'den fazla insan yaralanmıştır (Türkiye İsrail İlişkileri, Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü, SDE Analiz, Ekim-2011, s.18).

Özcan'a göre: ilişkilerin tarihte en yüksek düzeyde yaşadığı bu gerilim ilginç bir ironiyi de barındırmaktaydı. Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel gelişiminde her zaman önemli ve olumlu bir yere sahip olan İsrail ordusunun, bu gelişme ile ilişkilerin ciddi düzeyde bozulmasına yol açtığı görülmektedir (Özcan 2010: 37).

Türkiye'nin olaya tepkisi olabildiğince sert olmuştur. İsrail Büyükelçisi Ankara'ya çağırılmış, ilişkiler maslahatgüzar seviyesine indirilmiş, Davutoğlu'nun çabasıyla BM Güvenlik Konseyi acil toplantıya çağırılmış ve bunun üzerine Konsey İsrail'i kınayan bir bildiri yayımlamıştır (Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bildirisi için bakınız: http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2010/352 Erişim Tarihi: 01.07.2017). Davutoğlu olayı Türkiye'nin "11 Eylül'ü" olarak nitelmişken ("Türkiye'nin 11 Eylül'ü", 2 Haziran 2010, Sabah.), Gül, bu tarihi hatadan sonra İsrail ile ilişkilerin hiçbir zaman eskisi gibi olmayacağını söylemiştir ("Gül: İsrail ile Asla Eskisi Gibi Olmayacağız", 3 Haziran 2010, Habertürk). Türkiye'nin İsrail'in özür dilemesi, tazminat ödemesi, Gazze ablukasının kalkması, olayla ilgili bir uluslararası soruşturma komisyonu kurulması ve el konulanların iade edilmesi talepleri eşliğinde şekillenen bu süreçle birlikte, iki ülke arasındaki diyalog mekanizması da kapanmış ve ilişkiler dondurulmuştur.

TESEV'in Ortadoğu'da Türkiye algısı ile ilgili 2009 yılında yaptığı çalışmada, günümüzde Arap Dünyası'nın karşı karşıya olduğu en önemli sorun nedir sorusuna, bölge halkı %26 ile ekonomik sorunları ilk sıraya koyarken, Filistin-İsrail sorununu %18 ile

ikinci sıraya koymuştur (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2009, TESEV Yayınları Mart-2010, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi.pdf, 28 Mart 2017'de erişildi). Bu oran 2010 yılındaki araştırmada birinci en çok verilen cevap olmuş ve %30 ile rağbet görmüştür (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010, TESEV Yayınları, Şubat-2011, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, 28 Mart 2017'de erişildi). Arap Dünyasına yönelik olarak en büyük tehdidin hangi ülkeden geldiği sorusuna verilen cevaplar ise, %48 oranında İsrail'i göstermekteyken (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2009, TESEV Yayınları, Mart-2010, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi.pdf, 28 Mart 2017'de erişildi), 2010 yılındaki araştırmada bu oran %40 olmuştur (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010, TESEV Yayınları, Şubat-2011, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, 28 Mart 2017'de erişildi).

Kamuoyu araştırmalarında ve pek çok analizde de görüldüğü gibi Ortadoğu halkları için İsrail ciddi derece olumsuz bir algıya sahiptir. Bu durum, bölgede ya da uluslararası arenada, özellikle Filistin meselesinde sergilenen tavırları ve olaya yaklaşımları konusunda, devletlere ve aktörlere bakışın temel parametrelerinden biri halini almıştır. Filistin meselesi İslam dünyası ve Ortadoğu'da devlet davranışlarını anlamak ve ona anlam yüklemek bağlamında bir anlam ifade etmektedir. Arap kamuoyu, başta Arap olmayan ülkeleri genellikle Ortadoğu'ya özeld de Filistin sorununa ilişkin aldıkları dış politika kararlarına göre değerlendirmektedir. Bölgeye yaklaşım ve etkinlik bağlamında turnosol kağıdı işlevi gören Filistin meselesi Arap kamuoyu oluşturulabilmesinin anahtarı olarak da işlev görmektedir (Furia ve Lucas 2006: 585-605).

Bu bağlamda, Türkiye'nin tarihsel süreç içinde görüldüğü üzere İsrail ile temel gerilim noktası, özellikle son dönemdeki Davos krizi, alçak koltuk gerginliği ve Mavi Marmara katliamı dışında birebir ilişkiler kaynaklı olmamıştır. Bahse konu gerginliklerin altındaki saik de aslında yine Filistin'e karşı İsrail'in tavırları olsa bile, iki devlet ikili ilişkiler bağlamında çok sorunla karşılaşmamış, karşılaşılacak durumlarda da diplomatik çözüm yollarıyla ve iç siyasetteki aktörlerle krizler çözülmüştür.

Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin boyutunun değişmesi ve gerginleşmesi Ortadoğu politikasında bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak sistemik bir biçimde yaşanan bir algı değişikliğinden bahsedebiliriz. Ortadoğu kamuoyu nezdinde Türkiye'nin Filistin meselesine yaklaşımı, İsrail'in bölgedeki müttefiki olması rolünden (Jung 2005: 10-11) sıyrılması bağlamında ciddi derecede olumlu karşılanmıştır. Bölgedeki Türkiye'ye karşı Filistin meselesini sahiplenmiş tavrı ya da böyle algılanması, Türkiye'nin bölge üzerinde görünürlüğünü ve güvenilirliğini arttırmıştır. Muhammed Nureddin: Türkiye'nin İsrail ile Suriye arasındaki barışı sağlama çabası, Filistin-İsrail sorununda sergilediği tavırla barış için gayret gösteren bir konuma sahip olduğunu, Davos olayıyla da Erdoğan'ın Filistin için kazandığını ve ona teşekkür borçlu olduklarını köşe yazısında ifade etmiştir (aktaran: Bingöl 2011: 156-157).

Bu kapsamda Türkiye yeni dış politika tanımlamasında önemli bir yere koyduğu merkez ülke anlayışını, yine aynı konsept içindeki bir diğer kavram olan arabuluculuk nosyonu ile uygulamaya koyma şansına sahip olmuştur. Bu her ne kadar tarafların istek ve iradeleri ile geçerli bir durum olsa da, Türkiye'nin İsrail ile yaşadığı gerilimlerin, arabuluculuk ve bölgede politika üretebilme bağlamında kuvvetli bir seçenek olma imkanını sağladığını söylemek yanlış olmaz. Nitekim Türkiye'nin geçmişte oynadığı pasif tutumun aksine bölgesel arabuluculuk çabaları dışında, "yapıcı bir aktör" olarak algılayabileceğimiz HAMAS ile El-Fetih'i birleştirme çabaları bile artan etkinin örneklerinden birini oluşturmaktadır (Altunışık 2010: 15).

Bu durumun yansımaları yine TESEV'in araştırma sonuçlarında görmek mümkündür. 2009 yılındaki araştırmada, Filistin-İsrail sorununda Filistinlilerin haklarının korunması konusunda, Arap ülkeleri genel toplamda %3 gibi bir orana sahipken, Türkiye %2'lik bir oranda kalmıştır. Bu sorunun Filistin'deki karşılığı ise Arap ülkelerinin kendi haklarına yalnızca ankete katılanların %1'i inanırken, bu oran Türkiye için %7'dir. Türkiye'nin bölge genelinde %79'luk bir destekle Filistin-İsrail sorununda arabuluculuk yapması gerektiği yönünde bir desteği var iken, bu oran Filistin'de %89 olarak görülmektedir (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2009, TESEV Yayınları, Mart-2010, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi.pdf, 28 Mart 2017'de erişildi). 2010 yılındaki araştırmaların sonuçları Türkiye'nin Ortadoğu'da artan

etkisini gösteren sonuçları tekrarlamaktadır. Türkiye'nin %75'lik bir destekle Ortadoğu'da barışın sağlanması konusunda etkisi olduğu düşünülürken, Filistin-İsrail sorunun çözümünde %78'lik kesim Türkiye'nin arabuluculuğunu desteklemektedir. Türkiye'nin bölge siyasetinde her gün daha etkili olduğunu düşünenlerin oranı ise, %73'tür (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010, TESEV Yayınları, Şubat-2011, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, 28 Mart 2017'de erişildi).

İsrail ile tırmanan gerginliğin, Türkiye'nin algısal olarak Ortadoğu'da etkinliğini arttırmaya yardımcı olmasının yanı sıra, bölgede İsrail'in düşman olarak gördüğü, ancak Türkiye'nin yeni dış politikasında komşularla sıfır sorun ve ritmik diplomasi anlayışlarıyla uyumlu olarak ilişki geliştirme arzusunda olduğu devletlerle iletişimini arttırmasına da yardımcı olduğu söylenebilir. İran ve Suriye gibi devletlere İsrail'in bakışı olumsuz bir nitelik taşıyorken, Türkiye'nin bölgedeki askeri ve stratejik müttefiki İsrail ile bu devletlerle geliştireceği sıkı ilişkiler yüzünden arasının bozulması tarihsel olarak katlanılabilir bir maliyet olmamıştır. Oysa ki, ilişkilerin değişen seyri Türkiye'nin bölgede çok boyutlu diplomasi imkanlarını kullanmasına resen izin vermiştir. Türkiye, diğer bölge ülkeleri ve farklı vizyonlarla bölgede etkinliğini arttırma arzusu gütmüştür (Ulutaş 2010: 10). Dolayısıyla Türkiye'nin Suriye ve İran ile ilişkileri derinleştirme ihtiyakı, İsrail ile yaşanan gerginliklerle birlikte daha mantıksal bir dengeleme mekanizmasını da devreye sokabilmesine imkân tanımış ve bölgede uygulamaya çalıştığı dış politikaya daha uygun bir zemin hazırlamıştır.

Waltz, aktörlerin kendilerini sınırlayan yapıyı algıladıklarını ve bu bağlamda hangi davranışın "ödül" hangisinin sistem içinde "ceza" ile sonuçlanacağını bildiklerini savunur. Bununla birlikte bazen devletlerin sistemin vazettiği durumlardan farklı davranabilmesi de mümkündür. Sistemik unsurlar dışında davranmak bir tezat oluşturmaz. Devletlerin temel saikleri göz önüne alındığında, ulusal tercihlere göre davranmak sadece, yine aynı sistem içerisinde risk alma durumunu doğurur. Bir devlet ya uygulayacağı politikada bir müttefiklik ilişkisi kurarak bazı sözlerle bağımsızlığını kısıtlayan kararlarla bunu yapabilir ya da tamamen kendi başına yaşayacağı güvenlik ikilemini kabullenerek (Waltz 2015: 96).

Bu çerçevede neorealizmin sunmuş olduğu teorik bakışın, Türkiye-İsrail arasında turmanan gerilimi açıklayıcı bir yanı bulunmaktadır. Türkiye bir kanat ülkesi olarak Batı koridorunda tarihsel olarak konumlanmış yerine rağmen, bu konumunun aksi sayılabilecek bir tavırla İsrail ile belirgin bir gerginlik durumu yaşamıştır. Bu halin, Türkiye'nin özellikle de askeri sanayide sıkı bir müttefiki olduğu İsrail ile ilişkilerinde bir güvenlik sorunsalı tehdidi barındırması ile yine Türkiye'nin güneyinde yaşanan PKK merkezli terör boyutunda bir kaygıya sebep olabileceği ortadayken, politika yapıcılarının aldığı risk durumu sistemin dışında bir konuma işaret eder. Başka bir ifadeyle, Türkiye bu dönemde, tarihsel süreç içerisinde İsrail ile Filistin meselesi merkezli yaşadığı sıkıntılara benzer şekilde davranarak, dış politikasının “Batıcı” ve güvenlik kaygısı bağlamında “statükocu” ilkelerinin dışında hareket etmiştir. Bu bağlamda yaşanan güvenlik ikilemi, Ortadoğu’da artan etki ile uluslararası sistemin dengeleme mantığı bakımından “ceza” değil “ödül” olarak geri dönüşmüştür.

Türkiye-İsrail ilişkilerinin tarihsel olarak, iki ülkenin güvenlik konseptinin sistem içinde aynı tarafı ifade etmesi ve İsrail’in teknolojik gelişmişliğe sahip bir ülke olmasının askeri alanda işbirlikleri sonucunu doğurması nedeniyle, genel olarak olumlu bir seyir izlediği görülmektedir. Bununla birlikte, özellikle Filistin meselesi merkezli, İsrail’in izlediği sert politikalar sebebiyle de ilişkilerin AK Parti döneminden önce de ciddi düzeyde gerildiği durumlar söz konusudur. Bu dönemde İsrail ile ilişkilerin, daha önceki dönemlerden daha fazla gerildiğini söylemek zor olsa bile, ilişkilerin boyut değiştirmesinin temel sebebinin İsrail’in Filistin meselesindeki saldırgan davranışları ile AK Parti iktidarının “insani” şekilde bunların karşısında durması iddiası olduğu söylenebilir. Bu noktada, söz konusu gerginliğin artışın Türk dış politikasına etkisini, 1 Mart tezkeresindeki tavrın devamı olarak okumak yanlış olmaz. AK Parti iktidarının Ortadoğu’da daha etkin biçimde bulunma isteğinin, bölgede kendisine çok hoş bakılmayan İsrail ile sıcak ve derin ilişkiler kurmuş görüntüsüyle sekteye uğrayacağı söylenebilir. Ancak bu durum, yönetici kadronun tercihli biçimde İsrail ile ilişkileri gerdiği biçiminde de anlaşılmalıdır. Bu noktada, İsrail’in politikalarına yönelik karşı bir duruşu ifade şeklinde okunabilecek ilişkilerin gerginleşmesi, Türk dış politikasının Ortadoğu nezdinde 1 Mart tezkeresi ile edinmeye başladığı imajını devamlılığını sağlayan bir unsur olarak görülebilir. İsrail ile ilişkilerin gerginleşmesinin Türkiye’ye güvenlik

sorunsalı yaşattığı örnekler Mavi Marmara’da ve PKK terörü gibi olaylarda görüleceği gibi, Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerin gerilmesinden ikili ilişkiler bağlamında pek memnun olmadığı ifade edilebilir. Bununla birlikte gerginleşen ilişkilerin, Türk dış politikasının Ortadoğu algısının farklılığı yansıttığı iddiası merkezinde ve Ortadoğu’da Türkiye’ye bakışın değişmesi bağlamında “yapıcı” bir etki yarattığı söylenebilir.

2.2.2. Ekonomik Büyümenin Avantajları

AK Parti dönemi, Türk dış politikasında yaşanan değişikliklerin sebepleri akademik camiada ciddi düzeyde bir ilgiyi ve bu çerçevede bir literatür zenginliğini de beraberinde getirmiştir. Yaşanan konsolidasyonu açıklama konusunda farklı dayanakları barındıran söz konusu çalışmaların üzerinde ittifak ettikleri konu, dış politika pratiklerinin gerek düşünsel temelleri ve uygulamaları gerekse de söylemi itibarıyla önemli değişiklikleri barındırdığı düşüncesidir.

Dış politikada yaşanan transformasyonu, AB’ye tam üyelik müzakerelerini merkeze alarak Avrupalılaşıma bağlamında inceleyen yaklaşımlar (Aydın ve Açıkmeşe 2007: 263-274; Öniş 2003: 1-9), müzakerelerin Türkiye’nin Kürt sorunu merkezinde terör meselesi ve Kıbrıs politikası bağlamında yaşadığı değişikliklerin yanında, Ortadoğu’da artan etkisinde de belirleyici rol oynadığını belirtmektedirler (Özcan 2008: 1). Konstrüktivist teoriyi esas alarak, Türkiye’nin iç ve dış kimlik tanımlamasında yaşanan değişikliğin dış politika regülasyonunda belirleyici etken olduğunu ve bu sayede de ulusal güvenlik tanımlamasının yeniden yapılma çabasını söyleyenlerin yanında (Dağı 2006: 57-72; Cizre 2003: 213-229; Bilgin 2005: 171-201), iç politikadaki gelişmeleri ve başat aktörlerin dönüştürücü rollerini de merkez alan çalışmalar da söz konusudur. Bu cenah, Ahmet Davutoğlu’nun dış politikayı doktrinleştirme çabası ile AK Parti’nin sahip olduğu İslami tandansın gerek iç gerekse de dış politikada dönüşümün medeniyet merkezli bir okuma ile anlaşılabilmesi kanaatindedir (Duran 2006: 333-358; Altunışık 2009: 171-194). Daha sistemik olarak bakan ve Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan değişikliklerin ve güç boşluklarının, güvenlik ve jeopolitik eksenlerde Türk dış politikasında bir yenilenme ihtiyacı doğurmuştur düşüncesi içinde bir literatür de

mevcuttur (Karaosmanoğlu 2000: 199-216; Sayarı 2000: 169-182). Son olarak dış politikada yaşanan değişikliği Türkiye'nin artan yumuşak güç unsurlarının artışına ya da bu yöndeki çabasına bağlayarak açıklama girişiminde olan çalışmalar da mevcuttur (Oğuzlu 2007: 81-97).

Türk dış politikası gibi farklı düzlemlerde ve coğrafyalarda icra edilen çok boyutlu bir konuya değişik perspektiflerden yaklaşmak doğaldır. Söz konusu literatürde dış politikanın farklı boyutları ön plana çıkarılmış ve belirli bir kavramsal düzlemde analiz edilmiştir. Bu bağlamda, devletlerarası siyasi ve ekonomik ilişkiler, uluslararası ekonomik kuruluşlar ve platformlarda oynanan roller, çok uluslu şirketlerin siyasi etkileri ve ekonomik yönetim-siyasi meşruiyet gibi ilişkileri ele alan politik ekonomi yaklaşımı da dış politika analizinde bir yöntem olarak görülmektedir. Türkiye'nin AK Parti döneminde ekonomide yaşanan gelişmeleri ve ekonomik görüntüsü merkezinde sahip olduğu gücü ile bunların dış politikadaki etkilerini anlamak, dış politikada ekonominin niteliğini çözümlmek açısından da fayda sağlamaktadır. Bu aynı zamanda politik ekonomi ekseninde bir dış politika okuması yapabilme imkânı da sunmaktadır. Ekonomi ve özellikle de ticaret, Türk dış politikasını derinden etkileyen faktörlerdir. Bu kısımda Türkiye'nin ekonomik olarak bu dönemde yakaladığı ivme ve bunun Ortadoğu'da özellikle ticari ilişkiler bağlamında etkisinin ne boyutta olduğu gösterilmeye çalışılacaktır.

2.2.2.1. Güçlü Mali Yapı ve Dönüşen Ekonomi

Türkiye ekonomisi, uzun yıllar boyunca siyasi başarısızlıkların gölgesinde kalarak ve uluslararası krizlerden doğrudan etkilenecek, potansiyelinin altında bir performans sergilemiştir. Özellikle yüksek enflasyon, dış borç fazlalığı, yüksek bütçe açığı gibi nedenler ekonomiyi dirençsiz ve kırılabilir bir yapıya sokmuştur (Karagöl 2013: 21).

AK Parti'nin iktidar olmasından hemen önce ve belki de partinin iktidar olmasını sağlayan sosyo-ekonomik atmosferin oluşmasını da doğrudan etkilemiş olan ekonomik bir kriz hali söz konusudur. Dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, Başbakanı

Bülent Ecevit ve Başbakan Yardımcısı Hüsamettin Özkan arasında, kamu bankalarının regülasyonu konusunda gerçekleşen bir tartışmanın tetiklediği Anayasa kitapçığı fırlatma vakası ile zirveye ulaşan siyasal istikrarsızlık, Cumhuriyet tarihinin en derin makro-ekonomik ve sosyal krizini tetiklemiştir. Başbakan Ecevit'in bir "devlet krizi" olarak nitelendirdiği (İpin Koptuğu An, 20 Şubat 2001, Hürriyet, <http://www.hurriyet.com.tr/ipin-koptugu-an-39227575>, 03 Nisan 2017'de erişildi) siyasal bunalımı kamuoyuna açıkladığı 19 Şubat 2001'de patlayan döviz fiyatları sonucu, Türkiye'nin IMF ile yürüttüğü 17. Stand-by Anlaşması tamamen çökmüştür. Patlak veren sadece "devlet krizi" olmamış, bu durum kısa zamanda Türkiye'nin ekonomik yapısını felce uğratan ve geniş toplumsal kesimleri etkileyen kapsamlı bir sosyo-ekonomik sistem krizine dönüşmüştür. Piyasalardan rekor düzeyde sermaye çıkışlarının yaşandığı 2001 yılı içinde reel milli gelir %9,4 azalmış; kişi başına düşen milli gelir %25 civarında düşmüş; binlerce KOBİ ve irili ufaklı 22 ticari banka iflas etmiş; milyonlarca vasıflı işsiz ortaya çıkaran toplumsal travma yaşanmıştır (Öniş 2003: 9).

Yaşanan ciddi krizden sonra, DSP-MHP-ANAP üçlü koalisyonu pragmatik bir karar alarak, Dünya Bankası Başkan Yardımcısı olan Kemal Derviş'i Ekonomi Bakanı olarak atamıştır. Krizden kurtulmanın olmazsa olmazlarından görülen uluslararası kredilerin sorunsuz akışını garanti altına almaya amaçlayan bu adımı, IMF ile yapılan 18. Stand-by anlaşması takip etmiştir. Daha radikal ve yapısal bir reform süreci öngören bu anlaşmanın en önemli özelliklerinden biri, Merkez Bankası'nın döviz kurunun seyrini ve seviyesini belirleme manasını ifade eden kur çıpası anlayışından, Merkez Bankası'nın sadece enflasyon hedefi koyduğu ve döviz kurunun arz-talep dengesinde belirlendiği dalgalı kur yöntemine geçişi sağlamış olmasıdır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Terimler Sözlüğü, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4/TCMB-TerimlerSozlugu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4>, 03 Nisan 2017'de erişildi).

IMF ile yapılan anlaşma temelinde ve Kemal Derviş önderliğinde hazırlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı, Türkiye ekonomisinde yaşanacak değişimin anahtarlarını vermiştir (Ekzen 2010: 476). IMF reçetelerine uygun bir yeniden yapılanma düşüncesini amaçlayan, 14 Mayıs 2001'de açıklanan bu program, a) mali disiplin ve

kamu harcamalarının azaltılması, b) fiyat istikrarına odaklanmış para politikası; enflasyon hedeflemesi ve dalgalı kur rejimi uygulayan bağımsız bir merkez bankası, c) finans ve bankacılık sektöründe kapsamlı regülasyon, d) kamunun ekonomideki ağırlığının azaltılması ve bu ölçüde bütçeye ek kaynak sağlayacak özelleştirmelerin yapılması, e) çalışma hakları, emeklilik ve sosyal politikalar alanında aşınma yaratıcı önlemler gibi uygulamaları içermektedir (Çağatay Tekin ve Tekin 2014: 53-54).

1990'lı yılların ortalarından itibaren serbest piyasa mekanizmaları ile güçlü devlet regülasyon kanallarının aynı anda derinleştirilerek, devletin ekonomik bir aktör olarak küçülmesine paralel, kamu kurumlarının denetim ve gözetim unsurlarının güçlendirilmesiyle politika yönlendirme ve kriz önleme kapasitelerinin arttırılmasını amaçlayan Post-Washington Mutabakatı (Birdsall ve Fukuyama 2011) ekseninde başarılı bir örnek olarak görülen bu plan, Türkiye'nin neoliberal sisteme tam bir entegrasyonu konusunda vizyon sunmuştur (Ekzen 2010: 476). Ortodoks reform unsurları, demokratik meşruiyet düşüncesi içinde, TBMM'nin hızlı bir tempoda çalışarak 15 günde 15 yasa paketiyle pek çok düzenlemenin görünür kılmasını sağlamıştır (Öniş 2012:http://home.ku.edu.tr/~zonis/pdf/Triumph_of_Conservative_Globalism.pdf, 04 Nisan 2017'de erişildi).

Bu reformlarla birlikte Merkez Bankası'nın esas görevi fiyat istikrarını sağlamak olarak belirlenmiş ve bu görevi yerine getirirken para politikasını bağımsız olarak yürüteceği yasayla teminat altına alınmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu, http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a7b93c7e-bb25-4fcc-b110-23f2d1dad07d/TCMBKanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE_Ea7b93c7e-bb25-4fcc-b110-23f2d1dad07d0, 4 Nisan 2017'de erişildi). Bankacılık sisteminin devlete yüklemiş olduğu zararların önüne geçilebilmesi amacıyla, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'nun sunmuş olduğu garanti tutarı yüzde yüzden, rakamsal boyuta çekilerek 50 bin Türk Lirası ile sınırlandırılmıştır. Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu özerk bir hale gelmiş ve bankalara sermaye artırımını konusunda zorunluluklar getirilerek, bankacılık sektöründeki kırılmalıklar giderilmeye çalışılmıştır (TMSF, Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırılması Programı, <http://www.tmsf.org.tr/documents/ilanlar/tr/yapilandirmaprogrami.html>, 04 Nisan 2017'de erişildi).

AK Parti'nin iktidara gelmesiyle beraber, iktisat politikalarında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının esaslarını benimsediğini ve bu bağlamda da bir devamlılığa işaret ettiği söylenebilir. Piyasa dostu merkez sağ parti imajı çerçevesinde, AK Parti'nin ekonomi anlayışının, özel sektörün aktif biçimde desteklenmesi ve küresel piyasalarla entegrasyonun hızlandırılmasına dayandığı görülmektedir. Uzun dönemli mali istikrar ve disiplinle birlikte, kamuda etkinlik ve verimliliğin artırılması, siyasi olarak devamlılığın ve meşruiyetin de kaynağı olarak algılanmıştır. Yapısal değişiklikleri içeren makroekonomik uygulamalarla birlikte dünya pazarında varlık gösterebilen özel sektörün desteklenmesi, sermaye ile ilişkilerinin de sağlam olarak kurulmasına ve Anadolu'da yeşeren bir sınıfa da varlık sahası ortaya çıkarmıştır (Ünay 2015: 414). Bu durum devlet-toplum ilişkilerinin ve ekonomik ilişkilerin neoliberal bir çizgide yeniden tanımlanma çabasına işaret etmektedir (Robins 2007: 289).

Genel olarak ekonomi karnesinde artıların çoğunlukta olduğu ve Türkiye'nin bu dönemde ekonomisinin dünya sıralamasında geldiği yere bakıldığında AK Parti'nin ekonomi anlayışı, kendisinin iktidar devamlılığını sağlamada bir araç hüviyeti arz ettiği gibi, aynı zamanda dış politika bağlamında da ekonomi diplomasisi yapabilmesine de imkân tanımıştır (Öniş 2006: 207). Türk dış politikası bu süreçte, ihracat alanlarının genişlemesi, yatırım imkanlarının fazlaşması, turizm ve enerji projeleri gibi pek çok alanda yaşanan genişleme ile beraber ekonomik unsurların yoğunlukla kullanıldığı bir alan olmuştur.

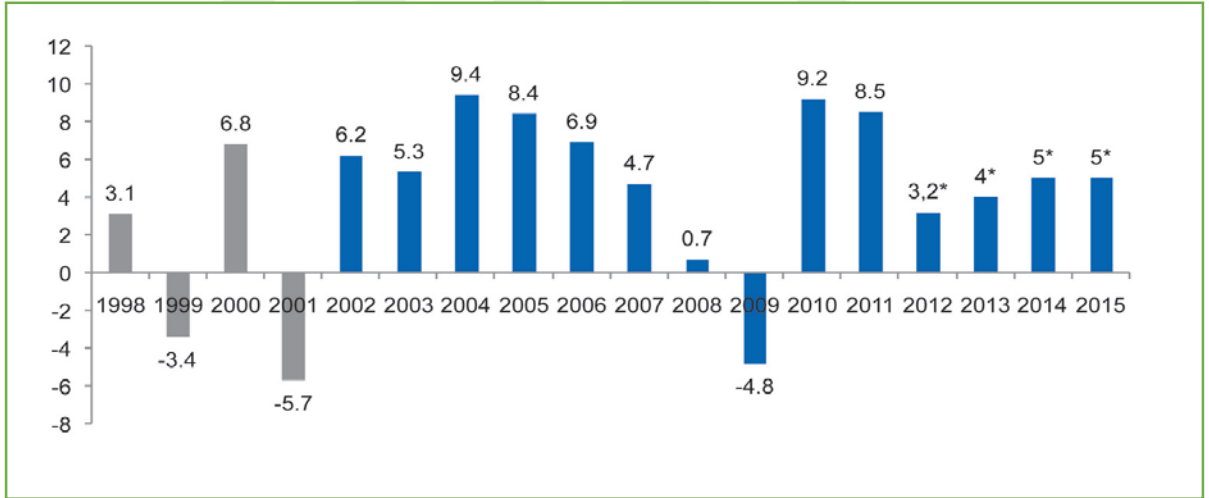
Ancak söz konusu olumlu tabloyu, sadece Derviş'in hazırlamış olduğu programa ve bu programı sıkı bir mali disiplin içinde benimsemiş ve uygulamış AK Parti'ye bağlamak, dünya ekonomisinin genel seyrini görmezden gelmek manasını taşır.

Dünya ekonomisinde metropolden çevreye dönük sermaye hareketleri ve büyüme hızları dikkate alındığında, 1998-2007 yıllarının bir durgunlaşma ve canlanma aşamasından oluşan bir çevrimi kapsadığı görülmektedir. 1998-2001 arası iniş aşamasını gösterirken, canlanma aşaması ise, 2002-2007 yılları arasında gerçekleşmiştir (Boratav 2010: 463). Bu bağlamda yapı düzeyinde ekonomik konjonktüre bakıldığında 21. Yüzyılın ilk on yılında dünya ekonomisinin kapsamlı bir genişleme sürecine girdiği, buna

mukabil hızlı bir büyüme sürecinin gerçekleştiği, dünya ticareti ve sermaye hareketlerinin küresel finansal krizin hissedilir hale geldiği 2008 yılına kadar sıra dışı şekilde yükseldiği görülmektedir. Bu süreçte küresel sermaye fazlası, gelişmekte olan ekonomilere alışık olmadıkları ortamı sunmuş, Türkiye gibi yarı-çevre ülkeler, hızlı ekonomik büyümenin yanı sıra artan yabancı sermaye yatırımlarına da ev sahipliği yapmışlardır (Boratav 2009: 1-25).

Dünya ekonomisinin yaşadığı bu genişleme sürecine paralel olarak Türkiye, 2001 krizinin yarattığı fırsat penceresini iyi değerlendirmiş, AK Parti'nin siyasi istikrarını sağlayabilmedeki kritik noktalardan biri olarak gördüğü ekonomik stabilizasyonla, finansal sistemi ve kamu maliyesini düzene koymuş ve ekonomik büyüklüğünü yaklaşık üç buçuk kat arttırmıştır.

Tablo 2.1: Yıllara Göre GSYİH Büyüme Oranları %

Kaynak: TÜİK, TCMB.

Tablo-1'de görüldüğü gibi, Türkiye AK Parti iktidarları döneminde, 2008 finansal krizinin etkilerinin yoğun olarak görüldüğü 2009 yılı hariç Gayri Safi Yurt İçi Hasılasında büyüme oranları yakalamıştır. 2008 krizinin etkilerinin azalmasından hemen sonra GSYİH'nı 9,2 oranında büyüten Türkiye'nin, kamu maliyesindeki sıkı disiplini uygulamaya koyabilmesi, istikrar programının başarıyla uygulandığını göstermektedir. GSYİH'nın rakamsal olarak yıllara göre değişimini gösteren Tablo-2'de görüleceği gibi, Türkiye 2001 yılındaki 195,1 milyar dolarlık hasıladan, 2014 yılı sonu itibariyle 800,1

milyar dolar seviyesine kadar gelmiştir. Özellikle 2011 yılı büyüme rakamları konusunda Türkiye, 9,2 büyüyen Çin ekonomisinden sonra 8.5'lik büyüme ile dünyada en çok büyüyen ikinci ekonomi olmuştur.

Tablo 2.2: Yıllara Göre Rakamsal GSYİH

YIL	GSYİH Milyar TL	GSYİH Milyar \$
2001	240.2	195.1
2002	350.5	232.1
2003	454.8	304.1
2004	559.0	392.2
2005	648.9	482.8
2006	758.4	528.6
2007	843.2	646.8
2008	950.5	733.4
2009	952.6	614.1
2010	1098.8	730.2
2011	1297.7	773.9
2012	1416.8	786.3
2013	1567.3	820.0
2014	1749.8	800.1

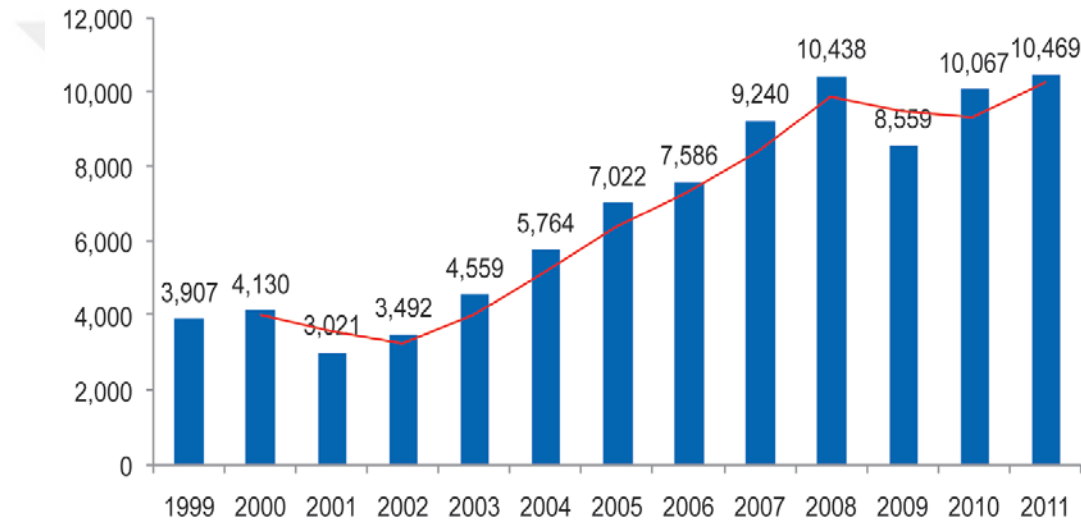
Kaynak: TÜİK, OECD, IMF.

GSYİH ile ilgili verilere baktığımızda, Türkiye ekonomisinin, özellikle likidite bolluğunun bulunduğu 2001-2007 yılları arasında dünya konjonktürüne uygun bir büyüme trendi içinde olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, ekonomik iyileşmenin küresel sisteme entegrasyonunun Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı kapsamında başarıyla sağlandığı 2008 krizinin etkisinin hissedilişinde kendini gösterdiği gibi, aynı zamanda Türkiye'nin kriz sonrası da büyüme seyrinin devam etmesiyle de belirginleşmektedir. Türkiye AK Parti dönemi ekonomi uygulamaları ile büyüme trendini küresel finansal genişleme sonrasında da devam ettirmiş ve küresel ekonomik sistemin bir oyuncusu haline gelmiştir.

Dünya Bankası tarafından milli gelirin kişi başına düşen oranı dikkate alınarak belirlenen ülke gruplarına göre, kişi başı 1025 dolar ve altında geliri olan ülkeler düşük gelirli, 1006-3975 dolar arası gelire sahip olanlar alt orta gelirli, 3976-12275 dolar arası gelire sahip olanlar üst orta gelirli ve 12276 dolar ve üzerine sahip olanlar da yüksek gelirli ülke olarak gruplandırılmışlardır (World Bank, "Country Classification", 2012, http://www.who.int/alliance-hpsr/alliancehpsr_worldbankcountryclassification.pdf, 05

Nisan 2017’de erişildi). Tablo-3’te görüldüğü üzere, Türkiye 2001 yılında kişi başına düşen milli geliri 3.021 dolar seviyesinde gerçekleştirerek, Dünya Bankası sınıflandırmasına göre alt orta gelirli bir ülke konumundayken, 2011 yılında kişi başına düşen milli gelirini 10.469 dolara getirerek üst orta gelirli bir ülke konumuna gelmiştir. Yapısal reformların siyasi istikrarı sağlaması, faizlerin düşük seviyede seyretmesi ve ülke içinde artan üretim fazlalığı Türkiye’nin kişi başına düşen gelirde yüksek gelir seviyesinde ülke olabilmesi yolunda önemli yol almasına imkân tanımıştır.

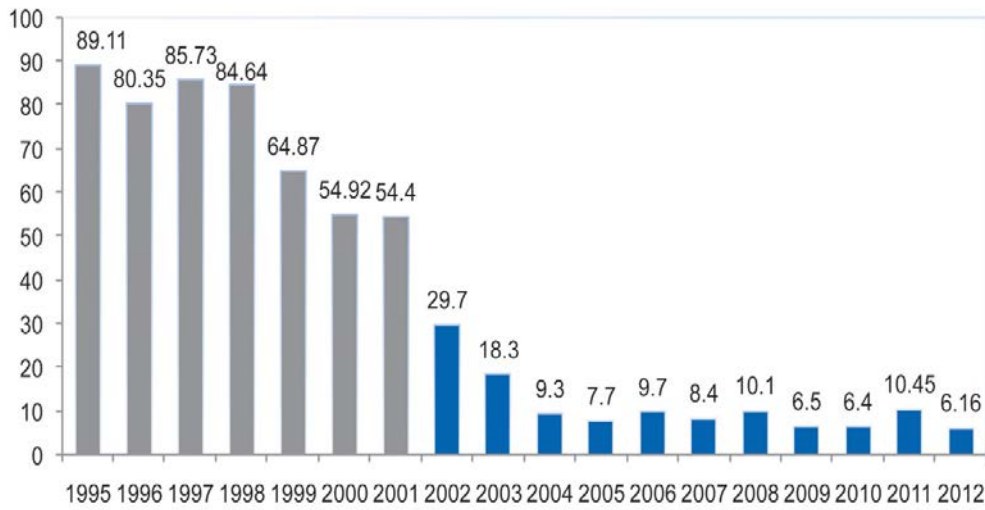
Tablo 2.3: Yıllara Göre Kişi Başı GSYİH Miktarı (\$)

Kaynak: Dünya Bankası: 2012, <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>.

Merkez Bankası’nın yasal çerçeve ile bağımsızlığının sağlanması ve parasal-mali disiplin konusunda sergilenen iradeye paralel olarak, döviz kuruna dayalı para politikası yerine dalgalı kur rejimine geçişin sağlanmasıyla birlikte, Tablo-4 de görüleceği gibi

2001 yılında %54,4 olan enflasyon 2010 yılında %6,4’e kadar gerilemiştir. İç talebin artmasının yarattığı enflasyon baskısına rağmen, bu dönemde yapısal reformlara bağlı kalan siyasi irade, enflasyon tahminlerinin tutmasıyla birlikte ekonomide güven unsurunu da temin edebilmiştir.

Tablo 2.4: Yıllara Göre Enflasyon Oranları %

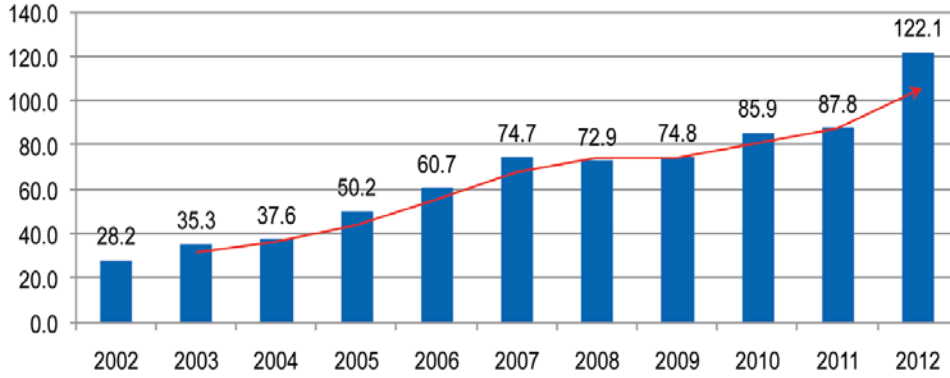
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, TÜİK,

Merkez Bankası'nın yasal çerçeve ile bağımsızlığının sağlanması ve parasal-mali disiplin konusunda sergilenen iradeye paralel olarak, döviz kuruna dayalı para politikası yerine dalgalı kur rejimine geçişin sağlanmasıyla birlikte, Tablo-4 de görüleceği gibi 2001 yılında %54,4 olan enflasyon, 2010 yılında %6,4'e kadar gerilemiştir. İç talebin artmasının yarattığı enflasyon baskısına rağmen, bu dönemde yapısal reformlara bağlı kalan siyasi irade, enflasyon tahminlerinin tutmasıyla birlikte ekonomide güven unsurunu da temin edebilmiştir.

Yine bu dönemde Türkiye'nin kamu borcunun GSYİH'ya oranı Maastricht Kriteri olarak bilinen %60'ın altına düşürülmüş ve 2011 itibariyle Türkiye, AB'nin en düşük kamu borcuna sahip üç ülkesinden biri olmuştur. 2002 yılında kamu borcunun GSYİH'ya oranı yüzdesel olarak %74 iken, 2004 yılında %59,6'ya, 2007 yılında %39,9'a, 2011 yılında ise, %39,1'e kadar düşmüştür (Borç Göstergeleri, T.C Başbakanlık HazineMüsteşarlığı, <https://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FGenel+%C4%B0%C3%A7erik%2FBOR%C3%87+GOSTERGELER%C4%B0+TR.pdf>, 05 Nisan 2017'de erişildi). Tablo-5'te de görüldüğü üzere, 28,2 milyar dolar olan Merkez Bankası rezervi kademli bir şekilde artış göstermiş ve 2012 yılına gelindiğinde 122,1 milyar dolara kadar yükselmiştir. Bu durum ekonomik programın amaçladığı biçimde devletin ekonomide azalan rolüyle birlikte denetleyici ve düzenleyici rolü ne

derecede başarabilmiş olduğunu da gösteren bir yön sunar. Merkez Bankası'nın güçlü bir rezerve sahip olması piyasanın güven mekanizmasını da sağlamlaştıran bir yapı sunmuştur.

Tablo 2.5: Merkez Bankası Rezervleri (Altın ve Döviz) (Milyar \$)

Kaynak: T.C Merkez Bankası.

Ekonomik olanaklarına ve teknik yeteneklerine olan güveni, neorealizm için, bir ülkenin daha büyük siyasi rol almak istemesine yol açar. Ulusların sahip olduğu ekonomik imkanların etkileri tarih içinde değişiklik göstermiştir. Halkın kemerleri sıkılmak zorunda olduğu ancak askeri olarak iyi konumda olan bir devlet önceleri güçlü sayılabiliyorken, günümüzde ekonomik olarak güçlü olamayan devletin söz sahibi olmasını beklemek doğru değildir. Ekonomisini güçlü kılan devletler sadece güncel konumunu değil, aynı zamanda kendi kendine yeterliliğin esas olduğu uluslararası sistemde koşullar değişse de gelecekteki konumunu da garanti altına almayı sağlamış olur. Waltz, bir ülkenin ekonomik kabiliyet ve konumundaki ilerlemenin o ülkenin bölgesel ve küresel meselelerde daha söz sahibi olabilen bir ülke konumuna yükselteceğini, devletin çıkarlarının kapsamının genişleyeceğini ve öneminin artacağını belirtir.

Türkiye'nin bu dönemde ekonomik olarak güçlü bir yapıya kavuşması, söz konusu teorik çerçeveye uygun bir hali işaret eder. Türkiye ekonomik olarak uluslararası sistemde daha söz sahibi bir ülke haline gelmiş ve bu durum ülkenin güven ve gelecek projeksiyonları bağlamında da merkezi bir yer işgal etmiştir.

Ekonominin pek çok parametreyi barındıran bir yapı olduğu göz önüne alındığında, AK Parti dönemi iktisat anlayışının genel itibarla başarılı bir karneye sahip olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, cari açık ve ileri teknoloji gerektiren ürünlerin üretiminde yaşanan gelişmelerin çok iç açıcı olmadığı görülmektedir. Her şeye rağmen, Türkiye'nin ekonomik görüntüsünün olumlu bir tablo çizmesi iç politikada siyasi iktidarın devamlılığı bağlamında bir dayanak teşkil etmişken, dış politikada ise, bir varlık imkanını beraberinde getirmiştir. Diğer bir deyişle, mali açıdan belirli bir güce ulaşabilmek, dış politikada ekonomik unsurlarla da var olabilme olanağını sunmaktadır.

Sistem düzeyinde yaşanan ekonomik dönüşümlerin siyasi olarak da başarılı bir entegrasyonla somut politika alanlarına aktarılabilmesi sonucunda ortaya çıkan yeniden yapılanma süreciyle birlikte ekonomi, dış politika yapıcılarının yedeğine alabileceği bir araca dönüşmüştür. Küresel sistemde 2000'li yıllarla birlikte yaşanan bölgesel güç boşluğuna paralel olarak, finansal genişlemenin sunmuş olduğu imkanların, AK Parti siyaset yapıcılarının, özellikle Davutoğlu merkezli, dış politika anlayışıyla birlikte daha bağımsız ilişkiler kurabilmesine imkân tanıdığı ve bu oranda da Türkiye'nin ekonomik olarak yaşadığı olumlu dönüşümlerle, Ortadoğu başta olmak üzere, çeşitli bölgelerde ticaret merkezli olarak etkisini arttırmaya başladığı görülmektedir (Kutlay 2012: 107).

2.2.2.2. Ticaret Devleti Kavramı ve Türkiye

Kemal Kirişçi'nin Rosecrance'den atıfla kullandığı "ticaret devleti" kavramı, söz konusu etkiyi görme açısından teorik bir imkân sunmaktadır. Kirişçi: Türkiye'nin bu dönemle birlikte bir ticaret devleti haline geldiğini ve bunun da dış politika bağlamında politik ekonomi merkezli bir okumaya imkân tanıdığını belirtmektedir (Kirişçi 2009: 33). Rosecrance, 1980'lerin ortalarından itibaren, askeri, jeopolitik ya da politik güç unsurlarının yerini, ticaret ekseninde ekonomik güç unsuruna kaybetmeye başladığını düşünmektedir. Yeni bir ticaret dünyasının da bu ölçüde ortaya çıktığını, devletler arasındaki ilişkilerde savaş ve savaş tehdidinin yerini bir karşılıklı bağımlılığın aldığını belirten Rosecrance, devletlerin bu bağlamda belirleyecekleri politika stratejilerinde iki tercihlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Devletler ya işbirliği ve diyalog

mekanizmalarıyla ticaret hacimlerini genişleterek ekonomin sunmuş olduğu imkanları barış ekseninde kullanırlar ya da askeri kapasite ve içe kapalı bir biçimde uluslararası ilişkilerde güç mücadelesini sürdürürler. Bununla birlikte ticaret devleti hüviyetine bürünmek özellikle Sovyet sonrası ve Üçüncü dünya ülkeleri açısından ürün verimliliği ve niceliğini sağlama güclüğü ile yeni pazarlar bulabilme imkanlarının kısıtlılığı nedeniyle oldukça zordur. Ancak Rosecrance askeri ve siyasi etki alanları oluşturmaktansa ve bunların sağlayacağı barış atmosferinin geçiciliğindense, ticaret imkanları yaratmanın daha kolay ve uzun süreli bir barış imkânı sunduğu düşüncesindedir. Bu bağlamda ticaret devleti kavramsallaştırmasının, uluslararası pazarlardan pay almak isteyen aktörlerin, üretken enerjilerinin önünü açmayı devletlerin ana fonksiyonu olarak gören, bu sayede uluslararası alanın da ticaret bölgeleri kapsamında daha barışçıl bir yapıya dönüşeceğini ileri süren bir zemine oturduğu görülmektedir (Kirişçi 2009: 40-41).

AK Parti dönemi dış politikasının ifade edildiği üzere Davutoğlu'nun düşünceleri ekseninde bir doktrinleşme çabası içinde olduğu ve bu bağlamda ortaya atılan dış politikanın yeni temel parametrelerinin, Türk dış politikasını direkt olarak ekonomik unsurlara ve bunların etkin biçimde kullanılabilmesine ön ayak olduğu söylenebilir. Bu dönemde ekonomik ilişkiler karşılıklı bağımlılık merkezinde Türkiye'nin politikalarında belirleyici olmuştur. Ticaretin önemine vurgu ve bu alanda devletin destekleyici rolü aynı zamanda bir dış politika aracı olarak ticaret sınıfının gerekliliğini de göstermektedir. Nitekim Davutoğlu'na göre, dünya ticaretini yönlendirenler, dış politikanın da temel aktörleridir (Davutoğlu 2004a). Bu noktada AK Parti'nin piyasa dostu merkez bir sağ parti olarak özel sektörü destekleyici ve küresel entegrasyonu sağlamlaştırma çabasıyla, Post-Washington ilkelerini uygulama konusunda başarılı bir örnek olduğu ve bu durumun da, küresel piyasaların içinde olmak isteyen Anadolu sermayesinin önünü açtığı görülmektedir (Ünay 2012: 355). TÜSİAD, TOBB, Türkiye İhracatçılar Meclisi, Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi gibi var olan ticaret paydasında etkin kuruluşların yanında, daha çok Anadolu sermayesinin içinde bulunduğu MÜSİAD gibi kuruluşların da ticaret ve ekonomik diplomasi konusunda artan bir etkisinin olduğu göze çarpmaktadır (Kirişçi 2009: 46).

Bu dönemde Türkiye'nin ekonomide yaşanan paradigmatik değişikliklerle güçlü bir konuma gelmesi, dış politikada da ticaretin işlevsel bir konuma yükselmesini beraberinde getirmiştir. Sermaye odaklarının oluşturduğu devletlere bağlı olmayan ancak bir nevi devlet politikalarıyla eşgüdüm halinde çalışan ve sivil toplum kuruluşları olarak da niteleyebileceğimiz sanayi odaları, gerek ticari faaliyetlerin arttırılması hususunda gerekse de ekonomik ilişkilerin güçlü olduğu ülkelerde lobi faaliyetlerinin gerçekleştirilebilmesi kapsamında etki doğurabilen bir yapı arz etmektedirler (Kirişçi 2009: 47).

Tablo 2.6: Yıllara Göre Dış Ticaret (Milyar \$)

YIL	İhracat	İthalat
2001	31,3	41,4
2002	36,1	51,6
2003	47,3	69,3
2004	63,2	97,5
2005	73,5	116,8
2006	85,5	139,6
2007	107,3	170,1
2008	132,0	202,0
2009	102,1	140,9
2010	113,9	185,5
2011	134,9	240,8
2012	152,4	236,5

Kaynak: TÜİK, Ekonomi Bakanlığı.

Tablo-6'da görüleceği gibi Türkiye'nin 2001-2012 yılları arasında dış ticarete ciddi bir ivme yakaladığı dikkati çekmektedir. Türkiye'nin yıllara göre yaptığı ithalat ve ihracat rakamları, ekonominin global ekonomiye eklenmiş bir ticaret devleti olduğunu göstermektedir. 2001 yılında, 31,3 milyar dolar olan toplam ihracat 2012 yılına gelindiğinde 152,4 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı oranda ithalat da özellikle hammadde ve enerji konusundaki bağımlılık nedeniyle ihracat artışına paralel bir şekilde 2001 yılında, 41,4 milyar dolar iken, 2012 yılında 232,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumu en güzel gösteren örnek, 2008 krizinin yansıması olarak ihracatın 102,1 milyar dolar seviyesine gerilediği noktada ithalatın da 140,1 milyar dolara kadar gerilemesidir. Türkiye'nin ithalat ama özellikle de ihracat konusunda sergilediği performans, bu dönem dış ekonomik ilişkiler kapsamında ticaret devleti kavramsallaştırmasının ne derece açıklayıcı olduğunu göstermektedir.

Dış ticaret hacminin böylesine genişlemesi, makroekonomi politikası ile dış politika arasında bir eşgüdümün varlığını zaruri kılmaktadır. Dış politikanın ekonomik unsurları yakından takip ettiği ve hatta kimi zaman da dış ticaret konusunda yol gösterici bir nitelik taşıdığı görülmektedir. Örneğin, komşu ülkelerden başlatılarak geniş bir platforma yayılan vize kaldırma düzenlemeleri, serbest ticaret anlaşmaları, sınır ötesi ticari canlılığın artırılması ve sosyal mobilizasyonun artırılmasına ciddi katkıları olmuştur. Türkiye'nin enerji nakil hatları projeleri ile birlikte enerji koridoru haline gelecek olması, enerji konusunda gerek kamu gerekse de özel pek çok aktörün ekonomik etkinliğini ve verimliliğini de arttıracak bir gelişmedir. Dış politika ekonomi açısından yine bu dönemde Türk Hava Yolları, TİKA, Dış İşleri bürokrasisi ve iş örgütlerinin koordineli çalışmalarıyla Türkiye'nin dünyanın pek çok bölgesinde ticari faaliyetler yürütmeye başladığı görülmektedir. Yeni büyükelçilik ve konsoloslukların açılmasıyla birlikte iş adamlarının bürokratik işlemlerde ellerinin rahatlaması amaçlandığı gibi, fuar ve organizasyonlarda da Türkiyeli iş adamlarının artan bir katılımının olduğu göze çarpmaktadır (Ünay 2012 357).

Tablo 2.7: Yıllara Göre Türkiye'nin Seçilmiş Bölgelerle Dış Ticareti (Milyon \$)

YIL	Yakın ve Ortadoğu		İran		İsrail		Avrupa Birliği	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
2000	2.572,8	3.373,1	235,8	815,7	650,1	505,5	15.664,4	28.526,9
2001	2.455,9	2.487,0	360,5	839,8	805,2	529,5	17.545,6	19.823,5
2002	2.578,4	2.641,2	334,0	921,0	861,4	544,5	20.415,0	25688,8
2003	4.381,8	3.995,7	533,8	1.860,7	1.083,0	459,5	27.393,8	35.140,1
2004	6.606,0	4.870,7	813,0	1.962,1	1.315,3	714,1	36.580,9	48.102,7
2005	8.717,3	7.162,7	912,9	3.469,7	1.466,9	804,7	41.365,0	52.695,8
2006	9.786,6	9.785,9	1.066,9	5.626,6	1.529,2	782,1	46.934,7	59.400,9
2007	13.423,1	11.559,5	1.441,2	6.615,4	1.658,2	1.081,7	60.398,5	68.611,6
2008	23.495,2	16.179,7	2.029,8	8.199,7	1.935,2	1.447,9	63.390,4	74.802,4
2009	17.670,4	8.520,5	2.024,5	3.406,0	1.522,4	1074,7	47.013,4	56.587,6
2010	21.214,7	11.651,2	3.044,2	7.645,0	2.080,1	1.359,6	52.685,3	72.179,7
2011	27.934,7	20.439,1	3.590,5	12.461,5	2.391,2	2.057,3	62.347,4	91.128,4

Kaynak: TUIK.

İthal ikameci ve korumacı ekonomik anlayıştansa, ihracatın özendirilmesi ve artırılmasının aynı zamanda proaktif bir ekonomik diplomasi yürütebilme açısından gerekliliğin vurgulandığı (Davutoğlu 2007: 25) bu dönemde, özellikle de Ortadoğu'da daha aktif ve çok boyutlu bir politika izlenebilmesinin ekonomik işbirliği ve karşılıklı

bağımlılıkla olan ilişkisi Tablo-7'deki artan ihracat rakamlarıyla görülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu ile gerçekleştirmiş olduğu ihracat, 2000 yılında 2572,8 milyon dolar iken, bu oran 2011 yılında 27934,7'e kadar yükselmiştir. Bu bağlamda ticaret devleti kavramsallaştırmasının ticaretin ve ekonomik karşılıklı bağımlılığın aynı zamanda güvenlik bağlamında da yapıcı bir etkisi olduğu savını, Davutoğlu'nun komşularla sıfır sorun ve maksimum işbirliği anlayışının dış politikada ticaretin önemine dair bir vizyon sunması bağlamında görmek mümkündür. Diğer bir ifadeyle, sıfır sorun ve maksimum işbirliği anlayışı ekonomik alanda gerçekleştirilen serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, vize serbestisinin sağlanması ve yüksek düzeyli işbirliği konseyleri vasıtasıyla Türkiye'nin bölgesel etkinliğini arttırmada ticaretin bir dış politika aracı olarak kullanılmasına zemin teşkil etmiştir (Kirişçi 2009: 42). Söz konusu dış politika anlayışı ile birlikte Türkiye'nin bölgesel işbirliği alanlarını genişletme çabası özellikle Ortadoğu'da artan ticaret hacmi ile kendisini göstermiştir.

Tablo 2.8: AB/Ortadoğu İthalat/İhracat Karşılaştırması (Milyon \$)

YIL	2000				2011			
	İhracat	İthalat	Toplam	%	İhracat	İthalat	Toplam	%
AB	15.664,4	28.526,9	44.191,3	53,7	62.347,4	91.128,4	153.475,8	40,8
ORTADOĞU	2.572,8	3.371,1	5.945,9	7,2	27.934,7	20.439,1	48.375,8	12,8

Kaynak: TUIK.

Tablo-8'de Türkiye'nin 2000 yılında ve 2001 yıllarında AB ve Ortadoğu ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat-ihracat rakamları ve dış ticaretteki yüzdesel payları verilmiştir. AB'nin dış ticaretteki payı %53,7'den %40,8'e kadar gerilemişken, Ortadoğu'nun payı %12,8'e kadar yükselmiştir. Bu veriler politik ekonomi anlayışının dış politika okuması imkanı sunması bağlamında, Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu'ya tarihsel miras kapsamında yaklaşarak bölgedeki güç boşluğunu doldurma ve bölgesel konumunu güçlendirme açısından ticaret ve ekonominin önemine verdiği değere işaret etmektedir. Türkiye'nin dış politika anlayışının, ekonomik ilişkilere olumlu biçimde yansımış ve Türkiye bölgeye olan ihracatını 28 milyon dolar seviyesine çıkarmıştır. Aynı yükseliş ithalatta da söz konusu olsa da bu durum, enerji bağımlılığı çerçevesinde Türkiye'nin bölge ülkelerinden ithalatının büyük çoğunluğunu petrol ve doğalgazın oluşturmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'nin ekonomiyi dış

politika araçlarından biri olarak kullanma arzusunun, dönemin genel dış politika çizgisine uygun biçimde karşılık bulduğu görülmektedir.

Devletler neorealizmde, mal ve hizmet mübadeleleri yoluyla bir şekilde diğerine bağımlı hale gelmekten endişe duyarlar. Bir devlet ne kadar uzmanlaşırsa kendi üretemediği şeyleri tedarik edebilmek için diğerlerine o kadar bağımlı olur (Waltz 1986c: 103). Bu bağlamda neorealizm, ithalat ve ihracatı büyük olan devletin bağımlılığının da o kadar artacağını söyler. Küçük devletler bu duruma karşı zorlanabilirken, büyük devletler buna direnebilir. Devletler bağımlılıklarını güvence altına alma konusunda kaygılanırlar. Yüksek karşılıklı bağımlılık, söz konusu devletlerin yüksek karşılıklı bağımlılığın gerektirdiği savunmasızlığı yaşadıkları anlamına gelir. Bu bağlamda devletlerin kendi kontrollerinin kapsamını genişletmek için emperyal hamleler yapabilecekleri ve kendine yeterlilik yönünde otarşik emelleri olduğu gözlenir (Waltz 2015: 134).

Bir ülkenin değişmesi ve büyüklüğünün artması ticaret ile daha muhtemeldir. Eğer yabancı ithalatın yerli ikamesi mümkün değilse ya da ancak yüksek maliyetle mümkün oluyorsa, ticaret oldukça değerli ve o ülkenin dış politika davranışlarında birinci derecede öneme sahip olabilecektir. Başkalarının istediği ya da fena halde ihtiyaç duyduğu şeye sahip olanlar ayrıcalıklı konumda olurlar. Bu bağlamda devletler önemli kaynaklara erişim ya da olanaklı seçeneklere ve başkalarına karşı kullanabilme nüfuzuna sahip oldukları takdirde daha bağımsız olurlar. Önemli kaynaklar konusunda bağımlı olan ülkeler bunu akla ve sistemik özelliklere uygun yaparak, bağımlılıklarını azaltmaya çalışırlar.

Neorealizmin sunmuş olduğu söz konusu teorik çerçeve, Türkiye'nin ticaret konusunda vermiş olduğu önemle tutarlı davrandığını göstermektedir. Türkiye bu dönemde dış ticaret konusunda, batıyla olan tek taraflılığını azaltmak için ya da Ortadoğu'nun sunmuş olduğu imkanları kullanabilmek için ticari ilişkilerinde bir denge kurma amacı içine girmiştir. AB ile yapılan ticaretin makas aralığı Ortadoğu lehine dönmeye başlamıştır. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin bölge üzerinde bir etki alanı yaratarak sistem içindeki konumunu revize etme amacına da işaret eden bir durumdur.

Nitekim Türkiye'nin AK Parti dönemi ticaret rakamlarında yakaladığı ivmenin, otonom bir alan üzerinden gerek güvenliğin tesisi gerekse de sistem düzeyindeki hedeflerini gerçekleştirme bakımından belirgin bir konuma işaret ettiği görülmektedir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da artan dinamizmde ekonomik faktörlerin iki noktada etkisi olduğu söylenebilir. İlk olarak, Türkiye'nin gerçekleştirdiği yapısal reformlarla birlikte sağlam bir mali disiplin ve finansal rasyoya sahip olması, bölgede ekonomik bir aktör olarak işlev görebilmesine imkân tanımıştır. Diğer açıdan, ekonomisi güçlenmiş Türkiye, bölge ticaretinde etkin olarak Ortadoğu ile işbirliği ve entegrasyon kanallarını genişletmiştir. Diğer bir ifadeyle, ticaretin boyutunun ve hacminin genişlemesi, Türkiye'nin Ortadoğu güvenlik denkleminde daha çok söz sahibi olabilmesinin veçhelerinden biri olmuştur.

2.2.3. Dış Politikada İmajinatif Bir Araç Olarak Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi

Uluslararası ilişkilerin değişen doğasında, devletlerin askeri güç unsuları araçlarla ve/veya zorlama dışı tedbirlerle hedefler ulaşma imkânı olduğu tezinin uzantısı olarak ortaya çıkan yumuşak güç kavramsallaştırması, ortaya çıktığı tarihten itibaren akademik ve siyasi alanda ilgi odağı olmuş, kullanıldığı bağlama göre anlam değiştiren bir yapıya bürünmüştür. Bu kavramsallaştırma kimi sosyal bilimciler tarafından kanıtlanabilir gerçekliğe sahip bir analiz kategorisi olarak görülmüşken; eşzamanlı olarak gündelik siyasal ve sosyal yaşamda pratik birer kategoriye dönüşmüşlerdir. Yumuşak güç kavramının siyasal söylemlerde bir başarı ölçütü olarak siyaset zeminine taşınması ve bir propaganda aracı olarak yaygın biçimde kullanımı, bu kavramsallaştırmanın bir pratik kategori haline dönüştüğünü ifade etmektedir (Yapıcı 2015: 6).

Türkiye, son dönemlerde hemen hemen hiç var olmayan alanlarda görünür hale gelmiştir (Öktem 2015: 49). Hatta Türkiye'nin AK Parti döneminde en çok yumuşak gücünü arttırdığı bile söylenebilir. Siyasi alanda yaşanan gelişmelere paralel olarak

ekonomik sahada gerçekleşen büyüme ve ticaret hacmi yumuşak güç unsurlarının da beraberinde gelişmesinde ön ayak oluşturan etkenler olarak göze çarpmaktadır.

Türk dış politikası bu dönemde ağırlıklı olarak yumuşak güç unsurlarını kullanmış ve dış politika bu kapsamda diplomasiin öneminden geniş bir ölçüde faydalanma çabası içinde olmuştur. Sert güç olarak nitelenen askeri ve ekonomik güç ile Türkiye'nin sahip olduğu değerli jeopolitik konumu ve tarihsel-dinsel özdeşlik ekseninde medeniyet algısı, seküler demokrasinin varlığı gibi unsurlar, özellikle Ortadoğu'da yumuşak güç unsurlarının daha çok devrede olması ve etkin kullanılabilmesi amacına hizmet etmiştir. Diğer bir ifadeyle, bölgenin güvenlik ve siyasi belirsizliğinin tavan yapmış olduğu zaman diliminde Türkiye'nin bölgede otonom varlığını arttırmasının salt sert güç unsurlarıyla gerçekleşme zorluğu ortadayken, bu durum yumuşak gücün öne çıkarılmasını beraberinde getirmiştir.

Gelenek dışı aktörlerin cezbetme ve ikna hususunda yeri, AK Parti döneminden önce özellikle Turgut Özal döneminde de kullanılan unsurlar olarak öne çıkmıştır. Özal'ın dünyayla entegre olmuş bir Türkiye vizyonu ile Türkiye'nin yumuşak güç unsurları konusunda sınırlı kalmış iyimser bir çabası söz konusu olsa da, bu unsurların kapasite ve yetenek arttırıcı bir araç olarak AK Parti iktidarlarının dış politikasında daha etkin bir şekilde kullanıldığı görülmektedir (Altunışık 2008: 42).

Bu bağlamda, daha önceki dönemlerden çok daha farklı biçimde, bu dönemde Türkiye'nin bir yumuşak gücünün var olduğu ve bunun Türk dış politikasında kullanılması gerektiği yönünde bir düşünceden bahsedilebilir. AK Parti iktidarlarının dış politika konusunda bir yeniliği ve zihniyet değişimini ifade eden pek çok kavramı, Türkiye'nin dış politikasında yumuşak güç unsurlarını kullanabileceği düşüncesine yol açmıştır. Merkez ülke, çok boyutlu ve proaktif dış politika yaklaşımı ile bunların sahaya yansımaları olarak arabuluculuk faaliyetleri, yumuşak güç unsurlarının bu dönemde esas itibarla Türkiye'nin kapasitesine ve bunların çeşitliliğine inanmakla ilgili, bu ölçüde de "ben idraki" tanımlamasıyla ilişkili olduğunu göstermektedir. Başka bir söylemle Türkiye, sorunlarla karşılaşmış olsa da, uzun yıllara dayalı demokrasi tecrübesi, küresel ekonomik sisteme entegre olmuş hali ile, önceki dönemlerin aksine, bu unsurların

Türkiye'nin dış politikasında kullanıma sokulabilecek bir zenginliği işaret ettiği, tarihsel mirasa ve derin medeniyet geçmişine sahip bir aktör olarak görülmüştür. Bunun yanında, AK Parti iktidarlarının gerek iç politikada AB ile uyumlu şekilde yürütmeye çalıştığı demokratikleşme yönündeki adımları gerekse de sağ bir parti olarak piyasa dostu görüntüsü çizmesiyle, Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını devreye sokabilme konusunda da bir imkan yarattığı ifade edilebilir. Türkiye'nin bu şartlar altında yumuşak güç unsurlarını ne derecede kullanabildiği, bunların dış politikaya olan etkisini anlamamıza da yardımcı olacaktır.

2.2.3.1. Yumuşak Güç

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistem, küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni güçler ile iletişim teknolojilerindeki ilerlemeyle birlikte sivil toplum temelli olarak yeniden şekillenmeye başlamış ve toplumsal unsurlar daha ifade eder hale gelmiştir. Bu durum, siyaset mekanizmasının yalnızca devletler kanalında değil de aynı zamanda toplumlar nezdinde de yürütüleceği manasına gelmiştir. Siyasetin toplum düzeyindeki etkisinin belirleyiciliği ise, diplomasinin sivil toplum, sivil aktörler ve kamuoyu temelinde dönüşümünü beraberinde getirmiştir. Söz konusu dönüşüm, sert güç ve güvenlik odaklı diplomatik düzenin yanında, sivil toplum temelli ve yumuşak güç odaklı bir diplomatik vizyonu da önemli kılmıştır.

Yumuşak güç kavramı, ABD Savunma Bakan Yardımcısı Joseph S. Nye tarafından, Amerika'nın 1980'lerle birlikte gücünün zayıfladığı iddialarına karşı ortaya koyduğu bir kavramdır. *Soft Power* isimli makalesinde kullandığı kavramı, ardından *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*, adlı eseriyle ontolojik ve epistemolojik olarak da genişletmiştir. Nye: ABD'nin gücünün anlaşılabilmesinin yalnızca sert güce bakarak mümkün olmayacağını, uluslararası rejim ve kurumlardaki pozisyonu, "evrensel" değerleri, cezbedici yaşam tarzı, kültürü ve ideolojisiyle bütüncül bakılması gerektiğini ve bu ölçüde de ABD'nin güç kaybı yaşamadığını düşünmektedir (Nye 1990: 153-171). Bu kapsamda güç, istenilenin elde edilebilmesini sağlayan şey olarak görülmektedir (Nye 2005: 11). İki kutuplu dünyanın sona ermesinin ardından,

küreselleşmenin iletişim ve bilgi temelli güçlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte güç tanımı ve unsurları da değişmiştir. Buna göre güç; askeri, ekonomik ve yumuşak güç olmak üzere üç katmanlı bir bileşim kümesidir (Nye 2005: 13).

Askeri ve ekonomik gücü bünyesinde barındıran sert güç havuç metaforuyla kandırmalara, sopa metaforuyla da tehditlere dayanabilir. Ancak istenilen sonuçlara her zaman kandırma ya da tehditlere başvurmadan da ulaşılabilir. Gücün ikinci yüzü olarak tanımlanan, bir ülkenin dünya siyasetindeki etkisine, örnek alınan değerlerine ve refah seviyesine dayanan yumuşak güç, istenilen şeyi elde etmede diğerlerini cezbedici özellikleri öne çıkararak kendine çekme yoluyla amaçlara ulaşabilmeyi ifade eder. Bu bağlamda yumuşak güç, diğerlerinin tercihlerini sert güç unsurlarını kullanmadan, değerlere ve fikirlere göre şekillendirme becerisidir. Çekici güç olarak da nitelenen yumuşak güç sert güç ile sonuca ulaşabilme açısından doğrudan ilintilidir. Ulaşılmak istenen hedefte iki güç unsuru da farklı iki kolu temsil eder. Sert güç amacı zor kullanma yoluyla yapabilirken, akılları ve gönülleri kazanabilmeyi sağlayan yumuşak güç, kültürün ve değerlerin çekiciliği ile tercih edilen durumların ortaya çıkarılabilmesi imkânı sunar (Nye 2005: 14-17).

Kültür, siyasi değerler ve dış politika yumuşak gücün kaynaklarını oluşturur. Kültür bir toplum için anlamı olan değer ve uygulamaların bütünü olarak, evrensel değerler ve politikalar yoluyla, başkalarının da paylaştığı değerlere ve çıkarlara hizmet eder konuma vardığında, yarattığı sorumluluk ve beğenilme sebebiyle istenilen sonuçları elde etmede çekici bir özellik arz eder. Özgürlük, insan hakları ve demokrasi gibi öykünülen değerlere sahip olmak, aynı zamanda o ülkenin diğerleri üzerindeki ilişkilerde de belirleyici bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu değerleri, uluslararası arenada barış ve insan haklarının geliştirilebilmesi ekseninde kullanan bir dış politika vizyonuna sahip olmak, diğerlerini etkileme bağlamında oldukça etkili bir özellik taşımaktadır. Ülkelerle girişilen ilişkilerde bu minvalde hareket edebilmek ya da bu izlenimi vermek sahip olunan ilişki düzeyinin niteliğini olumlu yönde ayrıştıran bir niteliğe de beraberinde getirir (Nye 2005: 20-23).

Bu halde yumuşak güç hegemonya üretme ve devamlılığını sağlama konusunda, sert güç haricinde de unsurlar olabileceğini söyleyen bir imkân tanımaktadır. Gramsci hegemonya kavramını rıza ve zor kullanmaya dayandırmışken, Nye'in yumuşak güç kavramsallaştırması hegemonya üretme yolunda cezbetme niteliklerinin belirleyiciliğini öne çıkarmıştır. Bu kapsamda Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını devreye sokarak Ortadoğu'da bir hegemonya ya da otonomi amacı güttüğü söyleyen görüşler de bulunmaktadır (Yalvaç 2012: 165-180).

2.2.3.2. Yumuşak Gücü Kurumsallaştırmak: Kamu Diplomasisi Kavramı

Kamu diplomasisi, devletlerin yumuşak gücü arttırabilmelerinde etkili bir araçtır (Kalın 2011: 8). Türk Dil Kurumu kamu diplomasisi kavramını: “Bir ulusun düşüncelerini, hedeflerini, ideallerini, güncel politikalarını, kurumlarını ve kültürünü yabancı ülkelerin kamuoylarına anlatma amacıyla uygulanan politika” olarak tanımlamıştır (Kamu Diplomasisi, Türk Dil Kurumu, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58eb72d227dcf5.130615390, 10 Nisan 2017'de erişildi). İlk kez Edmund A. Gullion tarafından 1965 yılında kullanılan bu kavram, uluslararası ilişkilerin geleneksel diplomasinin ötesindeki boyutlarını, hükümetlerin diğer ülkelerde kamuoyu oluşturabilmelerini, çıkar gruplarının diğer ülkelerde etkileşimini, dış işleri raporlarını ve bunların politikaya etkisini, iletişim uzmanları, dış politika muhabirleri ve diplomatlar arasındaki kültürler arası etkileşim süreçlerini kapsamaktadır (About U.S. Public Diplomacy, http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6, 10 Nisan 2017'de erişildi).

Küreselleşme süreci, iletişim devrimi, devlet dışı aktörlerin ortaya çıkışı, sivil toplum olgusunun güç kazanması ile diplomasinin paradigmatic bir değişimini de ifade ettiğinden, geleneksel diplomasi devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin resmi temsilciliklerini etkileme faaliyeti olarak tanımlanırken, kamu diplomasisi resmi olmayan grupları, örgütleri ve bireyleri kısacası kamuoyunu hedef almaktadır (Melissen 2005: 4).

Bununla birlikte kamu diplomasisinin resmi aktörleri yok saydığını söylemek doğru değildir. Bu çerçevede çoklu diplomasi gibi bir tanımla, kamu diplomasisinin hem devlet hem de devlet dışı aktörlerle ilişki kurma amacı içinde olduğunu söyleyebiliriz. Hükümet ve organları, karar vericiler, elçilikler, dış işleri ve kültür bakanlıkları ile devlete bağlı eğitim ve kültür kuruluşları resmi olarak ilişki yürütülen aktörler olarak görülürken, sivil toplum kuruluşları, üniversiteler, öğrenciler, gazeteciler, kanaat önderleri, diaspora kuruluşları, think tankler, çevre örgütleri, insan hakları ve çevre örgütleri, lobiler, birlik ve dernekler ve benzeri gibi aktörler sivil kanatta kamu diplomasisi için etki alanı olarak görülen bir kaynak ve paydaş olarak nitelenebilir (Hocking 2006: 18-19, <https://learn.diplomacy.edu/textuspool/fileInline.php?idpool=956>: 10 Nisan 2017’de erişildi). Bu bağlamda kamu diplomasisinde amaç hem devlet hem de toplumlar arasında ilişki inşa ederek, karşılıklı anlayış ve kültürel diyalog mekanizmasının genişlemesini sağlayıp, ülkeler ve toplumlar arasında olumlu bakış açılarıyla aklın ve gönüllerin kazanılmasıdır. Ülkenin hikayesi, idealleri, değerleri, fikirleri, sanatı, edebiyatı ve izlediği politika kamu diplomasisi aracılığıyla anlatılarak destek hedeflenmektedir. Bir ülke hakkında olumlu imaj oluşturmak bu yolla amaçlanırken, aynı zamanda ülkenin prestijinin artırılması da izlediği ya da izleyeceği politikaların benimsenmesi bağlamında avantaj sağlamaktadır (Melissen 2005: 19-25).

Kamu diplomasisi, diyaloga dayanan ikna yöntemi, cezbetme, hayranlık uyandırma örnek ve model olma gibi çeşitli araç ve faaliyetlerle, kitle iletişim araçları, haber ajansları, radyo ve televizyon istasyonları, gazeteler, yabancı basın, sinema, dizi, blog ve sosyal medya ağları gibi enstrümanlarla yürütülmektedir (Yağmurlu 2007: 19-26).

Devletlerin dış politikalarıyla, diğer ülkelerdeki kamuoyu görüşü hususunda etkide bulunabilme amacı, kamu diplomasisinin bir algı yönetimi olduğunu gösterir (Gregory2005:13<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.112.7338&rep=rep1&type=pdf>, 11 Nisan 2017’de erişildi). Bu bağlamda imaj, istenilen algıyı oluşturabilme bağlamında oldukça önemli bir unsur oluşturmaktadır. Devletler imaj ve prestijlerini arttırmak için uluslararası politikada aktif dış politika izlemek, uluslararası örgütlerde etkin olmak, uluslararası medyada görünür halde bulunabilmek ve popülerliği

arttırarak farkındalık oluşturma gibi politikalar izlemektedirler. Dolayısıyla algılamayı doğrudan etkileyen imaj bizzat devletlerin kontrolünde olduğunda etkili bir kamu diplomasisi aracı taşımaktadır.

Salem: AK Parti dönemi Türkiye'nin dış politikası açısından bakıldığında, Ortadoğu bağlamında sahip olduğu, laik, ABD ve İsrail'in bölge güvenliğini sağlamada bir taşeron olarak görülen imajının, 1 Mart tezkeresinin reddi ve İsrail ile tırmanan gerginlikten sonra değişmeye başladığını ve bu gelişmelerin Türkiye'nin nasıl algılandığı konusunda kilit bir role sahip olduğunu belirtmektedir (Salem 2011).

Ulus markalama kavramı yumuşak güç unsurlarının arttırılabilmesi ya da daha etkin kullanılabilmesi konusunda işlevsellik taşıyan kavramlardan biridir. Bir ülkenin ticari, turistik, sosyo-kültürel ve siyasi amaçları açısından diplomasi alanında bir yöntem olarak kullanılan ulus markalama yöntemi ilk kez Simon Anholt tarafından kamu diplomasisi bağlamında kullanılmıştır (Szondi 2008: 4). Markalama ile devletler, yumuşak gücün cezbedici özelliğini markalaştırarak ülkeye başta yabancı yatırımcı ve turist çekmek üzere, diğer devlet ve toplumlar nazarında itibar ve saygınlığının arttırılmasını amaçlar. Olumlu imaj ve kanaatler geliştirerek algı yönetiminin sağlanabilmesi için, kültürün markalaştırılması, ülkenin hikayesinin öne çıkarılması, sanatsal ve kültürel etkinliklerle medyada reklam kampanyalarının yürütülmesiyle farkındalık ve bilinilirlik oluşturulur (Szondi 2008: 9).

Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu'da ve dünyanın diğer bölgelerinde, Başbakanlık Tanıtım Fonu başta olmak üzere, TOBB, TÜSİAD, MÜSİAD gibi sivil toplum kuruluşları kanalıyla markalama faaliyetlerini sanayi ve turizm alanında gerçekleştirdiği görülürken (Kirişçi 2011: 42), tarihsel miras bağlamında Osmanlı hinterlandı markasıyla özellikle de Ortadoğu'ya yakınlaşması, markalama yönteminin hayat bulduğu alanlar olarak görülebilir. Yine Davutoğlu'nun dış politikayı doktrinleştirme çabası içindeki kilit kavramlardan olan merkez ülke anlayışı ile ritmik ve proaktif diplomasi vizyonu ile bölgesel güç ve küresel aktör olarak nitelenmesi de markalama yönteminin diplomasi ayağındaki kullanımına örnek teşkil etmektedir.

Merkez ülke, bölgesel güç söylemi, akil ülke kavramı, donör ülke markalaması Türkiye'nin kamu diplomasisini etkin biçimde kullanarak yumuşak gücünü artırma çabasına işaret eden unsurlardır. Merkez ülke söylemi ile birlikte Türkiye'nin sadece dış politika alanında değil aynı zamanda eğitim, turizm gibi alanlarda da cazibe merkezi haline getirme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin öncülüğünde Uluslararası Üniversiteler Konseyi kurulmuş ve bu durum Türkiye'nin eğitimde de merkez ülke haline geldiği düşüncesini de beraberinde getirmiştir (Türkiye Artık Eğitimde Merkez Ülke, IUC, Kasım-2010, <http://www.iuc.edu.com.tr/anasayfa/-arsiv/kasim-2010-tr-TR/turkiye-artik-egitimde-merkez-ulke-tr-TR/>, 11 Nisan 2017'de erişildi). Sadece ekonomik bir gelir olarak gözükmeyen aynı zamanda ülke imajı ve çekiciliğinin bir yansıması olarak da okunabilecek olan turizmin bu anlamda ciddi boyutta bir artış gösterdiğini ve Türkiye'nin yumuşak güç bağlamında önemli bir verisini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'ye 2011 yılında 31,46 milyon turist gelmiş ve bu durum pek çok noktada ciddi etkide bulunmuştur (Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html,5>, 5 Temmuz 2017'de erişildi.) Ekonomik olarak sergilenen olumlu tabloya paralel bir şekilde dış yardımların da artması, donör ülke markalamasına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye'nin yardım alan değil, yardım eden ülke olarak imaj ve prestijini de arttıran dış yardımlar konusunda, 2004-2012 yılları arasında 7 milyar doların üstüne çıkan durumun (Acil İnsani Yardımlar Sıralamasında Dünyada 4. Sıraya çıkan Türkiye, 100'den Fazla Ülkeye Yardım Eli Uzatıyor, T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/haber/acil-insani-yardimlar-siralamasinda-dunyada-4-siraya-cikan-turkiye-100den-fazla-ulkeye-yarim-eli-uzatiyor/338>, 11 Nisan 2017'de erişildi) Türkiye'ye yumuşak güç konusunda ciddi bir imaj sağladığı söylenebilir.

Kamu diplomasisi, iletişim ve enformasyon faaliyetleri yürütme olarak (Taylor 2009: 13), iletişim araçları vasıtasıyla enformasyon dizayn etme, üretme ve yayma çabalarıyla diplomasinin iletişimsel boyutunun öne çıktığı bir işleve de sahiptir (Zaharna 2009: 8). Hükümetlerin politikalarına uluslararası toplum desteği arama yöntemi olarak diplomasinin iletişim stratejisini oluşturan kamu diplomasisi, enformasyon programlarıyla yabancı toplumlara ülkenin tarihi, kültürü, siyasi değerleri anlatarak o toplumlarla ilişki kurma ve artırma amacına hizmet etmektedir (Zaharna 2009: 90).

Çoğunlukla yabancı basın bilgilendirme toplantıları şeklinde cereyan eden bu yöntem, üniversite, sivil toplum kuruluşları, think tanklerin aracılığıyla gerçekleştirilirler (Zaharna 2009: 93).

Bu kapsamda Türkiye'nin AK Parti dönemi kamu diplomasisi uygulamalarında enformasyon faaliyetlerinin, özellikle Erdoğan ve Davutoğlu'nun yaptıkları yurt dışı ziyaretlerde, ama özellikle de ABD'de çeşitli think tanklerde konuşma yapmaları bir gelenek haline gelerek, etkin bir biçimde kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. Tanıtım faaliyetleri kapsamında uluslararası sanat ve kültür fuarları etkinlikleriyle ülkenin kültürü ve değerlerinin tanıtımının yapılması amaçlanırken, Türkiye'nin Yunus Emre Enstitüsü vasıtasıyla 100 Türkiye kütüphanesi projesi ile yerel eserlerden oluşan kütüphaneler kurması (Türkiye'nin Çeviri ve Yayın Destek Programı: TEDA, <http://www.tedaproject.gov.tr/>, 11 Nisan 2017'de erişildi), kamu diplomasisi tanıtım faaliyetlerine örnek teşkil etmektedir.

Türkiye'nin kamu diplomasisi yoluyla yumuşak güç etkisini artırma amacı çerçevesinde, bünyesinde bulunan kurum ve örgütlerde çeşitli revizyonlara gittiği ya da yeni kurumların ihdası yoluyla eksik alanları tamamladığı görülmektedir. Bu çerçevede ilk olarak Dış İşleri Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun adı verilen 13 Temmuz 2010'da yayımlanan, 6004 sayılı kanunla teşkilat yapılanmasıyla ilgili değişiklik göze çarpar (Dış İşleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/mevzuat-2013.pdf>, 11 Nisan 2017'de erişildi). Dış İşleri Bakanlığı'nın kamu diplomasisi birimi olarak, Dış İşleri Bakanlığı Enformasyon Genel Müdürlüğü kurulmuş, pek çok dilde yayın yapmaya başlamıştır. Bunun yanında, Dış İşleri Bakanlığı Yurtdışı Tanıtım ve Kültürel İlişkiler Genel Müdürlüğü ile Kültürel Diplomasi Genel Müdür Yardımcılığı gibi kurumlar da, çok taraflı ilişkiler ve işbirliği konusunda, Türkiye'nin yurtdışındaki tanıtımına yönelik proje ve faaliyetler ve koordinasyon hususunda görevlendirilmişlerdir.

Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, kamu diplomasisinin sadece dış işlerinin sorumluluğuna mündemiç bir alan olmadığı düşüncesi çerçevesinde hem devlet hem de sivil toplum kuruluşları arasındaki koordinasyonun sağlanması amacıyla 30 Ocak

2010 tarihinde Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak kurulmuştur (Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Genelgesi: <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kdk-genelgesi/5>; Erişim Tarihi: 11.04.2017.) Türkiye'nin hikayesini anlatmayı, farklı kesimlerle diyaloga geçmeyi, çok taraflı bir etkileşim ekseninde faaliyet yürütmeyi vizyon olarak belirleyen Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, esas olarak tanıtım faaliyetlerini hedefleyerek (Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Vizyon ve Hedefler: <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/vizyon-misyon/8>, 11 Nisan 2017'de erişildi), dar bir kapsamı etki alanı olarak belirlemiştir. Kamu Diplomasisi panelleri, Dış Politika Tanıtım Programları, Gençlik Programları gibi faaliyetlerde bulunan Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü'nün, özellikle de gençlik programlarında Ortadoğu'ya yönelik bir ağırlığın olduğu göze çarpmaktadır. Gençlik programlarından asıl amaç, ülke hakkında yerinde ve doğru bilgilenmenin sağlanması yoluyla gençlerin olumlu yönde etkilenerek, dost nesillerin kazanılması olduğundan (Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Gençlik Programları: <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/genclik-programlari/45>, 11 Nisan 2017'de erişildi), bu programların Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik olarak bu dönemdeki dış politikasına katkısı ortaya çıkmaktadır.

Yunus Emre Enstitüsü, kamu diplomasisinin yürütülmesi konusunda yeni oluşturulan kurumlardan biridir. 2007 yılında kanunla kurulmuş olsa da açılışı 2009 yılında gerçekleşmiştir. Yurt dışında 40'tan fazla kültür merkezine sahip bu kurum, Türkiye'yi, Türk dilini, tarihini, kültürünü ve sanatını tanıtmak; bununla ilgili bilgi ve belgeleri dünyanın istifadesine sunmak; Türk dili, kültürü ve sanatı alanlarında eğitim almak isteyenlere yurt dışında hizmet vermek; Türkiye'nin diğer ülkeler ile kültürel alışverişini artırıp dostluğunu geliştirmek amacıyla hizmet vermektedir (Yunus Emre Enstitüsü, <http://www.yee.org.tr/tr/yunusemreenstitusu>, 11 Nisan 2017'de erişildi).

Yeni açılan bu kurumların yanında, Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) ve Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) yeniden yapılandırılan ve etkisi artan bir şekilde kamu diplomasisinde kullanılan araçlar olarak öne çıkmaktadır. 2001 yılında yapılan yasal değişiklikle TİKA'nın, yeni açılan diplomasi kurumları arasında koordine edici bir misyona kavuşması hedeflenmiştir (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde

Kararname, Resmi Gazete, Sayı:28103, 656 KHK, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102-1.htm>, 11 Nisan 2017'de erişildi). Özellikle söz konusu değişikliklerle birlikte, yumuşak güç üretimi konusunda önemli kurumlardan biri haline gelen TİKA, 2002 yılında 12 olan koordinasyon ofislerini 2012 yılında 33'e yükseltmiş (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>: 11 Nisan 2017'de erişildi), sosyal altyapı hizmetleri, eğitim, sağlık, tarım, su, idari ve sivil altyapı hizmetleri, ekonomik altyapı hizmetleri gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. TİKA, 2002-2012 yılları arasında yapılan yardımlarla, 1992-2002 yılları arasında yaptığı yardımlara oranını 7 kat arttırmış ve yumuşak güç konusunda dış yardımların etkin bir kullanımını sağlamıştır (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Faaliyet Raporu-2012, <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/faaliyet-raporu-2012.pdf>, 11 Nisan 2017'de erişildi). TİKA'nın en çok yardım yaptığı ülkeler, Afganistan, Sudan, Lübnan, Somali, Filistin, Suriye, Kenya, Pakistan gibi ülkeler olurken, 2002 yılında kalkınma yardımlarına 85 milyon dolar harcanmışken, 2011 yılında 1 milyar 273 milyon dolarlık kalkınma yardımı yapılmıştır (Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Kalkınma Yardımları Raporu-2011, [http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication /KalkinmaYardimlariRaporu2011.pdf](http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2011.pdf), 11 Nisan 2017'de erişildi). Bu rakamlar AK Parti hükümetinin kamu diplomasisinde kalkınma yardımlarına büyük önem verdiğini ve Türkiye'yi dış politikasında dış yardım aracını etkin kullanabilen ülkeler arasına sokmayı hedeflediğini göstermektedir.

Türkiye'nin kamu diplomasisi kapsamında öne çıkan bir diğer kurumu da TRT olmuştur (Kalin 2011: 21). İletişim araçlarının kamu diplomasisinde merkezi bir konuma sahip olduğu göz önüne alındığında, küresel siyasette devletlerarasında bir silah olarak kullanıldığı da söylenebilir. Türkiye, biraz geç sayılabilecek bir tarihte 2006 yılında 32 dilde yayın yapan Türkiye'nin sesi radyosu ve TRT Avrupa FM ile yayın yapmaya başlamıştır. 2008 yılında www.trt-world.com.tr web sitesi hayata geçmiş, 31 dilde haber yayını yaparak geniş bir kitleye hitap etme imkanına sahip olmuştur. Türkiye'nin kültür dairesini, yayın yaptığı alanlarla ortak tarih, din ve soy birlikteliğine gönderme yapan TRT AVAZ 2009 yılında yeniden yapılandırılarak 27 ülkede 250 milyon nüfuslu bir coğrafyaya algı üretebilecek bir araç haline gelmiştir. 2010 yılında ise, 22 Arap ülkesinde

350 milyonluk nüfuslu bir coğrafyaya Türkiye merkezli bir kanal olarak TRT Arapça (TRT-EtTürkiye) açılmıştır (TRT Resmi İnternet Sitesi, <http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx>, 11 Nisan 2017’de erişildi). Özellikle TRT Arapça, Türkiye’nin bu dönemdeki dış politikasının Ortadoğu algısı üzerinde ciddi bir imkân sunmuş, Türkiye’nin bölgede birinci ağızdan anlatılması olanağı ile yanlış algılamaların önüne geçebilme fırsatını vermiştir. TRT Arapça sıradan bir haber kanalı olmanın ötesinde, Türkiye ile Arap ülkeleri arasında ortak tarihi ve kültürel bağları yeniden güçlendirmeye yönelik olarak programlar yaparak, Türkiye’nin bölgede yürütmeye çalıştığı kamu diplomasisine de ciddi katkı sunmuştur. Bu bağlamda TRT’nin olumlu Türkiye imajı ve algısı inşa etmede en etkili araçlardan biri olarak kamu diplomasisinin vazgeçilmez araçlarından biri olduğu söylenebilir.

Türkiye’nin 1990’lı yıllar boyunca, Ortadoğu’ya yönelik olarak dış politika söylemine paralel olarak, kamu diplomasisi konusunda kayda değer bir faaliyeti olmamıştır (Telatar 2014: 263). Beng’e göre: 2000’lere gelindiğinde ise, özellikle Davutoğlu doktrini ile birlikte Türkiye’nin kamu diplomasisi faaliyetlerini Ortadoğu’da daha etkin şekilde kullanmaya başladığı görülmektedir (Beng 2008: 23). AB’ye giriş sürecinin ivme kazanması, komşularla sıfır sorun anlayışı, ticaret devleti merkezli dış politika vizyonu, İsrail ile artan gerginlik gibi gelişmeler Türkiye’nin Ortadoğu’da yumuşak gücünü arttıran adımlar olmuştur (Oğuzlu 2007: 88-91).

Türkiye’nin Ortadoğu’da artan dinamizmde yumuşak güç faktörü ilk olarak model ülke-merkez ülke kavramsallaştırmasıyla kendini göstermektedir. Donör ülke markalamasıyla birlikte Türkiye’nin dış yardımlarının fazlaşması, Türkiye’nin merkez ülke tanımlamasına paralel olarak bölgede küresel siyasette etkili olabilen ve yardım alan değil yardım eden ülke olduğu imajını sağlamaktadır (Akçay 2012: 161).

Model ülke kavramıyla diğer ülkelerin örnek olarak almasını sağlayacak politika ve niteliklerin öne çıkarılması yumuşak gücün arttırılmasında işlevsellik taşımaktadır. AK Parti deneyiminin İslam ile demokrasiyi bağdaştıran yapısı, Ortadoğu’da özellikle örnek alınan bir yapı sunmaktadır. Özellikle BOP kapsamında ABD’nin ve Batı’nın

Türkiye'yi model ülke olarak desteklediğini belirten görüşler bulunmaktadır (Altunışık 2005: 45). Türkiye'nin demokratik mekanizmaları tesis etmiş bir siyasi yapıya sahip olması, ekonomik olarak küresel sisteme entegre olması ve AB ile yürütülen üyelik müzakereleri Ortadoğu nezdinde Türkiye'nin cezbedici özellikleri olarak öne çıkmış ve Türkiye'nin model ülke söylemi, Ortadoğu'daki yumuşak gücü olarak tanımlanmıştır (Altunışık 2008: 41-54).

Irak Savaşı sırasında Türkiye'nin 1 Mart tezkeresini meclisten geçirmemesi ile İsrail ile tırmanan gerginlik, Ortadoğu'da Türkiye'nin klasikleşmiş algısını değişmesi bağlamında ciddi bir etkide bulunmuş ve yumuşak gücün bir yansıması bağlamında arabuluculuk faaliyetleri konusunda Türkiye'ye alan yaratmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu politikasında yumuşak gücün etkisi belki de kendisini en çok siyasi olarak arabuluculuk faaliyetleri kapsamında göstermiştir. Ortadoğu'da yapılan kamuoyu araştırmaları Türkiye'ye duyulan güvenin artışı ve bölge politikalarında daha etkin olmasını isteyenlerle arabuluculuk faaliyetlerinde güvenilir bir aktör olarak algılandığını göstermektedir (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2009, TESEV Yayınları, Mart-2010, http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi.pdf, 11 Nisan 2017'de erişildi). Filistin sorununda HAMAS'a karşı sergilenen tutum ve Gazze konusundaki duyarlı tavır ile Suriye-İsrail, İsrail-Filistin ve Lübnan çatışmalarındaki arabuluculuk rolü Türkiye'nin bölgede yumuşak gücünü arttıran olaylar olarak öne çıkmaktadır (Altunışık 2008: 41-43).

2005 yılında Erdoğan ve İspanya Başbakanı Jose Luis Rodriguez Zapatero öncülüğünde BM Genel Sekreteri olan Kofi Annan'ın himayesinde başlatılmış olan Medeniyetler İttifakı Girişimi (Medeniyetler İttifakı Girişimi, T.C Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa>, 11 Nisan 2017'de erişildi), Türkiye'nin AB üyeliği arzusu ile İslam Batı unsurlarının birleşebilirliğini göstermesi açısından bölgede yumuşak gücüne olumlu etkisi olan unsurlardan biri olmuştur. Yine İslam Konferansı Örgütü'ne 1 Ocak 2005'te Ekmeleddin İhsanoğlu'nun seçilmesi, Türkiye'nin Ortadoğu'da yumuşak gücünü arttıran bir unsur olarak öne çıkmıştır. Bu

durumun bölgede uygulanacak politikalara da kolaylaştırıcı bir zemin hazırlaması bakımından bir imkân sunduğu söylenebilir.

Türkiye'nin kamu diplomasisi yürüten kurumlarının sağlamış olduğu insani yardımların da Ortadoğu politikasında yumuşak güç unsurunun önemi gösterdiği söylenebilir. TİKA Gazze'de temiz su, okul ve hastane yapım-onarımı, alt yapının güçlendirilmesi, sağlık malzemeleri yardımı gibi faaliyetlerle, Ortadoğu'da genel olarak ciddi yardımlarda bulunarak, Türkiye'nin bölgeye karşı duyarlılığını gösteren işlevler gerçekleştirmiştir (TİKA Başkanı Serdar Çam Gazze'ye Çalışma Ziyareti Gerçekleştirdi, TİKA, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_baskani_serdar_cam_gazzeye_calisma_ziyareti_gerceklestirdi-2260, 12 Nisan 2017'de erişildi).

Türkiye'nin Ortadoğu politikasında bir etkinin olabilmesi adına yumuşak güç kapsamında kullanılan bir diğer önemli unsur da Türk dizilerinin bölgede gördüğü popülaritedir. Türkiye'de çekilen diziler Ortadoğu'da geniş bir ilgi uyandırmış ve bu da Türk kültürünün doğrudan yansıtılması bağlamında bir imkân sunmuştur (100 Milyon Dolarlık Dizi İhracatı, 24 Mart 2013, Sabah). Tarihi mekanların gösterilmesi ve dizilerde kullanılan giysilerin bir kazanç opsiyonu haline gelecek kadar moda oluşturması, aynı zamanda ekonomik olarak da bir kazanç doğurmuştur.

Bu bağlamda Türkiye'nin Ortadoğu'da etkisini gösteren yumuşak güç unsurlarının, ilk olarak siyasi değişimi başarılı bir şekilde gerçekleştirebilmiş bir iktidara sahip olmasıyla ilgili olduğu görülebilir. Türkiye'nin demokrasi tecrübesini uzun yıllardan beri devam ettiriyor oluşu ve özellikle 3 Kasım 2002 seçimleriyle birlikte İslami temellere sahip yönetici kadronun siyasi iktidarı; Ortadoğu'nun siyasi dinamiklerine paralel bir zeminde dönüştürebilmesi, model olma bağlamıyla öne çıkmıştır. Bu kapsamda, demokrasinin İslam ile uyumlu olabileceğini gösteren, “muhafazakâr demokrat” şeklinde tanımlanan, İslam'ın ılımlı ve liberal dönüşümünü sağlayan yapısıyla (Uzgel 2010: 22), uzun yıllar iktidarda kalma başarısını göstermesi, bölgede muhalif hareketlerin dikey yapılanmada örnek aldığı bir aktör olarak AK Partiyi öne çıkarmıştır (Altunışık 2009: 171-194). Demokratik mekanizmaları, dönüşen laik yapısı ve bunların

paralelinde AK Parti modelinin bölge için sunduğu küresel sisteme entegrasyon modeli düşüncesi Ortadoğu'da siyasi olarak Türkiye'nin cezbedici özelliği olarak öne çıkan unsurlardır (Kireççi 2012: 111).

Yumuşak gücün sert güçten ayrıştırılamazlığı göz önüne alındığında, Türkiye'nin ekonomik olarak büyüklüğünü arttırması ve kamu maliyesini gerçekleştirdiği yapısal dönüşümlerle sağlam bir yapıya oturtması, Ortadoğu'da etkili olan yumuşak güç niteliklerinden biri olarak sayılabilir. G-20 üyesi olması, dünyanın en gelişmiş 17. ekonomisi olarak ticaret hacminin ciddi şekilde büyümesi, Ortadoğu'da Suudi Arabistan'dan sonra bölgenin en güçlü ikinci ekonomisi olarak görülmesiyle, önümüzdeki on yıl içinde birinci sıraya kadar yükseleceğinin düşünülmesi (Ortadoğu'da Türkiye Algısı 2010, TESEV Yayınları, Şubat-2011, http://tese.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, 13 Nisan 2017'de erişildi), Türkiye'nin ikna edici özelliklerinden biri olarak algılanmaktadır. Bu bağlamda liberal bir ekonomiye sahip olması, neoliberal politikaları uygulama konusundaki başarısı ve küresel ekonomik sisteme entegre olmuş yapısıyla ekonomik büyüklüğe sahip olması, yumuşak güç kapsamında cezbedici bir nitelik arz etmiştir.

Kamuoyu araştırmalarının dışında, nicel verilere dayanarak yumuşak güç kapasitesini ölçme konusunda da yapılan araştırmalar söz konusudur. Ernest&Young's Emerging Makrets Center tarafından 2005 yılından itibaren yapılan ve nesnel nicel verilere dayanma iddiasında olan "Rapid Growth Markets Soft Power Index" endeksleme çalışması, hukukun üstünlüğü, özgürlük, seçimlere katılım oranı, karbondioksit salınım oranları, ülkede yaşayan göçmen sayısı, ülkeye gelen turist sayısı, ülke üniversitelerinin dünya sıralamasındaki yeri, İngilizce bilme düzeyi, medya ürünleri ihracı, ülke dilinin popülerliği, küresel ikonları, beğenilen ülke kaynaklı şirket sayıları gibi kriterlerle değerlendirilmede bulunmaktadır.

Bu kriterler kapsamında Türkiye, dünyanın yumuşak güce sahip ülkeler sıralamasında 12. sırada kendisine yer bulmuştur. Liderliği ABD'nin yaptığı, Fransa, Almanya ve İngiltere'nin takip ettiği sıralamada Türkiye 12.9 puanla dünyanın en büyük 12. yumuşak gücü olarak görülmektedir. 2005 yılından itibaren yumuşak gücünü arttıran

ülkeler sıralamasında ise Türkiye, Çin, Hindistan, Rusya ve Brezilya'dan sonra, kendisine 5. sırada yer bulmuştur. Araştırmaya göre, 2005 yılında Türkiye'nin yumuşak güç puanı 10.3, 2006 yılında 12.5, 2007 yılında 11.4, 2008 yılında 14.4, 2009 yılında 10.3 olarak gerçekleşmişken; 2010 yılı itibariyle yumuşak güç puanı 12.9 olarak gerçekleşmiştir (Rapid Growth Markets Soft Power Index: [http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/\\$FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/$FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf), 10 Ocak 2018'de erişildi).

Yeteneklerinin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleme konusuna vurgu yapan neorealizm, kendine yardım sistemi olan uluslararası anarşide devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek için tüm bileşik yeteneklerini kullanması gerektiğine işaret eder (Maersheimer. 2016: 89). Bu bağlamda gücü, askeri ekonomik ve diğer yetenekler bağlamında ağırlıklarına göre ayırmak mümkün değildir. Devletler sistemdeki dikey skalada belirli bir güç ögesiyle değil de bütünsel anlamda sahip olduklarıyla yer bulurlar. Bununla birlikte devletlerin sıralanması onların savaş ya da diğer donanımlardaki başarılarını öngörmeyi gerektirmez (Waltz 2015: 165). Bu bağlamda güç, nüfus ve toprak bütünlüğü, kaynak donanımı, ekonomik olanakla, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi yetenekler unsurlarının yarattığı birleşimdir (Waltz 1993: 51).

Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'da bir etki alanı yaratma amacı çerçevesinde, önceki bölümlerde gördüğümüz gibi özellikle ekonomik alanda sergilemiş olduğu başarılı tabloya paralel biçimde, güç algısını yalnızca maddi unsurlarla sınırlı tutmadığının en güzel örneğini yumuşak güç unsurlarına verdiği önemde görmek mümkündür. Bu bağlamda uluslararası sistemin kendi kendine yardım düzeneğinde devletlerin yetenekleri ölçüsünde farklılaştığı ve etkide bulunabildiği göz önüne alındığında, devletlerin tüm bileşik yeteneklerini kullanması gerektiği düşüncesini, Türkiye'nin yumuşak güç çeşitlemesine verdiği önemde bulabiliriz. Diğer bir ifade ile Türkiye sahip olduğu yeteneklerin farkında olarak, bunların sahaya yansımalarını sağlayan bir veçhe biçiminde yumuşak gücünü, gerek çıkarlarının ve siyasi hedeflerinin gerçekleştirilebilirliği, gerekse de güvenliğini, özerk bir konum elde etme biçiminde kalıba sokarak, sağlama yoluna

gitmesi bakımından kullanma amacı içinde olmuştur. Bu durum da neorealizmin güvenlik ve güç tanımlamasıyla bir uyum içindeliği göstermektedir.

Sert güç kaynakları ile yumuşak güç kaynakları arasındaki ayırım çok katı değildir. Sert güç kaynaklarının kimi zaman yumuşak güç kaynaklarına dönüşebilmesi sert-yumuşak güç ayırımını karmaşıktırmaktadır. Örneğin bir devletin güçlü ekonomiye sahip olması sadece yaptırım veya dış yardımlar gibi “sopa” veya “havuca” olarak tanıyan sert güç kaynaklarına sahip olduğu anlamına gelmez. Güçlü ekonomiye sahip olma, hedef aktörün gözünde güç sahibinin çekiciliğini arttıran bir faktör olarak bir yumuşak güç kaynağına dönüşebilir (Nye 1990: 160). Bu çerçevede bir aktörün belirli bir süreçte bir diğer aktör ile ilişkisinde istenilen sonuçları elde etmek adına önemli etki yapan bir yumuşak güç kaynağı, başka bir aktörle ilişkisinde aynı etkiyi yaratmaz ya da etkisiz kalabilir. Yumuşak güç araçlarına sahip olmak otomatik olarak yumuşak güce sahip olmak anlamına gelmez ki, aynı durum sert güç için de geçerlidir (Oğuzlu 2014: 4). Gücün davranışsal bir biçimde tanımlanıp, etkileşimsel biçimde kurulduğu göz önüne alındığında, Nye: edebiyat, sanat ve eğitim gibi alanları ifade eden kültür, demokratik mekanizmalar ve insan hakları gelişmişliğini işaret eden politik değerler ve istediğini yaptırabilme ya da uluslararası gündemi belirleme yetkisi bağlamında dış politikalar olarak üç farklı yumuşak güç kaynağından bahseder (Nye 2008: 96-99).

Bu bağlamda yumuşak güç ile ilgili olarak bir sorunsal karşımıza çıkmaktadır: Yumuşak güç ölçülebilir mi? Yine kavramın müellifi Nye, ölçülebilirlik sorununun yöntemsel müdahalelerle aşılabileceğini düşünür. Bu noktada ilk olarak bir aktörün yumuşak güç kaynağının olup olmadığının saptanması gerekirken, ikinci aşamada aktörün yumuşak güç kaynağı olmasıyla açığa çıkan cazibenin arzulan dış politik sonuçları üretip üretmediğinin anlaşılması icap etmektedir. Anlık veriler sağlasa da dönemsel olarak tekrarlanmasıyla genel bir doğruyu göstereceği düşüncesi içinde, arzulan dış politik sonuçların ortaya çıkıp çıkmadığını anlamının yöntemi ise anket çalışmaları olarak görülmüştür (Nye 2005:18).

Buradan hareketle, bu dönemde ilk olarak AK Parti yönetici kadronun, Türkiye'nin kültürel ve politik değerler bağlamında bir yumuşak güce sahip olduğunu ancak, bunların bir diğer unsur olan dış politika yoluyla kullanıma sokulmadığı

düşüncesiyle, dış politikada da etkin biçimde kullanarak yumuşak güç unsuru haline getirme amacı içinde olduğu söylenebilir. Türkiye'nin sahip olduğu düşünülen kültür derinliğinin tarih ve medeniyet merkezli bir okumasıyla, AB ile müzakereler yürüten ve demokrasi tecrübesi konusunda evrensel politik değerlere sahip oluşunun, bunların etki doğurabileceği bir alan olarak Ortadoğu jeopolitiğinde, merkez ülke ve proaktif dış politika yaklaşımlarıyla dış politikanın uygulanmasının, Türkiye'nin bölgesinde istediği sonuçlara ulaşmada yumuşak gücün bir araç olacağı düşüncesi hakim olmuştur. Bu durum, daha çok kendisini dış politikada arabuluculuk nosyonu ile göstermişken, BM nezdinde Medeniyetler İttifakı çabası İslam ile demokrasi uyumu bağlamında siyasi değerler örnekliliği ile insani yardımlar ve eğitim faaliyetleriyle de kültürel bazda etki alanı olarak gözlemlenmiştir. Bunun yanında, toplumların siyaseti belirleme konusundaki ağırlığının değişmesi ve Nye'in anket yöntemini yumuşak gücün ölçülebilirliğinde temel yöntem olarak görmesi bağlamında, Ortadoğu'da Türkiye algısına yönelik olarak yapılan anketlerde, Türkiye'nin tarihsel süreçten çok farklı biçimde bir algısal değişikliğe ulaştığı görülmektedir. Burada önemle vurgulanması gereken bir husus da, Türkiye'nin yumuşak gücünün artışının 1 Mart tezkeresinin reddi, BOP ve İsrail ile yükselen gerilimle doğrudan ilintili olmasıdır. Zira, Türkiye'nin bölge geleceğinde söz sahibi bir aktör olarak görülmesi, bölgede tarihsel algılanışından farklı bir durumun varlığına işaret etmektedir.

2.3. Sonuç

AK Parti dönemi dış politikası, zihinsel-kuramsal ve sistemik-olgusal etkenler bağlamında geleneksel dış politikadan farklı bir konuma işaret etmektedir. Türk dış politikasının geleneksel anlayışı batıcılık ve statükoculuk üzerinedir. Bununla birlikte, AK Parti döneminde dış politika zihinsel-kuramsal bazda değişimlerle, sistemik-olgusal unsurlara yönelik tepkilerle batıcılık ve statükoculuktan ayrı bir yapı arz etmiştir.

Türkiye'nin tarihsel olarak sahip olduğu devlet geleneği ile yine tarihsel olarak hükmedilen coğrafyaların Türk dış politikasında bir güç unsuru olarak, diğer bir deyişle dış politikada bir araç olarak kullanılabilmesi, bu dönemin kendine bakışı konusunda anahtar kavramlardan biri olmuştur. Zira, bu dönemde yaşanıldığı düşünülen ve önceki dönemlerden temel farklılaşması, Türkiye'nin geniş bir siyaset dairesinde yürütmesine imkan tanıdığı düşünülen özgüvendir. Söz konusu özgüven, "ben idraki" kapsamında, derin medeniyet tecrübesi bağlamında bir algıya dayanmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasından sonra, kurucu kadronun tarihsel bağları bir güç unsuru olarak değil de, bir güvensizlik sebebi olarak görmesinin yanında, ülkenin gelişmesinin ve güvenliğinin Batı medeniyetiyle özdeşleşmek üzerinden, modernleşme bağlamına oturmasına karşın, bu dönemde bu durum tersi bir algıya sahip olmuştur. AK Parti kadrolarının duruşu, Türkiye'nin sahip olduğu niteliklerin dış politikada pasif ve öz korumacı bir anlayıştansa, aktif ve derinlikli ilişkiler geliştirmeye imkan sağlayan bir "ben idrakini" yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin yapabilecekleriyle ilgili olarak bir zihniyet değişikliğini barındırdığı söylenebilir.

Zihinsel-kuramsal etkenler bakımından dış politikanın doktrinleştirilmesi çabası, yine bu dönem dış politikasının geleneksel dış politikadan ayrışma noktalarından birini teşkil etmektedir. Dış politika, bazı merkezi kavramlar eşliğinde bütüncül bir biçimde algılanan ve yine Türkiye'nin bölgesinde daha etkin olabilmesi üzerinden, sistem içindeki ağırlığının da gelişebileceğine dair bir inancı ifade etmektedir. Dış politikada merkezi kavramlardan olan merkez ülke, çok boyutluluk ve proaktif diplomasi özellikle Ortadoğu merkezli biçimde kendini gösteren unsurlar olarak öne çıkmış ve bu durum da yine pasif

bir mantıktansa; süreçlerde aktif biçimde bulunarak dış politikanın etki alanını genişletme çabasına işaret etmiştir.

Dış politikanın doktrinleşmesi noktasındaki kavramların işaret ettiği yer, bu dönemin dış politikasının geleneksel dış politikadan ayrıştığı temel farklılığı gösterir. Söz konusu ayrışma, geleneksel dış politikanın jeopolitik algısından tamamen farklı bir duruma işaret etmektedir. Bu dönemin jeopolitik anlayışı, Türkiye'nin yine sahip olunan "ben idraki" kapsamında, dar ve tek bölgeye endekslenmiş bir sıkışmışlıktan çok, geniş bir jeopolitik tasavvuru barındırmaktadır. Bu dönemde Kemalist jeopolitik olarak bahsedilen ve Türkiye'nin güvenliğinin ve izleyeceği politikalardaki yönünün "Batı" olmasını vazeden anlayış yerine, çok boyutlu dış politika anlayışı çerçevesinde, Ortadoğu başta olmak üzere, Türkiye'nin pek çok bölgede aktif olarak yer almasının tarihi bir zorunluluk olduğunu iddia eden bir jeopolitik anlatı egemendir. Yine Kemalist jeopolitik anlayışında Ortadoğu güvensizlik ve kaygı nitelemesini içeren bir bölge iken; AK Parti dönemi için Ortadoğu Türkiye'nin etkisini arttıracığı bir tarihsel hinterland alanı olarak görülmüştür ve bu durum Türkiye'nin jeopolitiğinin yeniden düşünülmesi bağlamına oturmaktadır. Burada üzerinde durulması gereken bir husus, bu dönemin, güvenliğinin tesisini bağlamında statükonun algılanışı noktasındadır. Geleneksel dış politika anlayışı statükoyu, özelde Ortadoğu bölgesi için, daha çok düşük düzeyli ilişki kurmak biçiminde algılamıştır. Oysaki Ak Parti dönemi jeopolitik algısının, Ortadoğu'da derinlikli ve çok boyutlu ilişkiler kurabilmeye imkân tanıyan bir yönünün olduğu görülmektedir.

AK Parti dönemi dış politikasını belirleyen etkenlerin sadece zihinsel-kuramsal değişikliklerle anlaşılamayacağı, sistemik ve olgusal değişikliklere de eğilimin zorunluluğu karşısında, bu dönemde yaşanan ciddi değişikliklerin hem dönemin dış politikasını büyük oranda etkilediğini hem de zihinsel-kuramsal bağlamdaki amaçları hayata geçirmeye yol açtığı söylenebilir.

Bu noktada, Irak savaşı öncesi 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi ile İsrail ile tırmanan gerginliğin, Ortadoğu nezdinde Türkiye'nin algılanışı konusunda değişiklikleri beraberinde getirdiği görülmektedir. Söz konusu algı değişikliklerinin, Türkiye'nin bu dönemde etkisini arttırdığı gözlemlenen yumuşak güç kaynaklarının kültür ve dış politika

ayağına ciddi düzeyde katkı sağladığı söylenebilir. Zira, Batının bir karakolu olmadığı gibi bir algıya yol açan söz konusu tezkerenin reddi ve İsrail ile gerilen ilişkiler, Türkiye'nin pek de hoş karşılanmadığı Ortadoğu'ya dönüşüne zemin hazırlamış ve Türkiye'de kamu diplomasisi yoluyla kültür, dış politikada proaktiflik ve merkez ülke kavramlarının merkezinde uyguladığı arabuluculuk nosyonuyla dış politika yumuşak güç kaynağı olarak devreye sokulmaya çalışılmıştır.

Hegemon gücün öncülüğünde, Ortadoğu'nun dönüştürülmesi stratejisini içeren BOP ise, Türkiye'nin yumuşak güç kaynaklarından olan politik değerleri model ülke markalaması ile sunmasına imkan tanımıştır. Bu bağlamda, Türkiye'nin sahip olduğu demokrasi geçmişi ve laik yapısı, Ortadoğu'da model ülke olarak görülmesi çabasına yol açmış bu durum da yumuşak güç kaynakları bağlamında politik değerlere işaret etmiştir. Ayrıca, Türkiye'nin kendi ekonomisini düzelterek, güçlü ekonomiye sahip bir ülke olarak ticaretin önemine vurgu yapması, dış politikayı çok boyutluluk ekseninde gördüğü durumlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Bu noktada, bu bölümde Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politika anlayışının, geleneksel dış politikanın temel dayanakları olan batıcılık ve statükoculuktan farklı bir duruma işaret etmesi, dış politikanın zihinsel-kuramsal boyutta, tarihsel derinliğe atfedilen değere, siyaset üretmede merkezi bir kavram olarak medeniyet düşüncesine ve bu ölçüde Türkiye jeopolitiğini farklılaştıran bir "ben idrakine" dayandırmaktadır. Bunun yanında, sistemik olgusal etkenler bağlamında 1 Mart tezkeresi ve İsrail ile yaşanan gerginliklerle, algılanışında bir değişikliği ifade ettiği, ekonomik ve yumuşak güç unsurlarıyla çok boyutluluğu sağlama ve aktif olma üzerine bina etmektedir.

Dolayısıyla, AK Parti dönemi dış politika algısında, strateji, güç ve vizyon ekseninde bir farklılık olduğu ve bu merkezde de geleneksel dış politikadan ayrıştığı ifade edilmektedir. Türkiye, dış politikasını belirlerken, tek yönlü bir yaklaşımdansa, diğer bir ifadeyle, dar bir jeopolitikten bakarak güvenlik ve ulusal çıkar tanımlamalarını yapmaktansa, dış politikayı oluşturan unsurların çok boyutluluğuna işaret ederek, geniş bir perspektifte dış politika davranışlarını oluşturmalıdır şeklinde ifade edilebilecek bir düşünce egemendir. Strateji değişikliği olarak görülebilecek bu durum, Türkiye'nin dış

politikasının çok boyutlu bir ekseninde ele alınması gerekliliğine vurgu yaparak, bu bağlamda dış politikanın da normalleşmesi düzlemine oturmaktadır. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin dış politika stratejisinin tek boyutlu bir tanımlamasının eksik ve yanlış olacağı düşünülmüştür. Türkiye'nin güvenlik ve ulusal çıkarının, ancak bölgesel denklem ve bunun küresel sistemle bağıntısının kurulmasıyla sağlanabileceği ifade edilmiştir. Bunun yanında, öz korumacı bir anlayışın getirdiği pasiflikten; güvenliğin tesisinin süreçlere aktif katılımı sağlanabileceği belirtilmiştir. Başka bir ifadeyle, bekle-gör pozisyonunda kalmaktan ya da yok saymaktan; etkileşim içinde olup rol almak yapılması gerekeni ifade etmiştir. Türkiye'nin söz konusu stratejiyi uygulayabilmesi, güç tanımlamasını doğru yapmasıyla ilişki görülmüş ve Türkiye'nin sahip olduğu özgüvenin ve bunun özelinde "ben idrakinin" güç tanımlamasında bir güncelleme ve yenilenmeyi gerektirdiği düşünülmüştür. Tarihsel bir hinterlanda sahip olmak, geniş medeniyet havzasında bulunmak ve Türkiye'nin müstesna konumuna işaret eden jeopolitik, dış politika davranışlarında güç tanımlamasını dayanması gereken unsurlar olarak görülmüştür. Ekonomik kapasitesini arttırarak, ticaret temelinde ekonomik unsurların dış politikada etkin kullanılması ve bunların birer dış politika aracı olarak kullanılmasının yanında, yumuşak güç unsurlarının devrede olabilmesi için gerekli çalışmaların yapılması, güç tanımlamasında bileşik yeteneklerin kullanılması çabasına işaret etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin güç tanımlaması yalnızca askeri güç bağlamında ele alınmadan, ekonomik kapasite ve yumuşak güç unsurlarının bileşkesi olarak biçimlenmiştir. Son kertede, bu güç tanımlaması Türkiye'nin çok boyutta geçerli olacak bir strateji belirlenmesine imkan tanıyan bir yapı olarak algılanmış ve Türkiye'nin bu iki dayanak üzerinden, geleneksel dış politikanın aksine, dar ve tek yönlü bir vizyona sıkışamayacağı, bölgesinde ve küresel sistemde söz sahibi bir ülke olabileceği üzerine temellendirilmiştir. Başka bir söylemle, Türkiye'nin bu dönemdeki vizyonu, sahip olunan güç ve strateji unsurlarıyla, bölge ve dünya siyasetinde pasifliği ve öz korumacı mantığı içermekten çok, rol alabilme ve etkide bulunabilme ekseninde değerlendirilmektedir. Vurgulanması gereken husus, Türkiye'nin güvenlik ve ulusal çıkar algısının geri plana atıldığı değil, aksine bunların sağlanmasının söz konusu vizyon ile mümkün olacağı üzerine bir düşünceyi işaret etmesidir. Nitekim bu vizyonu bir sonraki bölümün kapsamını oluşturan Ortadoğu ile ilişkilerde görmek ya da bu dönem Ortadoğu ilişkilerini bu kapsamda değerlendirmek faydalı bir metodoloji oluşturacaktır.

Neorealizm için uluslararası politikanın durumunu ne devletlerin iç bileşenlerinden çıkarmak ne de davranış kalıplarını alt alta yazarak kavramak mümkündür. Bu bağlamda devletler kendi iç süreçleri kapsamında politika üretir, eylemlerine bu düzeylerde karar kılar, ancak söz konusu kararları diğer devletlerle etkileşiminin yanı sıra diğer devletlerin bizatihi varlığı ile biçimlendirir (Waltz 2015: 82-83). Anarşik bir düzen olan uluslararası sistemde temel farklılaşma, devletlerin yetenekleri ölçüsünde sistem içindeki görevlerini yerine getirme düzeyleridir (Waltz 2015: 112). Bu halde devletler, anarşik uluslararası yapıda, kendi kendilerine yardım (self-help) düsturuyla kapasite arttırımı yoluyla hayatta kalabilecek bir aktördürler (Waltz 1986c: 103).

AK Parti dönemi genel dış politika anlayışının, neorealizmin söz konusu teorik varsayımlarıyla uyumlu olduğu göze çarpmaktadır. Zira her şeyden önce, bu dönemde Ortadoğu ile ilişkilerin merkezini kapasite arttırımının oluşturduğu görülmektedir. Türkiye'nin önceki dönemlerden farklı olarak dış politikada batıcılık ve statükoculuktan farklı olarak, Ortadoğu'yu geniş bir jeopolitik algı çerçevesinde okuyarak, ilişkileri derinleştirme çabası içinde olduğu görülmektedir. Bu çabanın ve geleneksel dış politikadan anlayış farklılığının oturduğu iki düzlem "ben idraki" ve bunun uzantısında medeniyet mensubiyeti ve jeopolitiğe bakıştaki değişimdir. Bu durum, özellikle Türkiye'nin Ortadoğu'yu kapasite arttırımı sağlayabileceği bir unsur olarak görmesiyle, bir imkan sahası olarak görülmüştür. Nitekim, Türkiye'nin ekonomik ve yumuşak güç unsurları kapsamında da Ortadoğu'da önceki dönemlere oranla ilişkilerinde bir derinleşme ve yoğunlaşmadan bahsedilebilir.

Bunun yanında, devletlerin bizatihi iç süreçlerinde ya da kendini algılayışlarındaki etmenlerin dış politika davranışlarını ve uluslararası sistemin yapısını anlamaya yeterli olmadığı ve devletlerin uluslararası sistemdeki etkileşimlerden etkilendiği yolundaki neorealist sav da yine bu dönem Ortadoğu ilişkilerinde teorik bazda uyumluluğu işaret etmektedir. Türkiye, her ne kadar algısal olarak ve iç politika üretiminde farklı bir boyutta yaklaşmışsa da, Ortadoğu'da yaşanan sistemik hareketler ve uluslararası sistemin anarşik karakterinin de dış politika davranışlarında etki doğurduğu görülmektedir. 11 Eylül saldırılarıyla birlikte, Irak'a yönelik müdahale yanında,

Ortadoğu'nun güvensizlik algısı doğuran kaotik yapısı, Türkiye'nin güvenlik tesisi ve dış politika davranışları konusunda kapasite artırımını gerekli kılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerinde merkezi bir konum arz eden kapasite artırımını yaklaşımı, gerek dış politika yapıcılarının politika üretim süreçlerine yaklaşımı gerekse de sistemik unsurların doğurduğu zaruriyet çerçevesinde neorealizmin teorik varsayımlarıyla bir uyuma işaret etmektedir.

III. BÖLÜM

3. TÜRKİYE’NİN AK PARTİ DÖNEMİ ORTADOĞU POLİTİKASI

İlk çağlardan beri dünya siyasetinde önemli bir yere sahip olan Ortadoğu, günümüzde de farklı sebeplerden de olsa uluslararası arenada en çok sözü edilen bölgelerin başında gelmektedir. Birçok medeniyete ve semavi dine ev sahipliği yapan bölgenin, sınırları zamana ve şartlara göre değişmesine rağmen jeopolitik ve jeoekonomik önemi her daim geçerliliğini sürdürmüştür.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik özgün bir dış politika geliştirmediği ve bölgedeki ülkelerle ilişkilerini Batı yanlısı bir tutumun belirlediği gözlemlenmektedir. Bölgeye ilgi gösterdiği durumlarda da politikalarını, mesafeli ve şüpheli bir yaklaşımla, Batılı müttefiklerinin çıkarlarını korumak ya da Kıbrıs konusunda destek bulmak amacıyla oluşturmuştur (Aras 2006: 283).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’nin bölgeye yöneldiği nadir durumlar da Kürt sorunu ya da bütünlükçülük vurgusunu bozan aktörlerle ilgili olmuştur. 1938 yılında İran, Türkiye, Irak ve Afganistan tarafından, ayrılıkçı ve komünist hareketlerle mücadele amacıyla imzalanan Sadabat Paktı bu duruma örnek teşkil etmektedir (Taşpınar 2008: 7). Soğuk Savaş döneminde Türkiye, 1947 Truman Doktrini ve 1952 NATO üyeliği ile kendisini tamamen Batı’nın çıkarlarıyla özdeşleştirmiş ve Ortadoğu’da kendisine biçtiği rol Batılı menfaatlerin korunması yönünde olmuştur. İsrail’i tanıyan ilk Müslüman ülke olması, Cezayir Bağımsızlık Savaşı’nın BM oylamasında Fransa lehine oy kullanması gibi olaylarda Batı yanlısı tavır takınan Türkiye, Bağdat Paktı’nın kurulmasında aktif rol alsa da, Pakıtın 1958 Irak Devrimi’yle çökmesinden sonra bölgeye yönelik kapsamlı bir strateji geliştirememiştir (Hale 2009: 144).

1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin Arap ülkelerine yönelik mesafeli tutumu yavaşça değişmeye başlamıştır (Taşpınar 2008: 7). Johnson Mektubu'ndan sonra Batı yanlısı tutumunu yumuşatan Türkiye, Kıbrıs sorununa destek bulabilmek amacıyla Ortadoğu ile ilgili algısını değiştirmeye başlamış (Criss 2002-2003: 162), 1976'da İslam Konferansı Teşkilatı'na üye olmuştur. Kıbrıs Harekâtı nedeniyle uygulanan Amerikan ambargosu ve 1973 petrol krizi sonrası yaşanan ekonomik sıkıntılardan ardından, Türkiye bölgeye yönelik bakışını sadece güvenlik temelli kaygılarından kurtararak, Ortadoğu ile ekonomik ve ticari ilişkiler kurulması yönünde harekete geçmiştir (Dursun 1995: 229). Bununla birlikte, Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatı'nda sergilemiş olduğu tavırların ve bölge ile ilişkilerin, esas olarak Filistin meselesinin gelişimi ve Kıbrıs konusundaki destek arayışının uzantısı olmasına paralel, bölgedeki Kürt realitesinin varlığı nedeniyle, 1980'lere gelene kadar ülkenin dış politikasını belirleyen temel etkenin güvenlik olduğu görülmektedir (Ataman 2007: 289).

Özal'ın ekonomiyi öncülleyen liberal bir dış politika mantığına sahip olarak, Ortadoğu'da geniş ekonomik ve ticari fırsatlar peşinde koşması, ekonomik çıkarların dış politikadaki etkisinin, güvenlik meselesinin önüne geçmesine de imkân tanımıştır (Gözen 2000: 22). Ancak Özal'ın, Menderes'e paralel biçimde, Türkiye'nin nüfuzunu arttırma hedefinin Amerikan liderliğindeki Batı ittifakı şemsiyesi altında bulunmaktan geçtiği düşüncesi, Ortadoğu'dan çok Balkanlar ve Orta Asya'da hamleler yapmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, Özal'ın dış politika hamleleri daha çok Balkanlar ve Orta Asya üzerinde seyretmişken, Ortadoğu görece ikinci planda kalmıştır (Ataman 2002: 140).

Soğuk Savaş'ın bitişinden sonra değişen uluslararası konjonktürün ve sistemin dış politika karar vericileri tarafından doğru algılanmadığının göstergesi biçiminde (Arı 2009: 96), 1990'lı yıllar adeta Türk Dış politikasının kayıp yılları olarak nitelenmiş ve Türkiye, PKK merkezli Kürt sorunu ve siyasal İslam gibi sorunlar çerçevesinde güvenlik arttırımı odaklı Soğuk Savaş konseptinden ayrılamamış ya da geri dönmüştür (Müftü 1998: 33).

Geleneksel olarak Ortadoğu'daki ülkelere ve sorunlara eşit mesafede durmaya çalışan Türkiye'nin bölge politikasını şekillendiren prensipler, sınırları korumaya ve

toprak bütünlüğüne saygıya dayalı statükoculuk, çok kutupluluğa dayalı bölgesel güçler dengesi ve bölgenin istikrarsız ve çatışma dolu yapısından uzak durmak düşüncesidir. Söz konusu ilkeler, Türkiye'nin kendisini Ortadoğu'nun değil de Batı'nın bir parçası olarak görmesi ve Batılılaşmaya çabaladıkça Ortadoğu'dan kopuşun hızlanmasına yol açmıştır (Altunışık 2009: 173).

AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'nin dış politikada bir psikoloji ve algı değişimi yaşadığının en bariz göstergesini Ortadoğu ile ilişkiler ve Türkiye'nin bölgedeki dinamizminde görmek mümkündür. Türkiye bu dönemle birlikte, Arap dünyasına yönelik olarak bir vizyon değişikliğine ulaşmış ve Ortadoğu bölgesi yeni dış politika ekseninde bir fırsat alanı olarak görülmüştür. Siyasi olarak bölgede çok taraflı diplomasi ve çatışma çözümleri vasıtasıyla etkinlik gözlenirken, ekonomik olarak işbirliğini arttıracak ticari genişleme çabası ile Türkiye'nin yumuşak güç unsurlarını devrede tutulması amacı göze çarpmaktadır. Kösebalaban: Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikasının üç safhada incelenebileceği; bunların 2002-2007 yılları arası adaptasyon safhası, 2007-2011 yılları arası müzakerecilik misyonunu benimseyen aktif dış politika ve 2011'den sonrası olarak kategorize edilebileceği iddiasındadır (Kösebalaban 2012: 145.) Bu çerçevede bu bölümde, Türkiye'nin Ortadoğu politikası siyasi, ekonomik ve sosyal açıdan örneklerle incelenecektir.

Bu bölümde, AK Parti dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkileri ele alınacaktır. Bir önceki bölümde incelenen ve dönemin dış politikasının çok boyutlu-çok yönlülüğünün uzantısı olarak, bu kısımda ilişkiler üç boyutta incelenmiştir. Türkiye'nin bu dönem dış politikasında yaşanan strateji, güç ve vizyon değişiklikleri, Ortadoğu ile ilişkilerin siyasi, ekonomik ve sosyal bazda incelenmesini zorunlu kılmaktadır. Burada, herhangi bir meselesinin tek boyutta incelenmesinin yeterli açıklamayı beraberinde getirmeyeceği düşüncesi çerçevesinde, yapılanın bilimsel bir zorunluğu işaret ettiği söylene de; bu dönem ilişkilerine çok katmanda bakmak hem bilimsel hem de gerekli bir çabadır. Zira, Türkiye'nin önceki dönemlerde de Ortadoğu ile ekonomik ilişkilerinin olmadığı söylenemeyeceği gibi, bu dönemde ekonomik ve sosyal ilişkiler yoğunlukları ve etkileri bakımından farklı bir boyutta seyretmiştir. Dolayısıyla, AK Parti dönemi Ortadoğu ilişkileri etki ve kapasite kavramları merkezinde, üç boyutta değerlendirilmesi gereken ve

dönemin dış politika anlayışının sahaya yansımış pratikleri olarak görülmesi icap eden unsurlar olarak görülmektedir. Örneğin, AK Parti öncesi dış politikada Türkiye'nin Ortadoğu'da bir yumuşak güç etkisinden ya da ekonomik bazda karşılıklı işbirliğinden bahsetmek güçtür.

AK Parti dış politika anlayışının, Türk dış politikasına farklı bir vizyon getirme çabası, başlı başına kuramsal bazda anlaşılabilir bir durum değildir. Dış politikada yaşanan değişiklikler, pratik unsurlarla desteklenmedikçe eksik kalacaktır. Bu dönemin dış politika anlayışının Ortadoğu kapsamı, bir süreç analizini gerekli kılmaktadır. Söz konusu süreç analizi, Türkiye'nin çalışmaya konu zaman dilimi kapsamında, öncelikli olarak dış politikada yaşanan teorik-zihinsel değişimleri açıklamayı ifade ettiği gibi, bu değişikliklerin bir karşılığının olup olmadığına bakmayı da zorunlu kılar. Dolayısıyla, AK Parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerine bir süreç analizi olarak bakıldığından, bir önceki bölümde ilişkilerin teorik dayanaklarına yer verilmişken; bu bölümde, söz konusu teorik dayanakların bir yansımasının olup olmadığı incelenecektir. Tezin ikinci hipotezi olan Türkiye'nin Ortadoğu politikasının ve Ortadoğu'da daha etkin hale gelmesinin Türkiye'nin kapasitesini artırma konusunda bir imkân olarak görülebileceği ve bunun da güvenliği tesis etme konusunda bir etki yarattığı iddiası, aslında tezin yöntem bütünlüğüne katkı sağlamaktadır. Dönemin dış politikasının Ortadoğu'da bir etki ve kapasite arttırımı sağlamaya dayandırdıkları ve bizim batıcılık ve statükoculuktan farklı bir konuma yerleştirdiğimiz dış politika anlayışının, Ortadoğu ile ilişkiler bağlamında siyasi, ekonomik ve sosyal bazda incelenmesi, tezin bütünlüğünü sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Bunun dışında, bu bölümde, Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerinde bir etki ve kapasite arttırımı sağladığı iddiası merkezinde, etki ve kapasite arttırımının güvenliğe dair bir yönünün olması, Türkiye'nin bu dönemdeki Ortadoğu politikasının küresel ve bölgesel güvenlik politikasına etkisinin ne olduğu ve bunun geleneksel güvenlik anlayışıyla bir sürekliliğe mi yoksa bir kopuşa mı işaret ettiğine dair tezin temel araştırma sorusunu anlamlandırmaya da katkı sağlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, AK Parti dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, etki ve kapasite bağlamında, güvenlik tesisi etkisi merkezinde değerlendirilmiştir. Nitekim bu çerçevede bu bölümde, genel bir Türkiye-

Ortadoğu ilişkileri resmini çizmekten çok, bahse konu etki ve kapasite noktasında dayanak teşkil eden örnekler ele alınmışsa da, bu durum resnen genel bir ilişkiler resmini de sunmaktadır. Özellikle, ABD müdahalesi sonrasında Irak'ta başlayan sorunlar, genel olarak Ortadoğu'da tarihsel olarak var olan sorunların ortaya çıkmasına ya da daha çok gündeme gelmesine yol açmış ve bu da ciddi derece güvenlik tehditlerini ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin güvenlik merkezli bir okumasını etki ve kapasite vurgusuyla yapmak, dönemin bölgesel bazda genel görüntüsüyle paralellik oluşturmaktadır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da, bu kısım ilişkilerinde ele alınan örneklerdir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, AK Parti dönemi dış politika söyleminin pratikle örtüşmesinin incelendiği bu bölümde, merkez ya da çekirdek Ortadoğu olarak görülen ülkeler esas alınmıştır. Türkiye ve bölge özelinde güvenlik sorunları doğurma potansiyeline sahip ülkelerin sistemik ve ulusal faktörlerle ele alınması, kendiliğinden merkez Ortadoğu aktörlerinin seçilmesini de beraberinde getirmiştir. Öte taraftan, tezin ikinci hipotezinin Türkiye'nin Ortadoğu'da artan bir etkisinin olduğu iddiası göz önüne alındığında, bunu destekleyen durumların sergilenmesi de, yönetsel bir zorunluluğu işaret etmektedir.

Ayrıca tezin teorik zeminini oluşturan neorealizmin, güç tanımlamasının tüm bileşik yeteneklerin kullanılması üzerine bina edilmesinin yanında, ortaya çıktığı zaman diliminde geleneksel realizmin ekonomik güçleri göz ardı edişine bir düzeltme-güncelleme amacı taşımış olması (Arıboğan 1998: 201-202), analiz birimimiz olan Türkiye'nin ekonomik ve sosyal alandaki güç kapsamına bakmayı da gerekli kılmıştır.

3.1. Türkiye'nin Siyasi Açıdan Ortadoğu İle İlişkileri

Ortadoğu'daki etnik, dini, mezhepsel çatışmalar ve savaşlar Türkiye'nin güvenliği, ekonomik ve siyasi istikrarı açısından önemli bir tehdittir. Ortadoğu gibi, sömürgecilik döneminden miras kalan yapay siyasi sınırların demografik ve sosyal yapıyla örtüşmediği ve bu paralelde sınırların muğlaklaştığı bir bölgede, kapsamlı

çatışmalara lokal çözümler üretmek oldukça güçtür ve faydalı bir çaba değildir. Bu bağlamda, AK Parti döneminde Ortadoğu ve benzeri sorunlu alanlarda daha aktif bir rol oynamak istendiği ve bu kapsamda daha geniş tasarımlar içinde bir yaklaşım sergilendiği söylenebilir (Davutoğlu 2011: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/15/middle-east-dignity-common-destiny>, 20 Mayıs 2017’de erişildi).

Türkiye bu dönemde yakın çevresine yönelik olarak izlediği politikada ciddi bir değişim yaşamıştır. Barış ve istikrarın sağlanabilmesi adına pro-aktif ve çok boyutlu diplomasi izlenmesi gerektiğini söyleyen bir yaklaşımla (Davutoğlu 2011: 117), Türkiye’nin çevresindeki sorunları çözümlenmeye dair aktif ve askeri, iktisadi, siyasi, tarihi, coğrafi, kültürel ve insani boyutları hesaba katan çok katmanlı bir politika izlenmesi amaçlanmıştır. Tarihsel mirasın verdiği sorumluluk fikriyle (Davutoğlu 2007: 93) “ben idraki” konsolidasyonunun sağlamış olduğu psikolojik zemin, Türkiye’nin Ortadoğu’da çok taraflı diplomasi anlayışında stratejik zihniyet olarak tanımlayabileceğimiz duruma temel teşkil etse de, dış politikayı doktrinleştirme çabasında varolan kavramların ve ilkelerin bu yaklaşımın özünü oluşturduğu görülmektedir.

Merkez ülke ve düzen kurucu aktör gibi bu dönem dış politikasının sıklıkla vurgulanan temel kavramları, Türkiye dış politika yapıcılarının bu dönemde Ortadoğu yaklaşımını açıklar niteliğe sahiptir. Bu çerçevede Türkiye, tek taraflı, edilgen, yok sayan bir politika vizyonu yerine, karşılıklı etkileşim içinde, bölgesel barış ve istikrar için aktif rol alan, ekonomik ve kültürel etkileşimi artıracak bir potansiyele sahip bir ülke olarak konuşlanmıştır (Davutoğlu 2008: 81).

Bu vizyonun daha iyi anlaşılabilmesi, yine dış politikayı doktrinleştirme amacı çerçevesinde ortaya konulan bu dönem dış politikasının temel prensipleriyle bağlantısını görebilmekle ilgilidir. Bu amaç çerçevesinde güvenlik-özgürlük dengesi, komşularla sıfır sorun politikası, komşu bölgelerle işbirliğinin artırılması, çok boyutlu dış politika ve ritmik diplomasi gibi ilkeler, Türkiye’nin merkez ülke ve düzen kurucu aktör yaklaşımında alt başlıklar olarak ortaya çıkar. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’nin düzen

kurucu ya da merkez ülke olabilmesi söz konusu prensiplerin uygulanabilmesi ile mümkün hale gelen bir durumdur.

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik AK Parti dönemi dış politika uygulamalarında, barış süreçlerine resmi düzeyde katkıda bulunmak ve buna ek olarak sivil aktörlerin de bu süreçlere dahil edilmesini teşvik etmek, arabuluculuk, kolaylaştırıcılık, kriz yönetimi ve ritmik diplomasi çabalarıyla sorunlu taraflar arasında azami iletişimi sağlamak, siyasi müzakere zeminini genişleterek yeni aktörlerin de süreçlere katılımını desteklemek, uluslararası kurumlarda aktif çabalar, bölgesel konferans ve işbirliği girişimleri ile bölgesel güvenlik tesis etmek gibi unsurlarla etkisini arttırdığı görülmektedir. Bu girişimler, dış politikada konan merkez ülke ve düzen kurucu aktör olma hedefinin, yine dış politika ilkeleri vasıtasıyla sağlanabilmesi açısından yapılan hamlelerdir.

Ortadoğu'nun sahip olduğu girift yapı, aktörler arasında bir çatışma ve güvensizlik ortamını da beraberinde getirmiştir. Etnik, dinsel ve sosyo-ekonomik olarak süregelen dengesizlikler ve sorunlar Ortadoğu'da bir çatışma halini içermiştir. Bu çerçevede Türkiye'nin arabuluculuk ve benzeri gibi sayılan pek çok politika aracıyla bölgede var olması, çatışma çözümleri ya da çabalarıyla kendini göstermiştir. Türkiye bu dönemde siyasi olarak, Ortadoğu'da yaşanan ama kökleri tarihsel süreç içerisinde gelişen çatışmalara çözüm üretmek bağlamında, aktif bir tavır sergilemiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin düzen kurucu aktör biçiminde dış politika yapıcılarının tanımladığı rol, daha çok yeni bir biçim katmak üzere değil, varolan durumu bölge ve Türkiye için daha güvenli hale getirmek için giriştiği hamle ve aksiyonlarda kendini göstermektedir.

Dış politikayı doktrinleştirme amacı çerçevesinde öne çıkan kavramlar, esas itibarla Türkiye'nin strateji, güç ve vizyon değişikliğini ifade ettiği gibi, Ortadoğu merkezli bir şekilde etkinin arttırılarak otonom bir alan yaratabilme amacı, aslında güvenliğe dair bir anlam ifade etmektedir. Güvenlik tesisinin askeri güvenliğin sınırlarını aşan dünyamızda, Türkiye güvenlik ve dış politika algısını, siyasi, ekonomik, kültürel ilişkiler, kimlik sorunları ve insani ihtiyaçları da içerecek şekilde daha geniş kapsamlı ve çok boyutlu biçimde algılamaya başlamıştır. AK Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik "yeni" politikası güvenliğin bölgedeki her ülke için önemini

vurgulamakta ve tüm bölge için ortak bir güvenlik düzeni öngörmektedir. Aras ve Akpınar'a göre: Türkiye'nin bölge özelindeki dış politikası, komşularına nazaran kendisini üst bir konumda görmeyen ve bölgesel dinamiklere dayanan bir barış ve güvenlik ortamı yaratmaya yönelik kapsayıcı bir yaklaşımı içermektedir (Aras ve Akpınar 2010: 28). Türkiye, bu noktada çatışma çözümlerinin bölge dinamikleri içinde, diyaloga önem verilerek yapılabiliyor olmasının, Ortadoğu'nun kendi sorunlarını kendi çözen bir konuma gelebilmesine imkân tanıyacağı gibi, bölgenin ekonomik karşılıklı bağımlılık temelinde işbirliğini ve kültürel çoğulculuğu sağlamasına da olanak tanıyacağı fikrinden hareketle bir politika takip etmiştir. Bölge içi güvenliğin sağlanmasını amaç edinen komşularla sıfır sorun anlayışının bir beyanı olarak okunabilecek bu durum, Türkiye'nin güvenliğini sağlayabilmesinin Ortadoğu'nun güvenliğini sağlamaktan geçmesinde görmesi doğaldır.

Bu dönem dış politikasının Ortadoğu'ya yönelik temel parametresini, bölge sorunlarının çok taraflı diplomatik müzakere süreçleri ile çözülmesi ya da yönetilebilir olması ile ekonomik entegrasyon temelinde artan işbirliği olarak gördüğümüzde (Duran 2009: 394), Türkiye'nin bölgede artan dinamizminin, onun güvenliğini tesis etme amacına işaret ettiği daha net bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu dönemin dış politika uygulamalarının önceki dönemlerden farklılaştığı taraf, güvenliği sağlamanın önceki dönemlerin aksine ilişki kurmamaktan değil de, bizzat düzen kurucu-merkez aktör olarak sorumluluk almasından-bilincine sahip olmasından geçmesidir.

Bölgesel olarak varolan çatışmalar, hem söz konusu aksiyonların sergilenebilmesine zemin hazırlarken hem de izlenen politika ve çabalarla Türkiye'nin etkisini arttırmasına imkân tanıyarak, güvenliğini dizayn etme hususunda bir olanak sağlamıştır (Yeşilyurt 2013: 404-405). Başka bir deyişle, siyasi olarak tarihsel bazda seyrede gelen anlaşmazlıklar Türkiye'nin bölgede aktif olabilmesini sağladığı gibi "yeni" dış politikasını uygulama konusunda bir fırsat yaratmış ve bu durum da Soğuk Savaş sonrası değişen şartlardan ve bölge içi boşluklardan faydalanarak özgül bir ağırlık elde etmek ya da varolanı arttırmak suretiyle güvenliğini fazlalaştırma hususunda yardımcı olmuştur.

Bu kısımda, Türkiye'nin Ortadoğu'da artan dinamizminin siyasi olarak kendini gösterdiği sahaları inceleme çabası içinde olunacaktır. Öne çıkan kavramlar: arabuluculuk, kolaylaştırıcılık ve çok taraflı diplomasi ile özgürlük-güvenlik dengesi, komşularla sıfır sorun ve ritmik diplomasi gibi ilkelerdir. Bu minvalde, Türkiye'nin bu dönemde siyasi olarak Irak'ta değişen roller ve Irak'la oluşan işbirliği alanları, Lübnan iç siyasetinde Türkiye'nin sergilemiş olduğu bütünleştirici tavır, Suriye-İsrail arasında süregelen sorunlarda arabuluculuk çabaları, Filistin'de HAMAS'ın tarihsel köklerine rağmen siyaset sahnesinin yeni aktörü olarak sisteme entegrasyonu ile İran'ın uluslararası sisteme entegrasyonu konusunda uluslararası platformlarda sergilenen tavırlara değinilecektir.

3.1.1. İşgal Sonrası Irak'ta Değişen Roller ve Türkiye'nin Bütünlükçü Tavrı

Türkiye'nin Ortadoğu'ya dair dış politika paradigmasındaki değişimin en belirgin biçimde görüldüğü örnek Irak olarak nitelenebilir. Irak, özellikle Kuzey Irak ile ilişkiler ve PKK ile mücadele bağlamında hassas bir konumda olduğundan, ikili ilişkilerin seyri önem arz etmiştir. Bu dönemle birlikte Türkiye, güvenlik kaygılarını ekonomik ve siyasi işbirliği alanlarına tercih etmemiş ve bir bakıma güvenlik mekanizmasını karşılıklı geliştirilen sıkı ilişkiler ya da süreçlere müdahil olma biçiminde sağlamaya çalışmıştır.

2000'lerde Ortadoğu'daki dengeleri değiştiren 11 Eylül'den sonra ve belki onun uzantısı olarak okunabilecek en ciddi sistemik olaylardan biri, Irak'ın 2003 yılında ABD ve İngiltere öncülüğünde oluşturulan koalisyon güçleri tarafından işgal edilmesidir. Irak, Ortadoğu'nun genel olarak siyasi, etnik, mezhepsel ve iktisadi olarak sahip olduğu özellikleri ve sorunları bünyesinde barındıran bir ülkedir (Levent Baştürk, Furkan Torlak ve diğerleri 2013: 13). İşgalle birlikte, siyasi açıdan ciddi bir değişim süreci yaşanmış, Irak toplumsal ve güvenlik açısından ciddi derecede bir kriz içine girmiştir. Hem Iraklı gruplar ve işgal güçleri hem de farklı Iraklı grupların kendi aralarındaki silahlı çatışmalar ve güç mücadelesinin belirmesi, ülkedeki etnik ve mezhepsel fay hatlarını harekete geçirdiği gibi, Irak topraklarını bölgesel ve uluslararası rekabet ve çatışma alanına çevirmiştir.

ABD'nin Irak'ı işgal sürecinin Türk dış politikasına etkisi, Türkiye'nin Ortadoğu'daki konumu, bölgedeki diğer ülkelerle ilişkileri, Türkiye'nin Irak politikası ve Türk-İrak ilişkilerinin gelişimi bağlamında kendini göstermiştir.

3.1.1.1. Irak'ta Değişen Roller

Irak'ın koalisyon güçlerinin harekâtı ile birlikte 2003 Mart'ında uğradığı işgal, ülkede uzun yıllardan beri iktidar da olan Baas rejiminin sona ermesine ve Irak'ta yeni bir devlet yapılanmasına gidilmesine yol açmıştır. ABD'nin tehdit algısı çerçevesinde giriştiği, Ortadoğu'nun yeniden yapılandırılması süreci amacı, siyasi ve ekonomik olarak liberal bir bölge oluşturma hedefiyle Irak'ta kendini gösterse de, Irak bölgedeki diğer rejim sıkıntısı yaşayan ülkelere olumsuz manada bir örnek teşkil etmiştir. "İrakilaşmak" olarak ifade edilen kavramla, Irak'ın işgal öncesi şartlarıyla paralellik arz eden ülkelerin de olası müdahalelerle Irak gibi siyasi ve güvenlik sorunlarının boy göstereceği ülkeler olarak algılanmaya başlanmıştır. Irak'ta böylesi kaotik bir atmosferin ortaya çıkmasını sadece ABD müdahalesine bağlamak eksik bir tutum olacaktır. ABD'nin uyguladığı yanlış politikaları şerh düşmek kaydıyla, Irak'ın tarihsel olarak sahip olduğu "sorunlu miras" da belirleyici unsurdur.

"Sorunlu miras" meselesi, özellikle iki alanda öne çıkmaktadır. İlki Irak'ın demografik yapısı ile ilgilidir. Osmanlı'dan sonra Bağdat, Basra ve Musul vilayetlerinin birleştirilmesiyle oluşan Irak, farklı kimliklere sahip insanların aynı sınırlar içinde, ortak bir siyasi otorite altında yaşamak zorunda kaldığı bir yapıyı oluşturmuştur. Irak'ın nüfus yapısı ve dağılımı ile ilgili 2003 öncesi net veriler bulmak zorken, 2003 sonrası yaşanan kaos atmosferi de bu konuda net bilgilere ulaşılmasını güçleştirmektedir.

Irak'ın demografik yapısı ile ilgili olarak William R. Polk, Irak'ta 16-20 milyon Arap yaşadığını, bunların yüzde 65-80'inin Şii, yüzde 20-30'nun da Sünni olduğunu söylemektedir (Polk 2007: 6). Diğer bir veriye göre ise, Irak nüfusunun yüzde 97'si Müslümanken, bunların yüzde %60'ı Şii ve yüzde 32'si Sünni'dir. Etnik olarak yüzde 75-80'lik bir Arap ağırlığı göze çarparken, yüzde 15-18'i Kürt, yüzde 5'i ise Türkmen,

Asuri ve diğerlerinden oluşmaktadır (Özcan 2004: 158-159). Dünya Bankası verilerine göre 2016 yılı itibariyle Irak'ın nüfusu 37.203 olurken (<http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf>, 15 Haziran 2017'de erişilmiştir), etnik olarak bu sayının nasıl dağıldığını gösteren bir veri yoktur.

Irak'ın mezhepsel bazda şekillenen etnik farklılık algısı ile birlikte devlet kapasitesinin yükseltilememiş olması bir ulusal kimlik bilincini yaratamamış ve bu da “sorunlu mirasın” ikinci ayağını oluşturmuştur. Irak gelirleri petrole dayalı bir ülke olarak, modern devlet kurumsallaşmasına ulaşamamış ve bunun sonucu olarak da patrimonyal siyasi yapılar iktidarlara egemen olmuştur. Bu durum da ortak bir kimlik geliştirilebilmesine engel teşkil etmiş ve 2003 sonrası devlet mekanizmasının tamamen ortadan kalkmasıyla birlikte farklı toplumsal gruplar arasındaki güvensizliği tetiklemiştir (Cabbar 2004: XV).

Irak'ta işgal sonrası meydana gelen siyasi belirsizlik ve güvenlik sorunsalı, söz konusu “sorunlu mirasın” bir sonucu olarak görülse de, özellikle siyasi belirsizlik, etnik ve mezhepsel unsurların her birinin farklı bir Irak düşüncesinin sonucudur. Savaşın sonra Irak iç politikasında öne çıkan temel unsur, ülkenin etnik ve mezhepsel çizgilerle birbirinden ayrılmaya başladığı ve ülkedeki siyasal geçmişin de bunun önünü açmasıdır (Erkmen 2010: 121). Nitekim 2005 yılında yapılan genel seçimlerle ortaya çıkan tablo ülkenin Şii Arap, Sünni Arap ve Kürt bölgeleri arasında bölündüğüne işaret etmektedir. Bununla birlikte mezhepsel farklılık, Irak'ın yeni yapılanma sürecinde etnik farklılıklara göre daha belirleyici bir duruma işaret etmektedir.

Saddam Hüseyin'in devrilmesiyle birlikte, eski rejimin mezhepsel olarak hâkim gücü olarak görülen Sünni Arapların Irak siyasal yaşamından dışlanması süreci de resen başlamıştır. Baas Partisi'nin ve Irak Ordusu'nun dağıtılmasıyla birlikte, birçok Sünni aşiret lideri de siyasetten el çektirilmiştir. Geçici Yönetim ve Başkanlık Konseyi'nde bazı Sünni siyasetçiler yer almış olsa da Iraklı Sünniler yönetimden dışlandıkları düşüncesiyle direniş göstermeye ve siyasi faaliyetleri boykot etmeye başlamışlardır. Sünniler, 2005 Ocak ayında yapılan seçimleri boykot etmişler ve bu da temsillerinin olmadığı devlet

yönetiminin Şii ve Kürtlerden oluşmasına yol açarak, Sünni direnişinin mobilizasyonuna ortam hazırlamıştır.

Irak'ta sayısal çoğunluğu oluşturan Şii Araplar Şiilik kavramının oluşması ve gelişiminde merkezi bir konuma sahipken; yönetimde söz sahibi olamamışlardır. ABD müdahalesini bu bağlamda Irak'ı yönetmek için bir fırsat olarak görseler de Irak Şiiliği homojen bir yapıyı ifade etmemektedir (Cabbar 2004: XII). Şiiiler arasında liberaller, sosyalistler ve İslamcılar bulunurken; işgal sonrasında İslamcı Şii grubunun daha etkin bir konuma sahip olduğu görülmektedir. Şii İslamcılar da kendi arasında örgütsel ve fikirsel bazda ayrışmaktadır. Din adamları Şiilik inancında önemli bir noktada bulunmakla birlikte, Irak'ta geçerli olan Şii görüşü politikaya karışma konusunda çekimser davranmıştır.

Dava Partisi Şii İslamcı kesimin en eski partisi olmakla birlikte Başbakanlık da yapan Nuri El-Maliki kanadıyla birlikte daha ılımlı bir görüşü savunurken (Levent Baştürk, Furkan Torlak ve diğerleri 2013: 17), İslami Yüksek Konsey, İran'da kurulmuş olan daha çok İran'dakine benzer bir "Velayet-i Fakih" temelinde bir teokratik rejim kurarak tüm Şiiileri birleştirme amacındadır. Radikal bir grup olarak ise Irak Şiiliğinin Dini Lideri Ayetullah Ali Sistani, her ne kadar bu yönde bir açıklamada bulunmamış olsa da, ABD karşıtlığını temel söylem olarak almış ve şeriat devleti isteyen düşüncesiyle çatışmacı bir tavra sahip olan Mukteda El-Sadr grubu görülmektedir. Dava Partisi ve Sadr Grubu daha çok merkeziyetçi bir yaklaşıma sahipken, El-Hekim'in İslami Yüksek Konseyi federalizme yakın durmaktadır (Erkmen 2010: 125-126).

İşgal sonrası yeni tabloda etkin olan aktörlerden biri de Iraklı Kürtler olmuştur. ABD müdahalesiyle birlikte bir fırsat yakaladığını düşünen, ABD desteğini yitirmemek amacıyla hareket eden Kürtler, Kuzey Irak'ta özellikle 1991'deki ilk Körfez Savaşı'ndan sonra elde etmeye başladıkları otonom varlıklarını korumak ve Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde daha etkin rol alabilme amacıyla olmuşlardır. Özellikle 2005 yılında kabul edilen Irak Anayasası ile federal bir bölge olma niteliğini resmileştirmişlerdir (Irak Anayasası için bakınız: http://www.iraqinationality.gov.iq/attach/iraqi_constitution.pdf, 15 Haziran 2017'de erişilmiştir). Iraklı Kürtler,

özellikle ağırlıkları artmasına karşın heterojen bir yapı arz eden Şii gruplarla sürekli müzakereler gerçekleştirme amacı içinde olmuş ve özellikle de Irak İslam Yüksek Konseyi ile sıkı ilişkiler geliştirmişlerdir. Bu bağlamda Kürdistan Yurtseverler Birliği Partisi Celal Talabi'nin Cumhurbaşkanı olması, Iraklı Kürtlerin işgal sonrası en çok kazanıma sahip unsur olarak görülmesini de beraberinde getirir (Levent Baştürk, Furkan Torlak ve diğerleri 2013: 39).

3.1.1.2. Türkiye'nin Irak Politikası

Türkiye'nin AK Parti dönemindeki Irak politikasını belirleyen temel faktör, ABD'nin Irak müdahalesi sonrası, Irak'ın siyasi ve toprak yapısının nasıl şekilleneceği olmuştur. Ortadoğu ile sıkı ilişkiler geliştirme amacıyla olan Türkiye'nin bu düşüncesi, başlangıçta özellikle Kuzey Irak'taki PKK varlığı ve yine Irak'ın kuzeyinde bağımsız bir Kürt devleti kurulması olasılığı nedeniyle sekteye uğramıştır. Özellikle 2003 sonrası konjonktür, sorunların çözümünü daha zor bir hale getirmiştir. ABD'nin işgalden sonra Türkiye'nin muzdarip olduğu Kuzey Irak'ta var olan otorite boşluğunun doldurulması konusunda bölgedeki Kürt unsurlarını destekleyen davranışları, Türkiye'nin güvenlik algısıyla Irak'a yaklaşmasına yol açmıştır (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu 2010: 398). Bu bağlamda Gül:

“Türkiye, yakın komşusu Irak'la ilgili belirsizlikten tedirginlik duymaktadır. Hükümetimiz, Irak'ın toprak bütünlüğüne ve siyasî birliğinin korunmasına büyük önem atfetmektedir. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması Ortadoğu'daki tüm dengeleri değiştirecektir. Hükümetimiz, Irak yönetiminin Birleşmiş Milletler kararlarını tam olarak uygulaması, kitle imha silahlarından arınmış, komşularıyla barış içinde yaşayan bir Irak'ın uluslararası toplum içindeki yerini alması ve sorunun barışçı yönden çözümünden yanadır” (Gül 2002: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=41&sayfa_no_son=59&sayfa_no=58&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=003, 16 Haziran 2017'de erişilmiştir). Erdoğan'da benzer ifadelerle kullanarak, Türkiye'nin Irak politikasını şu şekilde ifade etmiştir:

“Hükümetimiz, Irak'ın toprak bütünlüğüne ve siyasî birliğinin korunmasına büyük önem atfetmektedir. Irak'ın yeraltı ve yerüstü kaynaklarının tüm Irak halkına ait olduğunu düşünmekteyiz. Irak'ın aslî unsuru olan Türkmenlerin, Arapların, Kürtlerin ve diğer toplulukların barış içinde yaşaması arzumuzdur. Irak'ın toprak bütünlüğünün bozulması Ortadoğu'daki tüm dengeleri değiştirecektir. Hükümetimiz, Irak yönetiminin Birleşmiş Milletler kararlarını tam olarak uygulamasından, kitle imha silahlarından arınmış, komşularıyla barış içinde yaşayan bir Irak'ın uluslararası toplum içindeki yerini almasından ve sorunun barışçı yönden çözümünden yanadır” (Erdoğan 2003: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=118&sayfa_no_son=137&sayfa_no=134&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=8&v_birlesim=049, 16 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Türkiye'nin rol üstlenmesi görece geç bir dönemde gerçekleşmiştir. Türkiye'nin Irak politikası 2003'te Irak'a asker gönderme meselesi ve savaşın doğuracağı zararlar nedeniyle engellenebilmesi çabalarıyla geçerken, 2005 yılında yapılan seçimlere kadar da daha çok güvenlik odaklı bir biçimde Kuzey Irak ve PKK sorununa endekslenmiştir. BOP'un devreye girmesiyle beraber, Türkiye Irak'a sadece Kürt devleti ve PKK merkezli bakmaya son vermiş ve Irak'ta yeni devletin oluşumu, istikrarın sağlanması ve demokratikleşme süreçlerine katkıda bulunmaya başlamıştır (Hale 2007: 144).

Bu süreçten sonra Türkiye'nin Irak'ın yeniden yapılandırılmasında aktif rol alma çabası içinde olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye Irak'ta yapılan her seçimde belirleyici roller üstlenmeye çalışmış, özellikle de Iraklı Sünnilerin sisteme dahil olması konusunda destek sağlamıştır. Bununla birlikte, güvenlik odaklılık merkezde kalmak kaydıyla Kuzey Irak'la önemli ilişkiler geliştirilmiştir.

Türkiye'nin AK Parti döneminin başlarında Irak'a ilişkin politikasını, Irak'a yapılması planlanan askeri operasyon belirlemiştir. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarın tesisi, iç barışın sağlanması, ülkenin ekonomik refaha kavuşması, bölge açısından güvenlik ve refah üretebilen bir devlet haline gelmesi, komşularıyla ve uluslararası toplumla yeniden bütünleşebilmesi, Irak'a yönelik dış

politikanın temel parametrelerini oluşturmaktadır (Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, 16 Haziran 2017’de erişilmiştir).

3.1.1.3. Türkiye Öncülüğünde Bölgesel Birliktelik: Irak’a Komşu Ülkeler Platformu

Bu amaçlar çerçevesinde Türkiye öncülüğünde başlatılan, Irak’a Komşu Ülkeler Platformu, Türkiye’nin Ortadoğu’da uygulama amacı içinde olduğu politikasına önemli bir örnek teşkil etmektedir. Türkiye ve Arap ülkelerinin benzer kaygı ve çıkarlara sahip olduğunu göstermesi açısından “ben idraki” kavramsallaştırmasını işaret eden bu oluşum, başlangıçta ABD’nin Irak’a müdahalesinin engellenebilmesi amacını içermektedir (Balcı ve Yeşiltaş 2006: 22).

İlk toplantısı 23 Ocak 2003’te İstanbul’da yapılan Irak’a Komşu Ülkeler Platformu, daha sonra periyodik olarak toplanmış ve iki amaç etrafında şekillenmiştir. Olası bir işgalin getireceği tehlike ve belirsizlikleri göze almak istemeyen platform üyelerinin, Irak’ın işgalini önlemek için Irak nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak Saddam rejimini uluslararası toplumla işbirliğine ikna etmek ilk amacı oluşturmaktadır. Savaşın ayak seslerinin ciddi şekilde kendini hissettirdiği noktada savaşın kaçınılmazlığı göz önüne alınarak (Davutoğlu 2011: 105), Irak’ın yeni düzende toprak bütünlüğünün korunması ve ülkede istikrarın sağlanabilmesi platformun diğer amacını oluşturmaktadır. Nitekim, Irak’ın parçalanması “Iraklılaşma” olarak kavramsallaştırılan düzeyde çok etnikli/mezhepli diğer bölge ülkeleri için de kötü bir emsal teşkil edebilme potansiyelini ifade etmiştir. Zaten Irak’ın toplantıların başlamasından kısa bir süre sonra ABD müdahalesine maruz kalması, ülkelerin daha çok ikinci amaç çerçevesinde bir araya gelmesine yol açmıştır.

Türkiye’nin AK Parti dönemi dış politikasının karakterini göstermesi bakımından Irak’a Komşu Ülkeler Platformu önemli bir noktada olmakla birlikte, benzer bir uygulama, 1998 yılında Dış İşleri Bakanı İsmail Cem tarafından Komşuluk Forumu

olarak da formüle edilmiştir. Ancak başta Mısır olmak üzere diğer bölge ülkelerinin foruma şüpheyile yaklaşmaları, bir sonuç elde edilememesine neden olmuştur (Yeşilyurt 2013: 403).

Irak'a Komşu Ülkeler Platformu başlangıçta yalnızca Suudi Arabistan, İran, Kuveyt, Suriye, Ürdün ve Mısır gibi komşu ülkelerden oluşan bir yapı olarak ortaya çıksa da, zamanla Bahreyn ve yeni Irak yönetimiyle, Birleşik Arap Emirlikleri, Oman, Katar da toplantıları dahil olmuştur. Ayrıca, Birleşmiş Milletler, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, P-5, G-8, İslam Konferansı Örgütü, Arap Ligi ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Meclisi temsilcileri de ilerleyen aşamada platform toplantılarına katılmıştır.⁷ ABD, ilk toplantıyı çok olumlu karşılama da (Duyan 2002: 263), daha sonra Başkan Bush Erdoğan ile Beyaz Saray'da yaptığı resmi görüşmede şu ifadeleri kullanmıştır:

“Başbakana, yakın işbirliğinin önemli olduğunu ifade ettim. Ayrıca Erdoğan'a, Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı'nı düzenledikleri için teşekkür etmek istiyorum. Çok önemli bir toplantı oldu” (Bush 2007: <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/11/05/haber,3F42A4BD7DEA4B51AE9E5CBD6AC9C9CA.html>, 18 Haziran 2017'de erişilmiştir).

2003'ten 2008'e kadar, dokuzu resmi, üçü gayri resmi üçü de genişletilmiş formatta olmak üzere toplamda 15 kere toplanan Irak'a Komşu Ülkeler Platformu'nun her toplantısından sonra dile getirdikleri bazı temel noktalar olmuştur. Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması, Irak'ın doğal kaynaklarından tüm Irak halkının eşitçe yararlanması, işgal güçlerinin Irak'tan çekilmesi ve BM'nin daha aktif rol alması

⁷ Irak'a Komşu Ülkeler Dış İşleri Bakanları Toplantıları Tarih ve Yerleri: 1) 23 Ocak 2003: İstanbul, 2) 18 Nisan 2003: Riyad, 3) 28 Mayıs 2003: Tahran, 4) 2 Kasım 2003: Şam, 5) 14-15 Şubat 2004: Kuveyt, 6) 21 Temmuz 2004: Kahire, 7) 6 Ocak 2005: Amman, 8) 29-30 Nisan 2005: İstanbul, 9) 8-9 Temmuz: 2006 Tahran.

Genişletilmiş Irak'a Komşu Ülkeler Dış İşleri Bakanları Toplantıları Tarih ve Yerleri: 1) 4-5 Mayıs 2007: Şarm-El Şeyh (Komşu Ülkeler, BMGK daimî üyeleri ve G-8 ülkelerinin katılımıyla), 2) 2-3 Kasım 2007: İstanbul, 3) 21-22 Nisan 2007: Kuveyt (Komşu Ülkeler, Mısır, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Oman, Katar, BMGK, P-5, G-8, İKÖ, BM, Arap Ligi, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Meclisi'nin katılımıyla.)

gerektiği, ülkede faaliyet gösteren ve bölgede bulunan devletleri tehdit eden terör örgütlerinin etkisiz hale getirilmesi ve ülkedeki merkezi otoritenin güçlendirilerek, siyasal ve ekonomik yeniden yapılanma sürecine destek sağlanması gibi konular dillendirilmiştir (Balcı ve Yeşiltaş 2006).

Zengin'e göre: Irak'a Komşu Ülkeler Platformu bir "Türk İnisiyatifi" olarak uluslararası camianın barış ve uzlaşma arayışlarında en önemli enstrümanlardan biri haline gelmiştir (Zengin 2010: 130). Yine Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül de platform ve Irak'a etkileri konusunda şu ifadeleri kullanmıştır:

"Değerli milletvekilleri, Türkiye, bulunduğu coğrafyada bir güvenlik ve istikrar kuşağı yaratabilmek amacıyla diplomasinin tüm imkânlarını kullanmaktadır. Bu bağlamda, komşumuz Irak'a özel bir önem atfetmekteyiz. Geçtiğimiz yıl savaştan önce Hükümetimizin girişimiyle başlatılan "Irak'a Komşu Ülkeler Girişimi" büyük bir merhale kaydetmiştir. Belki de bölgemizin tarihinde ilk defa bütün ülkelerin Irak gibi hassas bir konuda ortak bir sesle ortaya çıkmaları böylece mümkün olmuştur. Bu süreç artık Irak konusunda sağlam bir müktesebat oluşturmuş durumdadır. Bu girişimin önemi, uluslararası camia ve Birleşmiş Milletler tarafından takdir edilmektedir. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, bu teşebbüsümüzden ilham alarak Irak'a komşu ülkelerin de dahil olduğu bir istişare grubu oluşturmuştur. Beş kez yapılan toplantıların sonuncusuna Irak Geçici Dış İşleri Bakanı ve Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Özel Temsilcisi'nin de katılması, bu girişimimizin etkinliğinin arttığının bir diğer göstergesi olmuştur. Başta koalisyon ülkeleri olmak üzere, bütün tarafların komşu ülkelerin görüş, endişe ve tavsiyelerini dikkate almalarında herkes için fayda olduğunu bir kez daha belirtmek isterim" (Gül 2004: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=31&sayfa_no_son=37&sayfa_no=33&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=50&v_birlesim=092, 18 Haziran 2017'de erişildi).

Davutoğlu da, Irak'a Komşu Ülkeler Platformu'nun Türkiye'nin yeni dış politika anlayışının temel ilkelerinden biri olarak gördüğü çok boyutlu-çok kulvarlı anlayışının ilk ve en özgün örneğini oluşturduğu düşüncesindedir (Davutoğlu 2011: 20).

Türkiye'nin AK Parti dönemi Irak politikasının 2005 yılına kadar daha çok savaşın engellenmesi ya da etkilerinin azaltılması çabalarının bir ürünü olarak okunabilecek olan Irak'a Komşu Ülkeler Platformu, Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini iki boyutta etkilemiştir. İlk olarak; Sünni Arap rejimleri, Türkiye'yi işgal sonrası Irak'taki Şii merkezli İran etkisine karşı bir denge unsuru olarak görmeye başlamışlardır. Türkiye'nin askeri, ekonomik ve siyasi olarak sahip olduğu niteliklerin Irak'ın bölge siyasetindeki yeni rolünde belirleyici unsurlardan biri olarak algılanması Ortadoğu'daki dengeleri sağlama konusunda önemli görülmüştür (Yeşilyurt 2013: 406). İkinci olarak bu toplantılarla Türkiye, Kuzey Irak ve PKK konusundaki kaygılarını dile getirmek ve kendi politikasına bölge ülkelerinde destek aramak için bir zemin imkanına kavuşmuştur (Gül 2007: 453).

Bunun yanında, bu girişim her ne kadar başlangıçta güvenlik kaygıları içinde oluşturulan bir yapıyı arz etse de ilk olarak Türk Dış Politikasının bu dönemdeki söylemine de işaret eden bir tarafı bulunmaktadır. Türkiye, Irak özelinden yola çıkarak, bölge halklarının kendi sorunlarını kendisinin çözebileceği bir inisiyatif oluşturma bağlamında öncülük etmiştir. Ortadoğu'da çıkarları birbirinden farklı ülkeler tek bir konu etrafında yıl içinde tekrarlanan görüşmelerle diplomatik bir alan yaratmışlardır. Aynı zamanda yalnızca savaşın engellenebilmesi amacı içinde olunmadığı ve Türkiye'nin de savaş sonrasına yönelik olarak Irak vizyonunu gösterir biçimde, işgalden sonra da platformun toplanmaya genişleyerek devam etmesi, bölge unsurlarının geleceğe dair ortak bir zeminde toplanabileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır.

Öte taraftan bu girişime uluslararası politikanın aktörlerinin dahil olması/edilmesi bu dönem dış politikasının çok boyutluluk vurgusuna işaret etmektedir. Türkiye Irak'ın bütünlüğü ve istikrarı için uluslararası platformları yapıcı bir biçimde kullanma gayreti içinde olmuş ve bu konuda uluslararası camiada geniş çaplı bir destek arayışına girmiştir. Bölgesel bir güvenlik algısı ya da ağı oluşturulması çabası aynı zamanda siyaset üretme aracı olarak "ben idraki" temelinde medeniyet vurgusunun da kullanıldığını gösteren bir örnektir. Bu bağlamda Gül:

“Irak'ın geleceği hepimizi yakından ilgilendirmektedir. Irak'ta olup bitenler sadece Iraklıları ilgilendirmemekte, Irak'ın komşularını, bölgeyi ve bütün dünyayı ilgilendirmektedir. Dolayısıyla, olup bitenlerden sadece Iraklılar etkilenmemekte, sadece onlar sıkıntı çekmemekte, ta başından beri hem Iraklılar hem yakın komşuları hem uzak komşuları bu sıcak ateşten ne yazık ki etkilenmektedirler” (Gül 2007: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=524&sayfa_no_son=527&sayfa_no=524&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=144&v_birlesim=052, 18 Haziran 2017’de erişildi), ifadelerini kullanmaktadır.

Son olarak yine “ben idraki” algısının uzantısı biçiminde Irak’ a komşu ülkeler platformunun Türkiye öncülüğünde başlatılmış olması yine bu dönemde dış politika kavramsallaştırmasında önemli bir yer işgal eden merkez ülke anlayışına da işaret etmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken önemli bir husus, Türkiye’nin bölge politikalarında etkisinin olabilmesinin, özellikle 1 Mart tezkeresinin reddi ile ilintili olmasıdır. Türkiye’nin, Ortadoğu’da bu girişim ve daha sonrasında aldığı rollerde ABD’nin bölgede ve dünyada pek de hoş karşılanmayan işgaline “ortak” olmayışının etkisi büyüktür. 1 Mart tezkeresini Meclis’ten geçirerek Irak’ın işgalinde taraf olması durumunda Türkiye’nin söz konusu rolü oynamasını beklemek güç olurdu. Bu tavırla Türkiye “yıkan”, istikrarsızlaştıran taraf görüntüsünden kurtulmuş ve “imar eden”, “ortak bilinç” üreten bir mekanizmanın ana unsurlarından olmuştur.

Neorealizm için uluslararası sistemin anarşik yapısında en önemli amaç güvenlidir. Devletlerin huzur, kâr ve diğer hedefleri ancak bekalari ve güvenlikleri güvence altına alındığında mümkün olur. Bu bağlamda güç amaç değil güvenliği sağlama yolundaki araçtır. Uluslararası sistem, daha çok güçlenmekten ve gücün amaç halini gelmesinden, güvenliği merkeze alan her şeyi araç olarak kullanıp ve ona yönelmeyi salık verir. Nihayetinde devletler güç için değil güvenlikleri için endişe duyarlar (Waltz 1990: 34).

Bu bağlamda Türkiye öncülüğünde başlatılan Irak’a Komşu Ülkeler Platformu, Türkiye’nin ve diğer üyelerin savaşı engelleme çabası ve savaş sonrası yeniden yapılanan Irak’ın tehdit yaratan bir unsur haline gelmemesi için yapılan istişare toplantılarıyla, neorealizmin devletlerin temel önceliğinin güvenlik olduğu savını haklı çıkartan bir duruma işaret eder. Bu platformun temel amacı Irak’ın bölge siyasetinde “güvensizlik” yaratmasının engellenmesidir.

Yine teorik bir bakış olarak Neorealizm, uluslararası sistemde var olan devletlerin temel ayrışma noktasını devletlerin yeteneklerine yapılan vurguda bulur. Uluslararası yapının temel ilkesi olan anarşi, devlet davranışlarını sınırlayıcı bir durumu ifade eder. Bu halde yapının anarşik niteliği içinde devletlerin yani yapının etkisi ancak sahip olduğu yeteneği ölçüsündedir. Diğer bir deyişle, uluslararası sistemin anarşik doğası devletlerin hareket alanını sınırlarken, devletler ancak güç dağılımları oranında sisteme etkiye bulunabilirler. Bu durum da neorealizmde yapı-yapan meselesinde yapının yapıya tamamen tabi olduğu manasına gelmez. Yapı düzenleyici ilkeyi vazederken, yapan olarak devletler, sahip oldukları yetenekler bağlamında yapı içinde ve düzenleyici ilke karşısında var kalabilirler. Yapı temel bir kavram olarak neorealizmin merkezi belirleyicisi olsa da, kendi kendine yardım ilkesi çerçevesinde devletler güvenlik ve bekalarını sağlama konusunda yapıya uygun ama yapıya mahkum olarak davranmak zorunda değillerdir. Nitekim uluslararası sistemde temel dürtüleri hayatta kalmak olan devletlerin herhangi bir aktörün daha çok güçlenmesi durumunda bir dengeleme yoluna gidecek olmaları (Waltz 1993: 75-76), yapının anarşik boyutunun ve yapının yapı kısıtlayıcılığı karşısında eli kolu bağlı olmayışını gösteren bir örnektir.

Bu bağlamda, Irak işgali uluslararası yapının anarşik karakterinin kendisini en şeffaf biçimde gösterdiği durumlardan biridir. Devletlerin davranışlarını sınırlayıcı bir unsur olarak yapı, bu olay da devletlerin davranışlarını güvenlik kaygılarıyla kısıtlayan bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, yapının bu sınırlayıcı etkisine ve devletlerin sistem içindeki yetenekleri oranında güvenliklerini temin edebildikleri göz önüne alındığında, Türkiye’nin Irak’a Komşu Ülkeler Platformu girişimi ile yapının temel ilkesine uygun ve aynı zamanda güvenliğini tesis etme konusundaki çabasına işaret eder. Türkiye’nin öncülük ettiği bu girişim, Irak işgalinin yarattığı anarşik atmosferden

en az derecede etkilenebilme amacına işaret ederek, teorik zemine uygun bir tavır olarak görülebilir.

Diğer yandan, orta büyüklükte devletlerin konjonktürel olarak uluslararası sistemin esnek yapısından faydalanabilen ve büyük devletlerden gelen taleplere görece boyun eğmeyen devletler olduğu ve bölgesel güç olarak da tanımlanabilen ve bölgesel ölçekteki etkileri uluslararası sisteme göre daha fazla olduğu göz önüne alındığında, bu platform özelinde Türkiye tipik bir orta büyüklükteki devlet davranışını sergilemiştir. Uluslararası sistemin kırılma noktalarından biri olan Irak işgali, konjonktürel olarak risk ve fırsat imkanlarını beraberinde getirmiştir. 1 Mart tezkeresinin reddi ile büyük devletlerden gelen taleplere bir karşı duruş söz konusu iken, bu durum Türkiye'nin bölgesel bir güç unsuru olarak etkisinin artmasını da beraberinde getirmiştir.

3.1.1.4. Irak'ın Yeniden Yapılanması Sürecinde Türkiye

Irak'ta Saddam Hüseyin sonrası kurulacak yeni yönetime dair ilk hamle, işgalden iki ay önce 20 Ocak 2003'te kurulan Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu'nun (ORHA) kurulmasıdır. ORHA'nın görevi, Irak halkına yapılan insani yardımları kontrol etmek ve ülkenin yeniden yapılandırılmasına katkıda bulunmak ve yönetimi sağlamak olarak belirlenmiştir (Cabbar 2004: XVI). Büro'nun önemli görevlerinden biri de askeri otoriteden sonra Geçici Irak Yönetimi'ni oluşturmaktır. Geçici yönetimin oluşturulması konusunda ciddi sıkıntılar yaşanırken, bu durum esas sebebi, ABD'li yetkililerin Irak'ı gerçek manada tanımıyor olmalarıyla beraber, Iraklı pek çok eski siyasetçinin siyasetten men edilmiş ve sürgünde bulunuyor olmalarıydı. ORHA'nın Irak'taki temel yaklaşımı "Baassızlaştırma" üzerine kuruluydu. Pek çok bakanlık çalışanı ve savunma teşkilatı mensubunun görevden uzaklaştırılmasıyla birlikte Baas dönemi merkezi devlet bürokrasisi temizlenmek istenmiştir (Arı 2004: 615). Bu durum doğal olarak ülkede bir otorite boşluğunun doğmasına sebep olmuştur.

Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu 13 Temmuz 2003'te, 13 Şii, 5'i Sünni, 5'i Kürt, 1'i Türkmen ve 1'i de Asuriden 25 kişiden oluşan Geçici Konseyi oluşturduğunu

açıklamıştır. Geçici Yönetim Konseyi BM Güvenlik Konseyi'nin 1551 sayılı kararını esas alarak (1551 sayılı karar için bakınız: <http://www.un.org/press/en/2004/sc8144.doc.htm>, 20 Haziran 2017'de erişildi), geçici anayasanın onaylanması, geçici hükümetin atanmasıyla birlikte Geçici Konsey'in faaliyetlerinin durdurulması, kalıcı anayasa için seçimlerin yapılması ve anayasanın tamamlanmasından sonra meclis seçimlerinin yapılması gibi bir yol haritası hazırlamıştır.

Bu süreçten sonra Irak'ın etnik ve mezhepsel farklılıklara sahip olması tartışmaları da beraberinde getirmiş ve uzlaşmadan uzak kaotik bir ortamı oluşmasına yol açmıştır. Şiiiler daha çok anayasada İslam'ın yer alması gerektiği vurgusu üzerinde yoğunlaşırken, Kürtler otonom alanlarını anayasal güvence altına alabilmek için anayasada federatif vurguları öne çıkartmışlardır. Sünniler de Irak'ın Arap kimliği üzerinden argümanlarla sahip oldukları konumlarını kaybetmeme ya da yeni düzende var olabilme amaçları çerçevesinde tezler üretmişlerdir (Salihi 2014: 107).

Yaşanan tartışmalara rağmen hazırlanan geçici anayasa 8 Mart 2004'te onaylanmıştır. Irak Geçici Anayasası esas hatlarıyla, geçiş döneminde Irak'ın siyasal sisteminin federatif, demokratik, çoğulcu ve güçler ayrılığı ayrımına dayanan bir cumhuriyet olacağını, İslam'ın devletin resmi dini olduğu ve çıkarılacak yasaların İslam'a aykırı olamayacağını, Kürdistan Bölgesel Hükümeti'nin varlığının meşru bir hükümet olarak tanınmasını, Irak'ın petrol gelirlerinin eşit şekilde paylaşılmasını ve Arapça ile Kürtçe'nin resmi dil olarak kabul edilmesini içermekteydi (Arı 2004: 620-623).

Geçici Anayasa'nın kabulünden sonra, 28 Mayıs 2004'te Şii kökenli İyad Allavi'nin Başbakanlığa atanmasıyla birlikte Geçici Hükümet kurulmuş oldu. Geçici Hükümetin kurulmasıyla birlikte, Yeniden İnşa ve İnsani Yardım Bürosu'nun görevi de sona erdi ve Irak 2005 yılı için yeniden yapılandırma süreci çerçevesinde seçimler maratonuna girmiş oldu.

Iraklılar 2005 yılı içinde üç defa seçim sandığına gittiler. Önce anayasayı yapacak olan meclisin seçimi yapıldı. Yapılan anayasanın referandumundan sonra, son olarak 2010 yılına kadar ülkeyi yönetecek olan genel seçimler gerçekleştirildi.

Seçim süreci Irak'ın yeniden yapılandırılması ve Irak'ta işgal sonrası siyaset odaklarının dağılımını belirlemesi açısından oldukça önem arz etmiştir. Oy kullanma ve bölgesel oy oranları göz önüne alındığında, seçim sonuçlarının Irak'ın etnik ve sekter yapısının yansıtan bir tablo ile karşılaşılmıştır.

Seçim öncesinde de Irak'ın bu durumu, seçim sürecinin de temel belirleyicisi olarak öne çıkmıştır. 2004 yılı içinde El-Kaide'ye bağlı silahlı grupların katıldığı şiddet olayları ve Sünniler ile koalisyon güçleri arasında yaşanan çatışmaların artışı, özellikle Sünnilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde işgale karşı bir tepki bloğunun doğmasına sebep olmuştur. Bu ortamda, Irak Geçici Yönetimi'nde yer alan Sünni temelli İslami Halk Partisi'nin yönetimden çekilmesi, Sünnilerin Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde iyice dışlanmış oldukları intibasını doğurmuş ve seçimlerin ertelenmesi talebi ortaya çıkmıştır. Ancak teklif kabul edilmemiş ve Sünniler de seçimin boykot edilmesi çağrılarına başlamıştır.

Şiiler ise, Sadr Grubu ve birleşik Irak vurgusu yapan Başbakan İyad Allawi dışında Birleşik Irak İttifakı adı altında blok olarak seçime girmişlerdir. Benzer biçimde, Kürtler de Barzani'nin Kürdistan Demokrat Partisi ve Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliği'nin oluşturduğu ittifakla Kürt Listesi adıyla seçime girmiştir.

30 Ocak 2005'te yapılan ve Sünnilerin boykot ettiği, 14 milyon tahmini seçmenin olduğu seçimde katılım oranı %58 gibi bir oranda seyretmiştir (Independent Electoral Commission Iraq: <http://www.un.org/News/dh/infocus/iraq/iraq-elect-fact-sht.pdf>: 20 Haziran 2017'de erişilmiştir). Seçim sonuçlarına göre, 275 sandalyenin 140'ını Şii Listesi, 75 sandalyeyi Kürt İttifakı ve 40 sandalyeyi de Allawi'nin Ulusal Irak Listesi kazanmıştır. Seçim sonuçlarından sonra önce Celal Talabani Cumhurbaşkanlığı'na atanırken; ardından da Şii Listesi'nin lideri İbrahim Caferi Başbakanlık görevine başlamıştır. Böylece Sünnilerin boykot ettikleri ve Irak'ın çoklu kimlikli yapısını daha da öne çıkaran yeni anayasanın hazırlanması sürecine ülkeyi götürecek yönetim belirlenmiş oldu.

Irak Geçici Anayasası esas alınarak kalıcı anayasanın yapılması için yürütülen müzakere süreci, sıkıntıları ve ülkedeki odakların çatışmalarını da beraberinde getirmiştir. Anayasada Irak'ın yönetim yapısı, kimliği, doğal kaynaklarının paylaşımı ve bunun paralelinde Kerkük'ün statüsünün ne olacağı tartışmaların odak noktasını oluşturmuştur. Kürtler, Irak'ın yönetim yapısının konfederal bir niteliğe sahip olmasını isterken, Sünniler geçmişteki gibi merkezi bir yapıyı istemekteydiler. Şiiler de ise, yönetim yapısı ile ilgili bir mutabakat olmamıştır. El-Hekim önderliğindeki Irak İslam Yüksek Devrim Konseyi, Şiilerin yoğun olarak yaşadığı güneyde bir federasyonu savunurken, Dava Partisi ve Sadr Grubu ise merkezi bir yapıyı istemiştir (Salihi 2014: 115).

Anayasa taslağı sürecinde öne çıkan tartışmalardan bir diğeri de, doğal kaynakların paylaşımı ve Irak'ın doğal kaynak rezervinin %15'ine sahip Kerkük'ün statüsünün ne olacağı üzerinedir. Sünnilerin üzerinde en çok itiraz ettikleri ve endişe duydukları konu petrol gelirlerinin paylaşılması hususudur. Hazırlanan taslakta doğal kaynaklarla ilgili yer alan maddelerin kendilerini petrolden mahrum bırakmak için yazıldığı düşüncesindedirler. Özellikle devletin yönetim şekliyle uzantılı olarak Sünniler, âdem-i merkezi yapı istenmesinin Irak'ın parçalanmasını sağlayacak bir sürecin ürünü olduğunu ve bu süreçle birlikte kendilerinin, petrol yoksunu, şiddet yüklü, istikrarsız ve fakir bir devletçiğe hapsolacakları düşüncesinde olmuşlardır (Çetinsaya ve Özhan 2006: 51).

Kerkük konusunda esas olarak sorun, Kürt Bölgesel Yönetimi'nin Kerkük'ün kendi bünyesine bağlanması ve doğal kaynaklardan bölgesel yönetimin daha çok pay almasını talep etmesinden kaynaklanıyorken, ülkedeki diğer gruplar buna karşı çıkmaktaydı. Kerkük'te nüfus olarak bir ağırlığa sahip olsalar da siyaseten çok etkili olmayan Türkmenlerin bu durumu, Kürtlerin bu taleplerinde ellerini daha da güçlendiren bir ortam yaratmıştır (Erkmen 2010: 128).

Bu konuda Geçici Anayasa'da yer alan Kerkük'ün herhangi bir bölgeye katılamayacağı ifadesi yeni taslakta yer bulamamış, sorunun anayasa referandumuna kadar çözülemeyeceğinin anlaşılması üzerine 31 Aralık 2007'ye kadar çözülmesi

kaydıyla ertelenmesi kararlaştırılmışsa da (Çetinsaya ve Özhan 2006: 51), Kerkük sorunu halen çözülebilmemiş değildir.

Tüm bu tartışmalı süreçten sonra anayasa referandumunu 15 Ekim 2005'te gerçekleştirilmiş ve katılım %63 dolaylarında olmuştur. Sünnilerin bir önceki seçimdeki tavırlarına paralel biçimde anayasa referandumunda hayır oyu kullanmalarına karşın, anayasa %78 oyla kabul edilmiştir (Katzman 2009: http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/Iraq%20CRS_8Dec2009_Iraq_PoliticsElectionsBenchmarks.pdf, 21 Haziran 2017'de erişildi).

İşgal döneminden, siyasi mekanizmaların “sorunlu” da olsa işlemeye başladığı 2005 yılı seçim maratonuyla Irak’la daha yakından ve siyaset aktörleri nezdinde ilgilenmeye başlayan Türkiye’nin tavrı, güvenlik odaklı yaklaşımının bir devamı olarak görülebilir. Kuzey Irak politikasının başarılı olması, Irak’a bütüncül bir biçimde yaklaşılmasını zorunlu kılmış ve bunun da sadece Türkmenler üzerinde kurulabilecek bir ağırlıkla olmayacağı anlaşılmıştır. Irak’ın toprak bütünlüğünün savunulması aynı zamanda Türkiye’nin güvenlik politikasına da hizmet edecek olmasının yanında, Türk dış politikasının bu dönemdeki söylemlerinden olan çok taraflılık vurgusunun da uygulanması manasını taşımaktadır (Yeşilyurt 2013: 410). Bu çerçevede Türkiye’nin, görece geç bir zaman dilimi sayılsa da, 2005 yılından itibaren özellikle de Sünnilerin siyasi sistemde yer almaları gerektiği ve Irak’ın merkezi yönetim anlayışının korunması gerektiği düşünceleri ile yeniden yapılandırma sürecinde etkin olmaya çalıştığı söylenebilir.

Türkiye, Ortadoğu’nun genel olarak sıkıntılar içinde bulunduğunu ve bu durumun çözümünün ülkelerin iç siyasi mekanizmaları ve demokratik kurumları tesis etmesinin gerekliliğinden geçtiğini bu dönemde önemseyen ve öncülleyen bir ülke olarak (Gül 2007: 485), Irak’ta temsili kurumların gelişimine ve yeni bir anayasa hazırlanmasına tam destek vermiştir. Celal Talabani’nin Nisan 2005’te Cumhurbaşkanı seçilmesi memnuniyetle karşılanmış ve Irak’ın toprak bütünlüğünün önemi vurgulanmıştır (BYEGM Ayın Tarihi 7 Nisan 2005: <http://ayintarihi.byegm.gov.tr/turkce/date/2005-04->

30. Haziran 2017'de erişildi). Nitekim Dış İşleri Bakanlığı'nın 28 Ocak tarihli basın açıklamasında:

“Irak'ta ülkenin ve Ortadoğu'nun tarihi bakımdan bir dönüm noktası teşkil eden rejim değişikliğinin üzerinden iki yıla yakın bir süre geçmiş bulunmaktadır. 30 Ocak seçimlerinin ardından Irak'ın geleceği açısından önemli bir aşamaya girilecektir. Bu seçimlerin sonucunda oluşacak Geçici Parlamento ve Hükümet, Irak'ın geleceği bakımından belirleyici olabilecek bir anayasal süreci de yürütme sorumluluğunu üstlenecektir. 30 Ocak seçimleri, Irak'ta siyasi geçiş sürecinin önünü açabilecek, Irak'ın ulusal birlik ve toprak bütünlüğünün sağlam temeller üzerine oturtulması, bölgede kalıcı barış ve istikrarın tesisi, keza Irak halkının toplumsal barış ve esenliğe, demokratik ve temsili bir yönetime kavuşması için bir fırsattır” (Irak'ta Düzenlenecek Seçimler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 13 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_13--28-ocak-2005_-irak_ta-30-ocak_ta-duzenlenecek_secimler-hk_.tr.mfa, 21 Haziran 2017'de erişildi), ifadelerine yer verilmiştir.

Her ne kadar seçim sonrası yapılan basın açıklamasında da, seçime katılım oranının düşük olmasından ve Sünnilerin seçimi boykot etmesinin arzulanan atmosferi getirmesi bakımından soru işaretlerine yer verilse de (Irak'ta 30 Ocak 2005'te Gerçekleştirilen; Genel Seçimler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 15 No'lu Basın Açıklaması için: http://www.mfa.gov.tr/no_15--31-ocak-2005_-irak_ta-30-ocak-2005_de-gerceklestirilen_genel-secimler-hk_.tr.mfa, , 21 Haziran 2017'de erişildi), Türkiye'nin Irak'ta Sünnilerin ağırlığına ve önemine dair bir politikasının olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim Davutoğlu 2002 yılında katıldığı bir programda şu ifadeleri kullanmıştır:

“Londra Konferansı'nın iki asli unsuru Şii Araplarla Sünni Kürtler. Halbuki baktığımızda Irak'ta güneyde Şii Araplarla kuzeyde Sünni Kürtler var. Bu dengeyi sağlayan ortadaki Sünni Araplar. Sünni olmalarıyla Kürtlere, Arap olmalarıyla Şii'lere benzeşiyor. Şimdi Saddam Hüseyin sonrası için bütün bu dengeyi sağlayan bir yapılanma düşünülmesi lazım. Onu bir kere bozduğunuzda sadece Irak'ı bozmuş olmazsınız. Bu unsurların arka plandaki, diyelim Şii'lerle ilgili İran, Türkmenlerle ilgili Türkler, Kürtler

bütün bunların yapısını da çevreye yayılan “domino etkisi” yapacak yapısını da bozmuş olursunuz” (Davutoğlu 2011: 46).

Türkiye'nin Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde aktif olarak rol alabilme amacı, “Sünni kartını” kullanabilmekle mümkün hale gelebilmiştir. Diğer bir ifadeyle, Sünniler ve onların sisteme dahil edilmesi çabası Türkiye'nin Irak'ta daha etkin biçimde bulunabilmesine imkân tanımıştır (Zengin 2010: 267). Ancak Türkiye'nin bu çerçevede Sünnici bir yaklaşım içine girmekten çekindiği de görülmektedir. Amaç Irak'ın etnik ve sekter yapısının Türkiye üzerinde bir güvenlik sıkıntısı yaratmamasıydı. Bu bağlamda çözüm, Irak'ın toprak bütünlüğü olarak görüldüğünden, Türkiye Şii mercilerle görüşmeler gerçekleştirmiş ve Irak'ın bütünlüğünün vurgulanması hususunda tereddüt göstermemiştir (Yeşilyurt 2013: 412). İbrahim Caferi ve Nuri El-Maliki liderliğinde kurulan hükümetlerle yakın temas ve işbirliği teması öne çıkarken, İç İşleri Bakanı Beşir Atalay 2008'de Necef'de Ayetullah Ali Sistani ile görüşürken, Mayıs 2009'da Mukteda El-Sadr, Kasım 2009'da El-Hekim Türkiye'yi ziyaret etmiş ve Haziran 2009'da Şiilerin yoğun yaşadığı Basra'da Türk konsoloslugu faaliyete geçmiştir.

Türkiye Ocak seçimlerinden önce de Sünnilerin sistem dışında kalmamaları için seçime katılmaları çağrısında bulunduysa da, özellikle de Sünnilerin seçime katılmamalarıyla Şii ve Kürtlerin ciddi derecede güç kazanmalarından sonra, Aralık seçimleri öncesinde Sünnilerin seçime katılmaları konusunda yoğun çaba sarf etmiştir. Nitekim Irak'a Komşu Ülkeler Platformu'nun Ürdün'de yapılan 6 Ocak 2005 tarihli toplantısında da, Sünnilerin seçime girmeleri gerektiği yönünde bir görüş birliğine varılmıştır (Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı Sona Erdi: <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2005-01-06-voa10-87984847/840044.html>, 22 Haziran 2017'de erişildi).

Sünnilerin boykotu, Kürtlerin temsil gücünün ötesinde bir alanda var olmalarına yol açmıştır (Kibaroglu ve Nun 2007: 5). Gerek Irak'ta dengesizliğin belirginleşmesi gerekse de bunun uzantısı olarak Irak'ta daha etkin bir konumda bulunmak isteyen Türkiye, önce Abant'ta düzenlenen ve Iraklı Sünnilerin katıldığı “Irak'ın Anayasal Rejime Geçiş Sempozyumu'nun” düzenlenmesine öncülük etmiş ardından da Gül'ün önderliğinde, ABD Irak Büyükelçisi Zalmay Halilzad ile Sünni grup temsilcilerinden

Tarık El-Haşimi'yi İstanbul'da bir araya getirmiştir (Özcan 2005: http://www.tasam.org/trTR/Icerik/287/irak_anayasasi_baglaminda_bolgesel_gelismeler_ve_turkiye, 23 Haziran 2017'de erişildi). Bu görüşmede taraflar mutabakata varmışlar ve Sünnilerin 15 Aralık'ta yapılacak seçimlere katılacağı açıklanmıştır. Abdullah Gül 2007 yılında yapmış olduğu Meclis konuşmasında bu süreci şu şekilde değerlendirmiştir:

“Irak'ın önemli bir komşusu olarak, Irak'taki bütün gruplarla konuşuyoruz. Irak'taki bütün gruplarla, ayırt etmeden, Şii, Sünni, Arap, Kürt, Türk hiç ayırt etmeden, bütün bu grupları sistemli bir şekilde Türkiye'ye davet ettik, bütün bunlarla görüşlerimizi paylaştık ve bütün bunları Irak'ın birliği ve bütünlüğü çerçevesi içerisinde hareket etmeye ikna etmeye çalışıyoruz. Değerli arkadaşlar, bildiğiniz gibi, Irak'ta seçimler yapılıp, Anayasa yapıldıktan sonra siyasi süreç devreye girince, Irak'ın önemli direklerinden biri olan Arap Sünniler Irak'taki bütün bu siyasi sürecin dışında kalmışlardı. Hâlbuki, Irak'ın en önemli temel direklerinden birisi onlar, uzun yıllar Irak'ı idare ettiler. Dışarıda kaldıkça da giderek marjinalleşme, giderek daha çok şiddetin içerisinde katılma gerçeğiyle karşı karşıya kalıyorlardı. Daha sonra Irak'ın bütün Sünni liderlerini, yine, İstanbul'da topladık, onlarla uzun görüştük ve sonunda onları ikna ettik. "Bu sürecin içine girmeniz gerekir; Irak sizin ülkenizdir. Sizin dışınızda, yoksa, kararlar alır ve bundan sonra siz de uzun yıllar her şeyin dışında kalırsınız. Bu ülke sizin ülkenizdir. Ülkenin geleceği yapılırken muhakkak burada sizin sözünüz olmalıdır." dedik ve uzun toplantıların neticesinde, hatırlayacaksınız, onları ikna ettik ve seçimlere katıldılar ve şimdi hükûmetteler. Bunların başı Tarık Haşimi, bugün Irak'ta Cumhurbaşkanı Yardımcısıdır” (Gül2007:https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=524&sayfa_no_son=527&sayfa_no=525&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=144&v_birlesim=052, 23 Haziran 2017'de erişildi).

Nitekim, Türkiye'nin çabalarıyla Sünnilerin seçime girmeleri meyvelerini vermiş ve Sünniler seçim sonuçlarına göre görece Irak dengelerini yansıtan bir tablo ortaya çıkmıştır. 15 Aralık 2005'te yapılan seçimlerin sonuçlarına göre, Şii Birleşik Irak İttifakı 275 sandalyeli mecliste 128 sandalye kazanırken, Kürt İttifakı 53, Sünnilerin oluşturduğu Irak Uyum Cephesi 44 ve yine Sünnilerden oluşan Irak Ulusal Diyalog Cephesi de 11 sandalye kazanmıştır (Irak Seçim Sonuçları için: <https://www.electoralgeography.com/>

new/en/countries/i/iraq/iraq-legislative-election-2005.html, 23 Haziran 2017'de erişildi). Seçim sonuçlarıyla birlikte, Sünnilerin sürece katılmalarının sağlanması için entegrasyon çabaları baş göstermiş ve Sünnilerin de bulunduğu bir hükümet kurulmuştur.

Türkiye'nin oynadığı “kolaylaştırıcı” rol yardımıyla Sünnilerin seçime girmesi, parlamentoda ikinci büyük grup olmalarını sağlamış ve nispeten Şii-Kürt ağırlığını dengelemiştir. Bu durum Kürtlerin etkilerinin zayıflamasına işaret ettiği gibi, daha sonra Amerikalı diplomatlar Baker-Hamilton'un Irak'taki düzensizliği önlemek üzere hazırladıkları raporda Sünni Arap unsurunun ağırlığının artırılması yönündeki tavsiyeleri (Baker ve Hamilton 2006: http://history-world.org/061206_iraq_study_group_report.pdf, 9 Temmuz 2017'de erişildi), dikkate alındığında, Türkiye'nin Irak denklemini çözümü ve uygulama konusundaki başarısına da işaret etmektedir.

Zira, Sünnilerin siyasi sürece dahil olmaları Türkiye'nin Irak dengelerine daha aktif biçimde katılmasına imkan sunmuş, Irak özelinde ise, temsil tabanının genişlemesiyle meşruiyet tartışmaları asgari düzeye inmiş, Şii-Kürt ittifakının başta Kerkük olmak üzere, tehlikeli adımlarının temkinli hale gelmesini sağlamıştır. Ayrıca bu durum, Türkiye'nin bölge politikalarında etkili olabileceği anlamını içerdiği gibi aynı zamanda operasyonel anlamda da katkı sağlayabileceğini göstermiştir. Türkiye'nin bu süreçten sonra göstermiş olduğu arabuluculuk faaliyetlerinin bu süreçte sergilemiş olduğu tavırla ilişkilendirmek yanlış olmayacaktır.

Türkiye'nin Irak'ta var olma çabaları daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. Bu hususta gerek ikili ilişkilerin derinleştirilmesi gerekse de Türkiye'nin önceliklerinin hayata geçirilmesi konusundaki faaliyetleriyle Türkiye, Irak denkleminde yer almıştır.

2006 yılında, merkezi Katar'da bulunan ve Irak halkına yardım amacıyla kurulmuş olan Saldırganlığa Karşı Küresel Direniş Girişimi, Irak, Katar, Yemen ve Suudi Arabistanlı Sünni liderlerin katılımıyla İstanbul'da toplanmıştır. Hakkında Taliban ve El-Kaide bağlantısı konusunda şüpheler bulunan Iraklı Sünni Ulema Komitesi Lideri Şeyh Haris El-Dari'nin de ve diğer Sünni temsilcilerinin katılımı (Irak Toplantısında Taliban Rahatsızlığı 2006: <http://www.hurriyet.com.tr/irak-toplantisinda-taliban-rahatsizligi->

5623941, 25 Haziran 2017'de erişildi), Türkiye'nin Sünnilere verdiği önemin devamlılığına işaret etmiştir (Yeşilyurt 2013: 411).

Irak'ta işgal sonrası durumun anayasanın hazırlanması ve seçilen hükümetin görevine başlamasından sonra, Türkiye Irak'ta kendi öncelikleri konusunda da faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. 2007 yılı bu noktada özellikle PKK ile mücadele konusunda Türkiye'nin bazı kazanımlar elde ettiği bir yıldır. Türkiye, PKK ile mücadele konusunda Irak hükümetinden ve Kuzey Irak yönetiminden destek beklediğini çeşitli vesilelerle ifade etmiş ve bu konunun kendisi açısından önemini belirtmiştir.

Türkiye gerek ABD gerekse de Irak'la PKK konusunda yürüttüğü çoklu çabalarının bir meyvesi olarak, Türkiye'ye gelen Irak Başbakanı Maliki ile terörle mücadele konusunda mutabakata varılmıştır. 7 Ağustos 2007'de imzalanan mutabakata göre, Irak PKK'yı terör örgütü olarak nitelemiş ve topraklarında barındırmayacağı konusunda teminat vermiştir. Taraflar karşılıklı heyetlerin görüşmelerinin ardından terörle mücadele işbirliği anlaşması imzalamaya ve Irak'ta faaliyet gösteren tüm terör örgütlerinin mevcudiyetlerinin son verilmesine çaba gösterme konusunda anlaşmışlardır (Özcan 2009: 53).

Bunun devamında 28 Eylül'de Terörle Mücadele İşbirliği Anlaşması'nın imzalanmasının ardından, Irak kaynaklı terör örgütlerine karşı sınır ötesi operasyon yapılabilmesi için hükümete yetki veren Meclis tezkeresi 17 Ekim 2007'de kabul edilmiştir (Tezkere Metni için bakınız: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c002/tbmm23002008.pdf>, 26 Haziran 2017'de erişildi). Maliki, Türkiye ile terör konusunda işbirliklerinin geniş bir yelpazede devam edeceğini ve PKK'nin faaliyetlerine son verme konusunda kararlı olduklarını ifade ederken (Radikal 30 Ekim 2007), Türkiye'nin Irak'la yakaladığı bu sinerjiden çekinen PKK 22 Ekim 2007'de ateşkes ilan etmiştir (PKK Ateşkes İlan Etti: <http://www.gazetevatan.com/-pkk-ateskes-ilan-etti-turkler-girmesin--143188-gundem/> 26 Haziran 2017'de erişildi).

Türkiye İstanbul'da toplanan ve BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon ve ABD Dış İşleri Bakanı Condoleezza Rice'ın da katıldığı Irak'a Komşu Ülkeler Platformu

toplantısında da PKK ile mücadele stratejisini ve isteklerini dile getirmiştir. Yine ABD Başkanı Bush ile Erdoğan'ın 5 Kasım'da yapmış oldukları görüşme ve PKK'yı ortak düşman ilan ederek ABD'nin Türkiye'ye anlık istihbarat sağlayacağı ve Irak hava sahasını kullanabilmesine yönelik anlaşma da bu mücadele de önemli bir eşiğe işaret etmiştir (US Pleads For Calm After Turkish Troops Pursuing PKK Iraq: <http://www.guardian.co.uk/world/2007/dec/19/iraq.usa>, Erişim Tarihi: 26.06.2017). Bu anlaşmanın ardından, Genelkurmay Başkanlığı 17 Aralık'ta ABD'den gelen anlık istihbaratla Irak'a sınır ötesi hava harekâtı düzenlendiğini açıklamıştır (Irak'a Hava Harekâtı: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Kuzey%20Irak%20Hava%20Harekat%C4%B1/>, 26 Haziran 2017'de erişildi). Türkiye bu tarihten sonra da imkanlar dahilinde sınır ötesi operasyonlar düzenlemeye devam etmiştir (Özcan 2009: 55)

Türkiye'nin PKK konusundaki işbirliği çabalarının dışında da Irak'la ikili ilişkiler konusunda da ciddi derecede ilerleme kaydettiği görülmektedir. 10 Temmuz 2008'de, Erdoğan'ın Bağdat ziyareti sırasında Türkiye-Irak Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi imzalanan Orak Siyasi Bildirgeyle kurulmuştur. İki ülke arasında işbirliğinin geniş bir yelpazede ve ortak projeler temelinde geliştirilmesini amaçlayan bu oluşum, 15 Ekim 2009'da Bağdat'ta yapılan ilk toplantısında çeşitli konuları içeren 48 mutabakat muhtırası imzalanmıştır (Türk-Irak Siyasi İlişkileri: <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, 26 Haziran 2017'de erişildi).

Türkiye'nin, her ne kadar onları dengelemek adına Sünnileri Irak siyasi denkleminin içine yeniden sokmaya çaba sarf etse de, tüm aktörlerle eşit mesafede olma ve her biriyle ilişki geliştirme düşüncesi çerçevesinde, Kuzey Irak yönetimiyle de iyi ilişkileri belirli bir seviyeye getirdiği göze çarpmaktadır. Kamuoyundaki PKK algısı nedeniyle, Kuzey Irak yönetimiyle ilişkiler geliştirmek pek kolay olmasa da, resmi ziyaretlerle birlikte başlayan süreçte iki tarafın da güvensizlikleri aşmaya başlamıştır. Abdullah Gül 23 Mart 2009'da Irak'ı ziyaret etmiş ve Irak'ın toprak bütünlüğünün önemini vurgulamış, aynı doğrultu da Cumhurbaşkanı Talabani de PKK'yı eleştirmiş ve silahlarını teslim etmeleri çağrısında bulunmuştur (BYEGM Ayın Tarihi 24 Mart 2009: <http://ayintarihi.com/>, 26 Haziran 2017'de erişildi). Yine Dış İşleri Bakanı Davutoğlu, 30 Ekim 2009'da Kuzey Irak'a yaptığı ziyarette ortak bir güvenlik anlayışı ile ekonomik

entegrasyondan bahsetmiştir (BYEGM Ayn Tarihi 31 Ekim 2009: <http://ayintarihi.com/>, 26 Haziran 2017'de erişildi).

Türkiye'nin Kuzey Irak'la geliştirdiği ilişkileri genel olarak Irak politikasını belirleyen faktörlerin dışında değerlendirmek güçtür. Kuzey Irak'ın PKK ile mücadeledeki önemi dikkate alındığında, Kuzey Irak yönetimi ile kurulacak iyi ilişkilerin bu mücadelede sağlayacağı katkı önemli ve gerekli görülmüştür. Bunun yanında, Türkiye'nin Irak'ta tüm dengeleri gözeten biçimde Şii ve Sünnilerle geliştirdiği ilişkilerin yanında Kürtlerle de bir seviyeye gelmiş olması, çok taraflılık vurgusunu da yansıtan bir durum olarak görülebilir (Ertem 2015: 306).

Irak 7 Mart 2010'da genel seçimlerin gerçekleştirilmesi için 2005 yılından sonra tekrar sandık başına gitmiştir. Ancak hükümetin kurulması süreci uzun sayılabilecek bir zamana denk düşmüş ve hükümet 22 Aralık 2010'da kurulabilmiştir. Bu seçimlere aktörler farklı koalisyonlarla girmiştir. Şiiler adına Maliki'nin Hukuk Devleti İttifakı ile El-Hekim ve Sadr Grubunun oluşturduğu Irak Milli İttifakı yarışmıştır. Sünniler seküler bir lider olan ve Türkiye'nin desteğini sunduğu İyad Allavi'nin kurmuş olduğu El-İrakiye İttifakı adıyla seçime girmişlerdir. Kürtler ise, yine Talabani ve Barzani'nin partilerinin oluşturduğu koalisyonlarla seçime girmiştir.

Seçimin birinci partisi, El-İrakiye İttifakı olmuş ve 91 milletvekili kazanmışlardır. Maliki'nin Hukuk Devleti İttifakı 89, Irak Milli İttifakı da 70 milletvekili kazanmıştır. Kürtler ise, 43 sandalye ile temsil gücü elde etmişlerdir (Election Watch Iraq 2010:http://www.iri.org/sites/default/files/Iraq%20Pre_Election%20Watch,%20March%202010%20Parliamentary%20Elections.pdf, 11 Temmuz 2017'de erişildi).

Seçim sonuçlarına göre birinci sırada olan Allavi'nin grubuna hükümeti kurma görevi verilmemiş, Maliki hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin Allavi grubuna olan desteği vesilesiyle Irak siyasetindeki etkisini de gösterecek biçimde, Maliki Sünnileri de içeren bir koalisyon hükümeti kurmuştur (Yeşilyurt 2013: 412).

Ocak 2011’de Dış İşleri Bakanı Davutoğlu, Mart 2011’de Başbakan Erdoğan Irak’ı ziyaret etmiş ve aynı şekilde Iraklı siyasetçiler de Türkiye’ye gelerek ikili ilişkilerin geliştirilmesi konusunda çaba sarfetmiştir. Bu bağlamda Türkiye’nin Sünni grupları da hükümetine dahil eden Maliki ile iyi ilişkiler geliştirme amacı içinde olduğu söylene de, 2011 yılında ABD’nin Irak’tan çekilmesinden sonra, Irak’ta etnik siyasetin yükselmeye başlaması ve Haşimi gibi liderlerin yasaklılar listesine konmasından sonra Türkiye ile ilişkilerinde bir gerilemeden bahsetmek mümkündür. Bu çerçevede Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin özellikle söylem düzeyinde ciddi derecede gelgitli bir ilişkiyi ifade ettiği ve Arap Baharı süreciyle de yön değiştirdiğini söylemek mümkündür.

Genel olarak AK Parti dönemi Türkiye-İrak ilişkilerine baktığımızda, Türkiye’nin başlangıçta güvenlik merkezli kaygıları nedeniyle Irak’ta etkin bir pozisyon alamadığı görülmektedir. Bununla birlikte yine güvenlik kaygıları ekseninde, Türkiye’nin Irak’ın yeniden yapılandırılması sürecinde 2005 yılı ile birlikte özellikle Sünniler üzerinden bir etkisinin varlığı görülmeye başlamıştır. Özellikle 30 Ocak seçimlerini Sünnilerin boykot etmesi, hem Irak’ta Kürtlerin ağırlığının artması hem de Şiiilerin hakimiyetiyle İran etkisinin fazlalaşacağı düşüncesiyle, Sünnilerin siyaset sürecine dahil olması için çaba harcamıştır. Bu çabanın sonucunda 15 Aralık seçimlerinde Sünniler seçime girmiş ve Irak dengeleri görece daha makul bir seviyeye çekilmiştir.

Türkiye’nin Irak politikasını belirleyen unsurlardan belki de en önemlisi PKK ile mücadele oluşturmuştur. Bu çerçevede Türkiye, Irak siyasetinde daha etkin bir konuma kavuşarak terör konusunda da Irak hükümetinin desteğini alma çabası göstermiştir. Yine bunun bir yansıması olarak da Kuzey Irak yönetimiyle de iyi ilişkiler geliştirerek hem Irak’taki tüm aktörlerle ilişkilerini belirli bir seviyeye getirmiş hem de çok boyutlu ilişkilerin önünü açma hedefi belirlenmiştir.

2010 genel seçimleri aslında Türkiye’nin Irak’taki pozisyonunun netliğine vurgu yapan bir hali işaret etmiştir. Irak’ın merkezi yönetim şekliyle yönetilmesi gerektiğini söyleyen ve Irak’ın toprak bütünlüğünü savunan Allavi’nin Sünnilerle ittifak içine girmesini Türkiye’nin bu yöndeki telkinlerinden ayrı düşünmek zordur. Yine, hükümetin

kurulması sürecinde Iraklı siyasetçilerin Türkiye'yi defalarca ziyaret etmesi de bu durumun göstergelerindedir.

Özetle, Türkiye AK Parti dönemi Irak politikasını esasen güvenlik odaklı bir merceğe yerleştirmiş olsa da, yine bu dönemin dış politika söylemlerinden olan çok taraflı ve ritmik diplomasi anlayışlarıyla, Irak'ın bütün aktörleriyle belirli bir seviyeye gelmiş ilişkiler ağı oluşturduğu söylenebilir.

3.1.2. Türkiye'nin Ortadoğu'da Arabulucu Kimliği

Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikası retoriğinde merkez kavramları komşularla sıfır sorun ve düzen kurucu aktördür. Türkiye'nin bu dönemde yaşadığı algısal değişiklik, Ortadoğu'da sahip olduğu yalnızlık ve güvenlik problemleri ekseninde “kuşatılmışlık” hissinden kurtulmasına yol açmıştır (Oğuzlu 2007: 50). Türk dış politikasının Ortadoğu'ya bakışını şekillendiren temel saik, Türkiye'nin Batı'ya ulaşması adına bölgeden mümkün olduğunca uzak durması ve laik Batılı kimliğinin ancak İslami Ortadoğu bölgesinden uzaklaşması ile pekişeceği kanaatidir.

AK Parti dış politika anlayışı, söz konusu bakışı sorgulamış ve özellikle de 11 Eylül sonrası sunduğu konjonktürün Türkiye'nin Batı'ya ulaşmasının Ortadoğu üzerinden daha kolay olabileceği varsayımına dayandırmıştır. Bu anlayış Türkiye'nin aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olarak, Ortadoğu'daki sorunların çözümünde aktif politika izleyebilmesini mümkün kılmıştır.

AB uyum süreci ile Türkiye'nin kendi içindeki demokratikleşme sorunlarını görece çözmeye başlamış olması, aynı zamanda dış politikadaki hedeflere ulaşılabilmesi anlamında aktif ve komşularla arasını düzeltmiş bir Türkiye'yi de zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda komşularla sıfır sorun anlayışı çerçevesinde, Türkiye özellikle Ortadoğu'da ilişkilerin derinleşmesi amacı içinde çaba sarfetmiştir. Bu ekseninde Türkiye'nin Irak'la başladığını söyleyebileceğimiz biçimde Suriye ve İran ile de iyi komşuluk ilişkileri

geliştirmeye çabaladığı ve bu durumun bölgesinde Türkiye'ye olan bakışı değiştirdiği söylenebilir.

ABD'nin Irak işgali, Ortadoğu'da ne olacağı belirsiz bir atmosferi de beraberinde getirmiştir. Bölgenin sahip olduğu kaotik ortam ve devletler arası ilişkilerin sorunlu yapısı, birleştirici, bütünleştirici ve dönüştürücü aktörlerin gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda Beriker'e göre bu aktörler, güç, insan hakları, demokrasi, adalet, insan güvenliği gibi evrensel ilkeler ile din-kültür referanslı değerleri buluşturan devletlerdir (Beriker 2009). Bu noktada, Türkiye'nin AB üyelik müzakereleri kapsamında çıkardığı uyum yasalarıyla birlikte evrensel değerler konusunda göstermiş olduğu gelişim ile AK Parti politika yapıcılarının "ben idraki" kapsamında sahip oldukları dinsel-kültürel motiflerin tarih faktörüyle bütünleştirilmesi, Türkiye'nin dış politika söyleminde bu dönemin önemli kodlarından olan düzen kurucu aktör rolünün özünü oluşturur. Türkiye, herhangi bir güvenlik tehlikesi oluşmaması adına komşularla sıfır sorun anlayışlı bir dış politika kurgusunu, sahip olduğu ya da olmaya başladığı demokrasi ve özgürlük gibi değerleri (Beng 2008: 22), dinsel-kültürel ve tarihsel olarak sahip olduğu unsurlarla birleştirerek bölgesinde öne çıkan ve düzen kurabilen bir aktör vasfıyla yerine getirebilme çabası içinde olmuştur (Kösebalaban 2011: 94).

Bu çerçevede bu dönemin dış politika uygulamalarında ortaya çıkan kavram, arabuluculuk olmuştur. Yeni dış politika yaklaşımının pratik dış politika araçlarından biri olarak ortaya çıkmış olan arabuluculuk, bölgesel çatışmaların çözümü ya da yönetimi konusunda üçüncü taraf rolü oynama ve Ortadoğu'ya "yapıcı" şekilde dahil olmaya yönelik bir anlayışı ifade etmektedir (Aras ve Karakaya 2007: 478). Altunışık'a göre: söz konusu isteklilik ya da ortaya konan siyasi irade, Türkiye'nin bölgesel çatışmalara müdahale etmeme yönündeki uzun dönemdir devam eden politikasından kaymanın ifadesi olarak tanımlanmaktadır (Altunışık 2008: 50).

Türkiye'nin bu dönemde, "sorunlar yumağı" olan Ortadoğu'da izlemeye çalıştığı dış politika, çoğunlukla mevcut çatışma hallerinin düzeltilebilmesi amacı biçiminde olmuştur. Bu noktada Türkiye'nin var olan düzensizliklere bir aktör olarak dahil olması, Türkiye'nin bölgede daha aktif olabilmesine ve yeni dış politika anlayışını

uygulayabilmesine ortam hazırlamıştır. Türkiye'nin arabuluculuk nosyonu etrafında Suriye-İsrail, Irak-Suriye, HAMAS-El-Fetih gibi aktörler arasındaki çabalarını görmek mümkün olduğu gibi, İran'ın uluslararası sisteme entegrasyonu konusunda da kolaylaştırıcı bir rolle Ortadoğu siyasetinde daha etkin olduğunu söylemek mümkündür.

Arabuluculuk, Birleşmiş Milletler Şartı'nın uyuşmazlık ve çatışmaların barışçıl çözümü konusunda önemli bir araç olarak tanımladığı bir mekanizmadır. Arabuluculuk çoğu kez kolaylaştırma, iyi niyet misyonları ve diyalog çabalarıyla birlikte var olmaktadır. Bununla birlikte arabuluculuğun, bazı veçheleri çatışmaların barışçıl çözümüne ilişkin diğer yaklaşımlarla bağlantılı olabilecek kendine has mantığı ve yaklaşımı bulunmaktadır. Arabuluculuk, üçüncü bir tarafın, iki ya da daha çok tarafa, kendi rızalarıyla, bir çatışmayı önlemek, yönetmek ya da çözmek için, karşılıklı kabul edilebilir mutabakatlar geliştirmelerine yardım ederek “yapıcı” olduğu bir süreçtir. Arabuluculuğun temel dayanağı, çatışma taraflarının doğru ortamda ilişkilerini geliştirebilmeleri ve işbirliğine gidebilmeleridir. Arabuluculuğun sonuçları, bir çatışmayı kontrol altına almak veya yönetmek için belirli bir meseleyi ele almak suretiyle sınırlı bir kapsamda tutulabilir veya kapsamlı bir barış anlaşmasıyla geniş bir yelpazedeki meseleleri ele alabilir (Birleşmiş Milletler Etkin Arabuluculuk Rehberi: http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf, 12 Temmuz 2017'de erişildi).

3.1.2.1. Suriye-İsrail Arasında Türkiye'nin Arabuluculuğu

Türkiye'nin Suriye-İsrail arasında tarihsel olarak var olan sorunlara çözüm arayışı çerçevesinde, tarafların beyanlarıyla izlendiği üzere arabuluculuk yaptığı görülmektedir. Nitekim Dış İşleri Bakanlığı'nın “İsrail ile Suriye Arasında Aracılı Barış Görüşmeleri Hakkında” başlıklı basın açıklamasında:

“İsrail ile Suriye, aracılı barış görüşmelerine Türkiye'nin gözetiminde başlamışlardır. Taraflar, bu konuda eş zamanlı olarak İsrail ve Suriye'de aşağıdaki açıklamayı yapmayı kararlaştırmışlardır.

Suriye ve İsrail, Türkiye'nin nezaretinde aracılı barış görüşmelerine başlamışlardır. Her iki taraf bu görüşmeleri iyi niyetle ve açık fikirlilikle sürdüreceklerini beyan etmişlerdir. İki taraf, aralarındaki diyalogu Madrid Konferansı ilkeleri çerçevesinde, kapsamlı bir barışa ulaşmanın hedefi doğrultusunda kararlı ve sürekli bir şekilde yürütmeyi kararlaştırmışlardır. Her iki taraf da Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a ve Türkiye'ye bu süreçteki rolü ve ev sahipliği için teşekkür etmişlerdir" (İsrail ile Suriye Arasında Aracılı Barış Görüşmeleri Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 81 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorustmeleri-hk_.tr.mfa, 12 Temmuz 2017'de erişildi).

Sovyetlerin yıkılmasıyla birlikte, Suriye ile İsrail arasındaki sorunların çözümüne dair ABD arabuluculuğunda, 1991-2000 yılları arasında yapılan dolaylı ve doğrudan görüşmeler bir sonuç alınmadan tamamlanmıştır. Bu başarısız girişimde, ABD'nin bir arabulucudan çok, sorunun aktörlerinden olan müttefiki İsrail'in tarafında olduğu izlenimi vermesi ve tarafların algılamaları nedeniyle sürecin olgunlaşmaması belirleyici olmuştur (Pressman 2007: 353).

Suriye ile İsrail arasındaki barış görüşmelerinin bu olumsuz kapanıştan sonra, 2004 yılı içerisinde Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad'ın Türkiye ziyareti sırasında Türkiye'nin arabuluculuğunda sürecin yeniden başlaması konusunda bir talebinin olduğu ifade edilmektedir. Esad'ın İsrail Başbakanı'yla görüşme isteği Türkiye aracılığıyla iletilmişse de, İsrail görüşmelerin resmi düzeyde olma şartını kabul etmediği için bu girişim sonuçsuz kalmıştır (Tür 2009: 27). Bununla birlikte Eldar, kimliği açıklanmayan bir Avrupalı arabulucunun yardımıyla ve gayri resmi hükümet temsilcileri kanalıyla Eylül 2004-Temmuz 2006 tarihleri arasında gizli görüşmelerin yapıldığı iddiasındadır (Eldar 2007:<http://www.haaretz.com/israeli-syrian-representatives-reach-secret-understandings-1.210158>, 12 Temmuz 2017'de erişildi).

Suriye ile İsrail arasında çözüme konu meseleleri, toprak/sınır, güvenlik ve su başlıkları altında toplamak mümkündür. Suriye ile İsrail arasında öncelikle 1923 yılında

İngiltere ve Fransa tarafından çizilen bir manda yönetimi sınırı olarak nitelenebilecek bir sınır söz konusuysen, 1948 Savaşı sonrası 20 Temmuz 1948'de yapılan anlaşmayla bir kara sınırı belirlenmiştir. 1967 Savaşı ise, bugüne kadar toprak ve sınır konusunda yaşanan tartışmalarda merkezi bir nokta işgal etmiştir. Bu savaşla birlikte İsrail, Suriye'ye ait olan Golan Tepelerini işgal etmiş ve ardından da 14 Aralık 1981'de İsrail Meclisi Knesset'in onaylamasıyla bu toprakları ilhak etmiştir. BM Güvenlik Konseyi, 1967 Savaşı sonrası aldığı 242 sayılı kararla bu sorunun çözümünde tarafların dayanak noktasını oluştursa da (BM Güvenlik Konseyi'nin 242 Sayılı Kararı İçin: <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20S%20RES%20242.pdf>, 12 Temmuz 2017'de erişildi), süreç içerisinde yaşanan algısal değişiklikler sorunun çözümünü güçleştirmiştir. Suriye, söz konusu kararın İsrail'in tüm işgal ettiği topraklardan çekilmesi gerektiğini içeren bir algıya sahipken, İsrail sınırların müzakerelere açık olduğunu iddia etmiştir (Goldberg 1993:<http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/cjtl12&div=16&id=&page=>, 12 Temmuz 2017'de erişildi).

Diğer bir tartışma konusu olan su meselesi, yine sınır/toprak sorunuyla iç içedir. İsrail'in 1967'de Golan Tepelerini işgal etmesiyle, Ürdün Nehri ve Tiberya Gölü'nde olan hakimiyetinin artması Suriye'nin itiraz ettiği konulardandır. Bu noktada tartışma, Golan Tepeleri iade edilse bile su kaynakları üzerinde nasıl bir paylaşım olacağı üzerinedir. Suriye Golan Tepeleri'nin iadesi ile birlikte, Tiberya Gölü ve Ürdün Nehrindeki haklarına kavuşacağına düşünürken, İsrail'in tek su kaynağının Ürdün Nehri olması bu konudaki anlaşmazlığın derinleşmesine sebep olmaktadır (Shuval 2000: 605-606).

Taraflar arasında var olan sorunlardan bir diğeri de güvenlik ve ilişkilerin normalleştirilmesi meselesidir. Toprak ve sınır sorunuyla iç içe olan bu durum, İsrail'in olası Golan Tepeleri'nden çekilmesi durumundan sonra alınacak güvenlik önlemlerinin ne olması gerektiğiyle ilgilidir. Bölgenin silahtan arındırılarak, askeri hareketliliği gözleyecek bir üssün kurulması tartışma konusu olmuştur. İsrail, Suriye'nin eşit genişlikte olacak silahtan arındırılmış bölge talebini reddetmiş ve tarafların toprak büyüklükleri oranında silahtan arındırılmış bölge önerisini sunmuştur. İlişkilerin normalleştirilmesiyle ilgili olarak da İsrail'in talebi daha kısa süreli bir zamana işaret

ederken, Suriye tarafı yapılan görüşmelerde daha uzun bir zaman dilimini işaret etmiştir (Süer 2012: 227).

İsrail ile Suriye arasında var olan bu sorunlarla birlikte Türkiye'nin 2004 yılında başlangıçta ikincil kanallardan (track two) yürüttüğü (Altunışık 2008: 381), ardından 2008 yılı itibariyle resmi olarak başlattığı arabuluculuk görüşmelerini gerçekleştirme amacı, hem bölgede daha etkin bir politika izleyebilmesi hem de olası güvenlik tehditlerini önleyebilme çabasıyla kaynaklanmaktadır. Komşularla sıfır sorun anlayışı içinde geliştirilmeye çalışılan ilişkilerin, bölgenin girift ilişkiler ağını içermesi nedeniyle, bölgede doğabilecek bir çatışmada sekteye uğrayacak olması, arabuluculuk motivasyonunun belirleyicisi olmuştur. Suriye ile İsrail arasında süregelen sorunlar kaynaklı doğacak bir çatışmanın Türkiye'nin yanı başında cereyan edecek olmasının güvenlik sıkıntılarını da beraberinde getireceğinden, Türkiye bu süreçte etkin biçimde tarafların sorunlarını çözme konusunda 2004'te başlayan görüşmelerde aktif olma çabası içinde olmuştur (Yeşilyurt 2013: 419).

Suriye, Türkiye'nin dış politika algısı ve PKK'ya sağlandığı düşünülen destek nedeniyle 1990'lı yılların sonunda neredeyse savaşın eşiğine geline bir ülke iken; Suriye'nin PKK'ya sağladığı desteği kesmesi, örgütün lideri Abdullah Öcalan'ın Suriye topraklarında ikamet etmesini engellemesi ve Hatay sorunu konusundaki tavrını değiştirmesiyle ilişkilerin seyrinin değişmeye başladığı görülmektedir. Suriye ile Türkiye ilişkileri 1998 Ekim'inde imzalanan Adana Protokolü ile olumlu bir seyre bürünmeye başlamıştır. Suriye'nin PKK'nın bir terör örgütü olduğunu kabul ve terörle mücadele konusunda işbirliği mekanizmalarını tesis edeceğini taahhüt etmesi protokolün özünü oluşturmuştur (Fırat ve Kürkçüoğlu 2010: 567). 2000 yılında Hafız Esad'ın vefatı üzerine Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Şam'daki cenaze törenine katılması Türkiye-Suriye ilişkilerindeki olumsuz havayı iyice dağıtmıştır.

11 Eylül saldırıları sonrası ABD'nin Arap coğrafyasına karşı önce Afganistan ardından da Irak müdahaleleri, sorunlu olarak görülen Suriye üzerindeki baskının da artmasına sebep olmuştur. Özellikle Irak'taki etnik ve sekte yapının benzerini bünyesinde barındıran Suriye tedirginlik algısı içinde, bir "açılım" ve işbirliği amacı

gütmeye başlamıştır. Türkiye'nin öncülüğünde başlayan Irak'a Komşu Ülkeler Platformu bu noktada Suriye ve Türkiye arasında bir yakınlaşmanın ve özellikle de Irak'ın parçalanması senaryosu üzerinden Kuzey Irak'ta doğacak bir Kürt devletinin doğuracağı tehlikelerden dolayı yakınlaşmayı başlatan noktalardan biri olmuştur. Nitekim Gül bu konuda:

“Bir Kürt devleti oluşumu karşısında İran ve Suriye de bizimle beraber rahatsızlık hissediyor. Farklı algılanmalara neden olmamak için üçlü bir toplantı yapmadık. İran ve Suriye'yi farklı tarihlerde ziyaret ettim” (BYEGM Ayın Tarihi 24 Mart 2003: <http://ayintarihi.com/>: 13 Temmuz 2017'de erişildi) ifadelerini kullanmıştır. Suriye bu süreçte PKK ile mücadele konusunda gerek yakalan teröristlerin iade edilmesi gerek ortak operasyon yapılması bağlamında Türkiye ile işbirliği içinde olduğu gibi, her türlü terör eylemini de resmi olarak kınamıştır (Orhan 2009: 41).

Bush Yönetimi 12 Aralık 2003'te Amerikan Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilen “Suriye Sorumluluk Yasası” gereğince Suriye'ye ambargo uygulamaya başlamış; gıda ve ilaç dışındaki Amerikan mallarının Suriye'ye girişini yasaklamış ve uçak seferlerini kaldırmıştır (Ataman 2012: 21).

2005 yılında Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin düzenlenen suikast sonucu öldürülmesi, olayın arkasında olduğu düşüncesi nedeniyle, Suriye üzerindeki baskıların artmasına neden olmuştur. Bu olaydan sonra ABD Ankara Büyükelçisi Eric Edelman'ın olumsuz yaklaşımına rağmen, Sezer'in planlanan gezisini iptal etmeyerek, 13 Nisan 2005'te gerçekleştirdiği Suriye ziyareti, Türkiye'nin uluslararası baskı ortamında yalnızlaşan Suriye'ye destek verdiğini göstermesi bakımından anlam kazanmıştır (Tür 2010: 169). Yalnızlaşma ortamından çıkabilmek için Suriye, Türkiye'nin bu ziyareti sonrası Türkiye ile ilişkilere daha da önem vermeye başlamıştır (Orhan 2009: 43). Türkiye, söz konusu yakınlaşmanın ekonomik boyutu olmadan ilerletilemeyeceği düşüncesi içinde Suriye ile serbest ticaretin geliştirilebilmesi adına hamleler yapmış ve Türkiye'nin Suriye ile ticaret hacmi 2007 yılında 1,2 milyar dolara yükselmiştir (Aras 2008).

Uluslararası baskılar, ABD ambargosu ve Irak'taki rahatsız edici gelişmeler Suriye için sıkıntılı bir süreci ifade etse de, aynı zamanda iç politikada yaşanan problemler de Suriye yönetimini gidişatı değiştirmek için bir şeyler yapmak zorunda bırakmıştır. Yükselen gıda fiyatları, artan işsizlik ve devlet borçları sorunu ekonomide sıkıntıları da ortaya çıkarmıştır. ABD'nin ambargo uygulamalarıyla, eli iyice daralan Suriye yönetimi, bir barış ortamının doğmasıyla ABD ve uluslararası toplumun desteğini alabileceğine inanmıştır. Bu noktada İsrail ile yapılacak bir anlaşma sonrası Golan Tepeleri'ne 40 yıldır dönmeyi bekleyen Suriyelilerin, ekonomideki problemleri görece hasırltı edebileceği düşüncesi Esad iktidarını İsrail ile bir müzakere sürecine zorlamıştır (Kaya 2008: <http://www.bilgesam.org/incele/1343/-suriye-israil-barisini-yeniden-dusunmek--cozum-ankara%E2%80%99yla-mumkun-mu-/#.WWcxDPnyjIW>, 13 Temmuz 2017'de erişildi).

İsrail için ulusal güvenlik, devlet mekanizmalarının ve politika yapım sürecinin temel bileşeni olarak görülmüştür. İsrail, İslam Devrimi'ni gerçekleştirmesinden sonra bölgedeki en büyük tehdit olarak İran'ı görmüş ve bu bağlamda da politikasını, ulusal güvenlik ölçeğinde, tehdit algılaması ve bunun engellenebilmesi ekseninde tanımlamıştır. İsrail'in 2006 yazında Hizbullah'a karşı giriştiği mücadelede yaşadığı beklenmedik kayıp sonrası, herhangi bir anlaşma zemininde "toprak kaybetme" durumu oldukça zor olsa da, İran konusundaki algısı, Suriye ile müzakere zemininin oluşmasına yol açmıştır. İran'ın kendisine yönelik olarak politikalarında, bir blok/müttefik gücü duymadan yalnız kalmasını istemesi, Şam'ın İran ekseninden koparılmasını gerekli kılmıştır. Golan Tepeleri'nin, İran stratejisi bağlamında, İsrail'in kaybedemeyeceği bir değer olarak görülmemesi müzakere masasına gelmesi konusunda İsrail'e imkân sunsa da, Yahudi toplumunun bu duruma ikna olması oldukça zor görülmüştür (Tür 2009: 27).

İsrail, bölgesinde bulunan Arap devletlerinin kendisini düşman olarak gördüğü ve bu noktada çevrelenmiş bir yalnızlık içinde olduğu düşüncesiyle, tarihsel olarak bir müttefik ihtiyacı hissetmiştir. Bu noktada Türkiye, laik, yüzünü Batı'ya dönmüş bir ülke olarak İsrail'in bölgede ittifak ilişkisi kurabileceği bir aktör olarak algılanmıştır (Oğuzlu 2009: 16). Tarihsel süreçte olduğu gibi, AK Parti döneminde de İsrail-Türkiye ilişkileri dalgalı bir seyir izlese de, özellikle İsrail ile 2004'ten sonra söylem düzeyinde başlayan

bir gerginlikten bahsedilebilir. Ancak yine de iki tarafın da birbirini kaybetmemek adına ilişkilerde yaşanan krizleri toparlayan bir ritminin varlığı da görülmektedir. Daha sonraki süreçte ilişkilerin ciddi derecede bozulmasına karşın, İsrail bölgede kendisine yakın olarak gördüğü Türkiye ile; Türkiye de PKK ile mücadele ve güvenlik sorunları yaşamamak için İsrail ile arayı iyi tutma çabası içinde olmuştur. Bu noktada İsrail'in bölgesinde ilişki ağını genişleten ve tüm aktörlerle ilişki kurabilen bir ülke olarak Türkiye'yi Suriye ile müzakerelerde arabulucu olarak görmek istemesi, hem Suriye ile olası bir barış zemini ihtimalini gözden geçirmek hem de Türkiye ile ilişkileri stabil kılmak ya da daha iyi hale getirebilmek için fırsat olarak görülmüştür. Özellikle Tür'ün aktardığı mülakatlara göre, İsraili yetkililer Türkiye'nin 1990'lardaki konumunun arabuluculuk rolünü oynamayacağı düşüncesindeyken, Türkiye'nin bu dönemdeki konumuna ilişkin çok boyutlu ve bölgesel dinamiklere bakışını açıklayıcı niteliktedir (Tür 2009: 27).

Suriye, yaşamış olduğu uluslararası baskı ile ülkede seyreden huzursuzluklar karşısında, iyi ilişkiler geliştirdiği ve kendisine bu süreçte "destek" olan Türkiye'yi arabulucu olarak görmek istemiş ve Türkiye'nin bölgede İsrail ve Batı bağlantısından yararlanma amacı içinde olmuştur.

Bu şartlar içinde, Madrid Konferansı'yla 1991'de başlayıp 2000'de başarısızlıkla biten müzakerelerden 8 yıl sonra 21 Mayıs 2008'de Türkiye arabuluculuğunda Suriye-İsrail barış müzakereleri yeniden başlamıştır. İstanbul'da devam eden görüşmelere Türkiye adına Başbakanlık Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu ile Tel-Aviv eski büyükelçisi Feridun Sinirlioğlu katılırken, Suriye adına Dış İşleri Bakanlığı danışmanı Riyad Davudi, İsrail'i de Yoram Turbowicz ile Şalom Turjiman temsil etmiştir. Görüşmelerde, Golan Tepeleri'nin Suriye'ye iadesinden bölgedeki su kaynaklarının kullanımına, Yahudi yerleşimlerinin boşaltılmasıyla Suriye'nin HAMAS ve Hizbullah'a verdiği desteği çekmesine ve İran'la olan ilişkilerini azaltmasına değin pek çok mesele konuşulmuştur.

İstanbul'da dört tur üzerinden gerçekleştirilen müzakerelerde ilk turda müzakerelerin çerçevesi belirlenmiş, ikinci turda geçmiş görüşmelerin üzerinden geçilerek bir anlamda hafıza tazelenmiş ve tarafları temsil edecek heyetler

oluşturulmuştur (Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin İkinci Turu Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 106 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_106---16-juin-2008_-communique-de-presse-concernant-la-de-uxi_me-serie-des-pourparlers-de-paix-indirects-entre-la-syrie-et-l_isra_l-sous-les-auspices-de-la-turquie_-_traduction-officieuse_.tr.mfa, 15 Temmuz 2017'de erişildi). Üçüncü ve dördüncü turda ise, güvenlik, sınır sorunları, normalleşme ve su sorunları olmak üzere “sinir uçlarına” dokunan sorunlar kapsamlı biçimde görüşülmüştür (Zengin 2010: 286).

Suriye-İsrail arasında gerçekleşen Türkiye'nin arabuluculuğu uluslararası toplum ve temsilcileri tarafından da övgüyle karşılanmıştır. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon, Türkiye ve Başbakanı Erdoğan'a Suriye-İsrail arasındaki barış müzakerelerine aracılık ettiği için teşekkürlerini sunmuş, Türkiye gözetiminde Madrid Konferansı'nı esas alarak kalıcı barışa ulaşma hedefiyle aracılı barış görüşmelerini başlatan diyalog mekanizmasından memnuniyet duyduğunu belirtmiştir (Moon 2008: <http://www.dw.com/tr/israil-sa%C4%9F%C4%B1-bar%C4%B1%C5%9F-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmelerinden-ku%C5%9Fkulu/a-3351983>, 15 Temmuz 2017'de erişildi). AB Ortadoğu Temsilcisi Marc Otte, Suriye ile İsrail arasındaki dolaylı barış görüşmelerine Türkiye'nin katkısını överken, Türkiye'nin gözetimindeki görüşmeler konusunda ümit verici haberlerden memnuniyet duyduğunu ve her iki tarafın arasında temasları tesis etmede gösterdiği çabalar nedeniyle Türkiye'nin takdir edilmesi gerektiğini söylemiştir (Otte 2008: <http://www.reuters.com/article/us-israel-syria-reaction-idUSL2187581820080521>, 15 Temmuz 2017'de erişilmiştir). Amerikan Dış İşleri Bakanlığı Üst Düzey Yetkilisi David Welch de, Washington'un Suriye-İsrail arasındaki görüşmeler konusunda Türkiye tarafından bilgilendirildiğini ve Türkiye'nin iyi ve yararlı bir rol oynadığını düşündüğünü belirtmiştir (Welch 2008: <http://www.reuters.com/article/us-israel-syria-reaction-idUSL2187581820080521>, 15 Temmuz 2017'de erişildi).

Uluslararası kamuoyunun görüşmelere yönelik tavrı ve beklentisi bu şekilde seyrederken ve yapılan müzakerelerde taraflar anlaşma protokollerini imzalamaya çok yaklaşmışken (Kirişçi, Tocci ve Walker 2010: 9), İsrail'in Gazze'yi ağır bombardıman

altına alarak başlattığı Dökme Kurşun Operasyonu barış müzakerelerinin sona ermesine sebep olmuştur.

İsrail'in gerçekleştirdiği bu operasyon, görüşülen konulardan biri olması nedeniyle, Suriye'nin masadan kalkmasına neden olmuştur. Aynı zamanda Türkiye'de İsrail'in bu tavrının arabuluculuk rolüne saygısızlık olarak nitelenmiştir. Erdoğan, bir taraftan ateşkesin sağlanması, Filistinli gruplar arasında uzlaşmaya varılması ve Gazze'nin yeniden inşası şeklinde özetlenebilecek Türkiye'nin pozisyonunu değişik platformlarda dile getirirken, diğer taraftan da İsrail'in bu operasyonunu Türkiye'ye yapmış bir saygısızlık olarak nitelendirmiş ve iki ülke ilişkilerinde güvenin kalmadığını vurgulamıştır (BYEGM Ayın Tarihi: 27 Aralık 2008, <http://ayintarihi.com/>, 15 Temmuz 2017'de erişildi). İsrail Başbakanı Olmert'in Suriye ile yürütülen barış görüşmeleri çerçevesinde gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde HAMAS ve Filistin meselesi konuşulurken operasyondan hiç bahsetmemiş olması ve Türkiye'den Gazze'ye yapılan yardımların kesilmeyeceği sözünü vermesine karşın, sergilemiş olduğu ketum tavır, Türkiye'nin arabuluculuk rolünü hiçe saymak olarak görülmüştür. Sorunların çözümünde arabulucuların tarafsız bir tutum takınmaları ve konuyu çözüme çıkarı olan ve çözüm için gücü olan aktörlerin arabulucu olarak tayin edileceği göz önüne alındığında (Altunışık ve Çuhadar 2010: 378), Dış İşleri Bakanı Ali Babacan'ın; İsrail-Filistin hattında savaşımlı, Suriye-İsrail arasında barış görüşmeleri yapalım tutumu bir arada yürümez yorumu ("Operasyonlar Durdurulsun" Milliyet 30 Aralık 2008), Türkiye'nin arabuluculuk rolüne devam edemeyeceğini gösteren bir duruma işaret etmiştir.

Suriye-İsrail arasındaki barış görüşmelerinin başarısızlıkla sonuçlanması, Ortadoğu özelinde tarihsel olarak süregelen sorunlardan birinin çözülmesi bağlamında bir fırsatın kaçırılması olarak görülebilir. Aynı zamanda, tarafların birbirlerine karşı algılarının böylesine katmerleştiği noktada, bir çözüm beklentisine sahip olmak iyimser bir tavra işaret etmektedir. Bununla birlikte Türkiye'nin bu konudaki pozisyonu ve etkinliği, bu dönem dış politikasını anlamak bakımından önem arz etmiştir. Türkiye, tarihsel süreç içinde gelişen bu çetrefil soruna arabulucu olarak kendisini namzet görmüştür. Bu durum öncelikle Türk dış politikasının bu dönemde duyduğu özgüvenle ilgilidir. Bölgenin bir aktörü olarak komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme ve aktif olarak

bölgede düzen kuran bir değer olarak görülebilme amacı/motivasyonu bu durumun oluşmasına yardımcı olmuştur. Aynı zamanda, ABD'nin ve uluslararası sistemin Türkiye'nin bölgede oynadığı role destek olması da arabuluculuk konusunda Türkiye'nin ev sahipliğini sağlayan unsurlardan biri olmuştur.

3.1.2.2. Irak-Suriye Gerginliğinde Arabulucu Türkiye

Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politika anlayışının, uygulamaların teorik bir düzlem içinde anlamlı ve bütüncül bir halde sergilenmesi amacını yansıttığı söylenebilir. Diğer bir ifadeyle, bu dönemde dış politika uygulamaları, dış politikanın doktrinleştirilmesi anlamında bir kavram dizgesi eşliğinde anlamlı bir konum arz etmektedir. Bu bağlamda, dış politika kavramsallaştırmasında önemli yer işgal eden kavramlardan bir diğeri vizyon odaklılıktır. Vizyon odaklılık, geleneksel dış politika anlayışını gerek bölgesel gerekse de küresel ölçekte meydana gelen krizlere karşı pasif kalmakla eşdeğer bir konuma yerleştiren ve bunun yerine Türkiye'nin ortaya çıkabilecek krizlerdeki süreçlerde ve özellikle de çözümünde etkin bir rol alması gerektiği varsayımını esas alması gerektiğini belirten bir yapı sunmaktadır.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafi bölgede kriz ve sorunların ortaya çıkışından sonraki gelişmelere göre politika belirlemesinden, krizlere doğrudan ve en başından itibaren ve etkin biçimde müdahale edici politikalar içinde olunmasını salık veren bu anlayış, özellikle de sorunların ve çatışmaların var olduğu Ortadoğu'da pasif bir bekleme mantığındansa, tarafları ve sorunun kaynaklarını iyi analiz ederek Türkiye'nin lehine bir politika üretimi, bir stratejik vizyon ihtiyacına işaret etmektedir. Bu durum özgüvene dayalı siyaset üretme mantığı içinde, Türkiye'nin krizler gerçekleştiğinde değil öncesinde de sonrasında da düzen kurucu bir aktör olarak etkin bir yaklaşım sergileyebileceğine inanan bir dış politika üretimi amacını göstermektedir. Türkiye, düzen kurucu aktör olarak, özgüven temelinde, vizyon odaklı bir politika izleyerek Ortadoğu'da var olan krizlerin oluşma sürecinde ve sonrasında yapıcı ve aktif bir politika izleme peşinden gitmiştir.

Irak, maruz kaldığı müdahale sonrası gerek iç gerekse de dış ilişkilerinde ciddi bir değişim ve dönüşüm süreci içine girmiştir. Ülkenin yeniden yapılandırılması süreci iç siyasi aktörlerin tutumları bakımından karmaşık bir hali işaret etse de, Irak'ın işgal sonrası başını ağrıtan en önemli meselelerden biri güvenlik olayları olmuştur. Aslında doğrudan ülkedeki siyasi unsurların tavırlarını ve konum alma güdülerinin bir yansıması olan güvenlik olayları, yine ulusal aktörlerin dış politika algılamasında da belirleyici bir nokta arz etmiştir. Bu bağlamda 2009 yılı içinde yaşanan terör saldırıları sonrası Şii Maliki yönetiminin saldırılardan sorumlu tuttuğu Suriye ile krizin eşiğine geldiği görülmektedir. Türkiye'nin bu dönemde izlemeye çalıştığı vizyon odaklı dış politika anlayışının bir yansıması da Irak ile Suriye arasında terör saldırıları merkezinde artan gerilimi durdurmak ve tarafların müzakere edebilmesini sağlamak üzere gerçekleştirdiği arabuluculuk girişiminde kendini göstermiştir.

Genel olarak baktığımızda Irak'ta yeni anayasanın kabul edilmesi, seçilmiş hükümetin iş başına geçmesi ve Sünnilerin siyasi sürece dahil edilmeleriyle birlikte Irak'ın görece bir düzene kavuştuğu söylenebilir. Her ne kadar terör eylemleri ve petrol ve Kerkük gibi meselelerin yanında, Şiilerin devlet idaresinde baskın konumda olma çabaları bazı gerilimleri ortaya çıkarsa da, Irak'ın istikrarlı ve tarafların sorunları müzakere edebildikleri bir yapıya kavuştuğu görülmektedir (Özcan 2011: 49).

19 Ağustos 2009'da Bağdat'ın en iyi korunan bölgesi olarak görülen ve hükümet ile yabancı diplomatik misyon temsilciliklerinin bulunduğu Yeşil Bölge'de meydana gelen patlamada 100 kişi yaşamını yitirmişken, 600 kişi de yaralanmıştır. Bundan hemen önce temmuz ayında gerçekleştirilen saldırılarda da 275 kişi hayatını kaybetmiştir (Yeranian 2009: <http://www.voanews.com/english/2009-09-01-voa31cfm>, 16 Temmuz 2017'de erişildi). Irak'taki güvenlik sorununu ortaya koyan bu tablo, aynı zamanda Irak'ta güvenliği tesis etmeye başlayan Başbakan Maliki'nin imajını da zedeleyen bir durum ortaya çıkarmıştır. Özellikle Yeşil Bölge gibi bakanlıklar ve resmî kurumların olduğu bir yerde bu saldırıların gerçekleştirilmesinin arka planında yatan amacın da bu olduğu söylenebilir (Ayhan 2009: 9).

Yaşanan saldırılar aynı zamanda ülkede var olan Sünni-Şii gerginliğinin artması yönündeki soru işaretlerini de beraberinde getirmiştir. Zira, gerçekleştirilen terör saldırılarında ağırlıklı olarak Şii unsurların hedef alındığı görülmüştür. Irak hükümeti El-Kaide başta olmak üzere, eski Baas Partisi üyelerinin de saldırılarda parmağı olduğu iddiasında bulunmuş ve bu durumun 2003 işgali sonrası siyasi sistemde yer bulma konusunda sıkıntı yaşayan Sünni Arapların etkin olabilmek için kullandıkları bir araç olduğu ileri sürülmüştür (Ayhan ve Pirinççi 2008: 6). Bununla birlikte, Maliki başta olmak üzere hükümet yetkilileri, saldırıların Irak üzerinde etkili olmak isteyen yabancı güçlerin de desteğiyle gerçekleştirildiğini belirtmişlerdir (Yeranian 2009: <http://www.voanews.com/english/2009-08-29-voa7.cfm>, 16 Temmuz 2017'de erişildi). Nitekim bu konuda Maliki, saldırıyı gerçekleştirenlerin Suriye'den destek aldıklarını iddia etmiş ve Suriye istihbarat yetkililerinin Iraklı Baas Partililer ve bazı aşırılık yanlı Sünni gruplarla görüşmelerinin bilgisine sahip olduklarını ifade etmiştir (Maliki Yine Suriye'yi Suçladı 2009: <http://www.ntv.com.tr/dunya/maliki-yine-suriyeyi-sucladi,UM7xMjlvkECqCIhPZ8WJdA>, 16 Temmuz 2017'de erişildi).

Saldırıdan bir hafta sonra, Irak devlet televizyonuna çıkarılan Wissam Ali Kazım İbrahim adında bir sanık saldırıları üstlenmiş ve bombalama eylemlerinin emrini Suriye'de yaşayan Baas liderlerinden aldığını söylemiştir. Kendisini Baas Partisi'nin eski bir üyesi ve polis şefi memuru olarak tanıtan İbrahim, 2006-2007 yılları arasında Suriye'de kaldığını ve El-Duri önderliğindeki Baas hareketiyle ilişki içinde olduğunu ve saldırı emrinin de bizzat Suriye'deki bu kadro tarafından verildiğini ileri sürmüştür (Bağdat'taki Saldırıyı Saddam'ın Polis Şefi Örgütlemiş 2009: <http://www.hurriyet.com.tr/bagdat-taki-saldiriyi-saddam-in-polis-sefi-orgutlemis-12334891>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Irak hükümeti bu açıklamalardan sonra Suriye'yi terörist eylemlerin destekçisi olmak ve Irak'ı istikrarsızlaştırmakla suçlamıştır. Ardından Şam Büyükelçisi Alaa Al-Jawadi'yi danışma amacıyla süresiz geri çekmiştir. Irak'ın tutumu hakkında açıklama yapan hükümet sözcüsü Ali Debbağ, Suriye Irak ilişkilerinin dönüm noktasında olduğunu, Suriye'nin ya Irak'la iyi ilişkiler kurmayı ya da saldırı düzenleyen kişileri koruma yolunu seçeceğini belirtmiştir (Debbağ 2009: <http://www.orsam.org.tr>

/eski/tr/trUploads/OrtadoguGuncesi/20091019_gunce eylul.pdf, 16 Temmuz 2017'de erişildi).

Saldırıyla ilgili olarak, Iraklı güvenlik yetkilileri, El-Kaide mensuplarının çoğunun Suriye üzerinden giriş yaptığını, ülkedeki güvenlik probleminin önemli bir kısmının Suriye pasaportu taşıyan kişilerden kaynaklandığını belirtmişlerdir. Suriye'nin hem Baas üyelerinin faaliyetlerine göz yumduğu hem de bu grupların eğitimi başta olmak üzere bunlara lojistik destek sağladığı iddiası çerçevesinde, 19 Ağustos saldırısından bir gün önce Şam'da Esad'la görüşme gerçekleştiren Maliki bu konulardaki rahatsızlığını dile getirmiş ve sorumluların iade edilmesini istemiştir (Hussein 2009: <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Commentary/2009/Sep-16/117775-iraqis-tell-syria-enough-is-enough.ashx>, 16 Temmuz 2017'de erişildi). Aslında Irak'ın bu konuda önceden de talepleri olmuş olsa da, Suriye yönetimi olumlu yaklaşmamış ve Irak'taki diplomatik misyon şefini geri çağırmıştır. Suriyeli yetkililer ülkelerinde bir milyon iki yüz bin Iraklı mülteci barındırdığını dile getirerek, bu suçlamaların siyasi olduğunu ifade etmiştir (Beşar Esad Irak'ın İddialarını Reddetti 2009: <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-08-31-voa23-88138677/871432.html>, 16 Temmuz 2017'de erişildi).

Irak-Suriye arasında söz konusu sorunların çözümü için oluşturulan Stratejik İşbirliği Konseyi patlamalarla birlikte tamamen işlevsiz bir hale gelmişken, taraflar arasındaki gerilim giderek yükselmeye başlamıştır. Türkiye, gerginliğin giderek tırmanması üzerine, iki ülke arasındaki sorunların giderilmesi ve bölgede istikrarın tesisi adına hem Iraklı hem de Suriyeli yetkililerle doğrudan görüşmeler gerçekleştirmiş, sorunun bölge siyasetinde doğurabileceği etkileri önlemek adına arabuluculuk girişiminde bulunmuştur.

19 Ağustos'taki patlamadan sonra Dış İşleri Bakanlığı'nın yazılı açıklamasında:

“Irak'ın başkenti Bağdat'ta bugün Başbakanlık, Meclis Başkanlığı, Dış İşleri Bakanlığı ve Maliye Bakanlığı başta olmak üzere pek çok kamu binasını hedef alan terör saldırıları düzenlendiği ve alınan bilgilere göre çok sayıda Irak vatandaşının hayatını kaybettiği ve yaralandığı büyük üzüntüyle öğrenilmiştir. Bağdat'ta düzenlenen bu kanlı

terör eylemleriyle, Irak'ta sağlanan barış ve istikrar ortamının hedef alındığı açıktır. Bu menfur terör saldırısını şiddetle kınıyor, saldırı sonucunda hayatını kaybeden Iraklı kardeşlerimizin ailelerine başsağlığı, yaralananlara acil şifalar diliyoruz” (Irak'ta Meydana Gelen Terör Saldırıları Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 139 No'lu Basın Açıklaması İçin: http://www.mfa.gov.tr/no_-139_-19-agustos-2009_-irak_ta-meydana-gelen-terror-saldirilari-hk_.tr.mfa, 16 Temmuz 2017'de erişildi) ifadelerine yer verilmiştir.

Türkiye, iki ülke arasındaki gerginliğin büyümemesi, bölge güvenliği adına bir tehdit oluşturmaması, doğabilecek bloklaşma ve kutuplaşmaların engellenebilmesi ve var olan sorunların çözümü adına Dış İşleri Bakanı Davutoğlu öncülüğünde arabuluculuk girişimine başlamıştır. Bu konuda Davutoğlu'nun 31 Ağustos'ta Şam ve Bağdat'a gerçekleştireceği ziyaretle ilgili Dış İşleri'nden yapılan yazılı açıklamada:

“Sayın Bakanımız 31 Ağustos'ta Bağdat ve Şam'ı ziyaret edecektir. Sayın Bakanımız Suriye'de Cumhurbaşkanı Beşar Esad, Irak'ta Başbakan Nuri Maliki tarafından kabul edilecek ve her ülkedeki karşıtlarıyla görüşecektir. Bu görüşmelerde, esas olarak, Bağdat'ta meydana gelen son gelişmelerle ilgili olarak Suriye ve Irak taraflarının görüşlerinin öğrenilmesi ve bizim düşüncelerimizin aktarılması öngörülmektedir. Türkiye, Ortadoğu'da barış ve istikrarın hâkim olması için komşular arasında saygı ve güvene dayalı ilişkiler bulunması gerektiğine inanmaktadır. Bu anlayış temelinde kardeşlik bağlarımız bulunan komşularımızla istişare ve işbirliğini her zaman öne çıkartmaktayız. Sayın Bakanımızın ziyareti de bu çerçevede yapılacaktır” (Sayın Bakanımızın Şam ve Bağdat Ziyareti Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 152 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_152_-28-agustos-2009_-sayin-bakanimizin-bagdat-ve-sam_i-ziyareti-hk_.tr.mfa, 16 Temmuz 2017'de erişildi).

Davutoğlu bu aşamada gerçekleştirdiği görüşmeler sırasında, öncelikle taraflardan krizi derinleştirici bir dil kullanmaktan kaçınmaları ve karşılıklı saygı esasında bir görüşme trafiğinin olması konusunda bir çağrıda bulunmuş, Irak'taki görüşmeleri sırasında Maliki'ye Suriye ile ilgili iddiaları gösteren belgeleri ve söylenmesini istediklerini kendisine iletmesini istemiştir (Davutoğlu Devrede: 1 Eylül 2009, Milliyet).

Türkiye'nin bu temasları sırasında İran Dış İşleri Bakanı Manuçer Muttaki'de Şam'ı ziyaret ederek Suriyeli, ardından da Bağdat'ta Iraklı yetkililerle görüşerek arabuluculuk konusunda çabaları olmuştur. Ancak bu noktada Irak'taki karmaşada İran'ın etkisinin olduğu iddiaları ve Irak'taki tüm gruplarla, Türkiye'nin aksine, aynı ilişki düzeyine sahip olmayışı bu konuda rol almasını engellemiştir. Sünni Araplarla İran'ın mesafeli durumunun yanında, Suriye Dış İşleri Bakan Yardımcısı Abdulfettah Ammuri'nin: Suriye'nin Türkiye'yi güvenilir bir ülke olarak gördüğünü, Türkiye'nin bölgesinde bir güç olarak algılandığını ve Türkiye'nin Suriye'nin hassasiyetlerini bilen bir aktör olarak belirtmesi (Aktaran Ayhan 2009: 14), arabuluculuk konusunda Türkiye'nin öne çıkmasına neden olmuştur.

Davutoğlu'nun Şam ve Bağdat temasları sonrasında tarafların tutumunda bir değişikliğin olmaması, Türkiye'nin bu sefer tarafları Ankara'da buluşturmasına yol açmıştır (Iraq to Hand Turkey Proof of Syria Led Attacks: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2009/Sep-15/84090-iraq-to-hand-turkey-proof-of-syria-led-attacks.ashx>, 16 Temmuz 2017'de erişildi). Bu görüşmeden sonra 17 Eylül 2009'da Türkiye Irak Suriye dış işleri bakanları ile Arap Birliği Genel Sekreteri Amr Musa İstanbul Çırağan Sarayı'nda bir araya gelmişler (Türkiye, Irak, Suriye Dış İşleri Bakanları İle Arap Ligi Genel Sekreteri Arasında Gerçekleştirilecek Toplantı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 161 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-161_-16-eylul-2009_-turkiye_-irak_-suriye-disisleri-bakanlari-ile-arap-ligi-genel-sekreteri-arasinda-gerceklestirilecek-topl.tr.mfa, 16 Temmuz 2017'de erişildi), ancak yine tarafların üzerinde mutabık kaldıkları bir uzlaşa sağlanamamıştır.

Irak yönetimi, bu gelişmeler yaşanırken bombalama olayının incelenmesi için olayın BM Güvenlik Konseyi'ne resmi bir çağrı ile sorunun uluslararası alanda da görüşülmesi çabasına girmiştir. Bunun üzerine Dış İşleri Bakanı Davutoğlu, New York'ta ikili ve çok taraflı görüşmeler için bulunduğu sırada İstanbul'daki toplantının tekrarı niteliğinde taraflar yeniden bir araya getirmiştir. Bu toplantıdan sonra gerçekleştirdiği basın toplantısında Davutoğlu: Türkiye'nin Suriye ve Irak ile çok derin ilişkilerinin olduğunu ve bu ilişkilerin son dönemde çeşitlenip güçlendiğini belirterek, Türkiye'nin

Irak ve Suriye arasındaki ilişkilere doğrudan önem verdiğini, bölgedeki en önemli stratejik ilişki olarak gördüğünü söylemiştir. Devamla: Irak ve Suriye arasında güven ortamının oluşması için çaba göstermeye devam edileceğini, meselenin daha fazla tırmanmadan, uluslararasılaştırılmadan, komşular arasında, kardeşler arasında en uygun atmosferde çözülmesi için gayret sarf edildiğini ve yapılan bu toplantıların güven oluşturma açısından oldukça önemli olduğunu dile getirmiştir (Davutoğlu Irak ve Suriye'yi Buluşturdu 2009: <https://www.dunya.com/dunya/davutoglu-irak-ve-suriye039yi-bulusturdu-haberi-90976>, 16 Temmuz 2017'de erişildi).

Nitekim bu toplantılar ve Türkiye'nin gayreti sonucunda taraflar bir anlaşma metni üzerinde uzlaşmasalar da, tansiyonun büyük ölçüde düşürüldüğü ve ilişkilerin normalleşme seyrine girdiği görülmüştür (Özcan 2011: 50). Türkiye'nin tarafları karşılıklı saygı ve diplomatik teamüllere uygun olarak davranmaya davet etmesi, bu anlamda sorunun çözümünde önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Türkiye arabuluculuğunda gerçekleşen görüşmeler ve Türkiye'nin hemen her fırsatta tarafları müzakereye çeken tavrı tansiyonun düşürülmesinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Türkiye'nin bu noktada harcadığı çaba bölge ülkeleri tarafından da yakından takip edilmiş ve Türkiye'nin bölgesel barış ve istikrar için gösterdiği gayret olumlu şekilde karşılanmıştır (Köse 2011: 654).

Irak ile Suriye arasında yaşanan bu gerginlik, öncelikle Irak'ın kırılgan yapısının devam ettiğini ve terör gruplarının farklı sebeplerle de olsa varlıklarını devam ettirecek sahayı bulabildiklerini göstermiştir. Yaşanan güvenlik sorunları, aynı zamanda Baas kalıntılarından duyduğu korku ekseninde, Irak dış politikasını da belirleyen bir etkiye sahip olmuştur. Irak'ın Suriye'yi suçlamasına rağmen yeterli delil sunamaması, Irak'ın iç siyasetini belirleyen unsurlar özelinde dış politikasında sorunlara sebep olduğunu göstermiştir (Özcan 2011: 50).

Bu noktada Türkiye'nin bu durumun farkında olarak, kendisine yönelik bölgesel bir karmaşa sonrasında doğabilecek güvenlik tehditlerine karşı bilinçli bir siyaset izlediği söylenebilir. Türkiye, Irak'ın bu yapısından kaynaklı, Suriye gibi yanı başında var olan bir devletle sorun yaşamasının kendisine yönelik olarak da bir güvenlik tehdidi

oluşturabileceği düşüncesi çerçevesinde, krizin oluşmasını önlemek ve tansiyonu düşürmek adına arabuluculuk rolünü üstlenerek, yapıcı bir politika izlemiştir. Bu da bu dönemin dış politika uygulamalarının teorik zeminin önemli kavramlarından biri olan vizyon odaklılık merkezinde pasif bir bekle gör mantığındansa, sürece aktif olarak katılım ve çözüm için çaba gösterme iradesinin uygulama alanlarından biri olarak kendisini göstermiştir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye bölgesinde doğabilecek bir çatışma ya da bloklaşmanın kendisine yönelik olarak doğurabileceği güvenlik tehdidini göz önüne alarak, dış politika ilkelerinden olan vizyon odaklılık anlayışına uygun olarak, aktif biçimde sürece dahil olmuş ve tansiyonun düşürülüp, tarafların çatışmasını engelleme konusunda başarı elde etmiştir.

3.1.2.3. HAMAS'ın Seçim Zaferi ve Türkiye'nin Filistin Politikası

2006 Ocak ayında HAMAS'ın Filistin'de yapılan seçimleri kazanması, Filistin siyasetinde belirleyici ve ilgi uyandırıcı olduğu kadar, Türkiye'nin Filistin ve İsrail ile olan ilişkilerini şekillendiren bir gelişme olmuştur. Filistin meselesinin, Ortadoğu'da var olan devletler açısından, politika üretimi ve algılama konusundaki müstesna konumunu göz önüne alındığında, bu dönemde Filistin siyasetinde yaşanan değişimlerin ve bunların Filistin-İsrail ve Filistin-uluslararası toplum ilişkilerinde bir dizi gelişmeyi beraberinde getirmesi, Türkiye'nin bu konudaki siyasetini etkileyen bir unsur olarak öne çıkmaktadır. HAMAS'ın elde ettiği seçim başarısının uluslararası toplum tarafından kabul görmemesi ve Filistin-İsrail ilişkilerinin giderek bozulmasıyla başlayan Gazze Savaşı gibi olayların yanında, Filistin iç siyasetinde El-Fetih ile HAMAS'ın yaşamış olduğu gerilimler, Türkiye'nin bu dönemdeki dış politika algısı çerçevesinde, üzerine yoğun bir şekilde eğildiği ve sorunların çözümü konusunda çaba sarf ettiği gelişmeler olarak görülmüştür.

1988 Ağustos'unda yayınlanan bildiriyle ortaya çıkan HAMAS'ın seçim başarısı, politik bir figür olarak tarihsel süreç içerisinde sergilemiş olduğu kimliği ve Filistin'de var olan diğer siyasi aktörleri göz önüne almadan anlaşılabilir. Her ne kadar Filistin'de tüm aktörlerin ortak bir sorunsalı olarak İsrail'e bakış temel bir parametre olsa da, Filistin siyasetinde farklı konularda ayrışan bir yapının varlığı görülmektedir. Bununla birlikte,

Filistin’de var olan siyasi aktörlerin, 1. Dünya Savaşı’ndan sonra Yahudilerin yoğun biçimde Filistin’e göç etmesiyle, İsrail’in kuruluşu ve yayılmacı bir politikayı takip etmesi, bu aktörlerin bu duruma dair bir direniş ekseninde ortaya çıkmalarına sebep olmuştur (Cleveland 2004: 266).

1964 yılında Filistin Kurtuluş Örgütü’nün kurulması söz konusu direniş amaç edinen birçok Filistinli grubun askeri direniş, bağımsızlığa giden yolda birincil yöntem olarak belirleyerek tek çatı altında toplanmasını sağlamışsa da, bu direniş gruplarının yöntemlerinin türdeş hale geldiği manasını taşımamıştır (Shemesh 1984: 107). Bununla birlikte Filistin siyasetinde bazı direniş gruplarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu gruplardan biri olarak, Kuveyt’te 1958 yılında Yaser Arafat ve arkadaşları tarafından kurulduğu ileri sürülen El-Fetih, seküler, milliyetçi, askeri direniş öncelikli strateji olarak benimseyen ve bağımsızlık yanlısı çizgisiyle diğer gruplardan ayrılarak Filistin direnişinin en önemli aktörü haline gelmiştir. Örgüt İslami bir öğretiyi referans almadığını ve demokratik bir Filistin devleti kurmayı amaçladığını belirtirken, Arap vurgusu ön plana çıkarılmıştır. Kuruluş bildirgesinin amaç kısmında El-Fetih, din ve etnik ayırım gözetmeksizin tüm Filistinlilerin eşit haklara sahip olacağı bağımsız demokratik bir devlet kurmayı hedeflediği ve İslamcı partilerin aksine referans noktası olarak milliyetçiliği esas aldığı görülmektedir (Bölme ve Ulutaş 2012: 11).

Filistin mücadelesinde, İsrail’e karşı silahlı mücadelenin verilmesi kararı olarak ve daha sonrasında gerçekleştirdiği hareketlerle yükselişini hızlandıran El-Fetih, lideri Arafat’ın 1969’da FKÖ liderliğine gelmesiyle de bu çatı altında en büyük örgüt konumuna ulaşmıştır. 1970’de konuşlandığı Ürdün’ün, örgütün İsrail’e gerçekleştirdiği saldırıların kendisine zarar verdiğini gerekçe göstererek, El-Fetih kamplarını ülkeden çıkarmaya karar vermesiyle karargahını Lübnan’a taşıyan El-Fetih, İsrail’in Lübnan saldırısından sonra bu sefer Tunus’a yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu durum Aralık 1987’de başlayan İntifada Hareketi’nde, El-Fetih’in Filistin’den uzaklaşması nedeniyle, farklı fraksiyonların etkinliğinin artmaya başlamasına sebep olmuştur (Özkoç 2009: 173).

Böylelikle El-Fetih'in siyaset stratejisinde değişiklik baş göstermiştir. Barış yanlısı bir tutum izleyerek meşruiyetini korumaya çalışan El-Fetih, BM Güvenlik Konseyi'nin İsrail'in varlığını bildiren 242 sayılı kararını ve İsrail'in var olma hakkını reddederken, 1988'de bu kararı tasdik ederek İsrail'in 1967 sınırlarına dönmesiyle, Filistin'in tamamındansa Batı Şeria ve Gazze'den oluşan bir Filistin kurma hedefine dair siyaset izlemeye başlamıştır (Cleveland 2008: 398). 1993'te Oslo Barış Süreci sonrası kurulan Filistin Özerk Yönetimiyle siyasal bir parti haline gelen El-Fetih'in İntifada sonrası iki devletli çözümü savunan yaklaşımı uluslararası alanda desteğin artmasına sebep olurken, İsrail'e karşı tavizkar yaklaşıldığı iddialarıyla ciddi bir prestij kaybını beraberinde getirmiş ve barış sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması diğer aktörlerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur (Schanzer 2003: 30). Özellikle Arafat'ın 2004 yılında hayatını kaybetmesiyle El-Fetih'in Arafat sonrası liderlik sorununu çözmemesi, Filistin siyasetinde daha sert aktörlerin güç kazanmasına yol açmıştır.

26 Ocak 2006'da yapılan genel seçimlerde HAMAS 132 sandalyeli Filistin meclisinde 76 sandalye ile çoğunluğu yakalamıştır. HAMAS'ın bu zaferi Filistin direnişinde sergilemiş olduğu tavır ve El-Fetih'in yaşadığı güç kaybıyla doğrudan ilintilidir. Özellikle, Ariel Şaron'un 1000 kadar askerle Mescid-i Aksa'yı ziyaret etmesiyle patlak veren İkinci İntifadayla etkisini daha da arttıran HAMAS'ın, Filistin direnişinde göstermiş olduğu silahlı mücadele ve sert söylemi 2006 seçimlerinin kazanılmasında belirleyici noktalardan biri olmuştur (Bölme ve Ulutaş 2012: 51).

Ağustos 1988 yılında yayınlanan bildiriyle Şeyh Ahmet Yasin tarafından kurulan HAMAS'ın, ideolojik yapısı ve örgütlenmesi Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler'e dayanmaktadır. Uzun adı Filistin İslami Direniş Hareketi olan HAMAS, Müslüman Kardeşler'in İslam coğrafyasını etkileyen, dini eğitim, uyanış ve örgütlülük nosyonlarını ilke edinmiştir (Hüseyin 2001: 143). Bu bağlamda örgütün kurucularından olan Şeyh Ahmet Yasin ve Abdülaziz Rantisi'nin Müslüman Kardeşler üyesi olarak 1973 yılında Gazze İslam Merkezi'ni açması ve merkezin bir cami olarak kurulmasına karşın bünyesinde bir sağlık kliniği, spor salonu ve kadın çalışmaları merkezinin bulunmasıyla, zekât ve diğer yardımların toplanıp dağıtılmasını üstlenmesi, hareketin toplumsal tabana yayılmasında önemli bir etkiye sahip olmuştur (Turner 2006: 748).

Başlangıçta daha çok sosyal bir nitelik arz eden bu yapı, İntifada ile başlayan süreçte kurumsallaşmaya başlamış ve özellikle de İntifada sürecinde sergilemiş olduğu tavırla Filistin direnişinde önemli bir aktör konumuna yükselmiştir. 18 Ağustos 1988'de kuruluş misakını yayımlayan HAMAS, barışçıl çözümlerin reddedildiği, Müslüman Kardeşler ile var olan ilişkinin altının çizildiği, FKÖ'nün "baba, kardeş ve akraba" olarak nitelendiği ve Müslümanlık ve Filistinlilik vurgusunun öne çıktığı bir kimlikle, İsrail'e karşı askeri ve sivil direnişin öncü unsurlarından biri olmuştur (HAMAS Charter, <http://www.palestinecenter.org/cpap/documents/charter.html>, 19 Temmuz 2017'de erişildi).

1986 yılından itibaren askeri direniş mücadelesi başlatmak için çalışmalar yürüten HAMAS, 1991 yılında tüm askeri birliklerini Filistin tarihindeki ilk silahlı direniş lideri olarak görülen İzzettin El Kassam Tugayları adı altında birleştirilmiştir (Alqassam, <http://www.qassam.ps/aboutus.html>, 19 Temmuz 2017'de erişilmiştir). Mücadele tarzının değişmesiyle birlikte İsrail'in de HAMAS'a yönelik tutumu değişmeye başlamıştır. 1989'da HAMAS lideri Şeyh Ahmet Yasin tutuklanmış ve ömür boyu hapse mahkûm edilmişken, pek çok yönetici ve örgüt üyesi Lübnan'a sürgün edilmiştir. Burada Hizbullah ile kurdukları ilişkilerle, HAMAS üyelerinin İsrail aleyhindeki propagandalarının İsrail imajında yarattığı deformasyon, İsrail hükümetinin geri dönüş hakkını tanınmasına sebep olmuş ve HAMAS'ın başarısı olarak algılanarak El-Fetih'e karşı da görece üstünlük kurmasına yol açmıştır (Turner 2006: 750).

İslami bir temeli esas alan HAMAS, İsrail ile uzlaşılmasına kesinlikle karşı çıkmış ve Kudüs merkezli bir Filistin devletinin kurulması için mücadele edilmesi gerektiği düşüncesinde olmuştur. FKÖ'nün başlangıçta bağımsız bir Filistin devleti kurulması yönündeki düşüncesinin, uluslararası gelişmeler ve Oslo Süreci sonrasında barışçıl ve iki devletli çözümü desteklemeye dönüşmesi, kayda değer bir ilerlemenin de sağlanamamasıyla birleşince HAMAS'a olan toplumsal destek artmıştır (Akbarzadeh 2006: 203). Özellikle Oslo sürecinin çökmesiyle FKÖ'nün toplumsal algısı giderek zayıflarken, HAMAS hem sosyal programları hem de İsrail'e karşı giriştiği askeri mücadele ile Filistinliler arasındaki konumunu güçlendirmiştir.

İsrail'in HAMAS'ın yönetici kadrosuna yönelik olarak gerçekleştirdiği suikastlar popülaritesinin artmasına neden olan bir diğer faktördür. Geçirdiği bir kaza sonucu felç olan ve hayatını tekerlekli sandalyeye mahkum geçiren Şeyh Ahmet Yasin'in Mart 2004'te, Yasin'den sonra HAMAS liderliğine getirilen Abdülaziz Rantisi'nin Mayıs 2004'te İsrail saldırıları sonucu öldürülmesi, HAMAS'ın İsrail'e karşı gerçekleştirdiği saldırılarda güç kaybına uğramasına yol açmamış, aksine FKÖ'nün askeri mücadele sahnesinde etkisini yitirdiği bir dönemde HAMAS'ın boşluğu tek başına doldurmasıyla Gazze dışında Batı Şeria'da büyük bir desteği almasına imkan tanımıştır (Ayhan 2009: 114).

2004 yılında Yaser Arafat'ın ölümü, El-Fetih'te bir liderlik sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yolsuzluk söylentilerinin yanında, askeri direnişe olan inancın büyüdüğü bir noktada lider kadrosunun barıştan dem vurması, El-Fetih'in halk nezdindeki itibarını düşürmüştür. Gazze'yi örgütün direniş üssü olarak kullanan HAMAS, gerçekleştirdiği saldırılarla da İsrail'in Gazze üzerinde bir etki kurmasını engellemiştir. El-Fetih'in liderlik ve yolsuzluk sarmalında sürüklendiği noktada HAMAS'ın bu durumu, onun yükselişine neden olmuştur (Akbarzadeh 2006: 201).

HAMAS kurulduktan kısa bir süre sonra başta İsrail olmak üzere, ABD, AB, Kanada ve Avusturalya tarafından terörist örgütler listesine alınmışken, Ürdün örgütün tüm faaliyetlerini yasaklamıştır (Turner 2006: 748). Batı dünyası tarafından böylesi bir algıya sahip olan örgüt, Oslo süreci kapsamında düzenlenen 1996 seçimlerini boykot etmiş, ancak 2004 yılında bu tutumundan vazgeçerek 2005 yılındaki hem yerel hem de genel seçimlere katılacağını açıklamıştır. Ocak ayında yapılmış olan parlamento seçimlerinden hemen önce HAMAS, kuruluş bildirgesinde İsrail tarafından işgal edilmiş olan toprakların tamamen kurtarılmasını amaç edindiğini söylemişse de, İsrail'in yok edilmesi biçiminde algılanan bu maddeyi kuruluş bildirgesinden çıkarmıştır. 1967 öncesi statükonun kabul edilmesi manasına gelen bu tavır, İsrail ile bir arada yaşayabilecek Batı Şeria, Gazze ve Kudüs'ün özgürleştirilmesi anlamında bir Filistin devletini kabul manasını taşımıştır (Akbarzadeh 2006: 204).

Arafat sonrası Filistin Özerk Yönetimi'nin Başkanı olan Mahmut Abbas, HAMAS'ın siyasi sürece katılımını ılımlılaştıracığı ve barış sürecine katılımını sağlayacağı düşüncesi içinde desteklerken, HAMAS'da Abbas yönetimine karşı muhalefet etmeme tavrı içinde olmuş ve 2005 yılında dört aşamalı şekilde gerçekleştirilen yerel seçimlerde HAMAS'ın beklenemedik zaferi gerçekleşmiştir. El-Fetih'in kalesi olarak görülen Ramallah'ta bile kazanılan zafer, HAMAS'ı Ocak 2006'da yapılacak seçimler konusunda daha da iyimser bir hale sokmuştur (Central Elections Commission- Palestine Local Election: <http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/resultsFourth.pdf>, http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/results_election2004-2005.pdf, <http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/resultsSecond.pdf>, <http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/resultsThird.pdf>, 20 Temmuz 2017'de erişildi).

Bu şartlar altında gerçekleştirilen 26 Ocak 2006 Filistin Yasama Meclisi seçimlerinde, El-Fetih'in 45 sandalye kazandığı noktada HAMAS 74 sandalye kazanarak zafer ilan etmiştir. Katılımın %77 oranında olduğu seçimlerde bağımsız gözlemciler, seçimlerin adil ve serbest bir ortamda gerçekleştiğini açıklamışlardır (Central Elections Commission- Palestine Legislative Elections 2006: <http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/The%20final%20distribution%20of%20PLC%20seats.pdf>, 20 Temmuz 2017'de erişildi).

Bu durum, İsrail başta olmak üzere, ABD ve Batı dünyasının beklemediği ve pek de hoşuna gitmeyen bir gelişme olarak yorumlanmıştır. İsrail yönetimi terörist bir örgüt olarak gördükleri HAMAS'ı tanımayacaklarını ve herhangi bir şekilde görüşme yapmayacaklarını söylerken, ABD Başkanı Bush ise, bir ülkenin yok edilmesini savunan birinin aynı zamanda barışın ortağı olamayacağını ve bu sebeple de HAMAS'ın terörizmden vazgeçmeyene kadar hiçbir şekilde muhatap alınmayacağını belirtmiştir (Filistin'de Hamas Zaferi: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060126_hamas_lead.shtml, 20 Temmuz 2017'de erişildi). BM, ABD, AB ve Rusya'dan oluşan Ortadoğu Dörtlüsü Filistin'de yapılan seçimlere dair yaptığı açıklamada, seçimlerin serbest, adil ve güvenli bir ortamda gerçekleştiği kabul edilmiş, kurulacak Filistin kabinesinin İsrail'in varlığını tanımayan, açıkça şiddetten ve terörizmden vazgeçmeyen üyelerin olmaması gerektiği belirtmiş ve kurulacak hükümetin bu şartları

sağlayana kadar siyasi ve ekonomik desteğin sağlanmaması üzerinde hemfikir olunduğu ifade edilmiştir (De Soto 2007: 17).

Filistin’de gerçekleştirilen Yasama Meclisi seçimlerine ilişkin Türkiye Dış İşleri Bakanlığı tarafından yapılan ilk açıklamada, Türk temsilcilerin seçim sırasında üstlendiği görevlerden bahsedildikten sonra,

“Yol haritası barış planı çerçevesinde Ortadoğu Barış Sürecinin canlandırılması yolunda önemli bir aşama olarak değerlendirmekte olduğumuz söz konusu seçimlerin sonuçlarının, bölgemizi ilgili BM kararları doğrultusunda adil, kapsamlı ve kalıcı barış ve istikrar tesis edilmesi hedefine yaklaştırmasını temenni ediyoruz” (25 Ocak 2006 Tarihinde Düzenlenen Filistin Ulusal Yönetimi Yasama Konseyi Seçimleri Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 11 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_11---26-ocak-2006_-25-ocak-2006-tarihinde-duzenlenen-filistin-ulusal-yonetimi-yasama-konseyi-seci-mleri-hk_.tr.mfa, 20 Temmuz 2017’de erişildi) ifadelerine yer verilmiştir.

Türkiye’nin HAMAS’ın seçim zaferine dair yaklaşımı, demokratik mekanizmaların işleme açısından duyulan sevincin bir ifadesi olarak yansımışken, aynı şekilde HAMAS’ın seçimi kazanmasından dolayı herhangi bir olumsuz yaklaşım ve söylem söz konusu olmamıştır. Demokratik mekanizmaların önemi konusunda Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül’ün Filistin Yasama Meclisi’nde yaptığı konuşmada:

“Demokratik mekanizmaların güçlendirmiş, yargı alanında reformları tamamlamış, kamu harcamalarında saydamlığa kavuşmuş, yolsuzluk ile sonuna kadar mücadele etmiş bir Filistin’in barış sürecinde ve kendi iç siyasi yapılanmasında çok güçlü bir konuma sahip olacağına inanıyorum. Filistin halkının seçkin yetenekleriyle bu misyonu yerine getireceğine ve herkese örnek olacağına inanıyorum. Zira, demokrasi ve reformlar Filistin yönetiminin “yumuşak gücü”nü oluşturacak, uluslararası kamuoyunu haklı ve meşru davası konusunda etkili bir şekilde mobilize edebilecektir” (Gül 2007: 469), ifadeleriyle işaret ederken, Başbakan Erdoğan:

“Hoşunuza gitse de gitmese de HAMAS Filistin’de seçimlerin galibidir. Bu seçim sonuçlarına karşı önyargılı davranmak demokrasiye zarar verir. İsrail ve HAMAS birbirlerini tanımalıdır” (BYEGM Ayın Tarihi: 28 Ocak 2006, <http://ayintarihi.com/>, 20 Temmuz 2017’de erişildi), sözleriyle bu konuya verilen önemi ifade etmiştir.

Türkiye, HAMAS’ın seçimi kazanmasını Filistin halkının iradesinin sandığa yansması olarak okunması gerektiğini düşünen söylemlerin yanında, HAMAS’ın siyasi bir aktör olarak kabul edilerek, terör örgütü safına koymadan ilişki kurulabilir bir unsur olarak görmüştür. Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan’ın 2 Şubat 2006’da gerçekleştirdiği haftalık olağan basın toplantısındaki:

“Türkiye barış sürecinin aksamadan yürümesi konusunda her fırsatta önemli katkılarda bulunmuştur. HAMAS’ın son olarak yapılan demokratik çerçevedeki seçimlerde, belirli bir çoğunluğu sağladığı malumdur. Biz barış sürecinin bu gelişme ile aksamamasının gerektiğini düşünüyoruz. HAMAS’a bir fırsat verilmesi gerektiği düşüncesindeyiz. Diğer taraftan İsrail tarafına da önyargılı hareket edilmemesi ve barış sürecinin aksamadan devamına yardımcı olunması şeklinde telkinlerimiz olmaktadır” (Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan’ın 2 Şubat 2006’da Gerçekleştirdiği Haftalık Olağan Basın Toplantısı: http://www.mfa.gov.tr/2-subat-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa, 20 Temmuz 2017’de erişildi), ifadelerinin yanında Gül,

“Filistin halkı iradesini bu şekilde ortaya koydu. Buna saygı göstermek gerekir. Şüphesiz ki şimdi Filistin halkının temsilcileri kim olursa olsun, herkesin demokratik bir şekilde hareket etmesi gerekiyor” (BYEGM Ayın Tarihi: 15 Şubat 2006, <http://ayintarihi.com/>, 20 Temmuz 2017’de erişildi), beyanatıyla Türkiye’nin HAMAS konusunda uluslararası kamuoyu ve aktörlerin bakışından farklı konumda olduğuna işaret etmiştir.

HAMAS liderlerinden Halid Meşal’in 16 Şubat 2006’da gerçekleştirdiği Türkiye ziyareti, bu anlayışın bir yansıması olarak okunabilir. HAMAS’ın karar mercii olarak görülen Siyasi Büro’nun lideri olan Meşal, Ankara’ya bir heyetle ziyarette bulunmuş, AK

Parti Genel Merkezi'nde Abdullah Gül ve parti yetkilileriyle istişareler gerçekleştirmiştir. Bu konuyla ilgili olarak Dış İşleri Bakanlığı'nın basın açıklamasında:

“HAMAS Siyasi Büro Başkanı Halid Meşal ve beraberindeki heyet ülkemize gelmek için talepte bulunmuştur. Ülkemizin bölgede üstlendiği yapıcı rol çerçevesinde, Filistin Yasama seçimlerinden galip çıkmış bir grubun temsilcileri olarak heyetin gelişine izin verilmiştir. Bu vesileyle, kendilerine doğrudan telkinde bulunmak fırsatı bulunmuştur. Türkiye olarak, bulunduğumuz geçiş döneminde, Ortadoğu Barış Sürecini ileriye götürecek gelişmelere katkıda bulunmayı bölgesel sorumluluğumuzun parçası olarak görmekteyiz. Görüşmelerde, HAMAS heyetine uluslararası toplumun beklentileri ve yeni Filistin Yasama Konseyi ve Hükümetinin Filistin halkına karşı sorumlulukları hatırlatılmış, akılcı, gerçekçi ve esnek bir tutum benimsenmesinin önemi vurgulanmıştır. HAMAS heyeti bu telkinlerimizi yararlı bulduğunu ve dikkate alacaklarını belirtmiştir” (HAMAS Heyetinin Ziyareti Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 25 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_25---16-subat-2006_-hamas-heyetinin-ziyareti-hk_.tr.mfa, 20 Temmuz 2017’de erişildi) ifadelerine yer verilmiştir.

Meşal’in Ankara ziyareti, AK Parti hükümetinin HAMAS’ı demokratik mekanizmanın ortaya çıkardığı bir temsilci olarak görmesinin yanında, Filistin sorununa müdahil olma konusundaki tavrıyla da ilgili bir içeriğe sahip olmuştur. Resmî açıklamaların hemen hepsinde öne çıkan Filistin halkının özgür tercihi olduğu vurgusunun yanında, müzakere sürecinin barış sürecine yönelik katkı sağlayacağı düşüncesidir. HAMAS’a silah bırakılması, söylem ve duruşunu yumuşatması yönünde verilen mesajlar söz konusu barış ve istikrar ortamına yapılan vurguyu gösterdiği gibi, Türkiye’nin bu dönemde öne çıkan dış politikada tüm aktörlerle görüşme ve süreçlere aktif olarak katılım düşüncesine de işaret etmektedir. Aras’a göre, Filistin siyasetinde yaşanan değişimlerle merkezi bir konuma gelen Batı ile bazı devletlerin terör örgütü listesine aldığı bir aktörle doğrudan görüşülmesi, Türkiye’nin Filistin sorununa Batı’yı karşısına alacak biçimde ilk defa bu derece özlü biçimde müdahil olma manasını taşımıştır (Aras 2009: 6).

Nitekim gerçekleşen görüşme sonrası İsrail Başbakanlık Sözcü Ranaan Gissinde, Meşal'in Türkiye ziyaretinin İsrail ile Türkiye ilişkilerini sarsacak büyük bir hata olduğunu belirtmişken (BYEGM Ayın Tarihi 16 Şubat 2006 <http://ayintarihi.com/>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir), İsrail Dış İşleri Bakanı Tzipi Livni, HAMAS yetkililerinin Ankara ziyaretini eleştirerek, ziyaretin uluslararası toplumun terör örgütünü tecrit etme çabalarına zarar verdiğini söylemiştir (HAMAS'tan Ankara'ya Sürpriz Ziyaret, <http://www.dw.com/tr/hamastan-ankaraya-s%C3%BCrpriz-ziyaret/a-2522398>, 20 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye'nin bu hamlesi Ortadoğu denkleminde Filistin meselesi gibi önemli bir konuda etkin olarak var olabilme amacını içerse de, dengeleri korumayı da hedeflemiştir. Bir kere ziyaret resmi kanallar vasıtasıyla yapılmamıştır. Erdoğan gelen heyetle görüşmemiş ve ziyaret resmi kurum çatısı altında da gerçekleşmemiştir. Yine Türkiye esas amacının barış sürecine katkı sağlamak olduğunu ifade etmiş ve HAMAS'a da bu konudaki nasihatlerin iletildiğini ifade etmiştir. Filistin meselesinde aktif olma ve HAMAS'ı seçilmiş bir parti olarak gören bir yaklaşım var olsa da, İsrail ve Batı'nın tepkisini almaktan da çekinildiği ve ziyaretinin niteliğinin bu çekincelerden de etkilendiği söylenebilir.

Filistin meselesi tüm İslam dünyasını ilgilendiren bir konu olsa da, özellikle yükselen bir güç olan HAMAS'ın İran etkisinde kaldığı iddiaları söz konusudur. İran'ın Lübnan'da Hizbullah ve Filistin'de HAMAS üzerinde var olan etkisiyle, Irak'ta işgal sonrası siyasi denklemindeki etkisini üst üste koyduğumuzda (Çandar 2009: <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/derdimiz-hamas-mi-filistin-halki-mi-915688/>, 20 Temmuz 2017'de erişildi), bölgesel bazda etki alanının genişliği Türkiye'yi hamle yapmaya zorlamıştır. Türkiye bir yandan HAMAS'a meşru zeminde kalınması, terör eylemlerine dönüş yapılmaması, İsrail'i tanımamanın gerçekçi bir politika olmadığı ve bu yüzden adil bir barışın karşılıklı müzakerelerden geçtiği şeklindeki telkinlerde bulunurken, diğer yandan HAMAS'ı İran etkisinden uzaklaştırma amacı içinde hareket etmiştir (Zengin 2010: 274). Zengin aktardığı, Mehmet Ali Birand röportajında Amerikan Dış İşleri Bakanı Hilary Clinton, HAMAS'ı İran'dan uzaklaştıracak ve onu her daha

barışçıl bir tutuma yöneltecek her türlü etkiyi “faydalı” olarak gördüklerini ifade etmiştir (Zengin 2010: 275).

Neorealizm için uluslararası sistem bir dengeleme sistemidir ve devletlerin nihai amacı daha çok güçlü olmak değil, sistem içinde kendi konumlarını korumaktır (Waltz 2015: 158-159). Dengeleme siyaseti ile birlikte daha kuvvetli veya yükselen bir güce karşı koyarak riskleri azaltmak mümkün olabilmektedir (Donnelly 2012: 57). Bu bağlamda, Türkiye'nin teorik zemine uygun biçimde İran'ın bölge siyasetinde var olan etkisini dengeleme amacı içinde olduğu söylenebilir.

HAMAS'ın Ankara ziyareti ve akabinde gelişen Türkiye-HAMAS yakınlaşması, AK Parti iktidarının var olan sorunların tüm taraflarıyla diyalog kurma ve hiçbir aktörü dışlamama anlayışının yansıması olarak, özellikle Filistin'de daha sonra ortaya çıkan sorunlarda sergilediği role de yardımcı olmuştur.

HAMAS seçimi kazanmış olsa da, uluslararası kamuoyunun kendisine bakışı ve ekonomik olarak sıkıntı içinde bulunan Filistin'in ancak ekonomik yardımlarla ayakta kaldığı noktada yardımların birer birer kesilmesiyle, hükümeti kurma konusunda işbirliği yoluna gitmek zorunda kalmıştır. 17 Mart 2007'de, uluslararası baskıyı azaltmak ve iç çatışmaları sona erdirmek için El-Fetih ile gerçekleştirilen görüşmelerden sonra bir uzlaşma hükümeti kurulmuştur (Bölme ve Ulutaş 2012: 20). Ancak İsmail Haniye Başbakanlığında kurulan bu hükümetin ömrü Mahmut Abbas'ın çatışmaların ve iç karışıklıkların geçmediği iddialarıyla 18 Haziran 2007'de feshetmesiyle kısa sürmüştür. Abbas olağanüstü hâl ilan etmiş ve HAMAS'a bağlı silahlı grupları yasa dışı olarak nitelmiş ve başbakanlığa da ABD ile iyi ilişkiler içinde olan Salem Fayyad'ı atamıştır (http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/070618_palestinian.shtml, 20 Temmuz 2017'de erişildi). Bunun üzerine, HAMAS Gazze'ye çekilerek, El-Fetih ise Batı Şeria'da yönetimini ilan etmiş ve Filistin adeta iç karışıklıklar merkezinde bölünmüştür.

Bu durum El-Fetih ile HAMAS arasında çatışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu çatışmalar ve Türkiye'nin tüm gruplara eşit mesafede olma

politikası, bölgeye yönelik politika üretebilme konusunda uygun ortamın doğmasını sağlamıştır. Bu dönemde uygulanan dış politika pratiklerinin çatışma çözümleri konusunda sergilenmesinin bir diğer örneğini de, El-Fetih-HAMAS gerginliği oluşturmuştur. Diğer bir ifadeyle, AK Parti Ortadoğu politikası kendisini yine bir sorun ve buna yönelik izlenen yöntemlerle göstermiştir.

Türkiye, bu çatışmada taraflar arasında arabuluculuk rolü oynamak istemiştir (Türkiye El-Fetih-HAMAS Arasında Arabuluculuk Önerdi Hürriyet: <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-el-fetih-hamas-arasinda-arabuluculuk-onerdi-10595051>, 20 Temmuz 2017’de erişildi). HAMAS’la gerçekleşen Ankara ziyareti sonrası ilişkilerin giderek iyileşmesinin yanında, Filistin’e 2006 yılı için yapmayı planladığı 1 milyon dolarlık yardımı tüm taraflara eşit mesafede ve iyi ilişkiler geliştirme amacı içinde olduğunu gösterir biçimde El-Fetih’e yapması (Akdevelioğlu ve Yeşilyurt 2010: 394), arabuluculuk girişiminde bulunma konusundaki iradesine işaret etmektedir. Halihazırda Mısır’ın arabuluculuğunda görüşmeler devam etmekteydi ve El-Fetih özellikle kendisine yakın bulunduğu Mısır’ın arabuluculuğundan memnundu. HAMAS, Mısır’ın arabuluculuğundan şüpheli olsa da, Gazze’nin dünyaya açılan tek kapısı olan Sina Yarımadası nedeniyle Kahire’nin onaylamayacağı bir mekanizmayı kabul edememiştir. Mısır’ın da sahip olduğu arabuluculuk rolünü Türkiye’ye kaptırmak istememesiyle Türkiye, bu çatışmada kolaylaştırıcı olarak rol oynamıştır (Yeşilyurt 2013: 431). Bu süreçte Türk diplomatlar aktif bir biçimde, Filistin topraklarında devam etmekte olan taraflar arası çatışmaları durdurmak adına ikna edici politikalar izlemişlerdir (Aras 2009: 6).

Ancak ülkedeki çatışmalar bir iç savaşa dönüşmüş, bu durumda uluslararası kamuoyunun HAMAS’ı tecrit etme politikaları uygulamasıyla Filistin topraklarında ekonomik ve sosyal sorunların iki grup arasındaki rekabeti arttırması belirleyici olmuştur (Ayhan 2008: 31). Gazze’de HAMAS’ın hakimiyetiyle birlikte İsrail Gazze’ye yönelik ambargoyu sertleştirmiş, İsrail hava kuvvetleri hava saldırılarını sıklaştırmıştır. Söz konusu saldırılar pek çok sivilin ölümüne yol açmıştır. Bu saldırılara kısa menzilli füzelerle karşılık vermeye çalışan HAMAS, diğer yandan da uluslararası tecridi kaldırma çabası içinde olmuştur. Karşılıklı çatışmaların sürdüğü noktada Mısır’ın girişimleriyle

İsrail ile HAMAS altı aylık bir ateşkes konusunda mutabık kalmışlardır. 19 Haziran'da yürürlüğe giren ateşkesle birlikte HAMAS, Gazze'ye uygulanan ambargonun kaldırılması için zemin hazırlamayı amaçlamışken, İsrail de roket saldırılarını durdurmayı hedeflemiştir. 19 Aralık'ta tekrardan uzatılması arzulanan ateşkesin, HAMAS'ın tecridin kaldırılmamış olması ve 4 Kasım 2008'de altı HAMAS militanın hayatını kaybettiği saldırıda olduğu gibi İsrail'in silahlı saldırılara devam etmesi nedeniyle uzatılmayacağını söylemesi, Gazze'de daha sıkıntılı bir sürecin başladığının da habercisi olmuştur (Cordesman 2009: 15).

Nitekim İsrail hava kuvvetleri, "Dökme Kurşun Operasyonu" adı verilen ve 27 Aralık 2008'de başlayan saldırılarla, HAMAS'ın lider kadrosunu ortadan kaldırmayı amaçlamışsa da, sağlık, sosyal ve kültürel tesisler ile yerleşim birimlerini de ağır bir bombardımana tutmuştur. Yalnızca ilk gün gerçekleştirilen saldırılarda 279 kişi yaşamını yitirmişken, 900 kişi de yaralanmıştır. Hava saldırıları daha sonra HAMAS'ın kültürel simgelerinden olan İslam Üniversitesi, BM'ye ait okullar, hastaneler ve sivil yerleşim yerlerini de hedef almıştır (Çakmak 2011: 401). 4 Ocak ile birlikte kara harekâtına da başlayan İsrail, teröre destek veren çocuk veya kadın ayırım yapılmadan cezalandırılacağını gösterir biçimde, 17 Ocak'ta kabul edilen ateşkese kadar BM verilerine göre; 412'si çocuk olmak üzere 1300 kişinin hayatını kaybetmesine neden olmuştur. 1855'i çocuk olmak üzere, 5450 kişi yaralanmış, buldozerlerin de kullanılmasıyla 20614 yerleşim birimi kullanılmaz hale gelmiş, yakılan yerleşim birimlerinde 25 okul, 10 su deposu, 10 elektrik santrali de bulunurken, ekili alanların da %80'i tahrip edilmiştir (United Nations Report of the United Nations Fact-Finding Mission of the Gaza Conflict 2009: 90-91).

Türkiye İsrail'in başlatmış olduğu Dökme Kurşun Operasyonu'nu sert bir biçimde eleştirmiştir. Başbakan Erdoğan, saldırıların başlamasıyla yaptığı açıklamada, BM'yi ve uluslararası kamuoyunu İsrail saldırıları karşısında göreve çağırmış ve bir "açık hava hapishanesi" olarak gördüğü Gazze'de insanlara karşı yapılan askeri operasyonu, barış için çaba harcanan dönemde, İsrail'in barışa indirdiği bir darbe olarak nitelemiştir (BYEGM Ayın Tarihi 27 Aralık 2008: <http://ayintarihi.com>, 21 Temmuz 2017'de erişildi). Aynı tarihte, Dış İşleri Bakanlığı'nın basın açıklamasında:

“Gazze şeridinde yaşanan gelişmelerden derin endişe duyuyoruz. İsrail’in Gazze’ye yönelik olarak hava harekâtı sonucunda çok sayıda Filistinlinin yaşamını yitirmesini şiddetle kınıyoruz. Gazze’deki bu gelişmeler bölge istikrarını son derece olumsuz etkileyecek niteliktedir. Sivil halkın da mevcut durumdan büyük zarar görmesinden endişe edilmektedir. Harekât sonucunda çok sayıda can kaybı meydana gelmesi ve şiddet sarmasının artması ihtimali kaygı ve infiale yol açmıştır. İsrail’e askerî harekâtı derhal durdurma ve itidal çağrısında bulunuyoruz. Gazze’de yaşayan halka yönelik insani yardımların aksamadan yerine ulaştırılması, bunun sağlanması amacıyla uygulana ablukanın kaldırılması bir insani trajedi yaşanmaması bakımından elzemdir. Uluslararası toplumu bu trajediye tepkisiz kalmamaya ve acil insani yardım elini Gazze halkına uzatmaya davet ediyoruz. Türkiye çatışmaların sona erdirilmesi ve sükunetin tesis edilmesi için taraflar nezdindeki girişimlerini sürdürecektir, öte yandan ilaç ve gıda başta olmak üzere, Gazze’ye insani yardım çalışmalarını da kararlılıkla devam ettirecektir” (Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 220 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_220---27-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_.tr.mfa, 21 Temmuz 2017’de erişildi) ifadelerine yer verilirken, 28 Aralık’taki basın açıklamasındaysa, Türkiye’nin Gazze’de yaşanan olaylarla ilgili olarak yoğun bir diplomatik temas halinde bulunduğu, Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dış İşleri Bakanı’nın BM ve İKÖ genel sekreterleriyle görüşmeler gerçekleştirdiği ve olağanüstü toplantı çağrısı yapıldığı, insani yardımların artarak devam edeceği ifade edilmiştir (Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 221 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_221---28-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_.tr.mfa, 21 Temmuz 2017’de erişildi). 4 Ocak’ta İsrail’in kara harekâtını başlatması üzerine, yine Dış İşleri Bakanlığı’nın yaptığı açıklamada:

“İsrail’in uluslararası toplumun uyarılarına ve uluslararası kamuoyundaki tepkilere rağmen kara harekâtına başlamış olmasını kabul edilemez buluyor ve kınıyoruz. Gerilimi tırmandırmanın kimseye bir faydası olmayacağı açıktır. Soruna askeri yoldan bir çözüm aramak daha fazla kan ve gözyaşına yol açmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Bölge daha fazla istikrarsızlaştırılmadan, daha fazla can kaybına yol açmadan İsrail’in askeri harekâtının durdurulması, muhasemata derhal son verilmesi ve kalıcı bir ateşkese

gidilmesi için bir kere daha çağrıda bulunuyoruz” (İsrail’in Gazze’ye Kara Harekatı Başlatması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 3 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_3---4-ocak-2009_-israil_in-gazze_ye-kara-harekati-baslatma-si-hk_.tr.mfa, 21 Temmuz 2017’de erişilmiştir) ifadeleri ile olayın algılanışı betimlenirken, 16 Ocak tarihli açıklamadaysa, trajedinin tahammül sınırlarını aştığı, BM’nin konuya gerekli önemi vermesi gerektiği ve Türk diplomasi heyetinin yoğun bir mekik diplomasisi içinde taraflara uygulanabilir somut önerileri sunduğu belirtilmiştir (Gazze Şeridindeki Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 10 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_10---16-ocak-2009_-gazze-seridi_nde-gelismeler-hakkinda.tr.mfa, 21 Temmuz 2017’de erişildi).

Bu açıklamalarda öne çıkan vurgu Gazze’nin yaşadığı trajik durumdan kurtarılması için müzakere süreçlerinin açık tutulması gerektiği ile İsrail’in bölge istikrarı ve güvenliği açısından endişe verici bir tehlike haline gelmeye başladığıdır. Nitekim Türkiye’nin Gazze’ye yönelik bu operasyondan sonra İsrail ile ilişkilerinde ciddi derecede gerginliğin arttığı Davos ve Mavi Marmara gibi olaylarla da görülmektedir. Gerek Davos gerekse de Mavi Marmara’nın ortak noktası Gazze ve bu bağlamda Filistin sorunu özelinde İsrail’in saldırgan tavrı olmuştur. Ayrıca, Dökme Kurşun Operasyonu’nun Türkiye’nin arabuluculuğunda gerçekleştirilen Suriye ile İsrail arasındaki barış görüşmelerinin toplantısından hemen sonra başlamış olması, Türkiye’nin İsrail’in bölge güvenliği açısından olumsuz hareket ettiği biçimden anlaşılmıştır. Türkiye’nin iki ülke arasında arabuluculuk yaparak bölgede güven ve istikrar ortamının tesisi konusunda attığı adımların yanında İsrail’in giriştiği bu operasyonla bölge barışı açısından ne derece katkı sağladığı tartışılması zor bir tabloya işaret etmektedir.

Türkiye’nin Gazze’ye yönelik operasyon sırasında Dış İşleri Bakanlığı’nın basın açıklamalarında da görülen bir diğer tavır, dönemin dış politika retoriğinin önemli noktalarından olan ritmik diplomasi çabasıdır. Bu bağlamda Dış İşleri Bakanı Ali Babacan’ın BM Güvenlik Konseyi’nde yaptığı konuşmada:

“Gazze’deki trajedinin bölgenin bütününde son derece olumsuz etkileri olabilecektir. İstikrar ve sürdürülebilir barışa yönelik çabalar esasen şimdiden önemli

darbe almıştır. Bütün bu unsurları ve yüzyüze kalabileceğimiz zorlu koşulları dikkate alarak, tüm tarafları itidale ve sorumluluk içinde hareket etmeye çağırıyoruz. Kimsenin bu tehlikeli senaryodan kazanabileceği bir şey bulunmamaktadır. Türkiye bu anlayış çerçevesinde, bölgeye istikrar, güvenlik ve barış getirilmesine yardımcı olacak hareket tarzının benimsenmesine yönelik faal diplomasi çabaları sürdürmektedir” (Dış İşleri Bakanı Ali Babacan’ın BM Güvenlik Konseyi Toplantısında Yaptığı Konuşma 2009: http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-bm-guvenlik-konseyi-toplantısında-yaptigi-konusma_-new-york_-6-ocak-2009.tr.mfa, 21 Temmuz 2017’de erişildi), kullanmış olduğu ifadeler, sağlanan ateşkes de Türkiye’nin rolünü gösterir niteliktedir. Türkiye’nin HAMAS üzerinde sahip olduğu etkiyi kullanarak, ateşkes görüşmelerinde ikna edici biçimde önemli katkı sağladığı düşünülmektedir. Görüşmeler sırasında Dış İşleri Bakanlığı’nın Ortadoğu’dan sorumlu müsteşar yardımcısı Feridun Sinirlioğlu’nun Tel-Aviv’de, Ahmet Davutoğlu, Hakan Fidan ve Ömer Orhon’un Şam ve Kahire’de gerçekleştirdikleri mekik diplomasisiyle ateşkesin gerçekleştiğini iddia edenler bulunmaktadır (Zengin 2010: 276). Hatta HAMAS’ın Türkiye’nin talebiyle ateşkes ilan ettiğini yazan haberler de bulunmaktadır (HAMAS Türkiye’nin Talebiyle Ateşkes İlan Etti:<http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/01/19/hamas.turkiyenin.talebiyle.ateskes.ilan.etti/509564.0/index.html>, 21 Temmuz 2017’de erişildi).

Türkiye’nin Filistin’deki bu duruma karşı sergilemiş olduğu tavır doğrudan İsrail ile ilişkilerin bozulmasına da yol açmıştır. Davos’ta Dünya Ekonomik Forumu’nun toplantısı sırasında Türkiye Başbakanı Erdoğan ile İsrail Cumhurbaşkanı Perez’in yaşamış olduğu tartışmanın odak noktası Gazze’de yaşanan olaylar olmuştur. Bu tartışma İsrail ile problemlerin artmasına yol açsa da, arından gerçekleşen Mavi Marmara saldırısı ile birlikte Türkiye’nin bölgede değişen imajına katkı sağladığı söylenebilir. Bu bağlamda Mavi Marmara saldırısı, Türkiye’nin Gazze’ye yönelik politikasının temel taşlarından olan ablukanın kaldırılması ve insani yardımın her koşulda sağlanması düşüncesinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Gazze tecridine karşı, insani yardım taşıyan Mavi Marmara gemisinin İsrail silahlı kuvvetlerince uluslararası sularda basılması ve gemide bulunan gönüllülerin öldürülmesi, Türkiye’nin Filistin politikasının İsrail ile olan ilişkilerini etkileme bakımından kuvvetli bir örnek olaydır. Bu gelişme sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri ciddi düzeyde bozulmuş ve müzakereler en alt seviyede seyretmiştir.

Aras'a göre: Filistin sorunu Türk Dış Politikasında merkezi bir yer işgal etmişse de, yeni dış politika anlayışının bu dönemde uygulama çabası görülen önemli bir örneğini teşkil eder (Aras 2009: 4). AK Parti dış politika anlayışının bölgede güvenlik ve istikrar getirme amacını yansıtır biçimde, çok taraflı ve barış vizyonu içinde olduğu söylenebilir. Türkiye, HAMAS'ın yükselişinin Filistin siyasetinin demokratik bir sonucu olduğunu temel söylem haline getirip, HAMAS'ın terörden uzak durmasını her fırsatta salık vererek, sonraki süreçte ve müzakere sürecindeki etkisiyle doğru bir hamle yaptığını görmüştür. HAMAS'ın Ankara ziyaretinden bir hafta sonra Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin ile görüşmesi, Türkiye'nin bölge siyasetinde etkin olma çabasını doğrulayan bir gelişme olmuştur. HAMAS'ın sürekli telkinlerle İran etkisinden kurtarılması çabası hem bölgede İran'ın artan nüfuzunun kırılması çabasını hem de Filistin gibi Müslüman dünya için önem arz eden bir konuda Türkiye'nin etkisini gösterme amacını içermiştir. Nitekim Türkiye'nin HAMAS'la iyi ilişkileri olması ve Gazze gibi bir insanlık sorununda, barış ve müzakere kültürünü öne çıkarması, Türkiye'nin bölgedeki imajını olumlu etkileyen bir gelişme olmuştur. Aynı derecede İsrail'in sergilemiş olduğu tavırla birlikte Türkiye ile ilişkilerin gerilmesi de belirleyici noktalardan biridir. Türkiye'nin Filistin'de HAMAS'ı ılımlılaştırma çabası ve barış ve güvenlik konusunda yaptığı vurgu, Irak'ta Sünniler ile Şiiiler arasındaki tavrı, Lübnan'ın istikrarı konusundaki çabası ve İsrail-Suriye arasındaki arabuluculuğu rollerini pekiştiren bir tutum olmuştur.

3.1.2.4. Lübnan'da İstikrar Arayışları ve Gelişen Türkiye-Lübnan İlişkileri

Lübnan, dinsel ve mezhepsel heterojenliği günümüze taşıyan ender ülkelerden biri olarak, AK Parti dönemi Türk dış politikasında kademeli olarak geliştirilen ilişkilerle ve özellikle çatışma çözümleri ekseninde önemli bir yer arz etmektedir. 18 ayrı mezhebin anayasal olarak tanındığı, nüfusu ve kapladığı alan fazla olmasa da, coğrafi konumu, karmaşık iç yapısı ve bu yapısından kaynaklı dış unsurların etkisi Lübnan'ın Ortadoğu'nun bir prototipi olarak anılmasına sebep olmuştur. Ortadoğu'daki tüm etnik, dini ve mezhepsel unsurları bünyesinde barındıran Lübnan, aynı zamanda Ortadoğu'yu etnik, mezhepsel ayrımlar üzerinden şekillendirme operasyonunda bir laboratuvar

vazifesi görmüştür. Lübnan'ın barış ve istikrarın sağlanması Ortadoğu'nun tümü için hayati bir anlam ifade ederken, Ortadoğu'da yaşanan herhangi bir gelişmenin de, Lübnan'ı etkilememesini beklemek iyimser bir bakış açısıdır (Salem 2006: 22).

Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmeye başlamasıyla Batılı devletlerin daha fazla boy gösterdiği Ortadoğu arenasında Lübnan, 1943 yılında kabul edilen Milli Pakt olarak anılan antlaşmaya kadar Fransız mandası şeklinde varlığını sürdürmüşken (Cleveland 2008: 256), ülkenin kurucu belgesi olarak tanımlanan bu Pakt siyasi görevlerin mezhepler arasında nüfuslarıyla orantılı olarak paylaşılması esasına göre oluşturulmuştur. Buna göre, cumhurbaşkanı Hıristiyan Maruni, meclis başkanı Şii ve başbakanın Sünni olması ve hükümetin 6 Hıristiyan 5 Müslüman temelinde paylaşılması kararlaştırılmıştır (Lübnan Ulusal Paktı: <http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/national-pact-lebanon>, 25 Temmuz 2017'de erişildi).

1967'de Arap dünyası ile İsrail arasında gerçekleşen savaştan sonra, artan Filistinli nüfusuna paralel olarak Müslüman oranının yükselişi demografik yapının değişmesine yol açmış ve 1975'te başlayan Lübnan iç savaşına sebep olmuştur. 1982'de İsrail, Lübnan'da bulunan FKÖ'yü Lübnan'dan çıkarmak için Galile Operasyonu adını verdiği operasyonla Lübnan'ı işgal etmiştir (Mansfield 2012: 440). Suriye'de 1976 yılında "Arap Caydırıcı Gücü" adını verdiği askerleriyle Lübnan'a girmiştir (Orhan 2010: 9). İç savaş taraflar arasında 1989 yılında imzalanan Taif Antlaşmasıyla sona ermiştir. Buna göre, Meclis'te Müslüman ve Hıristiyanlar eşit sayıda temsil hakkına kavuşsa da, bu antlaşma Suriye'nin Lübnan üzerinde müdahale sonrası sahip olduğu etkiyi tescilleyen bir gelişme olmuştur (Taif Antlaşması İçin: https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/Lebanon/the_tauf_agreement_english_version_.pdf, 26 Temmuz 2017'de erişildi). Nitekim, Suriye'nin 1991 yılında Lübnan'la yaptığı Kardeşlik ve İşbirliği Antlaşması Lübnan üzerinde koruyucu olarak denetimini daha da arttırmıştır (Turan 2003: 388).

Türkiye'nin 2000'lere kadar Lübnan ile yakın bir ilişkinin varlığından söz etmek güçtür. Lübnan'ın yaşamış olduğu iç savaşlar ve gerçekleşen dış müdahaleler ile bölgede

yaşanan istikrarsızlık ilişkilerin gelişimini olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte, Nisan 2004'te Lübnan Dış İşleri Bakanı Jean Obeid'in 21 yıl sonra dış işleri bakanları düzeyinde gerçekleştirdiği ziyaretten sonra, Mayıs 2004'te Başbakan Hariri'nin Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret ile ilişkilerin ivme kazandığı görülmektedir (Türkiye-Lübnan Siyasi İlişkileri: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-lubnan-siyasi_iliskileri.tr.mfa, 26 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye'nin Kıbrıs'ta çözüm için ortaya çıkan BM Genel Sekreteri Annan'ın sunmuş olduğu plana evet denmesi yönündeki politikasıyla birlikte, Kıbrıs'ta izlemiş olduğu siyasetin İstanbul ziyareti sırasında gerçekleştirdiği basın toplantısında Hariri tarafından olumlu karşılanması ve Türk tarafının dünyaya yapıcı kimliğini gösterdiğini belirtmesiyle, KKTC'nin tanınması konusunu Arap ülkeleriyle istişare ederek gerekli adımın Lübnan tarafından atılacak olduğunu söylemesi (BYEGM Ayın Tarihi 13 Mayıs 2004: <http://ayintarihi.com/>, 26 Temmuz 2017'de erişildi), ilişkilerin gidişatını gösteren durumlardan olmuştur.

Zira Kıbrıs, Lübnan'a gerçekleştirilen müdahalelerde ve Lübnan'a alternatif bir nokta olarak öne çıkarılma gayretlerinde önemli bir unsur olarak görülmüş, kullanılmıştır. ABD başta olmak üzere, uluslararası askeri güçlerin Lübnan'da gerçekleşen karışıklıklarda giriştikleri müdahalelerde üs olarak kullandıkları Kıbrıs (Uzgel 2010, 60), aynı zamanda Lübnan'ın yaşamış olduğu iç karışıklıklarda alternatif bir ticaret merkezi olarak lanse edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Lübnan'ın Kıbrıs Rum Kesimi ile iyi ilişkilerinin olduğu göz önüne alındığında (Fırat 2010: 120), Hariri'nin bu çıkışı olumlu bir atmosfer yaratmıştır.

Türkiye ile Lübnan arasındaki zayıf ilişkilerin belirli bir seviyeye gelmesinde bazı gelişmeler etkili olmuştur. Lübnan uzun yıllar işgal ve vesayet altında yaşamış bir ülkedir. Suriye ve İsrail'in Lübnan üzerinde etkinliği başka ülkelerin Lübnan'la ilişki kuramamalarında önemli bir etken olmuştur. Özellikle Suriye'nin etkinliği göz önüne alındığında Lübnan ile ilişki kurmak, Suriye ile ilişki kurmak gibi telakki edilmiştir. Türkiye'nin Adana Mutabakatı ile başlayan süreçte Suriye ile ilişkilerini belirli bir seviyeye getirmesine paralel Lübnan'ın da ilişki geliştirilebilir bir saha haline dönmesi,

Türkiye-Lübnan ilişkilerinde Suriye'nin gölgesinin kalkması manasına gelmiştir (Ayhan 2009: 6).

BMGK almış olduğu 425 sayılı karar, İsrail'in 1949 sınırlarına çekilmesini içermektedir (BMGK 425 Sayılı Karar: <http://unscr.com/en/resolutions/425>, 26 Temmuz 2017'de erişildi). İsrail Başbakanı Ehud Barak, seçim kampanyasında belirttiği gibi, İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesi emrini 5 Mart 2000'deki kabine toplantısından sonra açıklamış ve İsrail 24 Mayıs'ta tamamen Lübnan'dan çekilmiştir. Taif Antlaşması uyarınca tüm yabancı güçlerin Lübnan topraklarından çekilmesi gerekliliğinin İsrail tarafından gerçekleştirilmesinden sonra, özellikle Marunilerin, Suriye'nin de bu duruma riayet etmesi yönündeki çağrılarıyla birlikte, Suriye'nin yaşamış olduğu uluslararası ambargo ve Lübnan'da yaşanan iç gelişmeler nedeniyle 2005 yılında Lübnan'daki etkisini azaltması (Ayhan ve Tür 2009: 185-186), Lübnan'ın bağımsız bir siyaset izleme imkanına kavuşmasına yol açmış ve bu da Türkiye ile ilişkilerin derinleştirilmesinde belirleyici olmuştur.

Türkiye'nin 2002 sonrası dış politikasında bölgeye yönelik olarak ortak tarih ve kültürü esas alan, yakın işbirliğini öngören yaklaşımı çerçevesinde, Ortadoğu'da var olan sorunlara doğrudan müdahil olma anlayışı, Lübnan ile ilişkilerin gelişmesinde bir diğer unsur olmuştur. Lübnan'ın Şii ve Sünni uzantılı yaşadığı gerilimlerin haricinde, cemaatçi toplum yapısının güçlü bir Lübnan kimliğini engellemesi üzerine ortaya çıkan istikrarsızlığın bölgede de etkilerinin doğabilecek olması (Akarlı 2006: 9), Türkiye'nin dış politika anlayışını uygulayabilmesi konusunda bir imkân yaratmıştır.

14 Şubat 2005 tarihinde patlayıcı yüklü bir aracın, Lübnan eski Başbakanı Refik Hariri'nin bindiği araca doğru hareket ettirilerek patlatılmasıyla gerçekleştirilen bombalı saldırıda hayatını kaybetmesi, Türkiye-Lübnan ilişkilerinde bahsedilen duruma örnek teşkil eden olaylardandır. BMGK'nin 2 Eylül 2004'te almış olduğu 1559 sayılı karar, Lübnan'ın toprak bütünlüğüne ve siyasi egemenliğine saygı duyulması, seçimlerin adil ve özgürce yapılmasını öngörmüştür (BMGK 1559 Sayılı Karar: <http://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm>, 26 Temmuz 2017'de erişildi). Bu karar esas olarak, Suriye'ye yakınlığıyla bilinen Cumhurbaşkanı Emil Lahud'un Eylül'de

bitecek görev süresinin, Suriye baskısıyla tekrardan uzatılmak istenmesi üzerine alınmış bir karar olarak görülürken, Başbakan Hariri Suriye’de Esad ile gerçekleştirdiği görüşmede buna yanaşmamış ve görevinden istifa etmiştir. Ancak Suriye’ye yönelik olarak muhalefetini devam ettiren Hariri’nin suikastla hayatını kaybetmiş olması, okların Suriye’ye dönmesine neden olmuş ve ülkede geniş protesto gösterileri düzenlenmiştir. 14 Mart’ta bir milyondan fazla Lübnanlının toplanarak Suriye’yi protesto etmesi aynı zamanda 14 Mart Hareketi isimli bir siyasi grubun oluşmasına yol açmış ve Suriye yanlısı Başbakan Ömer Kerami de bu protestolardan sonra istifa etmek zorunda kalmıştır (Dalar 2015: 606). Saldırıya yönelik olarak şüpheler ve baskılar neticesinde Suriye, Lübnan’da var olan etkinliğini kaybetmiş ve çekilme sürecine girmiştir.

Suikastın aydınlatılmasıyla ilgili olarak uluslararası baskılar ile birlikte, Lübnan’da tarafların tepkileriyle BM nezdinde bir özel mahkeme kurulmasına karar verilmiştir. BMGK’nın 1664 sayılı kararıyla süreç başlamış ve 30 Mayıs 2007’deki BMGK’nın 1757 sayılı kararıyla da Lübnan Özel Mahkemesi kurulmuştur (Çağırın 2011: 61-63). 14 Mart hareketinin başarısı olarak görülen bu durum aynı zamanda 29 Mayıs 2005’te yapılan seçimlerde de kendisini göstermiş, Saad Hariri’nin Gelecek Hareketi seçimlerde birinci parti olmuş ve 19 Temmuz’da Hariri’nin önerdiği Fuad Sinyora Başbakan seçilmiştir.

Türkiye öncelikle Hariri’nin bombalı saldırı sonucu öldürülmesine ilişkin Dış İşleri Bakanlığı’nın basın açıklamasıyla saldırıyı bir terör eylemi olarak nitelemiş ve olayın şiddetle kınandığını belirtmiştir. Açıklamada:

“Lübnan, Türkiye’nin ilişkilerinin geliştiği dost bir ülkedir. Sayın Hariri, Başbakanlığı döneminde, 2004 Mayıs ayında, Sayın Başbakanımızın davetlisi olarak Türkiye’yi ziyaret etmişti. Hariri görevi döneminde gerek ülkesinin yeniden imarı gerek Türkiye-Lübnan ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde aktif ve yaratıcı yaklaşımlarıyla önemli katkılar sağlamıştı. Türkiye bu nedenle bir dostunu da kaybetmiş olmanın hüznü içindedir” (Lübnan Eski Başbakanı Refik Hariri’nin Bombalı Bir Suikast Sonucu Öldürülmesi Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 25 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_25---14-subat-2005_-lubnan-eski-basbakani-refik-hariri_nin

beyrut_ta-bombali-bir-suikast-sonucu-oldurulmesi-hk_.tr.mfa, 26 Temmuz 2017'de erişildi), ifadelerine yer verilerek, Türkiye ile Lübnan arasındaki ilişkilerin boyutuna atıfta bulunulmuştur.

Türkiye suikastın araştırılıp, sorumluların bulunması konusunda her türlü desteği sağlamaya hazır bir görüntü vermiş ve bu suretle kurulan uluslararası platformlara da katkı sağlamıştır. Bu bağlamda BMGK'nin kararıyla kurulan Lübnan Özel Mahkemesi'ne Türkiye'nin maddi destekte bulunduğu bildirilmiştir (Türkiye-Lübnan Siyasi İlişkileri: http://www.mfa.gov.tr/turkiye-lubnan-siyasi_iliskileri.tr.mfa, Erişim Tarihi: 26.07.2017). Türkiye'nin Suriye ile gelişen ilişkileri bağlamında, Beyrut'a Arap Ekonomi Forumu'na katılmak üzere ziyarette bulunan Erdoğan, Türkiye'nin bölge ülkelerine demokrasi ve insan hakları konusunda telkinlerde bulunduğunu belirterek, Suriye'nin Lübnan'dan asker çekmesinin Türkiye'nin uyarılarıyla gerçekleştiğini söylemiştir (BYEGM Ayın Tarihi 15 Haziran 2005 <http://ayintarihi.com/>, 26 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye'nin Hariri suikastı ile birlikte tarihinde çok az bir ilişki düzeyi olan Lübnan ile doğrudan ilişki geliştirmeye başladığı ve bunu da yine var olan bir soruna müdahil olma biçiminde gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye, Lübnan denklemine resmen dahil olmuş ve Suriye'nin askerlerini çekmesiyle beraber Şam'dan bağımsız bir Lübnan politikası oluşturmaya başlamıştır (Yeşilyurt 2013: 416).

Lübnan'ın her türlü çeşitliliği barındıran toplumsal yapısında, Ortadoğu'nun tarihsel süreç içerisinde çatışma alanlarından birini oluşturan Şii temelli örgütü olan Hizbullah, Lübnan siyasetindeki etkisi ile belirleyici bir unsur haline almıştır. Kuruluşu ile ilgili net bir ifade olmamasına rağmen, 1982'de gerçekleşen İsrail işgalinin şekillendirmeye başladığı Hizbullah, 16 Şubat 1985 tarihinde örgütün sözcüsü Şeyh İbrahim El-Emin'in okuduğu programla organize bir hareket haline almıştır. Temeli yine Lübnan'daki Şii unsurlardan olan Emel Hareketine dayanan Hizbullah'ın siyasi süreçlere katılımcı bir yanı bulunmaktadır. Her ne kadar Lübnan'ın siyasi yapısına muhalif olsa da, 1990'lardan itibaren gerek seçimlere katılarak gerekse dönemsel koalisyonlar yoluyla meclis ve hükümetlerde yer almış ve sistem içinde yer bulmuştur. Örgütün sosyal

yardımlar vasıtasıyla tabanını genişletmesi halkın gözündeki itibarını da arttırmıştır. Özellikle Hasan Nasrallah'ın örgütün niteliklerini değiştirerek askeri ve siyasi açıdan daha güçlü hale gelmesi, 2000 yılında İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilmesinde etkili bir unsur olarak yorumlanmıştır. Bu durum, örgüte Ortadoğu nezdinde de popülerlik kazandırmış ve örgütün meşruiyet zeminini genişletmiştir (Köse ve Bölme 2006: 14-15).

12 Temmuz 2006'da Hizbullah militanlarının sınırı geçerek üç İsraili askeri öldürerek, ikisini rehin almasıyla İsrail saldırıları başlamış ve Lübnan tekrardan savaş atmosferine girmiştir. Çatışma atmosferinin ortaya çıkması aslında 2000 yılında İsrail'in Güney Lübnan'dan çekilirken kendisinin eğittiği askerlerden oluşan Hıristiyan birliklerin bölgeyi kontrol altında tutması amacının, çekilme gerçekleşikten hemen sonra Hizbullah'ın bölgede hâkim olmasıyla geçersiz kılmasıyla ilişkilidir. Hizbullah'ın zaferi olarak yorumlanan bu durum, Günay Lübnan'da bir güvenlik boşluğu sorularını da beraberinde getirmiş ve İsrail bölgede etkili olan Şam ve Tahran'ın bu durumundan tedirginlik hissetmiştir (Eisenberg 2003).

Hizbullah'ın "Gerçek Vaat Operasyonu" adını verdiği saldırılardan sonra, yaptığı açıklamada İsrail hapishanelerinde tutuklu bulunan Filistinlilerin serbest bırakılması karşılığında rehinelerin iade edileceğini belirtmesi üzerine, İsrail bunun bir savaş sebebi olduğunu söylemiştir. Aynı gün İsrail askerlerinin kaçırıldığı bölgeye İsrail küçük bir operasyon düzenlemiş ve bu operasyonda bir İsrail tankı Hizbullah tarafından imha edilirken, beş İsrail askeri öldürülmüştür. Bunun üstüne 13 Temmuz'da İsrail "İstikamet Değişimi Operasyonu"nu başlatmıştır (Schmitt 2008: 269).

34 gün süren ve Temmuz Savaşı olarak da bilinen bu çatışmada pek çok Lübnan şehri İsrail tarafından bombalanmış ve binlerce insan hayatını kaybetmiştir. BM'nin ateşkese sağlama çabaları Güvenlik Konseyi'nde çıkan 1071 sayılı kararı oy birliğiyle kabul etmesi bu kararın Lübnan ve İsrail kabinelerinin kabul etmesiyle 14 Ağustos'ta ateşkes yürürlüğe girmiştir. İsrail birlikleri Lübnan ordusu yerleştikçe Güney Lübnan'ı kademeli olarak terk etmiş ve Lübnan'da BM gözetiminde bir barış gücü oluşturulması kararlaştırılmıştır (BMGK 1701 Sayılı Kararı: [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1701\(2006\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/1701(2006)), 27 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye, Lübnan’da yaşanan çatışmalarla ilgili olarak gerek savaş sürecinde gerekse de barış gücüne dahil olma ve Lübnan’ın yeniden inşa sürecinde katkıda bulunmuştur. Dış İşleri Bakanlığı’nın 14 Temmuz açıklamasında:

“Ülkemizin bütün gayret ve uyarılarına rağmen, Ortadoğu’daki gelişmelerle ilgili olarak dile getirdiğimiz kaygılarımızın doğrulanmasından ve bölgedeki gerginliğin giderek tırmanan bir çatışmaya dönüşmesinden derin üzüntü duyuyoruz. Bu bağlamda Gazze Şeridi’nde başlayan olayların bu kez Lübnan’ın istikrarını da tehdit eden bir boyuta ulaşmış olması kaygımızı daha da arttırmaktadır. Bu tehlikeli tırmanışın daha vahim gelişmelere sebep olmaması için İsrail’e askeri harekâtı bir an önce durdurması çağrısında bulunuyoruz. Kaçırılan askerler derhal serbest bırakılmalıdır. Ancak bu surette silahların susturulması ve bölgenin sükunete kavuşması mümkün hale gelebilir. İsrail’in aşırı güç kullanımı korumasız sivil halkta can kaybına yol açtığı gibi, altyapının tahribi neticesi halkın hayatının felce uğraması, sadece çatışma bölgelerinde değil, çok geniş bir coğrafyada tepkilerin yaygınlaşmasına ve derinleşmesine yol açmakta, Ortadoğu’da yıllardır özlemi duyulan, bölge insanların barış içinde beraberce yaşama duygularını köreltmekte, bu hedefe ulaşmayı giderek zora sokmaktadır” (Ortadoğu’da Meydana Gelen Son Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 110 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_110---14-temmuz-2006_-ortadoğu_da-meydana-gelen-son-gelişmeler-hk_.tr.mfa, 27 Temmuz 2017’de erişildi) ifadeleri, Türkiye’nin Lübnan’daki karmaşaya nasıl baktığını anlamamıza imkan sunmaktadır.

Nitekim BM Güvenlik Konseyi’nin çatışmaların durdurulması için çıkarmış olduğu 1701 sayılı kararı Türk Dış İşleri memnuniyetle karşıladığını belirtmiş, Türkiye’nin krizin başından itibaren bölgedeki olumsuz gidişata son verilmesi amacıyla yoğun çaba harcadığı, gerek ikili, gerek çok taraflı forumlarda bir an önce ateşkes ilan edilmesinin savunulduğu ve bunu takiben de kalıcı barışın müzakere çerçevesinin tesis edilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BM Güvenlik Konseyi’nin Lübnan’daki Çatışmalara İlişkin Olarak Kabul Ettiği 1701 Sayılı Karar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 125 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_125---12-agustos-2006_-bm-guvenlik-

konseyi_nin-lubnan_daki-catismalara-iliskin-olarak-kabul-ettigi-1701-sayili-karar-hk_.tr.mfa, 27 Temmuz 2017’de erişildi).

Çatışmaların başlamasından sonra Türkiye, Lübnan halkına yönelik olarak insani yardımlarda bulunmuş, Kızılay ve diğer örgütler vasıtasıyla gıda, giyim ve sağlık yardımlarını iletmiştir. (Lübnan Halkına Yapılan İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 120 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_120---07-agustos-2006_-lubnan-halkina-yapilan-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 27 Temmuz 2017’de erişildi).

BM’nin tanımına göre barış gücü, çatışma ve savaşlardan olumsuz etkilenmiş ülkelerin sürdürülebilir barış ortamına dönmeleri için yapılan yardım ve destek faaliyetlerinin tümüdür. Sıcak bir çatışma bölgesine giderek çatışmayı durdurmaya çalışmak barış gücünün temel amacı olmayıp, ateşkes yapılmış ise bunu kontrol edip tarafların ateşkes şartlarına uymalarını sağlamak, sürpriz çatışmalara engel olmak, çatışmaların yayılmasını engelleyecek tampon bölgeler oluşturmak ve sivillere insani yardım sağlayıp, yiyecek, giyecek, barınma ve güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını karşılamak esas hedeftir (UNIFIL: <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unifil/>, 27 Temmuz 2017’de erişildi).

Türkiye asker gönderme konusunda meclisten yetki alarak 1701 sayılı kararla Lübnan’da konuşlandırılmak üzere oluşturulan Barış Gücü UNIFIL’e asker göndererek barış sürecine müdahil olmak istemiştir. Bu durum kamuoyunda ve siyaset arenasında ciddi tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Meclis’e 5 Eylül’de gönderilen UNIFIL’e asker göndermek üzere yetki talebinde bulunan Hükümet adına konuşan Dış İşleri Bakanı Gül:

“Oluşturulmasına başlanan UNIFIL’e katkıda bulunmak üzere, Anayasamızın 92. Maddesi uyarınca Yüce Meclisimizden izin istemiş bulunuyoruz. Değerli arkadaşlarım, bölgemizdeki gelişmeler büyük bir sürat kazanmıştır. Bunları daima ulusal stratejimizin ve değerlerimizin süzgecinden geçirerek yakından izlemekteyiz. Etrafımızda cereyan eden tüm gelişmeleri Türkiye’nin yüksek çıkarları ışığında değerlendiriyor, siyasi tavır ve duruşlarımızı buna göre tespit ediyoruz. Türkiye'nin uzun

vadeli stratejileriyle uygun düştüğü hallerde gücümüz, imkânlarımız ve kabiliyetlerimize yakışan tarzda uluslararası oluşumların içinde yer almamızın da doğru olduğuna inanıyoruz. Bu mecrada, Türkiye'nin tarihî mirası, cumhuriyetimizin ilkeleri, kalıcı güvenlik ihtiyaçlarımız ve ülkemizin bugün eriştiği düzey yol gösterici olmaktadır. Türkiye'nin menfaati, bölgesindeki istikrar, barış ve huzurdan geçmektedir. Türkiye aynı zamanda bir Akdeniz ülkesidir. Doğu Akdeniz'deki istikrar, şüphesiz ki, Türkiye'nin çıkarımadır. Zira, bölgedeki istikrarsızlık ve çatışmalar, bugün olmasa bile, yarın bizi de etkiler. Bu nedenle, bölgenin barış ve istikrarına katkı yapmak bizim de çıkarımızdır. Nitekim, Atatürk'ün "yurtta sulh, cihanda sulh" şiarı, cihandaki sulhun yurttaki sulha doğrudan katkıda bulunduğu gerçeğini en veciz şekilde ifade etmektedir. Lübnan krizine yaklaşımımız da farklı olmamıştır. Komşumuz sayılabilecek uzaklıktaki bu ülkede meydana gelen gelişmeler, başından itibaren, yukarıda saydığım kıstaslar dahilinde ele alınmıştır. Türkiye'yi Lübnan'a davet eden, uluslararası toplumun yanı sıra, iki bakanlığı Hİzbollah mensubu olan Lübnan Hükümetidir. Lübnan Hükümeti, Lübnan Halkı adına ve Lübnan'daki bütün gruplar adına, Başbakanları vasıtasıyla, Türkiye'yi davet etmişlerdir ve ısrarlı bir şekilde bu davet Türkiye'ye yapılmıştır. En kısa şekilde ifade etmek gerekirse, denebilir ki, Lübnan krizi, Türkiye'nin doğu ile batıyı buluşturan stratejik konumunu iyice gözler önüne sermiş, Akdenizlilik vasfımızı açıklıkla ortaya çıkarmıştır. Akdeniz'in güvenliğinin sağlanması, sadece, Fransa'nın, İspanya'nın, İtalya'nın değil, şüphesiz ki, Türkiye'nin de sorumluluğu içerisinde olacaktır. Başında söylediğim, barış, istikrar ve çevremizdeki huzur söz konusu olduğunda. Doğu Akdeniz'i ihmal etmemiz tabii ki beklenemez" (Abdullah Gül'ün UNIFIL'e Asker Gönderilmesi İçin Meclis'e Gönderilen Tezkere Konusundaki Konuşması için: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=122&sayfa_no_son=128&sayfa_no=124&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=127&v_birlesim=124, 27 Temmuz 2017'de erişildi), ifadelerini kullanmıştır.

5 Eylül'de yapılan oylamada 340 kabul 192 red ve 1'de çekimser oyla kabul edilen tezkere sonucu, Türkiye Lübnan'da konuşlanan barış gücüne asker gönderilmesini kabul etmiştir (Tezkere Metni İçin: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c127/tbmm22127124.pdf>, 27 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye'nin ülke içindeki tüm muhalefete rağmen, UNIFIL'e asker göndermesi, özel olarak Lübnan ama genel olarak Ortadoğu politikasında daha etkin biçimde yer alma iradesinin yansıması olarak görülmüştür. Ortadoğu'da barış ve istikrara dayanan bütüncül bir yapının kurulması ve cepheleşmenin önüne geçilmesi, Türkiye'nin güvenliğine dair bir duruma işaret etmektedir. Türkiye AK Parti döneminde Ortadoğu'da ortaya çıkabilecek bir krizin bölgeyi ve Türkiye'nin güvenliğini ne derece etkileyebileceği konusundaki kanaatine dayanarak, Türkiye'nin güvenliğinin Ortadoğu'da kriz çıkmaması, çıkarsa da bunun en kısa sürede ve uluslararası destekler ya da barış normlarıyla çözümlenebilmesi için çaba göstermiştir (Köse 2006: 58-89). Türk diplomasisinin İsrail saldırılarına yönelik sert eleştirileri, Lübnan'a yardım toplamak amacıyla düzenlenen uluslararası konferanslara Türkiye'nin etkin katılımı ve Türk insani yardım örgütlerinin yardım faaliyetleri, Türkiye'nin barış ve huzur atmosferi için yaptıklarını gösterdiği gibi, UNIFIL bağlamında Lübnan halkında doğan sempatiyle Türk askerinin ülkelerine gelmelerini desteklemesine yol açmıştır. UNIFIL'in Hizbullah'ın silahsızlandırılması konusunun en büyük tartışma konularından biri olduğu ve Hizbullah'ın UNIFIL'in Lübnan konuşlandırılmasına karşıtlığına rağmen, Hizbullah bile Türkiye'nin güce katılımını desteklemiştir (Ayhan: 2009: 8).

Savaş sonrası Lübnan'ın yeniden yapılandırılması kapsamında düzenlenen Stockholm ve Paris konferanslarına katılan ve yardımda bulunan Türkiye, birçok okul ve hastane projesini de gerçekleştirmiştir (Atlıoğlu 2009). Türkiye'nin uluslararası mekanizmalara barışçıl amaçlarla katılımı ve Ortadoğu'daki sorunlara güvenlik ana şemsiyesinde ama insani odaklı olarak bakışı, aynı zamanda uluslararası imajını güçlendiren de bir etki yapmıştır. Türkiye'nin 2009 yılında üyeliğe seçileceği BM Güvenlik Konseyi'nde var olabilmesi uluslararası alanda süreçlere aktif katılım ve dış politikada yakalanan dinamizm ile insani yardımlarla yükselttiği imajıyla mümkün olabilmıştır (Köse 2007: 79).

Neorealizm için uluslararası sistemin anarşik yapısında en önemli amaç güvenlidir. Devletlerin huzur, kâr ve diğer hedefleri ancak bekaları ve güvenlikleri güvence altına alındığında mümkün olur (Waltz 1990: 34). Türkiye'nin Lübnan'da yaşanan çatışmaların bölgeye etkilerinin kendisine yönelik olarak doğuracağı sonuçları

göz önüne alarak, çatışmaların başladığı andan itibaren, yaptığı açıklamalarla bölge güvenliği ve huzurunu öne çıkarması ve sonrasında Lübnan'ın güvenli bir hale gelmesi için barış gücü içinde yer alması, geniş bir güvenlik algısı çerçevesinde ama bölgenin müstesna şartları göz önüne alındığında gerekli bir güvenlik dürtüsü ile sergilemiş olduğu davranışları neorealizmin bu bakışına uygun bir durumu işaret eder.

2005 yılında Hariri'nin öldürülmesinden sonra Lübnan'da baş gösteren siyasi ve sosyal sorunlar sonucu çıkan krizler ve bu krizlerde Lübnan hükümetinin çoklu yapısı nedeniyle yetersiz kalması, bunun yanında bu krizlerin ülke dışındaki küresel ve bölgesel güç odaklarının müdahalesine açık olması ülkede siyasi istikrarsızlığı ve güvenlik zafiyetlerini arttırmıştır (Cicioğlu 2009: 143). Hariri suikastının aydınlatılması için oluşturulan Uluslararası Lübnan Özel Mahkemesi'ne Lübnan'daki siyasi aktörlerin farklı bakışı temelinde şekillenen siyasi kriz ortamı, Cumhurbaşkanlığı süresi bitecek olan Emil Lahud'un yerine kimin seçileceği sorunu üzerine, Lübnan'ın yeniden bir kaos ortamına girmesine yol açmıştır. Suriye karşıtı ve Batı yanlısı olarak bilinen Özgürlük Hareketi, Saad Hariri'nin ve Dürzi Lider Velid Canbolat'ın başını çektiği 14 Mart Hareketi, mahkemeye gerekli desteği sunarken, Suriye ve İran yanlısı ve Hizbullah'ın etkin bir güç olduğu 8 Mart Hareketi ise, söz konusu mahkemenin Hizbullah'ı bitirmeyi amaçlayan bir tuzak olduğu iddiası içinde, soğuk bir tutum içinde olmuştur (Atlıoğlu 2007). Bu durum ülkede çözüm bekleyen cumhurbaşkanlığı seçimi için tarafların ortak bir karar vermesini engellemiş ve Lübnan'da cumhurbaşkanlığı seçimi uzun bir müddet yapılamamıştır. Ayrıca pek çok siyasi saldırı sonucu hayatını kaybetmiş ve ülke içinde ciddi boyutlara varan çatışmalar baş göstermiştir.

Türkiye, Lübnan'daki karışıklıklara, daha önceki hadiselerde olduğu gibi, ciddi bir dikkatle eğilmiş ve çözüm adına müzakere kültürünün önemini içeren açıklama ve temaslarla sorunlara müdahil olma çabasında olmuştur. Gerginliğin tırmanmaya başladığı Lübnan'daki gelişmelere dair Dış İşleri'nin yaptığı açıklamada:

“Lübnan'da bir süredir devam etmekte olan gerginliğin dünden itibaren taraflar arasında silahlı çatışmaya dönüşmüş olmasından derin üzüntü ve endişe duyulmaktadır. Lübnan Cumhurbaşkanlığı seçimindeki tıkanıkla ilgili gelişmeleri yakından takip eden

Türkiye, son 8 aydır Lübnan'la yapılan çeşitli üst düzey temaslarla, ülkedeki siyasi krizin giderilmemesi halinde yaşanabilecek gelişmelere dair kaygılarını dile getirmiş; sorunlara uzlaşılı yoluyla bir an önce çözüm bulunmasını vurgulayagelmiştir. Kaygılarımızda haklı çıkmanın teessürü içindeyiz. Lübnan'da olayların sürmesi ve genişlemesi, tüm bölgeyi son derece olumsuz yönde etkileyebilecektir. Bu itibarla, birkaç gündür daha da artan gerginlik çerçevesinde Sayın Başbakanımız, Başbakan Fuad Sinyora ve Meclis Başkanı Nebih Berri başta olmak üzere ilgili taraflarla ve bazı bölge ülke liderleriyle görüşerek akliselim ve itidal çağrısı yapmış; olayların sürmesinin Lübnan ve bölge için taşıdığı tehlikelere dikkat çekmiştir. Ayrıca Gelecek Hareketi Lideri Hariri ve diğer grupların temsilcileriyle de temaslarımız devam etmektedir. Ülkemizin yardımını talep eden taraflara, barış ve istikrarın tesisi yolunda her türlü katkıda bulunmaya hazır olduğumuz bildirilmiştir. Bu çerçevede, en üst düzey temasların yanı sıra, Beyrut Büyükelçimiz vasıtasıyla da Lübnan'daki tüm taraflar nezdindeki girişimlerimiz sürdürülmektedir” (Lübnan'daki Olaylar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 71 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no71--9-mayis-2008_-lubnan_daki-olaylar-hk.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi) ifadeleri kullanılmıştır. Açıklamanın devamında, tarafların Lübnan ulusal çıkarı çerçevesinde müzakere kültürünün önemini idrak eden bir yaklaşım sergilemesi ve uluslararası toplumunun da üzerine düşeni yapması gerektiği ifade edilmiştir (Lübnan'daki Olaylar Hakkında 71 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no71--9-mayis-2008_-lubnan_daki-olaylar-hk.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Bu açıklamanın ardından, Arap Ligi Dış İşleri Bakanları'nın Lübnan'daki sıkıntılarını görüşmek üzere olağanüstü toplantı kararı almasının Dış İşleri'nin çağrısına uygunluğuna binaen, uluslararası toplumun alması gerektiği sorumluluğuna işaret ettiği vurgulanmış ve bu adım doğru yönde atılmış bir adım olarak nitelenmiştir (Lübnan'da Yaşanan Gerginlik Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 72 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no-72--11-mayis-2008_-lubnan_da-yasanan-gerginlik-hakkinda.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi). Arap Ligi'nin bu toplantısından, Lübnan'a taraflara görüşmek üzere bir komite gönderilmesi kararı çıkmış ve Türkiye bu durumu da ülkedeki krize diyalog yoluyla ve anayasal meşruiyet zemininde çözüm bulunarak, barış ve huzur ortamının yeniden tesisine yönelik bölgesel ve uluslararası tüm

çabaların tarafınca desteklendiğini belirterek olumlu yaklaşmıştır (Lübnan'daki Çatışmalar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 73 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_73_14-mayis-2008_lubnan_daki-catismalar-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Arap Ligi komitesinin Lübnan'da gerçekleştirdiği temasların ardından, tüm tarafların katılımıyla Doha'da bir toplantı düzenlenmesine karar verilmiş, 21 Mayıs'ta Doha'da gerçekleştirilen görüşmelerde taraflar uzlaşma sağlamışlardır. Arap Ligi himayesinde ve Katar Başbakanı başkanlığında gerçekleştirilen görüşmelerde Türkiye, Lübnanlı tüm gruplar, Suriye, İran ve Katar nezdinde yaptığı girişimlerle çözüme varılmasında kolaylaştırıcı bir rol üstlenmiş, Lübnan'da barış, huzur ve istikrar ortamının sağlanmasına verilen desteğin sürekli biçimde devam edeceği vurgulanmıştır (Lübnan'da Sağlanan Uzlaşma Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 83 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_83---21-mayis-2008_-lubnan_da-saglanan-uzlasi-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Doha'da varılan mutabakat sonrası, Mişel Süleyman 25 Mayıs 2008'de Meclis'te yapılan oylamayla cumhurbaşkanı seçilmiş ve Lübnan bir krizi daha aşmıştır. Seçim töreni için sorunun çözümünün mimarları olarak görülen Katar Başbakanı Şeyh Hamad ve Türkiye Başbakanı Tayyip Erdoğan ile Dış İşleri Bakanı Ali Babacan'ın Meclis Başkanı Nebih Berri tarafından davet edilmesi, Türkiye-Lübnan ilişkilerinin geldiği seyri göstermesi bakımından anlamlıdır (Lübnan'da Cumhurbaşkanı Seçimi Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 89 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_89---26-mayis-2008_-lubnan_da-cumhurbaskani-secimi-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye-Lübnan ilişkilerinde önemli noktalardan biri de, 54 yıl aradan sonra Türkiye'ye cumhurbaşkanlığı düzeyinde gerçekleştirilen ziyaretidir. 1955 yılında 3. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Lübnan'a gidişinden sonra, Lübnan Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman'ın Türkiye ziyareti cumhurbaşkanlığı seviyesindeki ilk ziyaret olmuştur. Süleyman'ın, bu ziyareti sırasında Türkiye ile pek çok anlaşma imzalamış ve Türkiye'nin Doha sürecindeki desteğine övgüyle yer vermiştir (BYEGM Ayın Tarihi 21 Nisan 2009: <http://ayintarihi.com/>, 28 Temmuz 2017'de erişildi). Abdullah Gül, Mişel Süleyman'ın

ziyareti sebebiyle onuruna verilen yemekte, Süleyman'a "Aziz kardeşim" diye hitap etmiş, Türkiye ile Lübnan'ın aynı medeniyet havzasının unsurları olarak tarihsel bir kardeşlik bağına sahip olduğunu belirtmiş ve Türkiye'nin Lübnan'ın refah ve huzur içinde, güvenli bir biçimde yaşayabilmesi için yaptıklarına atıfla, üzerine düşen görevi her zaman yapacağını ifade etmiştir (Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Lübnan Cumhurbaşkanı Sayın Mişel Süleyman Onuruna Verdikleri Akşam Yemeğinde Yaptıkları Konuşma: <http://www.abdullahgul.gen.tr/konusmalar/371/56309/lubnan-cumhurbaskani-sayin-michel-sleiman-onuruna-verdikleri-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma.html>, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Lübnan'da 7 Haziran 2009'da genel seçimleri yapılmıştır. Seçim esas itibarla, Lübnan'ın yeni siyasi atmosferde bir hükümet oluşturarak demokratik mekanizmaların işleyişini göstermesi bakımından önem arz etmişken, hükümet kurma süreci yine Lübnan'ın kaotik yapısının doğurduğu zorluğu göstermiştir. Önderliğini Saad Hariri'nin yaptığı ve Sünnilerin desteklediği 14 Mart Hareketi, 71 sandalye ile seçimin galibi olmuşken, Hizbullah önderliğindeki 8 Mart hareketi ise, 57 sandalye kazanmıştır (Lübnan 7 Haziran Seçim Sonuçları: <http://www.ifes.org/lebanon>, 28 Temmuz 2017'de erişildi). Hükümeti kurma görevi Meclis Başkanı Berri tarafından Saad Hariri'ye verilmiş, Hariri 4 ay boyunca tüm siyasi gruplarla görüşerek ulusal birlik hükümeti kurmak için çabalasa da, başarı sağlayamamıştır.

Türkiye gerçekleşen bu seçime de başından itibaren ciddi bir takiple yaklaşmış, Lübnan'ın talebi sonrasında seçim gözlemcilerini ülkeye göndermiştir (Lübnan'da Gerçekleşen Seçimler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 93 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_93_-08-haziran-2009_-lubnan_da-gerceklesen-secimler-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişildi). Seçim sonuçlarının açıklamasından sonra hükümetin kurulamaması sürecinde Lübnan'ı ziyaret eden Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, ziyaret öncesi yaptığı açıklamada:

"Bu ziyaretin temelde iki ana unsuru var: Birincisi Lübnan'la son yıllarda zaten çok gelişmiş olan ikili ilişkilerimiz bağlamında, Dış İşleri Bakanı olarak ilk ziyaretimi

yapmam. Tabi bu ziyaretin zamanlaması da Lübnan açısından önem taşıyor. Lübnan’da malum 7 Haziran 2009 seçimleri yapıldı. Son derece başarılı bir seçim kampanyası arkasından bizim gözlemcilerimizin de katıldığı şeffaf, objektif başarılı bir seçim dönemi geçirildi. Daha sonra seçim sonrasında yapılan koalisyon görüşmeleri biraz uzadı. Bu görevi yürüten Saad Hariri’nin çalışmaları çerçevesinde son günlerde daha olumlu bir seyir takip ediyor. Bu kritik aşamada bütün Lübnanlı gruplarla, siyasi liderlerle, koalisyon unsuru olacak olan partilerle, taraflarla çok yakın teması bulunan ve geçmişte Lübnan’daki birçok siyasi çabanın içinde bulunan Türkiye’nin bu kritik dönemde Lübnan’da katkıda bulunabileceği kanaati oluştu. Biz Lübnan’ın siyasi istikrarına büyük önem veriyoruz. Çünkü Lübnan, mezhep ve etnik yapısı itibariyle, Ortadoğu’nun hem çok kültürlü yapısına sahip, hem katılımcı fakat aynı zamanda son derece hassas dengelere dayalı siyasi yapıya sahip dost ve komşu ülke. Lübnan’ın istikrarına Türkiye her zaman katkıda bulunagelmişti. Bundan sonra da bütün çabalarımızla Lübnan’ın istikrarının güçlenmesi yönünde gayret göstereceğiz. Hem ikili ilişkilerimizi konuşmak, hem bu siyasi çabalarda gelinen noktayı istişare etmek üzere bugün Lübnan’a gidiyorum. Bu çerçevede Lübnan’da bütün siyasi liderlerle görüşmeler yapacağız. Başta Cumhurbaşkanı Mişel Süleyman olmak üzere, Meclis Başkanı Nebih Berri, Başbakan Fuad Sinyora, yeni hükümeti kurmakla görevlendirilen Gelecek Hareketi lideri Saad Hariri ve diğer bütün siyasi gruplarla temaslarımız olacak. Biz bu kritik sürecin Lübnan’ın daha da sağlıklı bir şekilde çıkması doğrultusunda yapılan çalışmalara destek veriyoruz” (Sayın Bakanımızın Lübnan Ziyareti Öncesinde İstanbul Atatürk Havalimanında Yaptıkları Basın Toplantısı 30 Temmuz 2009: http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-lubnan-ziyareti-oncesinde-istanbul-ataturk-havalimaninda-yaptiklari-basin-toplantisi_-30-temmuz-2009.tr.mfa, 28 Temmuz 2017’de erişildi), ifadelerine kullanarak; Lübnan’da çözüm için taraflar arasında görüşmeler gerçekleştireceğini belirtmiştir.

Davutoğlu ayrıca gezi sırasında Daily Star gazetesinde yayımlanan yazısında, Türkiye’nin Ortadoğu’nun daha iyi ve güvenli bir hal alması için üstüne düşen çabayı gösterdiğini ifade ederek, Lübnan’ın Ortadoğu’daki önemini ve rolünü bilerek ülkenin istikrar güvenliğinin yanı sıra, kalkınmasına da inşaat ve eğitim faaliyetleri vasıtasıyla destek olduğunu belirtmiştir (Davutoğlu 2009: <http://www.dailystar.com.lb>

/News/Lebanon-News/2009/Jul-31/54080-turkey-strives-for-a-better-common-future-in-the-middle-east.ashx, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Türkiye'nin taraflar arasında gerçekleştirmiş olduğu müzakereler ve arabuluculuğunun da etkisiyle, krizin daha da uzaması engellenmiş (Telci ve Kalaycı 2011: 129) ve Lübnan'da 9 Kasım'da açıklanan formülle; 14 Mart Hareketi'ne 15, 8 Mart Hareketi'ne 10 bakanlık verilip, Cumhurbaşkanı Süleyman'ın da 5 bakan atamasıyla uzlaşılı hükümeti kurulmuştur (Lübnan Hükümetinde Çözüm: <http://www.nytimes.com/2009/11/10/world/middleeast/10lebanon.html>, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Lübnan Başbakanı Saad Hariri, ilk olarak Aralık 2009'da Kopenhag'da gerçekleşen Dünya İklim Zirvesi'nde Cumhurbaşkanı Gül ile yaptığı görüşmede, Türkiye'nin bu süreçte oynadığı rolle ilgili olarak teşekkürlerini iletmişken (BYEGM Ayın Tarihi 18 Aralık 2009: <http://ayintarihi.com/>, Erişim Tarihi: 28.07.2017), daha sonra 12 Ocak'ta gerçekleştirdiği Türkiye ziyaretinde de Türkiye ile Lübnan'ın her alanda ilişkilerini geliştirmesi için üzerine düşeni yapacağını ifade etmiş ve bir kez daha Türkiye'nin hükümet kurma sürecindeki tavrını övmüştür (BYEGM Ayın Tarihi 12 Ocak 2010: <http://ayintarihi.com/>, 28 Temmuz 2017'de erişildi).

Başbakan Erdoğan'ın 24 Kasım 2010'da Lübnan'a gerçekleştirdiği ziyaret ile Türkiye ile Lübnan arasındaki yoğun trafiğin devam ettiği görülmüştür. Erdoğan, Beyrut'ta Cumhurbaşkanı Süleyman, Meclis Başkanı Berri ve Başbakan Hariri ile görüşmeler gerçekleştirmiş, Lübnan'ın kuzeyinde bulunan iki Türkmen köyüne yoğun sevgi gösterileri eşliğinde ziyarette bulunmuştur. Burada yaklaşık 20 bin kişilik bir kalabalığa hitap eden Erdoğan, Güney Lübnan'da UNIFIL kapsamında görev yapan Türk askeri birliğini de ziyaret etmiştir. Temasları sırasında ayrıca Lübnan'da bulunan yedi farklı siyasi grubun lideri ile bir araya gelen Erdoğan'ın bu ziyareti Lübnan'da oldukça olumlu karşılanırken, Lübnanlı Ermeniler bu ziyaretten pek memnun kalmamışlardır (Cicioğlu 2011: 151).

Türkiye'nin AK Parti dönemi Lübnan ilişkileri, genel olarak Ortadoğu yaklaşımı ve politikalarıyla benzerlik arz etmektedir. Türkiye bu dönemde, Lübnan'ın Ortadoğu'nun bir laboratuvarı olduğundan hareketle, bünyesinde barındırdığı heterojenliğin Lübnan ve bölge üzerinde doğurabileceği tehlikelerin farkında olarak bir politika yürütme çabası içinde olmuştur. Lübnan'ın bölgenin çatışma dinamiklerini tetikleyecek unsurları bünyesinde barındırması, Türkiye'nin bu noktalarda çözüm odaklı biçimde sorunların gerek bölge gerekse de kendisi için tehlike yaratmasını engellemek üzere politika üretmesi biçiminde kendini göstermiştir.

Hariri suikastıyla başlayan süreçte Lübnan'ın uluslararası güçlerin etki alanından çıkarılması amacıyla Suriye üzerinde diplomatik telkinlerde bulunan Türkiye, Lübnan'ın yaşamış olduğu iç karışıklıklarda da müzakere kültürü vurgusunu dile getirmiş ve uluslararası yapıların önemine işaret etmiştir. Bu noktada UNIFIL'e asker göndermiş ve hükümet krizinde Arap Ligi gibi uluslararası kuruluşları göreve çağırmıştır. Özellikle Lübnan'ın iç siyasi dengelerinde arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık nosyonuyla sorunların çözümü konusunda destek olan Türkiye'nin bu tavrı, Lübnan ile olan ilişkilerinin derinleşmesine ve bölge özelinde kendisine yönelik bakışı belirleyen bir durumu içermişse de, Türkiye'nin bu durumu daha çok Lübnan gibi karmaşık ve çok boyutlu bir ülkede tüm taraflarla görüşebilme ve etkide bulunabilmesi bağlamında başarısına işaret etmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin Lübnan'daki tüm gruplara eşit mesafede olma siyaseti ve müzakere vurgusu, Lübnan özelinde sorunlara müdahil olup, çözüm süreçlerine destek imkanını sunduğu gibi, Türkiye'nin bölgede var olan algısında da olumlu bir hava doğmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin bu dönem dış politika retoriğinin çok boyutlu-çok kulvarlı anlayışının ve ritmik diplomasi vurgusunun kendisini gösterdiği bir alan olarak Lübnan ile ilişkileri, Lübnan'ın müstesna konumunun Ortadoğu ve Türkiye üzerinde doğurabileceği güvenlik tehditlerini engelleme amacı içinde izlenen politikalar ve ikili ilişkilerin derinleştirilmesi ekseninde yürümüştür.

3.1.2.5. İran'ın Nükleer Enerji Programı ve Türkiye-İran İlişkileri

AK Parti dönemi Türkiye-İran ilişkilerinin temel olarak ulusal ve bölgesel güvenlik konuları ekseninde şekillendiği görülmektedir. İran İslam Devrimi'nden sonra, Türkiye'nin "devrim ihracı" gibi bir ideolojik bir rahatsızlık içinde bulunmasının yanında, İran'ın Türkiye'ye karşı terör örgütlerini desteklemesi nedeniyle 2000'lerin öncesindeki durgun hava, yerini İran'ın terör konusunda Türkiye'ye destek olması ve Türkiye'nin de İran'a bakışındaki değişikliklerle ilişkilerin derinleştirilmesine bırakmıştır.

Devrimin Batı karşıtı duruşu ve İslam birliği temelinde oluşturduğu ideolojik zemin, Türkiye'nin İran'dan tehdit algılamasına yol açmış ve ilişkiler bu temel üzerine hareket etmişken, 2000'li yıllarda uluslararası sistemde yaşanan değişim ve dönüşümler Türkiye-İran ilişkilerinin ideolojiden ziyade ulusal çıkarıya dayalı pragmatik bir hale evrilmesine yol açmıştır. 11 Eylül saldırılarından sonra, ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri, iki ülkenin de güvenlik odaklı bir politika izlemesine yol açmıştır (Oktav 2015: 262).

Özellikle Irak işgalinden sonra İran'ın olası Amerikan müdahalesinde adının sıklıkla geçmesi, İran'ın güvenlik algılamasında daha pragmatist davranmasını beraberinde getirmiştir. İran'ın olası bir müdahale tehdidinde karşı üzerindeki baskıyı hafifletmek amacı, Türkiye'nin desteğini iyi ilişkilerle kazanma çabasına dönüşmüştür. Bu noktada hem Türkiye'nin hem İran'ın ortak bir sorun olarak gördükleri Irak menşeli bağımsız bir Kürt varlığının ortaya çıkması tehdidi, iki ülkenin terör merkezinde işbirliği alanlarının gelişmesine yol açmıştır (Sinkaya 2011: 23).

İran ve Türkiye, Irak'ta etnik grupların bir araya gelerek bir hükümet oluşturmaya karşı olmuşturlar. Bu duruş daha çok Kuzey Irak'ta doğabilecek bir Kürt devletine karşı iki ülkenin ortak bir kanaate sahip olduğu şeklinde algılanmış ve özellikle de İran, kurulacak bir Kürt devletine ABD ve İsrail tarafından kendisine yönelik olarak gerçekleştirilecek saldırılarda bir ön karakol vazifesi göreceği düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Türkiye'nin PKK terörü merkezinde uğraştığı Kürt etnik unsurunun, böyle bir devlet oluşumuyla ne yöne evrileceğinin yarattığı belirsizlik atmosferinde sergilediği

karşı duruş, iki ülkenin bu konuda ortak tavır almasına yol açmıştır. Nitekim Türkiye öncülüğünde ortaya çıkan Irak'a Komşu Ülkeler Platformunda her iki ülkenin de bu konuda ortak tavır sergilediği görüşülmüştür (Yeşilyurt 2013: 453).

Bu konjunktürde kullanışlı bir araç olmaktan çıkan PKK'ya karşı mücadele, İran'ın Türkiye ile ilişkilerini geliştirmesinde önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır. Özellikle 2004 yılında PKK'nın İran'da faaliyet gösteren kolu Kürdistan Özgür Yaşam Partisi'nin (PJAK) İran'da güvenlik güçleriyle girdiği çatışmalardan sonra İran ve Türkiye'nin terör konusunda ortak paydada buluşmaya başladığı görülmüştür. Başbakan Erdoğan'ın ilk Tahran ziyaretinde gerçekleştirdiği temaslardan sonra, İran'la 10. Yüksek Güvenlik Komisyonu kapsamında teröre karşı mutabakat zaptının imzalanması iki ülke arasındaki olumlu havayı arttırmıştır (BYEGM Ayın Tarihi 28 Temmuz 2004, <http://ayintarihi.com/>, 31 Temmuz 2017'de erişildi).

PKK'yı ve onun tüm yan kuruluşlarını terör örgütü ilan eden İran'ın örgüte karşı gerçekleştirdiği operasyonlarda artış görülmüştür. Özellikle 2007 Aralık ayında imzalanan Türkiye-İran güvenlik Antlaşması İran'ın teröre destek konusunda Türkiye ile eşgüdümünü gösteren bir unsur olarak öne çıkmıştır. 2005'ten itibaren İran'ın terör örgütüne karşı tek taraflı giriştiği operasyonları arttırdığı görülmüştür (İnat 2009: 4). Bu duruma Türkiye'nin her türlü işbirliğine açık tavrının da eklenmesiyle İran ile Türkiye arasında terör üzerinden bir stratejik birlikteliğin varlığından bahsedilebilir. İki ülke arasındaki Yüksek Hudut Komisyonu kapsamında imzalanan ve 15 Aralık'ta resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren güvenlik anlaşmasına göre, bölücü ve yıkıcı terörist örgütlerin faaliyetleri nedeniyle her iki taraf güvenlik görevlilerinin şehit olmaları veya yaralanmaları ile sonuçlanan olaylara ait dosyaları, faillerin yakalanması, tutuklanması ve mahkumiyetlerine kadar gündemde tutmayı ve bu gibi olayların tekrarlanmaması için gerekli her türlü tedbirin alınmasını sağlamayı taahhüt etmişlerdir. Aynı zamanda, terörün finansmanında önemli bir yol olan uyuşturucu ticareti ve kaçakçılıkla mücadele konusundaki önlemlerin arttırılması kararlaştırılmıştır (Türkiye-İran Güvenlik Anlaşması İçin 15 Aralık 2007 Tarihli Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/>

2007/12/20071215.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071215.htm, 30 Temmuz 2017'de erişildi).

Terör konusunda var olan mutabakat ve mücadele zeminin PJAK'ın gücünü kaybetmiş bir örgüt olarak bir çatışma durumuna giremeyecek durumda olduğuna dair açıklamalara İran'ın ne yönde tepki vereceğinin belirsiz olduğu noktada, İran'ın teröre karşı duruşu zayıflamadan devam etmiştir. Özellikle 2009 Nisan sonunda maruz kaldığı bir PJAK saldırısında 18 askerini kaybeden İran, 20 bin askerle bölgeye operasyon düzenlemiştir (İran'dan 20 bin Askerle Kandil'e Operasyon, Milliyet, 2 Mayıs 2009). İran ve Türkiye'nin eşgüdüm içinde ve yeri geldiğinde sınır ötesini aşan operasyonlara girişmesi, özellikle Kuzey Irak Kürt yöneticilerinin tepkisiyle karşılaşmıştır (Barzani Türkiye ve İran'ı BM'ye Şikayet Edecek, Milliyet, 10 Ocak 2009).

Türkiye ile İran ilişkilerinin bu dönemde güvenlik boyutu merkezli ilişkilerinin yanında, enerji ve ekonomi alanında da işbirliğinin arttığı görülmektedir. Bununla birlikte, tarihsel olarak ideolojik tehdit algılaması ve terör gibi ilişkilerin gelişimini engelleyen faktörlerin, bu dönemde sorun alanı olarak değil de işbirliği alanı olarak algılandığı söylenebilir. Sinkaya'ya göre: AK Parti'nin iktidar olması ve 1 Mart tezkeresinin reddi, İran'ın Türkiye'ye bakışında belirleyici bir etken olarak ilişkileri derinleştirmede bariyerlerin kaldırılmasında bir imkân sunmuştur (Sinkaya 2014: 148). Aynı biçimde, terör unsuru da iki ülke arasında aşılması gereken bir sorun olarak değil, bir işbirliği alanı olarak değerlendirilmiştir (Yeşilyurt ve Akdevelioğlu 2010: 403).

Türkiye ile İran arasında özünde ulusal güvenlikle ilgili olan terör konusundaki uyumundan çok ilişkileri belirleyen, İran'ın uranyum zenginleştirme amacı kapsamında nükleer silah üretimi konusunda uluslararası toplum ile yaşamış olduğu sorunlar ve bunun olası bölgesel etkileri olmuştur. AK Parti iktidarının komşularla sıfır sorun ekseninde şekillendirme çabasında olduğu dış politikası, özünde bölgesel güvenliği kabzeden bir yapıya işaret etmektedir. Komşularla sıfır sorun Türkiye'nin komşularıyla iyi ilişkiler geliştirme ve işbirliğini esas alan bir yaklaşım olsa da, uluslararası sistemin dışında olan ya da bölgesel bazda ayrışma unsuru olan bir aktörle, diğer bir deyişle diğerlerinin kötü

olduğu bir devletle, iyi ilişkinin geliştirilebilirliğinin muğlaklığı bu anlayışın bölgesel kapsamdaki uzantısını gösterir.

İran'ın Devrim'den sonra Batı ile iyi ilişkiler içinde olmadığı ve özellikle de 11 Eylül sonrası Ortadoğu'nun yeni dinamiklerinde ABD'nin müdahale kapsamında bir ülke olduğu görülmüştür. Bunun yanında İran'ın nükleer enerji konusundaki çalışmalarının, uluslararası toplum ve özeldde Batı tarafından olumsuz biçimde algılanması ve bunun engellenebilmesi yönündeki girişimleri ile İran'ın bu konudaki ketum tavrı sorunun boyutunun derinleşmesine yol açmıştır (Katzman ve Kerr 2017: 2). Türkiye'nin İran'ın nükleer enerji konusunda yaşamış olduğu sorunla ilgili olarak aldığı roller vasıtasıyla, İran ile ilişkilerini derinleştiren bir konuma eriştiği görülmektedir (Einhorn ve Nephew 2016: 45).

ABD'nin Irak işgaliyle birlikte, Ortadoğu'da kapsamlı bir iktidar mücadelesinin var olduğu dikkate alındığında, İran'ın nükleer silahlara sahip olmasını bölge ve kendi güvenliği için tehdit olarak gören ABD'nin her türlü müdahale seçeneğini masada tutmasıyla, İran gibi bir devlet geleneğine sahip ülkenin olası boşluğunun Ortadoğu'da yaratacağı sıkıntılar, Türkiye'nin iki tarafla da dengeli bir siyaset izlemesini zorunlu kılmıştır. Hem İran gibi bölge siyasetinde önemli ve tarihsel olarak rekabet içinde olan bir aktörün nükleer silaha sahip olması hem de İran'ın uluslararası sistemden dışlanmasının yanında müdahale seçeneğiyle karşı karşıya kalması, Türkiye'nin güvenliği konusunda ciddi bir maliyeti beraberinde getireceğinden; Türkiye kendini her iki tarafla da kendi çıkarını ve güvenliğini merkeze alarak politika üretmek durumunda bulmuştur (Udum 2012: 104).

İran, 1990'lı yıllarda savunma altyapısını güçlendirmek ve savunma teknolojilerinde kendi kendine yeterli hale gelebilmek için, yeni bir program başlatmış ve Soğuk Savaş yıllarında Rusya tarafından yapımına başlanan Buşehr nükleer santralini bitirme çabası içinde olmuştur. İran, asıl amacının nükleer silah üretmek değil artan nüfusunun ve enerji ihtiyacının giderilmesi için "barışçıl" amaçla nükleer enerjinin kullanılması olduğunu ifade etse de, ABD ve İsrail başta olmak üzere uluslararası kamuoyu İran'ın nükleer silah edinme amacı içinde olduğu düşüncesiyle bu durumu

olumsuz karşılaşmıştır. Nitekim 2002 yılında İran'ın muhalif isimlerinden Ali Rıza Caferzade'nin açıklamalarıyla İran'ın iki gizli nükleer tesisi ortaya çıkmıştır. Arak'ta ağır su reaktörünün inşa edilmesi ve Natanz'da uranyum zenginleştirme tesislerinin ortaya çıkması nükleer dönüşümün tam anlamıyla yapılması amacına işaret ettiğinden, İran üzerindeki kuşkuların tamamen artmasına neden olmuştur (Heinonen 2014: 17-20).

Nükleer enerjinin kullanımıyla ilgili olarak uluslararası toplumun ve uluslararası örgütlerin çalışmaları, İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmelere değin götürülebilir. Nükleer enerjinin barışçıl amaçla kullanımını sağlamak, nükleer silahların yayılmasını önlemek, nükleer tesisleri koruma önlemleri altında bulundurmak ve nükleer enerji programlarını desteklemek amacıyla 26 Ekim 1956'da BM Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı Statüsü imzalanmış, ardından 1968'de Nükleer Silahların Yayılmasını Engelleme Anlaşması'yla (NPT) nükleer silahların tehdit oluşturmasının engellenmesi amaçlanmıştır (International Atomic Energy Agency: <https://www.iaea.org/about/overview/history>, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

NPT ile birlikte, nükleer enerji üretimi ile nükleer silahların da üretilebileceğini dikkate alarak, nükleer enerji çalışmalarının ancak Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA) kontrol ve denetiminde olabileceği ön görülmüştür. Dolayısıyla Ajans'ın izni ve denetimi olmadan girişilecek faaliyetler anlaşmaya uymamak olarak nitelenmiştir (Dalar 2008: 276).

Bu noktadan hareketle, 1968 yılında NPT'yi imzalamış olan İran'ın, her ne kadar sözleşme kapsamında "barışçıl" nükleer enerji elde etmenin hak olduğunu iddia etmesine rağmen, gizlice inşa ettiği nükleer tesislerin varlığı ve bunların denetimi için UAEA ile işbirliğine gitmemiş olması, İran'ın nükleer enerji programı bağlamında sorunun özünü oluşturur. 2003 yılında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ülkesinin nükleer enerji çalışmaları yürüttüğünü açıklamışsa da, UAEA Direktörü Muhammed El- Baradey, İran'ın nükleer tesislerini gizleyerek NPT'yi ihlal ettiğini açıklamıştır. Bunun üzerine UAEA denetçileri İran'ın tesislerini denetlemiş ve İran'ın nükleer silaha sahip olduğuna dair bir bulguya erişemediklerini belirtmişlerdir. İran uranyum zenginleştirme çalışmalarını Mayıs 2004'te açıkladıktan sonra, UAEA'nin İran'ın tavrını samimi

bulmaması üzerine, İran Natanz'daki tesisin mühürlerini sökerek Eylül ayı itibariyle geniş çaplı nükleer çalışmalara başladığını duyurmuş, sorunun çok boyutlu bir hale gelerek uzun bir süreçte bölge ve dünya gündemini meşgul etmesine sebep olmuştur (Köse 2008: 21-22).

İran nükleer enerji konusunu, ABD ve Batı'nın kendisine yönelik olarak yalnızlaştırma ve ambargo uygulama amacının bir uzantısı olarak görmüştür. Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın bu düşüncüyü merkeze alan sert tutumu, nükleer enerji konusundaki müzakerelerin daha sorunlu hale gelmesine yol açmıştır (Farhi 2009). BM Güvenlik Konseyi'nin 23 Aralık 2006'da almış olduğu 1737 sayılı kararlar; uranyum zenginleştirme konusunda gerekli işbirliğini sağlamayan ve denetimlere müsaade etmeyen İran'a yönelik ambargo ve yaptırım uygulama kararından sonra (BM Güvenlik Konseyi 1737 Sayılı Kararı: <https://www.un.org/press/en/2006/sc8928.doc.htm>, 1 Ağustos 2018'de erişildi), İran'ın 2006 yılında yüzde 3 oranında uranyum zenginleştirme gerçekleştirdiğini açıklaması sorunun boyutunu göstermesi bakımından anlamlıdır (Iran Declares Key Nuclear Advance: BBC News: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4900260.stm, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

Sorunun çözümü konusunda taraflardan biri AB olmuştur. Tıpkı BM Güvenlik Konseyi gibi AB Troykası, İran'ın uranyum zenginleştirme meselesinde gerek çözüm önerileri gerekse de yaptırımlarıyla her daim masanın taraflarından biri olma çabasında olmuştur. Çoğunlukla sonuçsuz kalan müzakerelerde İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurma ve denetime açık hale getirmesini temel koşul olarak öne çıkaran AB, 27 Şubat 2007'de İranlı şirketlere ve uzmanlara dair bir kısıtlama ve yaptırım kararı almıştır (İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu: http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

Bu konjonktürde İran, soruna dair küresel ve bölgesel aktörlerin dahil olduğu çok boyutlu bir sorun alanı olarak nükleer enerji meselesinde Rusya ve Çin ile iyi ilişkiler geliştirerek hem destek bulmak hem de sorunun çözümsüzlüğünden faydalanıp süreci yayarak, nükleer enerji elde etme politikası izlemiştir (Yeşiltaş 2009: 62). Bununla

birlikte, yaptırım kararlarının İran'ı zorlamaya başlaması çözüm adına "alttan" alması zorunluluğunu doğurmuş, çeşitli görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'nin İran'ın nükleer programıyla ilgili tavrı, NPT'ye üye ve nükleer silaha sahip olmayan bir ülke olarak, nükleer silahların yayılmasına karşı bir duruşu işaret eder. İran'ın nükleer silahlara sahip olmasına da bu noktada karşı çıkan Türkiye, bunun bölgesel güvenlik açısından da tehlikeli olduğu düşüncesindedir. Bununla birlikte, nükleer silah konusunda ikircikli tavırların varlığına karşı çıkan Türkiye, İsrail gibi silaha sahip olduğu bilinen ülkelere de aynı muamelenin yapılması gerektiğini belirtmektedir. Barışçıl nükleer enerjinin, sözleşmeye taraf her ülkenin hakkı olduğu ve İran'ın bu noktada nükleer enerji ile ilgili sorununun ancak diplomatik müzakerelerle çözülebileceğini söyleyen Türkiye, üçüncü taraf olarak arabuluculuk ve kolaylaştırıcılık nosyonları ekseninde çözüm için her türlü katkıyı verebileceğini ifade etmiştir (İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu: http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

Türkiye bu konuyla ilgili olarak, bir yandan ABD ve İsrail'in İran'a karşı yaptırımlar konusunda kendi yanında görmek ve İran'a karşı yaptırımları uygulama konusundaki istek ve baskısına maruz kalırken; öte yandan komşularla sıfır sorun ekseninde güvenlik odaklı izleme çabasında olduğu dış politikasında terör merkezinde ve geçmiş algılamaları aşmış biçimde geliştirdiği İran ile ilişkilerine zarar vermeme amacı içinde, sorunun diplomatik yollarla ve müzakerelerle çözülebilmesi yönünde tavır takınmış ve bunu her platformda dile getirmiştir (İnat 2009: 7). İran'ın ambargolardan kurtulmak adına başlattığı "yumuşama" hamlelerine ABD'nin vermiş olduğu olumlu cevaba dair Dış İşleri Bakanlığı'nın basın açıklamasındaki şu ifadeler Türkiye'nin bu konuda diplomatik çabalara verdiği öneme işaret etmektedir:

"ABD, İran'ın nükleer programı çerçevesinde gerçekleştirmekte olduğu uranyum zenginleştirme faaliyetlerini tamamen ve doğrulanabilir şekilde askıya alması halinde, bu ülke ile yapılmakta olan çok taraflı görüşmelere hazır olduğunu açıklamıştır. Ülkemiz, anılan sorunun diplomatik yollardan çözüme kavuşturulması amacına yönelik olarak

uluslararası toplumun sürdürmekte olduğu çabalara bugüne kadar elinden gelen desteği vermiştir. ABD önerisine olumlu bir tepki vermesinin, İran'ın nükleer programı ile bağlantılı soruna diplomatik çözüm bulmasına yönelik olarak uluslararası toplum tarafından ortaya konan çabaları güçlendireceğine, taraflar arasında güven ve diyalog ortamı oluşturacağına, bölgesel ve uluslararası güvenlik ve istikrar ortamına katkı sağlayacağına inanıyoruz. Komşumuz İran'ın diğer ilgili taraflarla birlikte, bu fırsatı iyi değerlendirmesini ve soruna diplomatik çözüm çabalarını güçlendirecek gerekli adımları atmasını ümit ediyoruz” (ABD'nin Nükleer Sorunla Bağlantılı Olarak İran ile Doğrudan Diyaloga Girebileceği Beyanı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 88 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_88---1-haziran-2006_-abd_nin-nukleer-sorunla-baglantili-ol-arak-iran-ile-dogrudan-diyaloga-girebilecegi-beyani-hk_.tr.mfa, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül'ün 23 Haziran 2006'da Tahran'a gerçekleştirdiği ziyarette, İran'ın nükleer programıyla ilgili olarak Türkiye'nin tavrını ve gerçekleştirdiği çok taraflı görüşmeler sonrasında edindiği izlenimleri İran yönetimine aktarması amacına işaret eden açıklamada: Türkiye'nin sorunun başladığı andan itibaren diplomatik katkı için elinden geleni yaptığı ve Türkiye'nin İran'ın müzakerelere başlaması gerektiği yönündeki tavsiyesini ilettiği belirtilmiştir (Sayın Bakanımızın Tahran'a Gerçekleştireceği; Çalışma Ziyareti Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 97 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_97---23-haziran-2006_-sayin-bakanimizin-tahran_a-gerceklestirecegi_calisma-ziyareti-hk_.tr.mfa, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

Türkiye'nin ABD ve İsrail'in İran'a yaptırımlar konusundaki beklentisine rağmen, İran'ın nükleer enerji elde etme konusundaki hakkını şerh düşerek aynı zamanda İran ile terör ve enerji merkezinde geliştirdiği iyi ilişkilerin yanında ambargo kartından çok diplomatik süreçlerin işletilmesi gerektiği yönündeki çabası, İran'ın Türkiye'ye bu konu özelinde de bakışını etkileyen bir unsur olmuştur.

Türkiye'nin özellikle 2007 yılından itibaren İran'ın nükleer enerji konusunda yaşamış olduğu sorunla ilgili olarak arabulucu-kolaylaştırıcı rolleriyle sürece aktif bir biçimde katıldığı görülmektedir. 17 Nisan 2007'de Türkiye'yi ziyaret eden İran Dış İşleri

Bakanı Manuer Mutteki, Türkiye-İran arasındaki iyi ilişkilere işaret ederek, Türkiye'nin AB ile yürütülen müzakerelerde arabulucu olmasını istemiştir (BYEGM Ayın Tarihi: 17 Nisan 2007: <http://ayintarihi.com/>, 1 Ağustos 2018'de erişildi). Türkiye'nin bu konudaki diplomasiyi ne çıkaran tavrına ilişkin Erdoğan'da sorunun diplomasiden uzaklaşılmadan, uluslararası işbirliği içerisinde üzülmesi gerektiği konusunda İran'dan daha fazla çaba beklediğini söylemiştir (BYEGM Ayın Tarihi 26 Nisan 2007: <http://ayintarihi.com/>, 1 Ağustos 2018'de erişildi).

25-26 Nisan 2007'de Türkiye'nin arabuluculuğunda, AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile İran'ın nükleer konulardaki baş müzakerecisi Ali Laricani'nin bir araya gelmesinden sonra, Türkiye'nin sürecin içinde daha çok bulunmaya başladığı görülmektedir (Larijani-Solana Görüşmesi Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 71 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_71--_24-nisan-2007_-larijani-solana-gorusmesi-hk_.tr.mfa, 1 Ağustos 2018'de erişildi). Dış İşleri Bakanı Gl görüşmelere ilişkin: bu tip önemli konuların diplomasi yoluyla, konuşarak, karşılıklı diyalog içinde olumlu bir neticeye ulaşacağını mit ettiklerini belirterek, Türkiye olarak bölgedeki bütün problemlerde bu yolun takibine çok önem verdiklerini söylemiştir. Laricani de: Türkiye'nin bölgesel rolü açısından mümkün olan en iyi Şekilde gelişmelerde etkisini gördüklerini belirtmiştir (BYEGM Ayın Tarihi 27 Nisan 2007, <http://ayintarihi.com/>, 1 Ağustos 2018'de erişildi). Görüşmeler sonrasında müzakerelerin devam etmesi kararı alınmış ve 1 Ekim 2009'da Cenevre'de P5 (BM Güvenlik Konseyi yeleri) + Almanya ile İran arasında yürütülen görüşmelere, ardından 19-21 Ekim'de Viyana'da gerçekleştirilen müzakerelere zemin hazırlamıştır (Sinkaya 2009: 74-75).

Cenevre ve Viyana görüşmeleriyle birlikte, taraflar arasında sergilemiş olduğu çok boyutlu diplomatik hamlelerle çatışmanın üzümünde bir aktör konumuna gelmiş Türkiye'nin, müzakere edilen planlarda zmn unsurlarından biri olarak öne çıktığı görülmektedir. Nitekim UAEA Başkanı Baradey Ekim 2009'da Türkiye'den İran ile uranyum takası konusunda yardım istemiş ve Türkiye'nin dahil olduğu bir plan geliştirmiştir (Varner 2009). Bu görüşmelerde masaya gelen UAEA'nin zm önerisinde İran'ın düşük düzeyde zenginleştirdiği uranyumun Türkiye'de depolanması ve karşılığında İran'a gerekli miktarda yüksek düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun

verilmesi konusundaki teklifi, Türkiye tarafından da olumlu karşılanmış ve süreç boyunca gösterdiği tavrın bir devamı olarak görülebileceği ifade edilmiştir (Sayın Bakanımızın Basını Bilgilendirme Toplantısı 30 Eylül 2009: http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-basini-bilgilendirme-toplantisi_-30-eylul-2009.tr.mfa, 2 Ağustos 2018’de erişildi).

Çözüme dair taraflar arasında süregelen sonuçsuz görüşmelerle birlikte BM Güvenlik Konseyi’nin 24 Mart 2007’de aldığı 1747 sayılı karar ile İran’a yönelik ticari ve ekonomik yaptırımlara genişletmesi (BM Güvenlik Konseyi 1747 Sayılı Kararı: <https://uif.bancaditalia.it/dotAsset/88c21b9a-14ac-472a-b708-94456ee74af2.pdf>, 2 Ağustos 2018’de erişildi), 3 Mart 2008’de 1803 sayılı kararla ilave yaptırımları kabul etmesi (BM Güvenlik Konseyi 1803 Sayılı Kararı: <https://uif.bancaditalia.it/dotAsset/7cf28efa-4610-4f9c-be65-26a37ee31365.pdf>, 2 Ağustos 2018’de erişildi) aynı zamanda müttefik olarak görülen Türkiye’ye de ABD ve İsrail başta olmak üzere, Batı’nın ambargolar konusunda İran’a yaptırımda bulunması hususunda baskıyı arttırmalarına yol açmıştır. Sürecin başından beri sorunun diplomatik yollarla çözülmesi gerektiğini vurgulayan ve bu noktada özellikle 2009 yılında yapılan ziyaretlerle İran’ın Cenevre ve Viyana görüşmelerindeki “yapıcı” tavrını destekleyen Erdoğan’ın ambargoları eleştiren tavrına (BYEGM Ayın Tarihi: 28 Ekim 2009, <http://ayintarihi.com/>, 2 Ağustos 2018’de erişilmiştir), paralel olarak, 12 -13 Eylül’de Tahran’da Ahmedinecad, Mutteki ve nükleer baş müzakereci Said Celili ile görüşen Dış İşleri Bakanı Davutoğlu, İran ile Batı arasında Türkiye’nin her türlü müzakerede ev sahipliği yapmaya hazır olduğunu söylemiş ve: “Türkiye, İran’a yönelik herhangi bir yeni yaptırım olmaması, eski yaptırımların da ortadan kaldırılması için üzerine düşen ne varsa yapmaya hazırdır” (BYEGM Ayın Tarihi 13 Eylül 2009: <http://ayintarihi.com/>, 2 Ağustos 2018’de erişildi) ifadelerine kullanmıştır.

Bu kapsamda Türkiye’nin İran konusundaki bu tavrının Batı’da yarattığı sıkıntı ile Türkiye’nin ambargolara katılma ve İran’ı tecrit etme politikalarına uymayışı Türkiye’yi diplomatik çözüm konusunda daha fazla rol almak durumunda bırakmıştır. 27 Kasım 2009’da UAEA’da İran’ı kınamaya ilişkin yapılan oylamada çekimser kalan Türkiye, 2010 yılının başlarından itibaren arabuluculuk çabalarına devam etmiştir. İlk

olarak Şubat 2010'da Münih Güvenlik Konferansında tüm taraflarla görüşen Davutoğlu, tarafların takas konusunda bir anlaşma yapmaları gerektiğini vurgulamıştır. Bu süreçten sonra, adeta bir işaret fişeği gibi okunabilecek olan ABD Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Philip Crowley'nin, İran'ın nükleer sorununun çözümünde Türkiye'nin gösterdiği gayreti takdir ettiklerini ve Türkiye'nin Batı ile bölge arasında oynadığı köprü rolüne değer verdiklerini ifade etmesi (Crowley 2010: <https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/dpb/2010/01/135793.htm>, 2 Ağustos 2018'de erişildi), Türkiye'nin çözüm konusunda diplomatik çabalarını arttırmasına yol açmıştır.

Nisan 2010'da Washington'da yapılan nükleer enerji zirvesinde bu konuda Brezilya ile görüşen ve destek arayışında olan Davutoğlu, İran sorununun diplomatik yollarla çözümüne katılımını anlamak için 16-17 Nisan'da Brezilya'yı ziyaret etmiş ve Devlet Başkanı Lula Da Silva ve Dış İşleri Bakanı Celso Amorim ile görüşmeler yapmıştır (Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Brezilya'yı Ziyareti Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 82 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-14-nisan-2010_-disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-brezilya_yi-ziyareti-hk_.tr.mfa, 2 Ağustos 2018'de erişildi). Bu ziyaretin ardından Tahran'ı ziyaret eden Davutoğlu, uranyum takasıyla ilgili olarak Türkiye'nin kullanılabileceğini ve İran'ın bu teklifi kabul etmesinin bölge ve ulusal güvenlik açısından elzem olduğunu dile getirmiştir (BYEGM Ayın Tarihi 20 Nisan 2010: <http://ayintarihi.com/>, 2 Ağustos 2018'de erişildi).

Masada olan plan, İran'ın elindeki uranyumun 1200 kilogramının Türkiye'de depolanması, İran'ın düşük oranda zenginleştirmiş olduğu çok miktardaki uranyumu elinden çıkarması ve karşılığında kendi nükleer reaktörleri için gerekli olan yüzde 20 oranında zenginleştirilmiş olan uranyumu Batılı ülkelerden alması, yani takas etmesi üzerinde şekillenmiştir (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı: <https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/transcript-of-iaea-director-general-remarks-at-joint-press-conference-with-atomic-energy-organization-of-iran-4-october-2009>, 2 Ağustos 2018'de erişildi).

İran'ın Batı'nın kendisine yönelik olarak verme vaadinde bulunduğu zenginleştirilmiş uranyum konusundaki çekincelerinin sürdüğü ama Türkiye ve Brezilya

öncülüğünde devam eden müzakerelerin devam ettiği noktada, İran ile Batı'nın yıllar sonra mutabık kaldıkları bir anlaşma metni olarak Tahran Anlaşması 17 Mayıs 2010'da imzalanmıştır.

16-17 Mayıs'ta Tahran'da düzenlenen G-15 Konferansına katılacak olan Brezilya Devlet Başkanı Da Silva'nın da Tahran'da olacak olması, Türkiye'nin İran'a yönelik olarak çözüm konusunda baskıları arttırmasına neden olmuş ve 16 Nisan'da İran'a giden Davutoğlu ile Brezilya Dış İşleri Bakanı Amorim, İranlı mevkidaşları Muttaki ile uzun görüşmeler gerçekleştirmiştir. Erdoğan ve Silva'nın da müzakerelere katılımıyla 17 Mayıs 2010'da üç ülkenin ortak deklarasyonu olarak açıklanan Tahran Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma metni:

“İran İslam Cumhuriyeti'nin başkenti Tahran'da bir araya gelen aşağıda imzaları bulunanlar izleyen Bildiri üzerinde mutabık kalmışlardır:

1-Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşmasına (NPT) bağlılığımızı teyit ederiz ve NPT'nin ilgili maddeleriyle uyumlu olarak, İran İslam Cumhuriyeti dahil tüm taraf devletlerin ayrımcılık yapılmadan, barışçı amaçlarla nükleer enerjiyi araştırma, üretme ve kullanma (ve nükleer zenginleştirme faaliyetleri dahil nükleer yakıt çevirimi) hakkını hatırlatırız.

2-Şu anda, karşılıklı etkileşim ve işbirliği çağına taşıyacak olumlu, yapıcı olup çatışmacı olmayan bir atmosfer yaratacak, ileriye bakan bir süreci başlatacak bir fırsatımız olduğuna güçlü inancımızı dile getiririz.

3- Nükleer yakıt değişiminin, nükleer enerji santrali ve araştırma reaktörü yapımı dahil başta barışçıl nükleer işbirliği olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliğini başlatacak bir araç olduğuna inanıyoruz.

4-Bu temelde, nükleer yakıt değişimi, milletler arasında işbirliği ve olumlu yapıcı bir hareket başlatacak bir başlangıç noktasıdır. Böyle bir hareket, İran'ın NPT'den kaynaklanan hak ve yükümlülüklerini tehlikeye sokacak tedbir, eylem ve retorik

açıklamalarından kaçınmak yoluyla her türlü çatışmanın yerini alarak ve çatışmadan kaçınarak barışçıl nükleer faaliyetler sahasında olumlu etkileşim ve işbirliği sağlamalıdır.

5-Yukarıdakiler temelinde, yukarıda sözü edilen işbirliğini kolaylaştırmak üzere, İran İslam Cumhuriyeti 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye’de muhafazası konusunda mutabıktır. Türkiye’de olduğu süre zarfında söz konusu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum İran’a ait olmaya devam edecektir. İran ve UAEA, Türkiye’de bahse konu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun muhafazasını izlemek için gözlemci konuşlandırabilir.

6-İran bu bildirin yayın tarihini takip edecek yedi gün içinde UAEA’ yazılı olarak resmi kanallardan yukarıdaki hususlara mutabakatını bildirecektir. Viyana Grubu’nun (ABD, Rusya, Fransa ve UAEA) olumlu yanıtı üzerine, değişimin ayrıntıları İran ve özellikle Tahran Araştırma Reaktörü’ne ihtiyaç duyulan 120 kg yakıtın aktarılmasını taahhüt etmiş olan Viyana Grubu arasında yazılı bir anlaşma ve uygun düzenlemeyle tespit edilecektir.

7-Viyana Grubu bu hükme dair taahhüdünü açıkladığında, iki taraf 6. Maddede belirtilen mutabakatın uygulanmasını taahhüt edeceklerdir. İran İslam Cumhuriyeti bir ay içinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu (1200 kg) teslim etmeye hazır olduğunu açıklamıştır ve aynı mutabakat temelinde Viyana Grubu bir yıl geçmeden İran Araştırma Reaktörü’ne 120 kg yakıtı iletmelidir.

8- Bu bildirim şartlarına saygı gösterilmediği takdirde, İran’ın talebi üzerine, Türkiye süratle ve şartsız olarak İran’ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu İran’a iade edecektir.

9- Türkiye ve Brezilya, İran İslam Cumhuriyeti’nin 5+1 ülkeleri ile Türkiye ve Brezilya dahil herhangi bir yerde, her iki tarafın önerilerinin ortak noktaları uyarınca, müşterek taahhütleri temelinde ortak konularda görüşmelere hazır olmayı sürdürmesini memnuniyetle karşılamışlardır.

10- Türkiye ve Brezilya, İran'ın NPT'ye bağlılığını ve üye devletlerinin nükleer haklarını hayata geçirmek yolundaki yapıcı rolünü takdirle karşılamışlardır. Aynı şekilde İran İslam Cumhuriyeti de, dost ülkeler Türkiye ve Brezilya'nın İran'ın nükleer haklarını kullanabileceği uygun ortamın yaratılması için sarf ettikleri yapıcı gayretlerini takdir etmiştir” (17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dış İşleri Bakanları Ortak Deklarasyonu: http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-dis-isleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, 3 Ağustos 2017'de erişildi) şeklinde olarak, çok taraflılığı öne çıkaran ve müzakere edilmesinin gerekliliğine vurgu yapan yanı dışında, İran'ın barışçıl nükleer enerji hakkını da kabul eden bir içeriğe sahiptir.

Anlaşmanın imzalanmasından sonra açıklamalarda bulunan Erdoğan, Türkiye'ye çözüm konusunda güvenen İran'a teşekkür etmiş, bu sonuca ulaşılabilmesi için Türk, Brezilyalı ve İranlı diplomatların 18 saat kesintisiz biçimde çalışarak bu sonuca ulaştıklarını ve bu durumun bölge ve dünya güvenliği için çok büyük bir öneme sahip olduğunu belirtmiştir (BYEGM Ayın Tarihi 18 Mayıs 2010: <http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir). Davutoğlu da Tahran dönüşü düzenlediği basın toplantısında: İran'ın çözüme dair üzerine düşeni yaptığını, 30 yıldan beri ilk defa İran'ın Batı söz konusu olan bir zeminde uzlaşmaya vardığı ve bu durumun aslında psikolojik bir değişimi işaret ettiğini söylemiştir. Davutoğlu'nun:

“İran, bu adımıyla, uluslararası toplumun beklentilerine olumlu cevap verdiğini göstermiştir. İran'la ilgili şüpheler bertaraf edilmiştir. Bu psikolojik eşğin aşılması kolay olmamıştır. Çok büyük çabalar sarfedilmiştir. Sadece bir psikolojik güven metni değildir çünkü anlaşma. Bir iyi niyet beyanı da değildir sadece. Evet bir iyi niyet beyanı vardır. İran tarafından gerçekten son derece önemli bir adım atılmıştır. Psikolojik eşğin aşılması, güven bunalımının aşılması konusunda ama onun kadar da önemli olacak şekilde ve belki ondan da daha önemli olacak şekilde, onun zeminini hazırlamış olması bakımından son operasyonel yönü iyi tanımlanmış, haftalarca, aylarca süren müzakereler sonucunda elde edilmiş bir metin var elimizde. Geçmişte birçok fırsat kaçırılmış olabilir. Bugün bu fırsatın kaçırılmasına izin verilmemesi lazım” (Dış İşleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile Varılan Nükleer Uzlaşısı İle Güncel Dış Politika Gelişmeleri Hakkında Basın Toplantısı Metni:

guncel-dis-politika-gelismeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa, 3 Ağustos 2017’de erişildi) sözleri, Tahran Anlaşması’nın UAEA ve P5+1 üyeleri tarafından kabul edilmesi konusunda üzerlerine düşen görevi yerine getirmeleri yönünde bir açık bir çağrı olarak yorumlanmıştır.

P5 üyelerinden Çin ve Rusya genel olarak bu anlaşmayı olumlu karşılamışlardır. BM Genel Sekreteri Ban Ki-Moon’da Erdoğan ve Silva’nın çözüm yönünde harcadığı çabaları olumlu karşıladığını ve bu anlaşmanın sorunun müzakere ekseninde çözülmesi için iyi bir temel olacağını söylemiştir (BYEGM Ayın Tarihi 19 Mayıs 2010: <http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017’de erişilmiştir). Her ne kadar ABD Başkanı Barrack Obama söz konusu anlaşma konusunda Türkiye ve Brezilya’nın çabalarını öven açıklamalarda bulunsa da, ABD için İran’ın nükleer programı konusundaki tavrı, İran’a yönelik girişeceği ya da uyguladığı politikalara “meşruiyet” zemini sağlayan bir unsur olarak kullanışlı bir araç hüviyeti taşımıştır. Dolayısıyla İran’ın bu konudaki “ılımlı” tavrına ABD pek olumlu yaklaşmamış ve Türkiye’nin bu girişimi “pişmiş aşa su katmak” olarak nitelenmiştir (İnat 2011: 28).

İran, Tahran Anlaşması’ndaki hüküm çerçevesinde, 24 Mayıs 2010’da UAEA Direktörüne sunulmak üzere, anlaşma hükümlerine riayet edeceğine dair niyet beyanını içeren mektubu UAEA’nin Viyana’daki merkezine Türk ve Brezilyalı diplomatik temsilcilerinin de katılımıyla teslim etmiştir (İran’ın UAEA Muhatap Mektubu Dış İşleri Bakanlığı 109 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-109_-24-mayis-2010_-iran_in-uluslararası-atom-enerjisi-ajansi_na-_uaea_-muhatap-mektubu-hk_.tr.mfa 3 Ağustos 2017’de erişildi). Nükleer enerji programına ilişkin anlaşmanın uygulanabilmesi için P5+1 üyelerinin ve UAEA’nın anlaşmayı kabul etmesi gerekirken; ABD İran’a yönelik yaptırım ve ambargonun arttırılması yönünde BM Güvenlik Konseyi nezdinde çalışmalarını hızlandırmış ve 9 Haziran’da İran’a yaptırımları içeren karar Güvenlik Konseyi’ne gelmiştir.

İran’a yaptırımların oylanacağı toplantıdan birkaç saat önce Viyana Grubu taraflarına gönderilen İran’ın Tahran Anlaşması çerçevesindeki kabulünü içeren mektubu reddettiklerini açıklamasının ardından, BM Güvenlik Konseyi’nde yapılan oylamayla

1929 sayı Güvenlik Konseyi kararı kabul edilmiş ve İran'a yönelik yaptırım kararları çıkarılmıştır (BM Güvenlik Konseyi 1929 Sayılı Karar: https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf, 3 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye, Konsey'deki oylamayla ilgili olarak, kendisine yönelik olarak çekimser oy kullanması yönündeki telkinlere rağmen, Brezilya ile birlikte ret oyu kullanmıştır. Konuyla ilgili olarak Dış İşleri Bakanlığı Basın açıklamasında:

“BM Güvenlik Konseyi bugün (9 Haziran) İran'a karşı yeni bazı ilave yaptırımlar içeren bir kararı kabul etmiştir. Söz konusu oylamada, başından bu yana meselenin diplomasi yoluyla hallini savunan ülkemiz tarafından olumsuz oy kullanılmıştır. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi kararının, 17 Mayıs 2010 tarihli Tahran Ortak Bildirisi'yle açılan, İran'ın nükleer programına ilişkin meselenin diplomasi yoluyla barışçıl şekilde çözümüne yönelik fırsat penceresine hanel getirmesinden ve diplomatik gayretlere zarar vermesinden endişe etmektedir” (BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a İlave Yaptırımlar Konusunda Yapılan Oylama Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 125 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-125_-9-haziran-2010_-bm-guvenlik-konseyinde-iran_a-ilave-yaptirimlar-konusunda-yapilan-oylamay-hk_.tr.mfa, 3 Ağustos 2017'de erişildi) ifadeleri kullanılmıştır.

Türkiye'nin Konsey oylamasındaki “Batı karşıtı” tavrı, ABD ile ilişkilerinde ciddi bir çatlağa yol açmamışsa da, bir “hayal kırıklığı” yarattığı şeklinde yorumlanmıştır. ABD Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Crowley: Türkiye ve Brezilya'nın farklı bakış açılarına sahip olmalarına saygı duyduklarını ancak bu durumun bir hayal kırıklığı yarattığını da ifade etmiştir (BYEGM Ayın Tarihi 9 Haziran 2010: <http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017'de erişildi.).

Türkiye'nin BM'deki oylamayla ilgili olarak kullanmış olduğu ret oyu ile ilgili olarak oylamadan bir gün sonra İstanbul'da toplanan Türk-Arap İşbirliği Forumu toplantısında Başbakan Erdoğan, hayır oyu kullanmanın Türkiye'nin itibarıyla ilgili bir duruma işaret ettiğini belirterek:

“Biz hayır dememiş olsaydık, kendimizi inkar etmiş olurduk, imzalarımızı inkar etmiş olurduk, bu onursuz bir davranış olurdu. Biz bu onursuzluğu kabul edemedik. Böyle bir yanlışa ortak olmak istemeyiz. Çünkü tarih bizi affetmez. Gelecek kuşaklar nesiller bizi affetmez. Onun için biz duruşumuzu omurgalı sergilemek durumundayız dedik ve bu adımı attık” (BYEGM Ayın Tarihi 10 Haziran 2010: <http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017’de erişildi), ifadelerini kullanmıştır. Davutoğlu da her şeye rağmen diplomatik sürecin bitmemesi gerektiğine işaret etmiş ve yaptırım kararlarına rağmen İran’ın müzakerelerden uzaklaşmaması konusunda uyarmıştır. Uluslararası toplumun da 18 saat süren müzakereler sonucunda ortaya çıkan bir anlaşmayı yok sayamayacağını belirten Davutoğlu, Türkiye’nin bu süreçte üzerine düşeni yapmaya devam edeceğini belirtmiştir (Sayın Bakanımız’ın Brezilya Dış İşleri Bakanı Amorim ve İran Dış İşleri Bakanı Muttaki İle Çalışma Yemeği Sonrası Gerçekleştirdiği Basın Toplantısı: http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimiz_-brezilya-disisleri-bakani-amorim-ve-iran-disisleri-bakani-muttaki_nin-uclu-yemegi-sonrasi.tr.mfa, 3 Ağustos 2017’de erişildi).

İran’ın nükleer programına ilişkin Türkiye’nin tarihsel süreç içerisinde büründüğü arabulucu-kolaylaştırıcı rolleri, Tahran Anlaşması’yla birlikte somut düzeyde bir sonuç vermişse de, ABD ve diğer aktörlerin İran’a karşı sahip oldukları algılar sorunun çözümü konusunda ilerleme kaydedilememesine sebep olmuştur. Bununla birlikte, bu sürecin Türkiye’nin dış politika anlayışı açısından yapılacak okuması, Türkiye’nin bu sorun bağlamında dış politika merkez kavramlarından olan çok boyutluluk ve ritmik diplomasi anlayışlarını pratiğe dökme konusundaki başarısına işaret eder. Türkiye, çok boyutlu ve çok taraflı bu sorunda, ritmik diplomasi anlayışı çerçevesinde ve çözüm için müzakere vurgusu merkezinde tarafların uzlaşabilmesi açısından bir metnin ortaya çıkarılmasına öncülük etmiştir. İran gibi yanı başında bulunan tarihsel olarak bir geleneğe sahip devletin, uluslararası toplum ve özelde ABD ile yaşayacağı bir sorunun kendi güvenlik mekanizmasına doğurabileceği tehdidin farkında olarak Türkiye, soruna çok boyutlu ve ritmik diplomasi ilkeleriyle müdahale etme çabasında olmuş ve Tahran Anlaşması sonuçları bakımından beklenen durumu ortaya çıkarmasa da başarılı olarak anlaşılmıştır.

Türkiye aynı zamanda, komşularla sıfır sorun anlayışı ekseninde İran'ın ambargo uygulanan ve yaptırıma maruz kalması gereken bir unsur olmasındansa; ilişkilerin katmanlı bir şekilde geliştirilerek bölge ve ulusal güvenlik için bir müttefik olabileceği üzerinde politika inşa etmiştir (İnat 2009: 11). Türkiye'nin BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a yönelik yaptırımlara karşı kullandığı ret oyu, arabuluculuk ya da kolaylaştırıcılık rolü bağlamında Türkiye'nin tarafsızlığını ve eşit mesafede duruşunu gösteren bir diğer unsur olmuştur (Zengin 2010: 297).

Türkiye'nin İran'la bu dönemdeki ilişkilerinin merkezini güvenlik unsurunun oluşturduğu göz önüne aldığımızda, bu durumun çalışmanın teorik zemine de oturduğunu görürüz. Neorealizm için devletlerin temel motivasyonu sağlayan güvenlik dürtüsüdür. Devletler güvenliklerini sağlamak için, olası tehdit algılamalarına dair mekanizmalar ve müzakereler gerçekleştirebilir. Sistemik bir teori olan neorealizme göre sistemin yapısı yeteneklerin sistemdeki dağılımının farklılaşmasıyla değişir. Uluslararası yapı değişirken karşılıklı bağımlılığın derecesi de bu oranda değişir. Uluslararası politika sahasında dikkate alınan temel şey mücadelenin maliyetleridir. Bu düzlemde eğer bir devlet güçlenir ve saldırganlaşırsa diğerleri de bunun acısını çekecektir (Waltz 2015: 179).

Türkiye'nin, 2003 Irak işgaliyle birlikte Şii unsurların daha çok iktidarda olmaya başladığı ve İran etkisinde bir "Şii Hilali" vurgusunun öne çıktığı noktada (Berzegar: 2010: 90), tarihsel rekabet halinde bulunduğu İran'ın bölgede daha çok güçlenmesini istememesi mantıksal bir tavidir. İran'ın nükleer silaha sahip olması, yeteneklerin dağılımına göre farklılaşan devletlerin bulunduğu sistem içinde, İran'ın yeteneklerini arttırması sonucunu doğuracaktır. Bu da sistemin dengesinin değişmesi manasını taşıyacaktır. Türkiye, İran'ın nükleer enerji programı meydana çıktığından beri, İran'ın NPT'ye üye olan bir devlet olarak, nükleer silaha sahip olmaması gerektiğini ama aynı zamanda barışçıl nükleer enerji elde etme hakkını destekleyen bir politika izlemiştir. Tarihsel süreç içerisinde, İran'ın tesislerini uluslararası denetime açarak barışçıl nükleer enerjiye sahip olabilme hakkını vurgulayan Türkiye, aynı zamanda İran'ın nükleer silaha sahip olmasını da bu sayede engellemiş olacağı düşüncesi içinde olmuştur. Nükleer denetimlerin tam ve eksiksiz biçimde olması, İran'ın nükleer silah sahibi olmasının önüne geçecek bir mekanizma olduğundan ve bu aynı zamanda barışçıl nükleer enerji imkanını

da sağladığından, Türkiye İran'ın müzakere masasında denetimlere tabi olması gerektiği vurgusuyla bir taşla iki kuş vurma amacıyla olmuştur demek yanlış olmaz.

Yeteneklerin dağılımının değişmesi, sistem güvenliğini tehdit eden ve dolayısıyla da devletlerin güvenlik algılamasında da tehdit algılaması doğuran bir unsur olduğundan, Türkiye, İran'ın yeteneklerini arttırmasının engellemesini, uluslararası toplumla uzlaşarak nükleer denetimlere tabi olmasından geçtiği biçiminde görmüştür. Diğer taraftan, İran'ın uzlaşma sağlayamaması ya da nükleer silaha sahip olması sonucunda ABD ve İsrail'in İran'a düzenleyebileceği bir askeri operasyonda olayların Türkiye'nin yanı başında cereyan edecek olması, güvenlik bağlamında sıkıntıları beraberinde getireceğinden; Türkiye böyle bir durum oluşmaması adına, müzakerelerde rol almıştır. İran'ı sisteme entegre etme çabasıyla, hem İran'ın nükleer silaha sahip olması ihtimalini bertaraf ederek hem de İran'a gerçekleşecek olası bir müdahalenin önüne geçerek Türkiye güvenlik ve beka sorununa çözüm bulmak istemiştir.

3.2. Ekonomik Açıdan Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri

Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası sistemde gücün unsurlarının belirlenmesinde ve ülkelerin güç tanımlamalarında ekonomi-politik ve jeoekonomik faktörlerin etkisi belirgin bir biçimde artmıştır. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde ekonomi-politiğin önem kazanmasıyla artan uluslararası karşılıklı bağımlılık, ülkelerin güç algılamalarını revize etmiş ve bu durum ülkelerin uluslararası konumlarını etkileyen bir olgu olarak öne çıkmıştır. Soğuk Savaş döneminde askeri boyutun önceliği güç skalasında esasken; sonrasında, ticaret merkezinde, ekonomi öne çıkan diğer bir unsur olmuştur (Efegil ve Musaoğlu 2009: 14).

1980'li yıllarla birlikte, daha liberal politikalar uygulamaya başlayarak, ithal ikameci anlayışın dış dünyayla iktisadi etkileşimi sınırlayan yapısından sıyrılmayı amaçlayan bölgesel güçler, ihracata dayalı kalkınma modellerine başvurmaya başlamışlardır. Bu değişim sonucunda dünya ekonomik düzeni kendi pazarı ve üretimiyle yetinen küçük ya da büyük birçok ülkenin yerine, birbirine ticari ilişkiler ağıyla bağlı

girift bir sistem haline gelmiştir. Böylelikle devletler, ekonomik ilişkilerin ağırlığını göz önüne alarak, diplomasinin imkanlarını bu konuda kullanma çabası içinde olmuşlardır (Aysan ve Genç 2014: 237).

Ekonomik kapasite, bir ülkenin dış politikadaki hedeflerine ulaşabilmesi açısından gerekli faktörlerden biridir. Dünya politikasında öne çıkan ülkelerin uluslararası sistemi etkileyebilecek eylemlerde bulunabilmeleri onların sahip oldukları ekonomik kapasiteleri ile yakından ilişkilidir. Ekonomik yardımlar, dış ticaret ve başka ülkelerde yapılan ekonomik yatırımlar, dış politikanın önemli araçları olarak karşımıza çıkmakta ve askeri, diplomatik ve kültürel araçlar da ancak ekonomik imkanlarla desteklenebildiği ölçüde etkili bir şekilde kullanılabilirler (Ataman 2007: 448).

Bununla birlikte, ekonomik kapasite ile dış politika arasındaki ilişki tek yönlü bir ilişki değildir. Ekonomisi güçlü olan bir devletin etkin bir dış politika izleme imkanının olması yanında, dış politikada izlenen yol ile ekonomik kalkınma arasında da bağ kurulabilir. Bu çerçevede bazı ülkelerin dış politikalarını, ekonomik kapasitesini artırma hizmetine sunma anlayışı içinde oldukları görülmektedir. Bu doğrultuda, dış politikada mümkün olduğunca sorun ve çatışmadan kaçınan ve daima işbirliği kanallarını arayan bu ülkelerin, başta komşuları olmak üzere bütün dünya ülkeleriyle ticareti arttırmaya ve ekonomik yatırımları en üst düzeye çıkarma çalışmaları söylenebilir (İnat 2014: 5).

AK Parti dönemi dış politikası, Soğuk Savaş döneminin verili sistemik kısıtlamaların etkisiyle “yüksek düzeyli politika” olarak tabir edilen, sert güç unsurlarına dayalı güvenlik temelli anlayışının yanında, onunla sıkı sıkıya bağlı ve onunla doğrudan ilişkili, “düşük düzeyli politika” olarak tabir edilen ekonomiyi de merkeze alan bir strateji üzerine kuruludur (Kutlay 2012: 102). Dönemin dış politikası, güvenlik unsurunun ekonomik işbirliğindeki önemini anlayan ve güvenliğin tesis edilmesiyle ekonomik unsurların etkisinin artacağına dair inanç besleyen ve aynı zamanda ekonomik işbirliğinin güvenlik tesisinde bir araç olarak kullanılabileceğini düşünen bir zeminde şekillenmiştir. Ekonomik küreselleşme süreçlerinin hız kazanarak entegrasyon ve rekabetin önem arz ettiği uluslararası sistemde, Türkiye ihracata dayalı büyüme merkezinde, ekonomik enstrümanları yakın havzalarla olan ilişkilerde yoğun şekilde kullanmaya başlamış ve bu

şekilde karşılıklı ekonomik bağımlılık, çevreyle olan ilişkilerde verimliliğin sağlanmasıyla bir hinterland oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır (Köse 2014: 177).

Kurucu kadrolarının muhafazakâr köklerine rağmen, AK Parti sosyal konularda duyarlı bir merkez-sağ parti imajı çizerek; özel sektörün desteklenmesi ve küresel piyasalarla entegrasyonun hızlandırılmasıyla, dünya pazarına entegre olmak isteyen Anadolu sermayesi arasında bir sinerji oluşmuştur. Bu sinerji, ithal ikameci rejimlerin kapalılığından, ihracata dayalı büyüme stratejilerine geçişi gerektirmiştir. Bu durum da proaktif ve çok boyutlu dış politikaya ihtiyaç duyarak, bölgesel ve küresel aktörlere dinamik bir ilişkiyi içeren dış politikayı zorunlu kılmıştır. Turgut Özal ve İsmail Cem'in yapmaya çalıştığına paralel biçimde, AK Parti dış politika anlayışı komşularla ve küresel güçlerle entegrasyonu hedefleyerek, özellikle komşularla sıfır sorun politikası çerçevesinde, Soğuk Savaş döneminin kemikleşen izolasyonist eğilimlerinin reddedilerek, ortak çıkarlar temelinde tüm yakın ve bölgesel komşularla dostane siyasi, ticari ve insani ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır (Ünay 2011: 61).

Komşularla sıfır sorun anlayışı, bölgesel güç, merkez ülke ya düzen kurucu aktör gibi dış politika kavramsallaştırmasında, ekonomik kapasitenin önemini merkeze alarak, başta komşular olmak üzere dünyanın diğer odaklarıyla ticaret ve diğer ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesini elzem olarak gören bir yaklaşıma dayanak teşkil etmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu anlayış, Türkiye'nin dünyada söz sahibi bir ülke olabilmesinin koşullarından birini ekonomik kapasite artırımına bağlayan ve bunun da karşılıklı işbirliğinin gelişmesinde gören, bu durumun gelişmesiyle de güvenlik ve istikrar ortamının sağlanacağını düşünen ve bunun sağlanabilmesinin de öncelikle komşularla kurulacak iyi ilişkilerin ve güvenlik atmosferinin ekonomik genişlemede kendisini gösteren yönüyle ortaya çıkacağını belirten bir eksene dayanmaktadır.

AK Parti'nin hem ekonominin güvenlik ve istikrar ortamına imkân tanıyan bir yanının olması hem de güvenlik ve istikrar ortamının ekonomik karşılıklı bağımlılığı beraberinde getireceğine dair inancı çerçevesinde, özellikle Ortadoğu'da ciddi adımlar attığı görülmektedir. Yine komşularla sıfır sorun anlayışı çerçevesinde siyasi olarak gerçekleştirilen pek çok faaliyet, bölgesel güvenlik ortamının tesis edilmesiyle ekonomik

işbirliği alanlarının geliştirilebilmesi amacına işaret etmektedir. Türkiye bu dönemde, Irak'a Komşu Ülkeler Platformu, Suriye ile tarihsel sorunların çözümü çabası, Ortadoğu'da bölgeye yayılma potansiyeline sahip birçok durumda arabulucu/kolaylaştırıcı misyonla devreye girerek, bölgenin güvenlik unsurunun tehdit altına girmesini engellemeye çalışarak, ikili ilişkilerde de her türlü sorunun büyümesini önleme çabasıyla, ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi amacıyla olmuştur. Bu çerçevede ihracat temelli kalkınma kapsamında ticaretin önemine dayanan bir anlayışla, bölgede yüksek düzeyli stratejik işbirliği konseyleri, serbest ticaret anlaşmaları ve vizelerin kaldırılması gibi uygulamaları hayata geçirmiştir.

Ulaşım imkanlarının genişletilmesi, sınır ticaretinin yaygınlaştırılması, iş, emek, sermaye transferinin kolaylaştırılması bölge ülkeleriyle karşılıklı bağımlılığın artırılması, Davutoğlu'na göre: Ortadoğu'da muhtemel çatışmaları engelleyecek ve bölgesel güvenlik tehlike risklerini azaltacak bir imkân sunmaktadır (Davutoğlu 2007: 416). Türkiye ekonomik işbirliği alanlarının genişlemesiyle birlikte, olası çatışmaların engellenebilmesi konusunda güvenlik tesisi bağlamında bir araca daha sahip olacaktır düşüncesinin yanında; Türkiye'nin ekonomik kapasitesinin artışının dış politikada sorun yaşanan diğer durumlarda da etkili bir unsur olarak kullanılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin tarihsel olarak Batı ile ilişkilerini belirleyen unsurlardan biri, ekonomik kapasitesi bağlamında Batı'dan almış olduğu ekonomik destekler olmuştur. Özellikle ABD ile ekonomik yardımlar bağlamında geliştirilen "dengesiz ilişki", Türkiye'nin "bağımsız" bir dış politika izlemesine zaman zaman müsaade etmemiştir. Yine AB ile ticaret bağlamında var olan tek yönlülüğün ikili ilişkilerde yaşanacak bir sorunda Türkiye'yi zor durumda bırakacak olması ve alternatif bir yol olarak Ortadoğu ile ticari ilişkilerin artırılması yoluyla kapasite yükseltilmesi dış politikada daha "bağımsız" karar alabilmenin bir yolu olarak düşünülmüştür (İnat 2014: 6-7).

Dış politika ile ekonomin birbirini geliştirme ve ülkenin sistem içindeki yerine doğrudan etkide bulunabilme olanağı göz önüne alındığında; Aydın: Türk diplomatların görev tanımlamalarının giderek yeni ihracat pazarları açmak, yatırım kredilerinin önündeki engelleri kaldırmak, ticaret anlaşmalarına zemin hazırlamak ve görevli buldukları ülkelere Türkiye'den yatırım akışını desteklemek gibi ekonomik unsurlara

kaydı düşüncesindedir (Aydın 2003: 14). Nitekim Türkiye'nin 2012 dünya ihracatındaki payı 1,04 olarak gerçekleşmiş ve ülkeler sıralamasında 22. sırada yer almıştır (Türkiye İhracatçılar Meclisi Ekonomi ve Dış Ticaret Raporu 2015: http://www.tim.org.tr/files/downloads/Raporlar/ekonomi_dis_ticaret_raporu_2015.pdf, 10 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye'nin 2001-2012 yılları arasında dış ticarete ciddi bir ivme yakaladığı dikkati çekmektedir. Türkiye'nin yıllara göre yaptığı ithalat ve ihracat rakamları, ekonomisinin global ekonomiye eklemlenmiş bir ticaret devleti olduğunu göstermektedir. 2001 yılında, 31,3 milyar dolar olan toplam ihracat 2012 yılına gelindiğinde 152,4 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Aynı oranda ithalat da özellikle hammadde ve enerji konusundaki bağımlılık nedeniyle ihracat artışına paralel bir şekilde 2001 yılında 41,4 milyar dolar iken, 2012 yılında 232,5 olarak gerçekleşmiştir (TUIK, Ekonomi Bakanlığı).

Türkiye'nin bu dönemde sıfır sorun ve maksimum işbirliği anlayışı, ekonomik alanda gerçekleştirilen serbest ticaret bölgelerinin oluşturulması, vize serbestisinin sağlanması ve yüksek düzeyli işbirliği konseyleri vasıtasıyla Türkiye'nin bölgesel etkinliğini arttırmada ticaretin bir dış politika aracı olarak kullanılmasına zemin teşkil etmiştir (Kirişçi 2009: 42).

Türkiye'nin 2000 yılında ve 2011 yıllarında AB ve Ortadoğu ile gerçekleştirmiş olduğu ithalat-ihracat rakamları ve dış ticaretteki yüzdesel paylarına baktığımızda, AB'nin dış ticaretteki payı %53,7'den %40,8'e kadar gerilemişken, Ortadoğu'nun payı %7,2'den %12,8'e kadar yükselmiştir. AB ile ihracat 2000 yılında 15,664 milyon dolardan, 2011 yılında 62,347 milyon dolara yükselmişken; Ortadoğu ile 2000 yılında yapılan ihracat 2,572 milyon dolardan, 2011 yılında 27,934 milyon dolara yükselmiştir. İthalat rakamları, AB ile 2000 yılında 28,526 milyon dolardan, 2011 yılında 91, 128 milyon dolara yükselmişken; Ortadoğu ile 3,371 milyon dolardan, 20,439 milyon dolara yükselmiştir (TUIK).

Bu veriler politik ekonomi anlayışının dış politika okuması imkânı sunması bağlamında, Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu'ya tarihsel miras kapsamında

yaklaşarak bölgedeki güç boşluğunu doldurma, bölgesel konumunu güçlendirme ve kapasitesini arttırarak uluslararası sistemde daha etkin olabilme açısından ticaret ve ekonominin önemine verdiği değere işaret etmektedir. Türkiye'nin dış politika anlayışı, ekonomik ilişkilere olumlu biçimde yansımış ve Türkiye bölgeye olan ihracatını 28 milyon dolar seviyesine çıkarmıştır. Aynı yükseliş ithalatta da söz konusu olsa da bu durum, enerji bağımlılığı çerçevesinde Türkiye'nin bölge ülkelerinden ithalatının büyük çoğunluğunu petrol ve doğalgazın oluşturmasından kaynaklanmaktadır.

Kemal Kirişçi'nin Rosecrance'den atıfla kullandığı "ticaret devleti" kavramı, Türkiye'nin ekonomik ilişkilerini dış politikada kullanışlı bir araç olarak kullanma arzusunun yansıma kavramı olarak, özellikle kendisini Ortadoğu ile gerçekleştirilen dış ticarete gösterme eğiliminde olmuştur. Komşu ve çevre ülkeler ile yapılan ticaretin 1990'lı yıllarda toplam dış ticaret içindeki payın %7-8'i geçmediği göz önüne alındığında, Türkiye bu dönemde ticaret unsurunu Ortadoğu'da geçerli kılma amacıyla olmuştur (Kılıçkaya: <http://www.mfa.gov.tr/komsu-ve-cevre-ulkeler-ile-ticareti-gelistirme-stratejisi.tr.mfa>, 10 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye, Ortadoğu ile sıkı ilişkiler geliştirebilmenin şartlarından biri olarak ekonomik anlamda karşılıklılığı arttıran bir strateji çerçevesinde, ticari bağların kuvvetlendirilmesiyle bölge ile olası gerilim alanlarının daraltılacağı düşüncesi içinde olmuştur. Bu çerçevede Türkiye'nin Ortadoğu ile ekonomik ilişkileri ülke bazlı dış ticaret, serbest bölgelerin oluşturulması ve enerji konusunda sağlanan ilerleme ekseninde ele alınacaktır.

3.2.1. Türkiye'nin Ortadoğu ile Dış Ticareti

Türkiye'nin Ortadoğu ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret rakamları, siyasi olarak tarihsel süreçte dondurulmuş ilişkilerin yanında iktisadi rasyonalitenin hayat bulabildiği bir ekonomik havzanın oluşturulabildiğine işaret etmektedir. Türkiye'nin bölge ülkeleriyle geliştirdiği ticaret, siyasi ilişkilerin belirlenmesine de kapı aralamış, ticari bağlantılar sorun çözüm aracı olarak yoğun bir şekilde kullanılabilir hale gelmiştir

(Kutlay 2011: 85). Bu durum, özellikle ülke bazlı incelemede kendini göstermektedir. Diğer bir ifadeyle Ortadoğu'da bulunan ülkelerle Türkiye'nin karşılıklı ticaret rakamlarına bakmak ticari ilişkilerin gelişimiyle siyasi ilişkilerin ve güvenlik atılımlarının gelişiminin doğru orantılı olduğunu işaret etmektedir.

3.2.1.1. Irak ile Dış Ticaret

Irak, Ortadoğu'ya transit taşımacılıkta Türkiye'nin çıkış kapısı olarak önemli bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte 90'larla birlikte ilişkiler genelde ABD ve müttefiklerinin gerçekleştirdiği askeri ve ekonomik müdahalelerle şekillenmiştir. 1990-1991 yılları arasında süren Körfez Savaşı'nın ardından, BM'nin Irak'a yönelik olarak uyguladığı yaptırımlar ve savaşın yarattığı tahribat Irak ekonomisinde büyük sorunlara yol açmış ve bölge ülkeleri başta olmak üzere Türkiye ile ticari ilişkileri zayıflamıştır. Petrol fiyatlarındaki artışla birlikte Körfez Savaşı, kara taşımacılığı, müteahhitlik hizmetleri ve dış ticaret üzerindeki olumsuz etkileri ile Türkiye ekonomisinin önemli kayıplara uğramasına yol açmıştır (Bölükbaşı 1993: 17).

1. Körfez Savaşı öncesi Türkiye'nin Almanya'dan sonra ikinci büyük ticaret ortağı olan ve Ortadoğu'ya açılan kapısıyken, iki ülkenin ticaret hacmi düşmüş ve ticari ilişkiler minimum düzeyde seyretmiştir (Güleç ve Oğuz 2003: 4). 2000'lerin başıyla birlikte uygulanan BM ambargosuna rağmen her iki taraf da ticaretin yoğunlaştırılması konusunda çaba gösterirken, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle Irak'la ekonomik ilişkiler yine olası bir ABD müdahalesi senaryosu etrafında şekillenirken, ekonomik işbirliği alanlarının arttırılması amaçlanmıştır. Yeşilyurt'a göre: Irak'la ekonomik derinleşmenin AK Parti döneminde de devam ettirilmesi çabası bu durumun bir hükümet politikasındansa, devlet politikası olduğu manasını taşımaktadır (Yeşilyurt 2013: 407).

Türkiye ilk Körfez Savaşı'nda yaşamış olduğu ekonomik sıkıntıları göz önünde bulundurarak, 2003 ABD müdahalesinin “önlenebilmesi” konusunda çabalarda bulunmuş, müdahalenin gerçekleşmesiyle birlikte Irak'ın yeniden yapılandırılması

sürecinde, Irak'ın en gelişmiş ve büyük ekonomiye sahip komşusu olarak, rol alma konusunda gayret göstermiştir.

Bu çerçevede, Türkiye ilk olarak Eylül 2003'te Silopi'de kurulan elektrik tesisiyle, Irak'ın günlük beş yüz milyon walt olan elektrik ihtiyacını karşılamak üzere Irak'a elektrik ihraç etmeye başlamıştır (BYEGM Ayın Tarihi: 23.09.2003, <http://ayintarihi.com/>, 11 Ağustos 2017'de erişildi). 21 Kasım 2003'te Türkiye ile Irak Yönetim Konseyi arasında, Türkiye ile Irak arasında ekonomik işbirliğini öngören mutabakat zaptı imzalanmış ve Ortaköy'de ikinci bir sınır kapısının açılması kararlaştırılmıştır (BYEGM Ayın Tarihi: 21.11.2003, <http://ayintarihi.com/>, 11 Ağustos 2017'de erişildi).

ABD Dış İşleri Bakanlığı'nın Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde tahsis edilen 18,6 milyar dolarlık bütçeden Türk firmalarının ana yüklenici olarak yararlanabileceğinin belirtildiği duyuru, Türkiye'nin Irak'la ticari ilişkiler konusundaki amacının, ABD tarafından da desteklendiğini göstermiş ve Haziran 2004'e gelindiğinde Habur sınır kapısından günde 4 bin tır geçer hale gelmiş ve işgal güçlerinin günlük ihtiyaçlarının pek çoğu bu şekilde karşılanır olmuştur (Olson 2006: 66).

Tablo-9'da Türkiye'nin Irak ile 2003 yılından itibaren gerçekleştirdiği dış ticaret rakamları görülmektedir. Irak'a yönelik uygulanan ambargolar ve ABD müdahalesi nedeniyle 2003 yılı öncesine ait net veriler bulunmadığından, 2003 yılından itibaren karşılıklı ticaret rakamlarına yer verilmiştir.

Tablo 3.1: 2003-2011 Türkiye-İrak Ticaret Rakamları (Milyar \$)

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	829	1.821	2.750	2.589	2.845	3.917	5.126	6.043	8.314
İthalat	113	466	459	376	645	1.321	952	1.355	2.505
Toplam	942	2.289	3.209	2.965	3.490	5.238	6.078	7.398	10.819

Kaynak: TUIK ve Ekonomi Bakanlığı

Türkiye'nin Irak ile dış ticareti AK Parti döneminde ciddi düzeyde yükselmiştir. Yıllar içinde Irak'la yapılan dış ticaret önceki yılların aksine açık değil fazla vermiştir. (Akal 2008: 277). 2003 yılında ihracat 829 milyon dolardan, 2004 yılında 1.821 milyar dolara yükselmişken, kademeli bir şekilde artarak 2011 yılında 8.314 milyar dolara kadar yükselmiştir. 2003 yılında 113 milyon dolar olan ithalat, 2004 yılında 468 milyon dolara, 2011 yılında ise, 2.505 milyar dolara yükselmiştir. Toplam ticaretteki oran da paralel bir biçimde yükselmiş 2003 yılında 942 milyon dolar olan toplam dış ticaret 2011 yılında 10.819 milyar dolara yükselmiştir. 1999-2009 yılları arasındaki ihracat rakamlarını inceleyen çalışmada Çeştepe, Türkiye'nin Irak ile ihracatının bu dönemde %5125 oranında arttığını ifade etmektedir (Çeştepe 2012: 27).

Türkiye'nin Irak ile gerçekleştirdiği ticaretinde, bölge ekonomilerinin çoğunun tamamlayıcı ekonomiler durumunda olması, Türkiye'nin ihraç ettiği malların gıda ve ara mallar, ithal ettiği şeylerin ise, petrol ve doğalgaz gibi hammadde olmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin ihraç ettiği mallar, çoğunlukla ithal edilen petrol ve doğalgazın dönüştürülmesiyle elde edilen mineral yağlar ve gıda şeklinde gerçekleşmiştir. Petrol ve doğalgaz dışında, Türkiye'nin Irak'tan ithal ettiği neredeyse bir şey yoktur (Akal 2008: 278-279).

Dış ticaretin seyri bu şekildeyken, Irak fuarlarının Türkiye'de düzenlenmeye başlaması ticari ilişkilerin boyutunu gösteren bir diğer unsur olarak öne çıkmıştır. Güvenlik gerekçeleriyle yapılamayan Uluslararası Bağdat Fuarı, 25-27 Mayıs 2004'te Diyarbakır'da düzenlenirken, 2006 yılından itibaren her yıl Gaziantep'te Irak Uluslararası Fuarı açılmaya başlanmıştır. Bu durum ticari ilişkilerin gösterdiği seyre paralel olarak,

Türkiye'nin Irak ekonomisinin dünyaya açılan kapısı haline geldiğini göstermiştir (Yeşilyurt 2013: 408).

Türkiye ile Irak arasında çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla oluşturulan Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi, 10 Temmuz 2008'de Bağdat'ta imzalanan ortak bildiriyle kurulmuş ve iki ülke arasında işbirliğinin geniş bir yelpazede geliştirilmesi amaçlanmıştır. Özellikle ekonomik alanda her iki ülkenin de yararına olacak şekilde ticaretin zenginleştirilmesine yönelik olarak adımların atılması, Irak halkının temel ihtiyaç ve hizmetlerinin karşılanması konusunda yeniden yapılandırma çalışmalarında işbirliği yapılması, Irak'ın zirai gelişimi konusunda Türkiye'nin teşvik edilmesi, Türkiye üzerinden Irak'ın Avrupa'ya entegrasyonu için ulaşım altyapısının sağlanması, ticaretin geliştirilmesi amacıyla her iki ülkede kamu ve özel sektörün işbirliklerinin desteklenmesi ve Türkiye ile Irak arasında yeni sınır kapılarının açılması gibi uygulamalarla karşılıklı ekonomik işbirliğinin derinleştirilmesi amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge: <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

15 Ekim 2009'da Irak'ı beraberindeki 9 bakanla ziyaret eden Başbakan Erdoğan, Irak Başbakanı Nuri El-Maliki ile Yüksek Düzeyli Stratejik Ortaklık Anlaşması çerçevesinde 48 mutabakat muhtırasını içeren anlaşmayı imzalamıştır. Dışişleri'nin yanı sıra İçişleri, Sağlık, Dış Ticaret, Bayındırlık, Tarım, Enerji, Çevre ve Ulaştırma bakanlarının karşılıklı katılımı ile düzenlenen toplantı ile iki ülke arasındaki muhtemel ortak projeler ele alınmıştır (Özcan 2011: 166).

Yapılan anlaşmalar, her ne kadar çok taraflı ilişki geliştirebilmenin zemini olarak görülse bile, Erdoğan ziyareti sırasında söylediği: “Aramızdaki ticaret hacmi şu anda 5 milyar dolar, bunu 20 milyar dolar seviyesine çıkarmamız lazım. Gayemiz, ülkemizin üzerinde bulunduğu bu havzayı, bir ekonomik havzaya dönüştürmek” (BYEGM Ayın Tarihi 15 Ekim 2009: <http://ayintarihi.com/>, 11 Ağustos 2017'de erişildi) sözleri, yapılan

anlaşmaların esas itibarla ticaret ve ekonomik ilişkilerin derinleşmesi amacına işaret ettiğini göstermektedir.

Bu anlaşmadan sonra iki ülkenin ulaşım imkanlarını geliştirilmesi amacı çerçevesinde, Musul ile Gaziantep arasında 100 yıllık bir aranın ardından tren seferleri başlamıştır (Radikal 17 Şubat 2010). Türkiye ekonomisi için önemli bir girdi sağlayan müteahhitlik hizmetleri bakımından Irak yeni bir pazar olarak ciddi derecede gelişim gösterilen bir saha olmuştur. Irak'la 2003 yılında 242 milyon dolar olan Türk müteahhitlik seviyesi, 2009 yılına gelindiğinde 1.272 milyon dolar seviyesine gelmiştir. 2010 yılında 94 proje ile 2.285 milyon dolar, 2011'de ise 1.884 milyon dolar seviyesine ulaşmıştır (DEİK Irak Ülke Bülteni 2015: <https://www.deik.org.tr/uploads/irak-ulke-bulteni-subat-2015-ornek.pdf>, 11 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye ile Irak arasındaki ticaret hacmi düzenli bir artış gösterirken, Türkiye'nin ticaretin geliştirilmesi yönündeki çabalarının yanında Irak hükümeti, ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için bir komite oluşturmuştur. Bu komite, ülkedeki yeni yatırımları düzenleyen kanun çerçevesinde hakların daha iyi korunacağını ve var olan sorunların daha yapıcı bir şekilde çözüleceği ile ilgili çalışmaları belirterek, Türkiye daha fazla proje gerçekleştirme konusunda teşvik etmeye çalışmıştır (Trade with Turkey Triples, Triples", <http://www.iraq-businessnews.com/2010/11/17/trade-with-turkey-triples/>, 11 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye, Irak'ta en çok yatırım yapan ülkelerden biri olarak eriştiği konumuyla, Irak'ta gerçekleşen yabancı yatırımların 2010 yılı itibariyle %35'ini gerçekleştirmiştir (Foreign Commercial Activity in Iraq, 2010 Year in Review: <http://www.iraq-businessnews.com/wp-content/uploads/2011/02/Dunia-2010-Foreign-Commercial-Activity-in-Iraq.pdf>, 11 Ağustos 2017'de erişildi). 2010 yılında Irak, Türkiye için 5. Büyük pazar durumundayken; 2011 yılı sonunda Almanya'dan sonra en fazla ihracat yapılan ülke Irak olmuştur. Aynı zamanda Türkiye, Irak'a ihracat çeşitliliğini de sağlamaya başlamış, tek bir ürüne ya da alana yoğunlaşan ihracat karakterinden de uzaklaşmıştır (Irak Ekonomi Rapor 2012: 10).

Irak Türkiye'nin bu dönemde uygulama çabasında olduğu dış politika anlayışının ekonomik pratikleri bağlamında belki de en önemli örneği oluşturmaktadır (Aysan ve Genç 2014: 468). Irak ile düzenli bir şekilde artan ticaret hacmi, iki ülkenin birbiriyle geliştirdiği ilişkiler ağının da fazlalaşmasına yol açmıştır. Ekonomik derinleşmenin pek çok düzeyde ilişkilerin belirli bir düzeye getirilmesini zorunlu kılması, Türkiye'nin bu dönem dış politikasında ekonomi unsurunun etkin biçimde kullanılmasına örnek teşkil etmiştir.

3.2.1.2. Suriye ile Dış Ticaret

Siyasi algılamalar ve Suriye'nin PKK terörü konusunda takınmış olduğu tavır, 90'lı yıllarda zaman zaman meydana gelen olumsuzluklarla birlikte, Türkiye ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler istenilen düzeyde olmamıştır. Suriye'nin PKK konusunda Türkiye'nin isteklerini "yerine getirmemesi" ve su paylaşımı konusundaki görüş ayrılıkları ekonomik ilişkilere de yansımıştır (Olson 1997: 171). 1998 yılında imzalanan Adana Protokolü'nden sonra iyileşmeye başlayan ekonomik ilişkiler, AK Parti döneminde de yükselen bir ivme ile artmıştır.

İlişkilerin yükselen seyri AK Parti'nin bölgeye yönelik olarak ekonomi merkezli dış politika algısıyla ilgili olduğu kadar, Suriye'nin 2000 sonrası gerçekleştirdiği ekonomik reform ve ticari liberalizasyon politikasıyla da ilintilidir. Suriye yönetimi, devlet kontrolündeki ekonomisini modernize ederek, uluslararası sisteme entegre olmuş bir piyasa ekonomisi haline dönüştürmek ve yüksek işsizliğin aşağıya çekilebilmek için petrol dışında diğer sektörlerin de geliştirilebilmesini amaçlamıştır (İnançlı ve Ak 2006: 398).

Suriye yönetiminin bu konudaki anlayışının yanında, siyasi sorunlar merkezinde yaşamış olduğu ambargolar ve özellikle Hariri suikastı sonrasında yalnızlaşmaya başlaması, Türkiye ile ekonomik ilişkilerinin gelişmesinde etken olmuştur. Türkiye açısından komşularla sıfır sorun anlayışının özellikle siyasi ve güvenlik merkezli

sorunların çözümü konusunda Suriye ile yakalanan ilişki boyutu ekonomik ilişkilerin gelişmesinde de belirleyici olmuştur.

Suriye ile Türkiye'nin ticaret rakamlarına baktığımızda, 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar Türkiye'nin Suriye ile dış ticaretinin fazla verdiğini görürüz (Sandalcılar 2011: 216). 1990 yılında Türkiye'nin ihracatı 194,5 milyon dolar, ithalatı 84,3 milyon seviyelerinde iken; 1996 yılı ile 2003 yılları arasında Türkiye Suriye ile ticaretinde açık vermeye başlamıştır (TUIK).

Tablo 3.2: 2002-2011 Türkiye-Suriye Ticaret Rakamları (Milyon \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	266,7	410,7	394,7	551,6	609,4	797,7	1,115	1,425	1,845	1,611
İthalat	506,4	413,3	357,6	272,1	187,2	376,9	639,2	327,8	663	524
Toplam	772,5	824	752,3	823,7	796,6	1,174,6	1,754,2	1,752,8	2,508	2,135

Kaynak: TUIK ve Ekonomi Bakanlığı

Tablo-10'da Türkiye ile Suriye'nin dış ticaret rakamları gösterilmektedir. Türkiye'nin Suriye'ye yönelik gerçekleştirdiği ihracatın 2002 yılından itibaren ufak dalgalanmalar olsa da düzenli şekilde arttığı görülmektedir. Bununla birlikte ithalat oranlarında ciddi bir dengesizlik söz konusudur. Tablo-10'da görüldüğü gibi Türkiye'nin 2002 yılında 266,7 milyon dolar olan ihracatı, 2003 yılında 410,7 milyon dolara yükselse de; 2002 yılında gerçekleştirmiş olduğu ithalatı 506,4 milyon dolar, 2003 yılında 413,3 milyon dolar olarak seviyelerinde kalmış ve Türkiye'nin Suriye ile ticareti açık vermiştir. 2004 yılı itibariyle 394,7 milyon dolar ihracat gerçekleştirilmiş ve artık Suriye dış ticaretinde Türkiye'nin baskın bir biçimde fazla verdiği görülmüştür. 2010 yılında 1,845 milyon dolarlık ihracat rakamı Suriye'ye gerçekleştirilen ihracatın zirvesini oluşturmuştur.

İki tarafın politikaları ve zorunlulukları yükselen ticarete belirleyici bir noktayı oluştursa da, Suriye ile ticaret hacminin artışının önemli bir nedeni 2004 yılında imzalanan ve 2007 yılında yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması'dır. 2004 yılında

Suriye ile gerçekleştirilen toplam dış ticaret 752,3 milyon dolarken; 2007’de bu rakam 1,174,6 milyar dolar seviyesine gelmiştir.

Suriye’ye ihraç edilen ürünlerin yıllar içindeki niteliği aynı kalmıştır. Tekstil elyafı ve mamulleri, demir-çelik, elektrikli makine ve cihazlar, plastik mamuller ve kara ulaşım araçları genel olarak ihraç edilen ürünler kategorisinde yer almışlardır. (Alpaslan 2012: 5). İthalata esas olan ürünler, Ortadoğu ülkeleriyle yapılan ithalattan farklılık göstermemiş ve petrol ve türevleri Türkiye’nin Suriye’den ithalatında bir yoğunlaşma meydana getirmiştir (Akal 2008: 291).

Türkiye, Suriye ile ticaretin ve bunun kolaylaştırılmasını sağlayacak unsurların geliştirilebilmesi için ikili görüşmeler ve anlaşmalar vasıtasıyla karşılıklı bağımlılığı arttırmayı amaçlamıştır. Ulaşım ve vergilendirme konularında yapılan müzakerelerle, Temmuz 2006’dan itibaren Lazkiye-Mersin arasında feribot seferleri başlamıştır (BYEGM Ayın Tarihi 17 Temmuz 2006: <http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017’de erişilmiştir). Suriye devlet demiryolları Türkiye tarafından iyileştirme çabaları sonrasında Gaziantep ve Halep arasında yolcu taşımaya başlanmış, Hicaz demiryolu projesi kapsamında yapılan ve 100 yıldır hiç bakımı gerçekleştirilmeyen demiryolu kullanıma açılmıştır (BYEGM Ayın Tarihi 22 Aralık 2009: <http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017’de erişildi).

Nisan 2005’te Türkiye-Suriye Bölgelerarası İşbirliği Programı imzalanmış ve bu kapsamda ekonomik derinleşme amacı çerçevesinde, Halep, Gaziantep ve Kilis ekonomileri birbirine bağlanmıştır (Türkiye-Suriye Bölgelerarası İşbirliği Programı: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss912m.htm>, 16 Ağustos 2017’de erişilmiştir). 2010 yılı Mart ayında alınan ortak bir kararla, program Türkiye tarafında Mardin ve Şanlıurfa; Suriye tarafında ise Al-Rakka ve Al-Haseke kentlerini içerecek şekilde genişletilmiştir (27707 Sayılı Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/09/20100924-10.pdf>, 16 Ağustos 2017’de erişildi). Ticaretin daha hızlı ve sorunsuz akışkanlığı için, mevcut sınır kapıları modernize edilmiş ve yeni sınır kapılarının açılması sağlanmıştır. Sınır kapılarının ortak yönetimi için görüşmeler gerçekleştirilmiş, Ticaret Bakanı Hayati Yazıcı: “Mükellef tüccarın çıkış

gümrüğündeki beyanın otomatik olarak diğer tarafa aktarılacağını, bu bilgiler çerçevesinde giriş gümrüğü kontrolünün yapılacağını ve bu şekilde işlemlerin hızlandırılacağını” ifade etmiştir (BYEGM Ayn Tarihi 20 Ocak 2010: <http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017’de erişildi).

TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği merkezinde imzalanan anlaşmayla, Nusaybin Gümrük Kapısı yap-işlet-devret modeliyle yeniden inşa edilmiş ve inşaat süreci başlamıştır (Nusaybin Gümrük Kapısı Modernizasyon Protokolü 2010: <http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2010/09/062-063.pdf>, 16 Ağustos 2017’de erişildi).

Türkiye’nin Suriye ile ticaretini arttırmaya verdiği öneme ilişkin, 23 Aralık 2009’da 200 iş adamı ve bakanlar eşliğinde gerçekleştirdiği Şam ziyareti sırasında ve eksen kayması tartışmalarının yoğun yaşandığı bir zaman diliminde Başbakan Erdoğan:

“Türkiye ile Suriye’nin arasındaki ticaret hacminin katlanarak artması bir eksen kayması mıdır? Yoksa normalleşme midir? Dış politikalarımız da dayanışma içinde yardımlaşma içinde olmak birbirimizi desteklemek eksen kayması mıdır? Yoksa normalleşme midir? Tabi ki normalleşmedir! İşte bu başarılı” (BYEGM Ayn Tarihi 23 Aralık 2009: <http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017’de erişilmiştir), sözleriyle iki ülke arasındaki gelişen ticaretin sadece iki ülke açısından değil bölge açısından da önemine işaret etmiştir (İnat ve Telci 2011: 144).

Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi Türkiye’nin Suriye ile çoklu ilişkilerinin geliştirilebilmesinde de önemli bir araç olarak kullanılan bir mekanizma olmuştur. 12-13 Ekim 2009’da Halep ve Gaziantep’te yapılan ve amacı; taraflar arasındaki işbirliğini alanlarının genişletilmesi ve ekonomik kültürel entegrasyonun geliştirilebilmesi olan, Suriye’den 10 Türkiye’den 15 bakanın katılımıyla gerçekleştirilen toplantılarda; 40 protokol, proje ve mutabakat zaptını içeren anlaşmalarla tesis edilen Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi ilk toplantısını, 22-23 Aralık 2009’da Şam’da gerçekleştirmiştir. 15-16 Eylül’de Türkiye’yi ziyaret eden Suriye Devlet Başkanı Beşar Esed’in bu ziyareti sırasında kararlaştırılan Konsey’in kurulması, 16 Eylül’de dış işleri

bakanları Muallim ve Davutoğlu'nun imzaladıkları Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği kurulmasına ilişkin Ortak Siyasi Bildirge ile resmîyete dökülmüş ve ilk toplantısında 50 anlaşma imzalanmıştır. Toplantıda, ticaret akışını hızlandıracak her türlü işbirliği mekanizmasının geliştirilmesi konusunda tarafların gerekli çabaları takdir etmesi ve yapılacaklar hususunda mutabakata varmaları dışında, Serbest Ticaret Anlaşmasının kapsamına hizmetler sektörünü de dahil edilmesi, Türkiye-Suriye Lojistik Merkezi kurulması, tıbbi ilaç ve malzeme ticaretinin geliştirilmesi gibi konularda mutabakata varılmıştır (Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Toplantısı Ortak Bildirisi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye ile Suriye'nin karşılıklı ticaret hacmini geliştirmek için mutabık kaldıkları bir diğer kolaylaştırıcı unsur, vizelerin kaldırılmasıdır. Türkiye ekonomik ve ticari genişlemeyi sağlayabilmenin yollarından biri olarak kullanılan vize kaldırma uygulaması, Kilis Öncüpınar Sınır Kapısında Muallim ve Davutoğlu'nun imzaladıkları anlaşmayla 18 Eylül 2009'da gerçekleştirilmiştir. Diplomatik, hizmet ve hususi ile umuma mahsus pasaport hamili Türk ve Suriye vatandaşları 180 gün içinde 90 günü aşmayan seyahatleri için vize uygulamasından muaf tutulmuşlardır (Türkiye ve Suriye'nin Vize Uygulamasını Kaldırması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 162 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-162_-18-eylul-2009_-turkiye-ve-suriye_nin-vize-uygulamasini-kaldirmasi-hk_.tr.mfa, 16 Ağustos 2017'de erişildi). Ticaretin ve ekonomik derinleşmenin sağlanabilmesi için ulaşım konusuna iki tarafın vermiş olduğu önem göz önüne alındığında, vizelerin kaldırılması hususu iş adamları ve sermaye temsilcilerinin daha rahat biçimde davranabilmelerine imkân tanıyan bir unsur olmuştur (Miş 2011: 222).

Türkiye, ekonomik kapasitesinin arttırabilmesinin bir aktörü olarak gördüğü Ortadoğu'da daha etkin olabilmenin anahtarlarından birini Suriye ile ticari ilişkileri geliştirmek olarak görmüştür. Davutoğlu: Suriye'nin Türkiye için Ortadoğu ve Arap Dünyasına açılan bir kapısı olduğunu söylerken (BYEGM Ayın Tarihi 16 Eylül 2009: <http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir); Erdoğan: Suriye'nin Türkiye

açısından Ortadoğu'ya açılan bir kapı, Türkiye'nin Suriye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olduğunu söyleyerek karşılıklı işbirliğinin önemine vurgu yapmışlardır ((BYEGM Ayın Tarihi 13 Eylül 2009: <http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişildi).

Bu algı çerçevesinde, Türkiye Suriye ile güvenlik ve siyasi ilişkilerindeki olumlu havayı ticari ilişkilerde de yakalamış ve Suriye ile -her ne kadar beklenen ve potansiyel olarak daha fazla olması gereken bir ticaret hacmine sahip olsa da- dış ticareti yıllar içinde artış göstermiştir. Bu durum, geliştirilen siyasi ilişkilerin bir meyvesi olarak ekonomik genişlemeye işaret ettiği gibi, ticaret merkezinde ekonomik işbirliğinin diyalog ve uzlaşma kanallarını açık tutmadaki yönüne de işaret etmektedir.

3.2.1.3. İran ile Dış Ticaret

Hatemi'nin cumhurbaşkanı seçilmesiyle birlikte, İran'ın devrim sonrası uyguladığı politikalarda "yumuşama" belirtileri ortaya çıkmış ve doksanlı yılların sonlarıyla birlikte İran, dış politikasını Körfez barış ve istikrarına katkıda bulunmak ve dünya ekonomisine entegre olmak üzerine kurgulamaya başlamıştır (Arı 2004: 408). Bu çerçevede İran, yeni bir ekonomik program uygulamaya koymuş ve katı devletçi bir anlayışa sahip ekonomik yapısında, liberalizasyon politikaları izlemeye başlamıştır. Mart 2002'de dalgalı döviz kuruna geçiş yapan İran, aynı zamanda gıda ve benzeri ürünlerde devlet tekellerini kaldırmıştır (İnançlı ve Ak 2006: 395).

11 Eylül saldırılarından sonra ABD Başkanı Bush'un İran'ı "Şer Ekseni" olarak nitelenmesiyle, Ahmedinecat'ın Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra sert söylemi, İran'ın Hatemi dönemindeki ılımlılaştırma eğilimlerinin ortadan kalkmasına ve uygulanan ambargo ve kısıtlamaların artmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin İran ile gerçekleştirdiği dış ticareti ve ekonomik ilişkilerini belirleyen unsurlardan biri bu olmuştur. İran, 2000'li yıllarda Türkiye'nin Ortadoğu'da açık ara en çok ithalat yaptığı ülke olmuştur. Bu durumda her ne kadar İran'ın doğalgaz ve petrol konusundaki ihracının Türkiye'nin enerji bağımlılığı ile ilgili bir tarafı olsa da, İran'ın yaşadığı ambargoların da etkisi söz konusu olmuştur. Diğer yandan ABD ve İsrail başta olmak üzere, uluslararası güçlerin engelleme

çabasına rağmen; AK Parti iktidarının ekonomik işbirliğini öne çıkaran “komşularla sıfır sorun” anlayışı dış ticarete ilişkilerin geliştirilebilmesinde ön ayak olmuştur (İnat 2009: 13).

Türkiye'nin İran ile dış ticareti açık veren bir yapıya sahiptir. Türkiye İran'dan yaptığı ithalatın petrol ve türevleri oranının %95'i oluşturması nedeniyle Türkiye-İran dış ticareti açık vermiştir. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin çoğunlukla petro-kimya sanayisi için ara mallar olması ve Türkiye'nin enerji bağımlılığı Türkiye'nin İran ile ticaretinde açık vermesinin temel sebebini oluşturmaktadır (Akal 2008: 283).

Tablo 3.3: 2002-2011 Türkiye-İran Ticaret Rakamları (Milyon \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	334	533,8	813,0	912,9	1.066,9	1.441,2	2.029,8	2.024,5	3.044,2	3.590,5
İthalat	921	1.860,7	1.962,1	3.469,7	5.626,6	6.615,4	8.199,7	3.406,0	7.645,0	12.461,5
Toplam	1.255	2.394,5	2.775,1	4.382,6	6.693,5	8.056,6	10.229,5	5.430,5	10.689,2	16.052

Kaynak: TUIK ve Ekonomi Bakanlığı

Tablo-11'de Türkiye'nin 2002-2011 yılları arasında İran ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret rakamları gösterilmektedir. 2002 yılında 334 milyon dolar olan ihracat düzenli bir artış göstererek, 2011 yılında 3 milyar 590 milyon dolar seviyelerine gelmiştir. Bunun paralelinde ithalat 2002 yılında 921 milyon dolar olarak gerçekleşirken, 2011 yılında Türkiye'nin İran'dan ithalatı 12 milyar 461 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin Ortadoğu'daki en büyük ticaret ortağı olan İran ile toplam ticaret rakamları da artış göstermiş, 2002 yılında 1 milyar 255 milyon dolar seviyelerinden, 2011 yılında 16 milyar 52 milyon dolara kadar yükselmiştir.

Türkiye ile İran'ın söz konusu ticaret hacminin sağlanabilmesi bir dizi işbirliği mekanizması ile gerçekleştirilmiştir. Kasım 2001'de İran Ticaret Sanayiler, Madenler ve Ziraat Odaları ile imzalanan anlaşma ile DEİK (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu) çatısı altında kurulan Türkiye-İran İş Konseyi, ikili ekonomik ilişkilere ivme kazandırma amacı taşımıştır. Türkiye-İran İş Konseyi, ticari ve ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan

konularda girişimlerde bulunmuş ve işbirliği alanlarının geliştirilebilmesi için çalışmalar yürütmüştür (Türkiye-İran İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-iran-is-konseyi#kunye>, 17 Ağustos 2017’de erişildi).

Nisan 2003’te Türkiye-İran Sınır Ticareti Ortak Komitesi kurulmuş, Temmuz 2003’te ECO (Ekonomik İşbirliği Örgütü) kapsamında üye ülkelerin gümrük vergilerini düşürmeyi amaçlayan ticaret anlaşması olan ECOTA (Ekonomik İşbirliği Örgütü Ticaret Anlaşması) imzalanarak karşılıklı ticaret hacminin vergi, gümrük gibi engellere takılmadan devam etmesi amaçlanmıştır (Türker: http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-ticaret-anlasmasi-_economic-cooperation-organization-trade-agreement-ecota_-ve-son-gelismeler-.tr.mfa, 17 Ağustos 2017’de erişildi). Anlaşmanın teknik onaylarının 2007’de tamamlanmasına rağmen uygulamaya geçmesi geç bir tarihte gerçekleşmiştir.

19 Aralık 1996’da Ankara’da Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran Cumhuriyeti Hükümeti arasında imzalanan Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin anlaşma 25 Şubat 2005’te Resmi Gazete ’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (25738 Sayılı Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm>, 17 Ağustos 2017’de erişildi). Yine 2002 yılında imzalanan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması Mart 2005’te yürürlüğe girmiştir (Türkiye-İran Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4923.html>, 17 Ağustos 2017’de erişildi).

Bunların dışında iki ülke ticaretinin geliştirilebilmesi için Türkiye İran sınırına ortak sanayi bölgesi kurulabilmesi çalışmaları yapılmış, TİM (Türkiye İhracatçılar Meclisi) bünyesinde Türkiye’nin İran ile ticaret açığının giderilmesi kapsamında, serbest dolaşımı öngören, ortak sınır kapısı projesi olan, ulaşım imkanlarının geliştirilmesini arzulayan, kara yolu taşımacılığını tamamen serbest bırakılmasını isteyen bir anlaşma zemini aranmıştır (İnat ve Telci 2011: 115-116).

Türkiye'nin bu çabaları İran ile olan ticareti arttırma amacına işaret ettiği gibi, aynı zamanda İran'ın uyguladığı yüksek vergi oranlarının düşürülmesi ve bu sayede Türkiye'nin ihracının önünü açılması düşüncesini de içermektedir. Tekstilde yüzde 100, otomotivde yüzde 70, mobilyada yüzde 10 ila 55, tarım ürünlerinde yüzde 25, gıdada yüzde 15, makinelerde yüzde 10-30, kimyada yüzde 10 olarak uygulanan gümrük vergileri bu ülke ile ticaret yapmak isteyen Türk firmaları açısından ciddi zorluklar oluşturmaktadır (Türkoğlu 2010: 74).

Ocak 2009'da Tahran ziyareti sırasında Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Kürşat Tüzmen:

“Tarih müşterek diyoruz, coğrafya müşterek diyoruz. Bunlar iki dilde de anlaşıldığı için rahat rahat söylüyorum. En önemlisi din müşterek. O zaman diyoruz ki ticaret de müşterek olacak. Ben, İran-Türkiye ticareti 200 milyon dolar seviyesinde iken bu işlere başladım. 1 milyar doları kimse tahmin etmiyordu. ‘İran’la ticareti 10 milyar dolara getireceğiz’ dediğimizde kimse inanmıyordu. Bugün 10 milyar doları geçtik ve bunu kısa zamanda yaptık. 2002’de 1 milyar dolardı ticaret hacmi, bugün 10 milyar doları söylüyoruz, şimdi 20 milyar dolar diyoruz. Biz 2 milyar dolar satıyoruz, siz 8 milyar dolar satıyorsunuz. Diyorsunuz ki, 8 milyar doların çoğu doğal gaz. Petrol ve doğal gaz da Allah vergisi diyorsunuz. O zaman Allah vergisiyse niye bedava vermiyorsunuz? O zaman biz de karşılığında bir şeyler satacağız” (BYEGM Ayın Tarihi 29 Ocak 2009: <http://ayintarihi.com/>, 17 Ağustos 2017’de erişildi) ifadelerine kullanırken, Erdoğan da Tahran ziyareti sırasında bu durumun değişmesi gerektiğini şu ifadelerle açıklamıştır: “Açalım rekabete. Bu hem kaliteyi hem de yarışı getirir. Ticaret yarış, rekabettir. Tekelci mantık artık ticarete yok” (BYEGM Ayın Tarihi 27 Ekim 2009: <http://ayintarihi.com/>, 17 Ağustos 2017’de erişildi).

Ticaret hacminin artması amacıyla Aralık 2009’da Van’da yapılan iki ülke sınır illeri toplantısında, Van’ın Saray ilçesindeki Kapıköy Sınır kapısının ticarete açılması, Iğdır Boralan sınır kapısının aktif hale getirilmesi ve Urmiye ile Van arasında uçak seferlerinin başlatılmasını içeren mutabakat metni imzalanmıştır (BYEGM Ayın Tarihi 9 Aralık 2009: <http://ayintarihi.com/>, 17 Ağustos 2017’de erişildi).

Türkiye ile İran dış ticaretini belirleyen bir diğer unsur, ABD başta olmak üzere BM gibi uluslararası örgütlerin İran'a yönelik gerçekleştirmiş olduğu yaptırımlar ve bu yaptırımlara uymayan ülkelere yönelik çağrılardır. Özellikle ABD kendi çıkarmış olduğu yasalarla yaptırımlar konusunda sıkı bir politika izlemiştir. (1996 tarihli Iran and Libya Sanctions Act (Iran and Libya Sanctions Act: <https://legcounsel.house.gov/Comps/Iran%20Sanctions%20Act%20Of%201996.pdf>, 17 Ağustos 2017'de erişildi) ve 2010 tarihli Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act (Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act: <https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf>, 17 Ağustos 2017'de erişildi) gibi yasalarla başka ülkelerin özel ve kamu ekonomik kuruluşlarının da İran ile ekonomik faaliyetlerini engellemek amacıyla yaptırım tehdidinde bulunmuştur. Bu bağlamda Türkiye, her ne kadar İran ile ticaret hacmini genişletmek için girişimlerde bulunsada, bu tarz durumlardan duyduğu çekinceler yüzünden bazı ürün gruplarının ihracı konusunda temkinli davranmıştır (İnat ve Telci 2011: 96).

Dış politikanın ekonomik kalkınma konusunda bir araç olarak kullanılabileceğini ve bunun ticaret ve karşılıklı işbirliği alanlarının genişlemesiyle mümkün olabileceğini düşünen bir ülke olarak Türkiye, bu dönemde İran ile ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine önem vermiştir. İran, Türkiye'nin büyük komşularından biri olarak, komşularla dış ticaretin geliştirilmesinin güvenlik sağlayıcı ve sorun çözümünde katalizör olarak devrede olabilen niteliği göz önüne alındığında, İran ile ticari ilişkilerini derinleştirme amacının mahiyeti önemsenmiştir. Türkiye, İran ile dengesiz biçimde yürüttüğü dış ticaretini kabul edilebilir bir seviyeye getirmek için girişimlerde bulunmuş ve İran'ın tarihsel olarak devletçi karakterinin değişmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Vergilendirme ve serbest dolaşım konusunda bazı çalışmalar olduğu gibi, sınır kapıları ve ulaşım imkanlarının genişletilmesi hususunda da girişimlerde bulunarak hem İran ile dış ticaret hacminin artmasını hem de açık veren dış ticaret dengesini sağlamayı amaçlamıştır. Her şeye rağmen Türkiye'nin AK Parti dönemi İran ile dış ticaretinin ciddi şekilde yükselmesi, ikili ilişkilerin siyasi ve güvenlik boyutunda da etkide bulunan bir yapıya işaret etmektedir.

3.2.1.4. Körfez İşbirliği Konseyi ve Lübnan İle Dış Ticaret

Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Umman'ın 25 Mayıs 1981'de Abu Dabi'de bir araya gelerek bölgesel işbirliğini geliştirme amacıyla oluşturdukları Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), devletler arası entegrasyonun kurulabilmesini hedeflemiştir (GCC: Gulf Cooperation Concil: <http://www.gcc-sg.org/en-us/AboutGCC/Pages/Primarylaw.aspx>, 18 Ağustos 2017'de erişilmiştir). KİK bölgesi ticari açıdan önemli bir bölgedir. Küresel mali kriz ortamlarında bile düzenli enerji ihracından dolayı gelir sahibi olan bölge, birikmiş sermaye unsurunu barındırmaktadır. Bu şartlarla yatırım ve ticaret için imkanlar sunma potansiyeli barındıran bölge, Türkiye içinde bu dönem dış politika ekonomisi vurgusunda önemli bir yer işgal etmiştir. KİK lokasyonu görece müreffeh, istikrarlı ve güvenli bölge olarak öne çıkarken, Türkiye'nin kuracağı yakın ilişkiler, ekonomik ilişkilerin istikrar ve güvenlik unsuruyla donandığında sunduğu fırsatları göz önüne aldığımızda daha önemli bir hale gelmiştir (Diriöz 2009: 80).

AK Parti döneminde KİK üyeleri ile Türkiye arasında imzalanan anlaşma ve protokollerin büyük bir kısmı ticaret ve ekonomiyle ilgili olmuştur. Bu çerçevede ilk olarak 30 Mayıs 2005 tarihinde Bahreyn'in başkenti Manama'da "Türkiye Cumhuriyeti ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması" imzalanmıştır. Anlaşma çerçevesinde ekonomik konulardaki işbirliği faaliyetlerinin izlenmesi ve yeni işbirliği alanlarının belirlenmesi amaçlanmış, bu amaçla Ekonomik İşbirliği Ortak Komitesi kurulması kararlaştırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması: <http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0322.pdf>, 18 Ağustos 2017'de erişildi).

Esas itibarla iki taraf arasında bir serbest ticaret alanı oluşturmayı hedefleyen bu anlaşma, ekonominin pek çok dalında ilişkileri derinleştirme amacının ilk adımını oluşturmuştur. 2011 yılının ilk yarısında taraflar bir araya gelerek bu amaç çerçevesinde çalışma grupları oluşturmuş ve serbest ticaret alanı oluşturmak için kararlı olduklarını dile getirmişlerdir (Atalay 2011: 4).

Tablo 3.4: 2002-2011 Türkiye-KİK Ticaret Rakamları (Milyon \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	1,215	1,677	2,947	3,011	3,636	5,568	12,268	5,389	6,419	7,332
İthalat	969	952	1,123	1,478	2,210	3,173	4,360	2,670	3,641	6,156
Toplam	2,167	2,800	3,775	5,221	6,09	8,741	16,628	8,059	10,060	13,488

Kaynak: TUIK ve Ekonomi Bakanlığı

Tablo-12’de Türkiye’nin 2002-2011 yılları arasında KİK ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret rakamlarına yer verilmiştir. Ortadoğu ülkeleriyle genel seyre paralel olarak Türkiye’nin KİK üyeleriyle gerçekleştirmiş olduğu dış ticareti düzenli biçimde artış göstermiştir. 2002 yılında 1 milyon 215 bin dolar olarak gerçekleşen ihracat rakamı 2009 yılına kadar düzenli biçimde artış göstermiş, 2008 yılı itibariyle 12 milyar 268 bin dolar olarak zirve noktasına ulaşmıştır. Burada dikkati çeken, 2009 krizinin diğer bölge ülkeleriyle yapılan ticaretten farklı olarak KİK ülkeleriyle olan ticareti daha ciddi derecede etkilemiş olmasıdır. İthalat rakamlarına baktığımızda, orada da bir artışın varlığı göze çarpmaktadır. 2002 yılında 969 milyon dolar olan ithalat, 2008 yılında 4 milyon 360 bin dolara yükselmiş, 2011 yılında ise 6 milyon 156 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

Toplam ticaret rakamlarına baktığımızda 2002 yılında 2 milyon 167 bin dolar olarak başlayan ticaret, 2008 yılı itibariyle 16 milyar 628 bin dolara kadar yükselmiş, 2009 kriziyle neredeyse iki katı oranında gerileyerek 8 milyar 059 bin dolar seviyesinde gerçekleşmişken, 2011 yılında krizin etkilerinin azalmasıyla birlikte 13 milyar 488 bin dolara kadar yeniden yükselmiştir.

2 Eylül 2008’de KİK ile Türkiye arasında Stratejik Diyalog Mekanizması kurulmuş, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda ilişkilerin derinleşmesi amaçlanmıştır. KİK’in tek bir ülkeyle sahip olduğu ilk düzenli danışma sürecini oluşturan diyalog mekanizması Cidde’de gerçekleşen Türkiye-KİK Dış İşleri Bakanları toplantısında imzalanan Mutabakat Muhtırası ile tesis edilmiştir (Türkiye-KİK İlişkileri: <http://www.mfa.gov.tr/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi.tr.mfa>, 19 Ağustos 2017’de erişildi). Bu çerçevede 7-8 Temmuz 2009’da İstanbul’da gerçekleştiren Diyalog Mekanizması toplantısı kapsamında taraf ülkelerin ekonomik, ticari ve teknik alanlarda

ulaşım, altyapı, yatırımlar, gıda güvenliği ve turizmle sınırlı olmayan geniş çerçeveli bir işbirliği konusunda anlaşmaya varıldığı ifade edilmiştir (Ayhan 2009. 116, Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu 1. Dış İşleri Bakanları Toplantısı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 114 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_114_-06-temmuz-2009_-turkiye-kik-yuksekk-duzeyli-stratejik-diyalogu-1_-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk_.tr.mfa, 18 Ağustos 2017’de erişildi).

Türkiye arasında Stratejik Diyalog Mekanizması ile ilgili olarak Cidde’deki ilk toplantıda Dış İşleri Bakanı Ali Babacan:

“KİK ile ilişkilerimize kurumsal bir kimlik kazandırmanın ortak menfaatlerimize hizmet edeceğine ve işbirliğimizde yeni ufuklar açacağına inanıyoruz. Son 5 yıl içinde Türkiye ve Körfez Ülkeleri, Ortadoğu’nun ekonomik anlamda yükselen iki yıldızdır. Ülkemizin son 5 yılda gösterdiği performans kayda değerdir. Körfez bölgesinin ekonomik açılımları da hepimizin malumudur. Körfez bölgesi artık sadece petrolle anılmamaktadır. Bölgedeki sermaye artışı, gelişen hizmet sektörü, süratle artan altyapı yatırımları dünyanın ilgisini buraya çekmektedir. Dolayısıyla, ekonomik işbirliğimiz de stratejik işbirliğinin gündemini oluşturmaktadır. Türkiye Körfez ülkelerinin doğal ekonomik partneri konumundadır. Ekonomik anlamda gerekli hukuki altyapıya sahip olmakla birlikte, bu ilişkilerimizin daha da geliştirilmesi gerektiği hususunda hemfikir olduğumuzu görüyoruz. Ülkelerimiz arasındaki ticaret hacmi son 5 yılda 4 misli artmış olmakla birlikte, gerçek potansiyelimizin esasen bunun çok ötesinde olduğunu biliyoruz” (Dış İşleri Bakanı Ali Babacan’ın Türkiye-KİK Stratejik Diyalogu 1. Dış İşleri Bakanları Toplantısında Yaptıkları Konuşma, Cidde, 2 Eylül 2008: <http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye-kik-stratejik-diyalogu.tr.mfa>, 19 Ağustos 2017’de erişildi), ifadeleriyle Türkiye’nin KİK ile ticari ilişkileri geliştirme konusundaki amacı ve verdiği öneme işaret etmiştir.

KİK’e üye ülkelerle birebir gerçekleşen ilişkilere baktığımızda bu dönemin ülkeler arası temel ekonomik karakterini gösteren iş konseylerinin bu düzeyde de tesis edildiğini görürüz. 2003 yılında Suudi Arabistan Ticaret ve Sanayi Odaları Konseyi ile DEİK çatısı altında kurulan DEİK/Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi (Türkiye-Suudi

Arabistan İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-suudi-arabistan-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişildi), 2006 yılında Katar İş Adamları Derneği ile DEİK çatısı altında kurulan DEİK/Türkiye-Katar İş Konseyi, (Türkiye-Katar İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-katar-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişildi), 2006 yılında Bahreyn İş Adamları Derneği ile DEİK çatısı altında kurulan DEİK/Türkiye-Bahreyn İş Konseyi (Türkiye-Bahreyn İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-bahreyn-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişildi), 2006 yılında Kuveyt ile Türkiye-Kuveyt İş Konseyi (Türkiye-Kuveyt İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-kuveyt-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişildi), 2006 yılında Umman Sanayi ve Ticaret Odaları ile DEİK çatısı altında kurulan DEİK/Türkiye-Umman İş Konseyi (Türkiye-Umman İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-umman-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişildi) ve 2010 yılında Yemen Sanayi ve Ticaret Odaları Federasyonu ile DEİK çatısı altında kurulan DEİK/Türkiye-Yemen İş Konseyi (Türkiye-Yemen İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleleri-turkiye-yemen-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişildi) ticari ilişkiler ve işbirliği potansiyelini artırma amacı taşımıştır.

Konsey üyeleri ülkeleri ile öne çıkan ticari gelişmeler ya da ortaklıklara baktığımızda, Suudi Arabistan menşeli Oger Telekom'un 6,5 milyar dolarlık bedelle Türk Telekom'un %55'lik hissesini ve yine National Commercial Bank'ın yaklaşık 1 milyar dolarlık bedelle Türkiye Finans Katılım Bankası'nın %60 hissesini aldığı görülmektedir (Yeşilyurt 2013: 435). Türk Hava meydanları şirketi (TAV), Suudi Arabistan'da havaalanları inşa etmek ve işletmek üzere Suudi el-Raci Holding ile sözleşme imzalamış (Ataman 2009: 79) ve bu ortaklıkla yap-işlet-devret modeli kapsamında Medine, Yanbu, Quassim ve Hail hava limanlarında faaliyet göstermeye başlamıştır (TAV: <http://www.tavhavalimanlari.com.tr/tr-TR/Pages/History.aspx> 19 Ağustos 2017'de erişildi). Tekfen İnşaat Katar'la 165 milyon dolarlık doğalgaz boru hattı konusunda anlaşma imzalamıştır (Efegil 2011: 349).

Martin, Körfez ülkelerinin ABD'nin Irak müdahalesi sonrası, başta Irak merkezli olmak üzere, bölge üzerinde Şii'lik üzerinden yükselen bir İran'ın güçlenmesine karşı duran ve bu durumu da bir tehdit olarak algılamının yanında, bölgede anti-Amerikancılığın yükselmesiyle artan terör korkusunun verdiği rahatsızlıkla bölge güvenliği için işbirliği kanallarını genişletme amacı içinde olduğu iddiasındadır. Bu noktada Martin'e göre: Türkiye'deki AK Parti yönetimini anlayış olarak kendisine yakın gören Körfez ülkelerinin bölge dengelemesinde önemli bir partner ve oyuncu olarak devrede olduğunu söylemektedir (Martin 2009: 75-76). Bunun yanında Türkiye'nin ekonomik büyüme hedefleri ile Körfez ülkelerinin ekonomilerini çeşitlendirme hedefleri, iki ilişkilerin geliştirilmesi açısından önemli bir fırsat sunmuş, Türkiye'nin yeni Pazar ve sermaye ihracı ihtiyacının artması ve Körfez ülkelerinin özellikle petrol fiyatlarının yükselmesiyle birikmiş sermayeleri için yeni yatırım alanları arayışına girmesi ilişkilerin derinleşmesi açısından fırsat sunmuştur (Başkan 2011: 163).

Türkiye ile KİK üye ülkelerin ticaret hacminin AK Parti döneminde genişlediği ve ikili ilişkilerin belirli bir düzeyin üstüne çıktığı görülmektedir (Biberovic 2008: 16). Tarihsel bağlar ve her iki aktörün algılamalarıyla stratejik partner olarak ilişkileri derinleştirme çabasının yanında (Hakeem 2008: <http://gulfnews.com/news/gulf/uae/general/gcc-names-turkey-first-strategic-partner-outside-the-gulf-1.129631>, 19 Ağustos 2017'de erişildi), Türkiye ile KİK üyelerinin küresel ve bölgesel tehditlerden doğrudan etkilenen ilişkilerini bir standarda oturtmaları bölge ve ulusal güvenlik için gerekli görülmektedir.

Lübnan ekonomisi görece küçük sayılabilecek, dışa açık ve büyük ölçüde hizmet sektörü odaklı bir yapı sergilemektedir. Tarım istihdamda önemli bir yere sahip olmasına karşın tarımla ilgilenen firmaların büyük kısmı küçük ölçekli bir niteliğe sahip olup, GSYİH'da tarım yalnızca %5'lik bir ağırlığa sahiptir. İthalata dayalı olan ekonomide turizm gelirleri ve ülke dışında yaşayan çok sayıda Lübnanlı'nın sağladığı dış transferler önemli bir yer tutmaktadır (DEİK Lübnan Ülke Bülteni 2012: 2).

Lübnan'ın dış ticaret politikası liberal bir yapı arz eder. Değerli taşlar, makine, demir çelik hurdaları ve tuz ihraç eden Lübnan, petrol, otomotiv ve ilaç ürünlerini ithal

ederken, ciddi miktarda dış ticaret açığı veren bir ülkedir (Ekonomi Bakanlığı). 2001 yılında yürürlüğe giren yatırımı geliştirme kanunu Lübnan’da yatırımı fazlalaştırılması amacına işaret etse de, maliyetlerin yüksek olması nedeniyle Lübnan’da yatırımlar istenilen seviyelere ulaşmamıştır (IDAL: http://investinlebanon.gov.lb/en/about_us, 19 Ağustos 2017’de erişildi).

Türkiye ile Lübnan arasındaki ticari ilişkiler siyasi ilişkilerle paralel biçimde düşük düzeyde seyretmiştir. İlişkilerin belirleyici parametresi, Suriye’nin Lübnan ile var olan müstesna durumu nedeniyle, Türkiye-Suriye ilişkileri olmuştur. Hariri suikastından sonra Suriye askerlerinin Lübnan’dan çekilmesi sürecine kadar, Suriye ile ilişkileri de pek “olumlu” seyretmeyen Türkiye’nin Lübnan’la ilişkileri ilerleme kaydedememiştir. Yine PKK terörünün Bekaa Vadisini kullanması da ilişkilerin olumsuz etkilenmesindeki bir diğer faktör olmuştur (Ataman ve Uçgan 2011: 188).

AK Parti döneminde çatışma çözümlerinin bölgede etkin olabilme imkanını sunmasının paralelinde, Lübnan ile gelişen diyalog mekanizması ve tarafların birbirleri hakkındaki algıları kırmasıyla, Suriye’nin “ağabeyliğinden” sıyrılan Lübnan’ın daha bağımsız davranmaya başlaması, siyasi ilişkilerin olduğu kadar ekonomik ilişkilerin de seyrinin değişmesine yol açmıştır.

Tablo 3.5: 2002-2011 Türkiye-Lübnan Ticaret Rakamları (Milyon \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2010
İhracat	187,3	148,1	234,4	195,9	240,5	393,2	665,0	685,9	619,5	718,5
İthalat	41,9	71,7	147,3	144,9	126,6	116,0	178,7	108,8	228,5	282,7
Toplam	229,2	219,8	381,7	340,8	367,2	509,2	843,8	794,7	848,0	1,001

Kaynak: TUIK ve Ekonomi Bakanlığı

Tablo-13’te Türkiye’nin Lübnan ile 2002-2011 yılları arasında gerçekleştirmiş olduğu dış ticaret rakamlarına yer verilmiştir. Yıllar içinde 1 milyar dolar seviyesini aşan bir toplam ticaret hacminin varlığı görülse de, Lübnan ile dış ticaretin düşük düzeyde

seyrettiği söylenebilir. Ancak tabloda da görüleceği üzere, 2005 sonrasında Türkiye'nin Lübnan'a ihracında düzenli bir artış dikkati çekmektedir. 2006 yılında 240,5 milyon dolar seviyelerinde seyreden ihracat 2007 yılında %63'lük bir artışla 393.2 milyon dolara, 2008 yılında ise, %69'luk bir değişiklikle 665 milyon dolara kadar yükselmiştir.

Türkiye'nin Lübnan'a ihraç ettiği ürünlerin başında demir-çelik, madeni yağlar ve balık gelirken, Lübnan'dan ithal edilen ürünler demir-çelik hurdaları, asit ve narenciyedir (TUIK ve Ekonomi Bakanlığı). Özellikle Lübnan'ın ithalata dayalı bir ekonomisinin olması Türkiye'nin Lübnan ile gerçekleştireceği dış ticaret kalemlerinin çeşitlenmesi imkanını sunmaktadır (Yağış 2011: 14).

AK Parti döneminde Türkiye ile Lübnan ticareti ve ekonomik ilişkileri geliştirmek adına, 12 Mayıs 2004'te Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı'nı imzalamışlardır. Karşılıklı olarak tarımsal gelişmeyi ve ilerletilebilecek sahaları araştırmayı amaçlayan bu protokolle birlikte Ortak Çalışma Grubu adı altında bir komite kurulmuştur (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Lübnan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı: <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0404.pdf>, 19 Ağustos 2017'de erişildi). Tarımın Lübnan istihdamında ve üretimindeki ağırlığı göz önüne alındığında, söz konusu protokol Türkiye'nin ticari ilişki kurabilme açısından mantıksal bir tavır içinde olduğunu göstermiştir.

29 Nisan 2004'te yürürlüğe giren Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması ticaretin geliştirilmesi adına müteşebbis ve çalışanlardan alınan vergilerin düzenleme amacı taşımıştır. Aynı zamanda doğabilecek vergi kaçakçılığının engellenmesi kanun kapsamında yer almıştır (Türkiye Cumhuriyeti ile Lübnan Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5343.html>, 19 Ağustos 2017'de erişildi).

12 Mayıs 2004 yılında imzalan ve 3 Şubat 2005'te yürürlüğe giren Yatırımların Teşviki ve Karşılıklı Korunmasına dair anlaşma, ülke hukuki altyapılarının ticaretin gelişmesi adına uygun olmasını sağlayacak ve gerçekleşecek ticari ilişkilerde sorunların

çözümü konusunda doğabilecek durumların çözümü amacıyla kabul edilmiştir. Söz konusu anlaşma ile yatırımların desteklenmesi için pozitif bir durum ortaya çıkarılması hedeflenmiş ve böylelikle ticaret hacminin arttırılması planlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ve Lübnan Cumhuriyetleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Karşılıklı Korunmasına İlişkin Anlaşma: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5298.html>, 19 Ağustos 2017'de erişildi).

Ticarette gereksiz engelleri bertaraf etmek ve ikili ticaret akışını kolaylaştırmak için uluslararası standardın iki ülke arasında sağlanabilmesi amacıyla, Türkiye'yi temsilen Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Lübnan Sanayi Bakanlığı'na imzalanan Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Metroloji, Akreditasyon ve Uygunluk Değerlendirmesi Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı, ticarette engelleri kaldırmak, ikili ticaret akışını geliştirmek, karşılıklı ekonomik ve ticari menfaatleri sürdürmeyi hedeflemiştir (Türkiye Cumhuriyeti ile Lübnan Cumhuriyeti Arasında Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Metroloji, Akreditasyon ve Uygunluk Değerlendirmesi Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/09/20090909-4.htm>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir). Bunun yanında 2002 yılında Türkiye-Lübnan İş Konseyi kurulmuş ve karşılıklı ilişkilerin geliştirilmesi amaçlanmıştır (DEİK/Türkiye-Lübnan İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-lubnan-is-konseyi#kunye>, 19 Ağustos 2017'de erişildi).

Ticari ilişkileri ve ekonomik derinleşmeyi sağlama açısından belki de en önemli gelişme Türkiye, Lübnan, Suriye ve Ürdün arasında oluşturulan Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi olmuş, bu çerçevede Lübnan ile vizeler kaldırılmıştır (Türkiye, Lübnan, Suriye ve Ürdün Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yukse-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa, 19 Ağustos 2017'de erişildi).

Başbakan Erdoğan Lübnan ile ticari ilişkilerin gelişimine verdikleri önem konusunda: 2002 yılında iki ülke arasında ticaret hacminin 225 milyon dolar

seviyelerinde olduğunu rakamın 2008 yılında 900 milyon dolar seviyelerine geldiğini hatırlatarak, bu rakamın komik olduğunu, bunun ilerlere taşınması gerektiğini belirterek:

“Türkiye’nin bölgede bir başka özelliği var. Gerek alt, gerek üst yapı noktasında Türkiye hakikaten güçlü bir oluşuma sahip. İş adamlarımızın arasında kurulacak diyaloglarla Lübnan’ın bu noktadaki taleplerini karşılamada Türkiye ayrı bir güce sahip” ifadelerini kullanmıştır (BYEGM Ayın Tarihi 11 Ocak 2010: <http://ayintarihi.com/>, 19 Ağustos 2017’de erişildi).

Türkiye-Lübnan ticari ilişkilerine baktığımızda, Suudi-Lübnan ortak sermayeli Hariri ailesine ait Oger Telekom’un Türk Telekom hisselerini almasıyla, MNG Bank’ın yine Hariri ailesi tarafından satın alınarak T-Bank ismiyle faaliyet göstermesi öne çıkmaktadır. İnşaat sektöründe kısmen varlık göstermeye başlamış olsa da Türkiye’nin Lübnan’daki yatırımları çoğunlukla küçük ölçekli yatırımlar olmuştur (Yağış 2011: 15).

Türkiye AK Parti döneminde Lübnan ile ekonomik ve siyasi entegrasyonu geliştirme çabası içinde olmuştur. Ticaret hacminin gelişmesi Lübnan’ın ithalata dayalı bir ekonomisi olması bağlamında Türkiye’ye bir imkân sunmuşsa da, ilişkilerin beklenen düzeye gelmesi zaman almıştır ve görece beklenen düzeyden uzaktır. Nitekim bu dönemde gerçekleştirilen ticari ilişkilerin belirli bir pratiğe oturduğu dış ticaret rakamlarıyla gözükse bile, atılan adımların daha çok ticaretin gelişimini sağlayacak hukuki adımların atılmasına dönük olduğu görülmektedir. Türkiye Lübnan’ın Ortadoğu’nun bir mozaiği olduğu düşüncesi içinde, Lübnan’ın istikrar ve gelişiminin bölge güvenliği için önemine binaen, her türlü diyalog mekanizmasını geliştirme amacı içinde olmuştur. Bu bağlamda Lübnan ile yapılan anlaşmalar ve yükselen ticaret hacmi, bölge ile bütünleşme ve güvenlik oluşturma amacına işaret etmektedir.

3.2.1.5. İsrail İle Ekonomik İlişkiler

İsrail, bölge ile kıyaslandığında az olan nüfusuna karşın sanayi, üretim ve dış ticaret alanlarında dünya ekonomisinde belirli bir yere sahip bir ülkedir. İleri teknoloji

ürünleri, elmas işleme, tarım teknolojisi, kimya ve iletişim sektörlerinde dünya ölçeğinde önemli bir konumda bulunan sanayileşmiş bir ekonomiye sahiptir. İsrail'in söz konusu ekonomik yapısını belirleyen unsurlar, iç pazarın küçüklüğü nedeniyle ihracata yönelme zorunluluğu, suyun az olması nedeniyle tarım teknolojilerini geliştirme gerekliliğidir. Doğal kaynaklar konusunda bir varlığı bulunmayan İsrail ekonomisi, devletin üretim ve istihdam açısından etkisi görülen karma bir sisteme sahiptir (Öztürk 2008: 3).

AK Parti dönemi Türkiye-İsrail siyasi ilişkileri belirgin düzeyde yaşanan gerginliklerle olumlu bir seyir izlememiştir. Ticaret başta olmak üzere ekonomik ilişkilerin bu durumdan etkilenmediğini söylemek güç olsa da, ekonomik ilişkilerin genel olarak siyasi ilişkilerden bağımsız olarak devam ettiği ve siyasi ilişkilere oranla çok daha az etkilendiği görülmektedir (Yeşilyurt 2013: 449). Bu durum Türkiye ile İsrail arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin 1990'lı yıllarda imzalanan anlaşmalarla kurumsal bir zemine oturması ile ilgilidir.

14 Mart 1996'da Kudüs'te imzalanan Ticaret, Ekonomik Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması ile birlikte iki ülke arasında serbest ticaret alanı oluşturulmuş, yaklaşık 200 ürüne uygulanan gümrük vergisi kaldırılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Ticaret, Ekonomik Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması: <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Ticaret%20ve%20Ekonomik%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Ticaret%20ve%20Ekonomik%20%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/%C4%B0srail/%C4%B0srail%20TET%C4%B0.pdf?lve>, 20 Ağustos 2017'de erişildi).

Yine 14 Mart 1996'da İsrail ile Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104344.pdf, 20 Ağustos 2017'de erişildi) ile Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşması (Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma:

<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-018315>, 20 Ağustos 2017'de erişildi) imzalanmıştır.

8 Şubat 2000'de kurulan Türkiye-İsrail Karma Ekonomik Komisyonu'nun 14-15 Temmuz 2004'te Ankara'da gerçekleşen toplantısı, AK Parti dönemi ticari ve ekonomik ilişkileri geliştirme amacıyla yapılan ilk adımdır. Toplantı sonrasında yer alan mutabakat zaptında, taraflar ekonomik kalkınma ve ticaretin gelişimi konusunda fikir alışverişinde bulunmuşlar ve yapılması gerekenler üzerinde görüş bildirmişlerdir (Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasındaki Karma Ekonomik Komite 2. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041005.htm#1>, 20 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye-İsrail Karma Ekonomik Komisyonu 7 Mart 2007'de üçüncü kez Kudüs'te toplanmış, serbest ticaret anlaşmasının sunduğu imkanların daha fazla kullanılması gerektiği, işbirliği yoğunluğunun düşük olduğu sektörlerde derinleşmenin gerçekleştirilebilmesi ve ticareti kolaylaştırmak adına standardizasyonun sağlanması adına uygulamalar üzerinde mutabakata varmışlardır (Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasındaki Karma Ekonomik Komite 3. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070831-6.htm>, 20 Ağustos 2017'de erişildi).

Ticaretin ve ekonomik işbirliğinin kurumsallaşması adına, AK Parti döneminde İsrail ile varılan bir diğer mutabakat Sınai Araştırma ve Geliştirme Alanında İşbirliği Anlaşması'dır. 1 Mayıs 2005'te Kudüs'te imzalanan bu anlaşma, Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ile İsrail Devleti Sanayi ve Çalışma Bakanlığı'nı uygulamaya yükümlü taraflar olarak kılmış ve özellikle küresel ticaret alanında yeniliklerin takip edilmesinin gerekliliği vurgulanarak, bu konuda karşılıklı işbirliği yapılması hususunda mutabakata varılmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Sınai Araştırma-Geliştirme Alanında İşbirliği Anlaşması: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070814-1.htm>, 20 Ağustos 2017'de erişildi).

Tablo 3.6: 2002-2011 Türkiye-İsrail Ticaret Rakamları (Milyon \$)

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
İhracat	861	1,083	1,315	1,467	1,529	1,658	1,935	1,528	2,084	2,391
İthalat	544	459	714	805	782	1,082	1,448	1,069	1,360	2,057
Toplam	1,334	1,405	1,542	2,029	2,311	2,740	3,383	2,597	3,444	4,448

Kaynak: TUIK ve Ekonomi Bakanlığı

Tablo-14'te Türkiye ile İsrail'in 2002-2011 yılları arasında gerçekleştirmiş oldukları ithalat ve ihracat rakamlarına yer verilmiştir. Türkiye ile İsrail arasındaki dış ticaret ilişkisine baktığımızda, Türkiye'nin İsrail'e karşı dış ticaret fazlası verdiği görülmektedir. Bunun yanında Türkiye'nin AK Parti döneminde İsrail ile ticaret hacminin artış gösterdiği göze çarpmaktadır. 2002 yılında 861 milyon dolar seviyelerinde gerçekleşen ihracat, 2011 yılına gelindiğinde 2 milyar 391 milyon olarak gerçekleşmiştir. Bunun paralelinde ithalat, 2002 yılında 544 milyon dolarken, 2011 yılında 2 milyar 57 milyon seviyelerinde seyretmiştir. 2002 yılında 1 milyar 334 milyon olan toplam ticaret hacmi, 2011 yılına gelindiğinde 4 milyar 448 milyon olarak gerçekleşmiştir. Yıllar arasında gerçekleşen toplam ticaret hacmi neredeyse 3,5 kat artmıştır.

Türkiye, İsrail'den çoğunlukla, ara mal olarak nitelenen, madeni yağlar ve türevleri alanında bir ithalat gerçekleştirmektedir. İsrail'in Türkiye'den ithal ettiği ürünlere baktığımızda ise, daha gelişmiş ve direkt kullanıma hazır ürünlerin söz konusu olduğunu görürüz. Türkiye İsrail'e binek otomobil, kablo ve teller, mücevher, kadın-çocuk elbisesi ve beyaz eşya gibi tamamlanmış ve direkt kullanılacak ürünleri ihraç etmektedir (Ekonomi Bakanlığı).

İsrail, son yıllarda artan ticaret hacmine rağmen, Türkiye'nin dış ticaretinde ilk 10-15 grubunda yer almayıp 16-17. basamakta yer alan bir ülkedir. Bununla birlikte, Türkiye İsrail'in ticaret hacmi sıralamasında ilk 10'da bulunan bir ülkedir. Siyasi ilişkilerin gerilmesiyle birlikte ekonomik işbirliği alanlarının ve ticaretin bu durumdan etkilenmesi durumu söz konusu veriler ışığında İsrail'i Türkiye'den daha çok etkileme potansiyeline sahip olmuştur (Akçakayalıoğlu 2011: 28).

AK Parti döneminde İsrail ile yaşanan gerginliklerin ticaret başta olmak üzere ekonomik ilişkileri düşük düzeyde etkilemesi, bu alanda sağlanan kurumsallaşma ile ilintilidir. Bununla birlikte bu dönemde Ortadoğu ülkeleriyle artan ticaret doğrudan siyasi diyalog mekanizması ve güvenlik unsurunun devreye girmesine bir olanak sağlamışken, Batı bloğunda görülen iki ülke olarak Türkiye ve İsrail'in ekonomik zemini ilişkilerden etkilenmiş ve dönüştürücü bir unsur olarak devrede olamamıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye Ortadoğu'daki pek çok ülke ile ekonomik işbirliği ve ticaret artışını kurumsal bir zemine oturtmak için karşılıklı bir adaptasyon sürecini bölgede çeşitli veçhelerde bir unsur olarak kullanma çabasında olmuşken; Türkiye İsrail ile var olan çoklu anlaşmalarla süregelen ekonomik ilişkileri siyasi krizlerin önüne geçmede etkin bir unsur olamamış ve bu krizlerden de görece "olumsuz" biçimde etkilenmiştir.

3.2.2. Ortadoğu'da Ekonomik İlişkileri ve Ticareti Geliştirme Aracı Olarak Serbest Ticaret Anlaşmaları

Ekonomik değeri yüksek olan doğal kaynakları, gelişmekte olan sanayi yapıları, kalabalık ülke nüfuslarının küreselleşme süreciyle birlikte tüketim kültürüne daha sıkı bağlanması, Ortadoğu'nun ekonomik potansiyeli yüksek bir bölge olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Özellikle bölge kaynaklarının ekonomik değere dönüştürülmesiyle birlikte bölge ülkelerinin önemli boyutta ticaret akımları yaratabilecek olması ve bölge ülkelerinin kendi havzasındaki ülkelere çok diğer bölge ülkeleriyle ticaret yapması ticaret hacminin arttırılabilmesi hususunda bir imkân sunmaktadır (Kula ve Aslan 2008: 7).

Bu durum, Türkiye'nin Ortadoğu ile coğrafi olarak yakın konumda bulunması ve önemli bir ihracat potansiyeline sahip olması gibi nedenlerle, bu dönemde serbest ticaret anlaşmaları ve serbest ticaret bölgeleri oluşturma konusunda çabaları beraberinde getirmiştir. AK Parti dönemi dış politikasında ekonomik entegrasyon ve karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesi arzusu kapsamında, Ortadoğu ile serbest ticaret alanlarıyla bir entegrasyon oluşturulması çabası aktif olarak kullanılan bir araç olmuştur. Başka bir deyişle, Ortadoğu'nun ticaretin geliştirilebilmesi hususunda sahip olduğu tam anlamıyla

ortaya çıkmamış dinamik yapısı, Türkiye'nin ekonomik kapasitesini arttırmak için serbest ticaret anlaşmaları kapsamında, serbest ticaret alanları yaratılması bağlamında Türk dış politikasının kullanışlı araçlarından biri haline getirilmek istenmiştir.

3.2.2.1. Bölgesel Entegrasyon ve Serbest Ticaret Anlaşmaları

Bölgesel ekonomik entegrasyon, ulus-devletlerin çizdiği ulusal sınırların, kişiler, mallar ve üretim faktörleri üzerine getirdiği kısıtlamaları kaldırarak bölgesel olarak piyasaların bütünleştirilmesi süreciyle, dış ticaretin artırılarak ve kaynak dağılımını etkinleştirerek üye ülkelerin refah artışının sağlanması amacıyla işaret eden yapı olarak tanımlanabilir (Ertürk 1991: 7). Serbest ticaret alanı, gümrük birliği, ortak pazar, ekonomik ve parasal birlik ve siyasal birlik bölgesel entegrasyonun aşamalarıdır.

Serbest ticaret anlaşmasıyla tesis olan serbest ticaret alanı, iki ya da daha fazla ülke arasında ticareti etkileyen tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılarak, taraflar arasında kurulan bir serbest ticaret bölgesidir. Ancak serbest ticaret anlaşmasının paydaşları, taraf ülkelerin üçüncü ülkeler ile ticaretlerinde mevcut ulusal düzenlemelerini devam ettirmektedirler (Atalay 2011: 1). Serbest ticaret anlaşmaları ya da ileri düzeydeki entegrasyon çabalarıyla amaçlanan, bölge içi ticaret hacminin artmasıdır.

Bölgesel entegrasyonun başarı düzeyinin ve elde edilecek net refahın anlaşılabilmesi, statik ve dinamik unsurların bir arada ele alınmasını gerektirirken; statik etkiler kısa dönemde ölçülebilir etkiler olduğundan daha net biçimde görülebilirken, dinamik etkiler daha uzun sürede ortaya çıkan ölçülmesi zor unsurlardır. Teorik olarak ekonomik entegrasyonların başarılı olabilmesi, ekonomik alanın büyük ve çok sayıda ülkeden oluşması, birlik öncesi uygulanan tarifelerin yüksek olmasıyla tarifelerin düşmesinin birlikle sağlanması, ülkelerin arz ve talep esnekliklerinin yüksek olması, ülkelerin coğrafi olarak birbirlerine yakın konuma sahipliği ve ülkelerin birbirlerinin ürünlerine yönelik olarak talebin yüksek olmasıyla doğrudan ilişkilidir (Küçükahmetoğlu 2006: 51).

Ortadoğu’da bölgesel bir entegrasyon oluşturma çabaları ilk olarak 1950 yılında yapılan Ortak Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile başlamıştır. Ardından 1953 yılında Ticaretin Kolaylaştırılması ve Transit Ticaretin Düzenlenmesi Anlaşması imzalanırsa da, söz konusu çabaların ticareti arttırıcı etkisi sınırlı düzeyde kalmıştır. 1971 yılında vazgeçilen Arap Ortak Pazar Anlaşması ise 1964’te imzalanmıştır. 1981 yılında Körfez İşbirliği Konseyi kurulmuş ve nispeten entegrasyon konusunda bir başarı elde edilmiştir. 1981 yılında imzalanan Ticaretin Teşviki ve Kolaylaştırılması Anlaşması 1997 yılında gözden geçirilmiş ve 1 Ocak 1998’de yürürlüğe giren Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA) kurulmuştur. Başlangıçta her yıl %10 gümrük indirimi uygulanarak 2008 yılında tamamlanması öngörülen gümrük indirimi, son iki tarife indirimi %20 uygulanarak 2005 yılından itibaren tüm gümrük vergileri kaldırılmış ve ticaretin serbestleşmesi sağlanmıştır (Dikili 2006).

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliği’ni düzenleyen 1/95 sayılı Türkiye-AB Ortaklık Konseyi Kararı’nın 16. Maddesine istinaden, Türkiye’nin AB’nin ortak ticaret politikalarına uyum yükümlülüğü bulunmaktadır (1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı: <http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birligi-karari.tr.mfa>, 21 Ağustos 2017’de erişilmiştir). 27-28 Kasım 1995’te Barselona’da düzenlenen Avrupa-Akdeniz Dış İşleri Bakanları Konferansı’nda kabul edilen Barselona Deklarasyonu Avrupa Birliği’nin Akdeniz’in diğer yakasındaki ülkelerle ilişkilerini düzenleyerek bir Avrupa-Akdeniz ortaklığı oluşturulmasına yönelik oluşumu amaçlamıştır. Bölgede barış ve istikrarın oluşturulması, serbest ticaret oluşturmak amacı ile ekonomik ve finansal işbirliğinin geliştirilmesi hedeflenmiştir (Barselona Deklarasyonu: http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/euromed/docs/bd_en.pdf, 21 Ağustos 2017’de erişildi).

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) verilerine göre: Aralık 2008 itibariyle 421 bölgesel ticaret anlaşması bildirim yapılmışken bu rakamın %90’ı serbest ticaret anlaşmalarından oluşmuştur (Dünya Ticaret Örgütü: https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm, 21 Ağustos 2017’de erişildi). Serbest ticaret anlaşmalarının aktif bir biçimde kullanıldığı küresel ekonomik sistemde, Türkiye de serbest ticaret anlaşmalarını sıklıkla kullanmıştır. Bu durum gerek ticaret hacmini ve işbirliğini

derinleştirme amacıyla, gerekse AB ile var olan ticaret anlaşmasının Barcelona sürecine uyumu zorunlu kılmasıyla ilintilidir.

3.2.2.2. AK Parti Dönemi Ortadoğu'da Serbest Ticaret Anlaşmaları

Türkiye, AK Parti döneminde Ortadoğu'da bulunan Suriye, Ürdün ve Lübnan ile serbest ticaret anlaşması imzalamış, Irak, İran ve Körfez İşbirliği Konseyi üyeleri ile serbest ticaret anlaşması imzalanması için çalışmalar yürütmüştür. İsrail ile 1996 yılında imzalanmış olan serbest ticaret anlaşmasının da yürürlükte olmasıyla Türkiye'nin Ortadoğu'da serbest ticaretle ilgili olarak görece kurumsal bir zemine sahip olduğu söylenebilir.

Bu dönemde ilk olarak 22 Aralık 2004'te Türkiye ile Suriye Şam'da Serbest Ticaret Anlaşması imzalamışlardır. 7 Mart 2006'da 5469 sayılı kanunla kabul edilen anlaşma, 1 Ocak 2007'den itibaren yürürlüğe girmiştir. Anlaşmada, taraflar arasındaki ticari ilişkilerin değeri ve önemi vurgulanarak, ekonomik işbirliği ve ticaretteki dostane ilişkileri geliştirmek, güçlendirmek ve karşılıklı ticaretin kapsamının genişletilmesi hedeflendiği ifade edilmiştir. Barcelona Deklarasyonu'na uygun biçimde Avrupa'daki ve Akdeniz Havzası'ndaki iktisadi entegrasyon sürecine etkin olarak katılmak hususundaki niyetler teyit edilmiştir. İstikrar ve karşılıklı diyaloga dayanan bu anlaşmanın, bölgede sürekli bir barış ve istikrar ortamı yaratma doğrultusundaki önemi, anlaşmada ayrıca belirtilmiştir. Tarım ürünleri de dahil olmak üzere, mal ve ticaretteki güçlük ve kısıtlamaların ortadan kaldırılması, taraflar arasındaki ticaretin adil rekabet koşulları altında yapılması, her iki ülkede ortak yatırımların geliştirilmesi başta olmak üzere, yatırımların desteklenmesi konusunda uygun koşulların yaratılması amaçlanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması:

Türkiye ile Suriye'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı 2004 yılı toplam dış ticaret hacmi 752 milyon dolar seviyelerindedir. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2007 yılındaki toplam dış ticaret hacmi 1 milyar 174 milyon olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında 1 milyar 751 milyon, 2011 yılında ise 2 milyar 135 milyon dolara yükselmiştir. Serbest ticaret anlaşmasının yürürlüğe girdiği 2007 yılından sonra neredeyse 2 kat artan bir ticaret hacmi söz konusu olmuştur. 2009 yılında yaşanan küresel krize karşın 2009 yılında toplam hacminin 1 milyar 752 milyona yükseldiği görülmektedir (TUIK ve Ekonomi Bakanlığı).

Türkiye'nin bu dönemde serbest ticaret anlaşması imzaladığı bir diğer ülke Ürdün olmuştur. Ürdün ile serbest ticaret anlaşması imzalama müzakereleri 2005 yılında başlamış ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Amman ziyareti sırasında 1 Aralık 2009'da Ürdün ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. 6017 sayılı kanunla uygun bulunan anlaşmanın yürürlüğe giriş tarihi 1 Mart 2011'dir. Söz konusu anlaşmada ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, taraflar arasındaki ticaretin gelişimin teşvik edilmesi, rekabet olanaklarının artırılarak, ortak yatırımların geliştirilmesi ve yatırımların teşvik edilmesi hususları hedeflenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti ile Ürdün Haşimi Krallığı Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması).

Ürdün ile Türkiye'nin 2002 yılında toplam dış ticaret hacmi 135 milyon dolar seviyelerinde iken, 2011 yılında toplam dış ticaret hacmi 574 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 2009 yılında 476 milyon dolar olan toplam ticaret 2010 yılında 613 milyon dolar seviyelerini görmüştür. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2011 yılında 574 milyon dolar olan dış ticaret, 2012 yılında 867 milyon dolara kadar yükselmiştir (TUIK ve Ekonomi Bakanlığı).

Türkiye'nin bu dönemde serbest ticaret anlaşması imzaladığı bir diğer ülke de Lübnan olmuştur. 24 Kasım 2010'da Beyrut'ta imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması Lübnan'daki iç onay işlemleri devam ettiği için henüz yürürlüğe girmemiştir (Türkiye Cumhuriyeti İle Lübnan Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması).

Türkiye'nin Lübnan'a gerçekleştirdiği ihracat 2002 yılında 183 milyon dolar iken, 2011 yılında bu rakam 718 milyon dolar seviyelerine; 2002 yılındaki toplam dış ticaret hacmi 225 milyon dolar seviyelerinden 2011 yılında 1 milyar dolar seviyelerine kadar yükselmiştir (TUIK ve Ekonomi Bakanlığı). Henüz anlaşma yürürlüğe girmediğinden karşılıklı ticaret hacmine etkisini görmek mümkün olmasa da, küresel ölçekte ve Türkiye'nin imzaladığı serbest ticaret anlaşmalarının olumlu katkıları göz önüne alındığında Lübnan ile benzer bir iyileşme sürecinin ortaya çıkması muhtemeldir.

10 Haziran 2010'da Türkiye, Suriye, Ürdün ve Lübnan Dış İşleri Bakanları Türk-Arap İşbirliği Forumu 3. Dış İşleri Bakanları toplantısının sonrasında yayınlanan ortak deklarasyon ile bu ülkeler arasında Yüksek Düzeyli Dörtlü İşbirliği Konseyi tesis edilmiştir. Konseyin amacının halihazırda var olan işbirliğinin çok uluslu ve kurumsal bir çerçevede güçlendirilmesi, uzun vadeli stratejik ortaklığın ve dayanışmanın geliştirilmesi ile ekonomik entegrasyona doğru ilerleme hedefiyle, İşbirliği Konseyi tesis edildiği ve bu ülkeler arasında serbest ticaret ve dolaşım alanı oluşturulmasına karar verildiği ifade edilmiştir (Türkiye, Suriye, Ürdün, Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa, 21 Ağustos 2017'de erişildi).

İşbirliği Konseyi ikinci kez yine 31 Temmuz'da İstanbul'da toplanmış ve ülkeler arasında ekonomi ve ticaret konularında ortak bir işbirliği platformu olarak Yakın Komşular Ekonomik ve Ticari Ortaklık Konseyi'nin kurulması kararlaştırılmıştır (BYEGM Ayın Tarihi 31 Temmuz 2010. <http://ayintarihi.com/>, 21 Ağustos 2017'de erişildi). Aynı yıl Aralık ayında tekrardan toplanan ve amacını ekonomik entegrasyon olarak açıklayan mekanizma daha sonra etkin bir faaliyet ve gelişme gösterememiştir.

Bölgesel entegrasyon çabalarından biri olarak serbest ticaret anlaşmaları bu dönemde etkin biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Genel bir bakışla Türkiye'nin 2000-2008 yılları arasında serbest ticaret anlaşmaları imzaladığı ülkelerle gerçekleştirdiği dış ticaretinin olumlu bir biçimde değiştiği görülmektedir. Yürürlükte olan serbest ticaret anlaşmaları ülkeleri ile ticaret rakamları kümülatif olarak incelendiğinde, genel ihracat

artış oranı %375 iken, anlaşma olan ülkelerle bu oranın %465, 2000 yılındaki toplam 2,1 milyar dolarlık ihracat 2008 yılında 12 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Serbest Ticaret Anlaşmaları Genel Kılavuzu 2010: 5).

Bu bağlamda, serbest ticaret anlaşmalarının dış ticaret ve refah düzeyinde ciddi derecede pozitif etkiler oluşturduğu görülmektedir. Bunun yanında genel bir açıdan bakıldığında serbest ticaret anlaşmalarının sadece ticari ve ekonomik ilişkilere değil, aynı zamanda siyasi ilişkilerinde daha istikrarlı bir seviyeye oturmasına yardımcı olduğu söylenebilir. Taraf ülkeler arasında oluşturulan ortaklık konseyi ya da ortaklık komitesi gibi yapıların, en üst seviyede siyasi ve bürokratik temsilcileri bir araya getirerek karşılıklı olarak yeni işbirliği imkanlarının gözden geçirilmesine fırsat verdiği, serbest ticaret anlaşmaları sayesinde ülkelerin birbirlerinin ekonomik ve ticari potansiyelleri konusundaki farkındalıklarının arttığı ve iş adamları arasındaki karşılıklı anlayışın geliştiği bunun sonucunda da ilgili ülkelerle dostluk bağlarının daha da pekiştiği söylenebilir.

Ortadoğu özelinde var olan serbest ticaret anlaşmalarının yanında, bu dönemde sağlanan uzlaşılarda yürürlüğe giren anlaşmalarla ticaret hacmin ve ekonomik işbirliğinin gelişmesi, bu sayede istikrar ve güven ortamı tesisinde bir başka unsur olarak devrede tutulması amaçlanmıştır. Bunun yanında Türkiye'nin genel olarak Ortadoğu'da artan ticaret hacminin, serbest ticaret anlaşmalarıyla geliştirilmesi ve genişletilmesi ekonomik kapasite bağlamında olumlu bir etki yaratmıştır.

3.2.3. Enerji Merkezi Olma Amacı Çerçevesinde Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

Dünyanın zengin petrol ve doğalgaz rezervlerinin bulunduğu Ortadoğu, Asya ve Kafkasya bölgelerine komşu olan Türkiye, enerji alanında söz konusu stratejik konumunu avantaja çeviremeyen bir ülke görüntüsü çizmiştir. Enerji kaynaklarına sahip ülkelere komşu olmasına rağmen Türkiye, bu konumdan faydalanmaktan ziyade içinde yaşadığı bölgenin maliyetini yüklenen bir pozisyonda kalmıştır. Enerji kaynaklarından yoksun olması nedeniyle ihtiyacını ithalat ile çözmek zorunda kalan Türkiye, büyüyen ekonomisi

ile daha fazla enerjiye ihtiyaç duyan ve bu ölçüde de dışa bağımlı bir ülke konumuna gelmiştir (Karagöl, Ateş vd. 2016: 7).

Ekonomik büyümenin getirdiği enerji ihtiyacı, enerji politikalarında dönüşüm ihtiyacını doğurmuştur. Türkiye, coğrafi konumun kıtaları birleştiren özelliği ile enerji ihtiyacı her gün artan AB ülkeleri ile enerji ihraç eden Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri arasında köprü vasfından (Bilgin 2007: 6383), enerji terminali özelliğinin altyapısının güçlendirilerek, nitelik ve nicelik de çeşitliliğe gidildiği bir enerji merkezi olma amacı taşımıştır (Bilgin 2010: 114).

Enerji, uluslararası ilişkilerin, savaşların, siyasi ve ekonomik gelişmelerin merkezinde yer alan unsurlardan biri haline gelerek, ülkelerin kalkınma, ekonomi ve dış politikanın da şekillendirilmesinde belirleyici bir nitelik taşımaktadır. Enerjiye sahip ülkeler, güvenli ve sürdürülebilir biçimde ihraç etmek isterken; talep eden ülkeler söz konusu kaynakları yine güvenilir ve ucuz bir biçimde temin etmeye çalışmaktadırlar. Bu durum, enerjinin sürdürülebilir ve düzenli bir şekilde temin edilmesi anlamına gelen enerji arz güvenliği kavramının ön plana çıkmasına sebep olmuştur (Bob 2012).

Türkiye, petrol ve doğalgaz olmak üzere enerji ihtiyacını giderek gereksinimleri ithalat yaparak karşılamaktadır. Enerjisinin önemli bölümünü ithal etmek zorunda kalması Türkiye'nin dışa bağımlı bir görüntü sergilemesine sebep olmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak ve enerji arzı güvenliğini sağlamak adına ortaya konan enerji merkezi anlayışının sağlanabilmesi, Türkiye'nin yapmış olduğu ilgili anlaşmalar, boru hatlarının kapasitesi ve yapısı, kendi enerji tüketimi yapısının ve ülke enerji kaynaklarının üretiminin birbiriyle uyumlu halde yapılandırılmasını gerekli kılmıştır (Wigen 2012: 58).

Petrol ve doğalgaz ithalatından kaynaklı yüksek düzeyde gerçekleşen cari açık Türkiye'nin dış politik ilişkilerinde belirleyici bir unsur haline gelmiştir. Türkiye bu bağlamda, bölgesindeki enerji kaynakları yönünden zengin ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlayarak, enerji stratejisinin dış politikayla daha fazla entegre etmeyi hedeflemiştir (Han 2011: 603). Enerji kaynaklarına sahip olmak, uluslararası sistemde

etkin konumda olabilmenin unsurlarından biri olarak öne çıkmakta, enerjide kaynak yoksunu olan ülkelerin transfer işlemlerini sağlayabilmeleri bu bağlamda daha da önemli hale gelmektedir.

Bu noktada AK Parti dönemi enerji konusunun, dış politikada önemli bir yere konularak, Türkiye'nin enerji bağımlılığının sürdürülebilir ve güvenli bir şekilde tedarik edilebilir hale gelmesiyle hem enerjiye duyulan ihtiyacın giderilmesi hem de dış ticaret açığının azaltılıp/ortadan kaldırılabilmesi amacıyla enerji bakımından zengin komşu ülkelerle ve özelde Ortadoğu ile yakın temas kurduğu görülmüştür. Türkiye'nin ekonomik gelişme ve büyüme kapsamında ihtiyaç duyulan enerjinin istikrarlı ve sağlam bir şekilde sağlanabilmesi, kapasite arttırımı konusunda bir imkân olarak düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'nin bağımlı olduğu enerjiyi enerji arz güvenliği ile tedarik etmesi, Türkiye'nin kapasite arttırımını sağlayabilmesinde bir olanak olarak görülmüştür.

Enerjide kaynak yoksunu olmanın dezavantajını yıllardır yaşayan bir ülke olarak Türkiye'nin petrol ve doğalgaz kaynaklarının toplandığı ve dış pazara iletiildiği bir merkez olması, gerek Türkiye'yi enerji piyasasında önemli bir yere getirmesi gerekse de kendi enerji ihtiyacını gidermek için enerji arz güvenliğini sağlaması bakımından değerli bir duruma işaret etmektedir. Bu bağlamda Türkiye, bu dönemde var olan enerji nakil hatlarının daha işler hale getirilmesi, yeni boru hattı ve nakil güzergahlarının oluşturulabilmesi konusunda Ortadoğu ülkeleriyle diyalog geliştirmiş ve coğrafi olarak sahip olduğu yakınlığı diğer alanlarda olduğu gibi enerji alanında da kullanma gayreti içinde olmuştur.

Irak, dünyanın en büyük petrol rezervine sahip beşinci ülke konumundadır (EİA: <https://www.eia.gov/beta/international/?fips=IZ>, 23 Ağustos 2017'de erişildi). Türkiye ile Irak arasında 27 Ağustos 1973 tarihinde imzalanan Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması çerçevesinde Irak'ın Kerkük ve diğer üretim sahalarında üretilen ham petrolün Ceyhan deniz terminaline ulaştırılması konusunda mutabık kalmıştır. 986 km uzunluğundaki ilk hat 1976 yılında işletmeye alınmış ve ilk tanker yüklemesi 25 Mayıs 1977 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Aynı proje kapsamında ikinci hattın yapımına 1985 yılında başlanmış

ve 1987 yılında bu proje tamamlanmıştır (Türkiye-İrak Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc058/kanuntbmmc058/kanuntbmmc05801835.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye'nin tarihsel olarak enerji tedariki konusunda işbirliği çabasında olduğu bir diğer ülke, dünya doğalgaz rezervlerinde 1201 trilyon feet ile ikinci Rusya'dan sonra ikinci sırada bulunan İran'dır (EİA: <https://www.eia.gov/beta/international/?fips=IZ>, 23 Ağustos 2017'de erişildi). Yıllık 10 milyar metreküp doğalgazın boru hattı ile Türkiye arzını sağlamak amacıyla 8 Ağustos 1996'da Tahran'da Türkiye ile İran arasında Doğal Gaz Alım-Satım Anlaşması imzalanmıştır. Aralık 2001 sonu itibariyle boru sisteminden gaz iletimi başlamıştır (Doğu Anadolu Doğal Gaz İletim Hattı: <http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye, AK Parti dönemi enerji ilişkilerinde özellikle Irak ve İran ile mevcut hatların daha kullanışlı hale gelmesi, gerekli revizyonların yapılması ve modernizasyonun sağlanmasının yanında, özellikle Irak'ın 2003 sonrası ortaya çıkan tablosunda Kuzey Irak'la petrol ve doğalgaz konusunda yeni sahaların açılması çabasında olduğu gibi, İran'la doğalgazın temini ve taşınması konusunda yeni anlaşmalar gerçekleştirmiştir.

Irak'ın 2003 yılındaki ABD müdahalesinden sonra değişen yapısı, petrol konusundaki kompozisyonda yeni fırsatları beraberinde getirmiştir. Çukurova Grubu'na ait olan Genel Enerji 2002 yılından (Genel Energy: <http://www.genelenergy.com/about-us/history/>, 23 Ağustos 2017'de erişildi), Ankara merkezli Pet Holding Şirketler Grubu'na bağlı Petoil ise 2003'den itibaren Irak'ta petrol çalışmalarında söz sahibi olan şirketlerdir (Petoil: <http://www.petoil.com.tr/tr/operasyonlar.html>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Petrol getirilerinin paylaşılması ve petrol ihracının artırılabilmesi için yapılması gerekenler 2003 sonrası Irak siyasetinde en çok üzerinde durulan konulardan biri olmuştur. Irak'ın petrol sahalarının coğrafi olarak kuzey ve güney bölgelerinde yoğunlaşmış olması, petrol gelirlerinin nasıl paylaşılacağı konusunda sorunları

beraberinde getirmiştir. Bu noktada Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nden Barzani, Irak Devlet Başkanı Talabani, Başbakan Maliki ve ABD Irak Büyükelçisi Zalmay Halilzad'ın gerçekleştirmiş olduğu toplantıda ülkede petrol gelirlerinin paylaşılması ve petrol kaynaklarının geliştirilmesi konusunda mutabakata varmışlardır. Söz konusu mutabakatla birlikte, yabancı şirketlere mevcut kaynaklar ve yeni bulunacak rezervleri işleme konusunda önemli ayrıcalıklar tanınmıştır (Irak Petrol ve Doğalgaz Mutabakatı: http://cabinet.gov.krd/uploads/documents/Draft%20Iraq%20Oil%20and%20Gas%20Law%20English__2007_03_10_h23m31s47.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Söz konusu uzlaşma Irak'ta enerji konusunda faaliyet gösterecek şirketlere bir imkân ve geniş bir pazar alanı sunmuştur. Bu bağlamda Türkiye ile Irak arasında 7 Ağustos 2007'de Ankara'da imzalanan Enerji Alanında İmzalanan İşbirliğine İlişkin Mutabakat Zaptı, Irak'ın enerji altyapı ve elektrik ihtiyaçlarının karşılanması, Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı'nın tam kapasiteyle çalışması ve Irak doğalgazının geliştirilmesi ve dünya pazarlarına açılması gibi hususlara değinmiştir. Türkiye'nin enerji merkezi olma amacının vurgulandığı mutabakat zaptında, ayrıca Irak'ın petrol ve doğal gaz sahalarının geliştirilmesine yönelik olarak Türk şirketlerin ihalelere katılmaları konusunda da güvenceler elde edildiği görülmektedir (Irak Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Mutabakat Muhtırası: http://www.mfa.gov.tr/data/dispolitika/bolgeler/mutabakat_muhtirasi_irak.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Bu çerçevede TPAO (Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı) Irak'ta açılacak ihalelere girmek için başvuruda bulunsa da, Irak'ın açıklamış olduğu şirketler listesinde TPAO'nun yer almaması kısa süreli bir kriz yaratsa da, Türkiye'nin çabalarıyla TPAO Temmuz 2009'da açılan ikinci tur ihalelere katılma hakkı kazanmıştır. Nitekim TPAO ilk olarak Badra Petrol Sahası Geliştirme projesini %10'luk bir oranla kazanmış ve 18 Şubat 2010'dan beri faaliyetlerine devam etmiştir (TPAO: <http://www.tp.gov.tr/tp5/?tp=m&id=17>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Mayıs 2010'da Çinli Ortağı CNOOC International ortaklığıyla bu sefer Misan Petrol Sahası Geliştirme Projesi'ne katılan ve %15'lik bir hisse ile projeyi kazanan

TPAO, 20 Aralık 2010'dan beri bu sahada faaliyetlerini sürdürmektedir (TPAO: <http://www.tp.gov.tr/tp5/?tp=m&id=17>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

5 Haziran 2011'de imzalanan ve 18 Temmuz 2011'de faaliyete başlanan Mansuriya Gaz Sahası Geliştirme Projesi'nin operatörlüğünü yapan TPAO, yine 5 Haziran 2011'de imzalanan ve 1 Temmuz 2011'de yürürlüğe giren anlaşmayla Siba Gaz Sahası Geliştirme Projesi'nde %40 oranında bir paya sahip olmuştur (TPAO: <http://www.tp.gov.tr/tp5/?tp=m&id=17>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

2011 yılında İngiliz Vallers şirketi ile birleşen Genel Energy, Türkiye'den Londra Borsasına kote olmuş ve Genel Energy Plc adını almış ve Irak'ın kuzeyinde yeni açılan petrol sahalarında ciddi düzeyde faaliyetlerine devam etmiştir. Bu bağlamda Mayıs 2009'da başlayan süreçle 2011 yılından itibaren Taq Taq ve Tawke petrol geliştirme sahalarında %44 ve %25'lik payla faaliyetlerine devam etmektedir (Taq Taq ve Tawke Petrol Sahaları: <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production/taq-taq/>, <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production/tawke/>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Bu gelişmelerin yanında Türkiye ile Irak Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı olarak da bilinen Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı 2008'de yeniden tam kapasite faaliyete geçmişken; 19 Eylül 2010'da imzalanan protokol güncellemeleri ile 15 yıl boyunca uzatılmasına karara verilmiştir. Türkiye'den BOTAŞ (Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi) ve Irak'tan SOMO (Irak Petrol Şirketi) yenileme projesini ve gerekli tadilatlarla işin yürütülmesini üstlenmişlerdir (Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanakları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Kuzey Irak'ta yapılan araştırmalarda ciddi miktarda doğalgaz ve petrol rezervlerinin bulunması, Türkiye'nin PKK sorunu algısını çözmeye başladığı Irak Bölgesel Yönetimi ile özellikle 2008 sonrası gelişen ilişkilerle birlikte, Türkiye'nin Kuzey Irak petrol ve doğalgaz sahasında da özellikle 2011'den sonra etkisini arttırmaya başladığı görülmüştür (Balcı 2014: 15). Özellikle 2009 Ekim ayında Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Erbil'e gerçekteşirdiği ziyaretin, inşaat başta olmak üzere pek çok alanda gelişen ilişkilerin temel noktasını oluşturduğu söylenmektedir (Kardaş 2009). Bunun yanında Irak yönetiminin petrol paylarının dağıtım paylarını, ki bu oran Kuzey Irak için %17 olarak belirlenmiştir, geciktirmesi ve Kuzey Irak yönetiminin petrol konusunda bağımsız politika izleyerek, merkeze olan bağımlılığını azaltma amacının petrolün diğer ülkelere dağıtımı konusunda Türkiye'nin coğrafi konumunu kullanmak zorunluluğu ile Türkiye'nin enerji arz güvenliğini en kolay ve çeşitli yollarla sağlama hedefi, ilişkilerin enerji üzerinde yoğunlaşmasını da beraberinde getirmiştir (DEİK Irak Ülke Bülteni 2015: 16).

Türkiye'nin bu dönemde enerji merkezi olma amacı çerçevesinde ilişkilerini yoğunlaştırdığı diğer ülke İran olmuştur. Türkiye, 2001 yılında faaliyete geçen İran-Türkiye doğalgaz boru hattı kapsamında 2004 yılından itibaren artan enerji fiyatlarından dolayı rahatsızlığını dile getirmiştir. Anlaşmazlığın temel noktası fiyat artışlarının yanında imzalanan sözleşmedeki "al ya da öde" olarak kavramsallaştırılan ve Türkiye'nin kullanmadığı ihtiyaç fazlası gazın fiyatını da ödemesinden kaynaklanmıştır (Demir 2014: 106).

Söz konusu sıkıntıları azaltmak ve yeni enerji imkanları yaratmak amacıyla Türkiye, Erdoğan'ın 2006 Aralık ayında gerçekteşirdiği Tahran ziyareti sırasında kararlaştırılan şartlar çerçevesinde, 13 Temmuz 2007'de İran ile doğalgaz mutabakatı imzalamıştır. İki ülke arasında imzalanan mutabakat zaptına göre, İran ve Türkmen doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınacak ve İran 14 trilyon metreküp rezerve sahip Güney Pars bölgesindeki doğalgaz sahalarından üçünü ihalesiz olarak Türkiye'ye verecek ve TPAO bu sahaların geliştirilmesi işini üstlenecektir. Üretilmesi hedeflenen 20 milyar metreküplük doğalgazın, İran payı verildikten sonra, bir kısmının Türkiye'nin iç tüketiminde kullanılmak üzere Ceyhan Limanı'na getirilmesi, diğer kısmının da,

Türkmen gazının Avrupa'ya taşınması amacıyla oluşturulan NABUCCO (Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan-Avusturya Doğalgaz Boru Hattı), kanalıyla Avrupa'ya taşınması planlanmıştır (Türkiye-İran Mutabakatı: <http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp>, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

17 Kasım 2008'de Türkiye ve İran arasında imzalanan mutabakat tutanağı ile Türkiye'nin fiyat konusundaki talepleri bir netlik kazanmazken (Ayhan 2009: 170), İran ve Türkmen gazının Avrupa'ya ulaştırılmasını amaçlayan İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi (ITE) konusunda taraflar uzlaşmıştır. Ağustos 2011'de yapımına başlanan proje toplamda 5000 km civarında olup, Türkiye içerisindeki uzunluğu 1789 km'dir. Ayrıca anlaşmada Türkiye'nin ihtiyaç duyması halinde boru iletim hattından Türkiye'nin gaz sağlayabileceği maddesi yer almaktadır (İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi: http://turangtransit.com.tr/resim/sayfa/dokumanlar/2016_ITE_Katalog_TR.pdf 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye'nin İran ile ithalatının yaklaşık %90'lık kısmını enerji kaynaklarının oluşturması ve fiyatlandırma konusunda yaşanan sıkıntıların varlığı göz önüne alındığında, bu proje kapsamında Türkiye'nin ihtiyaç duyması halinde hattan gaz tedariki sağlayabilecek olması gaz fiyatları konusundaki sıkıntıların aşılması konusunda bir fırsat olarak da görülmüştür (İnat 2010: 16).

Türkiye, OECD (İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı) verilerine göre, 2001-2011 yılları arasında enerji talep artışının en hızlı gerçekleştiği ülke konumundadır. Türkiye'nin enerjiye olan bu ihtiyacını karşılaması, enerji arz güvenliği bağlantılı faaliyetlerin önceliklendirilmesi, petrol ve doğalgaz tedarikinde kaynak ve güzergahların çeşitlendirilmesi gibi uygulamalarla bir enerji stratejisi belirlemesini gerekli kılmıştır (Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 23 Ağustos 2017'de erişildi).

Söz konusu strateji geliştirme zorunluluğu, Türkiye'nin enerji merkezi olması gibi bir amaçla kavramsal düzleme de oturtulmaya çalışıldığı gibi, bu durumun pratik uygulamalarının kısa vadede gerçekleşmesini beklemek iddialı bir hale işaret etmektedir.

Türkiye'nin AK Parti döneminde büyüyen ekonomisi ve ihracat hacmi ile enerjiye olan ihtiyacının fazlalaştığı göz önüne alındığında, enerji arz güvenliğinin sağlanabilmesi yönünde adımlar atıldığı söylenebilir. Özellikle 2011 yılından sonra bu durumun sağlanabilmesi açısından daha kuvvetli gelişmelerin yaşandığı, yeni petrol ve doğalgaz boru hatları projeleri ve kaynak tesis eden aktörlerin çoğullaştırılması örnekleriyle görülmektedir. Bu bağlamda, AK Parti döneminin ele alınan zaman dilimi kapsamında, enerji arz güvenliğini sağlama hedefinin ilk adımlarını attığını ve bunların mevcut bulunan boru hatlarının daha verimli çalışması, Irak ve İran'da yeni petrol ve doğalgaz sahalarında varlık gösterme çabasında olan Türk şirketlerin etkisini artırması ve yeni keşfedilen rezervler ekseninde özellikle Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile enerji konusunda işbirliği çabaları şeklinde gerçekleştiği izlenmiştir.

Neorealizm için uluslararası sistemin temel ilkesi anarşidir ve anarşi devlet davranışlarının sınırlanması durumunu ifade eder. Uluslararası sistemin temel karakterinin anarşik olması, sistemin temel birimi olan devletlerin anarşi karşısında güvenlik odaklı sergileyecekleri türdeş davranışları da beraberinde getirir. Diğer bir deyişle, uluslararası sistemin anarşik doğası devletlerin hareket alanını sınırlar ve aynileştirirken, devletler ancak güç dağılımları oranında sisteme etkide bulunabilirler. Dolayısıyla devletlerin uluslararası sistemin anarşik doğasında güvenliklerini sağlayabilmeleri ancak yetenekleri, kapasiteleri oranında mümkün hale gelir (Waltz 1993: 75-76).

Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikasında ekonomik unsurların yoğun bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Dış politikanın ekonomik büyümenin sağlanabilmesi kapsamında kullanılmasının yanında, ekonomik kanalların gelişmesinin dış politika uygulamalarına yol açması, esas itibarla Türkiye'nin yetenek, kapasite artırma amacıyla ilintilidir. Bu çerçevede Türkiye'nin ekonomik kapasitesini arttırarak, uluslararası sistemin yapısına etkide bulunabilme ve güvenlik teminini yine kapasitesi oranında arttırma amacı içinde oluşu, neorealizmin söz konusu teorik zeminiyle uyumluluk arz etmektedir.

Nitekim yine neorealizm, bir ülkenin değişmesi ve büyüklüğünün artmasını ticaret ile daha muhtemel olabileceği iddiasındadır. Eğer yabancı ithalatın yerli ikamesi mümkün değilse ya da ancak yüksek maliyetle mümkün oluyorsa, ticaret oldukça değerli ve o ülkenin dış politika davranışlarında birinci derecede öneme sahip olabilecektir (Waltz 2015: 179). Başkalarının istediği ya da kuvvetli biçimde ihtiyaç duyduğu şeye sahip olanlar ayrıcalıklı konumda olurlar. Bu bağlamda devletler önemli kaynaklara erişim ya da olanaklı seçeneklere ve başkalarına karşı kullanabilme nüfuzuna sahip oldukları takdirde daha bağımsız olurlar. Önemli kaynaklar konusunda bağımlı olan ülkeler bunu akla ve sistemik özelliklere uygun yaparak, bağımlılıklarını azaltmaya çalışırlar (Waltz 2015: 185). Bir devlet ne kadar uzmanlaşırsa kendi üretilmediği şeyleri tedarik edebilmek için diğerlerine o kadar bağımlı olur. Bu bağlamda neorealizm, ithalat ve ihracatı büyük olan devletin bağımlılığının da o kadar artacağını söyler. Devletler bağımlılıklarını güvence altına alma konusunda kaygılanırlar. Yüksek karşılıklı bağımlılık, söz konusu devletlerin yüksek karşılıklı bağımlılığın gerektirdiği savunmasızlığı yaşadıkları anlamına gelir. Bu bağlamda devletlerin kendi kontrollerinin kapsamını genişletmek için emperyal hamleler yapabilecekleri ve kendine yeterlilik yönünde otarşik emelleri olduğu gözlenir (Waltz 2015: 134).

Bu bağlamda, AK Parti dönemi dış ticaret konusunda ciddi derecede ivme yakalandığı ve özellikle ihracatta ciddi derecede bir yükselişin yaşandığı dönem olarak ifade edilmektedir. Aynı zamanda dış ticaretin artırılması için yeni oluşumların ve ikili diyalog mekanizmalarının sağlanmasıyla, ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılması konusunda serbest ticaret alanları oluşturulması ve taşımacılık konusunda yapılan işbirlikleri, ticaretin bu dönemde ne derecede önemli olarak algılandığını göstermiştir. Yine Türkiye, artan ticareti kapsamında daha fazla ihtiyaç duyduğu enerji ile ilgili olarak, enerji arz güvenliğini sağlama çabasıyla, bağımlılık kaygısını giderme yolunda adımlar atmıştır. Söz konusu adımlar, ikili düzeyde yapılan girişimler olduğu gibi, aynı zamanda uluslararası çoklu projelerle de kendini göstermiştir. Türkiye'nin enerji kapsamında kendi kendine yeterlilik olarak nitelenebilecek enerji arz güvenliğini sağlama çabası neorealizmin vurgularıyla paralellik oluşturmaktadır.

Ekonomik olanaklarına ve teknik yeteneklerine olan güveni, bir ülkenin daha büyük siyasi rol almak istemesine yol açar. Ulusların sahip olduğu ekonomik imkanların etkileri tarih içinde değişiklik göstermiştir. Halkın kemerleri sıkılmak zorunda olduğu ancak askeri olarak iyi konumda olan bir devlet önceleri güçlü sayılabiliyorken, günümüzde ekonomik olarak güçlü olamayan devletin söz sahibi olmasını beklemek doğru değildir. Ekonomisini güçlü kılan devletler sadece cari sistem içindeki konumunu değil, aynı zamanda kendi kendine yeterliliğin esas olduğu uluslararası sistemde koşullar değişse de gelecekteki konumunu da garanti altına almayı sağlamış olur. Waltz, bir ülkenin ekonomik kabiliyet ve konumundaki ilerlemenin o ülkenin bölgesel ve küresel meselelerde daha söz sahibi olabilen bir ülke konumuna yükselteceğini, devletin çıkarlarının kapsamının genişleyeceğini ve öneminin artacağını belirtir (Waltz 1993: 62-64).

Bu bağlamda, Türkiye'nin gerek ticareti geliştirme kapsamında gerekse de enerjiye olan bağımlılığını güvenli ve sürdürülebilir bir biçimde tedarik edebilme çabası, özünde ekonomik kapasitenin arttırılarak, uluslararası sistem içinde daha etkin konumda olabilme amacına işaret etmektedir. Uluslararası sistemin yapısının anarşik karakterinin devletlerin güvenlik konusunu esas meseleleri haline getirmesine yol açtığı, devletlerin ancak kapasiteleri oranında bunu sağlayabildikleri göz önüne alındığında Türkiye'nin ekonomik kapasitesinin arttırması, güvenlik kapsamında da değerlendirilmesi gereken bir durumdur. Nitekim Türkiye'nin ekonomik genişleme halinde olduğu ülkelerle karşılıklı işbirliğinin gelişmesiyle güvenlik konularında ve diğer siyasi mekanizmalarda da elinin daha rahat olduğu ve süreçlere daha kolay müdahale edebildiği görülmüştür.

3.3. Sosyal Açıdan Türkiye'nin Ortadoğu İlişkileri

Türkiye'nin AK Parti döneminde siyasi ilişkileri ve ekonomik düzeyiyle ilişkili olarak ama aynı zamanda onlardan bağımsız bir biçimde, Ortadoğu ile ilişkilerinde, kendisi hakkında algıların değişmesine paralel olarak, sosyal açıdan da dinamizmini arttırdığı görülmektedir. 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi, Filistin meselesi konusunda sahiplenici tavır ve bunun uzantısında gelişen İsrail ile yaşanan gerginlik, Ortadoğu'nun

var olan sorunlu ilişkilerinde arabulucu, kolaylaştırıcı rolleriyle problemlerin çözüme kavuşması konusunda sergilenen yapıcı tavır, AB üyeliği süreci kapsamında demokrasi ile laik unsurları bağdaştırması ve medeniyet ortaklığı vurgusunun yanında, ekonomik olarak mali yapı ve kamu bütçesi bağlamında sağlam duruş, Ortadoğu başta olmak üzere ticaret devleti kavramsallaştırması ekseninde dış ticaretin gelişmesi ve ekonomik işbirliği alanlarının derinleştirilmesiyle Türkiye'nin kamu diplomasisi yoluyla bunları markalama çabası, Ortadoğu'da yumuşak güç vurgusunun etkisini göstermeye başlamasına yol açan unsurlar olarak öne çıkmıştır.

Soğuk Savaş dönemi boyunca Batı ittifakı içinde yer alan Türkiye, Soğuk Savaş sonrası düzende yaşanan iç ve dış etkenlerden dolayı değişimler yaşamış ve özellikle 11 Eylül sonrası dönemde Ortadoğu'nun dünyanın temel çatışma bölgesi olması, Türkiye'nin dış politikasında dönüşümleri zorunlu hale getirmiştir. Bu bağlamda Duran'a göre: 1 Mart tezkeresinin reddi ile Ortadoğu toplumları nezdindeki Batı'nın payandası Türkiye imajı kırılmaya başlamış ve Türkiye'nin Irak işgali sonrası bölge ile yapıcı ilişkiler geliştirme çabası olumlu bir algıyı beraberinde getirmiştir (Duran 2009: 387).

Bu noktada, AK Parti dış politika anlayışının Ortadoğu ile ilişkileri yakın seviyede tutması, sorunlarla ilgilenmesi ve “düzen kurucu” politika izleme çabasının Türkiye'nin Ortadoğu'daki yumuşak gücünü arttırmada etkili bir unsur olduğu düşünülmektedir. Gözüaydın: Türkiye'nin din unsurunu kullanarak Ortadoğu'da yumuşak gücünü arttırmaya ya da oluşturmaya çalıştığını iddia etmektedir (Gözüaydın 2010: http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_26422.pdf, 25 Ağustos 2017'de erişildi). Buna karşın Oğuzlu: Türkiye'nin Müslüman bir ülke olarak demokrasiyle yönetiliyor oluşu ve liberal bir ekonomiye sahip olmasıyla, AB üyelik süreciyle birlikte Ortadoğu ile Batı arasında Türkiye'nin “arabulucu” vasfının, Ortadoğu'da yumuşak gücünü arttırdığı düşüncesindedir (Oğuzlu 2011: 10). Türkiye, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren demokrasiyi yönetim şekli olarak belirlemiş ve bunun uzantısı olarak laik bir devlet kimliği tesis etme çabası içinde olmuştur (Almuedo 2011: 11). Davutoğlu da: Türkiye'nin yumuşak gücünün temel dayanağının demokrasi unsuru olduğunu düşünse de (Davutoğlu 2007: 77), Türkiye'nin Ortadoğu'daki yumuşak gücünün gerek dinsel vurgular merkezinde medeniyet unsuru gerekse de siyasi özelliklerle ilgili olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin ekonomik durumunun, AK Parti dönemiyle görece daha güçlü olması, ithalat ve ihracat hacminin genişlemesi ve bunun paralelinde girişimcilerin özgüveninin artmasıyla ülke dışında daha çok görünür hale gelmesi, ekonomik olarak daha belirgin bir hali beraberinde getirmiş ve bu durum da Türkiye'nin yumuşak gücünün artışında etkide bulunmuştur (Kutlay 2012: 102). Kirişçi: ticaret, yatırım ve alış-veriş yoluyla Türkiye'nin göze çarpar hale geldiğini “gösterge etkisi” (demonstrative effect) kavramıyla açıklarken, ticaret devletinin yükselişi, demokratikleşme konusundaki ilerleme ile Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri arasında serbest dolaşımı teşvik eden politikaların uygulanmasının yeni dış politikada yarattığı “olumlu” imajın Türkiye'nin Ortadoğu'da yumuşak güç artışında etkisine işaret etmektedir (Kirişçi 2011: 34).

Yumuşak güç cezbetme, özendirme kapasitesi olarak kabaca tanımlandığında (Nye 2005: 5), Türkiye'nin bahsi geçen niteliklerinin yükselmesiyle bunların kamu diplomasisi yoluyla “pazarlanabilmesi” Türkiye'nin Ortadoğu'da sosyal açıdan etkisini arttırabilme durumuna işaret etmektedir. Purtaş'a göre: Türk dış politikası, hiçbir dönemde olmadığı kadar, AK Parti döneminde devlet dışı aktörlerin katılımına açık ve onlardan istifade eden bir yapı arz etmiş, Türk dış politikası söylemi ve uygulaması, kültür ve medeniyet kavramlarını sıklıkla kullanır hale gelmişken, bulunduğu coğrafya ile olan köklü bağları Türkiye'nin yumuşak gücünün bölgesel düzeyde hissedilmesine imkân tanımıştır (Purtaş 2013: 2).

Kültür, tarih, değerler, devletlerin izledikleri iç ve dış politika, kurumlar, ekonomik gelişmişlik, bilim, sanat ve edebiyatta ilerlemişlik gibi unsurlar yumuşak gücün unsurları arasında sayıldığı noktada (Kalathıl 2011), dış politikada bu unsurları kullanarak yumuşak güç stratejisi izlemenin belirli birtakım yolları bulunmaktadır (Lee 2011: 9). Cezbetmek kapsamında, alıcı ülkeye nüfuz sağlamak asıl amaçtır ve bu sebeple karşı tarafa olumlu mesajlar iletmek öncelikli hedeftir.

Her ülkenin kendine ve kapasitesine göre yumuşak güç stratejileri olduğu gibi, genel bir strateji dizgesinden bahsedilebilir. Bu kapsamda, bazı ülkeler güvenlik ortamının genişlemesi için, kendi imajlarını manipüle edebilir ya da güvenlik tesisi amacı içinde bulunmak gibi bir imaj yaratabilir. Diğer taraftan başka ülkelerin imajını zedeleme

yoluyla, başka bir ifadeyle genel olarak “olumsuz” algılanan bir ülke ya da aktör ile ilişkilerin düzeyinin değişmesi yoluyla alıcı ülkelerden destek sağlanabilir. Medya ve kişilerin kullanılması yoluyla ağ etkisi olarak da nitelenen, hedef ülkelerin beğendiği durum ve normların özendirilmesi çabası da bir başka strateji olarak ifade edilebilir (Lee 2011: 10).

Türkiye, AK Parti döneminde Ortadoğu’da meydana gelen çatışmalarda, bölgenin sismik yapısından kaynaklı olarak, bütünsel biçimde etkilenme ihtimali vurgusuyla, bölgesel güvenlik söylemini sıklıkla kullanmıştır. Bu bağlamda güvenlik tesisi anlayışı Türkiye’nin bu dönemde yumuşak güç kullanma stratejilerinden birini oluşturmuştur. Yine güvenlik vurgusu ekseninde İsrail’in Filistin meselesi merkezinde, Ortadoğu halkları nezdinde sahip olduğu “kötü” imajı, Türkiye’nin İsrail ile ilişkilerinin gerginleşmesiyle Türkiye’nin Ortadoğu’da artan yumuşak gücüne zemin hazırlayan unsurlardan biri olmuştur. İsrail ile ilişkilerin düşük seviyede izlenmesi, Ortadoğu’da Türkiye’nin imajını tazeleyen bir unsur olarak öne çıkmıştır. Son olarak Türkiye, özellikle dizi sektöründe Ortadoğu’ya ihraç ettiği ürünlerle, yumuşak güç stratejilerinden ağ etkisini kullanabilmesine olanak sağlamıştır.

Kamu diplomasisi yoluyla esas itibarla kamuoyu üzerinde etkide bulunabilme yetisi olarak nitelenen yumuşak güç, sert güç denilen askeri, siyasi ve ekonomik güç unsurlarının kullanılarak toplumun etkilenbilmesini amaçlar (Özdemir 2011: 137). Bu itibarla yumuşak güç sosyal bir güç olarak nitelenebilir. Bu bağlamda Türkiye’nin AK Parti döneminde, ekonomik kalkınmaya destek programları, insani yardımlar, kültür alanında gerçekleştirilen faaliyetler, medya sektörünün kullanılması ve turizmin geliştirilmesi gibi yollarla Ortadoğu’da yumuşak gücünü artırma çabası içinde olduğu görülmektedir.

3.3.1. Türkiye’nin Ortadoğu’ya İnsani ve Kalkınma Yardımları

Türkiye, istatistiki veriler ışığında, insani ve kalkınma yardımları alanında ciddi bir ilerleme kaydetmiştir. Uzun süre boyunca yardım alan ve bu sebeple yardım yapan

ülkelere görece “bağımlı” konumda olan Türkiye’nin yardım yapan bir ülke konumuna gelmesi, prestiji açısından önemli bir veri olmuştur. Tarihi perspektiften bakıldığında, Türkiye’nin yardım yapan ülke olması Osmanlı dönemindeki konumuna kadar götürülebilir (Türkiye’nin Uluslararası Acil Yardımları: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_-_insani-yardimlari.tr.mfa, 27 Ağustos 2017’de erişildi). 1980’li yıllara gelene kadar Türkiye’nin yardım yapan bir ülke konumundan uzaklaştığı ve ekonomik koşulların müsaade etmesiyle ilk resmi yardımlarını 1985’te Sahra Çölü’nün kuzeyindeki ülkelere kurumsal kapasitelerini arttırmaları amacıyla yapıldığı görülmektedir (Kulaklıkaya ve Nurdun 2010: 134).

1990’lı yıllar yardımlar konusunda durgun geçerken, 1992 yılında Avrasya ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılama amacıyla Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı (TİKA) kurulmuştur. 1996 yılında TİKA Somali, Gine, Gambiya, Senegal gibi ülkelere yardımda bulunmuştur (Fidan ve Nurdun 2008: 99). 2000’li yıllarla beraber daha istikrarlı bir yapıya bürünen Türkiye, yardımlar konusunda daha uygun politikalar izleyebilecek koşullara kısmen ulaşmıştır (Özkan ve Demirtepe 2012: 648).

Dış yardımlar, özellikle Soğuk Savaş döneminde, ABD ve SSCB’nin, ekonomik olarak zayıf ülkeleri, ideolojik açıdan kendi saflarına çekebilmek için kullanmış oldukları bir yöntem olmuştur (Atmaca 2004: 8). Ülkeler gelişmemiş devletlere yardımda bulunurken, kendileri açısından ekonomik, stratejik ve politik faydalar sağlama amacındadırlar. Yardım alan ülkeler, yardım veren ülkelerin ihracatı konusunda daha istekli ve iyimser olmuşlardır. Bu nedenle genelde ülkelerin yardım mantığı, tarihi, kültürel açıdan kendisine yakın gördüğü devletlere yardımda bulunarak, psikolojik yakınlaşmanın sağlanabilmesidir (Kawai ve Takagi 2004: 259-261).

AK Parti dönemi Türkiye’nin yardım politikası salt ekonomi temelli yaklaşımlardan uzak biçimde, dış politikasıyla uyum içinde gelişmiştir (Articles Politics 2013: 3). Bu noktada Ortadoğu, Türkiye’nin insani ve kalkınma yardımları konusunda, dönemin genel dış politika retoriği ve uygulamaları bağlamında merkezi konumda bulunan bölgelerden biri olmuştur. Türk dış politikasının AK Parti döneminin Ortadoğu

ile ilişkilere verdiği önem, aynı zamanda yardımlar konusunda da Ortadoğu'nun öne çıkmasına sebep olmuştur.

OECD'nin tanımına göre yardım yapan ülke: yardım yapan ülkedeki resmî kurumlar veya resmi kurumların yürütücüleri tarafından, öncelikle alıcı ülkedeki kalkınmayı sağlama ve refahı arttırma amacı taşıyan, en az %25'i bağış olmak suretiyle çoğunlukla tavizli kredileri kapsayan her türlü hareketi yapan ülke olarak nitelenmiştir (OECD: <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TABLE5>, 27 Ağustos 2017'de erişildi). Bu kapsamda, yardım yapan ülkeleri geleneksel olarak yardım yapan ülkeler ve yükselen yardım yapan ülkeler olarak sınıflandırmak mümkündür.

Geleneksel yardım yapan ülkeleri, uzun yıllardır dış yardım alanında faaliyetlerde bulunan, görece eski ve belirli kalıplara oturmuş projeler ile yardım yapan ve çoğunluğunu OECD ve DAC (Development Assistance Committee/Kalkınma Yardımları Komitesi) üyesi ülkelerin oluşturduğu grup olarak tanımlamak mümkünken; yükselen yardım yapan ülkeler, yapılacak yardımların koordinasyonunu sağlamak için çok taraflı yapılara sahip, geleneksel yardım yapan ülkelere daha az bağlantıları olan ve genellikle düşük ve orta gelirli ülkeler olarak tanımlanabilir (Rowlands 2012: 630).

Türkiye, orta düzeyde bir ekonomiye sahip bir ülke olarak ve son zamanlarda gerçekleştirdiği dış yardımlarıyla yükselen yardım yapan ülkelere biri olarak görülmektedir. AK Parti dönemi dış yardımlarında prensip olarak “insana yardım” mantığı benimsenmiştir. Alıcı ülkelere mevcut kapasiteyi yükseltmek ve ülkelerin kendilerine yeter hale gelebilmeleri amacı güdülürken, genellikle teknik işbirliği ya da insani yardım kapsamında dış yardımların gerçekleştirildiği görülmektedir (Urcan 2016: 14).

Yükselen yardım yapan bir ülke olarak Türkiye'nin söz konusu durumunu gösterebilmek yıllar içinde sağlanan dış yardımlara bakmayı gerekli kılmaktadır. Yıllar içinde gerçekleşen dış yardımları incelediğimizde, Türkiye'nin dış yardımlarını yoğunlaştırdığı bölgelerden biri olarak Ortadoğu bu dönemde öne çıkmıştır. Bu durumun dış politikadaki Ortadoğu'ya yönelik amacıyla ilgisi olduğu kadar, Ortadoğu'nun siyasi

ve güvenlik temelli sorunlarından kaynaklı, sosyo-ekonomik seviyesinin yardıma muhtaç konumda olmasıyla da ilişkilidir. Ortadoğu toplumlarının yaşamış oldukları sıkıntılar, insani yardımlar konusuna bu dönemde daha fazla önem veren Türkiye'nin bölgeye yönelmesini kendiliğinden sağlayan bir niteliğe de sahip olmuştur.

2004 yılında OECD ve DAC'a sunulan verilerine göre: Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları 339 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılındaki 66 milyon dolarlık yardımdan 339 milyona yükselişle Türkiye, OECD-DAC üyeliği için gereken 100 milyon dolar seviyesini aşmıştır. Türkiye'nin 2004 yılı acil insani yardım miktarı ise, 44,96 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu insani yardımların 32,45 milyon doları İran, Irak ve Filistin'e yapılmıştır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2004: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2004.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye'nin 2005 yılında gerçekleştirmiş olduğu resmi kalkınma yardımları, 2004 yılına oranla %73'lük bir artışla, 601 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2005 yılında, Irak 12,92 milyon dolar, Filistin 11,16 milyon dolar yardım alırken, Ortadoğu ülkeleri toplamda 43,99 milyon dolarlık bir resmi kalkınma yardımı almışlardır. Pakistan'da yaşanan deprem felaketi nedeniyle, acil insani yardımların büyük bir kısmı oraya yönlendirilirken, 178,99 milyon dolarlık acil insani yardımın 4,63 milyon doları Filistin'e, 4,15 milyon doları da Irak'a yönlendirilmiştir. Bu dönemde Filistin en çok insani yardım alan 4. Irak ise 5. ülke olmuştur (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2005: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2005.pdf>, Erişim 27 Ağustos 2017'de erişildi).

2006 yılında 115,67 milyon dolar acil insani yardım yapılmış, bunun 19,05 milyon doları Lübnan'a, 11,71 milyon doları Filistin'e ve 7,45 milyon doları da Irak'a gerçekleştirilmiştir. Acil insani yardımlar, gıda, ilaç, geçici barınma gibi geçici ihtiyaçların karşılanması amacıyla olduğu gibi, eğitim tesisi kurulması, kalıcı barınma ve sağlık tesislerinin yapımı gibi sosyal ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak da gerçekleştirilmiştir. 2006 yılında Lübnan 88'i gıda, 23'ü ilaç olmak üzere toplamda 111, Filistin' 117'si gıda, 5'i ilaç olmak üzere toplamda 122 tır gönderilmiştir. 2006 yılında

Lübnan 36,10 milyon dolarlık kalkınma yardımı alırken, Filistin 20,34 milyon, Irak ise 18,85 milyon dolar resmi kalkınma yardımı almıştır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2006: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2006.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

2005'te 53,9 milyon dolar olarak gerçekleşen sivil toplum kuruluşları yardımları 2006'da %45'lik bir artışla 78,25 milyon dolar seviyesine yükselmiştir. Özellikle 2006'da İsrail operasyonuna maruz kalan Lübnan'da sivil toplum kuruluşları acil insani yardım faaliyetleri göstermişlerdir. Sivil toplum kuruluşları 2006 yılında Filistin'de 224 bin ve Lübnan'da 204 bin olmak üzere toplamda 457,200 kişiye yerinde gıda yardımında bulunmuştur (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2006: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2006.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye 2007 yılında 602,24 milyon dolarlık resmi kalkınma yardımında bulunurken, 46,12 milyon dolar olarak gerçekleşen acil insani yardımda, Irak 23,55 milyon dolar ile en çok ikinci acil insani yardım alan ülke olmuştur. Bu dönemde, Lübnan 2,26 milyon Filistin 2,25 milyon, Suriye de 1,26 milyon dolarlık acil insani yardım almıştır. 2007 yılında Türkiye'nin en çok resmi kalkınma yardımı yaptığı üçüncü ülke 46,68 milyon dolarla Irak olurken; Lübnan 15,70 milyon, Filistin 14,22 milyon ve Suudi Arabistan'da 12,51 milyon dolar yardım almışken; Ortadoğu ülkelerine toplamda 109,14 milyon dolarlık yardım gerçekleştirilmiştir (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2007: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2007.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye'nin 2008 yılındaki resmi kalkınma yardımları 780,36 milyona yükselmiştir. Bu yıl içinde gerçekleştirilen toplam acil insani yardım oranı 31,9 milyon dolarlıkken; Irak 11,73 milyon dolarla en çok acil insani yardım yapılan ülke konumunda bulunurken, Filistin 3,52 milyon dolarla ikinci sırada yer bulmuştur. Bu dönemde Lübnan'da görevde bulunan UNIFIL kapsamında barışı yapılandırma yardımı olarak 8,31 milyon dolarlık yardım yapılmıştır. Ekonomik kalkınmayı tetikleme potansiyelinden dolayı kalkınma yardımları içinde değerlendirilen sermaye ihracı anlamına gelen

doğrudan yatırımlar konusunda Türkiye İran'a 2008 yılında 127,12 milyon dolarlık doğrudan yatırım gerçekleştirmiştir (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2008.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

2008 yılında sivil toplum kuruluşlarının kalkınma yardımları 53,11 milyon dolarlık devlet desteği de eklendiğinde 125,5 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılında en çok yardım alan ülkeler sıralamasında Irak 47,68 milyon dolar, Lübnan 26,59 milyon dolar, Filistin 20,18 milyon dolar ve İran 15,45 milyon dolar resmi kalkınma yardımı alan ülkeler olmuşlardır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2008.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

2009 yılına baktığımızda yaşanan küresel ekonomik krizin kalkınma yardımlarını da ciddi derecede etkilediği görülmektedir. 707,17 milyon dolar olarak gerçekleşen resmi kalkınma yardımları değişen kur farkları hesaba katıldığında, 2008 yılına oranla %8,9'luk bir artış göstermiştir. Bu dönemde sivil toplum kuruluşlarının 157 milyon dolarlık acil insani yardım gerçekleştirdiği görülürken; Ortadoğu'ya yapılan acil insani yardım miktarı 74,88 milyon dolardır. 2009 yılında en çok yardım alan ülkeler sıralamasında Irak 51,33 milyon dolar ile üçüncü, Filistin 48,20 milyon dolar ile dördüncü sırada yer alırken, İran 14,80 milyon dolar, Lübnan'da 11,53 milyon dolar yardım almıştır. Türkiye tarafından Ortadoğu'ya 2009 yılında 139,44 milyon dolarlık yardım yapılmıştır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2009: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2009.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

2009 yılında sosyal altyapı hizmetler kapsamında Filistin'de Nurul Huda, Kalkilya ve Tulkarem Rasim Kemal Türk okulu, Darul Ayetm Meslek Lisesi inşa edilirken, Lübnan'ın Sayda şehrinde 14.000 metrekare kapalı alanı olan Lübnan Sayda Şehri Türk Travma ve Rehabilitasyon Hastanesi, Irak'ta Bağdat Al-Razi Hastanesi yapımına başlanmıştır. Filistin Gazze'de Su kuyuları projesi, Lübnan Aidamoon Su kaynakları ve şehir su şebekeleri etüdü gerçekleştirilmiştir (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2009:

<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2009.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye'nin 2010 yılı resmi kalkınma yatırımlarına baktığımızda 2009 yılına göre %20,89'lık bir yükselişle 967,42 milyon dolar olarak gerçekleştiğini görürüz. 2010 yılında yapılan acil insani yardım tutarı 152,51 milyon dolardır. Pakistan'daki sel felaketi nedeniyle acil insani yardımların %80'lik kısmının oraya yönlendirildiği 2010 yılında, Irak 14,45 milyon dolarlık acil insani yardım tutarıyla sıralamada ikinci sırada bulunmaktadır. Sivil toplum kuruluşları 105,68 milyon dolarlık toplam yardımda bulunurken, yardımların %97'lik kısmı sosyal altyapı ve hizmetler kapsamında sağlanmıştır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2010: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2010.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

Ortadoğu'ya 2010 yılında bir önceki yıla oranla %60 oranında artan biçimde, toplamda 222,37 milyon dolarlık bir resmi kalkınma yardımı gerçekleştirilirken, Irak 39,31, Filistin 27,82, Lübnan 26,82 ve İran 16,62 milyon dolar yardım almışlardır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2010: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2010.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

2011 yılında Türkiye'nin resmi kalkınma yardımları 2010 yılına oranla %28,77 artarak 1 milyar 273 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında 85 milyon dolar olan resmi kalkınma yardımları 2011 yılı itibariyle 1 milyar dolar seviyesini aşmıştır. Sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdiği yardımlar ise, %85'lik bir artışla 199,52 milyon dolar olmuştur. Acil insani yardımlar da %73'lük bir artış göstermiş ve 264 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Suriye, 18,95 milyon dolar, Filistin 3,01 milyon dolar, Irak 2,76 milyon dolar ile en çok insani yardım alan ülkelere olmuştur. Türkiye'den en çok yardım alan ülkelere baktığımızda Suriye'nin 162,03 milyon dolarla ikinci sırada olduğu görülmektedir. Irak 27,83 milyon dolar, Filistin 25,91 milyon dolar ve İran 11,33 milyon dolarlık yardım alarak en çok yardım alan ülkeler arasında bulunmuşlardır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2011: http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/kyr_ing.pdf, 27 Ağustos 2017'de erişildi).

Filistin’de 2011 yılında Gazze Türk-Filistin Dostluk Hastanesi inşaatına başlanmış, Beit Lahia, Der Al Balah, Han Yunus ve Refah’a su ve kanalizasyon altyapısı götürülmüş ve 4 su kuyusu açılmıştır. Lübnan’da 4 okulun bakımı ve onarımı sağlanmış, Suriye’de başlayan iç karışıklıklar nedeniyle Hatay’a 7 çadırkent kurulmuş ve Lübnan ile Filistin’e gıda ve ilaç yardımında bulunulmuştur (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2011: http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/kyr_ing.pdf, 27 Ağustos 2017’de erişildi).

Genel olarak Türkiye’nin AK Parti döneminde dış yardımlarının artış gösterdiği rakamlardan da görülmektedir. Kalkınma yardımlarının artmaya başladığı 2004 yılında Ortadoğu’ya yapılan yardım miktarı 51,02 milyon dolardan yapılmıştır (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2004: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2004.pdf>, 27 Ağustos 2017’de erişildi), 2011 yılı itibariyle 292,64 milyon dolara yükselmiştir. 2011 yılı itibariyle Ortadoğu’ya yapılan yardımlar toplam yardımların 23,87’sini oluşturarak en çok yardım yapılan ikinci bölge olmuştur (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2011: http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/kyr_ing.pdf, 27 Ağustos 2017’de erişildi).

Dış İşleri Bakanlığı’nın Ortadoğu’ya yönelik gerçekleştirdiği yardımlara baktığımızda, dış politikada yardım mantığının aktif biçimde kullanılmaya çalışıldığı görülmektedir. 2004 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nün oluşturduğu İstihdam ve Sosyal Koruma İçin Filistin Fonu’na teknik işbirliği programları çerçevesinde 100 bin dolarlık yardımda bulunmuştur (Türkiye’nin ILO’nun İstihdam ve Sosyal Koruma İçin Filistin Fonu’na 100 bin ABD Doları Tutarı Katkısı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 97 No’lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_97--_24-haziran-2004_-turkiye_nin-uluslararasi-calisma-orgutu_nun-_ilo_-_istihdam-ve-sosyal-koruma-icin-filistin-fonu_na-100-bin-abd-dolari-tutarinda-katkisi-hk_.tr.mfa, 27 Ağustos 2017’de erişildi.9

26 Kasım 2004’te, 2003’te gerçekleşen ABD müdahalesinden sonra 7,5 milyon dolarlık insani yardımın Kızılay başta olmak üzere çeşitli kanallarla gerçekleştirildiğini belirten açıklamada, Irak’ın Felluce kentine 500 bin dolarlık insani yardım yapıldığı ifade

edilmiştir (Ülkemizin Felluce'ye İnsani Yardımı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 154 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no__154---26-kasim-2004__ulkemizin-felluce_je-insani-yardimi-hk__.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi). 16 Aralık 2004'te bu sefer Irak'ın Telafer şehrine 1 milyon dolarlık insani yardım gerçekleştirdiği belirtilmiştir (Irak'ın Telafer ve Felluce Kentlerine Türkiye'nin Yapmakta Olduğu İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 168 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_168--_16-aralik-2004__irak_in-telafer-ve-felluce-kentlerine-turkiye_nin-yapmakta-oldugu-insani-yardim_hk__.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi).

4 Şubat 2005'te yapılan açıklamada, Filistin'e yapılması planlanan 1 milyon dolarlık yardımın Ocak ayı itibarıyla tamamlandığı (Filistin'e Yapılan Acil İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 16 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_16--4-subat-2005_-filistin_e-yapilan-acil-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir), 20 Eylül 2005'te Irak'ın Telafer kentine TİKA ve Kızılay aracılığıyla 400 bin dolar değerinde insani yardım yapıldığı ifade edilmiştir (Telafer'e İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 141 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_141---20-eylul-2005_-telafer_e-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi). 15 Kasım 2005'te yine Telafer'e Kızılay aracılığıyla, 624 bin ton gıda ve temizlik malzemesinden oluşan 1 milyon dolarlık yardım yapıldığı belirtilmiştir (Türkiye'nin Komşusu Irak'a Geniş Kapsamlı İnsani Yardım Sağlanması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 172 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_172---15-kasim-2005_-turkiye_nin-komsusu_-irak_a-genis-kapsamli_-insani-yardim-saglamasi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi).

10 Temmuz 2006'da Türkiye, küçük ve orta ölçekli sanayinin geliştirilmesi, bunlara mal ve hizmetlerin temini ile ilgili proje bazında Filistin'e 1 milyon dolarlık hibede bulunmayı taahhüt etmiştir (Türkiye ile Filistin Ulusal Yönetimi Arasında İmzalanacak Hibe Anlaşması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 106 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_106---7-temmuz-2006_-turkiye-ile-filistin-ulusal-yonetimi-arasinda-imzalanacak-hibe-anlasmasi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi).

7 Ağustos 2006'da Lübnan'a sığınmacıların ihtiyaçlarının karşılanması adına 1 milyon dolar yardımda bulunan Türkiye, Suriye'ye de 200 bin dolar Kızılay öncülüğünde insani yardımda bulunmuştur (Lübnan'a Yapılan İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 120 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_120---07-agustos-2006_-lubnan-halkina-yapilan-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi).

14 Ağustos 2007'de 16 tırdan oluşan Kızılay konvoyu 1 trilyon TL'lik toplam tutarlı Irak'a acil insani yardım gerçekleştirilmiştir (Irak'a Gönderilen Acil İnsani Yardımlar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 115 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_115_---14-agustos-2007_-irak_a-gonderilen-acil-insani-yardi mlar-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi). 8 Ekim 2007'de Lübnan'da Nahr el Bared kampında yaşayan Filistinli mültecilere iletmek üzere 1 trilyon 341 milyon TL'lik acil insani yardım yapılmıştır (Kuzey Lübnan'da Nahr el Bared Kampında Yaşayan Filistinli Mülteciler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 144 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_144---8-ekim-2007_-kuzey-lubnan_daki-nahr-el-bared-kamp inda-yasayan-filistinli-multeciler-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye, 5 Eylül 2009'da Dünya Gıda Programı kapsamında Yemen'e 100 bin dolar nakdi yardımda bulunmuştur. Söz konusu yardımdan bahsedilen açıklamada Yemen'in ulusal bütünlüğüne verilen önem bağlamında kalkınma yardımlarına başvurulduğu ifade edilmiştir (Yemen İçin Dünya Gıda Programı'na Yaptığımız Nakdi İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 156 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-156_-5-eylul-2009_-yemen_e-yapilan-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişildi).

2010 yılı, Türkiye'nin kalkınma ve insani yardımlar konusunda en ciddi düzeyde gelişmelerin yaşandığı yıl olmuştur. İnsani Yardım Vakfı (İHH)'nin öncülüğünde Gazze Şeridi'ne yardım götürmek üzere yola çıkan gemilerin İsrail silahlı kuvvetleri tarafından, uluslararası sularda uğradığı baskın sonucu yaşanan gelişmeler, Türkiye tarafından ciddi derecede tepki çekmiş ve İsrail ile ciddi düzeyde bir gerginlik baş göstermiştir (Gazze İnsani Yardım Filosuna İsrail Savunma Kuvvetleri Tarafından Güç Kullanılması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 115 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-

115_-31-mayis-2010_--gazze_je-insani-yardim-filosuna-israil-savunma-kuvvetleri-
tarafından-guc-kullanilmasi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017’de erişildi).

Türkiye’nin AK Parti döneminde gerçekleştirdiği dış yardımların, önceki dönemlere göre artış gösterdiği göz önünde bulundurularak, yumuşak gücünü arttırmada etkin araç olarak kullanıldığı görülmektedir. Resmi kalkınma yardımları başta olmak üzere, acil insani yardımların teknik işbirliği ve proje bazlı olarak “insani” gelişmişliği arttıran nitelikte olması, Türkiye’nin yardım gerçekleştirdiği ülkelerde toplumsal belleği etkileme amacına işaret eden bir durumdur. Başbakan Erdoğan’ın:

"Nerede bir yangın varsa, nerede bir ateş varsa, nerede acı varsa, Türkiye ve bu aziz millet, tüm imkanlarıyla seferber olmuş, o ateşi söndürmek, o acıyı dindirmek için en uzak coğrafyalara gitmiştir. Az gelişmiş ülkelere yardım elimizi uzatmayı, vicdani sorumluluğumuzun gereği ve insanlığın adalet özlemini giderecek bir misyon olarak görüyorum. 2011 yılında yaptığımız yaklaşık 1,3 milyar dolarlık yardımla, Türkiye’yi alan el olmaktan çıkarıyor, veren el konumuna yükseltiyoruz” (Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2011: http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/kyr_ing.pdf, 28 Ağustos 2017’de erişildi) ifadeleri, Türkiye’nin tarihsel kodlarına ve medeniyet anlayışına yapılan vurguya işaret ettiği gibi, bu dönemde yapılan yardımların Türkiye algısının değişmesi konusunda yapılan markalama çabasına da bir gönderme olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda, Türkiye’nin bu dönemde yüksek dış yardım gerçekleştirdiği bölge ve ülkelerin esas itibarla doğal afet ve geçmişten gelen sorunlar ekseninde ciddi insani sıkıntıların yaşandığı yerler olduğu göze çarpmaktadır. Türkiye, Erdoğan’ın ifadesiyle vicdani sorumluluğu yerine getirme çabasında olurken; aynı zamanda yine bu dönemde Ortadoğu’ya yapılan yardımların yükselmesi, dış politika uygulamalarının dış yardımlar konusundaki etkisini de göstermektedir. Türkiye, Ortadoğu’da etkinliğini artırma amacını, dış yardımlar konusunda sergilemiş olduğu tavırla pekiştirme çabası içinde olmuştur. Dış yardımların hedef kitlesi olan toplumlar nezdinde yaratacağı etkinin, Ortadoğu’da siyasi yönetimler ve ekonomi alanında geliştirilen ilişkilerin sağlaması olarak algılandığı yanlış bir yorum olmayacaktır. Türkiye’nin yükselen bir yardım yapan

ülke olarak, Ortadoğu özelinde “güçlü” bir konumda görülmesi, onun ülkesel ve bölgesel siyasi ve ekonomik alanda gerçekleştirdiği müdahalelerle birlikte güvenlik tesisi bağlamında yeterliliğe sahip olabildiği iddiasını beraberinde getirmiştir.

3.3.2. Türkiye'nin Ortadoğu ile Kültürel Diplomasisi

Fikirlerin, dünya görüşünün, yaşam tarzının, estetik anlayışının paylaşımı sayesinde kendini doğru ifade etme ve muhatabını da doğru tanıma yolu olarak tanımlanan kültürel diplomasi, toplumlar arasında etkileşim aracı olarak işlev görmektedir. Kültürel diplomasi, kurulan iletişim ve diyalogla birlikte toplumlar arasında karşılıklı güven ve saygı tesisinde kullanılan bir araç olduğu kadar, yeni fikirlerin de benimsenmesine de imkân tanımaktadır. İki binli yılların başından itibaren yürüttüğü kültür diplomasininin hem Türkiye'nin değişiminde hem de dünyadaki Türkiye algısının değişiminde etkili bir unsur olmuştur (Purtaş 2013: 2).

Bir toplumun ayırt edici özellikleri olduğu kadar, diğer toplumlarla benzer yanlarını ve evrensel değerlerle ortaklığının yansımada etkili bir araç olan kültürel faaliyetler, kamu diplomasininin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy 2005: 4). Diplomasinin yaşamış olduğu değişim ve dönüşümle birlikte devlet merkezli yapısının, bireyler, sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler gibi devlet dışı aktörlerin dahil olduğu biçime evrilmesi kültür diplomasininin uygulanması konusunda söz konusu aktörlerin devreye girmesine yol açmıştır.

TIKA, kültür diplomasininin uygulamaları kapsamında faaliyette bulunduğu ülkelerde tarihi eserleri restore etmek ve Türk kültürünü yansıtan yeni eserlerin ortaya çıkmasını sağladığı gibi (TIKA: <http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, Erişim Tarihi: 29.08.2017), Yunus Emre Enstitüsü öğrenci değişim programları, Türkoloji projesi kapsamında Türk dilinin öğreniminin sağlanması gibi faaliyetlerde bulunmaktadır (Yunus Emre Enstitüsü: <http://www.yee.org.tr/tr/turkolojibirimi>, 29 Ağustos 2017'de erişildi). Yurt Dışı Akraba Türkler Başkanlığı, yükseköğretim

kapsamında yabancı öğrencilere burs tahsis ederek, yabancı öğrencilerin Türkiye'deki üniversitelerde öğrenim görmelerine imkân tanımaktadır (Yurt Dışı Akraba Türkler Başkanlığı <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Kültür diplomasisi amacıyla gerçekleştirilen söz konusu faaliyetlerin etkisini göz ardı etmek mümkün değilse de, medyanın günümüz toplumunu yönlendirme konusundaki etkisini dikkate aldığımızda, Türkiye'nin popüler kültür ürünleri olarak nitelenen dizilerinin özellikle de Ortadoğu özelinde kendisine yumuşak güç sağlama konusunda ciddi bir etkisinin olduğu söylenmektedir (Ghosh 2011: 31).

2005-2007 yılları arasında Türkiye'de yayımlanan Gümüş dizisi, Ortadoğu'da Nur adıyla yayınlanmış ve Türkiye'de çekilen dizilere yönelik Ortadoğu halklarının ilgisi bu diziyle birlikte başlamıştır. Ardından Yaprak Dökümü, Kurtlar Vadisi, Asmalı Konak, İhlamlar Altında, Aşk-ı Memnu, Menekşe ile Halil, Yabancı Damat ve Ezel gibi Türk dizileri Ortadoğu'da büyük beğeni ile izlenmişlerdir (Bilbassy 2010).

Gümüş dizisinin final bölümü Ortadoğu ülkelerinde 85 milyon kişi tarafından izlenmiştir. Bu rakam Arap televizyonlarının çok alışkın olmadığı bir reytinge işaret ederken (Araplar Kıvanç'a Para Aktarıyor: <http://www.gazetevatan.com/araplar-kivanc-a-para-akitiyor-199911-magazin/>, 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir); İsrail'de Menekşe ile Halil dizisi televizyonların en çok izlendiği saat dilimlerinde gösterilen programlardan biri olmuştur (Bulgaristan'da Türk Dizileri Belgesel Konusu Oldu: <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=bulgaristanda-turk-dizileri-belgesel-konusu-oldu-2010-01-05>, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Türk dizileri dikkate değer bir ekonomik unsur olarak, 2010 yılında toplam yurt dışı ciroları 500 milyon doların üstüne çıkmışken, 2012 yılında 60 dizinin toplam ihracat değeri 100 milyon dolara yaklaşmıştır (Elektrik Elektronik ve Hizmet İhracatçıları Birliği: <http://www.tet.org.tr/en/statistics-reports/general-statistics>, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Türk dizilerinin yurtdışında gördüğü bu ilginin ekonomik bir kazancı beraberinde getirmesi, Hükümetin bu konuda çeşitli uygulamaları hayata geçirmesine yol açmıştır. Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, devletin dizi ihraçlarından kazancının 60 milyon dolar olduğunu ve şirketlerin desteklenmesine yönelik olarak 300 bin dolarlık bir yardımla dizi sektörünün gelirinin arttırılmasının hedeflendiğini söylemiştir (İhracatçıya 30 Milyon Dolar Destek: <https://www.haberler.com/ihracatciya-30-milyon-dolarlik-destek-2605941-haberi/>, 29 Ağustos 2017'de erişildi). 2008 yılında çıkarılan yasayla, diziler ihraç ürünü kabul edilmiş ve firmaların elde ettikleri gelirler ve harcamalarla ilgili KDV (Katma Değer Vergisi) iadesi yapılması kabul edilmiştir (Gelir Vergisi Kanunu ve Bazı Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090703-1..htm>, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Uluslararası politikada yumuşak güç sağlayan kaynaklar büyük ölçüde bir organizasyon ya da ülkenin kültürünü ifade eden değerlerle ilintilidir (Nye 2005: 11). Deniz: Türk dizilerinin Ortadoğu halkları nezdinde bir tür özdeşleşme duygusu yaratarak, Türkiye lehine bir yumuşak güç etkisi oluşturduğu düşüncesindedir (Deniz 2010: 53). Türk dizilerinin bu şekilde bir ilgi görmeleri, Ortadoğu halklarının dizilerde gelenek ile modern dengede tutan bir toplum algısıyla ilintilidir. Geleneği reddetmeyen modern hayatın, bölge halkına çekici gelmesinin yanında gelenek bağlantısının sağlanabilmiş olması özdeşleşme duygusunu da beraberinde getirmiş ve bu da yabancı algılamasını kaldırmıştır (Yanardağoğlu ve Karam 2013: 574).

Türk dizilerinin Ortadoğu'da geniş bir izleyici kitlesi bulmasında, dizi dublajının Suriye lehçesi ile yapılması da etkili olmuştur. Suudi kaynaklı film şirketi olan MBC, yine bölgede popüler sayılan Meksika, Brezilya ve Hint dizilerinin aksine günlük hayatta çok sık kullanılmayan klasik Arapça dublaj yerine, Suriye lehçesini kullanarak dizilerin izlenmesini kolaylaştırmış ve bu da izleyenlerin dizileri daha rahat anlayabilmelerini, dizi ile özdeşleşebilmelerinde yardımcı bir unsur olmuştur (Sweel 2008. <http://www.reuters.com/article/us-saudi-soapopera-idUSL633715120080726>, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

New York Times yazarı Micheal Kimmelman, Gümüş dizisiyle başlayan Türk dizi dalgasının, ihracına devam ettiği ürünleriyle Türkiye'ye yumuşak güç sağladığı düşüncesindedir. Türkiye'nin küçük bir ekrandan bölgedeki hemen hemen her ülkeye, yemek masalarından, oturma odalarına kadar ulaşarak ABD'nin sadece rüyalarında görebileceği bir etkiyi yaratmayı başarabildiğini iddia etmektedir (Kimmelman 2010: <http://www.nytimes.com/2010/06/18/arts/18abroad.html>, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Türk dizilerinin etkisini dış politik ilişkilerde de görmek mümkün olmuştur. TRT'de yayınlanan Ayrılık dizisinde İsrail'in olumsuz biçimde gösterilmesi, İsraili yetkililer tarafından tepki çekmiştir. İsrail Dış İşleri Bakanı Avigdor Lieberman, İsrail askerlerinin masum çocukların katili olarak gösterilmesini eleştirmiştir (Turkish TV Series Angers İsrail 2009: http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/8308124.stm, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Türk dizilerinin Ortadoğu'daki etkisi konusunda Bilbassy: Ortadoğu halklarının gönüllerini ve aklını kazanmanın bir yolu olarak Türk dizilerinin başarılı olduğunu ve bunun Türkiye'nin yumuşak gücü olarak nitelenebileceğini belirtmiştir (Bilbassy 2010). 1. Türk-Arap Sosyal Bilimler Kongresinde Türk dizileriyle ilgili bir sunumda bulunan Yılmaz: Ortadoğu'da Türk dizilerine duyulan yoğun ilginin ticari alana da yansıdığını ve çeşitli sektörlerdeki iş potansiyelinin arttığını vurgulayarak, Ortadoğu ile sağlanan kültürel yakınlaşmanın ekonomik yakınlaşmayı da beraberinde getirdiğini belirtmiştir (Aşk-ı Memnu Neden İzleniyor? 2011: <http://www.haberturk.com/medya/haber/590038-ask-i-memnu-neden-izleniyor>, 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir). Ghosh: iddialı bir yorumla, Türk dizilerinin etkisini yüz savaş gemisi değerinde bulsa da (Ghosh 2011: 30), Türk dizilerinin Ortadoğu özelinde Türk kültürünü yansıtma konusundaki etkisini ve yumuşak güç unsuru olarak kullanılmasını göz ardı etmek zordur. Nitekim TESEV'in 2010 Ortadoğu araştırmasında daha önce bir Türk dizisi izlediniz mi sorusuna, katılımcıların %78'i evet cevabını vermesi bu duruma işaret etmektedir (Akgün ve diğerleri 2011: http://tesev.org.tr/wp-content/uploads/2015/11/Ortadoguda_Turkiye_Algisi_2010.pdf, 29 Ağustos 2017'de erişildi).

Türkiye'nin Ortadoğu pazarına ihraç ettiği diziler vasıtasıyla, laik ve demokratik bir devlet olarak hem modern hem de Müslüman olarak kalması, Ortadoğu toplumları nezdinde dizilerin beğenilmesindeki temel sebep olarak görülmektedir. Ortadoğu toplumlarının muhafazakâr, kapalı bir toplum ve otoriter yönetimlerle idare edilmesi, Türk dizilerinde görmüş olduğu laik ve modern yaşam tarzını öykünmesine yol açmıştır. Bu noktada, aynı unsurların örneğin ABD dizilerinde yer almasına karşın, Türk dizilerinin daha çok sevilmesi, Türkiye'nin Müslüman bir ülke olmasıyla ilişkilidir. Müslümanlık, eşlerinden kötü muamele görme, kısıtlanma veya erkek ya da kadın için özgürlüğü kısıtlayıcı bir din değildir ve Türk dizilerinde, bunu görerek, Türk kültürünü, yaşam biçimini örnek olarak, kafalarında oluşturmalarıdır (Bilbassy 2010).

Türk dizileri sayesinde Türkiye ile kendi aralarındaki, insani, kültürel ve hatta fiziki coğrafyanın benzerliğini gözlemleyen Ortadoğu toplumlarının, Türk toplumuna karşı bir merak ve özdeşleşme yaşadığı söylenebilir. Türk dizilerinin, söz konusu toplumların algısında Batılı ya da Uzak Doğulu türdeşlerinden daha sıcak biçimde algılanacağı göz önüne alındığında, Türkiye'nin bölgede varlığını arttırabilmenin cazbetme yönünü etkin biçimde kullanması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda bu dönemde Türk dizilerinin Türkiye'nin Ortadoğu'daki yumuşak gücüne doğrudan etkide bulunduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

3.3.3. Birbirini Destekleyen İki Unsur: Yumuşak Güç-Turizm İlişkisi ve Ortadoğu'nun Türkiye Turizmindeki Etkisi

Turizm, Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tanımına göre: kişisel, ticari veya profesyonel amaçlar için bir aktörün kendi bulunduğu ortamın dışındaki yerlere hareketini gerektiren sosyal, kültürel ve ekonomik bir olgudur (UNWTO: <http://www2.unwto.org/content/why-tourism>, 31 Ağustos 2017'de erişildi). Bu halde turizm; ekonomide, doğal ve yapay alanların tesisinde, ziyaret edilen yerdeki nüfusta etkileri olan, turizme konu yerleri ortaya koyan ve bu sayede fayda sağlayan, ulaşım ve konaklama imkânı sunarak, yerel halkın yiyecek ve hediyelik eşya sattığı,

kitlesel reklam yoluyla insanları cezbetme ve çekme çabası olarak nitelenebilir (Akbaş ve Tuna 2012: 12-13).

Ülkelerin, uluslararası arenada sahip oldukları bir imajları söz konusudur. Uluslararası imaj, bir ülkenin dış hedef, kitleler tarafından algılanış tarzı, uluslararası platformda oluşturduğu genel izlenim, sahip olduğu saygınlık ve itibar, uluslararası konularda topladığı destek ve oluşturduğu sempatiye dayalı görüntüleri ifade eden bir kavramdır (Gültekin 2004: 130).

Yumuşak güç ile turizm arasında birbirlerini besleyen bir ilişki söz konusudur. Yumuşak güç, bir devletin diğer devletlere kendi imajını, daha geniş bir ifadeyle “medeniyetini” kabul ettirmesiyle ilgili bir süreç olarak (Gill ve Huang 2006: 17), sert gücün emir kipine aykırı biçimde karşı tarafı kendine çekme becerisidir (Nye 2005: 17). Kalın’a göre: Turizm, tabiatı icabı bir ülkenin yumuşak gücünü besleyecek önemli unsurlardan birisidir (Kalın 2011: 9). Yumuşak gücün, bir ülkenin imajını ve toplumsal değerlerini, diğer ülkelere ne derece iyi tanıttığı, onları ne denli kolay etkileyebildiği olgusu üzerine bina edilmesi halinde, turizm amacıyla ziyarette bulunan turistlerin meydana getireceği olumlu imaj ciddi bir yumuşak güç unsuru olarak nitelenebilir. Turizmin meydana getireceği pozitif imaj, halklardan devletlere, devletlerin karar mekanizmalarına ulaşabilecek bir köprü vazifesi görebilmektedir. Zira turizm, kültürel miras, sosyal sistem ve yaşam biçimi gibi unsurlar ile coğrafi alan, iklim, kentsel ve kırsal yapı, yaşam koşulları ve kültür endüstrisi gibi insan faktörünün de ciddi etkisinin olduğu bir alandır (Chen ve Duggan 2016: 53).

Bu noktada turizm, bir ülkenin imajını, gelen turistlerin olumlu düşünceleriyle arttırarak yumuşak gücün cezbetme özelliğinin uygulama alanı olarak görülebilir. Yabancı birinin ziyaret ettiği ülkenin, kültür, ekonomik kalkınma kapasitesi, insanların yaklaşımı, doğal ve tarihi güzelliklerle ilgili iyi şeyler düşünmesi ve bunu aktarması bir ülkenin bu bağlamda cezbedici özelliklerinin öne çıkmasına imkân tanımaktadır. İnsan referansının herhangi bir reklamla sağlanması planlanan katkıdan çok daha fazla fayda sağladığı düşüncesi merkezinde, bir ülkenin yumuşak gücünün turizmle birlikte insani

unsurunun devrede olduğu söylenebilir. Bu haliyle turizm, bir ülkenin cezbetme gücünü arttıran destekleyen bir yapı arz etmektedir.

Bir ülkenin inandırıcılığı, ikna kabiliyetinin artması o ülkenin cazibesini de arttıran bir durum ortaya çıkarmaktadır. Cazibesi artan ülke, diğer ülkelerde ya da toplumlarında hayranlık ve benzeri hisler uyandırabilir. Bu durumun turizm faaliyetlerini arttırıcı bir etkisi bulunsa bile, bir ülkenin siyasi değerleri, ilgi uyandıran kültürü, dış politikası ve kamu diplomasisi gibi yumuşak güç unsurları da turistik faaliyetlerin gelişimi konusunda belirleyici ve etkilidir. Bu çerçevede, yumuşak güç, turizm faaliyetlerinin artışında faktör olarak öne çıkan bir unsurdur.

Türkiye, doğal güzellikleri ve tarihsel zenginlikleriyle turizm alanında önemli bir imkanlara sahip bir ülkedir. Bununla birlikte Türkiye'nin turizm alanında yeterli derecede bir başarı sağladığını söylemek güçtür. Bu durumun belli başlı sebeplerine baktığımızda, ilk olarak turizmin sağlayacağı ekonomik ve sosyal getirilerin hükümetler tarafından doğru bir biçimde algılanamamasının sonucu ülkenin cazibe merkezi haline gelmesini sağlayacak atılımların yapılamamış olduğunu görürüz. Türkiye'nin son yıllarda gerçekleştirdiği ciddi atılımlarına karşın, havaalanları, demiryolları ve karayollarının kısıtlı olduğu altyapı eksikliğinin yanında, tarihsel unsurların ve kamu diplomasisinin yeteri kadar kullanılmamış olması da turizmin gelişimini etkileyen unsurlar olarak görülebilir (Gür 2014: 1).

Dünya Bankası verilerine göre, Türkiye'ye 1995 yılında 7,1 milyon turist gelirken, 2000'de 9,6 milyon, 2005'te 20,3 milyon ve 2012 yılında da 35,7 milyon turist gelmiş ve Türkiye dünyada en çok turist çeken ilk on ülke arasına girmiştir (The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr>, 31 Ağustos 2017'de erişilmiştir). Türkiye'ye gelen turist sayısındaki bu yükseliş, AK Parti döneminde turizm faaliyetlerinin arttığını göstermektedir.

Turizmin yıllar içindeki gelişiminde, Türkiye'nin AK Parti döneminde ekonomik, siyasal ve dış politika bağlamında gerçekleştirdiği uygulamaların etkisi olduğu kadar, yumuşak gücünü arttırması da etkili olmuştur. İhracata dayalı ekonomik mekanizma,

demokratik bir sisteme sahip oluşu, uluslararası yükseköğretimde önemli bir merkez konumuna gelme çabası, tarihsel mirası ve yemek kültürünü turizm bağlamında pazarlaması ve Türkiye'nin imajını uluslararası alanda markalama uğraşı turizmin gelişiminde önemli katkı sağlamıştır (Güzer 2011).

Bunun yanında, 200'den fazla televizyon kanalına, 1000'den fazla radyo istasyonuna ve çok sayıda bağımsız prodüksiyon şirketine sahip olan Türkiye'den yapılan yayınlar, dil engelinin de aşılmasıyla genel olarak tercih edilir bir niteliğe kavuşmuştur. El-Cezire kanalının Washington'dan sonra en çok yayın yaptığı başkent Ankara olmuşken; sivil toplum kuruluşları pek çok ülkeden davetler almaktadır. Bu gibi unsurlar Türkiye'nin turizm konusunda bir ilgiye mahzar olduğunu gösteren durumlar olarak nitelenmiştir (Sanberk ve Altınay 2011: <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/kdyumusakguc.pdf>, 31 Ağustos 2017'de erişildi).

Türk toplumunun misafirperverlik imajının ve Türkiye'nin sahip olduğu değerlerin kamu diplomasisi yolu ya da dış politika araçlarıyla uluslararası kamuoyuna yansıtılması, Türkiye'nin vize uygulamasını karşılıklı şekilde kaldırarak hareketliliği sağlama amacı ve Turizm Bakanlığı'na bağlı olarak açtığı tanıtım büroları turizmin gelişiminde etkide bulunan durumlar olmuştur (Akbaş ve Tuna 2012: 12). Bu bağlamda, Kalın: Türkiye'nin coğrafyasında temsil ettiği değerler, tarihi birikim ve kültürel derinliğin, bir tarafta bölge dinamiklerini harekete geçirmekte olduğunu, öbür tarafta yeni etkileşim alanlarının doğmasında belirleyici olduğu düşüncesindedir (Kalın 2010: 55).

Türkiye'nin AK Parti döneminde uygulama çabası içinde olduğu proaktif dış politika yaklaşımı, uluslararası arenada tanınırlığını ve özellikle de arabuluculuk mekanizmasında devrede olması, itibarını arttıran gelişmeler olmuş ve turizmin artmasına yol açmışken, uluslararası medya, fuarlar ve kongreler etkin biçimde kullanılarak Türkiye'yi ziyaret eden turistlere bir yandan ülke ve değerleri doğrudan tanıtılırken, diğer yandan ihracatın artırılması için kullanışlı bir araç olması amaçlanmıştır (Gür 2014: 3).

Alt yapı yatırımlarında Türkiye'nin sergilemiş olduğu atılım, turizmin son yıllardaki gelişmesinde önemli bir sebep olmuştur. Double yol projeleriyle ülke

karayollarının elden geçirilmesi, demiryollarında özellikle hızlı trenlerle ulaşımın kolaylaştırılmasının yanında, Türk Hava Yolları özelinde genişleyen uçuş ağı turizmin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Türk Hava Yolları 2002 yılında 77'si dış hat olmak üzere toplamda 103 noktaya uçak seferleri düzenlerken, 2011 yılında bu sayı 149'su dış hat olmak üzere toplamda 189'a yükselmiştir (Türk Hava Yolları: <https://p.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/#tcm92-36323>, 31 Ağustos 2017'de erişildi).

Kutlay ve Dinçer'e göre: Türkiye'nin AK Parti döneminde uygulamaya koyduğu Ortadoğu'yu merkeze alan bölgesel temelli ve jeokültürel öğeler içeren dış politikası Ortadoğu halkları nezdindeki yumuşak gücünü derinleştirmiştir (Kutlay ve Dinçer 2012: 85). Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politika anlayışının pro-aktif ve arabulucu özelliğinin, Ortadoğu özelinde ciddi bir etkisinin olduğu söylenebilir. Sorunların çözümü konusunda sergilenen aktif ve çok boyutlu politika, Filistin meselesi olmak üzere insani yardım konularında yükselen yardım yapan ülke konumu, Türk dizilerinin Ortadoğu'da yarattığı etki ve Türkiye'nin demokratik bir yönetime ve serbest piyasa ekonomisine sahip oluşu, Türkiye'nin yumuşak gücüne etki eden unsurlar olarak öne çıkmaktadır (Keyman 2010: 4).

Kamu diplomasisi kurumlarının sergilemiş olduğu performansın yanında, eğitim alanındaki faaliyetler ve kongre ve fuarların dışında ekonomik işbirliğinin derinleşmesi Ortadoğu'da Türkiye imajının güçlenmesine yol açan etmenlerdir. Söz konusu durumun yumuşak güç unsuruna sağlamış olduğu katkı, Türkiye'nin turizm alanında Ortadoğu ülkelerinden ciddi derecede bir ilgi görmesini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin artan yumuşak gücü Ortadoğu'dan gelen turist sayılarına doğrudan etkide bulunmuşken; gelen turistlerin Türkiye imajı ile ilgili düşünceleri Türkiye'nin yumuşak gücünü destekleyen unsurlardan biri olarak devrede olmuştur (Akbaş ve Tuna 2016: 90).

Tablo-15'te 2001-2011 yılları arasında Türkiye'ye Ortadoğu'dan gelen toplam turist sayısı ve ülkelere göre dağılımı gösterilmiştir. 2001 yılında Türkiye'ye Ortadoğu'dan gelen turist sayısı 940,638 iken; 2011 yılında bu rakam 4 milyona yaklaşmıştır. Bu yıllar içinde genel olarak bir artıştan bahsedilebilirse de, özellikle 2005

yılından itibaren Türkiye'ye Ortadoğu'dan gelen turist sayısının ciddi şekilde yükseldiği görülmektedir. 2004 yılında 1,487,757 Ortadoğulu turist Türkiye'yi ziyaret etmişken, 2005 yılın 2,042,290 turist Türkiye'ye gelmiştir. 2001-2011 yılları arasında Türkiye'yi tercih eden Ortadoğulu turist sayısı 4 kat artmıştır.

Tablo 3.7: Ortadoğu Ülkelerinden 2001-2011 Arası Türkiye'ye Gelen Turist Sayısı

Yıllar	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Bahreyn	2,337	4,361	4,120	3,155	4,201	4,254	5,829	8,081	9,090	9,375	9,712
B.A.E	3,400	4,978	6,717	7,259	8,812	12,153	13,005	19,676	22,051	30,480	35,579
Filistin	1,813	2,866	3,031	2,942	3,282	3,163	3,634	4,130	5,402	4,685	5,447
Irak	16,386	15,758	24,689	111,819	107,968	123,118	180,217	250,130	285,229	280,328	369,033
İsrail	310,714	270,672	321,096	299,944	393,805	362,501	511,435	558,183	311,582	109,559	79,140
Katar	613	824	1,209	1,424	1,955	2,584	3,783	4,862	4,902	6,043	7,661
Kuveyt	5,324	6,989	8,191	7,203	11,086	11,824	12,589	22,084	26,801	27,281	41,617
Lübnan	22,328	31,298	34,055	36,395	41,074	35,995	45,461	53,948	71,771	134,554	137,110
Suriye	109,723	126,428	154,823	195,597	288,626	277,779	332,840	406,935	509,679	899,494	979,054
S. Arabistan	207,14	25,656	23,569	25,283	36,328	38,890	41,490	55,636	66,938	84,934	116,711
Umman	534	1,209	1,288	523	763	233	399	5,904	5,203	5,408	5,998
Ürdün	27,023	33,127	36,649	40,017	43,700	46,518	61,002	74,340	87,694	96,562	94,914
Yemen	1,398	1,811	2,103	3,672	2,525	2,931	4,027	4,971	6,181	6,344	8,066
İran	327,067	432,481	494,977	63,1522	957,245	865,942	1,058206	1,134965	1,383261	1,885097	1,879304
TOPLAM	940,638	1055833	1221921	1487757	2042290	1960565	2,464429	2,779754	2,993226	3,772137	3,967618

Kaynak: TÜİK

Türkiye'yi Ortadoğu'dan en çok İranlı turist ziyaret ettiği görülmektedir. 2001 yılında 327.067 İranlı turist Türkiye'ye gelmişken, bu sayı 2011'de 1,885,097'ye kadar yükselmiş ve Türkiye'ye en çok gelen turist sıralamasında İran, Almanya, Rusya ve İngiltere'den sonra dördüncü sırada yer almıştır (T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı). İsraili turistler 2001 yılında 310,714 turistle Türkiye'yi Ortadoğu'dan ziyaret eden turistler sıralamasında ikinci sırada olmuşken, Türkiye ile İsrail arasında yaşanan gerginliğin turizme de ciddi şekilde yansıdığı görülmüştür. 2007 yılında 511,435, 2008 yılında 558,183 İsraili turist Türkiye'ye gelirken, ilişkilerin gerginleşmeye başlamasıyla 2009'da 311,582, 2010'da 109,559 ve 2011'de 79,140'a kadar gerilemiştir.

Irak Türkiye'nin yakın komşusu olarak Türkiye'ye gelen turist sayısında da önemli bir yerde durmaktadır. 2001 yılında Türkiye'ye 18,386 turist gelmişken, 2003 ABD müdahalesi sonrası yeniden dizayn olan Irak'tan Türkiye'ye 2011 yılında 369,033 turist geldiği görülmektedir. Özellikle 2003 yılında 24,689 olan turist sayısının 2004 yılında 111,819'a yükselmesi ve oradan da sürekli biçimde artış göstermesi Türkiye'nin Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde daha etkin olma çabasının bir yansıması olarak görülebilir.

Türkiye'nin Ortadoğu'da var olan sorunlara müdahil olma çabasının turizme olan etkisini Lübnan örneğinde de görmek mümkündür. İlişkilerin düşük düzeyde seyrettiği 2001 yılında Lübnan'dan Türkiye'ye gelen turist sayısı 22,328 iken, Cumhurbaşkanı düzeyinde iki ülkenin birbirini ziyaret etmesi ve Türkiye'nin Lübnan'daki hükümet krizi ve Cumhurbaşkanlığı seçimi süreçlerinde sergilemiş olduğu tavırla 2011 yılında bu rakamın 137.110'e kadar yükseldiği görülmektedir.

Serbest ticaret anlaşmaları ve vizelerin kaldırılması gibi uygulamaların da Türkiye'ye gelen Ortadoğulu turist sayısında olumlu bir etkisinin olduğu söylenebilir. Suriye ile serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 2004 yılında 195,597 turist Türkiye'ye gelmişken; anlaşmanın yürürlüğe girdiği 2007 yılında Türkiye'yi 332,840, 2008'de 406,935 ve 2009'da 506,679 kişi ziyaret etmiştir. Ürdün'den Türkiye 2001 yılında 27,023 turist gelirken, 2011 yılında bu rakam 94,914'e kadar yükselmiştir.

Söz konusu istatistiklerden görüldüğü üzere, Ortadoğu Türkiye'nin toplam turizmde önemli bir parça haline gelmiştir. Türkiye'nin Ortadoğu coğrafyası ile kültürel ve tarihi yakınlığı, sahip olduğu turizm potansiyeli, dinamik ekonomik yapısı, kentli nüfus olgusu, küçük ve orta büyüklükte işletmelerin yaygın olması nedeniyle turizmde tercih edilmesi bağlamında diğer ülkelere göre avantajlı bir konuma sahiptir (Mengü 2012: 103). Bunun yanında Türkiye'nin Ortadoğu ile ekonomik ve siyasi olarak derinleşen ilişkileri ve eğitim, diziler ve kamu diplomasisi araçlarıyla Türkiye markasının geliştirilmesi çabası, Türkiye'ye Ortadoğu ülkelerinden gelen turist sayısının artmasını sağlamıştır. Bir yumuşak güç unsuru olarak nitelenen turizm, Türkiye'nin yumuşak gücünün görece gelişmesiyle artış gösterirken, turistik ziyaret amacıyla Türkiye'yi ziyaret eden insanların gerçekleştirecek olumlu düşünceleri de yumuşak gücün artışında etkide bulunmuştur.

3.4. Sonuç

Bu bölümde, AK Parti dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, siyasi, ekonomik ve sosyal kapsamda incelenmiştir. Türkiye'nin bu dönemde, Ortadoğu'da etkisini arttıran bir görüntü sergilediği izlenmektedir. Ele alınan üç boyutta da Türkiye'nin önceki dönemlere oranla, Ortadoğu'da daha çok var olduğu söylenebilir. Bu durum AK Parti'nin dış politika anlayışının strateji, güç ve vizyon tanımlamasına dayanmaktadır. Türkiye, siyasi olarak daha önce ya hiç var olmadığı ya da düşük düzeyde seyreden ilişkilerinde ciddi bir ilerleme kat etmiş, ekonomik olarak ticaret hacmini arttıracak ve enerji bağımlılığını azaltacak girişimlerde bulunmuş, Ortadoğu halkları nezdinde daha bilinebilir olmasını sağlayacak kültür ürünleri ve sosyal yardımlar vasıtasıyla daha görünür hale gelmiştir.

Bu dönem Ortadoğu ilişkilerine baktığımızda, Kösebalaban'ın belirttiği gibi, 2002-2007 yılları arası adaptasyon safhası, 2007-2011 yılları arası müzakerecilik misyonunu benimseyen aktif dış politika izleme şeklinde bir seyir izlediği söylenebilir. İlk evrede, bölge ile daha derinlikli ilişki kurulabilmesi amacı çerçevesinde, bölge unsurlarıyla iletişim mekanizması tesis edilebilmesi ve meydana gelen sistemik hadiselerle verilen tepkilerle var olduğu görülmektedir. İkinci aşamada ise, Türkiye'nin bölgede özellikle arabuluculuk ve sorun çözücü bir kimlikle aktif şekilde süreçlerde belirleyici olduğu görülmektedir.

Türkiye bu dönemde siyasi olarak, Irak, Suriye, İran ve Lübnan ile ilişkilerini derinleştirme ve geliştirme çabası içinde olmuşken, Filistin meselesinde daha etkin bir aktör olarak öne çıkma amacını taşımıştır. Türkiye'nin bu dönem siyasi ilişkilerini belirleyen temel unsur, var olan sorunların çözümü konusunda, etkin bir rol oynama çabasıdır. Ortadoğu'nun sorunlu yapısı, Türkiye'nin -dış politika anlayışının farklılaşması ölçüsünde- arabuluculuk ya da kolaylaştırıcılık anlayışıyla daha etkin olabilmesine imkân tanımıştır. Nitekim, Irak'ın işgal sonrası süreçte yeniden yapılandırılması meselesinde sergilenen tavır, İsrail-Suriye, Irak-İsrail, El-Fetih-HAMAS ve Lübnan'daki siyasi tikanıklıklarda devrede kalınması ve etkin rol alınması ile İran'ın nükleer enerji meselesinde izlenen çok boyutlu diplomasi, Türkiye'nin arabulucu ya da kolaylaştırıcı kimliğini öne çıkaran durumlar olmuştur.

Türkiye'nin bölgede siyasi olarak süreçlerde daha aktif bir biçimde yer alması ve bu ölçüde de etkisini arttıran bir görüntü çizmesi özünde, güvenlik algısı ile ilintili bir yapıyı işaret etmektedir. Zira, Türkiye tüm örnek olaylarda da gördüğümüz gibi, ülkesel sorunların bölgesel bazda bir güvenlik tehdidi oluşturmaması ve bunun da kendi güvenliğini tehdit edecek bir durum yaratmaması adına, bölgede aktif ve etkin bir konumda olmuştur. Özellikle Irak, Suriye ve İran ile ilişkilerde, coğrafi olarak yakın komşuluk ilişkisinin bulunması nedeniyle Türkiye, ülkesel bazda doğabilecek bir karmaşanın bölgede ve kendisine yönelik olarak ciddi karşılıkları ortaya çıkaracağı düşüncesi içinde "güvenliği sağlayıcı" politika izlemiştir.

Ekonomi bu dönemde dış politika yapıcılarının etkin biçimde kullanma çabasında oldukları bir alan olarak öne çıkmıştır. İstatistiki verilere ve uygulamalara baktığımızda, Türkiye'nin ekonomik olarak da Ortadoğu'da artan bir etkisi söz konusudur. İkili ticari ilişkiler gelişmiş, geniş bir biçimde olmasa da, serbest ticaret alanları oluşturulmuş, ticaretin gelişmesi adına ulaşım imkanları ve müktesebat konularında ilerleme kaydedilmiş, enerji arz güvenliğini sağlamak ve jeopolitik konumunu enerji nakil hatlarında kullanmak üzere girişimlerde bulunulmuştur.

Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikasının önemli unsurlarından biri de ekonomi olmuştur. Geleneksel olarak, Batı ile yalnızca dış politika bağlamında değil, aynı zamanda ekonomik olarak da bir tek yönlülükten bahsedilebilirken; bu dönem dış politika anlayışının çok boyutluluk vurgusunun bir yansıması da ekonomik alanda çok taraflılığı işaret etmiştir. Ekonomik ilişkilerin yoğunluğunun, dış politikayı belirlemesi hususu dikkate alındığında, Batı ile ekonomik olarak sahip olunan tek yönlülük, siyasi ilişkilerin gelişimine paralel olarak Ortadoğu'nun ekonomik olarak bir unsur şeklinde öne çıkmasına sebep olmuştur. Türkiye, bu dönemde ekonomik olarak da kapasitesini Ortadoğu merkezli biçimde arttırarak, dış politika belirleme konusunda bir yetkinliğe ulaşma çabası içinde olmuştur. Diğer bir deyişle, ekonomik kapasitenin arttırılması, dış politikanın çok boyutlu bir yapıya dönüşmesine katkı sağlamış, Türkiye siyasi olarak dengeleme çabasını ekonomik olarak da göstermiştir.

Ortadoğu’da ekonomik olarak kapasite arttırımı, Türkiye’nin güvenliğini tesis etme bakımından iki şekilde belirleyici olmuştur. İlk olarak yönetici kadro, ekonomik karşılıklı derinleşen ilişkilerin bir işbirliği alanı yaratacağını ve bunun da ekonomik unsurların tehlikeye düşmesini engelleyen bir yönü olduğu düşüncesinde olmuştur. Diğer bir deyişle, ikili ilişkiler ve bölgesel bazda oluşabilecek güvenlik tehditlerinin önlenbilmesi ya da ortaya çıktığında ivedi çözüm bulunması, ekonomik işbirliklerinin zarar görmemesi adına öncüllenen durumlardan biri olmuştur. İkinci olarak, Türkiye’nin ekonomik ilişkilerinde geniş bir yer tutan Batı ile Soğuk Savaş sonrası yaşadığı ontolojik güvenlik sorunu, ticari ilişkilerde tek yönlülüğün tehlikesine işaret eden bir durumdur. Zira, siyasi olarak yaşanan bir gerginlikten ekonomik ilişkilerin ciddi düzeyde etkilendiği gerçeği göz önüne alındığında, Türkiye’nin ekonomik olarak Ortadoğu ile ilişkilerini arttırması dış politika çeşitliliğini sağlama açısından da fayda sağlayan bir durum oluşturmuştur.

Tarihsel olarak gerek Türkiye’nin Ortadoğu, gerekse de Ortadoğu’nun Türkiye algıları pek olumlu bir yönü ifade etmemiştir. Oysa bu dönemde Türkiye’nin Ortadoğu’da yumuşak güç bağlamında atmış olduğu adımlarla daha olumlu bir algıya sahip olduğu görülmektedir. Yapılan insani yardımlar, Türk kültür ürünlerinin Ortadoğu pazarında gördüğü ilgi, turizmin gelişmesi ve eğitim faaliyetleri Türkiye’nin bu dönemde insan merkezli biçimde etkisini arttırdığı durumlar olmuştur. Türkiye’nin bu noktada gücünü arttırması, dış politikanın uygulanması alanında zımni destek sağlanması bakımından bir etkiye sahip olmuştur. Diğer bir ifadeyle, Türkiye’nin olumlu algılanması güvenlik merkezli politikaların uygulanması konusunda destekleyici bir yön bakımından fayda sunmuştur.

Çalışmanın bütünlüğü açısından belirtilmesi gereken bir husus da, dönemin dış politika uygulamalarının dönemin dış politika söylemine uygunluğudur. AK Parti dönemi dış politika anlayışının strateji, güç ve vizyon değişikliklerinin, Ortadoğu’da artan etki kapsamında ele alınan olaylarda bir karşılık bulduğu söylenebilir. Nitekim Türkiye bu dönemde, çok boyutlu bir stratejiyle yaklaşarak Ortadoğu’nun dış politikada bir dengeleme unsuru olarak öne çıktığı bir zaman dilimini yaşamıştır. Öte taraftan Türkiye bu dönemde yalnızca askeri bağlamda değil, aynı zamanda siyasi, ekonomik ve sosyal

kapsamda da etki bağlamında bir güç algısını ilişkilerinde kullanma çabası içinde olmuştur.

Neorealizmde güç tanımlaması, sistemik kısıtlamalar çerçevesinde sahip olunan hareket alanı ve başkalarının yetenekleri karşısındaki özerklik olarak tanımlanmaktadır (Özdemir 2008: 128). Bu bağlamda bir devlet uluslararası sistemin yapısından ne kadar az etkilenirse o kadar güçlüdür. Neorealizmde güç, diğerleri karşısında otonomi sağlama araçlarını sunarak, sistem içinde hareket imkanı tanıyan, güçlü-güçsüz kombinasyonunda güvenliği sağlamaya en uygun olan hangi siyasetin izleneceğini gösterebilen, rasyonel devlet anlayışı çerçevesinde faydayı maksimize etme olanağı sunan bir araçtır (Waltz 215: 192).

Yeteneklerinin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleme konusuna vurgu yapan neorealizm, kendine yardım sistemi olan uluslararası anarşide devletlerin kendi çıkarlarını maksimize etmek için tüm bileşik yeteneklerini kullanması gerektiğine işaret eder (Maersheimer. 2016: 89). Bu bağlamda gücü, askeri ekonomik ve diğer yetenekler bağlamında ağırlıklarına göre ayırmak mümkün değildir. Devletler sistemdeki dikey skalada belirli bir güç ögesiyle değil de bütünsel anlamda sahip olduklarıyla yer bulurlar. Bununla birlikte devletlerin sıralanması onların savaş ya da diğer donanımlardaki başarılarını öngörmeyi gerektirmez (Waltz 2015: 165). Bu bağlamda güç, nüfus ve toprak bütünlüğü, kaynak donanımı, ekonomik olanakla, askeri güç, siyasi istikrar ve siyasi yetenekler unsurlarının yarattığı birleşimdir (Waltz 1993: 51). Neorealizm için uluslararası sistemin anarşik yapısında en önemli amaç güvenlidir. Bu bağlamda güç amaç değil güvenliği sağlama yolundaki araçtır. Hiyerarşik sistemlerde sistemin öznelerinin birbirlerine karşı kuvvet kullanmalarını engelleyecek veya kullananları cezalandıracak bir otoritenin bulunmasına karşın, bir üst otoritenin olmadığı anarşik uluslararası sistemde birimlerin diğerleri karşısında varlığını korumak ve güvenliklerini tesis ederek kimliklerini devam ettirmek zorunda olmaları, devletlerin kendi kendilerine yetmek ya da güvenliklerini kendi kendilerine sağlamak konusunda bir self-help anlayışını zorunlu kılmıştır (Waltz 2015: 113). Son noktada neorealizm için devletler daha çok güçlenip gücü amaç haline getirmektense, güvenliği merkeze alan, her şeyi araç

olarak kullanıp onu tesis etmeyi amaç edinen ve güç için değil de güvenlikleri için endişe duyan rasyonel aktörler olarak görülmektedir.

Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikasının, kapasite arttırımı yoluyla bir güvenlik algısı merkezinde ilerlediği ve bu bölge özelinde güç algısının bir otonomi yaratma düşüncesine dayanması tezin teorik zeminiyle uyuma işaret etmektedir. Türkiye'nin bu dönemde siyasi ekonomik ve sosyal düzeyde ilişkileri incelendiğinde esas olarak güvenlik öncelikleriyle hareket ettiği göze çarpmaktadır. Bölge ile ilişkilerde amaçlanan temel nokta, neorealizmin de özünü oluşturduğu gibi, doğabilecek karmaşa ve sıkıntılardan bir güvenlik sorunsalının ortaya çıkmaması üzerinedir. Bunun yanında, Türkiye yine tezin teorik varsayımlarıyla uyumlu biçimde, güvenliğini tesis etmek için gücü bütünsel bir bağlamda algılamış ve tüm bileşik yeteneklerini geliştirme amacı içinde olmuştur. Diğer bir deyişle, Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu ile ilişkileri tek boyutta seyretmemiş, siyasi, ekonomik ve sosyal düzeyde yeteneklerini arttırma çabası sergilenerek güvenliğin tesisinde tüm bileşik yeteneklerin kullanılması düşüncesi merkeze alınmış ve bu durum da neorealizmin teorik varsayımlarıyla bir uyumu işaret etmiştir.

IV. BÖLÜM

4. GENEL SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu tezde, Türkiye'nin AK Parti dönemi Ortadoğu politikasının küresel ve bölgesel güvenlik politikasına etkisinin ne olduğu ve bunun geleneksel güvenlik anlayışıyla bir sürekliliğe mi yoksa bir kopuşa mı işaret ettiği tartışılmıştır. 2002-2011 yılları arasında Ortadoğu ilişkileri incelenerek AK Parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilerinde güvenliğin ne derecede belirleyici olduğu ve bunun da Türkiye'nin geleneksel dış politikası ile karşılaştırıldığında nerede durduğu sorgulanmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, Türk dış politikasında bir yenilenme ve sistem içindeki konumunu yükseltme amacının varlığı gözlenirse de, Türkiye'nin dış politika anlayışının tarihsel süreç içinde gelen eğilimlerden uzaklaştığını söylemek güçtür. Tarihsel süreç içerisinde, Türk dış politika anlayışının "Batıcı" bir yapıya sahip olduğu ve dış politika davranışlarında da bu anlayışın izlerini takip ettiğini ifade etmek mümkündür. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinde yer alan muassır medeniyet seviyesi fikri ile devletin ayakta tutulması gerekliliği düşüncesi, dış politikada kendisini iki temel ilke olarak alınan, batıcılık ve statükoculukta bulmuştur. Türk dış politika yapıcılarının tarihsel süreç içerisindeki dış politika davranışlarının bu iki temel ilke üzerinde şekillendiği görülmektedir. Söz konusu anlayış, Türk dış politikasının sorunlu alanlardan uzak durmasına ve özellikle medeniyet eksenli bir algılamayla, "Doğu" bağlantısıyla ilişkisini minimize etmesine yol açmıştır. Bu durum, Batı ekseninde kalmak ve güvenlik merkezli algılamalar üzerine kurulan Türk dış politikasının, Ortadoğu ile ilişkilerini düşük düzeyde takip etmesine neden olmuştur. Ortadoğu, bir sorun cereyan ettiğinde müdahale edilen ya da özellikle Kıbrıs konusu gibi Türkiye'nin uluslararası alanda ciddi mesai harcadığı bir alanda desteğe ihtiyaç duyulduğunda başvuru bir unsur olarak devrede kalmıştır.

Bununla birlikte, Cumhuriyet tarihi boyunca Ortadoğu'nun Türkiye açısından bir değeri olmadığını söylemek doğru değildir. Türkiye, özellikle 1950'li yıllardan sonra, Batı ile ilişkilerin sıkıntıya düştüğü zamanlarda ya da güvenlik açığının bertaraf edilmesi hususunda çeşitli işbirlikleriyle Ortadoğu ile düşük düzeyli ilişkiler geliştirmiştir. Ancak, Ortadoğu'nun ciddi petrol rezervlerine sahip olması ve ekonomik açıdan gelişmekte olan ülkeleri bünyesinde barındırmasına rağmen, Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini derinleştiremediği gerçektir.

Bu çerçevede, AK Parti döneminde Türkiye'nin Ortadoğu ile ilişkilerini geliştirdiği ve derinleştirdiği görülmektedir. AK Parti, Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmesi ve Batı ile daha iyi şartlarda müzakere edebilmesi için, Ortadoğu'nun önemli bir unsur olarak devrede tutulması gerektiği düşüncesi içinde olmuş ve bu dönemde Türkiye ile Ortadoğu arasındaki ilişkiler güçlenmiştir. Bu durum aynı zamanda, uluslararası sistemin küreselleşen ve gittikçe kutuplaşan yapısında meydana gelen değişikliklere cevap niteliği taşımıştır.

Söz konusu değişim, AK Parti'nin sahip olduğu dış politika anlayışının bir sonucu olarak kendini göstermektedir. Başbakan Başdanışmanlığı'ndan başlayan süreçle bu dönem dış politikasının Ahmet Davutoğlu'nun fikirlerinden etkilendiği söylenebilir. Bununla birlikte, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve hem Dış İşleri Bakanlığı hem de Cumhurbaşkanlığı yapmış olan Abdullah Gül ile Dış İşleri Bakanlığı yapmış kişilerin de söz konusu anlayışı kabullendiği ve bu bağlamda politika üretiminde buldukları görülmektedir.

Türkiye'nin AK Parti dönemi dış politikasının, geleneksel dış politika ilkelerine oranla bir farklılaşma içerdiği ve bu farklılaşmanın bir yeniliği ifade ettiği görülmektedir. Her şeyden önce AK Parti kadroları, dış politikanın tek yönlülükten çıkarılmasının, Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendireceği düşüncesindedirler. Bu bağlamda, Türkiye'nin sahip olduğu tarihsel mirasın, dış politikasında istikamet belirleme noktasında bir ağırlığı olduğu düşüncesi göze çarpmaktadır. Bu dönemde, özellikle Osmanlı Devleti başta olmak üzere, Türklerin kurdukları devletlerin Türkiye'nin

uluslararası konumuna işaret etmesi ya da etkide bulunması bakımından bir veri olarak görülmesi gerektiği, zihinsel bir değişikliği ifade etmektedir.

Tarihsel mirasın Türkiye'nin bölge ile dünya barışına katkıda bulunması gibi imajinatif bir algıyla medeniyet kavramının bütünselleştirilerek, dış politika aracı haline getirilmesi çabası, dış politikanın daha faydacı biçimde anlaşıldığına da işaret etmektedir. Bununla birlikte, Türkiye'nin AK Parti döneminde söz konusu unsurların dış politika yapımında kullanılma çabası, yine Davutoğlu'nun merkezi kavramlarından olan "ben idraki" kavramı ekseninde algılandığında daha anlamlı bir hale bürünmektedir. "Ben idrakini" kabaca, bir toplumun sahip oldukları çerçevesinde yapabilecekleri biçiminde ele alındığında, tarihsel miras ve medeniyet ortaklığı bağlamında Türkiye'nin sahip olduğu dış politika anlayışının değişmesi gerektiğine vurgu ortaya çıkmaktadır. Dış politikada bir zihniyet değişikliği ve özgüven tazelenmesi olarak okunabilecek bu çaba, sahip olunan ancak dış politika yapımında kullanışlı araçlar olarak yer bulmayan bu unsurların devreye sokulmasıyla birlikte, Türkiye'nin kapasitesinin artırılması amacına işaret etmektedir.

Bu bağlamda AK Parti dönemi dış politikasının, tarihsel miras ve medeniyet unsurlarının katılımıyla "ben idraki" kapsamının bir zihniyet değişikliği çabası olduğu görülmektedir. Türkiye, Batı bloğunun kanat ülkesi olarak, sistemin ve bloğun verdiği kararları onaylama durumundan çok, etkin olabilen, sorumluluk üstlenebilecek ve çözüm üretebilecek bir aktör olarak görülme eğiliminde olmuştur. Türkiye'nin sahip olduğu "ben idrakinin" tarih, medeniyet ve coğrafi alan unsurlarıyla bölge ve uluslararası alanda sorumluluk almaya ve kendi çıkarını maksimize etmeye yetecek düzeyde olduğu düşüncesi, AK Parti'nin dış politika anlayışını ifade etmiştir.

Türkiye'nin AK Parti döneminde yaşama çabasında olduğu bu zihniyet değişikliğinin yanında, dış politikanın doktrinleştirme amacı da diğer dönemlerden bir farklılığa işaret etmektedir. Bu dönemde dış politika uygulamalarının özellikle yine Davutoğlu merkezli kavramlara dayandırılması uğraşısı göz çarpmaktadır. Bazıları daha önce de kullanılsa da, AK Parti dönemi dış politikasının yine işaret edilen zihniyet değişikliği eksenine oturan bir kavram haritasıyla dış politika pratiklerini oluşturduğu görülmektedir.

Türkiye'nin dış politikasında yaşanan değişikliklerin yalnızca içsel faktörlerle ilişkili olduğunu söylemek doğru olmaz. Özellikle Soğuk Savaş'ın bitişi ve 11 Eylül saldırılarından sonra ABD'nin Ortadoğu'da gerçekleştirdiği müdahaleler, Türkiye'nin dış politikasında değişiklikleri de zorunlu kılmıştır. İki kutuplu dünyanın edilgen yapısı, Ortadoğu özelinde ABD müdahaleleri ile dinamik bir hal almış, bu durum Türkiye'nin dış politika pratiklerinde değişikliği beraberinde getirmiştir. Türkiye, yanı başında cereyan eden gelişmelere, bir tavır almadan, bir politika oluşturmadan âtil biçimde kalamazdı. Bu bağlamda, 1 Mart tezkeresinin reddedilmesi, AK Parti'nin ilk seçeneği değilse de, Türkiye'nin Ortadoğu bağlamında dış politikasına olumlu yönde katkıda bulunmuştur. AK Parti kadrolarının, 1 Mart tezkeresinin Meclis'ten geçmesi için göstermiş oldukları çaba, her ne kadar bir zihniyet değişikliği ve çok boyutluluğu amacı var olsa da, dış politikada “Batı” eksenine verdikleri değerin ve önemin göstergesi olarak okunmalıdır. Zira, tezkeresinin Meclis'ten onay alması, transatlantik işbirliğinin Türkiye üzerinden Irak'a geçmesini ve Türkiye'nin “Batı” kanadında kalışının göstergesi olarak görülebilir. Bunun yanında, tezkerenin reddedilmesinden sonra, Hükümet yetkililerinin açıklamaları ve hemen ardından yeni bir tezkere ile dar bir kapsamda ABD ve NATO güçlerine destek sağlanması da bunun göstergesidir.

Burada üzerinde durulması gereken nokta, Türkiye'nin tarihsel olarak “Batı” bloğunda bulunan bir ülke olarak demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine sahip yapısının, bölgenin değişen yapısında Türkiye'yi öne çıkarması durumudur. Özellikle, Büyük Ortadoğu Projesi kapsamında Türkiye, Ortadoğu'da model olarak öne sürülen bir unsurdur. Nitekim, AK Parti kadroları Büyük Orta Doğu Projesi'ne sahip çıkmışlar ve bu bağlamda demokrasi ve serbest piyasa merkezinde, insan hakları ve özgürlüklerin gelişmesinin önemini vurgulamışlardır.

AK Parti dönemi dış politika anlayışını, ekonomi ve kamu diplomasisi unsurlarının etkin biçimde kullanılması çabasının etkilediği görülmektedir. Türkiye'nin ekonomik olarak gerçekleştirdiği yapısal reformlarla, güçlü bir mali yapıya sahip olması, ihracat temelli bir anlayışın dış politikada etkin biçimde kullanılmasına imkân tanımıştır. Ticari ilişkilerin gelişmesi için, çeşitli diplomatik hamleler yapılmış ve bu da dış politikada ilişkilerin derinleşmesine olanak sunmuştur. Bunun yanında, bu dönemin

merkezi unsurlarından olan “ben idrakinin” yansıması olarak Türkiye’nin sahip olduğu yumuşak güç unsurlarının kamu diplomasisi yoluyla devreye sokulması, Türkiye’nin model ülke konumunun dış politika aracı olarak kullanılmasına imkân tanımıştır.

Bu dönem dış politikasında özellikle karar vericilerin yeni dış politika tanımlaması ile her şeyden önce dış politikanın tek yönlülükten çıkarılması hedeflenmiştir. Türkiye’nin “Batı” bloğunun bir “uydusu” bir olarak görülmesindense, dış politikada çok boyutluluk kavramı ekseninde bölgesel denklem içindeki konumunu güçlendirerek uluslararası alandaki prestij ve etkisinin arttırılması amaçlanmıştır. Bunun olabilmesi özelinde dış politikaya dair zihniyet değişikliği, diğer bir söylemle “ben idraki” tanımlamasının değiştirilmesi hedefiyle ilintili olmuştur. Türkiye’nin AK Parti döneminde “ben idrakini” tanımlarken dayanaklarından biri olan tarihsel miras unsuru, Neo-Osmanlılıktan uzak biçimde, Ortadoğu ile iyi ilişkiler geliştirebilmenin anahtarlarından biri olarak görülmüştür. Nitekim bu noktada, Türkiye’nin jeopolitik anlatısının değişmesi ve kendisiyle barışması gibi bir durumun hedeflendiği söylenebilir. Tarihsel miras, medeniyet unsuru ve jeopolitik bakış çerçevesinde bir zihniyet değişikliği olarak ifade edilebilecek “ben idraki” güncellemesi, bu dönemim dış politika yapımı sürecinde temel değişiklik parametresi olarak öne çıkmaktadır. Bunun yanında, AK Parti lider kadrolarının yine bu zihinsel etmenler ve özgüven tazelemesi olarak ifade edilen anlayışının bir kavram haritası eşliğinde doktrine edilme hedefinin olduğu ifade edilebilir. Dış politika üretimi sürecinin pek çok kavram eşliğinde bir mantalite bağlamında olması çabası, aynı zamanda dış politikadaki hâkim anlayışa yönelik olarak bir eleştiri ya da ötekileştirmeyi de beraberinde getirmiştir. Bu dönem dış politikasının temelinde özgüven üzerinden geleneksel dış politikadan farklı biçimde, dış politikanın tek yönlülükten uzaklaştırılması ve Türkiye’nin kendi jeopolitiğini yeniden tanımlaması, doktrinleştirme hedefinde ve burada esas olan kavramlarla mümkün ya da açıklanabilir hale gelmiştir. Bununla birlikte, AK Parti dönemi dış politikasının başlı başına Türkiye’nin “Batı” bloğundan koparılması hedefinde olduğunu ifade etmek yanlış olacaktır. Zira Türkiye, ekonomik, siyasi ve sosyal nitelikleriyle uluslararası sisteme entegre olmuş ve bu özellikleriyle BOP kapsamında örnek gösterilen ve bu durumu kabullenen bir ülke pozisyonunda kalmıştır.

Söz konusu dış politika değişikliklerinin ve hedeflerinin, AK Parti dönemi dış politikasının, Ortadoğu pratiğinde, dinamizmini ve bu oranda etkisini arttırmaya yardımcı olduğu görülmektedir. Bununla birlikte, AK Parti'nin dış politika anlayışında Ortadoğu'nun merkezi bir yer işgal ettiğini söyleyebiliriz. Önceki dönemlerin aksine, Ortadoğu bir fırsat ve işbirliğinin geliştirilebileceği bir alan olarak görülmüş ve bunun Türkiye'nin kapasite-yeteneğini arttırarak, uluslararası sistemdeki konumuna etkiye bulanacağı düşünülmüştür. Bu bağlamda Türkiye'nin AK Parti dönemi, Ortadoğululaşma ya da eksen kayması olarak da eleştirilen dış politika anlayışının, Ortadoğu'yu Batı'ya bir alternatif olarak görmediği/algılamadığı düşünülmektedir. Ortadoğu, Türkiye'nin Batı'ya yedek olarak bakabileceği unsurlardan uzaktır. Bu noktada AK Parti'nin dış politikadaki Ortadoğu bakışının, tamamlayıcı bir yapıya işaret ettiği görülmektedir.

Bu dönem dış politika kavramsallaştırmasının temel düsturlarından olan çok boyutluluk, dış politikanın tek yönlülüğünün bağlayıcı ve zorlayıcılığına bir eleştiri içerdiği söylenebilir. Bu noktada, dış politikada Ortadoğu ayağını kullanabilmek, hem Batı'nın Türkiye'nin bölge açısından tarihsel ve medeniyetsel bağlamda sahip olduğu değerini daha iyi görmesine imkân tanıyacağı gibi, hem de Türkiye'nin gücünü-kapasitesini arttırması bağlamında iyi bir alternatif olarak görülmüştür. Nitekim Türkiye'nin bu dönemde, “Batı”yı Ortadoğu'ya terk etmediğinin en önemli göstergesi, AB ile uyum müzakerelerinin bu dönemde ciddi ivme kazanması ve Medeniyetler İttifakı Projesi'ne Türkiye'nin verdiği destekte görmek mümkündür. Türkiye'nin dış politika eksenini kaymamış, “Batı” hala merkezi konuma sahip olmuşken, dış politikada çok boyutluluk ve kapasite arttırımı hedeflenmiştir.

Bu bağlamda, AK Parti'nin Ortadoğu politikasının Türk dış politika algısının değişimiyle ilgili olduğu görülmektedir. Önceki dönemlerin aksine, medeniyetsel idrak, tek yönlülüğü ifade etmemiş, Türkiye'nin sınırdaş olduğu bölgeler ve uluslararası ilişkiler bağlamındaki rolünün, yani stratejik derinliğinin, siyasetçilerin zihinlerinde var olan “vatan/yurt” sınırlarının dışında yeniden tanımlanmasını sağlamıştır. Bu yeni vizyonla birlikte, Türkiye'nin Ortadoğu ile kurduğu ilişkilerin psikolojik sınırı ortadan kalkmış ve Ortadoğu “öteki” olmaktan çıkarılmıştır. Diğer ülkelerle mesafeler aynı kalmak kaydıyla, Türkiye'nin Ortadoğu ile tarihsel ve kültürel bağlarının öne çıkarılmasıyla, ülkeler ile

iletişimi zorlaştıran mesafeler ortadan kaldırılmış, Ortadoğu'nun Türkiye ile “yakınlığı” meydana çıkarılarak “sıfır sorun” ekseninde problemlerin en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Son kertede, Türkiye'nin Ortadoğu'da etkinliğini arttırması bu dönemin en temel hedefi olarak görülmektedir.

Bu halde, Türkiye'nin AK Parti döneminde Ortadoğu politikasının güvenlik öncelikli bir anlayıştan farklı bir boyuta oturmadığı görülmektedir. Türkiye'nin geleneksel dış politika anlayışının güvenlik temelli duruşunun bu dönemde ilkesel olarak kabul edildiği ifade edilebilir. AK Parti dış politika anlayışının Ortadoğu özelinde yine güvenlik öncelikleri merkezinde siyaset izlediği, ancak bu durumun bir ilke olarak devamlılığa işaret etmekle birlikte, yöntem olarak farklı bir düzleme oturduğu görülmüştür. Bu bağlamda, AK Parti dış politika uygulamaları ilkesel bazda güvenliği öncülleyen yaklaşımıyla geleneksel dış politikada bir sürekliliği, güvenliği sağlama bakımından uygulanan yöntem bakımındansa bir yeniliği ifade etmektedir.

Bu bağlamda, AK Parti dönemi dış politika algısı, geleneksel dış politika yaklaşımından farklı biçimde, temel ilkeler olan batıcılık ve statükoculuktan farklı bir algıya sahip olmuştur. Dış politika kararlarında daha bağımsız bir tavır içinde olabilmenin yolunun batıcılık anlayışından uzaklaşarak, dış politikada çok boyutluluğun esas alındığı bir düzleme oturmuşken, bunun iki temel dayanağı “ben idraki” ve jeopolitik algılamının farklılığı olmuştur. AK Parti döneminde Türkiye'nin bölgesinde derin tarihi bağları ve medeniyet mensubiyeti bağlamında gücünü arttırabileceği bir niteliğe sahip olduğu anlayışı üzerinden, bir “ben idraki” güncellemesi yapılmaya çalışılmış ve bunun uzantısı ve verdiği özgüvenle Türkiye'nin dar bir jeopolitik söyleme sıkıştırılmasının yanlışlığı ifade edilmiştir. Türkiye'nin devlet geleneğinin Batı'nın tampon bölgesi olmayı ifade edecek bir jeopolitikten farklı biçimde, bölgesinde sorumluluk alabilen ve süreçlere doğrudan müdahil olan bir aktör olabileceği düşüncesi üzerinden, Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu da belirlenebileceği anlayışı, bölgesel güvenliğin tesisinin küresel güvenliğe ve uluslararası konumla özdeşleştiren bir yapıya işaret ettiği görülmektedir.

AK Parti dönemi Ortadoğu ilişkileri, geleneksel dış politikanın statükoculuk ilkesinden de farklı boyutta seyretmiştir. Türkiye bu dönemde, çoğunlukla öz korumacı bir anlayıştansa, yine “ben idraki” ve jeopolitik anlayışı temelinde, aktif bir yaklaşımla güvenliğin tesisi bağlamında bir düzleme oturmuştur. Daha önce var olunmayan alanlarda Türkiye’nin etkin biçimde yer aldığı ve güvenliğin sağlanabilmesi bağlamında karşılıklı işbirliğinin ve ilişkileri derinleştirmenin önemine vurgu yapılmıştır. Bu farklılık Türkiye’nin kapasite artırımına imkân tanıdığı gibi, aynı zamanda Ortadoğu’da artan bir etkinin varlığını da beraberinde getirmiştir.

Türkiye’nin AK Parti dönemi Ortadoğu’da artan etkisini, siyasi, ekonomik ve sosyal açılardan görmek mümkündür. Türkiye bu dönemde, siyasi olarak daha önce yıllar boyu ilişkilerin donmuş olduğu ülkelerle bile ciddi derecede ilişkilerini geliştirmeyi başarmıştır. Irak’ın işgal sonrası değişen yapısında, Türkiye aktif olarak rol alma çabası içinde olmuş ve özellikle Sünnilerin seçime katılmaları konusunda ciddi bir emek sarfetmiştir. Irak’a Komşu Ülkeler Platformu başlangıçta savaşın engellenmesi gibi zor bir amaçla kurulmuş olsa da, ardından toplantılarına devam etmiş ve bu da Türkiye öncülüğünde ortaya çıkan bu yapının bölge için önemli bir dinamik haline geldiğini göstermiştir. Filistin gibi turnosol kağıdı işlevi gören bir meselede, İsrail ile gerginliğin artması pahasına bile olsa, özellikle Dökme Kurşun, Davos olayı ve Mavi Marmara gibi örneklerle, Ortadoğu’da kendisine yönelik bakışın değişmesine yönelik hamleler gerçekleştirmiştir. Her ne kadar İsrail ile var olan bir gerginlik olsa da, Irak-İsrail ve Suriye-İsrail arasındaki sorunların çözümü konusunda arabuluculuk çabası içinde olmuştur. Suriye ile neredeyse savaş halinde olan bir ülke konumundayken, ilişkilerin ciddi derecede derinleşmesi durumu ortaya çıkmıştır. İran’ın uluslararası bir mesele olan uranyum zenginleştirme projesine barışçıl çözüm arayışı kapsamında İran Deklarasyonu, “Batı” ile İran arasındaki sorunların çözümü konusunda Türkiye’nin etkinliğini gösteren durumlar olmuştur. Lübnan, Türkiye’nin PKK sorunu ve doğal güzellikleri kapsamında algıladığı bir ülke iken; yaşamış olduğu siyasi krize Türkiye’nin diplomatik müdahaleleri Ortadoğu’nun Türkiye algılaması açısından önemli bir örnektir.

Bu bağlamda bu dönemde Türkiye, siyasi olarak daha çok var olan sorunların çözümü konusunda arabuluculuk-kolaylaştırıcılık nosyonuyla devrede olan bir yapı

sunmuştur. Ortadoğu'nun bünyesinde barındırdığı sorunların, dış unsurlardan çok bölge içi dinamiklerle çözülmesi gerektiği yönündeki düşünceye işaret eden arabuluculuk tavrı, Türkiye açısından bakıldığında güvenlik odaklı bir kapsamı ifade etmektedir. Türkiye'nin "komşularla sıfır sorun" anlayışı bağlamında, Ortadoğu kaynaklı bir güvenlik tehlikesi yaşamaması adına, siyasi olarak ilişkileri derinleştirme ve yalnızca bir sorun doğduğunda değil, öncesinde de süreçlere dahil olma amacı, güvenlik merkezli bir algılamaya işaret etmektedir. Bu noktada AK Parti dış politika anlayışı, Ortadoğu'da bölge dinamiklerine dayanan bir barış ve güvenlik ortamı yaratma düşüncesi içinde, güvenliğini siyasi ilişkilerini arabuluculuk ekseninde çözüm mantığında aktif olarak sağlama peşinde olmuştur. Irak ve Lübnan gibi ülkelerin, Ortadoğu'nun sorunlu dinamiklerini bünyesinde barındırması, Türkiye'nin buralarda meydana gelecek herhangi bir çatışmanın tüm bölgede etkili olacağını bilincinde olarak, kendi adına bir güvenlik tehdidi addetmesine yol açmıştır. Bu noktada Türkiye bu dönemde, merkez ülke ve düzen kurucu aktör kavramsallaştırmalarıyla Ortadoğu'daki olası düzensizliklerden uzak kalarak güvenlik algısı sağlamak yerine, bizzat süreçlere aktif biçimde katılarak güvenlik tesisini sağlama amacı içinde olmuştur.

Dış politikanın bu dönemde statik ve tek boyutlu algılanmadığının bir diğer göstergesi, ekonomik ilişkilerin geliştirilmesidir. Türkiye'nin Ortadoğu ile ekonomik ilişkilerinin bu dönemde ciddi düzeyde geliştiği görülmektedir. Dış ticaret rakamları dikkate alındığında, Türkiye'nin önceki dönemlerinin aksine, bölge ile ilişkilerinde bir büyümeden bahsedebiliriz. Ortadoğu'nun Türkiye'nin genel dış ticaretindeki payının AK Parti öncesine kadar seyrettiği hal ile sonrası karşılaştırıldığında, AK Parti'nin ticareti geliştirmek adına atmış olduğu serbest ticaret bölgeleri anlaşmaları ve vize muafiyeti gibi uygulamaların başarılı olduğu söylenebilir. Yine Türkiye'nin enerjiye olan bağımlılığı ve Ortadoğu'nun sahip olduğu zengin enerji kaynakları göz önüne alındığında, Türkiye bu açığını enerji nakil hatlarıyla giderme çabası içinde olmuştur. Enerjide merkez ülke olma çabası, gerek Türkiye'nin enerji bağımlılığını azaltması ve enerji arz güvenliğini sağlaması bakımından, gerekse de Ortadoğu'nun sahip olduğu enerjiyi satabilmesi açısından işbirliği alanlarının gelişmesine yardımcı olması bağlamında Türkiye'nin Ortadoğu'da artan etkisinin ekonomik boyutlarını oluşturmuştur.

Türkiye, yine “komşularla sıfır sorun” ekseninde, Ortadoğu ile ekonomik ilişkileri arttırmanın karşılıklı işbirliği vasıtasıyla güvenlik tesisinde bir araç olarak kullanılabilme çabası içinde olmuştur. Ekonomik araçlarla, işbirliği alanlarının artmasının, ülkelerin birbirleri arasındaki sorunlara ve bölge güvenliğine olan bakışlarını değiştireceği fikri, AK Parti'nin Ortadoğu ile ekonomik ilişkilerini derinleştirme ve kapasite arttırma imkanını sunması bakımından kullanışlı bir araç olarak ekonomiyi öne çıkarmıştır.

AK Parti dönemi Ortadoğu ile ilişkilere baktığımızda, yalnızca siyasi ve ekonomik yönden değil, aynı zamanda halklar nezdinde de Türkiye'nin Ortadoğu'da artan bir popülaritesinden bahsedilebilir. Türkiye bu dönemde Ortadoğu'da yumuşak gücünü arttırmıştır. Kamu diplomasisinin araçları etkin bir biçimde kullanılmış, eğitim programları, Türk kültürünün tanıtılması, acil insani ve kalkınma yardımları Türkiye'nin Ortadoğu halkları nezdindeki algısını olumlu yönde etkilemiştir. Özellikle acil insani ve kalkınma yardımları Türkiye'nin sosyal açıdan en çok öne çıktığı durumlar olmuştur. Bu durum Türkiye markalamasına imkân tanımış ve Türkiye'ye olan ilginin artmasına sebep olmuştur.

Türk dizileri, bu algılamamanın sonucu olarak ciddi düzeyde Ortadoğu'da takip edilen bir hale gelmiştir. Türkiye için önemli bir ihraç kalemi haline gelen Türk dizileri, Ortadoğu halklarının Türkiye nezdinde merakının artmasına sebep olmuştur. Türkiye'nin yumuşak gücünün artmasıyla beraber, artan Ortadoğulu turist sayısı, hem ekonomide hem de kültürel bağlamda Türkiye markasına ciddi derece katkı sağlayan bir unsur haline gelmiştir.

AK Parti dönemi Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin oturduğu temel güvenlidir. Bu dönemde de, önceki dönemlere benzer biçimde güvenlik dış politika yapımında merkezi bir konum işgal etmiştir. Bu bağlamda AK Parti dönemi dış politika algısının güvenlik sorunsallaştırmasında bir süreklilik söz konusudur. Diğer bir ifadeyle, Türkiye 2002-2011 yılları arasında güvenlik odaklı politikalarla Ortadoğu ilişkilerini belirleme çabası içinde olmuştur. Ancak, ilkesel olarak var olan bu benzerlik bu dönemde yöntemsel olarak bir farklılığa işaret etmektedir. Zira, Türkiye AK Parti döneminde geleneksel dış politikanın batıcılık ve statükoculuk anlayışından farklı bir biçimde, Ortadoğu'nun dış politikada

“ben idraki” ve jeopolitik bakışın getirdiği özgüvenle, bir imkân sahası olarak görüldüğü ve Türkiye’nin bölgesinde kapasite/yetenek arttırımı yoluyla sağlayacağı güvenliğin uluslararası sistemdeki konumunu belirleyeceği düşüncesi temel parametresi olmuştur. Bu bağlamda, Ortadoğu ile ilişkilerin geliştirilerek güvenliğin tesisinin Türkiye’nin dış politikasını çeşitlendiren ve bu boyutuyla da tek yönlülükten çıkararak ve normalleştireceği belirtilen algısının, Türkiye’nin gücünü ve sistem içindeki konumunu arttıran bir yön taşıyacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla Türkiye’nin Ortadoğu ilişkilerinde yöntemsel olarak diğer dönemlerden farklı olarak, pasif bir yaklaşımdansa aktif biçimde kapasite arttırma yoluyla güvenliğini sağlama çabası içinde olduğu görülmektedir.

Neorealizm, uluslararası sistemin anarşik karaktere sahip olduğunu, uluslararası sistemin temel aktörü olan devletlerin anarşi durumundaki esas amaçlarının güvenliklerini sağlamak olduğunu belirtir. Bunun yanında sistemsel bir teori olan neorealizm devletlerin güvenliklerini ancak yetenekleri/kapasiteleri ölçüsünde sağlayabileceğini söylemektedir. Yine, devletlerin yapının anarşik karakterine, kendi kendilerine yardım (self-help) anlayışı ve yapan olarak kapasiteleri oranında direnebildikleri göz önüne alındığında, AK Parti dönemi dış politikasının neorealizmin söz konusu teorik varsayımlarıyla uyumlu bir yapıya işaret ettiği görülmektedir. Türkiye’nin bu dönemde Ortadoğu ilişkileri güvenlik merkezinde bir yaklaşıma mündemiçtir. Bu noktada Türkiye, anarşinin engelleyici yapısı karşısında, kapasitesini arttırmak bağlamında güvenliğini sağlama amacı içinde olmuştur. Türkiye’nin AK Parti döneminde Ortadoğu’da derinleşerek gelişen ilişkileriyle, yetenek ve kapasitesini arttırdığı görülmektedir. Türkiye’nin uluslararası sistemde, siyasi, ekonomik ve insani yönden sözü geçen bir ülke olabilmesinin yolunun, kapasitesini-yeteneklerini arttırmaktan geçmesi Ortadoğu ile ilişkilerine daha farklı bakmasını beraberinde getirmiştir. Uluslararası sistemde gücün sıralama bağlamında bir tanımının ve sınıflandırmasının olmadığı göz önüne alındığında, Türkiye’nin Ortadoğu’da etkin olması, neorealizmin devletlerin tüm bileşik yeteneklerini kullanması gerektiği konusundaki fikriyle uyumluluk göstermektedir. Dolayısıyla, Türkiye’nin AK Parti dönemi Ortadoğu ilişkilerinin güvenlik merkezine oturması ve Türkiye’nin kapasite/yetenek arttırımı vasıtasıyla güvenliğini tesis etmeye çalışmasıyla, kapasiteyle

özdeşleştirilen gücün tüm bileşik unsurları ifade etmesi bağlamında, neorealizmin teorik varsayımlarıyla doğrulandığı bir duruma işaret etmektedir.

2002-2011 yılları arasında Türkiye'nin Ortadoğu yaklaşımı ne kadar neorealizmin teorik varsayımlarına uyumlu bir yapıyı işaret etmişse de, 2011 yılından sonra izlenen politikalarla ortaya çıkan farklılaşma da o kadar neorealizmin teorik varsayımlarının haklılığını ortaya koymaktadır. Bu noktada, Türkiye Ortadoğu'da başlayan Arap Baharı sürecinde izlemiş olduğu politika, önceki dönemden farklı biçimde seyretmiş ve Türkiye güvenlik önceliğinden, gelişmeleri Arap halkının demokrasi ve daha iyi yönetim konusunda gerçek ve tabandan gelen talepleri bakımından ele almıştır. Türkiye'nin Arap Baharı gibi demokrasi ve insan haklarının öncüllendiği noktalarda geleneksel olarak demokrasinin desteklenmesinden çok, güvenlik önceliklerini önemseyen yaklaşımına karşın, bu süreçte bu politikadan uzak bir görüntü sergilemiştir. Kimliklerin marjinalleştiği, Ortadoğu dengelerinde Arap Baharı'nın olumsuz algılandığı bir noktada Türkiye'nin muhalifleri destekleyen politikasının, kendisine uzun vadede ciddi derecede bir maliyet yarattığı görülmektedir. Ortadoğu'nun yaşamış olduğu dönüşüm süreci ve Türkiye'nin bu durumdan güvenlik tehdidi algılamasındansa, olaylara pozitif olarak yaklaşması, ciddi güvenlik risklerini de beraberinde getirmiştir. Türkiye Arap Baharı sürecinde de aktif olarak sahada yer almak istemesine rağmen, Arap Baharı öncesi dönemine kadar bölgeye yaklaşımından farklı bir biçimde müdahil olması, gerek yaklaşımın güvenlik odaklı olmasını zorunluluğunu göstermesi gerekse de diğer yöntemlerin denenerek başarısızlığının test edilmesi bağlamında bir imkân sunmuştur. Türkiye'nin demokrasiyi destekleyen tavrını evrensel standartlar ve uluslararası normlar bağlamında makul ve manalı bulmak mümkün olsa bile, uluslararası sistemin anarşik yapısında devletlerin kendi kendine yardım mantığında, bölgede var olan büyük güçlerin ve bölge içi aktörlerin söz konusu değişikliklere mesafeli yaklaşımı ve uzak tutumu, Türkiye'nin bölgesel denklemdeki ilişkilerinde de sorunlar meydana getirmiş ve bu durumda güvenlik tesisi konusunda 2002-2011 yılları arasındaki anlayışla tezat oluşturmuştur. Başka bir söylemle, Türkiye'nin 2002-2011 yılları arasında Ortadoğu ile ilişkilerinde güvenliği öncülleyen ve bunu siyasi ilişkileri derinleştirme, ekonomik karşılıklı bağımlılığı artırma, yumuşak güç unsurlarını devreye sokma, arabuluculuk nosyonuyla süreçlere katılma biçiminde uygulamaya çalıştığı politikasından, Arap Baharı

sürecinde güvenliği değil de demokrasiyi öncüllüyen politikasına geçişi kendisine yönelik güvenlik risklerini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye'nin önemli güvenlik meselelerinden biri olan terör sorunun bölgede yaşanan otorite boşluklarıyla belirgin düzeyde artış göstermesi, ulusal güvenliği sağlama adına bölgeye yönelik operasyonların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Özellikle Suriye'de gerçekleştirilen şah-Fırat, Zeytin Dalı ve Afrin operasyonları bu duruma işaret etmektedir. Türkiye, Arap Baharı'nda izlemiş olduğu politikanın doğurduğu maliyetler nedeniyle, tekrardan güvenlik odaklı politikalara dönüş sağlamıştır.

KAYNAKLAR

KİTAP VE MAKALELER

Akal, Mustafa (2008). “Ortadoğu Sınır Ülkeleriyle Dış Ticaret Yoğunlaşması ve Yapısal Değişim”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7 (1): 271-296.

Akarlı, Engin Deniz, “Lübnan’ın Açmazlar”. *Birikim* (209): 9-15.

Akbarzadeh, Shahram (2006). “Does The Hamas Victory Advance Peace in the Middle East”. *Australian Journal of International Affairs*, 60 (2): 201-206.

Akbaş, Zafer ve Tuna, Hakan (2012). “Bir Dış Politika Aracı Olarak Yumuşak Gücün Turizm Sektörüne Etkisi: Türkiye Örneği Üzerinden Bir Değerlendirme”. *Finans Politik Ekonomik Yorumlar* 49 (571): 5-19.

Akbaş, Zafer ve Tuna, Hakan (2016). “Yumuşak Güç Olgusu ve Turizm İlişkisi: Medikal Turizm Kapsamında Ortadoğu’dan Gelen Turistler Üzerine Bir Değerlendirme”. *Birey ve Toplum* 6 (12):73-106.

Akçay, Engin (2012). *Bir Dış Politika Enstrümanı Olarak Türk Dış Yardımları*. Ankara: Turgut Özal Üniversitesi Yayınları.

Akçakayalıoğlu, Hasan (2011). “Türkiye-İsrail Ekonomik İlişkileri: Ticari İlişkiler İsrail İçin Daha Önemli”, *TUSİAD Görüş Dergisi* Ekim-26-28.

Akgün, Birol (2006). *11 Eylül Sonrasında Dünya, ABD ve Türkiye*. İstanbul: Tablet Kitabevi.

- Aktürk, Şener (2010). “Osmanlı Toplumunda Dini Çeşitlilik: Farklı Olan Neydi?”. *Doğu-Batı*. 51. Sayı. 133-158.
- Altınay, Hakan. (2008). “Turkey’s Softpower: An Unpolished Gem Or An Elusive Mirage”. *Insight Turkey*, 10(2), 55-66.
- Almuedo, Ana (2011). “New Turkish Foreign Policy Towards the Middle East: Neither so New Nor so Turkish”. Barcelona: *European Institute of the Mediterranean (IEMED)*.
- Alpaslan, İdil Bilgiç (2012). “Suriye Krizi Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?”. *TEPAV*.
- Altun, Nurullah ve Yavuz, Hakan (2011). “Türkiye’nin Ortadoğu Ülkeleri İle Dış Ticaretinin Yapısal ve Sektörel Analizi (1980-2008 Dönemi)”. *Ortadoğu Yıllığı 2009*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak. İstanbul: Küre Yayınları. 415-426.
- Altunışık, Meliha Benli (2005). “The Turkish Model And The Democratization İn The Middle East”. *Arab Studies Quarterly* 27 (1-2): 45-63.
- Altunışık, Meliha Benli (2008). “The Possibilities and Limits of Turkey’s Soft Power in the Middle East”. *Insight Turkey* 10 (2): 41-54.
- Altunışık, Meliha Benli (2009). “Worldviews And Turkish Foreign Policy İn The Middle East”. *New Perspectives On Turkey* (40): 171-194.
- Altunışık, Meliha Benli, Çuhadar, Esra (2010). “Turkey Search for a Third Party Role in Arab-Israeli Conflicts: A Neutral Facilitator or a Principal Power Mediator?”. *Mediterranean Politics*, 15 (3): 371-392.
- Altunışık, Meliha Benli (2010). “Arap Dünyasında Türkiye Algısı”. Ankara: TESEV Yayınları.

- Al-Quds Al-Arabi (2009). “Reflections of EU-Turkey Relations in The Muslim World”. Ed. Hakan Altınay, Gökçe Tüylüoğlu, Gülgün Küçükören. İstanbul: Open Society Foundation.
- Aras, Damla (2006). “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”. *Beş Deniz Havzasında Türkiye*. Ed. Mustafa Aydın, Çağrı Erhan. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aras, Bülent ve Karakaya, Rabia (2007). “Turkey and the Middle East: Frontiers of the New Geographic İmagination”. *Australian Journal of International Affairs*, 61 (4): 471-488.
- Aras, Bülent (2008). “Turkey Between Syria and İsrail: Turkey’s Rising Soft Power”. *SETA Policy Brief No: 15*.
- Aras, Bülent (2009). “The Davutoğlu Era in Turkish Foreign Policy”. *İnsight Turkey* 11 (3): 127-142.
- Aras, Bülent (22 Temmuz 2009). “Ortadoğu’da İşbirliğinden Entegrasyona”. *Sabah Gazetesi*.
- Aras, Bülent (30 Eylül 2009). Düzen Kurucu Aktör. *Sabah Gazetesi*.
- Aras, Bülent ve Akpınar, Pınar (2011). “Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi 2009 Değerlendirmesi”. *Türk Dış Politikası Yıllığı-2009*. Ed. Duran Burhanettin, İnat Kemal ve Ataman Muhittin. Ankara: SETA Yayınları. 13-42.
- Ardıç, Nurullah (2014). Modernite, Kimlik, Siyaset: Ahmet Davutoğlu’nun Medeniyet Söylemi”. *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları. 47-87.

- Arıboğan, Deniz Ülke (1998). *Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi*. İstanbul: Sarmal Kitabevi.
- Arı, Tayyar (2002). *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Çatışma, Hegemonya, İşbirliği*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2004). *Irak, İran ve ABD Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa Basım Yayın.
- Arı, Tayyar (2009). “Türk Dış Politikasının Ana Ekseninde Bir Değişiklik Yoktur”. *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*. Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin. Ankara: USAK Yayınları. 83-112.
- Arrighi, Giovanni ve Silver, Beverly J (2001). “Capitalism and World (Dis)Order”. *Review Of International Studies* (27): 257-279.
- ArticlesPolitics, *Turkey: A Problematic Emerging Donor* (2013).
<http://www.articlespolitics.com/2012/12/turkey-problematic-emerging-donor.html>, 26
Ağustos 2017’de erişildi.
- Asaf, Hüseyin (2001). *Ortadoğu’da Devlet ve Terör*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Ashley, Richard K. (1983). “Three Modes Economism”. *International Studies Quarterly* 2 (4): 463-496.
- Ashley, Richard K. (1986). “The Poverty Of Neorealism”. *Neorealism and Its Critics*. Ed. Robert Keohane. New York: Columbia University Press. 225-286.
- Atalay, Irmak (2011). “Türkiye’nin Dış Ticaretinde Serbest Ticaret Anlaşmaları Hakkında Bilgi ve Değerlendirme Notu”. *Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği*.

- Ataman, Muhittin (2002). "Leadership Change: Ozal Leadership and Restructuring in Turkis Foreign Policy". *Alternatives. Turkish Journal of International Relations* 1 (1): 120-153.
- Ataman, Muhittin (2007). "Soğuk Savaştan Günümüze Türk Dış Politikasında Yeni Eğilimler ve Hedefler". *Dönüşüm Sürecindeki Türkiye*. Ed. Davut Dursun, Burhanettin Duran, Hamza Al. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ataman, Muhittin (2007). "Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi". *Uluslararası Politikayı Anlamak: Ulus-Devletten Küreselleşmeye*. Ed. Zeynep Dağı. İstanbul: Alfa Yayınları, 446-509.
- Ataman Muhittin (2009). "Türkiye-Suudi Arabistan İlişkileri: Temkinli İlişkilerden Çok-Tarafli Birlikteliğe". *Ortadoğu Analiz* 1 (9): 72-81.
- Ataman, Muhittin ve Uçgan, Nuh (2011). "Türkiye'nin Körfez Ülkeleri, Yemen, Mısır, Ürdün ve Lübnan Politikası". *Türk Dış Politikası Yıllığı-2009*. Ed. Duran Burhanettin, İnâat Kemal ve Ataman Muhittin. Ankara: SETA Yayınları.189-221.
- Ataman, Muhittin (2012). *Suriye'de İktidar Mücadelesi: Baas Rejimi, Toplumsal Talepler ve Uluslararası Toplum*. Ankara: SETA Rapor No:6.
- Ateş, Davut (2014). *Türk Dış Politikasına Giriş*. Bursa: Dora Yayıncılık.
- Ateşoğlu, İrfan ve Andaç, Ahmet (2015). "Yumuşak Güç Pazarlaması Kapsamında Türk TV Dizilerinin Uluslararası Pazarlanması". *20. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi. 667-670.
- Atlıoğlu, Yasin (2007). "Lübnan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimi ve Siyasi Hesaplaşmalar". TASAM, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/709/lubnanda_cumhurbaskanligi_secimi_ve_siyasi_hesaplasmalar, 27 Temmuz 2017'de erişildi.

- Atlıoğlu, Yasin (2009) “Türkiye’nin Lübnan Politikası”. BİLGESAM, http://www.bilgesam.org/incele/1323/-turkiye%E2%80%99nin-lubnan-politikasi/#.WXXhL_nyjIV, 27 Temmuz 2017’de erişildi.
- Atmaca, Tayfun (2004). “*Teknik Yardım Projelerinin Hazırlanması, Uygulanması, İzlenmesi ve Değerlendirilmesi*”. TİKA Uzmanlık Tezi.
- Aydın, Mustafa (1999). “Determinants of Turkish Foreign Policy I: Historical Framework and Traditional Inputs”. *Middle Eastern Studies*. 35 (4): 152-186.
- Aydın, Mustafa (2003). “The Determinants of Turkish Foreign Policy and Turkey’s European Vocation”. *The Review of International Affairs* 3 (2): 306-331.
- Aydın, Mustafa (2003). “Twenty Years Before, Twenty Years After: Turkish Foreign Policy at the Threshold of the 21st Century”. *Turkey’s Foreign Policy in the New Century: A Changing Role in World Politics*. Ed. Tareq Ismael ve Mustafa Aydın Aldershot, Ashgate.12-20.
- Aydın, Mustafa (2004). “Uluslararası İlişkilerin Gerçekçi Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği”. *Uluslararası İlişkiler* 1 (1): 33-60.
- Aydın, Mustafa ve Açıkmeşe, Sinem (2007). “Europeanization Through EU Conditionalty: Understanding The New Era İn Turkish Foreign Policy”. *Journal of Southeastern European and Balkans*, 9 (3): 263-274.
- Aydın, Mustafa ve Ereker, Fulya (2014). “Türkiye’de Güvenlik: Algı, Politika, Yapı”. *Uluslararası İlişkiler*. 11 (43): 127-156.
- Aydınlı, Ersel (2009). “Türkiye’nin NATO’nun Dönüşümüne Katkıda Bulunması Gerekir”. *Mülakatlarla Türk Dış Politikası: Cilt-1*. Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer. Ankara: Usak Yayınları.

- Ayhan Veysel, (2008). “Ortadoğu Ülkelerinin Türk Dış Politikasına Bakışı: Gazze Savaşı Bağlamında Bir Analiz”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (17): 30-51.
- Ayhan Veysel (2009). “Türkiye Lübnan İlişkileri: Lübnanlı Dinsel ve Mezhepsel Grupların Türkiye Algılaması”, *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Rapor:5*, Ağustos.
- Ayhan, Veysel ve Tür Özlem (2009). *Lübnan Savaş, Barış Direniş ve Türkiye İle İlişkiler*. Bursa: Dora Yayınları.
- Ayhan, Veysel (2009). “Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkilerinde Yeni Bir Dönem: Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalog”. *Ortadoğu Analiz*, 1 (7-8): 97-115.
- Ayhan, Veysel (2009). “Avrupa’nın Enerji Arz Güvenliğinde Türkiye: Petrol, Doğalgaz ve Entegrasyon”. *Uluslararası İlişkiler* 5 (20): 155-178.
- Ayhan, Veysel (2009). “HAMAS: Filistin Direnişinde Politik İslam”. *Ortadoğu Edütleri* 1 (1): 101-136.
- Aysan, Ahmet Faruk ve Genç, Şerife (2014). “Stratejik Derinlik’in Ekonomi Politikası”. *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları. 235-274.
- Bacrach, Peter ve Baratz, Morton S. (1962). “Two Faces of Power”. *The American Political Science Review* 56 (4): 947-952.
- Balcı, Ali ve Yeşiltaş Murat (2006). “Turkey’s New Middle East Policy: The Case of Meetings of the Foreign Ministers of Iraq’s Neighboring Countries”. *Journal Of South Asian and Middle Eastern Studies*, 29 (4): 18-37.

- Balcı, Ali (2014). “Stratejik Derinlikte Kemalizm ile Hesaplaşmak”. *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları. 221-234.
- Balcı, Ali (2014). “Enerjisi”ne Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri”, Ankara: SETA Yayınları, Analiz No:97.
- Bağcı, Hüseyin ve Sinkaya, Bayram (2006). “Büyük Ortadoğu Projesi ve Türkiye”. *Doğudan Batı’ya Dış Politika Ak Partili Yıllar*. Ed. Zeynep Dağı. Ankara: Orion Yayınevi. 97-113.
- Baker, James A. ve Hamilton, Lee H. (2006). *The Iraq Study Group Report*. New York: Vintage Books.
- Baldwin, David (2013). “Power and International Relations”. *Handbook Of International Relations*. Ed. Walter Carlsnaes, Thomas Risse ve Beth A. Simons. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC, Sage Publications. 273-297.
- Barnett, Michael ve Duvall, Raymond (2005). “Power in International Politics”. *International Organizations* 59 (1): 39-75.
- Barlas, Dilek (2005). “Turkish Diplomacy in the Balkans and the Mediterranean: Oportunities and Limits for Middle Power Activism in The 1930’s”. *Journal of Contemporary History* 40 (3): 441-464.
- Başkan, Birol (2011). “Turkey-GCC Relations: is there a Future?”. *Insight Turkey*, 13 (1): 159-173.
- Baştürk, Levent, Torlak, Furkan, Ziya, Saliha, Akkaya, Gülşah Neslihan, Küçükkeleş, Müjge ve Demir, Zehra Senem (2013). *Irak Siyasetini Anlama Kılavuzu*. Ankara: SETA Yayınları.

- Beng, Phar Kim (2008). "Turkey's Potential as a Soft Power: a Call for Conceptual Clarity". *Insight Turkey* 10 (2): 21-40.
- Berzegar, Kayhan (2010). "İran, Ortadoğu ve Uluslararası Güvenlik", *Ortadoğu Analiz*, 2 (21): 83-92.
- Beriker, Nimet (2 Şubat 2009). "Bir Dünya Projesinden, Araçsal Devlete" *Radikal-2*.
- Bilbassy-Charters, Nadia (2010). "Leave It to Turkish Soup Operas to Conquer Hearts and Minds". *Middle East Daily Brief Foreign Policy*, Nisan.
- Bila, Fikret (2004). *Sivil Darbe Girişimi ve Ankara'da Irak Savaşları*. Ankara: Ümit Yayıncılık.
- Bilgin, Mert (2007). "New Prospects in the Political Economy of Inner-Caspian Hydrocarbons and Western Energy Corridor Through Turkey", *Energy Politics*, 35: 6383-6394.
- Bilgin, Mert (2010). "Turkey's Energy Strategy: What Difference Does It Make to Become an Energy Transit Corridor, Hub and Center?". *UNISCI Discussion Papers: No: 23*: 113-128
- Bilgin, Pınar (2004). "A Return to "Civilisational Geopolitics" in the Mediterranean? Changing Geopolitical Images of the European Union and the Turkey in the post-Cold War Era". *Geopolitics*. 9 (2). 269-291.
- Bilgin, Pınar (2005). "Turkey's Changing Security Discourse: The Challenges of Globalization". *European Journal of Political Research* 4 (1): 175-201.
- Bilgin, Pınar (2009). "Securing Turkey Through Western-Oriented Foreign Policy". *New Perspectives On Turkey*. (40): 105-125.

- Bilgin, Pınar (2015). “Türkiye’deki Jeopolitik Dogma”. *Türkiye Dünya’nın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar*. Ed. Murat Yeşiltaş, Sezai Durgun ve Pınar Bilgin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 37-61.
- Bingöl, Vahdettin (2011). *Kasırgalara Direnen Lider: Arapların Gözüyle Recep Tayyip Erdoğan ve Ortadoğu Açılımı*. İstanbul: Meydan Yayıncılık.
- Birdsall, Nancy ve Fukuyama, Francis (2011). “The Post-Washington Consensus”. *Foreign Affairs* 90 (2): 3-11.
- Bora, Tanıl (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Boratav, Korkut (2009). “Bir Çevrimin Yükselişi Aşamasında Türkiye Ekonomisi”. *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*. Ed. İç Nergis Mütevellioğlu, Sinan Sönmez. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları. 1-25.
- Boratav, Korkut (2010). “AKP’li Yıllarda Türkiye Ekonomisi”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ed. İlhan Uzgel. Ankara: Phonex Yayınları. 463-472.
- Bozarslan, Hamit (2012). *Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi: Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bölme, Selin M. (2009). *Gazze’de Katliam: Türkiye, Ortadoğu ve Filistin Sorunu*. SETA Analiz.
- Bölükbaşı, Süha (1993). “Turkey Challenges Iraq and Syria: The Euphrates Dispute”. *Journal of South Asian Middle Eastern Studies* 16 (4): 9-32.
- Bölükbaşı Süha (2001). “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”. *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi ve Güvenlik*. Ed. Saban Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen Ankara: Liberte Yayınları.

- Bull, Hedly (1995). "Soceity And Anarchy İn International Relations". *International Theory: Critical Investigations*. Ed. James Der Derian. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: McMillan Press. 75-93.
- Burchill, Scott, Linklater, Andrew (2012). "Giriş". *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard. Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacquei True. İstanbul: Küre Yayınları. 11-49.
- Cabbar Faleh A (2004). *Irak'ta Şii Hareketi ve Direniş*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Carr , Edward Hallet (1996). *Tarih Nedir?*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Chapnick, Adam (1999). "The Middle Power". *Canadian Foreign Policy* 7 (2): 73-82.
- Chen, Yu-Wen ve Duggan, Niall (2016). "Soft Power and Tourism: A Study of Chinese Outbound Tourism to Africa". *JCIR* 4 (1): 45-66.
- Cicioğlu, Filiz (2009). "Lübnan-2007". *Ortadoğu Yıllığı 2007*. Ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş. İstanbul: Küre Yayınları. 137-157.
- Cizre, Ümit (2003). "Demythologizing The National Security Concept: The Case of Turkey". *Middle East Journal* 57 (2). 213-229.
- Cleveland, William L. (2004). *Modern Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Cooper, Andrew F. (1993). "Leadership, Followership And Middle Powers in International Politics: A Repriaisal". *Relocating Middle Powers*. Ed. Anderw F. Cooper, Richard A. Higgot ve Richard Nossal. Vancouver: UBC Press.
- Cordesman, H. Anthony (2009). "The "Gaza War": A Strategic Analysis". *Center for Strategic International Studies*.

- Criss, Nur Bilge (2002-2003). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Dış Politikaları”. *Doğu-Batı* (21): 149-167.
- Cem, İsmail (2004). *Türkiye, Avrupa, Avrasya: Strateji-Yunanistan-Kıbrıs*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çağırın, Mehmet Emin (2011). “Uluslararası Lübnan Özel Mahkemesi”, *Ortadoğu Analiz*, 3 (25): 60-67.
- Çakmak, Cenap (2011). “İsrail Saldırıcılığına Karşı Uluslararası Hukukun İmkanları”. *Ortadoğu Yıllığı 2009*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak. İstanbul: Küre Yayınları. 397-414.
- Çalış, Şaban H. (2001). “Ulus-Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”. *Türkiye’nin Dış Politika Gündemi: Kimlik, Demokrasi, Güvenlik*. Ed. Şaban H. Çalış, İhsan Dağı ve Ramazan Gözen. İstanbul: Liberte Yayınları.
- Çandar, Cengiz (2002). *CSIS*. <https://www.csis.org/turkey/event020306.htm>, 16 Mart 2017’de erişildi.
- Çandar, Cengiz (2012). *Mezopotamya Ekspresi: Bir Tarih Yolculuğu*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çaman, Efe (2006). “Uluslararası İlişkilerde (Neo) Realist Paradigmanın Almanya’daki Gelişimi ve Evrimi: Kindermann ve Münih Okulu”. *Uluslararası Hukuk ve Politika* 2 (8): 36-52.
- Çeştepe, Hamza (2012). “Türkiye’nin Seçilmiş Ortadoğu Ülkeleriyle Ticaretin Analizi”. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8 (9): 23-43.
- Çetinsaya, Gökhan ve Özhan Taha (2009). *İşgalin 6. Yılında Irak*. Ankara: SETA Yayınları.

- Çongar, Yasemin (14 Haziran 2004). “Bu Ortaklığı Küçümsemeyin”. *Milliyet Gazetesi*.
- Dahl, Robert (1957). “The Concept of Power”. *Behavioral Science* 2 (3): 201-215.
- Dağı, İhsan (2010). “Adalet ve Kalkınma Partisi: Güvenlik ve Meşruiyet Arayışında Kimlik, Siyaset ve İnsan Hakları Söylemi”. *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. Ed. Hakan Yavuz. İstanbul: Kitapyayinevi. 121-140.
- Dağı, Zeynep (2006). “Ulusal Kimliğin İnşası ve Dış Politika”. *Demokrasi Platformu* 2 (5). 57-72.
- Dalar, Mehmet (2008). “İran’ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz” *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (24): 270-303.
- Dalar, Mehmet (2015). “Siyaset ve Hukuk İkilemi Karşısında Lübnan Özel Mahkemesi”. *Uludağ Uluslararası İlişkiler Konferansı* 601-620.
- Davutoğlu, Ahmet (1992). “Sosyal Bilimlerin Evrenselliğine Yönelik Metodolojik Bir Kritik ve Sosyal Bilimlerin İslamlaşması Meselesi, Bilgi, Bilim ve İslam”. İSAV.
- Davutoğlu, Ahmet (1996). “İslam Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması”. *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 1 (1): 1-43.
- Davutoğlu, Ahmet (1997). “Medeniyetlerin Ben İdraki”. *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 1 (3): 1-53.
- Davutoğlu, Ahmet (26 Şubat 2004a). Türkiye Merkez Ülke Olmalı. *Radikal*.
- Davutoğlu, Ahmet (2004). “İş Dünyası Artık Dış Politikanın Öncülerinden”. *Turkishtimme Nisan-Mayıs*. (Ahmet Kasım Han ile röportaj).

Davutoğlu, Ahmet (24 Ocak 2005). “Türkiye’yi Markalaştıran Ritmik Diplomasi, Baki Günay ile Röportaj”. <http://arsiv.netpano.com/turkiyeyi-markalastiran-ritmik-diplomasi/>, Erişim Tarihi: 14.03.2017.

Davutoğlu, Ahmet (2005). “Kriz Odaklı Değil, Vizyon Odaklı Dış Politika: Mücahit Küçükyılmaz ile Söyleşi”. *Anlayış*. Nisan.

Davutoğlu, Ahmet (2007). *Stratejik Derinlik: Türkiye’nin Uluslararası Konum*. İstanbul: Küre Yayınları.

Davutoğlu, Ahmet (2007a). “Medeniyetler Arası Etkileşim ve Klasikler”. *Medeniyet ve Klasik*. Ed. Halit Özkan, Nurullah Ardıç, Alim Arlı. İstanbul: Klasik Yayınları. 15-34.

Davutoğlu, Ahmet (2008). “Turkey’s Foreign Policy Vision: an Assessment on 2007”. *Insight Turkey* 10 (1): 77-96.

Davutoğlu, Ahmet (2009). “Turkey Strives for a Common Future in the Middle East”. *The Daily Star*. <http://www.dailystar.com.lb/News/Lebanon-News/2009/Jul-31/54080-turkey-strives-for-a-better-common-future-in-the-middle-east.ashx>, 28 Temmuz 2017’de erişildi.

Davutoğlu Müsiad’ta Konuştu (2009). <https://www.musiad.org.tr/detay.asp?id=156/>, 23 Mart 2017’de erişildi.

Davutoğlu, Ahmet (2009). *Principles of Turkish Foreign Policy*. Washington Mayflower Hotel’de yaptığı konuşma, SETA Washington D.C. Ekim-2009, <https://www.youtube.com/watch?v=Wxdc377vtgs>, 28 Mart 2017’de erişildi.

Davutoğlu, Ahmet (2010). “Turkey’s Zero-Problems Foreign Policy”. *Foreign Policy*. Mayıs.

- Davutoğlu, Ahmet (2011). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, Ahmet (15 Mart 2011). “We İn Turkey And The Middle East Have Replaced Humiliation With Dignity”. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/commentisfree/2011/mar/15/middle-east-dignity-common-destiny>, 20 Mayıs 2017’de erişildi.
- Davutoğlu, Ahmet (2012). “Medeniyetler Arası Etkileşim ve Osmanlı Sentezi”. *Osmanlı Medeniyeti: Siyaset, İktisat, Sanat*. Ed. Coşkun Çakır. İstanbul: Klasik Yayınları. 3-13.
- Dedeoğlu, Beril (2009). “Değişen Dünyada Değişen Türkiye”. *Stratejik Düşünce Enstitüsü*.
- Demir, İdris (2014). “Enerji Köprüsünden Enerji Merkezine Türkiye”. *Türkiye’nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları* Ed. İdris Demir, Bursa: Dora Yayınevi. 95-114.
- Deniz, A. Çağlar (2010): “Gümüş Dizisinin Arap Kamuoyuna Etkileri Bir Sosyal Medya İncelemesi”. *Uçak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1): 50-67.
- Dessler, David (1989). “What’s at Stake the Agent Structure Debate?”. *International Organizations* 43 (3): 441-473.
- Dikili, Ali (2006), “Büyük Arap Serbest Ticaret Bölgesi (GAFTA): Araıların Ekonomik Entegrasyon Çabalarının Bugünkü Düzeyi”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi* XXIII-Kasım.

- Dinçer, Osman Bahadır ve Kutlay, Mustafa (2012). “Türkiye’nin Ortadoğu’daki Güç Kapasitesi”. *Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu USAK Ortadoğu ve Afrika Araştırmalar Merkezi USAK Rapor No: 12-3*.
- Diriöz, Ali Oğuz (2009). “Türkiye-Körfez İşbirliği Konseyi İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz* 1 (6): 77-81.
- Donnelly, Jack (2012). “Realizm”. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. Ed. Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacques True. İstanbul: Küre Yayınları. 49-80.
- Dönmez, Rasim Özgür (2014). “Ahmet Davutoğlu Dış Politika Anlayışının Kökleri, Modernite Eleştirisinden Modernitenin Merkezine”. *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlıcılığın Sosyo-Politiği*. Ed. Rasim Özgür Dönmez. Bursa: Dora Yayıncılık. 9-33.
- Dun, Tim ve Schmidt Brian C. (2011). “Realism”, *The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations*. Ed. John Baylis, Steve Smith Patricia Owens. Oxford: Oxford University Press. 84-100.
- Duran, Burhanettin (2006). “JDP and Foreign Policy as an Agent of Transformation”. *The Emergence Of a New Turkey: Democracy And The Ak Party*. Ed. M. Hakan Yavuz. Salt Lake City: The University Of Utah Press. 281-305.
- Duran, Burhanettin (2009). “Türk Dış Politikası Ortadoğululaşıyor Mu?”. *Ortadoğu Yıllığı 2008*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları. 385-402.
- Duran, Burhanettin ve Yılmaz, Nuh (2012). “Ortadoğu’da Modellerin Rekabeti: Arap Baharı’ndan Sonra Yeni Güç Dengeleri”. *Türk Dış Politikası Yıllığı-2011*. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul. Ankara: SETA Yayınları. 15-86.

- Durgun, Sezai (2012). *Memalik-i Şahanedan Vatana*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Durgun, Sezai (2015). “Okul Coğrafyasında Türkiye Anlatısının İnşası ve Bugünü”, *Türkiye Dünya'nın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar*. Ed. Murat Yeşiltaş, Sezai Durgun ve Pınar Bilgin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 95-117.
- Dursun, Davut (2009). *Ortadoğu Neresi*, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Duvan, Kadir (2002). “Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının İncelenmesi: İstanbul Toplantısı Örnek Olayı”. *Avrasya Dosyası Jeopolitik Özel Sayısı* 8 (4): 253-269.
- Efegil, Ertan ve Musaoğlu Nezihe (2009). “Soğuk Savaş Sonrası Dönemin Uluslararası Sisteminin Yapısına İlişkin Görüşler Üzerine Bir Eleştiri”. *Akademik Bakış*, 2 (2): 1-24.
- Efegil, Ertan (2011). “Katar 2009”. *Ortadoğu Yıllığı 2009*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak. İstanbul: Küre Yayınları.336-354.
- Ehteshami, Anoushiravan (2014). “Middle East Middle Powers: Regional Role, International Impact”. *Uluslararası İlişkiler* 11 (42): 29-49.
- Einhorn, Robert ve Nephew, Richard (2016). “The Iran Nuclear Deal: Prelude to Proliferation in the Middle East?”, *Foreign Policy At Brookings, Arms Control and Non-Proliferation Series, Paper: 11, May-2016*.
- Eisenberg, Laura Zittrain (2003). “Do Good Fences Make Good Neighbors?: Israel and Lebanon After the Withdrawal,” *Middle East Review of International Affairs*, 4 (3).
- Ekşi, Muharrem (2014). *Kamu Diplomasisi ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası*. Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Ekzen, Nazif (2010). “AKP İktisat Politikaları”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ed. İlhan Uzgel. Ankara: Phonex Yayınları. 473-491.
- Eldar Akiva (2007) “Israeli, Syrian Representatives Reach Secret Understandings”. *Hareetz*. <http://www.haaretz.com/israeli-syrian-representatives-reach-secret-understandings-1.210158>, 13 Temmuz 2017’de erişildi.
- Eralp, Atila (1997). “Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması”. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları. 57-88.
- Eralp, Atila (2010). “Sistem”. *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları. 125-153.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2004). “A Broad View of The Broder Middle East”. *Russia in Global Affairs* 2 (3). 125-131.
- Erdoğan’ın Harvard Üniversitesi’nde, “Ortadoğu’da Demokrasi Avrupa’da Çoğulculuk ve Türkiye Perspektifi” Konuşması (31 Ocak 2004). *Hürriyet Gazetesi*.
- Erdoğan, Recep Tayyip (2006). “Conservative Democracy And Globalization Of Freedom”. *The Emergence Of a New Turkey: Democracy And The Ak Party*. Ed. M. Hakan Yavuz. Salt Lake City: The University Of Utah Press. Ek-1.
- Ereker, Fulya (2013). “Dış Politikayı Analiz Etmek: Dış Politika Analizinde Yapan-Yapı Sorunu”. *Uluslararası İlişkiler* 9 (36): 45-71.
- Erhan, Çağrı (2009). “Türkiye Ortadoğu’da ABD Ne İstediye Yapmıştır”, *Mülakatlarla Türk Dış Politikası*. Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer, Mehmet Yegin. Ankara: USAK Yayınları.49-67.
- Erhan, Çağrı (2010). *Türk Dış Politikasının Güncel Sorunları*. İstanbul: İmaj Yayıncılık.

- Erhan, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer (2010). “İsrail İle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-2:1980-2001*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 149-152.
- Erhan, Çağrı ve Kürkçüoğlu, Ömer (2010). “İsrail İle İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-2:1980-2001*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 568-579.
- Erkmen, Serhat (2010). “İrak’ta İşgal Sonrası Siyasal Yaşam ve 2010 Parlamento Seçimleri”. *Ortadoğu Etüdüleri 2 (1): 107-145*.
- Ertem, Cemil (2015). *Yatağını Bulan Nehir: Erdoğan Dönemi Ekonomi Politikası*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Ertürk, Emin (1991). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*. Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Evans, Gareth, Granth, Bruce (1995). *Australia’s Foreign Relations: In The World Of 1990’s*. Melbourne: Melbourne University Press.
- Falk, Richard (1997). “False Universalism And The Geopolitics of Exclusion: The Case of İslam”. *Third Quarterly 18 (1): 7-23*.
- Farhi, Farideh (2009). “Ahmedinejad’s Nuclear Folly,” Middle East Report, No. 252.
- Ferguson, Nail (2011). “The Mideast’s Next Dilemma”. *Newsweek*: <http://www.newsweek.com/mideasts-next-dilemma-67847>, 29 Haziran 2011’de erişildi.
- Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu Ömer (2010). “Ortadoğu’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-2:1980-2001*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 551-568.

- Fırat, Melek (2010)., “Yunanistan’la İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1:1919-1980*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 716-768.
- Fidan, Hakan ve Nurdun Rahman (2010). “Turkey’s Role in the Global Development Assistance Community: The Case of TİKA (Turkish International Cooperation and Development Agency)” *Journal of Southern Europe and the Balkans*, 10 (1): 99-111.
- Furia, Peter A. ve Lucas, Russell E. (2006). “Determinants of Arab Public Opinion on Foreign Relations”. *International Studies Quarterly* 50 (3): 585-605.
- Gill, Bates ve Yanzhong, Huang (2006). “Sources And Limits Of Chinese ‘Soft Power’”, *Survival*, 48 (2): 17-36.
- Glaser, Charles L. (1994-1995). “Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”. *International Security* 19 (3): 50-90.
- Glaser, Charles L. (1997). “The Security Dilemma Revisited”. *World Politics* 50 (1): 171-201.
- Goldberg, Arthur J. (1993). “United Nations Security Council Resolution 242 and the Prospects for Peace in the Middle East”. *UN Security Council Resolution 242: The Building Block of Peacemaking*. Washington D.C.: The Washington Institute for Near Policy.
- Gözen, Ramazan (2000). *Amerikan Kıskacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal ve Sonrası*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Gözen, Ramazan (2006). “Türk Dış Politikasında Vizyon ve Revizyon”. *Doğudan Batı’ya Dış Politika Ak Partili Yıllar*. Ed. Zeynep Dağı. Ankara: Orion Yayınevi. 71-95.

- Gözüaydın, İştar (2010). “Religion as a Soft Power in the International Relations of Turkey”. http://paperroom.ipsa.org/papers/paper_26422.pdf, 25 Ağustos 2017’de erişildi.
- Gözüaydın, İştar (2013). “Ahmet Davutoğlu: Role as an Islamic Scholar Shapping Turkey’s Foregin Policy”. *Islam and International Relations: Diverse Perspectives*. Ed. Nassef Manabilang Adiong. Cambrige Scholars Publishing. 91-110.
- Gregory, Burce (2005). “Public Diplomacy and Strategic Communication: Cultures, Firewalls, and Imported Norms”. *Prepared for presentation at the American Political Science Association Conference on International Communication and Conflict*. August. 1-46.
- Grigoriadis, Ioannis N. (2010). “The Davutoğlu Doctrine and Turkish Foreign Policy”. *Hellenic Foundation for European and Foreign Policy Working Paper No 8*.
- Ghosh, Bobby (2011). “Erdogan’s Moment”, *Time Magazine*, Kasım. 22-31.
- Gunter, Michel M. (2005). “The U.S-Turkish Alliance Dissaray”. *World Affairs* 167 (3): 113-123.
- Güleç, Mustafa ve Gencay, Oğuz (2003). “*Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri*” Ankara: Dış Ticaret Müsteşarlığı Yayınları.
- Gültekin, Bilgehan (2004). “Türkiye’nin Uluslararası İmajında Yükselen Değerler ve Eğilimler”. *Uludağ Üniversitesi 1. Ulusal Genç Bilim Adamları Sempozyumu. Değişen Dünyada Türkiye’nin Önemi, Uludağ Üniversitesi Rektörlüğü Kültür Sanat Kurulu Yayınları*. 11 (7). 126-140.
- Gündoğan, Ünal (2008). *Amerikan Yüzyılı: Amerika Birleşik Devletleri’nin Yükselişi ve 11 Eylül 2001*, Ankara: Adres Yayınları.

- Gül, Abdullah (2006). “The Need Reform in the Islamic World and the Role of Civil Society”. *The Emergence Of a New Turkey: Democracy And The Ak Party*. Ed. M. Hakan Yavuz. Salt Lake City: The University Of Utah Press. Ek-2.
- Gül, Abdullah (2004). “Turkey’s Role İn A Changing Middle East Environment”. *Mediterranean Quarterly* 15 (1): 1-7.
- Gül, Abdullah (2007). *Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları*. Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Yayını.
- Gür, Nurullah (2014). *Yeni Türkiye ’nin Yumuşak Güç Unsuru: Turizm*. SETA Perspektif-Sayı:58.
- Güzer, Osman Genç (2011), “Uluslararası Siyasette Başarının Sırrı: 'Yumuşak Güç’”, <http://www.ekopolitik.org/public/news.aspx?id=940&pid=38>, 28 Ağustos 2017’de erişildi.
- Hakeem, Mariam Al (3 Eylül 2008). “GCC Names Turkey First Strategic Partner Outside the Gulf”. *Gulf News*: <http://gulfnews.com/news/gulf/uae/general/gcc-names-turkey-first-strategic-partner-outside-the-gulf-1.129631>, 19 Ağustos 2017’de erişildi.
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Hale William (2007). *Turkey, The Us and Iraq, London*. SAQI, London Middle East Institute at SOAS.
- Hale, William (2009). “Turkey and the Middle East in the “New Era”. *İnsight Turkey* 11 (3). 143-159.

- Han, Ahmet K. (2011). "Turkey's Energy Strategy and the Middle East: Between Rock and a Hard Place" *Turkish Studies* 12 (4): 603-617.
- Harvey, David (2000). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Heinonen, Olli (2014). "The Iranian Nuclear Programme: Practical Parameters for a Long-Term Agreement", *London: The Henry Jackson Society*.
- Hickok, Micheal Robert (2005). "Hegemon Rising: The Gap Between Turkish Strategy And Military Modernization". *Parameters* 30 (2): 105-120.
- Hocking, Brian (2006). "Multistakeholder Diplomacy: Forms, Functions, and Frustrations". *Multistakeholder Diplomacy: Challenges and Opportunités*. Ed. Jovan Kurbalija ve Valentin Katrandjiev. Malta: Diplo Foundataion. 13-32.
- Holbraad, Carsten (1971). "The Role Of Middle Powers". *Cooperation And Conflict* 6 (1): 77-90.
- Hourani, Albert (2013). *Arap Halkları Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jeremy, Pressman (2007). "Mediation, Domestic Politics, and the Israeli Syrian Negotiations". *Security Studies* 16 (3): 350-381.
- Inbar, Efraim (2005). "The Resilince of Israel-Turkish Relations". *İsrael Affairs* 11 (4): 591-607.
- Irak Ekonomik Raporu (2012). *Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, Bağdat Ticaret Müşavirliği*.
- İlhan, Suat (1989). *Jeopolitik Duyarlılık*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- İnan Rüma, "Turkish Foreign Policy Towards the Balkans: New Activism, Neo-Ottomanism or/so What?". *Turkish Policy Quarterly* 9 (4). 134-140.
- İnançlı, Selim ve Ak, Mehmet Zeki (2006). "Türkiye'nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri". *Ortadoğu Yıllığı 2005*. Ed. Kemal İnat ve Ali Balcı. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım. 385-417.
- İnat, Kemal (2006). "Türkiye Ortadoğu Politikası 2005". *Ortadoğu Yıllığı 2005*. Ed. Kemal İnat, Ali Balcı. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- İnat, Kemal ve Duran, Burhanettin (2006). "AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama". *Doğudan Batı'ya Dış Politika Ak Partili Yıllar*. Ed. Zeynep Dağı. Ankara: Orion Yayınevi. 15-70.
- İnat Kemal (2009). "Türkiye'nin İran Politikası 2008". *Ortadoğu Yıllığı 2008*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman, Murat Yeşiltaş. İstanbul: Küre Yayınları. 1-29.
- İnat, Kemal (2009). "Türkiye'nin İran Politikası-2007". *Ortadoğu Yıllığı 2007*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş. İstanbul: Küre Yayınları. 1-29.
- İnat, Kemal (2009). "Türkiye'nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık", *Ortadoğu Analiz*, 1 (10): 8-16.
- İnat, Kemal ve Telci İsmail Numan (2011). "Türkiye'nin İran, İsrail/Filistin ve Suriye Politikası". *Türk Dış Politikası Yıllığı-2009*. Ed. Duran Burhanettin, İnat Kemal ve Ataman Muhittin. Ankara: SETA Yayınları.93-158.
- İnat, Kemal (2011). "Türkiye'nin İran Politikası-2010". *Ortadoğu Yıllığı 2010*". Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve İsmail Numan Telci. Sakarya: Açılım Kitap. 9-41.

- İnat, Kemal (2014). “Türk Dış Politikasının Kapasitesinin Dönüşümü: AK Parti Dönemi”, *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi* 1 (1): 1-24.
- Jackson, Robert ve Sorensen Georg (2010). “Realism”, *Introduction to International Relations Theories & Approaches*. Oxford: Oxford University Press. 58-94.
- Jung, Dietrich (2005). “Turkey And The Arab World: Historical Narratives and New Political Realities”. *Mediterranean Politics* 10 (1): 3-11.
- Kahraman, Hasan Bülent (2007). *Türk Sağı ve AKP*. İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kalathil, Sanathi (2011). “China’s Soft Power in the Information Age: Think Again”. *Institute For the Study of Diplomacy, ISD Working Papers in New Diplomacy*, Mayıs.
- Kalın, İbrahim (2010). “Dünya Görüşü, Varlık Tasavvuru ve Düzen Fikri: Medeniyet Kavramına Giriş”. *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi* 15 (29). 2-12.
- Kalın, İbrahim (2010). ‘Türk Dış Politikası ve Kamu Diplomasisi’. *Yükselen Değer Türkiye*. Ed. Ali Resul Usul. İstanbul: Mavi Ofset. 49-66.
- Kalın, İbrahim (2011). “Soft Power and Public Diplomacy in Turkey”. *Perceptions* 16 (3): 5-23.
- Kanat, Kılıç Buğra (2013). “Klasik Yaklaşımlarla AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasını Çalışmak Neden Zordur? Türk Dış Politikası Çalışmalarında Yeni Paradigmalara Duyulan İhtiyaç”. *Türk Dış Politikası Yıllığı-2012*. Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ufuk Ulutaş. Ankara: SETA Yayınları. 39-63.
- Karagöl, Erdal Tanas (2013). *Ak Parti Dönemi Türkiye Ekonomisi*. Ankara: SETA Yayınları.

- Karagöl, Erdal Tanas, Ateş, Seyithan Ahmet, Kaya, Salihe, Kızılkaya, Mehmet (2016). “Türkiye’nin Enerjide Merkez Ülke Olma Arayışı”, *Ankara: SETA Yayınları*.
- Karaosmanoğlu, Ali L. (2000). “The Evolution Of The National Security Culture And The Military in Turkey”. *Journal of International Affairs* 54 (1): 199-216.
- Kardaş, Tuncay (2006). “Türkiye-İsrail İlişkilerinin Analiz Düzeyi Kapsamında Değerlendirilmesi”. *Ortadoğu Yıllığı 2005*. Ed. Kemal İnat, Ali Balcı. İstanbul: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kardaş, Şaban (2010). “Türkiye ve Irak Krizi: Kimlikle Çıkar Arasında AK Parti”. *Ak Parti: Toplumsal Değişimin Yeni Aktörleri*. Ed. Hakan Yavuz. İstanbul: Kitapyayınevi. 359-389.
- Karpat, Kemal (2011). *Osmanlı’dan Günümüze Ortadoğu’da Millet, Milliyet ve Milliyetçilik*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, Kemal (2011a). *Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Katzman, Kenneth (2008). “Iraq: Politics, Elections, and Benchmarks”. *Congressional Research Service Report*.
- Katzman, Kenneth ve Kerr, Paul K. (2017). “Iran Nuclear Agreement”. *Congressional Research Service Report*.
- Kaya, Erdem (2008). “Suriye-İsrail Barışını Yeniden Düşünmek: Çözüm Ankara’yla Mümkün Mü?”. *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi BİLGESAM*.
- Kawai, Masahiro ve Takagi, Shinji (2004). “Japan’s Official Development Assistance: Recent Issues and Future Directions”. *Journal of International Development*, 16 (2): 255-280.

- Keyman, Fuat (2009). "Globalization, Modernity and Democracy: in Search of Viable Domestic Polity for Sustainable Turkish Foreign Policy". *New Perspectives on Turkey-Special Of Turkish Foreign Policy*. (40): 7-27.
- Keyman, Fuat (2010). "Globalization, Modernity and Democracy Turkish Foreign Policy 2009 and Beyond". *Perceptions* 15 (3-4): 1-20.
- Kılıçkaya, Hüsamettin (2004). "Komşu ve Çevre Ülkelerle Ticareti Geliştirme Stratejisi". *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi (XV)-Kasım*.
- Kıvanç, Ümit (2015). *Panislamcının Macera Kılavuzu: Davutoğlu Ne Diyor, Bir Şey Diyor Mu?*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Kıbaroğlu, Mustafa ve Nun, Yasemin (2007). "Türkiye'nin Irak'ın Yeniden Yapılandırılması İle İlgili Kaygıları". *Global Strateji Dergisi* 3 (9): 1-10.
- Kimmelman, Micheal (2010). "Turks Put Tiwistin Racy Soaps". *The New York Times*: <http://www.nytimes.com/2010/06/18/arts/18abroad.html>, 29 Ağustos 2017'de erişildi.
- Kireççi, M. Akif (2012). "Relating Turkey to The Middle East and North Africa, Arab Spring and the Turkish Experience". *Bilig* (63): 111-134.
- Kirişçi, Kemal (1992). "The End of the Cold war and Changes in Turkish Foreign Policy Behaviour". *Boğaziçi Araştırmaları- Eylül*.
- Kirişçi, Kemal (2002). "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği". *Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası*. Ed. Barry Rubin, Kemal Kirişçi. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kirişçi, Kemal (2009). "The Transformation of Turkish Foreign Policy: The Rise of Trading State". *New Perspectives On Turkey* (40): 29-57.

- Kirişçi, Kemal (2009). “Türkiye Daima Kendisini AB’ye yakınlaştıracak Politikalar İzlemelidir”. *Mülakatlarla Türk Dış Politikası: Cilt-1*. Ed. Habibe Özdal, Osman Bahadır Dinçer. Ankara: Usak Yayınları.
- Kirişçi, Kemal, Tocci, Nathalie ve Walker, Joshua (2010). *A Neighborhood Rediscovered. Turkey’s Transatlantic Value in the Middle East*. Brussels Forum Paper Series The German Marshall Fund of the United States.
- Kirişçi, Kemal (2011). “Turkey’s “Demonstrative Effect” and the Transformation of the Middle East”. *İnsight Turkey* 13 (2). 33-55.
- Köse, Talha (2006). “Barış Gücü ve Yeni Ortadoğu Tasarımları”, *Anlayış, Eylül*: 58-59.
- Köse, Talha (2007). “Değişen Ortadoğu Denklemine Lübnan İsrail Krizi ve Türkiye’nin Rolü”. *Akademik Ortadoğu* 1 (2): 57-92.
- Köse, Talha (2008). “İran Nükleer Programı ve Ortadoğu Siyaseti: Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları”. Ankara: SETA Yayınları.
- Köse, Talha (2011). “Türk Dış Politikasının Ortadoğu’daki Yeni Kimliği ve Çatışma Çözümlerini Keşfi”. *Türk Dış Politikası Yıllığı-2010*. Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Mesut Özcan. Ankara: SETA Yayınları. 621-662.
- Köse, Talha (2014). “Transformative Conflict Resolution Efforts in an Unstable Neighborhood: Turkey’s Conflict Resolution Efforts in the Middle East up to the Arab Spring”. *Perceptions Journal of International Affairs* 18 (4): 171-194.
- Köse, Talha (2014). “Türkiye’nin Kuzey Afrika ve Ortadoğu Bölgesindeki Gücü: Zorlayıcı Olmayan Gücün İmkân ve Sınırları”. *Uluslararası İlişkiler* 11 (41): 29-61.

- Kösebalaban, Hasan (2011). "Turkey and the New Middle East: Between Liberalism and Realism". *Perceptions* XVI (3): 93-114.
- Kösebalaban, Hasan (2012). "Türkiye ve Ortadoğu'da Yeni Düzen Arayışı". *Türk Dış Politikası Yıllığı-2011*. Ed. Burhanettin Duran, Kemal İnat ve Ali Resul Usul. Ankara: SETA Yayınları. 137-153.
- Kösebalaban, Hasan (2014). *Türk Dış Politikası: İslam, Milliyetçilik ve Küreselleşme*. İstanbul: BigBang Yayınları.
- Kula, Ferit ve Aslan, Alper (2008). "Türkiye'nin Ortadoğu'da Ekonomik Geleceği: Türkiye'nin İhracat Potansiyeline Yönelik Ampirik Bir Analiz". *MPRA Paper No: 10688*.
- Kulaklıkaya, Musa ve Nurdun Rahman (2010). "Turkey as a New Player in Development Cooperation". *Insight Turkey*, 12 (4):.134-145.
- Kutlay, Mustafa (2012). "Yeni Türk Dış Politikasının Ekonomi Politliği: Eleştirel Bir Yaklaşım". *Uluslararası İlişkiler* 9 (35): 101-127.
- Kutlay, Mustafa (2013). "Türkiye-Ortadoğu Ticari İlişkilerinin Politik Ekonomisi". *Ortadoğu Analiz* 6 (62): 58-59.
- Küçükahmetoğlu, Osman (2006). "Reel Entegrasyon Teorisi". *Ekonomik Entegrasyon: Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*. Ed. Osman Küçükahmetoğlu Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları, 2006.
- Lamy, Steven L. (2013). "Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neo-liberalism". *The Globalization of World Politics An Introduction to International Relations*. Ed. John Baylis, Steve Smith Patrica Owens. Oxford: Oxford University Press. 114-130.

Larrabee, Stephan B. (2010). "Turkey's New Geopolitics". *Survival* 52 (10): 157-180.

Lee, Geun (26.09.2011), "A Theory of Soft Power and Korea's Soft Power Strategy".
Korean Journal of Defense Analysis 21 (2): 205-218.

Lenore, G. Martin (2009). "Turkey and Gulf Cooperation Council Security," *Turkish Studies* 10 (1): 75-93.

Lübnan Ülke Bülteni (2012). *Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu*.

Mearsheimer, John J. (1994). "The False Promise of International Institutions".
International Security 19 (3): 5-49.

Mearsheimer, John J. (2013). "Anarchy and the Struggle for Power". *International Politics Classic and Contemporary Readings*. Ed. Scott P. Handler Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC. Sage Publications. 51-62.

Mearsheimer, John J. (2016). "Yapısal Realizm". *Uluslararası İlişkiler Teorileri: Disiplin ve Çeşitlilik*. Ed. Steve Smith, Milja Kurki, Tim Dunne. Sakarya Üniversitesi Yayınları.

Mansfield, Peter (2012). *Ortadoğu Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.

Mardin, Şerif (1995). *Din ve İdeoloji*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Mecham, R. Quinn (2004). "From the Ashes of Virtue, a Promise of Light: the Transformation of Political Islam in Turkey". *Third World Quarterly* 25 (2): 339-358.

Melissen, Jan (2005). "Wielding Soft Power: The New Public Diplomacy". *The New Public Diplomacy*. Ed. Jan Melissen. Houndmills, Basingstoke, Hampshire. Palgrave Macmillan. 3-27.

- Mengü, Cüneyt (2012). “Türkiye-Arap Dünyası Turizm İlişkilerinde Durum ve Beklentiler”. *Ortadoğu Analiz* 4 (42): 102-112.
- Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu ve Sabiha Şenyücel Gündoğar (2010). *Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2009*. Ed. Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu ve Sabiha Şenyücel Gündoğar. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu, Jonathan Levack ve Sabiha Şenyücel Gündoğar (2011). *Ortadoğu’da Türkiye Algısı 2010*. Ed. Mensur Akgün, Gökçe Perçinoğlu, Jonathan Levack ve Sabiha Şenyücel Gündoğar. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Meyers, Reinhard (2005). *Contemporary Developments in International Relations Theory*. <http://www.caesar.uns.ac.rs/eng/studies/2005/meyers/c2.pdf>, 28 Şubat 2017’de erişildi.
- Miş, Nebi (2011). “Suriye 2009”. *Ortadoğu Yıllığı 2009*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak. İstanbul: Küre Yayınları. 211-256.
- Murinson Alexander (2012). “Turkish Foreign Policy in the Twenty-First Century”. *The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University Mideast Security and Policy Studies* (97): 1-31.
- Müftü, Malik. (1998). “Daring and Caution in Turkish Foreign Policy”. *Middle East Journal* 52 (1): 32-50.
- Narlı, Nilüfer (2000). “Civil-Military Relations in Turkey”. *Turkish Studies*. 1 (1): 107-127.
- Newman, David (2000). “The Geopolitical Imagination”. *Borderlines*. https://www.dur.ac.uk/resources/ibru/publications/full/bsb6-1_boderlines.pdf, 1 Ocak 2017’de erişildi.

- Nye, Joseph S. ve Welch, David A. (2010). *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nye, Joseph S. (1990). "Soft Power" *Foreign Policy* (80-Twentieth Anniversary). 153-171.
- Nye, Joseph S. (2005). *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*. Ankara: Elips Kitap.
- Nye, Joseph S. (2008). "Public Diplomacy and Soft Power". *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*. 616 (1): 94-109.
- Oğuzlu, Tarık (2006). "Türk Dış Politikasında Normalleşme: Bölgesel ve Küresel Bir Analiz". *Doğudan Batı'ya Dış Politika Ak Partili Yıllar*. Ed. Zeynep Dağı. Ankara: Orion Yayınevi. 389-407.
- Oğuzlu, Tarık (2007). "Soft Power in Turkish Foreign Policy". *Australian Journal of International Affairs* 61 (1): 81-97.
- Oğuzlu, Tarık (2007). "The Future Turkey's Westernization: A Security Perspective". *Insight Turkey*, 9 (3). 45-58.
- Oğuzlu, Tarık (2009). "Türk Dış Politikasında Davutoğlu Dönemi". *Ortadoğu Analiz* 1 (9): 43-50.
- Oğuzlu, Tarık (2011). "Soft Power in Turkish Foreign Policy". *A Quarterly of the Foreign Policy Institute XXXVII* (1-2): 6-25.
- Oğuzlu, Tarık (2014). "On Power", *SEPAM Policy Brief*, Sayı:5: 1-13.

- Oktav, Özden Zeynep, Ertem Helin Sarı (2015). “Giriş”. *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası*. Ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel Yayıncılık. 1-12.
- Oktav, Özden Zeynep (2015). “Suriye İç Savaşı’nın Türkiye-İran-Suriye İlişkileri Üzerindeki Etkileri”, *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası*. Ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel Yayıncılık. 261-292.
- Okumuş, Ahmet (2014). “Kavramların Stratejisi, Stratejilerin Kavramları, Stratejik Derinliğin Felsefi-Kavramsal Arka Planı”. *Stratejik Zihniyet: Kuramdan Eyleme Ahmet Davutoğlu ve Stratejik Derinlik*, Ed. Talha Köse, Ahmet Okumuş, Burhanettin Duran. İstanbul: Küre Yayınları. 15-46.
- Olson, Robert (1997). “Turkey-Syria Relations Since the Gulf War: Kurds and Water”. *Middle East Policy* 5 (2): 168-193.
- Olson, Robert W. (2006). “Turkey's Policies Toward Kurdistan-Iraq and Iraq: Nationalism, Capitalism, and State Formation”. *Mediterranean Quarterly* 17 (1): 48-72.
- Oran, Baskın (1996). “Türk Dış Politikası: Temel İlkeler ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51 (1-4): 353-370.
- Oran, Baskın (2010). “Turkey and the West Historical Perspective”. *Turkey’s Foreign Policy in a Changing World*. Ed. Rebecca Adams Brubaker. Oxford: South East European Studies at Oxford.
- Oran, Baskın (2011). “Giriş: Türk Dış Politikasının Teori ve Pratiği”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1:1919-1980*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 17-53.

- Orhan, Oytun (2009). “Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Şam ziyareti ışığında Türkiye-Suriye ilişkileri”. *Ortadoğu Analiz*, 1(6): 40-47.
- Orhan, Oytun (2010). “Başbakan Erdoğan’ın Beyrut Ziyareti Işığında Türkiye-Lübnan İlişkileri”, *Ortadoğu Analiz* 2 (4): 8-17.
- Ortaylı, İlber (2007). *Osmanlı Barışı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öktem, Kerem (2010). “Projecting Power”. *Turkey’s Foreign Policy in a Changing World*. Ed. Rebecca Adams Brubaker. Oxford: South East European Studies at Oxford.
- Öktem, Kerem (2015). “Türkiye’nin Uluslararası İlişkilerinde Gelenek Dışı Siyasal Aktörler”. *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası*. Ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel Yayıncılık. 47-84.
- Öniş, Ziya (2003). “Turkey And The Middle East After September 11: The Importance Of The EU Dimensions”. *Turkish Policy Quarterly* 2 (4). 1-9.
- Öniş, Ziya (2003). “Domestic Politics Versus Global Dynamics: Towards a Political Economy of the 2000 and 2001 Financial Crises in Turkey”. *Turkish Studies* 4 (2): 1-30.
- Öniş, Ziya (2006). “The Political Economy of Turkey’s Justice and Development Party”. *The Emergence Of a New Turkey: Democracy And The Ak Party*. Ed. M. Hakan Yavuz. Salt Lake City: The University Of Utah Press. 207-232.
- Öniş, Ziya (2012). “The Triumph of Conservative Globalism: The Political Economy of the AKP Era”. *Koc University Şubat*: http://home.ku.edu.tr/~zonis/pdf/Triumph_of_Conservative_Globalism.pdf, 4 Nisan 2017’de erişildi.

- Özcan, Dilek (2005). “Irak Anayasası Bağlamında Bölgesel Gelişmeler ve Türkiye”. *Türkiye Stratejik Araştırmalar Merkezi TASAM*.
- Özcan, Gencer (1998). “Doksanlarda Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politikasında Askeri Yapının Artan Etkisi”. *En Uzun On Yıl: Türkiye’nin Ulusal Güvenlik ve Dış Politika Gündeminde Doksanlı Yıllar*. Ed. Gencer Özcan, Şule Kut. İstanbul: Boyut Yayınları.
- Özcan, Gencer (2010). “Aynalar Galerisi: Türkiye-İsrail İlişkilerinde Yansımalar, Yanılsamalar ve Gerçekler”. *Ortadoğu Analiz 2* (18): 36-44.
- Özcan, Mesut (2004). “Irak: Ortadoğu’nun Etnik ve Kültürel Minyatürü”. *Değişen Toplumlar Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*. Ed. Fulya Atacan. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Özcan, Mesut (2008). *Harmonizing Foreign Policy: Turkey, The Eu And The Middle East*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Özcan, Mesut (2009). “Irak-2007”. *Ortadoğu Yıllığı 2007*. Ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş. İstanbul: Küre Yayınları.33-59.
- Özcan, Mesut (2011). “Irak-2009”. *Ortadoğu Yıllığı 2009*. Ed. Kemal İnât, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak. İstanbul: Küre Yayınları. 40-59.
- Özcan, Mesut (2011). “Türkiye’nin Irak Politikası-2009”. *Türk Dış Politikası Yıllığı-2009*. Ed. Duran Burhanettin, İnât Kemal ve Ataman Muhittin. Ankara: SETA Yayınları.93-158.
- Özcan, Mesut (2015). “2000’li Yıllarda Türkiye-İsrail İlişkiler: Yeni Bir Denge Arayışı”. *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası*. Ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel Yayıncılık. 231-260.

Özdemir, Ali Murat, Aykut, Ebubekir, Sune, Engin ve Uğurlu, Göksu (2015). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası: Büyük Sorulara Küçük Yanıtlar*. Ankara: İmge Kitabevi.

Özdemir, Ali Murat (2016). “Körfez-Merkez İlişkisi, Temsil Meselesi ve Senaryolar Üzerinden Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası”. *Stratejik Derinlikte Savrulan Türk Dış Politikası*. Ed. Ümit Özdağ ve Yelda Demirağ. Ankara: Kripto Yayınları. 57-74.

Özdemir, Haluk (2008). “Uluslararası İlişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63 (3): 113-144.

Özkan, Güner ve Demirtepe, Mustafa (2012). “Transformation of a Development Aid Agency: TİKA in a Changing Domestic and International Settings”. *Turkish Studies*, 14 (4): 647-664.

Özkoç, Özge (2009). “Savaş ve Barış: Doksanlı Yıllarda Filistin İsrail Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 64 (3): 167-195.

Polk, William R (2007). *Irak'ı Anlamak*, İstanbul: NTV Yayınları.

Purtaş, Fırat (2013). “Türk Dış Politikasının Yükselen Değeri: Kültürel Diplomasi”. *Gazi Akademik Bakış*, 7 (13): 1-15.

Report of the Advisory Committee on Cultural Diplomacy, Cultural Diplomacy The Linchpin of Public Diplomacy, US Department of State (2005): <https://www.state.gov/documents/organization/54374.pdf>, 29 Ağustos 2017'de erişildi.

Robins, Philip (2007). “Turkish Foreign Policy Since 2002: Between a “Post-Islamist” Government And a Kemalist State”. *International Affairs* 83 (1): 289-304.

- Robins, Philip (2013). "Turkey's Double Gravity Redicament: The Foregin Policy of a Nee Activist Power". *International Affairs* 89 (2). 381-397.
- Rowlands, Dane (2012). "Individual BRICS or a collective bloc? Convergence and divergence amongst 'emerging donor' nations", *Cambridge Review of International Affairs* 25 (4): 629-649.
- Rudd, Kevin (2007). "Leading, Not Following: The Renewal of Australian Middle Power Diplomacy". *The Sydney Papers* 19 (1): ii-13.
- Ruggie, John Gerard (1986). Continuity And Transformation İn The World Polity: Toward A Neorealist Synthesis". *Neorealism and Its Critics*. Ed. Robert Keohane. New York: Columbia University Press. 131-157.
- Rüşdan, Abdülfettah Ali Al. (2009). Turkish-Arab Relations in Changing World". *Al-Teawun No:42*.
- Salem, Paul (2006). "The Future of Lebanon", *Foreign Affairs*, 85 (6-November/December): 25-33.
- Salem, Paul (2011). "Arap Dünyasında Türkiye'nin İmajı". TESEV.
- Sambur Bilal (2014). "Türk Dış Politikasında Yeni Osmanlıcılık". *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*. Ed. İdris Demir, Bursa: Dora Yayınevi. 77-93.
- Sanberk, Özden ve Altınay Hakan (2011). Kamu Diplomasisi ve Yumuşak Güç: <http://www.kamudiplomasisi.org/pdf/kdyumusakguc.pdf>, 30 Ağustos 2017'de erişildi..
- Sandalcılar, Ali Rıza (2011). "Türkiye-Suriye Dış Ticaretinin Sektörel Analizi". *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 25 (3-4): 213-229.

- Sander, Oral (1992). "Değişen Dünya Dengelerinde Türkiye". *Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye*. Ed. Sabahattin Şen. İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Sander, Oral (1998). *Türkiye'nin Dış Politikası* Ankara: İmge Yayınevi.
- Saraçoğlu, Cenk (2013). "AKP, Milliyetçilik ve Dış Politika: Bir Milliyetçilik Doktrini Olarak Stratejik Derinlik". *Alternatif Politika* 5 (1): 52-68.
- Sayarı, Sabri (1997). "Turkey And The Middle East İn The 1990s". *Journal of Palestine Studies* 26 (3):44-55.
- Sayarı, Sabri (2000). "Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era". *Journal of International Affairs* 54 (1): 169-182.
- Schanzer, Jonathan (2003). "The Challenge of HAMAS to Fatah". *Middle East Quarterly* 10 (2): 29-38.
- Schmitt, Michael N. (2008). "Change Direction" 2006: Israeli Operations in Lebanon and the International Law Self-Defense". *International Law Studies*, (84): 265-301.
- Schweller, Randall L. (1996). "Neorealism's Status Quo Bias: What Security Dilemma?". *Security Studies* 5 (3). 90-121.
- Schweller, Randall L. (2014). "The Concept of Middle Power". *Prepared for the "Study of South Korea as a Global Power" Project, Overseen by the Expert Commission on Middle Power Diplomacy, Korea Chair, Center for Strategic and International Studies*. Washington D.C.
- Sert, Özlem (2013). "Yeni Osmanlıcı Hatırlamanın Halleri: Türkiye'de Nostalji Politikası, Kentte Gigantomani, Ev Ekonomisinde Saray Hali". *Birikim-Eylül*. 94-103.

- Serbest Ticaret Anlaşmaları Genel Kılavuzu (2010). İstanbul ihracatçıları Birlikleri Genel Sekreterliği. 1-48.
- Sever, Ahmet (2015). *Abdullah Gül İle 12 Yıl: Yaşadım, Gördüm, Yazdım*. İstanbul: Doğan Kitap.
- Shemesh, Moshe (1984). "The Founding of the PLO 1964". *Middle Eastren Studies*, 20 (4): 105-141
- Sherman, Martin (2002). "Formula For Stability: Turkey Plus İsrail". *The Middle East Quarterly* 9 (4). 23-32.
- Shuval, H.I (2000). "Are the Conflicts Between İsrail and Her Neighbors Over the Waters of the Jordan River Basin an Obstacle to Peace? İsrail-Syria as a Case Study". *Water, Air and Soil Pollution* 123: 605-630.
- Singer, J. David (1961). "The Level of Analysis Problem in International Relations". *The International System: Theoretical Essays*. Ed. K. Knorr, S. Verba. Princeton: Princeton University Press. 77-92.
- Sinkaya, Bayram (2011). *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi*, Adam Akademi.
- Sinkaya Bayram (2011). "Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül'ün Ziyareti" *Ortadoğu Analiz* 3 (27): 21-29.
- Sinkaya, Bayram (2014). "Türkiye'nin Devrim Sonrası İnan İle İlişkileri". *Türkiye'nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları* Ed. İdris Demir, Bursa: Dora Yayınevi. 133-158.

Soto, Alvaro De. (2007). “End of Mission Report”. <http://image.guardian.co.uk/sys-files/Guardian/documents/2007/06/12/DeSotoReport.pdf>, 21 Temmuz 2017’de erişildi.

Sözen, Ahmet (2010). “A Paradigm Shift in Turkish Foreign Policy: Transition and Challenges”. *Turkish Studies* 11 (1): 103-123.

Stratejik Düşünce Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Koordinatörlüğü (2011). *Türkiye İsrail İlişkileri*. Stratejik Düşünce Enstitüsü Analiz.

Süer, Berna (2012). “Suriye-İsrail Barış Görüşmeleri: Olgunlaşma Teorisi Perspektifinden Bir Analiz”. *Ortadoğu Etütleri* 3 (2): 217-254.

Sweel, Farah Al (2008). “Turkish Soap Opera Flop Takes Arab World by Storm”. *Reuters*: <http://www.reuters.com/article/us-saudi-soapopera-idUSL633715120080726>, 29 Ağustos 2017’de erişildi.

Szondi, Gyorgy (2008). “Public Diplomacy and Nation Branding: Conceptual Similarities and Differences”. *Discussion Papper In Diplomacy, Netherlands Instute Of İnternational Relations Clingendael*. 1-42.

Şahin Mehmet “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası Süreklilik ve Değişim”. *Türkiye’nin Dış Politikası Yeni Eğilimleri, Yeni Yönelimleri, Yeni Yaklaşımları*. Ed. İdris Demir, Bursa: Dora Yayınevi 115-131.

Tanrısever, Oktay F. (1996). “Yöntem Sorunu: Gelenekselcilik-Davranışsalcılık Tartışması”. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları. 89-130.

Tanrısever, Oktay F. (2010). “Güvenlik”. *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları. 107-124.

- Taşpınar, Ömer (2008). “Turkey’s Middle East Policies: Between Neo-Ottomanism and Kemalism”. *Carnegie Papers* (10): 1-28.
- Taylor, Philip M. (2009). “Public Diplomacy and Strategic Communications”. *Routledge Handbook Of Public Diplomacy*. Ed. Nancy Snow, Philip Taylor. New York: Routledge. 12-18.
- Tekin, Beyza Çağatay ve Tekin, Rıfat Barış (2014). “AKP Dönemi Türk Dış Politikasının Ekonomi Politigi: Neo-liberal Dönüşüm Bağlamında Bir Değerlendirme”. *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo-Politiği*. Ed. Rasim Özgür Dönmez. Bursa: Dora Yayıncılık. 35-77.
- Telatar, Gökhan (2014). “Merkez Ülkeden Küresel Güce: AKP Dönemi Türk Dış Politikasında Kamu Diplomasisi”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo-Politiği*. Ed. Rasim Özgür Dönmez. Bursa: Dora Yayıncılık. 257-315.
- Tippee, Bob (23 Ocak 2012). “Defining Energy Security”, *OilGas Journal*: <http://www.ogj.com/articles/print/vol-110/issue-1c/regular-features/journally-speaking/defining-energy-security.html>, 22 Ağustos 2017’de erişildi..
- Tisdall, Simon (21 Haziran 2010). “Turkey’s Zero Problems Policy is a Flop”. *The Guardian*: <https://www.theguardian.com/commentisfree/2010/jun/21/turkey-zero-problems-policy>, 14 Nisan 2017’de erişildi..
- Toynbee, Arnold (2004). *Uygarlık Yargılanıyor*. İstanbul: Örgün Yayınevi.
- Tür, Özlem, Han, Ahmet Kasım (2015). “2000’li yıllarda Türk Dış Politikasını Anlamak”. *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası*. Ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel Yayıncılık. 13-46.

- Tuğtan, Mehmet Ali (2014). “Güç Anarşi Realizm,” *Küresel Siyasete Giriş: Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler*. Ed. Evren Balta. İstanbul: İletişim Yayınları. 111-131.
- Turan, Ömer (2003). *Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu*. İstanbul: Yenişafak Yayınları.
- Turner, Mandy (2006). “Buildind Democracy in Palastine: Liberal Peace Theory and the Election of Hamas”. *Democratization*: 13 (5): 739-755.
- Tür, Özlem (2009). “Türkiye İsrail İlişkileri: Yakın İşbirliğinden Gerilime”. *Ortadoğu Analiz* 1 (4): 22-29.
- Tür, Özlem (2010). “Turkish-Syrian Relations-Where Are We Going?”. *UNISCI Discussion Papers*, (23): 163-176.
- Türker, Meltem (2006). “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (ECOTA) ve Son Gelişmeler”. *Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi (XX)-Şubat*.
- Udum, Şebnem (2012). “Türkiye’nin İran Nükleer Meselesindeki Siyaseti”, *Ortadoğu Analiz* 4 (43): 98-107.
- Ulutaş, Ufuk (2010). “Turkey-Israel: a Fluctating Alliance”. *SETA Policy Brief No:42*.
- Urcan, Ceren (2016). “Donör Ülke Olarak Türkiye ve Türkiye’nin Ortadoğu Yardımları”. *Akademik Ortadoğu* 10 (2): 1-29.
- Uslu, Nasuh (2006). *Türk Dış Politikası Yol Ayrımında: Soğuk Savaş Sonrasında Yeni Sorunlar, Yeni İmkanlar ve Yeni Arayışlar*. İstanbul: Anka Yayınları.
- Uslu, Nasuh (2010). “Türkiye’nin Yeni Ortadoğu Yaklaşımı”. *Bilig* (52): 147-180.

- Uzer, Umut (2010). *Identity and Turkish Foreign Policy: The Kemalist Influence in Cyprus and the Caucasus*. Tauric Academic Studies.
- Uzgel, İlhan (2010). “Neoliberal Dönüşümün Yeni Aktörü”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ed. İlhan Uzgel. Ankara: Phonex Yayınları. 11-39.
- Uzgel, İlhan (2010). “Dış Politikada AKP: Stratejik Konumdan Stratejik Modele”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ed. İlhan Uzgel. Ankara: Phonex Yayınları: 357-380.
- Uzgel İlhan (2011). “ABD ve NATO’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-1:1919-1980*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 681-715.
- Ünay, Sadık (2011). “Ekonomik Küreselleşme Çağında Diplomasi: Türkiye’nin Yeni Dış Politikası ve “Rekabet Devleti”. *Türk Dış Politikası Yıllığı-2009*. Ed. Duran Burhanettin, İnat Kemal ve Ataman Muhittin. Ankara: SETA Yayınları, 43-90.
- Ünay, Sadık (2012). *Kalkınmacı Modernlik: Küresel Ekonomi Politik ve Türkiye*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Ünay, Sadık (2015). “21. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası”. *2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası*. Ed. Özden Zeynep Oktav, Helin Sarı Ertem. Ankara: Nobel Yayıncılık. 405-432.
- Walker, Josua W. (2011). “Introduction: the Sources of Turkish Grand Strategy: “Strategic Depth” and “Zero Problems in Context”. London: *LSE Ideas, Special Report*.
<http://www.lse.ac.uk/IDEAS/publications/reports/pdf/SR007/introduction.pdf>,
 12 Mart 2017’de erişildi.

- Walt, Stephan M. (1998). "International Relations: One World, Many Theories". *Foreign Policy* (110). 29-46.
- Waltz, Kenneth N. (1986a). "Reductionist And Systemic Theories". *Neorealism and Its Critics*. Ed. Robert Keohane. New York: Columbia University Press. 47-69.
- Waltz, Kenneth N. (1986b). "Political Structures". *Neorealism and Its Critics*. Ed. Robert Keohane. New York: Columbia University Press. 70-96.
- Waltz, Kenneth N. (1986c). "Anarchic Orders And Balances Of Power". *Neorealism and Its Critics*. Ed. Robert Keohane. New York: Columbia University Press. 98-129.
- Waltz, Kenneth N. (1986d). "Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics". *Neorealism and Its Critics*. Ed. Robert Keohane. New York: Columbia University Press. 322-345.
- Waltz, Kenneth N. (1990). "Realist Thought And Neorealist Theory". *Journal Of International Affairs* (44): 21-37.
- Waltz, Kenneth N. (1991). "America As a Model For The World? A Foreign Policy Perspective". *PS: Political Science & Politics* 24 (4): 667-670.
- Waltz, Kenneth N. (1993). "The Emerging Structure of International Politics". *International Security* 18 (2): 44-79.
- Waltz, Kenneth N. (1996). "International Politics is Not Foreign Policy". *Security Studies* 6 (1): 54-57.
- Waltz, Kenneth N. (2000). "Structural Realism After The Cold War". *International Security* 25 (1). 5-41.

- Waltz, Kenneth N. (2009). *İnsan Devlet ve Savaş Teorik Bir Analiz*. İstanbul: Asil Yayınları.
- Waltz, Kenneth N. (2013). “Man, the State, and War: A Theoretical Analysis”. *International Politics Classic and Contemporary Readings*. Ed. Scott P. Handler Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC. Sage Publications. 29-33.
- Waltz, Kenneth N. (2015). *Uluslararası Politika Teorisi*. Ankara: Phonex Yayınları.
- Varner, Bill (6 Kasım 2009). “ElBaradei Suggest Turkey a Compromise on Iran Nuclear Impasse”. *Bloomberg*.
- Welsh, Jeniffer M. (2006). “Canada in The 21st Century Beyond Dominion and Middle Power”. *The Round Table the Commonwealth Journal of Internartional Affairs* 93 (376): 583-593.
- Wendt, Alexander (1987). “The Agent Structure Problem in International Relations Theory”. *International Organization* 41 (3). 335-370.
- Wendt, Alexander (1992). “Anarchy Is What States Make Of It: The Social Construction Of Power Politics”. *International Organizations* 46 (2): 391-425.
- Wendt, Alexander (2012). *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Werz, Michael (2013). Turkey’s Foreign Policy Challenges. Washington: *Rethink Institutes* <http://www.rethinkinstitute.org/wp-content/uploads/2013/11/Turkeys-Foreign-Policy-Challenges.pdf>, 1 Mart 2017’de erişildi.
- Wigen, Einar (2012). “Pipe Dreams or Dream Pipe? Turkey’s Hopes of Becoming an Energy Hub”. *The Middle East Journal* 66 (4): 598-612.

- Wight, Martin (1995). "Why is There No International Theory". *International Theory: Critical Investigations*. Ed. James Der Derian. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: McMillan Press. 35-48.
- Worth, Robert F. (9 Kasım 2009). "Impasse Over, Lebanon Forms Cabinet". *The New York Times*: <http://www.nytimes.com/2009/11/10/world/middleeast/10lebanon.html>, 28 Temmuz 2017'de erişildi.
- Yağıs, Muhammet Murat (2011). *Lübnan Ülke Raporu*. Ankara: T.C Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi.
- Yağmurlu, Aslı (2007). "Halkla İlişkiler Yöntemi Olarak Kamu Diplomasisi". *İletişim Araştırmaları Dergisi, Ankara Üniversitesi İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi* 5 (1): 19-26.
- Yalçın, Hasan Basri (2015), "Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10 (1): 209-229.
- Yalvaç, Faruk (1997). "Uluslararası İlişkiler Kuramında Yapısalcı Yaklaşımlar". *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları.131-184.
- Yalvaç, Faruk (2010). "Devlet". *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları. 15-52.
- Yalvaç, Faruk (2011). "Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi". *Uluslararası İlişkiler* 8 (29): 71-99.
- Yalvaç, Faruk (2012). "Strategic Depth or Hegemonic Depth: A Critical Realist Analysis of Turkey's Position in the World System". *International Relations* 26 (2): 165-180.

- Yanardağoğlu, Eylem ve Karam, İmad (2013). “The Fever that Hit Arab Satellite Television: Audience Perceptions of the Turkish TV Series”, *Identities: Global Studies in Culture and Power*, 30 (1): 561-579.
- Yapıcı Merve İrem ve Yapıcı Utku (2014). “Türk ve Rus Dış Politikalarını Etkileyen Doktrinler Olarak Yeni Osmanlılık ve Yeni Avrasyacılık: Karşılaştırmalı Bir Çözümleme Denemesi”. *Türkiye’de Politik Değişim ve Türk Dış Politikası: Neo-Osmanlılığın Sosyo-Politiği*. Ed. Rasim Özgür Dönmez. Bursa: Dora Yayıncılık.79-162.
- Yavuz, M. Hakan (2004). Provincial Not Ethnic Federalism in Iraq, *Middle East Policy* 11 (1): 126-131.
- Yavuz, M. Hakan (2006). “Introduction: The Role of the New Bourgeoisie in Transformation of the Turkish Islamic Movement”. *The Emergence Of a New Turkey: Democracy And The Ak Party*. Ed. M. Hakan Yavuz. Salt Lake City: The University Of Utah Press. 1-22.
- Yeranian, Edward (29 Ağustos 2009). “Explosions in Northern Iraq Claim More Lives”, *Voice of America News*, <http://www.voanews.com/english/2009-08-29-voa7.cfm>. 15 Haziran 2017’de erişildi.
- Yeranian, Edward (1 Eylül 2009). “Government Says August Was Bloodiest Month for Iraqis in Past Year”, *Voice of America News*: <http://www.voanews.com/english/2009-09-01-voa31.cfm>, 15 Haziran 2017’de erişildi..
- Yeşiltaş, Murat (2009). “İran 2007”. *Ortadoğu Yıllığı 2007*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Murat Yeşiltaş. İstanbul: Küre Yayınları. 61-101.
- Yeşiltaş, Murat ve Balcı, Ali (2011). “AK Parti Dönemi Türk Dış Politikası Sözlüğü: Kavramsal Bir Harita”. *Bilgi* (23): 9-34.

- Yeşiltaş, Murat (2013). “The Transformation of Geopolitical Vision in Turkish Foreign Policy”. *Turkish Studies*. 14 (4): 661-687.
- Yeşiltaş, Murat (2014). “Stratejik Derinlik’in Jeopolitik Tahayyülü”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*. 1 (1). 25-56.
- Yeşiltaş, Murat (2015). ““Coğrafya Kaçınılmazdır.” Militarizm, İstisnacılık ve Türkiye’de Ordu Merkezli Jeopolitik Zihniyet İnşası. *Türkiye Dünya’nın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar*. Ed. Murat Yeşiltaş, Sezai Durgun ve Pınar Bilgin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 63-93.
- Yeşiltaş, Murat ve Durgun Sezai (2015). “Coğrafya ve Jeopolitiği Tartışmak: Eleştirel Bir Değerlendirme”. *Türkiye Dünya’nın Neresinde? Hayali Coğrafyalar Çarpışan Anlatılar*. Ed. Murat Yeşiltaş, Sezai Durgun ve Pınar Bilgin. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları. 9-35.
- Yeşilyurt, Nuri ve Akdevelioğlu, Atay (2009). “Turkey’s Middle East Policy under the JDP Rule”. *The Turkish Yearbook of International Relations* (40): 39-69.
- Yeşilyurt, Nuri ve Akdevelioğlu, Atay (2010). “AKP Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu Politikası”. *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Ed. İlhan Uzgel. Ankara: Phonex Yayınları. 381-409.
- Yeşilyurt, Nuri (2013). “Ortadoğu’yla İlişkiler”. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, Cilt-3: 2001-2012*. Ed. Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları. 401-462.
- Yetim, Mustafa (2011). “Türkiye’nin Değişen Ortadoğu Algısı: İdeoloji-Güvenlikten Ekonomi-Medeniyete”. *Ortadoğu Yılığ 2009*. Ed. Kemal İnat, Muhittin Ataman ve Cenap Çakmak. İstanbul: Küre Yayınları. 453-478.

Yıldırım, Ercan (2016): *Neoliberal İslamcılık: 1980-2015 İslamcılarının Dünya Sistemine Entegrasyonu*. İstanbul: Pınar Yayınları.

Yurdusev, Nuri (1997). “Uluslararası İlişkiler Öncesi”. *Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar*. Ed. Atilla Eralp. İstanbul: İletişim Yayınları: 15-55.

Yurdusev, Nuri (2007-2008). “Analiz Seviyesi ve Analiz Birimi: Bir Ayırım Argümanı”. *Uluslararası İlişkiler* 4 (16): 3-19.

Zaharna, R.S. (2009). “Mapping Out a Spectrum of Public Diplomacy Initiatives: Information and Relational Communication Frameworks” *Routledge Handbook Of Public Diplomacy*. Ed. Nancy Snow, Philip Taylor. New York: Routledge. 86-100.

Zengin, Gürkan (2010). *Hoca: Türk Dış Politikasında Davutoğlu Etkisi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Zentürk, Ardan (1 Kasım 2010). “Demokrasinin Dış Politika Boyutu”. *Star Gazetesi*.

İNTERNET KAYNAKLARI

About U.S. Public Diplomacy: http://pdaa.publicdiplomacy.org/?page_id=6, 10 Nisan 2017’de erişildi.

Dünya Bankası Gayri Safi Yurtiçi Hasıllarına Göre Ülke Sıralaması. (<http://web.archive.org/web/20160909184000/http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>, 29 Mart 2017’de erişildi).

Yıllara Göre Kişi Başı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Miktarı. (<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>. 5 Nisan 2017'de erişildi).

World Bank, "Country Classification" (2012), (http://www.who.int/alliance-hpsr/alliancehpsr_worldbankcountryclassification.pdf, 5 Nisan 2017'de erişildi).

Dünya Bankası Verilerine Göre 2016 Irak Nüfusu, (<http://databank.worldbank.org/data/download/POP.pdf>, 15 Haziran 2017'de erişildi).

The World Bank Turizm İstatistikleri, (<https://data.worldbank.org/country/turkey?locale=tr>, 31 Mayıs 2017'de erişildi).

Ülkelerin Askeri Harcama Sıralaması, (<http://books.sipri.org/files/FS/SIPRIFS1604.pdf>, 29 Mart 2017'de erişildi).

Amerikan Ulusal Güvenlik Stratejisi, (<https://www.state.gov/documents/organization/63562.pdf>, Erişim Tarihi: 16 Mart 2017'de erişildi).

Geniş Ortadoğu ve Kuzey Afrika Projesi, (<https://2005-2009-bmena.state.gov>, 22 Mart 2017'de erişildi).

G-8 Büyük Ortadoğu Projesi Raporu, (<http://www.g8.utoronto.ca/summit/2004seaisland/reform.html>, 22 Mart 2017'de erişildi).

Uluslararası Atom Enerjisi Irak Raporu (2004), (http://www.npr.org/documents/2004/cia_wmd/vol1.pdf, 1 Temmuz 2017'de erişildi).

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bildirisi için bakınız, (http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2010/352 1 Temmuz 2017'de erişildi)

BM Güvenlik Konseyi'nin 1551 Sayılı Kararı, (<http://www.un.org/press/en/2004/sc8144.doc.htm>, 20 Haziran 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi'nin 242 Sayılı Kararı İçin, (<http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/IP%20S%20RES%20242.pdf>, 12 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi'nin 425 Sayılı Kararı İçin, (<http://unscr.com/en/resolutions/425>, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi'nin 1559 Sayılı Kararı İçin, (<http://www.un.org/press/en/2004/sc8181.doc.htm>, (26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi 1737 Sayılı Kararı, (<https://www.un.org/press/en/2006/sc8928.doc.htm>, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi 1803 Sayılı Kararı, (<https://uif.bancaditalia.it/dotAsset/7cf28efa-4610-4f9c-be65-26a37ee31365.pdf>, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi 1747 Sayılı Kararı, (<https://uif.bancaditalia.it/dotAsset/88c21b9a-14ac-472a-b708-94456ee74af2.pdf>, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi 1929 Sayılı Kararı, (https://www.iaea.org/sites/default/files/unsc_res1929-2010.pdf, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Mavi Marmara Saldırısı Sonrası Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Bildirisi, (http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/2010/352, 1 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü UNWTO, (<http://www2.unwto.org/content/why-tourism>, 31 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

OECD, (<http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TABLE5,27> 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

United Nations Report of the United Nations Fact-Finding Mission of the Gaza Conflict 2009, (<http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrcouncil/docs/12session/A-HRC-12-48.pdf> , 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Independent Electoral Commission Iraq, (<http://www.un.org/News/dh/infocus/iraq/iraq-elect-fact-sht.pdf>, 20 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Irak Seçim Sonuçları için, (<https://www.electoralgeography.com/new/en/countries/i/iraq/iraq-legislative-election-2005.html>, 23 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Election Watch Iraq, (2010,http://www.iri.org/sites/default/files/Iraq%20Pre_Election%20Watch,%20March%202010%20Parliamentary%20Elections.pdf, 11 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

HAMAS Charter, (<http://www.palestinecenter.org/cpap/documents/charter.html>, 19 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

İzzettin El Kassam Tugayları, (<http://www.qassam.ps/aboutus.html>, 19 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Central Elections Commission- Palestine Local Election, (<http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/resultsFourth.pdf>, http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/results_election2004-2005.pdf, <http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/resultsSecond.pdf>, <http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/resultsThird.pdf>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Central Elections Commission- Palestine Legislative Elections (2006), (<http://www.elections.ps/Portals/0/pdf/The%20final%20distribution%20of%20PLC%20seats.pdf>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan Ulusal Paktı, (<http://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/national-pact-lebanon>, 25 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Taif Antlaşması İçin, (https://www.un.int/lebanon/sites/www.un.int/files/Lebanon/the_tauf_agreement_english_version_.pdf, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

UNIFIL, (<http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unifil/>, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan 7 Haziran Seçim Sonuçları, (<http://www.ifes.org/lebanon>, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

IDAL. (http://investinlebanon.gov.lb/en/about_us, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

1996 tarihli Iran and Libya Sanctions Act (Iran and Libya Sanctions Act, (<https://legcounsel.house.gov/Comps/Iran%20Sanctions%20Act%20Of%201996.pdf>, 17 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Comprehensive Iran Sanctions, Accountability and Divestment Act, (<https://www.treasury.gov/resource-center/sanctions/Documents/hr2194.pdf>, 17 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

International Atomic Energy Agency, (<https://www.iaea.org/about/overview/history>, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı, (<https://www.iaea.org/newscenter/mediaadvisories/transcript-of-iaea-director-general-remarks-at-joint-press-conference-with->

atomic-energy-organization-of-iran-4-october-2009, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Barcelona Deklarasyonu, (http://www.eeas.europa.eu/archives/docs/euromed/docs/bd_en.pdf, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Dünya Ticaret Örgütü, (https://www.wto.org/english/tratop_e/region_e/regfac_e.htm, 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Trade with Turkey Triples, Triples, (<http://www.iraq-businessnews.com/2010/11/17/trade-with-turkey-triples/>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Foreign Commercial Activity in Iraq, 2010 Year in Review, (<http://www.iraq-businessnews.com/wp-content/uploads/2011/02/Dunia-2010-Foreign-Commercial-Activity-in-Iraq.pdf>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Genel Energy, (<http://www.genelenergy.com/about-us/history/>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Taq Taq ve Tawke Petrol Sahaları: <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production/taq-taq/>, <http://www.genelenergy.com/operations/kri-oil-production/tawke/>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Petoil: <http://www.petoil.com.tr/tr/operasyonlar.html>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

EIA, (<https://www.eia.gov/beta/international/?fips=IZ>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Crowley, Philip J. (2010). "Daily Press Briefing: January-25". (<https://2009-2017.state.gov/r/pa/prs/dpb/2010/01/135793.htm>, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Bush, George W. (2004). “Turkey a Model Muslim Democracy”. *ABC News*. (<http://www.abc.net.au/news/2004-06-28/turkey-a-model-muslim-democracy-bush/2000008>, 1 Temmuz 2017’de erişilmiştir).

Powel, Colin (2003): (<https://www.youtube.com/watch?v=ErIDSJHRVMA>, 1 Temmuz 2017’de erişilmiştir).

Powell Colin (5 Şubat 2003). “Irak’ın Kitle İmha Silahlarına Sahip Olmasını Bir Ay ya da Birkaç Yıl Bekleyemeyiz”, *Hürriyet Gazetesi*.

Kreisler, Harry: Conversations With History: Kenneth Waltz, (<http://conversations.berkeley.edu/content/kenneth-waltz>, 28 Şubat 2017’de erişilmiştir).

US Pleads For Calm After Turkish Troops Pursuing PKK Iraq (19 Ekim 2007). *The Guardian*. <http://www.guardian.co.uk/world/2007/dec/19/iraq.usa>, 26 Haziran 2017’de erişilmiştir).

Erdoğan Hailed After Davos Walkout (31 Ocak 2009). *Al Jazeera*, <http://english.aljazeera.net/news/europe/2009/01/20091303153967187.html>, 27 Mart 2017’de erişilmiştir).

Otte, Marc (2008). “Otte’den Türkiye’ye Övgü”. *REUTERS*: <http://www.reuters.com/article/us-israel-syria-reaction-idUSL2187581820080521>, 15 Temmuz 2017’de erişilmiştir).

Welch, David (2008). “Türkiye İyi ve Faydalı Rol Oynuyor”. *REUTERS*: <http://www.reuters.com/article/us-israel-syria-reaction-idUSL2187581820080521>, 15 Temmuz 2017’de erişilmiştir).

Hussein, Safa A. (2009). "İraqis Tell Syria: Enough is enough". *The Daily Star*. <http://www.dailystar.com.lb/Opinion/Commentary/2009/Sep-16/117775-iraqis-tell-syria-enough-is-enough.ashx>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Iraq to Hand Turkey Proof of Syria Led Attacks (15 Eylül 2009). *The Daily Star*: <http://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2009/Sep-15/84090-iraq-to-hand-turkey-proof-of-syria-led-attacks.ashx>, 15 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Yerenian, Edward (2009). "Yeşil Bölgeye Saldırı". *Amerikan'ın Sesi*, (<http://www.voanews.com/english/2009-09-01-voa31cfm>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Ki-Moon, Ban (2008). "İsrail Sağı Barış Görüşmelerinden Kuşkulu". *DW*: <http://www.dw.com/tr/israil-sa%C4%9F%C4%B1-bar%C4%B1%C5%9F-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmelerinden-ku%C5%9Fkulu/a-3351983>, 15 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Bush, George W. (5 Kasım 2011). "Erdoğan Bush Görüşmesi Sona Erdi". *Sabah Gazetesi*: <http://arsiv.sabah.com.tr/2007/11/05/haber,3F42A4BD7DEA4B51AE9E5CBD6AC9C9CA.html>, 18 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Debbağ, Ali (2009). http://www.orsam.org.tr/eski/tr/trUploads/OrtadoguGuncesi/20091019_gunce eylul.pdf, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Fayyad, Salem (18 Haziran 2007). "Tek Meşru Hükümet Biziz". *BBC Turkish*: http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2007/06/070618_palestinian.shtml, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Turkish TV Series Angers İsrail (2009). *BBC*: http://news.bbc.co.uk/1/hi/world/middle_east/8308124.stm, 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Iran Declares Key Nuclear Advance (11 Nisan 2006). *BBC News*: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4900260.stm, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye İstatistik Kurumu, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İşlemleri: [file:///C:/Users/burak/Downloads/Adrese_Dayal%C4%B1_N%C3%BCfus_Kay%C4%B1t_Sist_31.01.2017%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/burak/Downloads/Adrese_Dayal%C4%B1_N%C3%BCfus_Kay%C4%B1t_Sist_31.01.2017%20(2).pdf), 29 Mart 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Terimler Sözlüğü: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4/TCMB-TerimlerSozlugu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=0ce9fa91-e7f2-433c-b5bd-2ba67f35f2c4>, 3 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu, <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/a7b93c7e-bb25-4fcc-b110-23f2d1dad07d/TCMBKanunu.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACEa7b93c7e-bb25-4fcc-b110-23f2d1dad07d>, 4 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Gelir Vergisi Kanunu ve Bazı Kanunlarında Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090703-1..htm>, 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye'ye Gelen Turist Sayıları: <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>, 5 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Borç Göstergeleri, T.C Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı: <https://www.hazine.gov.tr/File/?path=ROOT%2F1%2FDocuments%2FGenel+%C4%B0%C3%A7erik%2FBOR%C3%87+GOSTERGELER%C4%B0+TR.pdf>, 5 Nisan 2017'de erişilmiştir).

TMSF, Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırılması Programı, <http://www.tmsf.org.tr/documents/ilanlar/tr/yapilandirmaprogrami.html>, 4 Nisan 2017'de erişilmiştir).

TRT Resmi İnternet Sitesi, (<http://www.trt.net.tr/Kurumsal/Tarihce.aspx>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

TIKA: (<http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>, 29 Ağustos 2018'de erişilmiştir).

Rapid Growth Markets Soft Power Index, ([http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/\\$FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf](http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Rapid-growth_markets:_Soft_power_index/$FILE/Rapid-growth_markets-Soft_Power_Index-Spring_2012.pdf), 10 Ocak 2018'de erişilmiştir).

Yunus Emre Enstitüsü: <http://www.yee.org.tr/tr/turkolojibirimi>, 29 Ağustos 2018'de erişilmiştir).

Yurt Dışı Akraba Türkler Başkanlığı <https://www.ytb.gov.tr/kurumsal.php>, 29 Ağustos 2018'de erişilmiştir).

Türk Hava Yolları: <https://p.turkishairlines.com/tr-tr/basin-odasi/hakkimizda/#tcm92-36323>, 31 Ağustos 2018'de erişilmiştir).

TAV: <http://www.tavhavalimanlari.com.tr/tr-TR/Pages/History.aspx>, 19 Ağustos 2018'de erişilmiştir).

TPAO: <http://www.tp.gov.tr/tp5/?tp=m&id=17>, 23 Ağustos 2018'de erişilmiştir).

Medeniyetler İttifakı Girişimi, T.C Dış İşleri Bakanlığı, <http://www.mfa.gov.tr/medeniyetler-ittifaki-girisimi.tr.mfa>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Artık Eğitimde Merkez Ülke, IUC: <http://www.iuc.edu.com.tr/anasayfa/-arsiv/kasim-2010-tr-TR/turkiye-artik-egitimde-merkez-ulke-tr-TR/>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

20 Mart 2003 Tarihli Tezkere Metni: https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc087/karartbmmc087/karartbmmc08700763.pdf, 16 Mart 2017'de erişilmiştir).

Hükümete Sınır Ötesi Operasyon Yetkisi Veren 17 Ekim 2007 Tarihli Meclis Tezkeresi: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d23/c002/tbmm23002008.pdf>, 26 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Hükümete Lübnan'a Asker Gönderme Yetkisi Veren Tezkere Metni İçin: <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c127/tbmm22127124.pdf>, 27 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanlığının Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, <http://www.mfa.gov.tr/data/BAKANLIK/mevzuat-2013.pdf>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türk Dil Kurumu Kamu Diplomasisi Tanımı. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.58eb72d227dcf5.13061539, 10 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Genelgesi: <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/kdk-genelgesi/5>: 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Acil İnsani Yardımlar Sıralamasında Dünyada 4. Sıraya çıkan Türkiye, 100'den Fazla Ülkeye Yardım Eli Uzatıyor, T.C. Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü, <http://kdk.gov.tr/haber/acil-insani-yardimlar-siralamasinda-dunyada-4-siraya-cikan-turkiye-100den-fazla-ulkeye-yardim-eli-uzatiyor/338>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

TİKA Başkanı Serdar Çam Gazze'ye Çalışma Ziyareti Gerçekleştirdi TİKA, http://www.tika.gov.tr/tr/haber/tika_baskani_serdar_cam_gazze_calisma_ziyareti_gerceklestirdi-2260, 12 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türkiye'nin Uluslararası Acil Yardımları: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin_inساني_yardimlari.tr.mfa, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2004, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2004.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2005, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2005.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2006, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2006.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2006, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2006.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2007, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2007.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2008: <http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2008.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2009, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2009.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2009, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2009.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2010, (<http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/KalkinmaYardimlariRaporu2010.pdf>, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Kalkınma Yardımları Raporu 2011, (http://www.tika.gov.tr/upload/oldpublication/kyr_ing.pdf, 27 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye'nin Çeviri ve Yayım Destek Programı: TEDA, <http://www.tedaproject.gov.tr/>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Vizyon ve Hedefler, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/vizyon-misyon/8>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Başbakanlık Kamu Diplomasisi Koordinatörlüğü Gençlik Programları, <http://kdk.gov.tr/faaliyetler/genclik-programlari/45>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Yunus Emre Enstitüsü, (<http://www.yee.org.tr/tr/yunusemreenstitusu>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname, Resmi Gazete, Sayı:28103, 656 KHK, <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/11/20111102-1.htm>, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türkiye İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı,
<http://www.tika.gov.tr/tr/sayfa/hakkimizda-14649>: 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-İrak Siyasi İlişkileri Dış İşleri Bakanlığı, (<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-irak-siyasi-iliskileri.tr.mfa>, 16 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Lübnan Siyasi İlişkileri, ([http://www.mfa.gov.tr/turkiye-lubnan-siyasi_iliskileri.tr.mfa](http://www.mfa.gov.tr/turkiye-lubnan-siyasi-iliskileri.tr.mfa), 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-KİK İlişkileri, (<http://www.mfa.gov.tr/korfez-arap-ulkeleri-isbirligi-konseyi.tr.mfa>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

İrak'ta Düzenlenecek Seçimler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 13 No'lu Basın Açıklaması:
http://www.mfa.gov.tr/no_13---28-ocak-2005_-irak_ta-30-ocak_ta-duzenlenecek-secimler-hk_.tr.mfa, 16 Haziran 2017'de erişilmiştir).

İrak'ta 30 Ocak 2005'te Gerçekleştirilen; Genel Seçimler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 15 No'lu Basın Açıklaması için: http://www.mfa.gov.tr/no_15---31-ocak-2005_-irak_ta-30-ocak-2005_de-gerceklestirilen_genel-secimler-hk_.tr.mfa, 16 Haziran 2017'de erişilmiştir).

İsrail ile Suriye Arasında Aracılı Barış Görüşmeleri Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 81 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no-81---21-mayis-2008_-israil-ile-suriye-arasinda-aracili-baris-gorusmeleri-hk_.tr.mfa, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Suriye ve İsrail'in Türkiye'nin Nezaretinde Sürdürdükleri Aracılı Barış Görüşmelerinin İkinci Turu Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 106 No'lu Basın Açıklaması:
http://www.mfa.gov.tr/no_106---16-juin-2008_-communique-de-presse-concernant-la-deuxi_me-serie-des-pourparlers-de-paix-indirects-entre-la-syrie-

et-l_isra_l-sous-les-auspices-de-la-turquie_-_traduction-officieuse_.tr.mfa, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Irak'ta Meydana Gelen Terör Saldırıları Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 139 No'lu Basın Açıklaması İçin, (http://www.mfa.gov.tr/no_-139_-19-agustos-2009_-irak_tameydanagelen-teror-saldirilari-hk_.tr.mfa, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Sayın Bakanımızın Şam ve Bağdat Ziyareti Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 152 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_152_-28-agustos-2009_-sayin-bakanimizin-bagdat-ve-sam_i-ziyareti-hk_.tr.mfa, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Türkiye, Irak, Suriye Dış İşleri Bakanları İle Arap Ligi Genel Sekreteri Arasında Gerçekleştirilecek Toplantı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 161 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_-161_-16-eylul-2009_-turkiye_-irak_-suriye-disisleri-bakanlari-ile-arap-ligi-genel-sekreteri-arasinda-gerceklestirilecek-topl.tr.mfa, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

25 Ocak 2006 Tarihinde Düzenlenen Filistin Ulusal Yönetimi Yasama Konseyi Seçimleri Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 11 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_11---26-ocak-2006_-25-ocak-2006-tarihinde-duzenlenen-filistin-ulusal-yonetimi-yasama-konseyi-secimleri-hk_.tr.mfa, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanlığı Sözcüsü Namık Tan'ın 2 Şubat 2006'da Gerçekleştirdiği Haftalık Olağan Basın Toplantısı, (http://www.mfa.gov.tr/2-subat-2006_-disisleri-bakanligi-sozcusu-namik-tan_in-haftalik-olagan-basin-toplantisi-.tr.mfa, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

HAMAS Heyetinin Ziyareti Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 25 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_25---16-subat-2006_-hamas-heyetinin-ziyareti-hk_.tr.mfa, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 220 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_220---27-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_.tr.mfa, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Gazze Şeridinde Yaşanmakta Olan Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 221 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_221---28-aralik-2008_-gazze-seridinde-yasanmakta-olan-gelismeler-hk_.tr.mfa, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

İsrail'in Gazze'ye Kara Harekatı Başlatması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 3 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_3---4-ocak-2009_-israil_in-gazze_ye-kara-harekat-baslatmasi-hk_.tr.mfa, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Gazze Şeridindeki Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 10 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_10---16-ocak-2009_-gazze-seridi_nde-gelismeler-hakkinda.tr.mfa, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan Eski Başbakanı Refik Hariri'nin Bombalı Bir Suikast Sonucu Öldürülmesi Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 25 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_25---14-subat-2005_-lubnan-eski-basbakani-refik-hariri_nin-beyrut_ta-bombali-bir-suikast-sonucu-oldurulmesi-hk_.tr.mfa, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Ortadoğu'da Meydana Gelen Son Gelişmeler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 110 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_110---14-temmuz-2006_-ortadogu_da-meydana-gelen-son-gelismeler-hk_.tr.mfa, 27 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi'nin Lübnan'daki Çatışmalara İlişkin Olarak Kabul Ettiği 1701 Sayılı Karar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 125 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_125---12-agustos-2006_-bm-guvenlik-konseyi_nin

lubnan_daki-catismalara-iliskin-olarak-kabul-ettigi-1701-sayili-karar-hk_.tr.mfa, 27 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan Halkına Yapılan İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 120 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_120---07-agustos-2006_-lubnan-halkina-yapilan-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 27 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'daki Olaylar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 71 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no71--9-mayis-2008_-lubnan_daki-olaylar-hk.tr.mfa, 27 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'da Yaşanan Gerginlik Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 72 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no-72--11-mayis-2008_-lubnan_da-yasanan-gerginlik-hakkinda.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'daki Çatışmalar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 73 No'lu Dış İşleri Bakanlığı Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_73_14-mayis-2008_lubnan_daki-catismalar-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'da Sağlanan Uzlaş Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 83 No'lu Basın Açıklaması: (http://www.mfa.gov.tr/no_83---21-mayis-2008_-lubnan_da-saglanan-uzlasi-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'da Cumhurbaşkanı Seçimi Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 89 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_89---26-mayis-2008_-lubnan_da-cumhurbaskani-secimi-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'da Gerçekleşen Seçimler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 93 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_93_-08-haziran-2009_-lubnan_da-gerceklesen-secimler-hk_.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

İran'ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu:
http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf, 1
 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Sayın Bakanımızın Tahran'a Gerçekleştireceği; Çalışma Ziyareti Hakkında Dış İşleri
 Bakanlığı 97 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_97---23-haziran-2006_-sayin-bakanimizin-tahran_a-gerceklestirecegi_calisma-ziyareti-hk_.tr.mfa, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Larijani-Solana Görüşmesi Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 71 No'lu Basın Açıklaması:
http://www.mfa.gov.tr/no_71--_24-nisan-2007_-larijani-solana-gorusmesi-hk_.tr.mfa, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-KİK Yüksek Düzeyli Stratejik Diyalogu 1. Dış İşleri Bakanları Toplantısı
 Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 114 No'lu Basın Açıklaması,
 (http://www.mfa.gov.tr/no_114_-06-temmuz-2009_-turkiye-kik-yuksek-duzeyli-stratejik-diyalogu-1_-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk_.tr.mfa, 18 Ağustos
 2017'de erişilmiştir).

İran'ın UAEA Muhatap Mektubu Dış İşleri Bakanlığı 109 No'lu Basın Açıklaması:
http://www.mfa.gov.tr/no_-109_-24-mayis-2010_-iran_in-uluslararası-atom-enerjisi-ajansi_na-_uaea_-muhatap-mektubu-hk_.tr.mfa 3 Ağustos 2017'de
 erişilmiştir).

Türkiye ve Suriye'nin Vize Uygulamasını Kaldırması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 162
 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_-162_-18-eylul-2009_-turkiye-ve-suriye_nin-vize-uygulamasini-kaldirmasi-hk_.tr.mfa, 16 Ağustos
 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Brezilya'yı Ziyareti Hakkında Dış İşleri
 Bakanlığı 82 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_-82_-14-nisan-

2010_-disisleri-bakani-ahmet-davutoglu_nun-brezilya_yi-ziyareti-hk_.tr.mfa, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a İlave Yaptırımlar Konusunda Yapılan Oylama Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 125 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_-125_-9-haziran-2010_-bm-guvenlik-konseyinde-iran_a-ilave-yaptirimlar-konusunda-yapilan-oylamay-hk_.tr.mfa, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye'nin ILO'nun İstihdam ve Sosyal Koruma İçin Filistin Fonu'na 100 bin ABD Doları Tutarı Katkısı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 97 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_97--_24-haziran-2004_-turkiye_nin-uluslararasi-calisma-orgutu_nun-_ilo_-_istihdam-ve-sosyal-koruma-icin-filistin-fonu_na-100-bin-abd-dolari-tutarinda-katkisi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Ülkemizin Felluce'ye İnsani Yardımı Hakkında Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 154 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no__154---26-kasim-2004__ulkemizin-felluce_je-insani-yardimi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Irak'ın Telafer ve Felluce Kentlerine Türkiye'nin Yapmakta Olduğu İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 168 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_168--_16-aralik-2004__irak_in-telafer-ve-felluce-ke-ntlerine-turkiye_nin-yapmakta-oldugu-insani-yardim_hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Filistin'e Yapılan Acil İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 16 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_16---4-subat-2005_-filistin_e-yapilan-acil-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Telafer'e İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 141 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_141---20-eylul-2005_-telafer_e-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye'nin Komşusu Irak'a Geniş Kapsamlı İnsani Yardım Sağlanması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 172 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_172---15-kasim-2005_-turkiye_nin-komsusu_-irak_a-genis-kapsamli_-insani-yardim-saglamasi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye ile Filistin Ulusal Yönetimi Arasında İmzalanacak Hibe Anlaşması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 106 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_106---7-temmuz-2006_-turkiye-ile-filistin-ulusal-yonetimi-arasinda-imzalanacak-hibe-anlasmasi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Lübnan'a Yapılan İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 120 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_120---07-agustos-2006_-lubnan-halkina-yapilan-insani-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Irak'a Gönderilen Acil İnsani Yardımlar Hakkında Dış İşleri Bakanlığı'nın 115 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_115---14-agustos-2007_-irak_a-gonderilen-acil-insani-yardimlar-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Kuzey Lübnan'da Nahr el Bared Kampında Yaşayan Filistinli Mülteciler Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 144 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_144---8-ekim-2007_-kuzey-lubnan_daki-nahr-el-bared-kampinda-yasayan-filistinli-multeciler-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Yemen İçin Dünya Gıda Programı'na Yaptığımız Nakdi İnsani Yardım Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 156 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-156_-5-eylul-2009_-yemen_e-yapilan-yardim-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Gazze İnsani Yardım Filosuna İsrail Savunma Kuvvetleri Tarafından Güç Kullanılması Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 115 No'lu Basın Açıklaması: http://www.mfa.gov.tr/no_-115_-31-mayis-2010_--gazze_ye-insani-yardim-filosuna-israil-savunma-kuvvetleri-tarafindan-guc-kullanilmasi-hk_.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

ABD'nin Nükleer Sorunla Bağlantılı Olarak İran ile Doğrudan Diyaloga Girebileceği Beyanı Hakkında Dış İşleri Bakanlığı 88 No'lu Basın Açıklaması, (http://www.mfa.gov.tr/no_88---1-haziran-2006_-abd_nin-nukleer-sorunla-baglantili-olarak-iran-ile-dogrudan-diyaloga-girebilecegi-beyani-hk_.tr.mfa, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Birleşmiş Milleteler Etkin Arabuluculuk Rehberi, (http://www.mfa.gov.tr/site_media/html/BM_Etkin_Arabuluculuk_Rehberi_Turkce.pdf, 12 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Suriye Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi 1. Toplantısı Ortak Bildirisi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye---suriye-ydsik-1_-toplantisi-ortak-bildirisi_-22-23-aralik_-sam.tr.mfa, 28 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi'nin Kurulmasına İlişkin Ortak Siyasi Bildirge: <http://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/ortadogu/irak/Ortak%20Siyasi%20Bildirge.pdf>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Ticaret, Ekonomik Sınai, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Ticaret%20ve%20Ekonomik%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Ticaret%20ve%20Ekonomik%20%C4%B0%C5%9Fbirli%C4%9Fi%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/%C4%B0srail/%C4%B0srail%20TETC%C4%B0.pdf?lve>, 20 Eylül 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması, (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc081/kanuntbmmc081/kanuntbmmc08104344.pdf, 20 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma, (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-018315>, 20 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasındaki Karma Ekonomik Komite 2. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041005.htm#1>, 20 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile İsrail Devleti Arasındaki Karma Ekonomik Komite 3. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı: <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070831-6.htm>, 20 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Lübnan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Tarımsal İşbirliği Konulu Mutabakat Zaptı: <http://www2.tbmm.gov.tr/d26/1/1-0404.pdf>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile Lübnan Cumhuriyeti Arasında Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5343.html>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ve Lübnan Cumhuriyetleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Karşılıklı Korunmasına İlişkin Anlaşma, (<https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5298.html>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye, Lübnan, Suriye ve Ürdün Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile Lübnan Cumhuriyeti Arasında Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Metroloji, Akreditasyon ve Uygunluk Değerlendirmesi Alanlarında İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/09/20090909-4.htm>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İsrail Devleti Hükümeti Arasında Sınai Araştırma-Geliştirme Alanında İşbirliği Anlaşması, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/08/20070814-1.htm>, 20 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, (<http://www.mfa.gov.tr/1-95-sayili-ortaklik-konseyi-karari-gumruk-birliigi-karari.tr.mfa>, 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile Suriye Arap Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması, (<https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/D%C4%B1%C5%9F%20%C4%B0li%C5%9Fkiler/Serbest%20Ticaret%20Anla%C5%9Fmalar%C4%B1/Y%C3%BCr%C3%BCkte%20Bulunan%20STAlar/ekler/Turkiye%20Suriye%20STA%20Bilgi%20Notu.pdf?lve>, 20 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ile Ürdün Haşimi Krallığı Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması, (https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-208315&parentPage=dis_iliskiler&_afrLoop=2594942712955776&_afrWindowMode=0&_afrWindowId=13vwoyskn5&_adf.ctrl-state=hhzh6ue11_26#!%40%40%3F_afrWindowId%3D13vwoyskn5%26_afrLoop%3D2594942712955776%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-

208315%26parentPage%3Ddis_iliskiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dhhzh6ue11_30, 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti İle Lübnan Cumhuriyeti Arasında Serbest Ticaret Alanı Tesis Eden Ortaklık Anlaşması, (https://www.ekonomi.gov.tr/portal/faces/oracle/webcenter/portalapp/pages/content/htmlViewer.jspx?contentId=UCM%23dDocName%3AEK-208970&parentPage=dis_iliskiler&_afrLoop=2596178455108891 &_afrWindowMode=0&_afrWindowId=egsuv8p4u&_adf.ctrl-state=hhzh6ue11_122#!%40%40%3F_afrWindowId%3Degsuv8p4u%26_afrLoop%3D2596178455108891%26contentId%3DUCM%2523dDocName%253AEK-208970%26parentPage%3Ddis_iliskiler%26_afrWindowMode%3D0%26_adf.ctrl-state%3Dhhzh6ue11_126, 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

27707 Sayılı Resmi Gazete, (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2010/09/20100924-10.pdf>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye, Suriye, Ürdün, Lübnan Arasında Yüksek Düzeyli İşbirliği Konseyi Tesis Edilmesi Hakkında Ortak Siyasi Bildirge, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_-suriye_-urdun-ve-lubnan-arasinda-yukse-duceyli-isbirligi-konseyi-tesis-edilmesi-hakkinda-ortak-siyasi-bildirge.tr.mfa, 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Nusaybin Gümrük Kapısı Modernizasyon Protokolü (2010), (<http://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2010/09/062-063.pdf>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Suriye Bölgelerarası İşbirliği Programı, (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem22/yil01/ss912m.htm>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-İrak Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması, (https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc058/kanuntbmmc058/kanuntbmmc05801835.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Doğu Anadolu Doğal Gaz İletim Hattı, (<http://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-İran Mutabakatı, (<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/iran.asp>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

İran-Türkiye-Avrupa Doğalgaz Boru Hattı Projesi, (http://turangtransit.com.tr/resim/sayfa/dokumanlar/2016_ITE_Katalog_TR.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir)..

Türkiye'nin Enerji Profili ve Stratejisi, (http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-enerji-stratejisi.tr.mfa, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Irak Petrol ve Doğalgaz Mutabakatı, (http://cabinet.gov.krd/uploads/documents/Draft%20Iraq%20Oil%20and%20Gas%20Law%20English__2007_03_10_h23m31s47.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Irak Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Mutabakat Muhtırası, (http://www.mfa.gov.tr/data/dispolitika/bolgeler/mutabakat_muhtirasi_irak.pdf, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasındaki 27 Ağustos 1973 Tarihli Ham Petrol Boru Hattı Anlaşması ve Sonrasındaki İlgili Anlaşmalar, Protokoller, Toplantı Tutanaqları ile Eklerinin Tadiline İlişkin Değişiklik Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu, (<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem23/yil01/ss617.pdf>, 23 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-İran Güvenlik Anlaşması İçin 15 Aralık 2007 Tarihli Resmi Gazete, (<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr>

/eskiler/2007/12/20071215.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/12/20071215.htm, 30 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma. 25738 Sayılı Resmi Gazete: <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2005/02/20050225.htm>, 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile İran Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İmzalanan Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması. Türkiye-İran Arasında Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması: <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4923.html>, 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Cumhuriyeti ve Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi Üyesi Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliğine İlişkin Çerçeve Anlaşması, (<http://www2.tbmm.gov.tr/d23/1/1-0322.pdf>, 18 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

17 Mayıs 2010 Tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dış İşleri Bakanları Ortak Deklarasyonu, (http://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, 3 Şubat 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Davutoğlu'nun İran ile Varılan Nükleer Uzlaşılı İle Güncel Dış Politika Gelişmeleri Hakkında Basın Toplantısı Metni: http://www.mfa.gov.tr/bakan-davutoglu_nun-iran-ile-varilan-nukleer-uzlasi-ile-guncel-dis-politika-gelismeleri-hakkinda-basin-toplantisi-metni.tr.mfa 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Lübnan Cumhurbaşkanı Sayın Mişel Süleyman Onuruna Verdikleri Akşam Yemeğinde Yaptıkları Konuşma, (<http://www.abdullahgul.gen.tr/konusmalar/371/56309/lubnan-cumhurbaskani-sayin-michel-sleiman-onuruna-verdikleri-aksam-yemeginde-yaptiklari-konusma.html>, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın Türk-Arap Ekonomik Forumu Konuşması:
<http://www.turkisharabecommerceforum.com/Video.aspx?Id=10&TafId=20>, 1
 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 31.08.2007 Tarihli Meclis Konuşması:
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=105&sayfa_no_son=126&sayfa_no=123&v_meclis=1&v_donem=23&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=008: 4 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 18.03.2003 Tarihli Meclis Konuşması:
https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=118&sayfa_no_son=137&sayfa_no=134&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=8&v_birlesim=049, 16 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Başbakan Abdullah Gül'ün 23 Kasım 2002 Tarihli Meclis Konuşması,
 (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=41&sayfa_no_son=59&sayfa_no=58&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=1&v_birlesim=003), 16 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül'ün 25.05.2005 Tarihli Meclis Konuşması,
 (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=31&sayfa_no_son=37&sayfa_no=33&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=50&v_birlesim=092), 18 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül'ün 18.01.2007 Tarihli Meclis Konuşması,
 (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=524&sayfa_no_son=527&sayfa_no=524&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=144&v_birlesim=052), 18 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Abdullah Gül'ün 05.09.2006 Tarihli Meclis Konuşması,
 (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=122&say

fa_no_son=128&sayfa_no=124&v_meclis=1&v_donem=22&v_yasama_yili=&v_cilt=127&v_birlesim=124, 27 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Ali Babacan'ın Türkiye-KİK Stratejik Diyalogu 1. Dış İşleri Bakanları Toplantısında Yaptıkları Konuşma, Cidde, 2 Eylül 2008, (<http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-turkiye-kik-stratejik-diyalogu.tr.mfa>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Ali Babacan'ın BM Güvenlik Konseyi Toplantısında Yaptığı Konuşma (2009), (http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-sayin-ali-babacan_in-bm-guvenlik-konseyi-toplantisinda-yaptigi-konusma_-new-york_-6-ocak-2009.tr.mfa, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Dış İşleri Bakanı Ali Babacan'ın 29.04.2009 Tarihli Meclis Konuşması: https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/td_v2.goruntule?sayfa_no_ilk=498&sayfa_no_son=499&sayfa_no=499&v_meclis=1&v_donem=23&v_yasama_yili=&v_cilt=44&v_birlesim=083, 4 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Avrupa Birliği Komisyon Başkanı Jose Manuel Barroso'nun 09.04.2008 Tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Gerçekleştirdiği Konuşma, (https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_g_sd.birlesim_baslangic?PAGE1=1&PAGE2=1&p4=20131&p5=B, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Sayın Bakanımızın Lübnan Ziyareti Öncesinde İstanbul Atatürk Havalimanında Yaptıkları Basın Toplantısı 30 Temmuz (2009), http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-lubnan-ziyareti-oncesinde-istanbul-ataturk-havalimaninda-yaptiklari-basin-toplantisi_-30-temmuz-2009.tr.mfa, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Sayın Bakanımızın Basını Bilgilendirme Toplantısı 30 Eylül 2009, (http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimizin-basini-bilgilendirme-toplantisi_-30-eylul-2009.tr.mfa, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Sayın Bakanımız'ın Brezilya Dış İşleri Bakanı Amorim ve İran Dış İşleri Bakanı Muttaki İle Çalışma Yemeği Sonrası Gerçekleştirdiği Basın Toplantısı, (http://www.mfa.gov.tr/sayin-bakanimiz_-brezilya-disisleri-bakani-amorim-ve-iran-disisleri-bakani-muttaki_nin-uclu-yemegi-sonrasi.tr.mfa, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-İran İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-iran-is-konseyi#kunye>, 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Suudi Arabistan İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-suudi-arabistan-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Katar İş Konseyi:, (<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-katar-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Bahreyn İş Konseyi, (<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-bahreyn-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Kuveyt İş Konseyi, (<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-kuveyt-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye-Umman İş Konseyi: <https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-umman-is-konseyi>, Erişim Tarihi: 19.08.2017.

Türkiye-Yemen İş Konseyi, (<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-yemen-is-konseyi>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

DEİK/Türkiye-Lübnan İş Konseyi, (<https://www.deik.org.tr/turkiye-ortadogu-ve-korfez-is-konseyleri-turkiye-lubnan-is-konseyi#kunye>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi: 28 Ocak 2006, (<http://ayintarihi.com/>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi: 15 Şubat 2006, (<http://ayintarihi.com/>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 16 Şubat 2006, (<http://ayintarihi.com/>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 27 Aralık 2008, (<http://ayintarihi.com/>, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 13 Mayıs 2004, (<http://ayintarihi.com/>, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 15 Haziran 2005, (<http://ayintarihi.com/>, 26 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 21 Nisan 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 18 Aralık 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 12 Ocak 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 28 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 28 Temmuz 2004, (<http://ayintarihi.com/>, 31 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi: 17 Nisan 2007, (<http://ayintarihi.com/>, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 26 Nisan 2007, (<http://ayintarihi.com/>, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 27 Nisan 2007, (<http://ayintarihi.com/>, 1 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 20 Nisan 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi: 28 Ekim 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 13 Eylül 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 2 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 18 Mayıs 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 19 Mayıs 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 9 Haziran 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 10 Haziran 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 3 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi: 23.09.2003, (<http://ayintarihi.com/>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi: 21.11.2003, (<http://ayintarihi.com/>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 15 Ekim 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 11 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 17 Temmuz 2006, (<http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 22 Aralık 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 20 Ocak 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 23 Aralık 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 16 Eylül 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 13 Eylül 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 16 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 29 Ocak 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 27 Ekim 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 9 Aralık 2009, (<http://ayintarihi.com/>, 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 31 Temmuz 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 21 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

BYEGM Ayın Tarihi 11 Ocak 2010, (<http://ayintarihi.com/>, 19 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Türkiye Bülteni (Haziran 2003: 47). Sayı-1.

Türkiye Bülteni (Ekim 2005: 8). Sayı-29.

Türkiye Bülteni (Temmuz 2003: 23). Sayı-2.

Türkiye Bülteni (Aralık 2003: 9). Sayı-7.

Türkiye'ye 2011 Yılında 31 Milyon Turist Geldi, (2012). *NTV*.
(<http://www.ntv.com.tr/ekonomi/turkiyeye-2011de-31-milyon-turist-geldi>, Yyk7Q0WuUkSoggyGnOJ61Q, 11 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Irak Toplantısında Taliban Rahatsızlığı (16 Aralık 2006). *Hürriyet Gazetesi*:
<http://www.hurriyet.com.tr/irak-toplantisinda-taliban-rahatsizligi-5623941>, 25
Haziran 2017'de erişilmiştir).

Irak'a Komşu Ülkeler Toplantısı Sona Erdi (6 Ocak 2005). *Amerika'nın Sesi*.
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2005-01-06-voa10-87984847/840044.html>, 22 Haziran 2017'de erişilmiştir).

PKK Ateşkes İlan Etti (23 Ekim 2007). *Vatan Gazetesi*: <http://www.gazetevatan.com/-pkk-ateskes-ilan-etti-turkler-girmesin--143188-gundem/> 26 Haziran 2017'de erişilmiştir).

Irak'a Hava Harekâtı (17 Aralık 2007). *Milliyet Gazetesi*,
(<http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Kuzey%20Irak%20Hava%20Harekat%C4%B1>, 10 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Maliki Yine Suriye'yi Suçladı (2009). *NTV*: <http://www.ntv.com.tr/dunya/maliki-yine-suriyeyi-sucladi,UM7xMjlvkECqCIhPZ8WJdA>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Bağdat'taki Saldırığı Saddam'ın Polis Şefi Örgütlemiş (2009). *Hürriyet Gazetesi*: <http://www.hurriyet.com.tr/bagdat-taki-saldiriyi-saddam-in-polis-sefi-orgutlemis-12334891>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Beşar Esad Irak'ın İddialarını Reddetti (2009). *Amerika'nın Sesi*: <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2009-08-31-voa23-88138677/871432.html>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Davutoğlu Irak ve Suriye'yi Buluşturdu (2009). *Dünya Gazetesi*: <https://www.dunya.com/dunya/davutoglu-irak-ve-suriye039yi-bulusturdu-haberi-90976>, 16 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Filistin'de Hamas Zaferi (2006). http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2006/01/060126_hamas_lead.shtml, Erişim 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

HAMAS'tan Ankara'ya Sürpriz Ziyaret (16 Şubat 2006). *DW*, (<http://www.dw.com/tr/hamastan-ankaraya-s%C3%BCrpriz-ziyaret/a-2522398>, Erişim 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Çandar, Cengiz (2006). "Derdimiz HAMAS mı, Filistin Halkı mı?". *Radikal Gazetesi*. <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/cengiz-candar/derdimiz-hamas-mi-filistin-halki-mi-915688/>, 20 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Türkiye El-Fetih-HAMAS Arasında Arabuluculuk Önerdi (18 Aralık 2008). *Hürriyet Gazetesi*: <http://www.hurriyet.com.tr/turkiye-el-fetih-hamas-arasinda-arabuluculuk-onerdi-1059505120> Temmuz 2017'de erişilmiştir).

HAMAS Türkiye'nin Talebiyle Ateşkes İlan Etti (19 Ocak 2009). *CNNTÜRK*:
<http://www.cnnturk.com/2009/turkiye/01/19/hamas.turkiyenin.talebiyle.ateskes.ilan.etti/509564.0/index.html>, 21 Temmuz 2017'de erişilmiştir).

Aşk-ı Memnu Neden İzleniyor? (10 Ocak 2011). *Habertürk Gazetesi*:
<http://www.haberturk.com/medya/haber/590038-ask-i-memnu-neden-izleniyor>,
 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Araplar Kıvanç'a Para Aktarıyor (22 Eylül 2008). *Vatan Gazetesi*:
<http://www.gazetevatan.com/araplar-kivanc-a-para-akitiyor-199911-magazin/>,
 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Bulgaristan'da Türk Dizileri Belgesel Konusu Oldu (1 Mayıs 2010). *Hürriyet Daily News*:
<http://www.hurriyetaailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=bulgaristanda-turk-dizileri-belgesel-konusu-oldu-2010-01-05> 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Elektrik Elektronik ve Hizmet İhracatçıları Birliği: <http://www.tet.org.tr/en/statistics-reports/general-statistics>, 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

İhracatçıya 30 Milyon Dolar Destek: <https://www.haberler.com/ihracatciya-30-milyon-dolarlik-destek-2605941-haberi/>, 29 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

31.46 Milyon turist geldi. <http://yigm.kulturturizm.gov.tr/TR,9854/sinir-giris-cikis-istatistikleri.html>. 17 Ağustos 2017'de erişilmiştir).

Yazıcıoğlu, Muhsin (2002). *Yeni Şafak Gazetesi*, (<http://www.yenisafak.com/arsiv/2002/ekim/15/p2.html>), 16 Mart 2017'de erişilmiştir).

Yakış, Yaşar (3 Haziran 2003). 3 Hassas Mesele. *Hürriyet Gazetesi*.
<http://www.hurriyet.com.tr/3-hassas-mesaj-38527672>, 16 Mart 2017'de erişilmiştir).

İsrail'in Saldırısı Normalleşme Sürecine Büyük Darbe Vurdu (19 Temmuz 2014). *TRT Haber*. <http://www.trthaber.com/haber/gundem/israilin-saldirisi-normallesme-surecine-buyuk-darbe-vurdu-136966.html>, 27 Mart 2017'de erişilmiştir).

Davos'taki Kavga Dünya Basınında (30 Ocak 2009). *NTV*. http://www.ntv.com.tr/dunya/davostaki-kavga-dunya-basininda,6G-IX587WE W cLbx_rYbQUw, 27 Mart 2017'de erişilmiştir).

Arap Basınından Liderlere Erdoğan Dersi (30 Ocak 2009). *Haber7*. <http://www.haber7.com/dunya/haber/375836-arap-basinindan-liderlere-erdogan-dersi>, 16 Mart 2017'de erişilmiştir).

İpin Koptuğu An (20 Şubat 2001). *Hürriyet Gazetesi*: <http://www.hurriyet.com.tr/ipin-koptugu-an-392275752>, 3 Nisan 2017'de erişilmiştir).

Irak'a Hava Harekatı (2009). *Milliyet Gazetesi*: <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Kuzey%20Irak%20Hava%20Harekat%C4%B1/>, 26 Haziran 2017'de erişilmiştir).

İsrail'den Davutoğlu'na Gazze Engeli (10 Eylül 2009) *Radikal Gazetesi*.

İsrail'den Türkiye'ye Alçak Koltuk Ayıbı (13 Ocak 2010) *Sabah Gazetesi*.

Alçak Koltuk Krizi Çözüldü (13 Ocak 2010). *Hürriyet Gazetesi*.

Türkiye'nin 11 Eylül'ü (2 Haziran 2010). *Sabah Gazetesi*.

Gül: İsrail ile Asla Eskisi Gibi Olmayacağız (3 Haziran 2010). *Habertürk Gazetesi*.

Wolfowitz Konferans Verdi (14 Temmuz 2002). *Hürriyet Gazetesi*.

Gül İslam Dünyasına Siyasi Reform Önerdi (29 Mayıs 2003). *Yeni Şafak Gazetesi*.

Ecevit: Soykırım Uygulanıyor (5 Nisan 2002). *Milliyet Gazetesi*.

İsrail Ziyaretini İptal İşareti Verdi (25 Mart 2004). *Radikal Gazetesi*.

Erdoğan: İsrail'in Yaptığı Devlet Terörü (20 Mayıs 2004). *Hürriyet Gazetesi*.

Shalom Warms Turkey (22 Haziran 2004). *The Jarusalem Post*.

Hamas Bombası (17 Şubat 2006). *Radikal Gazetesi*.

İsrail, HAMAS PKK Benzerliğini BM'ye de Taşdı (23 Şubat 2006). *Milliyet Gazetesi*.

Sezer: Ortadoğu'da Barış BM Kararları Uygulanırsa Sağlanır (25 Ekim 2000) *Hürriyet Gazetesi*.

“Halk Savaşa Karşı” (6 Aralık 2002). *Cumhuriyet Gazetesi*.

Operasyonlar Durdurulsun (30 Aralık 2008). *Milliyet Gazetesi*.

100 Milyon Dolarlık Dizi İhracatı (24 Mart 2013). *Sabah Gazetesi*.

İran'dan 20 bin Askerle Kandil'e Operasyon (2 Mayıs 2009). *Milliyet Gazetesi*.

Denetçiler Ek Süre İstedi (28 Ocak 2003). *Yeni Şafak Gazetesi*.

Barzani Türkiye ve İran'ı BM'ye Şikâyet Edecek (10 Ocak 2009). *Milliyet Gazetesi*.